Uniwersytet Śląski w Katowicach
Wydział Nauk Społecznych

Beata Ziębińska

Uniwersytety Trzeciego Wieku jako instytucje przeciwdziałające marginalizacji osób starszych

Praca doktorska napisana pod kierunkiem
prof. zw. dr hab. Janusza Sztumskiego

Katowice 2007r.

SPIS TREŚCI

Wstęp 6

1. Problemy ludzi starszych w społeczeństwie 15

1.1. Uwagi wstępne 15

1.2. Starzenie się społeczeństw i związane z tym problemy społeczne 17

1.3. Starzenie się społeczeństwa polskiego i kwestia społeczna ludzi starszych w Polsce .. 20

1.3.1. Mierniki starości demograficznej 20

1.3.2. Przeciętne dalsze trwanie życia 23

1.3.3. Feminizacja starości 25

1.3.4. Poziom wykształcenia osób starszych 28

1.3.5. Aktywność zawodowa osób starszych 31

1.3.6. Sytuacja materialna osób starszych 35

1.3.7. Stan zdrowia osób starszych 40

1.4. Próba przezwyciężenia kwestii społecznej ludzi starszych i starzenia się społeczeństw 48

1.4.1. Propozycje powstałe w obrębie polskiej polityki społecznej 50

1.4.2. Inicjatywy o charakterze międzynarodowych w sprawie problemu starzenia się społeczeństw 54

2. Starość w wymiarze indywidualnym 61

2.1. Uwagi wstępne 61

2.2. Biologiczne teorie starzenia się 61

2.3. Starość jako faza życia człowieka 63

2.4. Zmiany w sferze życia psychicznego człowieka starszego 67

2.5. Adaptacja do starości 71

2.5.1. Teorie adaptacji do starości 77

2.6. Potrzeby ludzi starszych jako przesłanka do realizacji zadań z obszaru polityki społecznej 82

2.6.1. Wybrane teorie dotyczące potrzeb człowieka 82

2.6.2. Specyfika potrzeb ludzi starszych 86

2.6.3. Zadania polityki społecznej wobec ludzi starszych i starości – w świetle wiedzy o potrzebach ludzi starszych 91
3. Społeczno – kulturowe uwarunkowania życia ludzi starszych 94
3.1. Uwagi wstępne 94
3.2. Sytuacja ludzi starszych w okresie zmiany ładu społecznego w Polsce 94
3.3. Wpływ kultury współczesnej na pozycję osób starszych 101
3.3.1. Kilka uwag o kulturze współczesnej 101
3.3.2. Ludzie starsi w społeczeństwie informacyjnym 104
3.3.3. Miejsce i rola człowieka starszego w historii i kulturze współczesnej 112
3.4. Stereotypy dotyczące starości i ludzi starszych 117
3.5. Człowiek starszy a współczesny model rodziny 124
3.5.1. Zmiany w strukturze współczesnej rodziny 124
3.5.2. Uczestnictwo osoby starszej w funkcjonowaniu rodziny 128
3.5.3. Samotność i osamotnienie ludzi starszych 134
4. Uniwersytety Trzeciego Wieku i kształcenie osób starszych w systemie kształcenia ustawicznego
4.1. Uwagi wstępne 138
4.2. Cele i zadania edukacji w państwie demokratycznym 139
4.3. Edukacja ustawiczna w Unii Europejskiej 142
4.4. Edukacja ustawiczna w Polsce a Uniwersytety Trzeciego Wieku 143
4.5. Cele i treści kształcenia osób starszych 148
4.6. Poradnictwo dla osób starszych jako element ich edukacji w Uniwersytetach Trzeciego Wieku 154
4.7. Uniwersytety Trzeciego Wieku na świecie 156
4.7.1. Geneza, cel i rozwój UTW. Francuski i brytyjski model UTW 156
4.7.2. UTW w wybranych krajach europejskich 164
4.7.3. UTW w Australii i Nowej Zelandii 169
4.7.4. UTW w Chinach 171
4.7.5. UTW w Japonii 172
4.7.6. UTW w Ameryce Północnej i Południowej 173
4.7.7 . UTW w Afryce Południowej 175
4.8. Uniwersytety Trzeciego Wieku w Polsce 175
4.8.1. Cele działania polskich UTW 175

4.8.2. Geneza polskich UTW 178
5. Przeprowadzone badania dotyczące UTW 186
5.1. Cel i ogólne założenia przeprowadzonych badań 186
5.2. Problematyka badań oraz ich organizacja i metody 187
5.2.1. Czas i miejsce badań 188
5.2.2. Metody i narzędzia badawcze 190
5.3. Charakterystyka badanej próby 194
6. Uniwersytety Trzeciego Wieku w świetle przeprowadzonych badań 198
6.1. Formy organizacyjne UTW 198
6.2.Współpraca UTW z innymi instytucjami w kraju..... ..203
6.3.Współpraca UTW o zasięgu międzynarodowym..... 217
6.4.Źródła finansowania i istotne problemy UTW..... 221
6.5. Rola Polsko Amerykańskiej Fundacji Wolności w obecnym rozwoju UTW 224
7. Słuchacze Uniwersytetów Trzeciego Wieku w świetle przeprowadzonych badań 226
7.1.Charakterystyka społeczno- demograficzna słuchaczy UTW.....226
7.2. Samodzielność życiowa słuchaczy UTW.....238
7.3. Wady i zalety starości wskazane przez słuchaczy.....243
7.4. Motywy uczestnictwa w UTW 249
7.5 Aktywizacja społeczna w UTW 254
7.5.1. Formy aktywizacji społecznej realizowanej w UTW 254
7.5.2.Nowe role społeczne realizowane przez słuchaczy UTW..... 258
7.5.3.Przynależność słuchaczy do organizacji społecznych..... 260
7.6.Aktywizacja intelektualna w UTW..... 263
7.6.1.Formy aktywizacji intelektualnej prowadzone przez UTW.....263
7.6.2.Ulubione zajęcia oraz wpływ UTW na rozwój zainteresowań słuchaczy.....271
7.7. Aktywizacja ruchowa w UTW..... 275
7.7.1.Formy aktywizacji ruchowej w UTW.....275
7.7.2. Aktywność ruchowa słuchaczy i wykorzystanie zajęć ruchowych w UTW.....280
8. Profilaktyka gerontologiczna w UTW.....283
9.Zmiany zaistniałe w życiu słuchaczy pod wpływem ich uczestnictwa w UTW.....289
9.1. Zmiany w relacji z rodziną i najbliższym otoczeniem.....289
9.2. Wpływ UTW na zmiany odczuć i zachowań słuchaczy.....297

9.3. Wpływ UTW na postrzeganie osób starszych.....302
10. Próba jakościowej analizy treści wspomnień słuchaczy i nauczycieli UTW.....304
11. Wnioski i postulaty wynikające z przeprowadzonych badań.....317
11.1. Wnioski teoretyczne.....317
11.2. Wnioski praktyczne.....323
Bibliografia..... 326
Spis tabel 349
Spis wykresów 350
Aneks
- załącznik A
- załącznik B
- załącznik C
- załącznik D

WSTĘP

Ludzie starsi i starość jako faza życia człowieka coraz częściej stają się przedmiotem dociekań naukowych. Dzieje się tak z przyczyn wynikających z postępującego od kilkudziesięciu już lat procesu starzenia się społeczeństw, które przejawia się, najogólniej ujmując we wzroście udziału liczby osób starszych w obrębie poszczególnych populacji. Jak wynika z wielu opracowań ma to miejsce zarówno w skali światowej, europejskiej jaki i poszczególnych państw i regionów. Skutki starzenia się społeczeństw i związana z tym kwestia społeczna ludzi starszych są przedmiotem badań zarówno geriatrii, psychogerontologii, socjogerontologii, geragogiki jak i polityki społecznej[1].

Nauką, która bada złożoność problemów starości jest gerontologia powstała około 1950 r . Jej przedstawiciele wskazują na interdyscyplinarność tej nauki, a także na to, że obejmuje ona swoim zakresem całościowo proces starzenia się ludzi. Dlatego często w opracowaniach dotyczących ludzi starszych nie używa się chronologicznego określenia starości, pisze się jednocześnie o starości i procesie starzenia się człowieka. Wskazuje się coraz częściej na istotność

[1]Por. syntetyczne opracowanie przeglądu badań i miejsce człowieka starszego w naukach dotyczących starości zawiera m. in. praca Z. Szaroty *Gerontologia społeczna i oświatowa . Zarys problematyki,* Kraków 2004, s. 9-12.

przygotowania się do starości i zapobiegania przedwczesnym negatywnym jej skutkom, czyli stosowaniu zasad **profilaktyki gerontologicznej.**

W moich badaniach przyjmuję następującą definicję, która podkreśla wspomnianą interdyscyplinarność tej nauki i zawiera istotne dla prezentowanych w pracy rozważań dotyczących nie tylko psychospołecznych i historyczno – kulturowych uwarunkowań starzenia się i starości człowieka , ale wskazuje również na znaczenie instytucji zajmujących się rozwiązywaniem kwestii społecznej ludzi starszych. Oto ona: ***„gerontologia zajmuje się opisem, wyjaśnianiem i modyfikacją fizycznych, psychicznych, socjalnych , historycznych i kulturowych aspektów starzenia się i starości, włącznie z analizą istotnego dla starzenia się i konstytuującego je otoczenia oraz instytucji*”** [2]**.**

Liczne opracowania z dziedziny szeroko pojętej gerontologii, a także prowadzona przeze mnie systematyczna obserwacja ludzi starszych i starzejących się, dały podstawy do poszukiwań badawczych, które wykorzystałam w tej pracy. Zamierzeniem moim było wielowymiarowe spojrzenie na problemy starości i ludzi starszych, zwłaszcza tych, którzy mają możliwość żyć względnie niezależnie i aktywnie, czyli ludzi w chronologicznie nieokreślonym tzw. *trzecim wieku*.

Moje badania koncentrują się wokół kwestii dotyczących określenia wybranych problemów mających podłoże w procesie starzenia się społeczeństw, a także wybranych problemów ludzi starszych wynikających z cech społeczno – demograficznych i ekonomicznych określających ich jako zbiorowość . Jak wynika z tytułu mojej pracy zakładam, że ludzie starsi należą do zbiorowości marginalizowanej, dlatego jeden z rozdziałów poświęciłam charakterystyce starości w wymiarze indywidualnym .Przedstawiłam w nim te cechy starości jako fazy życia, które sprawiają, że kategorię osób starszych można uznać za marginalizowaną. Praca zawiera też rozdział dotyczący społeczno – kulturowych uwarunkowań życia osób starszych w Polsce, które moim zdaniem mogą być kolejną przyczyną marginalizacji starszych i starzejących się ludzi.

Nie mniej ważne są rozważania zawarte w tych częściach pracy, które przedstawiają starość jako czas, w którym wpływ na kształt i treść życia może mieć sam starszy człowiek. Dowodem na to są zarówno indywidualne wysiłki poszczególnych osób, zmierzające do tego, by uczynić starość fazą życia wartościową dla siebie i innych, jak i wysiłki zbiorowe, których owocem są rozmaite organizacje osób starszych mające za zadnie, ogólnie ujmując, poprawę jakości ich życia. Do takich organizacji należą od ponad 30 lat Uniwersytety Trzeciego Wieku (skrótowo będę je określać

[2] P.Błędowski. *Lokalna polityka społeczna wobec starości i ludzi starszych*, Warszawa 2001, str. 10 za: P.B. Baltes, Gerontologie: Begriff, Herausforderung und Brennpunkte, w: Zukunft des Alterns und gesellschaftilche Entwicklung, P.B. Baltes, J. Mittelstrass red. , Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Verlag de Gruyter, Berlin 1992, s. 8.

UTW), które można chyba uznać za swego rodzaju inkubator potrzeb coraz szerszej rzeszy starszej części społeczeństwa na całym świecie. Sądzę, że wpływ UTW na przeciwdziałanie marginalizacji osób starszych bardzo trafnie obrazuje myśl zawarta w cytacie:*„(...) wyciągam wniosek, że tego typu spotkania są niezmiernie potrzebne dla członków Uniwersytetu Trzeciego Wieku, bowiem umożliwiają wspólne więzi, kontakty międzyludzkie, poszerzenie własnych wiadomości z różnych dziedzin życia, nauki i kultury (...) To wszystko jest bezwzględnie potrzebne dla utrzymania dobrego stanu zdrowia fizycznego i psychicznego oraz przeciwdziałania schematyzmowi życia, nostalgii, monotonności dnia codziennego. Jest to na pewno "panaceum" na dobre samopoczucie, o tyle lepsze, że bez użycia środków farmakologicznych (chemii). Z autopsji muszę napisać , iż w tym wieku taka terapia ma szczególnie duże znaczenie, ażeby człowiek nie czuł się wymanewrowany poza nawias społeczny(...)*[3].

Cytat ten wskazuje na niektóre przyczyny marginalizacji osób starszych, związane zarówno z cechami psycho – fizycznymi starości powodującymi obniżanie sprawności w wielu sferach życia, jak i wpływem otoczenia społecznego na życie starszych.

Celem mojej rozprawy jest:

- przedstawienie wybranych problemów wynikających z kwestii starzenia się społeczeństw, a także cech społeczno – demograficznych i ekonomicznych charakteryzujących ludzi starszych jako zbiorowość;
- scharakteryzowanie wybranych problemów starości w wymiarze indywidualnym oraz w funkcjonowaniu osób starszych w społeczeństwie i kulturze, przyczyniających się do ich marginalizacji;
- ukazanie możliwości przeciwdziałania skutkom marginalizacji osób starszych poprzez ich aktywizowanie społeczne , fizyczne i intelektualne w U TW

W oparciu o przeprowadzone badania przyjmuję następującą tezę:

Ludzie starsi w Polsce są zbiorowością marginalizowaną w różnych sferach życia społecznego. Marginalizacja ta ma źródła zarówno w ładzie społecznym konstytuowanym w okresie transformacji ustrojowej ,kulturze współczesnej jak i w samej istocie starości jako fazie życia człowieka w której następuje tzw. przewaga strat nad zyskami. Z drugiej strony istnieje wiele naukowych dowodów i teorii, że starość może być fazą życia człowieka w której jest on aktywny i twórczy, a stosując

[3]J. Surówka, *Pracownicy naukowi o Uniwersytecie Trzeciego Wieku* w: Zbiór wybranych wspomnień i refleksji oraz inne materiały dwudziestoletniej działalności UTW Szczecin, Szczecin, 1998, s.12.

zasady profilaktyki gerontologicznej oddala od siebie istnienie w stanie niepełnosprawności i zależności od innych. Jest to również jedno z nadrzędnych zadań i celów polityki społecznej wobec osób starszych i starości.

Instytucjami, które stwarzają ludziom starszym szansę na aktywne życie, przeciwdziałając tym samym ich marginalizacji, są Uniwersytety Trzeciego Wieku. Celem działania tych instytucji jest aktywizacja społeczna, intelektualna i ruchowa swoich słuchaczy.

Działania UTW mają korzystny wpływ na zmiany w życiu słuchaczy, a coraz częściej również na zmiany w środowisku lokalnym w którym funkcjonują.

Warto wyjaśnić w tym miejscu o jakiej kategorii osób traktuje praca, kogo uznałam za osoby starsze, i jaki wyznaczyłam próg starości? Określenie tego progu dostarcza badającym znacznych problemów, ponieważ starość rozpoczyna się w trudnym do uchwycenia momencie, różnym dla poszczególnych osób. Według niektórych badaczy chronologiczne określenie początkowej granicy starości wydaje się niemożliwe a czasem i bezcelowe A. Sauvy pisze „Nie ma zresztą żadnego sensu ustalać początku starości na 30 lat, na 60 lat, czy też na jakikolwiek inny wiek i przypuszczać, że od zakończenia procesu wzrostu aż do tego właśnie momentu nie dokonały się w organizmie żadne zmiany”[4]. Za początek starości zwykło się przyjmować , głównie dla celów badań statystycznych, albo wiek 60 lat dla obojgu płci, albo wiek 60 lat dla kobiet a 65 lat dla mężczyzn. Ta ostania granica ma zastosowanie głównie w polskich warunkach, gdzie tak chronologicznie ustalony wiek jest początkiem tzw. wieku poprodukcyjnego.

Dla celów rozważań zawartych w tej pracy posłużyłam się definicją tzw. **wieku społecznego,** czyli wieku określanego na podstawie analizy ról społecznych jednostek, których charakter, zakres i hierarchia zmienią się w poszczególnych fazach życia jednostki[5]. Za początkową granicę starości przyjęłam moment zakończenia aktywności zawodowej osób starszych i będących na przedpolu starości. Takie granice wybrałam dlatego, ponieważ praca dotyczy zarówno osób w wieku lat 60, 65 lat jak i młodszych, nawet między 45- 59 rokiem życia.

Polskie ustawodawstwo umożliwia zakończenie aktywności zawodowej osobom poniżej 60 roku życia i skorzystanie z innych niż emerytura form zabezpieczenia społecznego, poza rentami różnego rodzaju są to np. zasiłki i świadczenia przedemerytalne. Zakończenie wykonywania pracy zarobkowej wiąże się, przede wszystkim, ze zmianami w pełnieniu ról społecznych przez człowieka

[4]A. Sauvy, *Granice życia ludzkiego*, PWN, Warszawa 1963, s. 119 i dalsze.

[5]Na podstawie B. Szatur – Jaworska, *Ludzie starzy i starość w polityce społecznej*, Warszawa 2000, s.36.

starszego. Zmiany te dotyczą również jego otoczenia społecznego. Człowiek starszy bierny zawodowo, przestaje realizować takie m. in. role jak: członka zespołu pracowniczego, zwierzchnika lub podwładnego, często również inne role, które w jakimś stopniu wiążą się z wymienionymi. Zmienia się, w związku z tym, sytuacja człowieka starszego w rodzinie. Piotrowski scharakteryzował to tak: *Osoby dotychczas aktywne zawodowo stają się zawodowo bierne , producenci- dawcy przemieniają się w biorących. W rodzinie – do niedawna żywiciele, opiekunowie i wychowawcy swych dzieci, obdarzeni autorytetem, sami zaczynają potrzebować pomocy i opieki, tracąc wiele na znaczeniu. Następuje więc swoiste odwrócenie ról*[6]. W analizie ról społecznych osób starszych odgrywają też duże znaczenie takie kategorie społeczno – demograficzne jak typ gospodarstwa domowego w którym pozostaje osoba starsza, a także stan cywilny tej osoby. Za wyborem określenia starości na podstawie wieku społecznego przemawia podjęta tu problematyka badania. Praca dotyczy UTW i adresatów ich działań, a słuchaczami w tych placówkach są często osoby, które nie przekroczyły umownego progu chronologicznej starości tzn. 60 lat. Są to natomiast osoby , które zakończyły okres aktywności zawodowej.

Jak rozumiane jest w pracy pojęcie marginalizacji osób starszych? Zdefiniowałam je jako ograniczenie uczestniczenia ludzi starszych w niektórych sferach życia społecznego, poprzez to że:

- nie zostali oni wyposażeni w kapitał życiowy pozwalający im na pełnienie społecznie i kulturowo cenionych ról,
- doświadczają przejawów dyskryminacji poprzez funkcjonowanie kulturowych stereotypów i uprzedzeń,
- posiadają cechy utrudniające im korzystanie z powszechnych zasobów społecznych, ze względu na istnienie określonych cech indywidualnych charakteryzujących starość jako fazę życia[7].

[6]J. Piotrowski, *Miejsce człowieka starego w rodzinie i społeczeństwie*, PWN, Warszawa, 1973, s. .25

[7]Pojęcie marginalizacji jest niejednoznaczne i często w literaturze występują pojęcia, które są w znacznym stopniu bliskoznaczne marginalizacji; wykluczenie i ekskluzja. Przegląd literatury i wybranych dokumentów pozwala na stwierdzenie, że w zależności od charakteryzowanego marginalizowanego podmiotu marginalizacja jest stanem, czy jak określają to inni procesem, wyrażającym się ogólnie ujmując w braku bądź ograniczeniu uczestnictwa jednostek lub grup społecznych w określonych sferach życia, co jest niezgodne z ich wolą. Problematyka marginalności społecznej jest wbudowana zarówno w tradycję badawczą nauk społecznych jak i oficjalnych dokumentów dotyczących coraz częściej stosowanego współcześnie pojęcia wykluczenia społecznego. Problematyką ta zajmowali się Georg Simel, Max Weber, socjologowie ze szkoły chicagowskiej – Robert E. Park i Evrett V. Stonequist, w latach 70. pojawiła się książka R. Lenior przywoływana jako klasyka społecznego wykluczenia, w latach 70. Frank Parkin i Bill Jordan rozwijali weberowską koncepcję tego zjawiska, współcześnie zajmują się nim np. Gallie i Paugam, Hills, Le Grand. W ostatnich latach również w Unii Europejskiej z problematyki ubóstwa przesunięto zainteresowanie na bardziej ogólne zjawisko

Ludzie starsi jak wynika z wielu opracowań nie należą do zbiorowości osób , które można uznać za marginalizowaną w sferze funkcjonowania ekonomicznego (dochodowego), zwłaszcza jeśli weźmiemy pod uwagę gospodarstwa domowe emerytów. Ale za przyczyny marginalizacji społecznej zwykło uznawać się zarówno deprywację materialną wynikająca z niskich dochodów jak np. niepełnosprawność, czy mające szczególne znaczenie w przypadku starszych, czynniki cywilizacyjne i kulturowe[8]. Marginalizację w przypadku opisywanej tu kategorii osób można traktować zarówno jako zjawisko makrospołeczne jak i indywidualne. Ten pierwszy typ zdeterminowany jest tu takimi kategoriami jak np. : wiek, inwalidztwo, miejsce zamieszkania, czy płeć. Z kolei marginalizacja rozumiana jako zjawisko w wymiarze indywidualnym może być konsekwencją indywidualnych słabości osoby starszej, jej cech psycho – fizycznych, czy np. motywacji. Wiele definicji marginalizacji wskazuje również na to, że może ona dotyczyć różnych form funkcjonowania grup społecznych, w tym: sfery wytwórczości, sfery spożycia, szeroko pojętej sfery kultury, sfery polityki, czy sfery socjalnej. Myślę, że w przypadku interesującej nas kategorii osób starszych należałoby zwrócić uwagę na marginalizację społeczną ludzi starszych w sferze kultury. Może ona być rozumiana jako ambiwalentna pozycja społeczna grupy uzależnionej od dwóch różnych kultur. W tym ujęciu jednostki, czy grupa osób starszych różni się pod względem szeroko pojętej kultury od swego społecznego otoczenia w sposób uniemożliwiający lub utrudniający komunikowanie się[9].

Dla potrzeb podjętych tu rozważań warto nadmienić, że marginalizacja ma także wymiar relatywny. Według takiego ujęcia jednostka, grupa czy zbiorowość podlegają marginalizacji, gdy z punktu widzenia określonego stanu innej jednostki, porównywalnej grupy lub zbiorowości przybierają cechy, które sytuują je na mniej korzystnych pozycjach lub coraz bardziej wyraźna jest ich odmienność. W przypadku opisu sytuacji osób starszych można przypomnieć również pojęcie marginalizacji subiektywnej dotyczącej samookreślenia osób czy grup społecznych. Ten rodzaj marginalizacji oznacza , że w mniemaniu tych osób, czy grup są one pozbawione uczestnictwa w życiu społecznym, w korzystaniu z określonych dóbr, czy usług i świadczeń. Oznacza to, że w skład grup subiektywnie marginalizowanych mogą wejść osoby, które z punktu widzenia wyznaczników obiektywnych nie są marginalne. U podstaw tak pojętej marginalizacji leży odbicie różnych obiektywnych wyznaczników procesu marginalizacji i marginalności jako stanu, ale przede wszystkim wartościowanie, postrzeganie własnej pozycji ekonomicznej, społecznej kulturalnej itp.

wykluczenia. Por. oficjalne dokumenty Komisji Europejskiej oraz Szczytów UE w Lizbonie i Nicei.

[8]J. Czapiński ,*Wykluczenie społeczne*, w: Diagnoza społeczna 2003w: www.diagnoza.com/files/raport2003

[9]*Leksykon polityki społecznej*, red. B.Rysz – Kowalczyk, Warszawa 2001

w relacji do społeczeństwa jako całości[10]. Tak pojmowana marginalizacja może mieć szczególne znaczenie w przypadku osób starszych , zwłaszcza, jak wspomniałam, w sferze szeroko pojętej kultury , określającej możliwość pełnienia ról społecznych odpowiadających standardom grup dominujących.

Jednym z celów tej pracy jest pokazanie działalności instytucji, które jak przedstawiłam w tezie mają przeciwdziałać marginalizacji osób starszych. Tymi instytucjami, poza różnymi innymi takimi jak np. kluby emeryta i rencisty, czy kluby seniora są coraz liczniej powstające UTW mające aktywizować intelektualne , społeczne i fizyczne swoich słuchaczy. Jednym z głównych celów ich działalności jest włączanie osób starszych do systemu kształcenia ustawicznego, a coraz częściej również realizacja takiego programu, który ułatwi osobom starszym poznanie zasad życia w społeczeństwie obywatelskim i informacyjnym.

W ciągu minionych trzech dekad w Europie i na świecie obserwuje się znaczącą zmianę w możliwościach kształcenia osób starszych. Wśród autorów zajmujących się badaniem tego zjawiska dominuje pogląd, że do jego przyczyn należą m. in.: zmiany demograficzne przejawiające się wzrostem ilości osób starszych w społeczeństwach poszczególnych narodów, zmiany kulturowe, wzrost średniej długości trwania życia i znacznie lepszy stan zdrowia obecnie żyjących osób starszych niż osób z poprzednich kohort. Również jako istotny czynnik uznaje się wyższy poziom formalnego wykształcenia osób starszych. Te czynniki powodują, że zainteresowanie uczestnictwem w różnych formach edukacji i innego rodzaju aktywności oferowanej przez UTW stale wzrasta, co przejawia się zarówno rosnącą liczbą tych placówek, jak i niespotykaną dotąd w historii liczbą kształcących się na UTW osób .

Co sprawia, że tak liczne rzesze ludzi, którzy zakończyli swój okres aktywności zawodowej wstępują do UTW? Czy jest to wskaźnikiem odczuwania przez kategorię osób starszych społecznych potrzeb wyższego rzędu? Czy może jest to wskaźnikiem subiektywnego poczucia marginalizacji wynikającego z przyczyn kulturowych, zmiany modelu życia rodzinnego i wiążącej się z nią zmianą funkcji osób starszych w życiu rodzinnym? Jakie znaczenie mają UTW dla osób uczęszczających do tych placówek? Praca moja ma w pewnym przynajmniej stopniu udzielić odpowiedzi na te pytania.

Przyjętą tezę opieram na:

- krytycznej analizie publikacji dotyczących badanej problematyki oraz
- przeprowadzonych badaniach empirycznych, których wyniki zaprezentowałam w rozdziale 5

[10] *Ofiary sukcesu:zjawiska marginalizacji społecznej w Polsce*, red.K. Frieske, Warszawa1997

Treści zawarte w rozdziałach 1-3 nie są bezpośrednio związane z opisem i wyjaśnieniem funkcjonowania UTW, mają w założeniu stanowić mają przedstawienie przesłanek które powodują, że UTW są organizacją przeciwdziałającą marginalizacji osób starszych i jednocześnie realizującą wiele celów i zadań polityki społecznej wobec starości i osób starszych. Temu celowi służą również wywody zawarte w znacznej części rozdział 4, w którym przedstawiłam także treści związane z opisem działalności UTW.

Celem przedstawionych rozważań zawartych w **rozdziale 1** jest udzielenie odpowiedzi na takie m. in. pytania jak: czym jest kwestia starzenia się społeczeństw i wiążąca się z nią kwestia społeczna ludzi starszych? Jakie są wskazania dotyczące możliwości wprowadzenia różnorodnych rozwiązań dotyczących tych kwestii: zawarte w teorii polityki społecznej i międzynarodowych uzgodnieniach w sprawie kwestii starzenia się społeczeństw ? Rozdział ten powstał w oparciu o analizę literatury tematu, opracowań statystycznych prezentowanych w internetowych publikacjach *Eurostatu ,* stron internetowych redagowanych przez biura ONZ oraz na podstawie opracowań GUS, a także istotnych dla polityki społecznej rozważań na temat sytuacji ludzi starszych , m. in. autorstwa: L. Frąckiewicz, P. Błędowskiego, B. Szatur Jaworskiej.

Rozdział 2 to próba odpowiedzi na takie pytania jak m. in.: jakie cechy starości jako fazy życia człowieka, kojarzonej z regresem wielu psych-fizycznych funkcji, mają wpływ na to, że kategoria osób starszych może być uznana za marginalizowaną? Jakie są cechy starości jako fazy życia człowieka, które umożliwiają mu prowadzenie wartościowego życia, pozwalają na dalszy rozwój i umożliwiają oddalenie w czasie niepełnosprawności i zależności od innych? Rozdział opracowałam w oparciu o przegląd literatury tematu zarówno z psychologii, socjologii jak i polityki społecznej.

Celem rozważań zawartych w **rozdziale 3** jest poszukiwanie odpowiedzi na pytania o kolejne przyczyny marginalizacji ludzi starszych. Tym razem przyczyn tych poszukuję w ładzie społecznym i współczesnej kulturze, które w jakimś stopniu wpływają również na model rodziny wyznaczającej starszym ludziom określone role i pozycję. Rozdział ten opracowałam w oparciu o przegląd literatury tematu , w tym również literatury przedstawiającej badania empiryczne na reprezentatywnej próbie starszych Polaków. Mam na myśli badania realizowane w ramach grantu KBN nr 1102F0076, opublikowane w pracy pod redakcją B. Synaka *Polska starość.* Przedstawiłam tu również niektóre elementy badań realizowanych przez GUS i w projekcie Diagnoza Społeczna 2003 i 2005.

Rozdział 4 postał w efekcie moich rozważań nad jednym z celów działalności UTW tzn. włączenia osób starszych do systemu kształcenia ustawicznego. W rozdziale przedstawiłam treści będące próbą odpowiedzi na pytania dotyczące m. in.: znaczenia i funkcji edukacji w państwie demokratycznym, celów kształcenia ustawicznego, a także ogólnych celów kształcenia osób starszych. Znaczna część rozdziału została poświęcona opisowi działalności UTW w Polsce i na świecie. Podrozdział dotyczący genezy polskich UTW jest właściwie elementem badań własnych, ponieważ materiały służące do jego powstania zostały zebrane podczas badań terenowych, szczegółowo scharakteryzowanych w rozdziale 5. Podstawowym narzędziem badawczym, które wykorzystałam w celu otrzymania odpowiedzi na pytanie o genezę poszczególnych placówek był kwestionariusz ankiety skierowanej do zarządzających UTW (załącznik A). Część informacji na ten temat uzyskałam również na podstawie analizy treści publikacji wspomnień, dotyczących powstania placówek oraz danych zawartych w informatorach o działalności UTW. Rozdział 4 powstał również w oparciu o rozmaite materiały wtórne: literaturę zwartą i czasopiśmienniczą, wykorzystałam tu również, w znacznym stopniu, obcojęzyczne publikacje przedstawione na stronach internetowych organizacji gromadzącej dane dotyczące UTW. Ważną publikacją, jeśli chodzi o tematykę związaną z UTW jest wykorzystana tu praca J. Halickiego: *Edukacja seniorów w aspekcie teorii kompetencyjnej. Studium historyczno – porównawcze*[11], a także praca R. Koniecznej Woźniak , *Uniwersytety Trzeciego Wieku w Polsce . Profilaktyczne aspekty edukacji seniorów*[12]. Znaczna część rozdziału powstała też w oparciu o artykuły publikowane w czasopiśmie *Edukacja Dorosłych.* Zaprezentowałam tu m. in. artykuły O. Czerniawskiej, która podejmuje temat kształcenia osób starszych stosunkowo najczęściej ze współczesnych pedagogów.

Rozdział 5 powstał w oparciu o badania własne, w których pomogły mi różne metody i narzędzia, które scharakteryzowałam w pierwszych częściach tego rozdziału, w których przestawiłam także problematykę moich badań i sformułowałam tezę dotyczącą części empirycznej pracy. Układ treści rozdziału skonstruowałam na podstawie tezy i przedstawionej problematyki badawczej. Zaprezentowałam UTW jako organizacje, następnie scharakteryzowałam wybrane cechy społeczno - demograficzne słuchaczy UTW, różne formy ich aktywizacji: intelektualnej , fizycznej i społecznej oraz opisałam wpływ UTW na zmiany w życiu słuchaczy .

[11]J. Halicki .*Edukacja seniorów w aspekcie teorii kompetencyjnej. Studium historyczno – porównawcze*, Białystok 2000.

[12]R. Konieczna Woźniak, *Uniwersytety Trzeciego Wieku w Polsce . Profilaktyczne aspekty edukacji seniorów*, Poznań 2001.

1.Problemy ludzi starszych w społeczeństwie

1.1.Uwagi wstępne

W rozdziale tym chcę skoncentrować się na starzeniu sie społeczeństw i kwestii społecznej ludzi starszych. Przedstawiłam tu przyczyny i skutki starzenie się społeczeństw: w wymiarze globalnym i krajów, cechy charakteryzujące polską starość: mierniki starości, przeciętne dalsze trwanie życia w Polsce na przestrzeni kilkudziesięciu lat. Scharakteryzowałam także wybrane cechy kategorii osób starszych w Polsce: płeć, wykształcenie, sytuację ekonomiczną i aktywność zawodową, a także sytuację zdrowotną tych osób. Ta charakterystyka ma istotne znaczenie dla określenia celów polityki społecznej na rzecz osób starszych i starości. W końcowej części rozdziału przedstawiłam zadania jakie powinna realizować kompleksowa polityka na rzecz tej grupy osób, przedstawiłam również interpretację konkluzji wynikającej z treści tego rozdziału: Uniwersytety Trzeciego Wieku są instytucją ,której cele działalności są zbieżne z wybranymi celami polityki społecznej na rzecz starości i osób starszych.

Kwestia społeczna rozumiana jako „konkretny problem społeczny o szczególnie dotkliwym wpływie na członków danej zbiorowości”[1] jest przedmiotem nauki o polityce społecznej. Przedmiot kwestii społecznej kształtują aktualne dla danego czasu i przestrzeni uwarunkowania ekonomiczne, demograficzne i społeczne . L. Krzywicki stawiał tezę, że kwestia istniała w każdym okresie

[1] *Leksykon polityki społecznej*, red. B.Rysz – Kowalczyk ,Warszawa 2001, s. 77-80

dziejów , zmieniając tylko charakter i treść , twierdził, że zaistnienie nowej idei, która formułuje aspiracje ludzi i artykułuje istniejące potrzeby prowadzi do zaspokojenia tych nowych dążeń[2]. Wydaje się jednak, że zaspakajanie tych nowych dążeń nie odbywa się bez udziału pewnych następstw, często negatywnych, które stanowią przyczynę nowych kwestii społecznych.

Analiza literatury dotyczącej określenia kwestii społecznych pozwala na stwierdzenie, że charakter, zasięg i nasilenie kwestii społecznej wynikają, przede wszystkim, ze sposobu urządzenia społeczeństwa: układu stosunków między składającymi się na nie grupami ludności, zasad gospodarowania i podziału dóbr, hierarchii wartości i interesów, które ukierunkowują główne nury życia publicznego. Zatem źródła kwestii społecznych tkwią wewnątrz społeczeństwa, w takich zasadach i mechanizmach życia zbiorowego, które generują deprywację szerokich rzesz ludzkich. Ze względu na swoje źródła kwestie społeczne należą więc do ogólniejszej klasy problemów społecznych; ich swoistą właściwość stanowi wysokie natężenie dolegliwości dla „substancji biologicznej, potencjału kulturowego i spójności społeczeństwa"[3]. Współczesne fundamentalne zagrożenia społeczne w skali światowej to głód, nędza , bezrobocie i przemoc.

Tym kwestiom towarzyszą jednak zupełnie nowe kwestie powstałe jak, już wspomniałam, na skutek rozwoju cywilizacji, takie jak degradacja środowiska, czy starzenie się społeczeństw.

Starzenie się społeczeństw jest procesem demograficznym, definiowanym najogólniej jako zmiany w stanie i strukturze według wieku ludności kraju (regionu, świata) polegające na wzroście w ogólnej liczbie ludności liczby i udziału ludności starszej[4]. Zjawisko starzenia się społeczeństw przez przynajmniej kilkadziesiąt lat będzie wykazywało tendencje wzrostu, generując rozległe problemy społeczno ekonomiczne , zdrowotno – opiekuńcze i socjalne[5]. Upatrując źródeł kwestii społecznej w, jak wyżej wspomniano, „sposobie urządzenia społeczeństwa" źródeł dotyczących kwestii wynikającej ze starzenia się społeczeństw należałoby szukać moim zdaniem w takim urządzeniu społeczeństwa, które z jednej strony pozwala ludziom żyć dłużej, z drugiej wpływa na ograniczenie przyrostu naturalnego. We wszystkich krajach występuje stałe przedłużanie się przeciętnego trwania życia, głównie na skutek systematycznego spadku natężenia zgonów niemowląt, jak i na skutek wydłużającego się życia ludzkiego. Obserwujemy to na przykładzie

[2]L. Krzywicki, *Wstęp do historii ruchów społecznych*, Warszawa 1926, s. 26 i nast.

[3]*Leksykon polityki społecznej*, red. B.Rysz – Kowalczyk op. cit., str. 77-80, por. także rozważania na temat kwestii socjalnej przestawione w pracy .J. Aulytnera, *Polityka społeczna czyli ujarzmienie chaosu socjalnego*, Warszawa 2002, s. 21 – 24.

[4]E. Frątczak, A. Sobieszak, *Sytuacja demograficzno – społeczna osób starszych*, w: Seniorzy w społeczeństwie polskim, GUS, Warszawa 1999, s. 13.

[5]Na ten temat pisze np. L. Frąckiewicz, *Społeczne i ekonomiczne konsekwencje procesu starzenia się ludności* w: Polska a Europa. Procesy demograficzne u progu XXI wieku, red. L. Frąckiewicz, Katowice 2002, s. 11 – 25.

tablic trwania życia ludzkiego. O ile wzrastająca długość życia człowieka jest pozytywnym skutkiem poprawy warunków życia, o tyle zmniejszająca się liczba urodzeń nie jest postrzegana pozytywnie ponieważ grozi brakiem zastępowalności pokoleń. Spadek natężenia urodzeń obserwowany jest przede wszystkim w krajach najbardziej rozwiniętych . Przykładem są takie państwa jak: Szwecja i Włochy, gdzie przed pięćdziesięciu laty trudno było uwierzyć, że kiedykolwiek może wystąpić tam zjawisko braku zastępowalności pokoleń. Pod koniec lat 90. kraje te zaczęły szybko się starzeć pod względem demograficznym na skutek ujemnego wskaźnika przyrostu naturalnego[6].

Coraz częściej demografowie mówią również o tzw. podwójnym procesie starzenia się . Podstawowe jego wyznaczniki to: wzrost liczby i udziału ludności starszej w ogólnej liczbie ludności oraz wzrost wśród subpopulacji osób starszych - zaawansowanych wiekiem, tzw. sędziwych osób starszych[7].

Starzenie się społeczeństw jest kwestią społeczną występująca w różnych skalach ; lokalnej, regionalnej i państwowej, dotyczy również regionów świata i skali globalnej. Poniżej przedstawię główne cechy charakteryzujące proces w trzech wymiarach: globalnym, europejskim i narodowym. **Cechami wspólnymi procesów na każdym z wymienionych poziomów jest, przede wszystkim, wzrastający udział osób w wieku 60 lat i więcej w ogólnej strukturze populacji, wzrastająca liczba najstarszych kohort, a także feminizacja starości.**

1.2.Starzenie się społeczeństw i związane z tym problemy społeczne

Starzenie się społeczeństw dotyczy zarówno krajów rozwiniętych jak i rozwijających się, z pewną jednak różnicą: w tych ostatnich proces ten będzie przebiegał gwałtowniej i - co często podkreśla się w międzynarodowej polityce- jeśli nie zostaną wprowadzone właściwe instrumenty z zakresu różnych polityk mające przeciwdziałać, czy też spowalniać proces starzenia się - zmiany te będą bardzo dotkliwe. Podkreślał to m.in. Koffi Annan na drugim *Światowym Zgromadzeniu w Sprawie Kwestii Starzenia* się mówiąc, „(...) jesteśmy w samym środku cichej rewolucji , rewolucji , która u podstaw ma właśnie starzenie się społeczeństw implikuje to demograficzne, ekonomiczne ,

[6]Pisze na ten temat m. in.E. Trafiałek, *Polska starość w dobie przemian*, Katowice 2003 s. 73.

[7]E. Frątczak, A. Sobieszak, *Sytuacja demograficzno – społeczna osób starszych*, w: Seniorzy w społeczeństwie polskim , op. cit., s. 13.

społeczne, kulturalne, a także psychologiczne i duchowe następstwa. Ta rewolucję bardziej odczują kraje rozwijające się”[8].

Dla przykładu posłużmy się porównaniem Francji i Chin. W przeciągu 115 lat między 1856 a 1979 rokiem udział starszych osób w ogólnej liczbie populacji Francji wzrósł z 7 do 17 %, przewiduje się natomiast, że w Chinach w ciągu jedynie 27 lat między 2001 a 2027 rokiem udział osób starszych w populacji wzrośnie z 7 do 14%. Także w Polsce i innych krajach transformacji wzrost udziału ludzi starszych w ogólnej strukturze ludności dokona się w okresie kilkakrotnie szybszym niż w krajach zachodnich[9].

To, co charakteryzuje trwający już proces starzenia się społeczeństwa przedstawia np. wskaźnik udziału osób w wieku 60 lat i więcej. Obecnie jedna na 10 osób ma 60 lub więcej lat, do 2050 r. będzie to 1 na 5 osób, a w 2150 jedna na 3. Głównymi cechami starzejącej się populacji na świecie są m.in:[10]

.- **Starzenie się „starej” populacji**. Najstarszych w tej grupie tj. osób w wieku 80 lat i więcej przybywa najwięcej, obecnie stanowią one ok. 11% w grupie osób powyżej 60 roku życia, a przewiduje się, że do 2050 r. będą stanowili już 19%[11], a liczba stulatków z około 145 tys. w 1999 r. wzrośnie do 2.2 mln. w roku 2050[12].

- **Zjawisko femizacji starości.** W grupie osób starszych przeważają kobiety (55%). Wśród najstarszych stanowią już 65 %[13].

- **Między regionami świata występują w kwestii starzenia się społeczeństw ogromne różnice.** Jeden na 5 Europejczyków ma obecnie 60 lub więcej lat, natomiast tylko jeden na dwudziestu Afrykańczyków ma 60 lub więcej lat.

---

[8] *Advancing health and well-being into old age: the case for active ageing*, Second World Assembly on Ageing Madrid, Spain, 8-12 April 2002: www.un.org/ageing/prkit/activeageing.htm.

[9] www.un/org/ageing/prkit/activeageing.htm oraz *Raport UNDP o rozwoju społecznym – Polska 1999.Ku godnej , aktywnej starości*, Warszawa 1999, s. 10 – 12.

[10] *Population Division,* Departament of Economic and Social Affairs, Unitet Nations Sekretariat http://www.un.org./esa/socdev/ageing/agewpop.htm.

[11] Por.. artykuł P. Szukalskiego *Stulatkowie- szkic demograficzny,* w: Gerontologia Polska nr 10(2)/2002

[12] *Population Division*, Departament of Economic and Social Affairs, Unitet Nations Sekretariat http://www.un.org. /esa/socdev /ageing/agewpop.htm

[13] Stosowanymi miernikami pozwalającymi badać strukturę ludności wg płci są :udział mężczyzn i kobiet w ogólnej liczbie ludności oraz współczynniki feminizacji, wyrażające stosunek liczby kobiet (K) do liczby mężczyzn (M):
W (F) = k/m *C gdzie c = 1, 100, lub 1000. por.:J.Holzer: *Demografia* , PWN, Warszawa 2003, s.130-131.

- Tempo starzenia się społeczeństw w krajach rozwijających się jest gwałtowniejsze niż w krajach rozwiniętych, ponieważ te drugie już od pewnego czasu wdrażają rozwiązania mające na celu nie tylko łagodzenie skutków tego procesu , ale i przeciwdziałanie mu[14].

- W krajach rozwiniętych przeważająca część starszej populacji zamieszkuje obszary zurbanizowane: ok. 74%, natomiast w krajach mniej rozwiniętych obszary zurbanizowane zamieszkuje jedynie 37% starszej populacji.

- W przeciągu II poł. XX w. średnia długość życia wzrosła o ok. 20 lat. Obserwuje się jednak znaczące różnice między poszczególnymi krajami w tej kwestii [15].

Jak wygląda proces starzenia się ludności Europy? Na świecie liczba ludności gwałtownie rośnie , natomiast odwrotny proces obserwuje się w Europie, od 2000 roku maleje[16]. W Europie, ponadto, udział mieszkańców w wieku 65 lat i więcej w ogólnej liczbie populacji europejskiej jest najwyższy na świecie.

Przez ostatnie 40 lat średnia długość życia wzrosła o około 8 lat : zarówno w przypadku kobiet jak i w przypadku mężczyzn. Średnia długość życia kobiet jest jednak o ok. 6 lat większa od średniej długości życia mężczyzn. W ciągu ostatnich kilku lat różnica między średnią długością życia mężczyzn i kobiet zaczyna się zmniejszać (choć na razie nieznacznie). Przypuszcza się, że jest to skutek życia w podobnych warunkach tzn. obserwowanym zacieraniu się różnic w typie pełnionych przez obie płcie ról[17].

Wzrost średniej długości trwania życia połączony ze spadkiem współczynnika dzietności powoduje wzrost ilości osób starszych. To sprawia , że populacja UE starzeje się . Wzrasta liczba osób z przedziałów wiekowych pow. 65 lat , ale również pow. 50 lat w stosunku do młodszych grup wiekowych. Ten trend demograficzny wywiera określone skutki ekonomiczne i społeczne. Powoduje konieczność podjęcia działań w polityce społecznej zwłaszcza z dziedziny ochrony zdrowia, ale również i edukacji[18].

W minionym dziesięcioleciu średnia długość życia wzrosła prawie o trzy lata (w 25 krajach UE). W 2002 roku średnia długość życia mężczyzny wynosiła 75 lat , a kobiety 81 lat. Dla

[14] *Population Division*, Departament of Economic and Social Affairs, Unitet Nations Sekretariat http://www.un.org./esa/socdev /ageing/agewpop.htm, zobacz też: M. Sulmicka *Przeciwdziałanie skutkom starzenia się społeczeństw w krajach wysoko rozwiniętych*, w: Polityka społeczna nr 4/2003 .

[15] *Population Division*, Departament of Economic and Social Affairs, Unitek Nations Sekretariat http://www.un.org./esa/socdev /ageing/agewpop.htm

[16] *Rocznik Demograficzny,* Warszawa 2001, s. 109, 388-389.

[17] http://epp.eurostat.cec.eu.int/cache/IT/OFFPUP/KS-CD-04-001-2-EN.Pdf.

[18] Ibidem.

porównania w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej średnia długość życia wynosiła 74 lat dla mężczyzn i 80 dla kobiet, w Japonii jeszcze więcej: 78 dla mężczyzn i 84 dla kobiet, w Kanadzie mężczyźni żyli średni 76 lat a kobiety 83[19].

Najstarszym krajem w UE są Niemcy . Udział ludności w wieku 65 lat i więcej w strukturze wieku wynosił w 2003 r 17,5%, w Szwecji 17,2%, Portugalii 16,3%. Do najmłodszych krajów należy np. Irlandia. Polska jest również stosunkowo młodym krajem: w 2003 r. udział ludności powyżej 65 roku życia wynosił 12,8%, a w nowo przyjętych krajach Unii: w Słowacji 11,6%, Słowenii 14,8%, Czechy 13,9%[20].

Na przestrzeni lat 1993 – 2003 udział ludności w wieku powyżej 65 lat w krajach UE wzrósł o 2 punkty procentowe. Natomiast największy wzrost udziału ludności powyżej 65 lat zaobserwowano w krajach Europy wschodniej, środkowej i południowej, w rejonach w których we wcześniejszych latach wskaźniki te były niższe[21].

1.3. Starzenie się społeczeństwa polskiego i kwestia społeczna ludzi starszych w Polsce

Przemiany demograficzne obserwowane w Polsce wyraźnie wskazują , że nasz kraj znalazł się na etapie tzw. drugiego przejścia demograficznego. Proces ten charakteryzuje się spadkiem płodności, opóźnieniem zawierania małżeństw i prokreacji, zmianami modelu rodziny. Polega on również na spadku umieralności osób w wieku produkcyjnym i zmniejszeniu się umieralności niemowląt. Wielu autorów podkreśla, że taka sytuacja jest efektem nawarstwiających się w końcu XX wieku przemian technologicznych, ekonomicznych, kulturowych i społecznych, przebiegających na różnych poziomach życia społecznego. Prowadzi do ujemnego przyrostu naturalnego[22].

Analizując sytuację starzenia się ludności Polski uznałam, że dla potrzeb podjętego tutaj tematu należy odwołać się do takich głównych prawidłowości kształtujących tą sytuację jak: wzrost liczby ludności starszej[23], a także wzrost przeciętnej długości trwania życia. Opisałam także cechy charakteryzujące samą starszą populację, a także osoby z przedziału wiekowego 45 - 59 lat , ponieważ , jak zostało to juz zaznaczone na wstępie, osoby z tej kategorii wiekowej stanowią część

[19]Ibidem.

[20]Ibidem.

[21]Ibidem.

[22]B. Szatur -Jaworska, *Starzenie się ludności Polski – wyzwania dla polityki społecznej*, w: Gerontologia Polska 10(4) /2002 za: Kotowska I.E. Teoria drugiego przejścia demograficznego a przemiany w Polsce w latach 1990. w:Studia Demograficzne 1998 nr4.

[23]Na proces starzenia się społeczeństwa mają wpływ również inne czynniki m.in.: zmniejszająca się liczbą urodzeń, problem choć niewątpliwie istotny nie związany jednak bezpośrednio z tematem pracy nie został tutaj przedstawiony, można przeczytać np. artykuł L. Frąckiewicz, *Demograficzne i społeczne uwarunkowania zmniejszającej się dzietności*, w: Polityka Społeczna 9/2004.

adresatów działalności UTW. Za ważne społeczno – demograficzne cechy uznałam: liczebność poszczególnych kohort, feminizację starości, zmiany w poziomie wykształcenia poszczególnych grup wiekowych osób starszych, oraz charakterystykę gospodarstw domowych z osobami starszymi i główne cechy tych gospodarstw.

1.3.1. Mierniki starości demograficznej

Niżej zamieszczona tabela ukazująca mierniki starości demograficznej informuje, że bez względu na to jaki miernik starości demograficznej zostanie zastosowany można będzie zaobserwować wzrost udziału liczby ludności starszej w ogólnej liczbie populacji Polski .

Tabela 1

Przegląd mierników starości demograficznej

Mierniki	**1900**	**1955**	**1975**	**1995**	**2000**	**2020**	**2030**
Udział ludności w wieku 60 lat i więcej	6,3%	8,5%	13,7%	15,9%	16,7%	24,4%	26,7%
Udział ludności w wieku 65 lat i więcej	3,6%	5,5%	9,7%	11,2%	12,3%	17,4%	21,1%
Udział ludności w wieku poprodukcyjnym	-	-	-	13,8%	14,7%	21,1%	24%
Współczynnik obciążeń demograficznych *	-	13	20	23	24	36	41
Wskaźnik starości A. Sauvy**	-	-	-	58	69	123	147

Źródło: B.Szatur Jaworska , *Starzenie się ludności Polski – wyzwania dla polityki społecznej* , w: „Gerontologia Polska" 10(4)/2004 (na podstawie źródeł:S. Szulc *Zagadnienia demograficzne Polski.* Ruch Naturalny ludności w latach 1895-1935,Statystyka Polski seria C Warszawa 1936, Warszawa 1936; Roczniki Demograficzne GUS, Prognoza ludności Polski według województw na lata 1999-2030, GUS, Warszawa 2000)

* Obciążenie demograficzne ludnością w wieku poprodukcyjnym (mężczyźni – 65 lat i więcej, kobiety – 60 lat i więcej) ludności w wieku produkcyjnym (kobiety 18 – 59 lat, mężczyźni 18 – 64 lata)

**Wskaźnik oznacza : liczbę ludzi starych (w wieku 60 lat i więcej) przypadającą na 100 osób młodych (w wieku 0 – 17 lat) Szatur jaworska w gerontologii polskiej

W Polsce między rokiem 1900 a 1975 wskaźnik udziału ludności w wieku 60 lat i powyżej wrósł ponad dwukrotnie osiągając wartość 13,7%, w roku 2000 wynosił o 3% więcej. Prognozuje się, że w 2020 rr. wyniesie już 24,%, a w 2030 26,7%. Jak wnioskować można z przedstawienia wartości wskaźnika udziału ludności w wieku 65 lat i więcej również i tutaj można spodziewać się znacznego przyrostu subpopulacji z 13,8 % w roku 1995 do 24% w roku 2030. Przy czym należy zauważyć , że analitycy GUS posługując się terminem „podwójnego starzenia społeczeństwa" wskazują iż, wzrostowi odsetka ludzi w wieku 60 lat i więcej towarzyszy od lat wzrost odsetka osób dożywających sędziwej starości. W latach 2000 – 2020 liczebność najstarszej populacji, czyli osób w wieku 80 lat i więcej wzrośnie z 800 tys. do prawie 1,4 mln[24].

Wzrost wartości wskaźnika udziału ludności w wieku produkcyjnym, a także wzrost wartości wskaźnika obciążeń demograficznych sugeruje nie tylko powstanie większych wydatków na zabezpieczenie emerytalne i opiekę medyczną , ale pogłębienie istniejących dysproporcji między wpływami i wydatkami z funduszu ubezpieczeń społecznych. Z kolei wzrost wartości wskaźnika starości A. Sauvy, pokazujący wyraźne dysproporcje między ilością osób w wieku. 60 lat i więcej a osobami młodymi (0 –17 lat), informuje o istnieniu sytuacji braku zastępowalności pokoleń[25].

Polskie prognozy demograficzne, jednoznacznie wskazują, że liczba ludzi starych i ich udział w ogólnej liczbie populacji będą rosły. Według danych Narodowego Spisu Powszechnego przeprowadzonego w 2002 r. w naszym kraju żyło 5 mln. 749 tys. osób w wieku poprodukcyjnym- stanowili oni 15% ogółu społeczeństwa, tymczasem w roku 1988 ; 2, 5% mniej. Liczba osób w wieku 60 lat i więcej stanowiła w 2002 r. 17% ogółu ludności w grupie osób starszych, a najliczniejszą zbiorowością są osoby w wieku 60 – 69 lat. (64% w 2002r,), następnie w wieku 70 – 79 lat (25% w 2002r.), ludność powyżej 80 lat stanowiła 2,2%. Udziały poszczególnych grup populacji najstarszej stale wzrastają.

Tabela 2 zawiera liczbową prezentacje poszczególnych kohort , od wieku 45 lat do 65 lat i więcej.

Tabela 2

Prognoza ludności Polski 2005 - 2030 r. .

wiek	**2005**	**2010**	**2015**	**2020**

[24]E. Frątczak, A. Sobieszak, *Sytuacja demograficzno – społeczna osób starszych* , w: Seniorzy w społeczeństwie polskim. red. M. Kuciarska - Ciesielska, Warszawa 1999 s. 15 i nast.

[25]Dane statystyczne pokazują również, że przyrost naturalny między rokiem 1980 a 1990 spadł dwukrotnie, następnie między rokiem 1990 a 1995 ponad trzykrotnie w roku 1995 wynosił 47 tys, następnie w latach 1997- 32,5, 1998 – 20,3, w 1999 osiągnął zaledwie 0,6 tys, w 2001 5 tys, a w roku 2002 i 2003 jest ujemny i wynosi kolejno: -5,7 i –14,1 tys. zob: Rocznik Statystyczny GUS , Warszawa 2004, s. 40

ogółem	38123	37899	37626	37229
45-59 lat	8488	8259	7539	7247
60-64	1487	2353	2747	2720
65 i więcej	5072	5165	6006	7115
Mężczyźni				
45-59	4116	4029	3714	3607
60-64	674	1087	1285	1295
65 i więcej	1920	1956	2355	2886
Kobiety				
45 – 59	4372	4230	3825	3640
60 – 64	813	1266	1462	1425
65 i więcej	3153	3209	3651	4229

Źródło; opracowanie własne na podstawie : http://www.sta.gov.pl/dane_spol-gosp/ludnosc/prognoza_ludnosci/index.htm

Z danych zawartych w tej tabeli możemy wysnuć wniosek , że w populacji osób dorosłych pow. 45 lat najliczniejszą grupę stanowią obecnie osoby miedzy 45 a 59 rokiem życia, a to oznacza, że osoby te przyczynią się w najbliższych latach do znacznego wzrostu liczby osób z przedziału wiekowego 60 – 64 lata .Wynika to stąd, że do obecnej grupy 45 – 59 lat wchodzą roczniki tzw. „wyżu demograficznego".

Należałoby się zatem spodziewać; że stosunkowo najmniej liczna obecnie subpopulacja osób starszych z grupy powyżej 65 lat[26] zacznie wzrastać w kolejnych pięcioleciach pierwszej połowy XXI wieku[27] na skutek przesuwania się do tej grupy wieku wspomnianych kohort „wyżu demograficznego"[28].

Przewiduje się, że w Polsce w 2020 r. liczba osób powyżej 60 r. będzie wynosić powyżej 9,5 mln, co stanowić będzie ok. 25,6% całej populacji. Warto dodać tutaj, że większość ludzi w podeszłym wieku to mieszkańcy miast ,w 2002r stanowili oni 60 % starszej populacji.

[26]Roczniki z tej kohorty urodziły się bądź przed drugą wojna światowa , bądź w czasie drugiej wojny światowej, a więc w czasie tzw. „deficytu urodzeniowego"; pojęcie zaczerpnięte z E. Frątczak, *Sytuacja...,* op. cit.

[27]Por. analizy prognozy ludności z poszczególnych przedziałów wiekowych: http://www.sta.gov.pl/dane_spol-gosp/ludnosc/prognoza_ludnosci/index.htm.

[28]„Kohorta to podzbiorowość ludzka wyodrębniona ze zbiorowości na podstawie zdarzenia demograficznego lub społecznego wszystkim członkom podzbiorowości w ściśle określonym miejscu i czasie. Wyodrębnienia dokonujemy celem obserwacji i analizy wyróżnionych faktów demograficznych i społecznych w ciągu życia członków podzbiorowości, poczynając od wspólnego im zdarzenia. Jeśli wspólnym zdarzeniem jest urodzenie, to kohortę nazywamy generacją lub pokoleniem" ,za: S. Borowski, *O naukowej syntezie demograficznego rozwoju Polski*., Studia Demograficzne, 1976, s. 46.

1.3.2. Przeciętne dalsze trwanie życia.

Gerontolodzy i geriatrzy podkreślają, że nie bez znaczenia dla przedłużenia się życia ludzkiego jest wzrastająca świadomość , dotycząca prozdrowotnego stylu życia wolnego od nałogów, prozdrowotnego odżywiania się z ograniczeniem ilości tłuszczów zwierzęcych, spożywanych mięs czerwonych, soli kuchennej, przy zwiększeniu ilości jedzonych owoców i zielonolistnych warzyw. Podkreśla się również, że sprzyjające długowieczności są bezspornie czynniki genetyczne, ale i również: niska dzietność, późne macierzyństwo, promowanie aktywności fizycznej, sportu, chodzenia i podróżowania oraz wielokierunkowe zachęty do aktywnego życia umysłowego[29].

Przedłużające się życie, ludzkie jest jedną z ważnych przyczyn starzenia się społeczeństw, ale według niektórych również wskaźnikiem lepszego stanu zdrowia ludności. **Podstawową miarą służąca do międzynarodowych porównań zdrowotności społeczeństwa jest przeciętne dalsze trwanie życia jest.** Miara ta wyraża średnią liczbę lat jaką ma do przeżycia osoba w danym wieku, przy założeniu stałego poziomu umieralności z okresu, dla którego opracowano tablicę trwania życia[30]. Polski demograf E. Rosset tablice trwania życia nazwał „barometrem postępu społecznego". Długość życia człowieka jest funkcją całokształtu warunków jego życia , czyli pracy, poziomu i sposobu odżywiania się, warunków mieszkaniowych, zdrowia , uczestnictwa kulturalnego, poziomu edukacji, jakości środowiska naturalnego oraz społecznego, a więc w istocie wypadkową wszystkich wymiarów egzystencji człowieka, które zazwyczaj uwzględniane są w badaniach poziomu życia[31].

Tabela 3

Trwanie życia dla wieku 0 i 60 lat w latach 1950-2004 [32]

[29]W. Lubczyńska Kowalska, *Problemy zdrowotne ludzi w podeszłym wieku* w: Ludzie starsi w trzecim tysiącleciu Szanse Nadzieje Potrzeby, red. W. Wnuk, Wrocław 2002, s. 17 -20.

[30]P. Szukalski, *Trwanie życia osób starych w Europie na przełomie XX i XXI wieku,* w: Gerontologia Polska II (2)/2003.

[31]Cz. Bywalec, *Społeczne aspekty transformacji gospodarczej w Europie Środkowo – wschodniej,* Kraków 1998, s.43.

[32]Dalsze trwanie życia to jeden z parametrów tablicy trwania życia tj. specyficznego rodzaju tablicy wygasania, modelu obrazującego proces ubywania wraz z wiekiem jednostek wchodzących w skład populacji wyjściowej. Wyróżnia się dwa rodzaje tablic trwania życia tablice generacyjne oraz – najczęściej stosowane - tablice okresowe. W przypadku tablic generacyjnych opisywany jest porządek wymierania osób urodzonych w tym samym roku kalendarzowym – z definicji zatem tego typu tablice konstruowane być mogą dopiero po wymarciu wszystkich jednostek wchodzących w skład badanej generacji. Dalsze trwanie życia osoby w wieku x ukończonych lat w takim przypadku oznacza liczbę lat jaką średnio ma jeszcze przed sobą typowa osoba należąca do analizowanej generacji w dniu obchodzenia swych x – tych urodzin. Z kolei w tablicach okresowych łączone są informacje odnoszące się do intensywności umieralności w danym wieku pochodzące od wszystkich żyjących w danym roku generacji. Odwołanie się do tablic

Dla wieku	Płeć	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2001	2002	2003	2004
O	M	56,07	64,94	66,62	66,01	66,51	69,74	70,21	70,42	70,52	70,67
	K	61,68	70,78	73,33	74,44	75,49	78,00	78,38	78,78	78,90	79,23
60	M	14,55	15,88	15,68	15,18	15,31	16,72	17,19	17,19	17,19	17,38
	K	17,05	18,72	19,32	19,38	19,96	21,51	22,15	22,15	22,15	22,48

Źródło: opracowanie własne na podstawie: http://www.stat.gov.pl.

Jak wynika z danych prezentowanych w tabeli średnia długość trwania życia, na przestrzeni 54 lat ,znacznie wzrosła, zarówno w przypadku mężczyzn jak i kobiet, zarówno dla osób 60 letnich jak i dla noworodków. W 2004 roku mężczyzna w wieku 60 lat miał przed sobą do przeżycia prawie 17,5 roku, kobieta znacznie więcej prawie 22, 5 roku.[33] Prognozuje się natomiast, że średnia długość życia jeszcze wzrośnie. Rodzi to wiele następstw i problemów mających znaleźć rozwiązanie szczególnie w zakresie polityki ochrony zdrowia. L. Frąckiewicz pisze, że wśród licznych konsekwencji wzrastającego udziału osób starszych w ogólnej strukturze populacji, m.in. za sprawą przedłużającego się życia, za istotne należy uznać ustawicznie narastające zapotrzebowanie na opiekę medyczną nad przynajmniej ¼ ogółu społeczeństwa reprezentującą trzecią i czwartą generację[34]. Należy tu również dodać , że na skutek znacznej różnicy między długością trwania życia kobiet i mężczyzn (około 5 lat) problemy starszej generacji to głównie problemy starszych kobiet.

Zgodnie z koncepcja homeorezy większą podatnością na wpływ, zarówno korzystnych jak i szkodliwych czynników, odznaczają się mężczyźni, stąd też i większa labilność współczynników zgonów, a w konsekwencji i trwania życia ludzkiego[35].

1.3.3. Feminizacja starości

generacyjnych prowadzi do zbliżonych wyników, por. np. P. Szukalski, *Trwanie życia osób starych w Europie na przełomie XX i XXI wieku,* op. cit.

[33]w Europie ludzie starsi najdłużej żyją w takich krajach jak Szwajcaria, Szwecja, Francja i Hiszpania. Osoby w wieku 60 lat mogą tam oczekiwać dalszego życia średni o 4 lata dłuższego niż w Polsce. Także w innych krajach Europy zachodniej osoby sześćdziesięcioletnie żyją 2 –3 lata dłużej.

[34]L. Frąckiewicz, *Społeczno – demograficzne problemy starzenia się polskiego społeczeństwa*, w: Seniorzy w społeczeństwach Europy, red. W. Pędich , Białystok 2001, s. 20 – 39.

[35]Por. E. Rosset:*Trwanie życia ludzkiego,* Ossolineum, Wrocław Warszwa 1979 , P. Szukalski, *Maksymalne przeciętne trwanie życia-przegląd literatury demograficznej*, w:Studia Demograficzn 2003.

W każdej wystarczająco dużej zbiorowości ludzi co roku rodzi się więcej chłopców niż dziewcząt, to powoduje liczebną przewagę chłopców nad dziewczętami w młodszych grupach wieku. W Polsce udział chłopców w ogólnej liczbie urodzeń zawiera się co roku w granicach od 0,513 do 0,520 czemu odpowiada współczynnik feminizacji 94- 92%, lub współczynnik maskulinizacji 106 – 108%. W większości krajów umieralność kobiet w poszczególnych grupach wieku jest mniejsza niż umieralność mężczyzn, co z kolei pociąga za sobą wyrównywanie się liczebności mężczyzn i kobiet w określonej grupie wieku, powyżej której następuje zwiększenie liczebnej przewagi tych ostatnich[36]. W Polsce w wyniku wyższego natężenia zgonów we wszystkich grupach wieku wśród mężczyzn w porównaniu do kobiet, około 40 roku życia liczby mężczyzn i kobiet wyrównują się. W starszych grupach wieku występuje wyraźna przewaga liczebna kobiet, rosnąca coraz bardziej w coraz starszych grupach wieku [37].

Przewaga liczebna kobiet nad mężczyznami występuje prawie zawsze wśród ludności wielkich miast, co jest spowodowane głównie migracją kobiet do miast gdzie w związku z dużym rozwojem usług łatwiej znajdują zatrudnienie) W dużych miastach Polski w 1996 r. na 100 mężczyzn przypadało w Warszawie 116 kobiet, w Krakowie 113, Poznaniu 114, Wrocławiu 112, w Łodzi mieście o najbardziej rozwiniętym przemyśle włókienniczym, zatrudniającym przeważnie kobiety, na 100 mężczyzn przypadało 120 kobiet[38]. W roku 2003; najwyższe wskaźniki feminizacji dla ogółu ludności odnotowano w województwach: łódzkim 109,7 a także mazowieckim 108,3 i dolnośląskim 108, najniższe natomiast w województwach: podkarpackim, podlaskim, świętokrzyskim i warmińsko – mazurskim. W tych województwach liczba kobiet na 100 mężczyzn wynosiła poniżej 105. Najwyższy wskaźnik feminizacji dla wieku 60 lat i więcej istnieje przede wszystkim w województwach : śląskim, dolnośląskim i łódzkim . W 2002 roku kobiety stanowiły 61,3% populacji w wieku 60 lat i więcej na wsi, a w mieście 62,7%[39].

Poniższa tabela przedstawia liczbę kobiet jaka przypadała na 100 mężczyzn w roku 2003: ogółem, a także z uwzględnieniem podziału na wieś i miasto. Dane zawarte w tabeli wyraźnie wskazują, że feminizacja starości we wszystkich przedstawionych grupach wiekowych ma znacznie wyższe współczynniki w mieście niż na wsi. Zważywszy dodatkowo na odmienne wzory życia kobiet w mieście i na wsi dane te wskazywać powinny na konieczność wprowadzenia określonych

[36]Z.Holzer, *Demografia*. PWE, Warszawa 1994, s. 141

[37] Ibidem, s. 14.

[38]Ibidem, s. 143.

[39]www.stat.gov.pl.

rozwiązań dotyczących organizacji czasu wolnego w przypadku kobiet zamieszkujących w miastach.

Tabela 4

Liczba kobiet na 100 mężczyzn ogółem oraz według podziału na wieś i miasto z uwzględnieniem kategorii wiekowych powyżej 50 lat.

Wiek	**ogółem**	**miasto**	**wieś**
50 – 54	106,8	114,3	92,7
55 – 59	112,0	116,6	103,3
60 – 64	121,7	125,7	114,7
65 - 69	133,7	138,2	126,6
70 – 74	149,4	151,4	146,5
75 – 79	187,2	191,0	182,2
80 i więcej	241,6	258,0	222,o

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Rocznika Statystycznego RP*. 2004, tab 4(122) , GUS, Warszawa 2004, s. 93

Różnice dotyczące populacji w wieku starszym , jej sytuacji zdrowotnej i demograficznej uwarunkowane są właśnie liczebną przewagą płci żeńskiej w kohortach powyżej 40 lat.

Ze wskaźnikiem feminizacji warto dla celów naszej analizy przypomnieć wiążącą się z nim sytuację dotyczącą stanu cywilnego kobiet, na który w głównej mierze ma wpływ nadumieralność mężczyzn i rozwiązywane na jej skutek małżeństwa .Większa umieralność mężczyzn powoduje ,że na skutek śmierci męża w 2003 roku zostało rozwiązanych prawie trzykrotnie więcej małżeństw niż na skutek śmierci żony , podobnie zresztą było w latach poprzednich. Ponieważ wyższa umieralność towarzyszy bardziej zaawansowanemu wiekowi, wdowami pozostają najczęściej starsze kobiety. Zdecydowana przewaga wdów żyje w miastach 1481,5 a na wsiach 964,8 [40].

Tabela 5

Małżeństwa rozwiązane przez śmierć męża lub żony w latach 2003-2001 :

lata	**Śmierć męża**	**Śmierć żony**
2003	*12 0669*	*4 2185*
2002	*11 9875*	*4 2221*
2001	*12 1015*	*4 2525*

[40]Ogółem w 2002 roku było 16326,3 kobiet z czego zamężnych lub w związkach partnerskich łącznie 9078,4 , rozwiedzionych bądź w separacji łącznie 811,0, panien 3869,0 a wdów 2446,3 : *Rocznik Statystyczny RP* tabela 7(125) GUS, Warszawa 2003, s.. 196

Źródło: opracowanie własne na podstawie :www.stat.gov.pl/dane_spol-gosp/ludnosc/ludnosc/indeks.htm

Taka sytuacja rodzi problemy dotyczące głównie kobiet w miastach, kwestie te wiążą się nie tylko z problemami materialnego zaspokojenia potrzeb, ale również z problemem samotności starszych kobiet. Gerontolodzy i demografowie często podkreślają, że problemy ludzi starszych to przede wszystkim problemy starszych samotnych kobiet. Na podstawie badań GUS można stwierdzić, że ponad 40% gospodarstw osób starszych to gospodarstwa jednoosobowe, a wraz z wiekiem odsetek tego typu gospodarstw wzrasta. W gospodarstwach rodzinnych - głównie ze współmałżonkiem - mieszka niewiele więcej niż połowa spośród osób starszych -55.5%. **Tak znaczny udział w strukturze osób starszych – osób samotnych, w tym głównie kobiet wskazuje na potrzebę rozwijania usług wspierających ich samodzielność życiową,** zwłaszcza , że ponad 45% populacji w wieku 60 lat i więcej to osoby niepełnosprawne.

Analiza gospodarstw domowych w skład których wchodzą osoby starsze w wieku 60 lat i więcej pozwoliła na opracowanie takich m.in. wniosków[41]:

- W 2002 r. gospodarstwa emerytów i rencistów stanowiły 37, 6% ogółu gospodarstw; w tym 24,2% to gospodarstwa emerytów. Ludność w gospodarstwach domowych w 39,8 % stanowili renciści i emeryci z czego 18,4% to emeryci- W 75% gospodarstwa emerytów i rencistów były gospodarstwami składającymi się z dwóch lub większej ilości osób , a co czwarte gospodarstwo było jednoosobowe: z czego ponad 80% tworzyły samotne starsze kobiety.

1.3.4. Poziom wykształcenia osób starszych

Poziom wykształcenia osób starszych może być wykorzystany jako wskaźnik ekonomicznego i zdrowotnego stanu tej grupy ludności. Według K. Kinsella i C. M. Taeubera[42] wyższy poziom wykształcenia osób starszych umożliwia im lepsze przystosowanie się do zmian technologicznych, jakie niesie za sobą nieunikniony postęp rozwoju ekonomicznego i cywilizacyjnego, a wraz z nim możliwość korzystania z nowych urządzeń technicznych. Wreszcie im wyższy będzie poziom wykształcenia starszej populacji tym niższa będzie przepaść pokoleniowa między młodym i starszym pokoleniem. Należałoby dodać, że wyższy poziom

[41] *Rocznik Statystyczny R.P,* GUS,Warszawa 2004, s. 200 i 199, tab 12(130)

[42]E Frątczak, A. Sobieszak, *Sytuacja demograficzno- społeczna osób starszych*, w: Seniorzy w społeczeństwie polskim, op. cit., s. 23.

wykształcenia starszego pokolenia przyczynia się również do odczuwania określonego rodzaju potrzeb przez te osoby, potrzeb związanych np. z własnym rozwojem, który może dokonywać się poprzez aktywność społeczną czy intelektualną.

Jak wynika z porównania poziomu wykształcenia dla lat 1988 i 2002. (porównaj tabela 6) W ciągu 4 lat odsetek osób z wykształceniem wyższym wzrósł ogółem o prawie 4%, z wykształceniem średnim i policealnym o prawie 8%, natomiast zaznaczył się spadek odsetka osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym i podstawowym. Z podstawowym nieukończonym i bez wykształcenia było w 1988 6,2 % natomiast w 2002 już tylko 2,8%.

Z danych zaprezentowanych w tabeli wynika także, że wśród subpopulacji osób starszych w Polsce, wchodzące w jej skład młodsze kohorty prezentują wyższy poziom wykształcenia w porównaniu do kohort starszych. W 2002 roku w grupie osób 65 lat i więcej wyższym wykształceniem legitymowało się 6,2% osób z tej kategorii , osoby między 60 – 64 rokiem życia prawie w 10% reprezentowały to wykształcenie, natomiast osoby z przedziału wiekowego 45- 59 lat[43] w ponad 11% . Najliczniejszą grupę wśród ludności zarówno z przedziału 65 lat i więcej jak i z przedziału 60 – 64 lata tworzyły w 2002 osoby z wykształceniem podstawowym. Wykształcenie średnie reprezentowało 25,7% osób z grupy wiekowej 60 – 64 lata i 19,2% z grupy wiekowej 65 lat i więcej. Między 1988 a 2002 rokiem wzrósł udział osób z wykształceniem średnim w tych kategoriach wiekowych. Wykształceniem zasadniczym zawodowym legitymuje się stosunkowo niewielka ilość osób w grupach 60 – 64 oraz 65 i więcej. Natomiast osoby między 45 a 59 rokiem życia w 2002 roku najczęściej posiadały wykształcenie zasadnicze zawodowe, a także średnie i policealne. Porównanie danych dla lat 1988 i 2002 pokazuje, że w przypadku tej kategorii wiekowej nastąpił znaczny spadek udziału liczby osób z wykształceniem podstawowym.

Zatem wnioskować należy, ze osoby należące do populacji osób starszych, lub te które będą do niej należały w ciągu następnych lat będą coraz lepiej wykształcone; będą legitymowały się wykształceniem średnim i zawodowym, i coraz częściej wyższym[44].

Zasadnicza różnica w poziomie wykształcenia między prezentowanymi tutaj subpopulacjami polega na tym, że o ile wśród starszych kohort najczęściej reprezentowane jest wykształcenie podstawowe, to wśród młodszych zasadnicze zawodowe i średnie oraz policealne.

[43]W tabeli są to trzy kategorie wiekowe: 45–49, 50-54, 55 –59.

[44]Znaczne różnice w poziomie wykształcenie obserwuje się wśród mieszkańców wsi i miast .

Tabela 6

Ludność w wieku 15 lat i więcej wg poziomu wykształcenia i grup wieku – porównanie dla lat 1988 – 2002 (%)

Grupy wieku	**Poziom wykształcenia**										
	Ogółem 100%		**Wyższe**		**Średnie i policealne**		**Zasadnicze zawodowe**		**Podstawowe ukończone**		**Podstaw nieukońc bez wyks**
	1988	2002	1988	2002	1988	2002	1988	2002	1988	2002	1988
Ogółem lat	*100*	*100*	*6,5*	*10,2*	*24,7*	*32,6*	*23,6*	*24,1*	*38,8*	*28,2*	*6,1*
15 – 19	*100*	*100*	*-*	*-*	*5,2*	*12,3*	*17,5*	*8,5*	*73,6*	*73,6*	*2,8*
20 – 24	*100*	*100*	*1,1*	*6,1*	*40,1*	*58,4*	*41,8*	*23,4*	*16,2*	*9,5*	*0,6*
25 – 29	*100*	*100*	*7,9*	*20,6*	*37,6*	*38,2*	*39,9*	*29,3*	*13,9*	*8,9*	*0,5*
30 – 34	*100*	*100*	*9,8*	*16,2*	*34,7*	*36,1*	*35,9*	*35,0*	*18,9*	*9,8*	*0,6*
35 – 39	*100*	*100*	*10,3*	*13,7*	*32,2*	*36,8*	*32,0*	*36,4*	*24,6*	*10,2*	*0,7*
40 – 44	*100*	*100*	*10,9*	*11,8*	*29,4*	*38,3*	*26,2*	*35,3*	*32,4*	*11,8*	*1,0*
45 – 49	*100*	*100*	*10,0*	*11,4*	*23,3*	*36,2*	*18,3*	*32,0*	*46,4*	*17,7*	*1,9*
50 – 54	*100*	*100*	*8,3*	*11,3*	*22,4*	*34,2*	*15,6*	*28,6*	*49,2*	*23,4*	*4,5*
55 – 59	*100*	*100*	*6,6*	*11,6*	*18,4*	*29,8*	*11,2*	*22,1*	*53,0*	*33,7*	*10,6*
60 – 64	*100*	*100*	*4,9*	*9,9*	*14,4*	*25,7*	*7,6*	*16,1*	*59,0*	*44,3*	*13,7*
65 i więcej	*100*	*100*	*2,8*	*6,2*	*10,8*	*19,2*	*4,9*	*9,3*	*54,5*	*51,2*	*25,9*
nieustalon y	*100*	*100*	*5,8*	*4,7*	*20,1*	*16,0*	*18,7*	*6,2*	*28,1*	*6,3*	*6,8*

Źródło: opracowanie własne na podstawie Raportu z wyników NSPLiM: www.stat.gov.pl/dane_spol-gosp/nsp/spis_lud/lud.htm-16k

Ten wzrost poziomu wykształcenia ludności starszej i zbliżającej się do wieku starszego jest bardzo ważnym sygnałem dla podjętego tutaj tematu sugeruje bowiem, że potrzeby tej kategorii ludności podlegają znacznym zmianom, co wiąże się z koniecznością rozwijania określonych form usług na rzecz tej grupy ludności.

1.3.5. Aktywność zawodowa osób starszych

Dla zdecydowanej większości ludzi starszych głównym źródłem dochodu , a jednocześnie jedynym są świadczenia społeczne. Wśród tych świadczeń przeważają świadczenia emerytalne. Poniższe tabele przedstawiają ilościowy rozkład liczby emerytów i rencistów, a także osób otrzymujących świadczenia i zasiłki przedemerytalne. Z danych wynika, że liczba osób biernych zawodowo, które wymagają określonych działań z zakresu różnych polityk jest coraz większa. O ile na przestrzeni lat 2000 – 2003 zmniejszyła się liczba rencistów, to od 1995 r. stale wzrasta liczba emerytów. Dodatkowo istniejąca, od stosunkowo niedawna, możliwość otrzymania świadczeń czy zasiłków przedemerytalnych sprawia, że z tych świadczeń korzysta około 500 tys. osób. Te dane pozwalają na stwierdzenie, że prawie ¼ ogółu polskiego społeczeństwa wymaga określonych działań mających na celu bądź aktywizowanie zawodowe osób starszych lub z przedpola starości, bądź zagospodarowanie ich czasu wolnego działaniami zastępującymi aktywność zawodową. (dla bardzo niewielu osób starszych źródłem utrzymania jest praca zawodowa)[45].

Tabela 7
Liczba emerytów i rencistów w latach 1995 – 2003*

Źródło dochodu	1995	2000	2002	2003
Emerytury	*4488*	*4630*	*4666*	*4740*
Renty z tyt. niezdolności do pracy	*3391*	*3472*	*3220*	*3099*
Renty rodzinne	*1179*	*1310*	*1351*	*1367*
Ogółem	*9085*	*9412*	*9237*	*9206*

Źródło: opracowanie własne na podstawie:Rocznik Statystyczny RP, GUS, Warszawa, 2004. tabela 1(195) s. 237.
* liczba emerytur i rent liczona łącznie : z pozarolniczego systemu ubezpieczeń społecznych oraz rolników indywidualnych

[45]Na temat znaczenia pracy zawodowej w życiu osób starszych pisze M. Halicka i J. Halicki *Praca zawodowa i jej znaczenia w życiu człowieka starszego,* w: Polska starość, red B. Synak , Gdańsk 2002, s. 176 i dalsze.

Tabela 8

Liczba wypłaconych świadczeń przedemerytalnych i zasiłków przedemerytalnych w latach 1995 – 2003

Rodzaj świadczenia*	1995	2000	2002	2003
Zasiłek przedemerytalny	-	221,0	350,7	321,0
Świadczenie przedemerytalne	-	54,5	136,6	188,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rocznik Statystyczny 2004 , GUS Warszawa ,tabela 10(204) s. 282

*kwota brutto zasiłku przedemerytalnego w 2003 roku wynosiła 680,53 zł, a świadczenia przedemerytalnego 1051,12 zł.

W przechodzeniu w stan bierności zawodowej znaczącą rolę odegrały wcześniejsze emerytury i renty inwalidzkie. Umożliwiały to przepisy o wcześniejszych emeryturach uwzględniające zmiany w sferze gospodarczej oraz liberalne stosowanie przepisów rentowych (obecnie sytuacja wygląda nieco inaczej, od roku 2000 liczba pobierających świadczenia rentowe z tytułu niezdolności do pracy zmniejsza się). W Polsce wcześniejszym emeryturom , a także zasiłkom i świadczeniom przedemerytalnym[46] przypisana została funkcja regulatora podaży siły roboczej. Wzrost bezrobocia , niepewność zatrudnienia , zmniejszanie się liczby miejsc pracy w sferze publicznej, ostra konkurencja na rynku pracy – wszystko to wpływało na indywidualne decyzje o skorzystaniu z możliwości wcześniejszego przejścia na emeryturę i zapewnienia sobie i rodzinie skromnego, ale pewnego źródła dochodów . Ustawowy wiek emerytalny wynosi 65 lat dla mężczyzn i 60 lat dla kobiet, z tym ,że wcześniejsze emerytury , ustawowo gwarantowane są dla kobiet w wieku 55 lat przy stażu pracy 30 lat . Niektóre grupy zawodowe mają też ustawowo zagwarantowany niższy od powszechnie obowiązującego wieku emerytalny np. kolejarze, nauczyciele, czy górnicy. Wszystko to sprawiło, że od roku 89 obniżał się średni wiek przechodzenia na emeryturę[47].

Aktywność zawodowa osób po 50 roku życia stanowi problem przedstawiany nie tylko w teorii, ale znajduje też rozwiązania w działaniach państwa na rzecz aktywizacji zawodowej tej grupy osób[48] zarówno na szczeblu krajowym jak i międzynarodowym . Cechy charakteryzujące

[46]Do 1 sierpnia 2004 zasiłki i świadczenia przedemerytalne wypłacane były przez powiatowe urzędy pracy na podstawie *Ustawy o zatrudnieniu i przeciwdziałaniu bezrobociu* z dn. 14 grudnia 1994: Dz. U. 2003 Nr 58, poz. 514, z późn. zm, z dniem 1 sierpnia 2004 zasiłki i świadczenia wypracowane są przez ZUS na podstawie *Ustawy o świadczeniach przedemerytalnych* z dn. 30 kwietnia 2004 : Dz. U. Nr 120, poz. 1252.

[47]T. Chodaczek*, Emeryci i renciści*, w: Seniorzy w społeczeństwie polskim, op. cit.., s.190.

[48]Np.Program „50 plus" realizowany prze powiatowe urzędy pracy na podstawie: *Ustawy o promocji zatrudnienia* z dn. 20 kwietnia 2004 r. :Dz.U. nr 120, poz. 1252 głównie art. 49, art. 52, na temat przesłanek powrotu ludzi starszych do aktywności zawodowej pisze m. in. B. Dubicka, *Przesłanki powrotu do czynnego życia zawodowego na emeryturze*, w: Proces starzenia się ludności. Potrzeby i wyzwania , red. J.T. Kowaleski, P. Szukalski, Łódź 2002.

proces transformacji wymusiły zmiany na rynku pracy, które wpływają na pozycję osób w starszych grupach wieku produkcyjnego. (stanowią one znaczną część tzw. niemobilnych zasobów pracy, czyli ludności w wieku 45 i więcej lat). Nowe warunki uczestnictwa w rynku pracy kształtowane są przez wzrost popytu na wysokie kwalifikacje zawodowe związane ze znajomością technologii komputerowej i znajomością zachodnich języków obcych powodują, że osoby starsze przechodzą w stan bierności zawodowej, jeśli tylko spełniają formalne tj. przewidziane w wybranych ustawach wymogi.

Na podstawie analiz dotyczących aktywności zawodowej ludności w wieku powyżej 55 lat , przeprowadzonych przez Międzynarodowe Biuro Pracy wynika, że wskaźniki aktywności zawodowej ludności starszej związane są ze stopniem rozwoju ekonomicznego. Ich zmniejszanie się jest pozytywnie skorelowane ze wzrostem dochodu na mieszkańca, z procesem starzeniem się ludności, wzrostem urbanizacji i rozwojem systemów zabezpieczenia społecznego. Rozwój gospodarczy wyraża się m.in. we wzroście czasu poświęconego na edukację, skróceniem życia zawodowego i wydłużeniem okresu pobierania emerytury. W krajach uprzemysłowionych poziom aktywności zawodowej starszych pracowników podlega licznym uwarunkowaniom bezrobocie, trwające w krajach zachodnich od 1975 roku, powodowało, że młodzież skłaniano do kontynuowania nauki, a starszych do korzystania z wcześniejszych emerytur. W wielu krajach np. RFN, Finlandii, czy Holandii, wiek przechodzenia na emeryturę obniżył się o sześć lat w stosunku do wieku ustawowego upoważniającego do emerytury. Podobnie dzieje się w Polsce[49]. Polskie analizy pokazują , że w ostatnich latach również nastąpił duży spadek aktywności zawodowej ludności w wieku powyżej 50 lat .Współczynnik aktywności zawodowej za rok 2003 wynosi 16, 7% dla osób w wieku 55 lat i więcej , przy czym dla mężczyzn 23, 9 %, a dla kobiet jedynie 11, 6%[50].

Zakłada się, że dzięki powiązaniu wysokości emerytury z wysokością i okresem gromadzenia składki, nowy system zniechęci przyszłych emerytów do wcześniejszego rezygnowania z pracy zawodowej. Ma to w efekcie skrócić – w porównaniu z obecną sytuacją - czas wypłacania im świadczeń. Po kilkunastoletnim okresie napięć w systemie finansów publicznych związanych z równoczesnym funkcjonowaniem starego i nowego systemu

[49]D.Graniewska *Problemy życiowe i zatrudnienie osób starszych w świetle raportu Międzynarodowego Biura Pracy* w: S. Golinowska Polska bieda, IPiSS, Warszawa 1996, s. 17-22.

[50]*Aktywność ekonomiczna wg wieku* w: Rocznik Statystyczny RP GUS, Warszawa. 2004, tab 2(160) str. 231, kilka razy w roku GUS publikuje wyniki badania sondażowego na reprezentatywnej próbie dorosłych mieszkańców Polski: Badanie Aktywności Ekonomicznej Ludności w skrócie BAEL w wydawnictwie pt. Aktywność ekonomiczna ludności Polski.

emerytalnego, wydatki publiczne na emerytury będą się, według przypuszczeń niektórych stabilizowały, a nawet relatywnie zmniejszały[51].

Wcześniejsze przechodzenie w stan bierności zawodowej nie oznacza zawsze całkowitej rezygnacji z pracy, ale może stanowić sytuację, w której dotychczasowe role zawodowe trudno zastąpić pełnieniem ról mogących kompensować korzyści psychospołeczne płynące z aktywności zawodowej. Wcześniejsze zakończenie pracy zawodowej tak licznej grupy ludności w wieku produkcyjnym, a także ogromna rzesza osób w wieku poprodukcyjnym stwarzają nie tylko problemy bytowe, ale także problemy, które powstają w wyniku funkcjonowania jednostki w środowisku społecznym i rodzinnym. Ważnym zadaniem dla organizatorów życia społecznego staje się, w związku z tym, kreowanie projektów, które umożliwią osobom starszym i starzejącym się kompensację korzyści z dotychczas pełnionych ról zawodowych.

Należałoby tutaj wspomnieć o nieco odmiennej sytuacji starszej ludności zamieszkującej obszary wiejskie, stanowią oni odrębną grupę wśród emerytów i rencistów (około ¼ tej grupy ludności) , którzy otrzymują świadczenia jako rolnicy indywidualni. Tworzą oni grupę wyróżniającą się wieloma cechami spośród ogółu rencistów i emerytów m. in. kontynuowaniem pracy produktywnej do późnego wieku, utrzymywaniem więzi środowiskowych i często krańcowo różnymi sytuacjami rodzinnymi – od osamotnienia do funkcjonowania w rodzinie wielopokoleniowej. Dlatego starsze osoby zamieszkujące wsie powinny być adresatami innych zadań w obrębie polityki społecznej, zadań uwzględniających wartości kulturowe, charakterystyczne dla sposobu życia tej grupy ludności[52].

[51]B. Szatur Jaworska, *Starzenie się ludności Polski – wyzwania dla polityki społecznej,* w:Gerontologia Polska 10(4)/2002 .Choć jako dowodzi B. Szatur Jaworska nie oznacza to wcale ,że taka sytuacja będzie w mniejszym stopniu absorbowała finanse publiczne. Nowy system emerytalny jest korzystny przede wszystkim dla osób stale zatrudnionych i dobrze zarabiających. Dla osób mało zarabiających, doświadczających bezrobocia korzystniejsze może okazać się przejście na emeryturę. W takiej sytuacji kiedy mimo wdrażanych reform presja na system emerytalny i rentowy, pomoc społeczną i ochronę zdrowia nadal będą rosły może następować obniżenie jakości świadczeń np. usług zdrowotnych. Zatem decydenci mogą szukać bardziej korzystnych rozwiązań mających na celu zwiększenie finansowej niezależności dzięki pracy zawodowej ludzi starszych. Zatem aktywizacja ekonomiczna starszego pokolenia to, obok zapanowania nad wydatkami drugie ekonomiczne wyzwania dla polityki społecznej.

[52]Jeszcze inaczej rzecz ma się z emerytami i rencistami z małych miast , gdzie sieć działania organizacji samopomocowych nie jest jeszcze wystarczająco rozwinięta i zagospodarowanie czasu wolnego może stanowić dla starszych ludzi istotny problem.

1.3.6. Sytuacja materialna osób starszych

Istotny problem stanowi wewnętrzne zróżnicowanie poziomu uzyskiwanych dochodów przez osoby starsze. Od roku 1973 do roku 1996 gospodarstwa emerytów i rencistów były badane łącznie, zaś od roku 1997 badane są oddzielnie. To rozdzielne badanie ukazało ogromne zróżnicowanie związane z charakterem wykonywanej pracy najemnej i z rodzajem uzyskiwanego świadczenia ubezpieczeniowego. Gospodarstwa emerytów znajdują się w wyraźnie lepszej sytuacji niż gospodarstwa rencistów. Emeryci są starsi od rencistów , a to oznacza , że wbrew obiegowym opiniom – wiek nie jest czynnikiem mocno sprzyjającym pauperyzacji. Natomiast niekorzystna finansowo sytuacja rencistów jest konsekwencją ich niższych dochodów oraz większej liczebności gospodarstw domowych[53].

Analiza danych statystycznych publikowanych przez GUS - dotyczących poziomu uzyskiwanych dochodów przez określone typy gospodarstw domowych - pokazuje, że dochody emerytów pozostają na poziomie powyżej przeciętnych. (choć emeryci stanowią również zróżnicowaną wewnętrznie grupę jeśli chodzi o ich sytuację materialną) Dla przykładu w 2004 r. najwyższy poziom dochodów osiągnęły gospodarstwa pracujące na własny rachunek, ale **gospodarstwa emerytów osiągnęły dochód wyższy od przeciętnego o 18,2%, dla porównania : dochód w gospodarstwach pracowników tylko o 6,4%. Inaczej rzecz się miała w przypadku gospodarstw rencistów, których dochód jest niższy od przeciętnego o 16,7%**[54]. W analizach dotyczących sytuacji ekonomicznej w gospodarstwach domowych renciści stanowią tą grupę, której zarówno obiektywnie jak i subiektywnie trudno poradzić sobie z zaspokojeniem potrzeb przy uzyskiwanym dochodzie. Znajdują się pod tym względem obok gospodarstw utrzymujących się z niezarobkowych źródeł dochodu, a także gospodarstw domowych powiązanych z rolnictwem, choć ostatnio sytuacja tych drugich poprawiła się, co jak pokazują badania jest przyczyną uzyskiwanych dopłat bezpośrednich dla rolników. Badanie w ramach projektu Diagnoza Społeczna 2005 pokazuje , że na przestrzeni ostatnich pięciu lat sytuacja rencistów i emerytów nie ulega znacznym zmianom. Renciści

[53]B.Szatur Jaworska *Ludzie starzy i starość w polityce społecznej* ,Warszawa 2000, s.70-78.

[54]www.stat.gov.pl/dane_spol-gosp/warunki_zycia/sytu_gosp_domo/2004/index.htm sytuacja gospodarstw emerytów i rencistów nie jest jednak tak jednoznaczna bowiem są oni również członkami gospodarstw innego typu, dlatego przedstawienie ich pozycji ekonomicznej jedynie na podstawie typów gospodarstw rencistów i emerytów jest jedynie przybliżeniem. Po zastosowaniu przeliczeń na całe przeciętne gospodarstwo okazuje się , że w 2004r. najwyższy dochód rozporządzalny osiągnęły gospodarstwa pracujące na własny rachunek 3189 zł, następnie gospodarstwa pracownicze 2542 zł, użytkujących gospodarstwa rolne 2408 zł, rolników 2213 zł, natomiast emerytów 1721 zł i rencistów 1304 zł.

należą do tej grupy, która z wielką trudnością „wiąże koniec z końcem”[55] emeryci, jak wynika z tych badań, radzą sobie znacznie lepiej. Przyczyną tego wydają się być głównie różnice w poziomie uzyskiwanych dochodów i poziom istniejących wydatków np.: w 2004r. przeciętny rozporządzalny dochód na osobę w gospodarstwie emeryta wynosił 869, 61 zł, natomiast wydatki na osobę w tym gospodarstwie 836,08 zł, z kolei w gospodarstwie rencistów dochody wynosiły 612,34 zł, a wydatki 619,00 zł[56].

Interpretację tych danych mogą uzupełnić wskazania dotyczące poziomu zaspokojenia potrzeb : 41% ogółu gospodarstw deklarowało w 2003 r., że ich stałe dochody nie pozwalają na zaspokojenie bieżących potrzeb. Najczęściej było tak w przypadku grupy gospodarstw utrzymujących się z niezarobkowych źródeł dochodu - 78%, a także rencistów prawie 58%. Badania pokazują również ,że renciści są grupą która stosunkowo często korzysta z pomocy materialnej jak również z różnego rodzaju usług świadczonych głównie przez krewnych lub znajomych. Wśród gospodarstw rencistów obserwuje się również znaczący wzrost odsetka gospodarstw zadłużonych. Również stosunkowo wysoki odsetek gospodarstw rencistów korzysta z różnych form pomocy społecznej – 19% (w 2005 r. ponad 11% ogółu gospodarstw korzystało z pomocy społecznej w dobrowolnej formie : z pomocy finansowej 79% , rzeczowej 35%, a usługowej 22%. Najczęściej z pomocy społecznej[57] korzystają osoby utrzymujące się z niezarobkowych źródeł dochodu 46%, a gospodarstwa emerytów jedynie w 8,5% ogółu gospodarstw z tej kategorii[58].

Odpowiedzi na pytanie o przyczyny korzystania z pomocy społecznej przez rencistów można poszukiwać analizując dane dotyczące zagrożenia ubóstwem. Bez względu na to jaką miarę ubóstwa zastosujemy , okazuje się, że gospodarstwa rencistów są niemal trzykrotnie częściej nim zagrożone niż gospodarstwa emerytów. Przedstawia to tabela 9:

[55]Odpowiedzi takiej udzieliło: 41% rencistów w 2003 r. i 42% w 2005r., por. T. Panek, J. Czapinski, I.E. Kotowska, *Warunki życia gospodarstw domowych. Strategie radzenia sobie z trudnościami finansowym*i w: Diagnoza Społeczna 2005, red. J. Czapiński, T. Panek, Warszawa 2006, s.46-50,:www.diagnoza.com/files/diagnoza2005/diagnoza2005-zip.html.

[56]www.stat.gov.pl/dane_spol-gosp/warunki *zycia/sytu*_gosp_domo/2004.

[57]Przez pomoc społeczną rozumie się udzielanie wsparcia osobom i rodzinom znajdującym się w trudnej sytuacji życiowej , por.. *Ustawa o pomocy społecznej* z dn. 12 marca 2004 Dz.U. Nr 64 poz. 593 z późn. zm.

[58]T. Panek, J, Czapiński, I,E. Kotowska, *Warunki...* op. cit s.50.

Tabela 9

Odsetek gospodarstw rencistów i emerytów zagrożonych ubóstwem zestawienie dla lat 2003 i 2004.

Granica ubóstwa	**Ogółem**		**Emeryci**		**Renciści**	
	2003	2004	2003	2004	2003	2004
Relatywna	20,4	20,3	10,7	10,9	26,9	28,5
Ustawowa	18,1	19,2	9,6	8,9	23,5	25,4
Minimum egzystencji	10,9	11,8	5,6	5,6	15,1	16,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.stat.gov.pl/dane_spol-gosp/warunki *zycia/sytu*_gosp_domo/2004.

Analiza statystycznych danych pozwala dostrzec, że różnice w poziomie dochodów występujące w gospodarstwach rencistów i emerytów, powodują , że gospodarstwa te istotnie różnią się także ze względu na sposoby i cele wydawania środków finansowych. Oto przykłady[59]:

- Łącznie w gospodarstwach emerytów i rencistów przewaga poziomu dochodu rozporządzalnego osób najzamożniejszych nad najbiedniejszymi jest 4,4- krotnie wyższa[60]
- Poziom wydatków na osobę w gospodarstwach emerytów jest wyższy od poziomu przeciętnych wydatków jakie osiągają gospodarstwa domowe rencistów: w 2004r. był wyższy o 27,6%, z kolei w gospodarstwach rencistów poziom wydatków jest niższy od przeciętnych, a w 2004 r. o 10,9%[61],
- W najbiedniejszych gospodarstwach emerytów i rencistów wydatki na żywność stanowią ponad połowę udziałów w ogólnej sumie wydatków: w 2004r. było to 59%. Z kolei w gospodarstwach emerytów i rencistów o najwyższych dochodach udział tych wydatków jest znacznie niższy w 2004 r. wynosił 42,4%. Natomiast zamożne gospodarstwa emerytów i rencistów wydały w 2004 r. 5 – krotnie więcej na towary nieżywnościowe i usługi i dwa razy więcej na żywność i napoje bezalkoholowe[62],

[59]Opracowałam na podst.: www.stat.gov.pl/dane_spol-gosp/warunki *zycia/sytu*_gosp_domo/2004.

[60]www.stat.gov.pl/dane_spol-gosp/warunki *zycia/sytu*_gosp_domo/2004.

[61]Ibidem.

[62]Ibidem.

- Wydatki związane z ochroną zdrowia stanowiły zarówno w budżetach rencistów jak i emerytów wyższy od przeciętnego udział w ogólnej sumie wydatków. W gospodarstwach emerytów stanowiły 8,5%, a rencistów 7,6%[63].

Podobnie jest z celem gromadzenia oszczędności: emeryci i renciści oszczędzają głównie

przeznaczeniem na leczenie[64]:

- Gospodarstwa emerytów przeznaczają więcej niż gospodarstwa rencistów na realizację potrzeb związanych z rekreacją i kulturą (w 2004 r. 5,4% wydatków emerytów i 4,7% wydatków rencistów) , a także na usługi transportowe (5,8% emeryci i 5,0% renciści w 2004 r.). W obu grupach bardzo niewiele przeznacza się na edukację (w 2004 r. poniżej 0,5%)[65].
- Zarówno gospodarstwa emerytów jak i rencistów przeznaczają więcej niż pozostałe typy gospodarstw na dary przekazywane dla innych .Gospodarstwa emerytów przeznaczyły na ten cel w 2004 r. 5,35% swoich wszystkich wydatków, a gospodarstw rencistów 3,9%[66].
- Obserwuje się wzrost udziału emerytów i rencistów wśród korzystających z kredytów bankowych: renciści najczęściej przeznaczają go na realizacje bieżących wydatków, natomiast emeryci na zakup dóbr trwałego użytku[67].
- Emeryci są kategorią społeczną, która najczęściej spośród wszystkich grup deklaruje, że przeznacza swoje oszczędności na zabezpieczenie starości (podobnie jak osoby pracujące na własny rachunek)
- Gospodarstwa emerytów i rencistów należą do tych, które stosunkowo rzadko, bo tylko w 16% wskazań podejmują aktywny sposób działań, w sytuacji, gdy stałe dochody nie pozwalają na zaspokojenie potrzeb bieżących (najczęściej takie zabiegi podejmują rodziny wielodzietne i gospodarstwa pracujące na własny rachunek[68].

---

[63]Ibidem.

[64]Potwierdzają to zarówno wyniki badania w ramach Diagnozy Społecznej 2003 por. T. Panek, J. Czapiński, I.E. Kotowska *Warunki życia gospodarstw domowych*, w: Diagnoza Społeczna 2003, red. J. Czapiński, T. Panek, s. 42-52, : www.diagnoza.com/20003/zalacznik2003.html, jak i Diagnoza społeczna 2005 por. T. Panek, J. Czapiński, I.E. Kotowska, *Warunki życia..,* op. cit., s. 60.

[65]Por. www.stat.gov.pl/dane_spol-gosp/warunki *zycia/sytu*_gosp_domo/2004 oraz T. Panek, J. Czapiński, I.E. Kotowska, *Warunki życia…* w: Diagnoza Społeczna 2005 , op. cit. s. 60.

[66]www.stat.gov.pl/dane_spol-gosp/warunki *zycia/sytu*_gosp_domo/2004.

[67]T. Panek, J. Czapiński, I.E. Kotowska, w *Warunki..* w Diagnoza Społeczna 2005, op. cit. s. 62.

Zarówno emeryci jak i renciści przedstawiają niekorzystną subiektywną ocenę swojej sytuacji materialnej. Jest to prezentowane w rozmaitych badaniach[69]. Badanie gospodarstw domowych w 2003 r.[70] pokazuje, że emeryci i renciści są tą grupą, która swoją przyszłą sytuację materialną ocenia najgorzej spośród wszystkich typów gospodarstw domowych. Natomiast swoją obecną sytuacje najgorzej oceniły gospodarstwa utrzymujące się z niezarobkowych źródeł dochodu, 66% oceniło ją jako złą lub bardzo złą, również 49% gospodarstw rencistów uznało, że ich sytuacja materialna jest zła lub bardzo zła. Za najczęstsze przyczyny niekorzystnej sytuacji materialnej badani uznali: niskie dochody, wysokie koszty utrzymania mieszkania, brak możliwości dodatkowych zarobków, brak pracy, długotrwałą chorobę lub inwalidztwo.

Można zatem wnioskować, że na subiektywną ocenę warunków życia mają wpływ rozmaite czynniki, które oprócz wartości dochodów dotyczą również sytuacji życiowych obniżających ogólne poczucie zadowolenia z życia. Do sytuacji tych należą np. choroba czy inwalidztwo, brak pracy mimo uzyskiwanych dochodów. Ponadto badania dowodzą, że cechy społeczno- demograficzne takie jak: płeć stan cywilny i wykształcenie, mają również wpływ na samoocenę sytuacji materialnej starszych osób: gorzej oceniają tą sytuację kobiety, osoby o niższym poziomie wykształcenia i nie żyjące w związku małżeńskim. Negatywna ocena swojej sytuacji materialnej, wynika częściowo z niskiego poziomu dochodów w starości, uniemożliwiającego zaspokojenie wszystkich specyficznych potrzeb. Ocena ta spowodowana jest również „rozczarowaniem czy wręcz frustracją starych ludzi , obserwujących szybkie zmiany, jakie następują w społeczeństwie od momentu rozpoczęcia procesu transformacji. Negatywna ocena sytuacji materialnej może być nie tyle wyrazem obiektywnie złych warunków „ – bo przecież przynajmniej w przypadku większej części emerytów, a także wśród pewnej części rencistów warunki obiektywne są stosunkowo korzystne –ale poczucia relatywnej deprywacji i wzrastających różnic warunków życia w dotychczasowym otoczeniu”[71].

---

[68]Por. T. Panek. J. Czapiński, I. E. Kotowska, *Warunki życia...*, w Diagnoza Społeczna 2005, op. cit., str. 46-50, patrz również M. Chmielowski, *Samoocena sytuacji materialnej osób starszych*, w: Seniorzy w społeczeństwie polskim, GUS, Warszawa 1999, s. 196 .

[69]Więcej informacji na ten temat można znaleźć w pozycji autorstwa B. Szatur Jaworskiej, *Ludzie starzy i starość w polityce społecznej*, op. cit. str.. 73-75, oraz M. Chmielowski *Samoocena sytuacji materialnej osób starszych, w:* Seniorzy w społeczeństwie polskim*.,* GUS*,* Warszawa 1999, s. 193– 197.

[70]*Sytuacja bytowa gospodarstw domowych w Polsce w 2003* r. w: www.stst.gov.pl/dane_spol-gosp/warunki_zycia/syt_byt_gosp_ 2003/warunki_zycia03.doc)

[71]P. Błędowski, *Lokalna polityka społeczna wobec ludzi starszych*, SGH, Warszawa 2002 s. 136.

1.3.7. Stan zdrowia osób starszych

Informacje na temat oceny stanu zdrowia ludności starszej i będącej na przedpolu starości są zaprezentowane po to , by udzielić odpowiedzi na takie np. pytania: jak przedstawia się sytuacja zdrowotna populacji osób starszych w Polsce? Jakie są społeczne konsekwencje wynikające ze stosunkowo znacznego udziału liczby osób niepełnosprawnych w ogólnej strukturze populacji tych osób? Czy istnieją możliwości zapobiegania wczesnym skutkom starzenia się i niepełnosprawności?

Wśród osób starszych istnieje ogromne zróżnicowanie pod względem stanu zdrowia, zarówno biologicznym, klinicznym jaki i społecznym[72]. Zaawansowanie starości jest istotnym czynnikiem różnicującym nie tylko wyniki badań biologicznych i sprawnościowych, ale także stan zdrowia, status cywilny, warunki socjalne, aktywność społeczną oraz wiele innych parametrów[73]. WHO proponująca podział wieku starszego na kilka podgrup uznała że: między 49 – 60 lat następuje starzenie się organizmu, między 60 – 74 lata wiek starszy, 75 – 89 wiek stary, a począwszy od 90 roku życia zaczyna się wiek bardzo stary[74]. Ten podział na kategorie wiekowe występujące w obrębie starszych ,czy też starzejących się grup jak dowodzi wiele analiz- ukazuje zróżnicowanie stanu zdrowia ocenianego za pomocą różnych wskaźników. Podział ten sprawia również, że ocena stanu zdrowia ludzi starszych jest utrudniona. Charakterystykę stanu zdrowia populacji przedstawia się często jako analizę:

- sprawności ruchowej – w miarę progresji wieku odsetek osób niepełnosprawnych stopniowo wzrasta,
- samooceny stanu zdrowia – zależna jest od zaawansowania wieku oraz liczby odczuwanych dolegliwości,
- dolegliwości osób starszych – mogą być następstwem samego procesu starzenia , częściej jednak wiążą się z chorobami występującymi w wieku starszym,

[72]Miary biomedyczne stanu zdrowia to : pozytywne mierzone na podstawie testów laboratoryjnych oraz negatywne wśród nich bezpośrednie; miary umieralności. Miary społeczne: miary społeczne oparte na ex, miary funkcjonalnej niesprawności fizycznej, socjomedyczne oraz miary jakości życia klasyfikacja zaproponowana przez A. Podrażka – Malka, *Badania i pomiar stanu zdrowia współczesnej populacji* w: Studia Demograficzne, Nr 1/137 PAN Komitet Nauk Demograficznych 2000, s. 25.

[73]W. Pędich, *Specyfika badań środowiskowych populacji ludzi starych :niehomogeniczność wieku i środowiska*, w: Reformy społeczne i zagrożenia ich realizacji, red. L. Frąckiewicz i W. Kocura, Katowice 1998, s. 28 – 29.

[74]J. Wysocińska- Miszczuk, *Problemy medyczne i społeczne ludzi starych,* w: Sanologia. Nauka o zdrowiu społeczeństwa, red.: L. Jabłoński, Warszawa 1998 s. 149.

- przedmiotową ocenę stanu zdrowia – wpływa na nią częstość występowania chorób, które mogą być etiologicznie związane z procesami starzenia się lub jedynie towarzyszyć starości[75].

Wraz z wiekiem wzrasta prawdopodobieństwo wystąpienia niepełnosprawności. Niepełnosprawność jest związana nie tylko z procesem starzenia się organizmu , ale również z zaistniałymi wypadkami, chorobami i uwarunkowaniami biologicznymi. Niepełnosprawna jest osoba , której stan fizyczny lub psychiczny ogranicza bądź uniemożliwia wykonywanie zadań życiowych i funkcji społecznych. Poniższa tabela przedstawia dane mówiące o tym, ze niepełnosprawność to problem dotyczący głównie osób znajdujących się bądź w fazie starości, bądź na przedpolu starości. Wraz z wiekiem wzrasta liczba i udział osób niepełnosprawnych w poszczególnych kategoriach wiekowych: w przedziale wiekowym 45 – 54 lata co piąta osoba jest niepełnosprawna, z kolei w kategorii powyżej 75 roku życia już niemal co druga.

Tabela 10.

Osoby niepełnosprawne według kategorii wiekowych.(%)

Osoby niepełnosprawne	**Ogółem**	**W tym w wieku**							
		0-15	16-24	25-34	35-44	**45-54**	**55-64**	**65-74**	**75 i więcej**
Ogółem	*14,3*	*2,2*	*3,2*	*3,8*	*8,0*	***20,7***	***34,5***	***38,5***	***48,4***
Mężczyźni	*13,9*	*2,4*	*3,7*	*4,4*	*8,8*	***21,2***	***39,1***	***38,9***	***47,4***
Kobiety	*14,7*	*1,9*	*2,7*	*3,2*	*7,1*	***20,1***	***30,5***	***38,2***	***48,8***

Źródło:opracowanie własne na podst: .www.stat.gov.pl/dane_spol-gosp/nsp/spis_lud/lud.htm-16k

W badaniu stanu zdrowia i stanu funkcjonalnego osób starszych używa się również skal oceny stopnia samodzielności w wykonywaniu podstawowych czynności życiowych ADL oraz IADL. Skala ADL analizuje : samodzielność w spożywaniu posiłków, pójście do toalety, ubranie się, mycie, branie prysznica, kąpiel w wannie. Skala IADL mierzy samodzielność następujących czynności: wyjście z domu na ulicę, pójście do lekarza, do kościoła, na spacer, zrobienie śniadania, lub kolacji, przygotowanie obiadu, sprzątanie mieszkania. Badania porównawcze na tej samej grupie osób starszych przeprowadzone w

[75]W. Pędich, *Fazy życia a zdrowie i jego zagrożenia,* w: Człowiek środowisko i zdrowie, pod red. J. Kopczyńskiego i A. Sicińskiego, Wrocław, Warszawa, Kraków 1990, s. 292 – 299 .

odstępie 12 lat dowiodły, że pomimo upływu czasu większość osób starszych jest w stanie funkcjonować w podstawowych wymiarach swojej przestrzeni życiowej[76].

Dużą wartość poznawczą z punktu widzenia polityki społecznej ma samoocena stanu zdrowia ludności[77]. Przydatność tego rodzaju ocen wynika m.in. stąd, że struktura uzyskanych odpowiedzi wskazuje pośrednio nie tylko na odczuwane potrzeby w zakresie ochrony zdrowia , ale również potrzeby bezpieczeństwa i wsparcia w wykonywaniu niektórych czynności. Samoocena stanu zdrowia wiąże się nie tylko ze zdrowiem, ale również z poziomem satysfakcji życiowej człowieka[78]. W tym sensie samoocena stanu zdrowia może być traktowana jako jeden z elementów ogólnej oceny samopoczucia człowieka, nie tylko w wymiarze fizycznym, ale i społecznym**. Miara ta istotna jest zatem dla potrzeb tego tematu, jej wartość warunkuje bowiem możliwość uczestnictwa w zajęciach, może mieć również wpływ na treść motywów słuchaczy dotyczących uczestnictwa w zajęciach UTW. Samoocena stanu zdrowia stanowi również podstawę do określenia odczuwanych przez osobę starszą potrzeb, a także określenia możliwości ich realizacji.**

Samoocena stanu zdrowia bardzo silnie uzależniona jest od wieku osoby odpowiadającej. W grupie osób 15 – 39 lat jako dobre lub bardzo dobre określiło stan swojego zdrowia 71% osób, wśród osób w wieku 40 –59 lat już 29,6%, a w wieku 60 lat i więcej zaledwie 10,2%[79].

Porównanie wyników badań ogólnopolskich, dotyczących samooceny stanu zdrowia osób starszych jest utrudnione, przede wszystkim dlatego, że w poszczególnych badaniach przyjmowano różne progi starości. Zestawienie wyników badań dotyczących samooceny zdrowia starszej populacji zawiera praca P. Błędowskiego[80]. Tabela, którą przedstawiłam poniżej prezentuje wielkości odnoszące się do różnych skal, co utrudnia porównanie wyników, jednak nie zaciera ogólnej tendencji. Oceny własnego stanu zdrowia dokonane przez osoby sześćdziesięcioletnie są wiele bardziej pozytywne niż oceny osób, które są od nich starsze. Jak wynika jednak z porównania wyników badań J. Piotrowskiego[81] i przeprowadzonego stosunkowo niedawno badania Polskiego Towarzystwa

[76]Więcej na ten temat czytaj: P. Łysy, Tobiasz- Adamczyk B., *Stan funkcjonalny osób starszych wiekiem poddanych 12 – letniej obserwacji*, w: Zrozumieć starość, red. A. Panek, Z. Szarota , Kraków 2000, s. 100 – 103.

[77]Por P. Błędowski, *Lokalna polityka społeczna wobec ludzi starszych* , op. cit., s. 138.

[78]B.Bień , *Stan zdrowia i sprawność ludzi starszych* w: Polska starość, red. B. Synak, Gdańsk 2002, s. 35.

[79]M. Kuciarska – Ciesielska, *Stan zdrowia somatycznego i psychicznego osób starszych oraz jego uwarunkowania,* w: Seniorzy w społeczeństwie polskim, op. cit, s. 60.

[80]P. Błędowski, *Lokalna polityka...*, op. cit., s. 140 i dalsze.

[81]J Piotrowski, *Miejsce człowieka starego w rodzinie i społeczeństwie*, Warszawa PWN 1973, passim.

Gerontologicznego[82] zwiększa się odsetek gorszych ocen stanu zdrowia, ale wzrasta jednocześnie odsetek ocen pozytywnych. Według B. Bień pogorszenie samooceny w badaniu PTG w porównaniu z badaniem realizowanym przez zespół J. Piotrowskiego może być spowodowane dwoma czynnikami: zwiększeniem udziału najstarszych roczników w populacji osób starszych, a także coraz wyższego poziomu oczekiwań tych ludzi , spodziewających się , że postęp w medycynie szybciej będzie wpływał na poprawę stanu ich zdrowia[83].

Tabela 11

Ludzie starzy w Polsce według samooceny stanu zdrowia w wybranych badaniach ogólnopolskich. (%)

Wyszczególnienie	**IGS 1966a**	**GUS 1985b**	**GUS 1989c**	**GUS 1996d**	**PTG 2000e**
Zdecydowanie pozytywna	11,0	łącznie	0,5	1,8	8,0
Pozytywna	14,0	16,6	11,6	8,4	9,4
Przeciętna	34,0	53,7	51,4	38,4	30,7
Negatywna	7,0	Łącznie	29,4	39,5	24,2
Zdecydowanie negatywna	34,0	30,0	7,1	11,6	27,7

Źródło: P. Błędowski, *Lokalna polityka społeczna wobec ludzi starszych*, op. cit., s. 140 [84].

Charakterystyczne jest to, że kobiety gorzej oceniają swój stan zdrowia w porównaniu z mężczyznami. Częściej jako złe lub bardzo złe oceniają swoje zdrowie mieszkańcy wsi w porównaniu z osobami mieszkającymi w miastach. W badaniu samooceny stanu zdrowia w 1996r. przeprowadzanej przez GUS możemy zaobserwować, podobne jak w przedstawionej tabeli , prezentującej procentowy udział osób niepełnosprawnych w poszczególnych kategoriach wiekowych; że wraz z wiekiem rośnie odsetek osób negatywnie oceniających swój stan zdrowia. Spośród osób w wieku poniżej 40 lat 26% mężczyzn i 31 % kobiet ma kłopoty ze zdrowiem, w wieku 40 –59 lat problemy ma już siedem na dziesięć osób , natomiast wśród osób starszych rzadko można spotkać osoby cieszące się dobrym zdrowiem.

[82]B. Bień, *Stan zdrowia*.., op. cit.

[83]Ibidem

[84] Opracowane na podstawie: J. Piotrowski *Miejsce człowieka starego*... op. cit., Sytuacja bytowa ludzi starszych w 1985 r., GUS,Warszawa 1996, w *Sytuacja bytowa ludzi starszych 1989 r.*, GUS, Warszawa 1990, Seniorzy w społeczeństwie polskim GUS Warszawa 1999., *Polska starość,* pod red. B. Synaka, op. cit.

Najwyższy wpływ na na samookreślenie stanu zdrowia mają uwarunkowania zdrowotne do których należy,przede wszystkim, liczba równocześnie odczuwanych dolegliwości i ich rodzaj m.in. bóle w okolicy serca, duszność wysiłkowa, uczucie zmęczenia, bóle stawów i kręgosłupa, drżenie rąk, bóle głowy, problemy z oddawaniem moczu, problemy z pamięcią. W badaniu B. Bień z udziałem osób starszych powyżej 65 roku życia aż 63% uskarża się na trzy lub więcej dolegliwości – do tej grupy należą osoby charakteryzujące się najgorszym stanem zdrowia: głównie mieszkańcy wsi, kobiety, osoby po 75 roku życia[85].

Starzenie się organizmu ludzkiego to zużywanie, uszkodzenia i rozpad kości, tkanek i układów, wywołane przez działanie wolnych rodników, zaburzenia endokrynogenne oraz zaprogramowaną śmierć komórek. Wraz ze starzeniem się organizmu ulegają w różnym stopniu pogorszeniu funkcje większości jego układów i narządów powodując tzw. pierwotną niepełnosprawność inwolucyjną. Nakładanie się spowodowanych starzeniem zmian, jednego lub kilku, że średnio czterech schorzeń , często wiązanych z którąś z chorób cywilizacyjnych, pogłębia się i przyspiesza tzw. wtórną niepełnosprawność inwolucyjną[86].

W pierwszej kolejności starzeją się tkanki, które nie regenerują się : system nerwowy, serce, mięśnie szkieletowe;, następne są tkanki, które słabo regenerują się; nerki, wątroba, gruczoły dokrewne, mięśnie gładkie: najpóźniej starzeją się komórki, które łatwo się regenerują: tkanka nabłonkowa, naskórek, szpik kostny, kanaliki jąder[87]. Wśród chorób zmieniających i przyspieszających przebieg starzenia wymienia się: miażdżycę naczyń i jej powikłania, nadciśnienie , chorobę niedokrwienną serca, cukrzycę i jej powikłania, otyłość oraz zmiany w CSN, uwidaczniające się m.in. zmianami i zaburzeniami psychicznymi[88].

Wśród najczęstszych schorzeń, trapiących osoby w wieku podeszłym w Polsce, wymienia się reumatoidalne zapalenie stawów, obserwowane u 41% populacji w tym przedziale wieku (cierpią na nie 3,5 krotonie częściej osoby starsze w porównaniu do osób w wieku 15 – 39 lat, a także kobiety), nadciśnienie - charakteryzujące 33,6% mężczyzn i 44,8% kobiet, choroby kości, w tym choroby kręgosłupa u 36% i chorobę niedokrwienną serca u 29%, a także miażdżycę u 24,5% osób starszych[89]. Cukrzyca typu II staje się chorobą nieodłączna wieku podeszłego, często w ślad za nią idą inne powikłania. Nieprawidłowe

[85]B.Bień , *Stan zdrowia oraz opieka zdrowotna nad ludźmi starymi w Polsce – zadania dla polityki społecznej wobec starości i ludzi starych* s. 2 : www.wrzos.org.pl.

[86]Za: W. Lubczyńska Kowalska*, Problemy zdrowotne ludzi w podeszłym wieku* w:Ludzie starsi w trzecim tysiącleciu. Szanse- nadzieje- potrzeby, op. cit. , s. 17-22.

[87]K. Wiśniewska Rożkowska, *Stary człowiek w rodzinie*, Warszawa 1975, s. 27-34.

[88]W. Lubczyńska – Kowalska, *Ludzie starsi w trzecim tysiącleciu...* op. cit. s. 18 – 19.

żywienie, niedobór w diecie witaminy D i wapnia, zbyt małe spożycie mleka, niedożywienie , spadek masy ciała oraz hipogonadyzm są przyczyną osteoporozy i związanych z nią dolegliwości. W tym okresie życia ludzie ulegają często upadkom kończącym się wielokrotnie, bo w 28% do 35% przypadków ciężkim urazem lub złamaniem kończyn obserwowanym u 5% populacji. U tych, którzy ukończyli 80 rok życia częstość upadków wzrasta do ponad 40%, a przy zmianie miejsca pobytu nawet do 60%.

Osoby starsze, częściej niż pozostałe, cierpią na schorzenia układu oddechowego z przewlekłym zapaleniem oskrzeli, rozedmę płuc,dysfunkcje układu moczowego nietrzymaniem moczu, choroby nowotworowe oraz nękające objawy obniżającej się sprawności Centralnego Systemu Nerwowego z zaburzeniami pamięci. Dokuczają zapalenia nerwów i nerwobóle. Pogarsza się wzrok m. in. wskutek zaćmy i jaskry.

Tabela 12

Zgony na 1000 ludności wg płci i grupy wieku (w promilach)

WIEK	**OGÓŁEM**	**MEŻCZYŹNI**	**KOBIETY**
50 – 54 lat	7,4	10,9	4,2
55 – 59	10,8	15,9	6,2
60 – 64	15,7	23,8	9,1
65 – 69	23,2	34,9	14,4
70 – 74	35,5	50,9	25,2
75 -79	55,8	76,5	44,9
80 – 84	91,0	114,4	80,4
85 i więcej	195,3	218,9	187,0

Źródło opracowanie. własne na podstawie: *Rocznika Statystycznego RP*. GUS, Warszawa 2004. tab. 25(143), s. 207.

Liczba zgonów na 1000 ludności w grupie mężczyzn i kobiet, począwszy od wieku 50 lat i więcej, jest znacznie większa w grupie mężczyzn. Największe różnice występują w kategoriach wiekowych 60 – 64 lata oraz w 65 – 69 lat. Często tłumaczy się to faktem , że mężczyźni którzy przekroczyli te granice wiekowe charakteryzują się lepszym stanem zdrowia niż przedstawiciele tej płci w niższych kategoriach wiekowych[90]. Wpływ na umieralność ludzi w starszym wieku, obok predyspozycji genetycznych i antyzdrowotnych zachowań, mają takie czynniki jak: płeć, stan cywilny, izolacja społeczna, brak wsparcia społecznego, a także negatywna samoocena stanu zdrowia. Znacznie większa umieralność

[89]M. Kuciarska – Ciesielska, *Stan zdrowia i ochrona zdrowia osób starszych* w: Seniorzy w społeczeństwie polskim op. cit. s. 64.

[90]Por. ciekawy artykuł P. Szukalski, *Stulatkowie – szkic demofraficzny* w: Gerontologia Polska 10(2)/2002.

mężczyzn implikowana jest nie tylko biologicznymi właściwościami ich organizmu, ale również- jak oceniają geriatrzy- większego nasilenia występowania w tej grupie zachowań negatywnych związanych z dbałością o zdrowie[91]. Za przyczyny mniejszej odporności i żywotności mężczyzn[92] uważa się czynnik genetyczny i szybszy rozwój miażdżycy, który u mężczyzn zaznacza się ok. 10 lat wcześniej niż u kobiet.

Większa umieralność płci męskiej zaznacza się już w życiu płodowym: na 113 zarodków męskich przypada 100 żeńskich, a w okresie porodu już tylko 106 chłopców na 100 dziewczynek. Jak zaznaczyłam powyżej, w grupie wieku 30 – 40 lat następuje zrównoważenie liczbowe obu płci, natomiast na skutek stale zwiększającej się umieralności mężczyzn: im starsze roczniki, tym większa w nich przewaga kobiet.

Z rozmaitych badań wynika, że starsze kobiety kobiety górują nad starszymi mężczyznami ogólną żywotnością i aktywnością. Dolegliwości i samoocena stanu zdrowia kobiet jest jednak gorsza, a stan zdrowia mężczyzn jest stosunkowo lepszy. „Dzieje się tak dlatego, że tylko silniejsi i zdrowsi mężczyźni dożywają późnego wieku, natomiast kobiety nie tylko zdrowe, lecz również chore jeszcze żyją i objęte zostają badaniami. Dłuższe przeżycie jest zawsze oznaką większej biologicznej siły. Trzeba też uwzględnić to, że kobiety, na ogół więcej lubią narzekać niż mężczyźni”[93].

Problemy zdrowotne, środowiskowe i opiekuńcze osób starszych narastają wraz ze starzeniem się populacji i wydłużaniem trwania życia, zostało to zaobserwowane w ostatnich dziesięcioleciach . Stan zdrowia społeczeństwa zależy od poziomu jego wykształcenia, zamożności, stylu życia, dostępności do udogodnień i usług medycznych, w tym rehabilitacyjnych i usług socjalnych. W badaniu B. Bień wykazano, ze sprawność ludzi starszych uległa pogorszeniu w okresie ostatnich 33 lat. Dotyczy to głównie czynności życia codziennego poza sprawnością lokomocyjną, która obecnie jest ogólnie nieco lepsza, głównie dzięki parametrom sprawności mieszkańców miast, również sprawność ruchowa starszych mieszkańców wsi uległa pogorszeniu [94].

Sprawność człowieka starszego umożliwia mu nie tylko samodzielne poruszanie się jest ważna także dlatego, że pozwala mu na utrzymanie niezależności i udział w życiu społecznym. W miarę ograniczania tej sprawności wzrasta uzależnienie od innych osób czy

[91]J. Rodin, J.R. Ickovic, *Woman's health*, w: Am Psychologist, 1990, No 45.

[92]Za: K. Wiśniewska Roszkowska, *Stary człowiek w rodzinne* ,Warszawa 1975 s. 45-75.

[93]Ibidem, str. 49.

[94]Więcej na ten temat B. Bień, *Stan zdrowia oraz opieka zdrowotna nad ludźmi starymi w Polsce – zadania dla polityki społecznej wobec starości i ludzi starych, o*p. cit, s. 3

instytucji, alienacja społeczna i rodzinna. Realizacja potrzeb zostaje ograniczona do podstawowego zakresu . **Z kolei możliwość zachowania satysfakcjonującej sprawności przejawiającej się w stanie zdrowia, również w ogólnej sprawności ruchowej jest ważne nie tylko dla jednostek, ale z powodu wzrastającej długości życia i wzrastającej ilości osób starszych dla podsystemów polityki społecznej. Dlatego uważa się, że priorytetowym zdaniem staje się poprawa zdrowia starszej populacji i ograniczenie następstw różnych schorzeń. Koszty udzielania świadczeń medycznych osobom starszym są bardzo wysokie, a ich udział w wydatkach instytucji finansujących ochronę zdrowia ciągle wzrasta**.

Wśród osób powyżej 60 roku życia istnieje znaczne zróżnicowanie w zakresie wydatków na świadczenia zdrowotne . Najwięcej nakładów pochłaniają wydatki na osoby z przedziału wiekowego 80 lat i więcej, jak również z przedziału 75 – 79 lat. Z kolei począwszy od 45 roku życia ludności wydatki na świadczenia zdrowotne mężczyzn przewyższają wydatki na świadczenia kobiet, przy czym im wyższa kategoria wiekowa różnice są większe[95]. H. Roszkowska i P. Goryński oszacowali, że przyrostowi odsetka ludzi starych w Polsce o 1,3% towarzyszy wzrost liczby pacjentów w tej grupie wiekowej wśród ogółu hospitalizowanych o 10%[96]. Badania przeprowadzone w USA wykazały, że wydatki na opiekę zdrowotną w przeliczeniu na jedną osobę w przypadku ludzi starszych, są cztery razy większe niż dla pozostałej części społeczeństwa. Podobnie w Niemczech w miarę podnoszenia się wieku chorych wydatki kas chorych na ich leczenie wzrastają ponad proporcjonalnie. Leczenie jest droższe nie tylko ze względu na konieczność stosowania niestandardowych metod i droższych lekarstw, ale i ze względu na wydłużenie procesu leczenia[97].

Poza wieloma zagrożeniami dla zdrowi, związanymi z niewłaściwym stylem życia, złym stanem środowiska naturalnego uważa się również brak profilaktyki. **Dążąc do ograniczenia wydatków , polityka ochrony zdrowia powinna poszukiwać możliwości prewencji zdrowotnej we wcześniejszych fazach życia człowieka oraz współdziałać z różnymi podmiotami w zakresie przygotowania do starości. Przygotowanie do starości polegające min. na przekazaniu odpowiedniej wiedzy o zmianach zachodzących w**

[95]L. Frąckiewicz *Demograficzne i finansowe bariery funkcjonowania kas chorych*; w: Reforma systemu ochrony zdrowia szanse i bariery red. A. Frączkiewicz – Wronka i W. Kuczma, Katowice 1999, s. 274.

[96]H. Roszkowska P. Goryński , *Hospitalizacja starszych mieszkańców miast i wsi w Polsce w latach 1979 – 1996*, w: Gerontologia Polska 2001 nr 2.

[97]P. Błędowski, op.cit, s. 146.

organizmie i profilaktyce chorób, zachęcenie do utrzymania optymalnego wysiłku psycho – fizycznego, a także aktywności społecznej ma związek ze stanem zdrowia osób starszych[98].

1.4.Próba przezwyciężenia kwestii społecznej ludzi starszych i starzenia się społeczeństw

Poprzez wzrost udziału osób starszych w obrębie populacji, a także określone cechy społeczno – demograficzne, ekonomiczne i zdrowotne kategorii osób starszych ,mamy niewątpliwie do czynienia z kwestią społeczną ludzi starszych. Treść tego podrozdziału to przegląd wybranych stanowisk dotyczących kwestii polskiej starości, prezentowanych przez polskich polityków społecznych. Przedstawiłam tu również przykłady międzynarodowych inicjatyw dotyczących rozwiązywania kwestii starzenia sie społeczeństw, w tym również wytycznych dla praktycznej realizacji zadań różnych polityk branżowych.

Kwestie społeczne, w tym kwestie społeczne ludzi starszych, stanowią dla polityków społecznych zagadnienie do rozwiązania ,coś z czym należy się uporać i z czym uporać się można, jeżeli dramatyzmowi sytuacji towarzyszy świadomość jego przyczyn oraz wola i umiejętność przeciwdziałania. Takie aktywistyczne ujęcie leży u podstaw polityki społecznej, której racją istnienia jest łagodzenie, ograniczanie i rozwiązywanie kwestii społecznych[99]. Doświadczenie wskazuje zarazem na wielką trudność takiego zadania. Polityce społeczni twierdzą, że z uwagi na ich skalę i złożoność, kwestiom społecznym nie można skutecznie przeciwdziałać drogami "na skróty", nie licząc się z realiami i mnogością uwarunkowań o znaczeniu - nie tylko na krótką, ale i na długą metę. „W tych działaniach - zdaniem A. Rajkiewicza - nie wystarczają środki interwencyjne. Konieczne są przedsięwzięcia systemowe, kompleksowe i konsekwentne". Warunkiem przezwyciężania kwestii społecznych

[98]L. Frąckiewicz, *Czynniki warunkujące stan zdrowia ludności* , w: Demograficzno – społeczne uwarunkowania ochrony zdrowia i opieki społecznej, red. L. Frąckiewicz, AE, Katowice 1989. Literatura na temat samooceny stanu zdrowia osób starszych np.: B. Tobiasz – Adamczyk, P. Brzyski *Czynniki warunkujące zmianę subiektywnej oceny stanu zdrowia w wieku podeszłym*, w: Gerontologia Polska II(3)/2003 (badania 551 osób starszych celem badania było przedstawienie dokonujących się zmian w subiektywnej ocenie stanu zdrowia z perspektywy okresu 12 lat z uwzględnieniem cech społeczno – demograficznych badanych. Z badania wynika, że samoocena stanu zdrowia zależna jest od wieku i stopnia zaspokojenia potrzeb kulturalnych, a w przypadku mężczyzn również od faktu kontynuowania pracy zawodowej. Również ciekawy artykuł porównujący umieralność osób starszych na tle innych krajów Europy to publikacja autorstwa H. Roszkowskiej *Wybrane elementy sytuacji zdrowotnej osób starszych w Polsce na tle krajów kandydujących do Unii Europejskiej i krajów członkowskich* , w: Gerontologia Polska II(2)/2003.

[99]Por. *Leksykon polityki społecznej* , op.cit.

jest także mobilizacja i koordynowanie wysiłków równocześnie we wszystkich zakresach współżycia: od rodziny po państwo (w coraz większej mierze również w skali międzynarodowej)[101].

Sytuacja demograficzna w Europie podobnie jak na całym świecie od kilkudziesięciu lat absorbuje uwagę międzynarodowych organizacji i stanowi przedmiot polityki większości krajów . Tak znaczny przyrost liczby osób w wieku starszym powoduje wzrost kosztów zabezpieczenia emerytalnego i opieki medycznej . Ludzi starszych będzie coraz więcej , młodych coraz mniej , kraje rozwijające się, kraje będące w fazie transformacji ustrojowej, z powodu wielu innych nierozwiązanych dotąd kwestii społecznych, takich jak np. Ubóstwo, mogą odczuć ten proces najdotkliwiej. „Bez przesunięcia odpowiedzialności za jakość życia odchodzących na emerytury na nich samych, na ich rodziny i bliskich – aktywni zawodowo nie zdołają unieść obciążeń fiskalnych. (...) Bez konstruktywnych i szybkich rozwiązań systemowych służącym odciążeniu państwa i kształtowania życia na emeryturze – finansom państwa grozić będzie zapaść, rynkowi regres, a społeczeństwu coraz większa pauperyzacja i polaryzacja”[102].

Wzrasta odsetek ludzi w wieku 80 lat i więcej, osób, które- zważywszy nawet na bardzo zindywidualizowany proces starzenia się człowieka- należą do grupy tych adresatów polityki społecznej, którzy wymagają częściej niż młodsi seniorzy działań opiekuńczych i pomocowych. Obok nich istnieją ludzie należący do młodszych subpopulacji osób starszych, cieszących się stosunkowo dobrym zdrowiem. Ich potrzeby różnią się od potrzeb grupy najstarszych seniorów. Ta grupa osób starszych wymaga realizacji określonych zadań w obrębie polityki społecznej, zadań zmierzających do szeroko pojętej aktywizacji mającej na celu opóźnienie w czasie skutków starzenia się .

[101] Ibidem, s. 77-80.
[102]E.Trafiałek *Polska starość w dobie przemian*, Śląsk, Katowice 2003, s. 83.

1.4.1. Propozycje powstałe w obrębie polskiej polityki społecznej

Według B. Szatur Jaworskiej przebieg procesu starzenia się ludności naszego kraju będzie wymagał od polityki społecznej wobec ludzi starych stosunkowo szybkiej zmiany priorytetów. W pierwszej dekadzie XXI wieku pierwszeństwo powinny mieć zadania związane z potrzebami osób starszych „czwartego wieku", w następnej zaś – z potrzebami osób przeżywających początkowy etap starości „trzeci wiek". Priorytetem na lata 2000 – 2010 powinno być zatem prowadzenie programu wsparcia dla osób sędziwych, który – w związku ze złym stanem zdrowia tej populacji - powinien koncentrować się na zapewnieniu im odpowiednich usług zdrowotnych i opiekuńczych. W latach 2015 - 2020 powinien zostać opracowany i wdrożony program adresowany do młodych emerytów , ułatwiający im adaptację do emerytury i proponujący właściwe sposoby wykorzystania dla dobra społeczeństwa potencjału , jakim będzie dysponowało to pokolenie[103].

Wśród polskich badaczy polityki społecznej dominuje stanowisko racjonalistyczne, w którym polityka ta rozważana jest jako racjonalna odpowiedź na przemiany w strukturze demograficzno – społecznej społeczeństwa, a także jako kształtowanie potrzeb społecznych[104]. W dyskusjach o aksjologii polityki społecznej coraz częściej podkreśla się, że odpowiedzialność za starość powinna być w większym stopniu odpowiedzialnością jednostki, a nie zbiorowości. Lansowanie takiej polityki ma, według oceny Szatur Jaworskiej, dwie podstawowe przyczyny : finansową i ideową. Pierwsza polega na ograniczaniu wysokich wydatków publicznych na pokrycie potrzeb finansowych, zdrowotnych i opiekuńczych rosnącej populacji osób starszych. Druga zaś wynika z przekonania, że obywatele w każdym wieku powinni mieć zarówno prawa jak i obowiązki[105]. Z przeglądu publikacji wynika, że postrzeganie kwestii ludzi starych w Polsce od dawna wykracza poza sferę socjalną i obejmuje także takie aspekty jak :samopoczucie społeczne i jakość życia rozumianą jako to, co składa się na zdolność normalnego istnienia, osiągania bezpieczeństwa i własnej wartości, ale również możliwość wykorzystania zdolności intelektualnych i psychofizycznych w dążeniu do realizacji osobistych celów, a także stwarza szanse samorealizacji. Polityka społeczna zatem ma nie tylko zaspakajać podstawowe potrzeby ludzi starszych, ale również stwarzać właściwy klimat wokół nich i umożliwiać dalsze twórcze życie.

[103]B. Szatur Jaworska, *Starzenie się ludności polski – wyzwania dla polityki społecznej* w: Gerontologia Polska 10 (4) 2002.

[104]Więcej na ten temat :B. Szatur Jaworska, *Ludzie starzy i starość w polityce społecznej*, op. cit., s.112.

[105]Por. B. Szatur Jaworska, S*tarzenie się ludności polski – wyzwania dla polityki społecznej* op. cit..

W podobny sposób pojmuje politykę społeczną na rzecz osób starszych L. Frąckiewicz[106]. Polityka ta powinna dążyć do zapewnienia dobrobytu również w pozamaterialnym wymiarze, nie skupiać się jedynie na zabezpieczeniu społecznym. Powinna, zdaniem Frąckiewicz, umożliwiać rozwój osobowy jednostek i całej zbiorowości. Na jakość życia osób starszych ma wpływ nie tylko rozwój systemu ubezpieczeń społecznych, , system pomocy społecznej, ochrony zdrowia i sytuacja mieszkaniowa osób starszych, ważne dla osób starszych jest również akceptowanie ich sytemu wartości, stylu konsumpcji, równouprawnienie i podmiotowość.

B. Szatur - Jaworska definiuje politykę społeczną wobec ludzi starych jako tą której celem jest stwarzanie warunków zaspakajania potrzeb ludzi starych oraz kształtowanie odpowiednich relacji pomiędzy starszym pokoleniem a młodszymi generacjami - drogą ograniczania uzależnienia starszych od młodszych, zapobiegania marginalizacji ludzi starych oraz kształtowania stosunków międzypokoleniowej solidarności[107]. Natomiast cele polityki wobec starości jako fazy życia to wspomaganie jednostek w radzeniu sobie z kryzysami rozwojowymi i sytuacyjnymi, które są typowe dla tej fazy życia; zapewnienie starości równoprawnej pozycji z innymi fazami życia oraz kształtowanie jej pozytywnego obrazu w świadomości społecznej[108]. Zatem zadaniem polityki społecznej nie jest, według taj autorki, jedynie zabezpieczenie potrzeb socjalnych starszego pokolenia, ale również kształtowanie właściwych relacji między człowiekiem starszym a jego otoczeniem. Warto tu zaznaczyć , że po raz kolejny jest to wskazanie na konieczność przenoszenia odpowiedzialności za własną starość na same osoby starsze, poprzez przyznanie starości pozycji równoprawnej z innymi fazami życia, zatem pozycji mającej nie tylko prawa, ale i obowiązki .

Z kolei wskazania P. Błędowskiego przypominają o tym, że człowiek starszy jest członkiem społeczności lokalnej, w związku z czym celem polityki powinno być zapewnienie mu ważnej pozycji w środowisku zamieszkania poprzez integracje społeczną i udział ludzi starszych w życiu społeczności lokalnej. Błędowski odwołuje się do zasady subsydiarności , której istotę dostrzega w stworzeniu warunków umożliwiających wykorzystanie w pierwszej kolejności pomocy rodziny i nieformalnych kręgów z najbliższego otoczenia starszych. W początkowej fazie starości, w której senior może być jeszcze aktywny, to on może partycypować w działaniach na rzecz społeczności lokalnej zarówno rodziny jak i grup

[106]L. Frackiewicz , *Karta praw człowieka starego*, IWZZ,Warszawa 1985, s. 158 i dalsze.

[107]B. Szatur Jaworska, *Ludzie starzy i starość w polityce społecznej*, op. cit, s. 121.

[108]B.Szatur Jaworska, *Ludzie starsi i starość w poltyxe społecznej,* op. cit., s. 123.

nieformalnych. W miarę utraty sprawności i wzrastającego uzależnienia od innych pojawia się potrzeba włączenia w system wsparcia ludzi starych, zarówno członków rodziny jak i grup nieformalnych i organizacji pozarządowych, a także instytucji samorządu terytorialnego. Autor odwołuje się również do łączącej się z zasadą subsydiarności zasady lokalności[109] oraz zasady kompleksowości oceny potrzeb, która w ocenie tychże potrzeb każe uwzględnić nie tylko powiązane ze sobą elementy takie jak stan zdrowia, warunki mieszkaniowe, czy poziom dochodów i sytuację rodzinną, ale również ocenę możliwości ich zaspokojenia przy istniejącej w miejscu zamieszkania infrastrukturze. Politykę społeczną wobec osób starszych określił jako „system działań , skierowanych do osób w wieku poprodukcyjnym oraz ich rodzin. Działania te mają na celu wszechstronną kompensację malejących z wiekiem możliwości samodzielnego zaspokojenia potrzeb oraz integrację ze społecznością lokalną"[110].

Z. Woźniak określił politykę społeczną wobec starości i seniorów jako "zespół celowych działań publicznych i innych podmiotów społecznych służących tworzeniu, poprawie, a także utrzymaniu statusu społecznego, bezpieczeństwa i jakości życia osób starszych oraz możliwości ich udziału w kulturze i życiu społecznym, zwiększających szansę prowadzenia przez najstarsze pokolenie aktywnego i niezależnego życia"[111]. Takie zdefiniowanie celów polityki społecznej uważa Woźniak za postawę do opracowania strategii i celów działań na rzecz osób starszych. Działania te podzielił na cztery podstawowe strategie; pierwsza z nich nazwana interwencyjno- asekuracyjną, zakłada koncentrowanie się na likwidowaniu niedoborów, uzupełnianiu deficytów i ratownictwie społecznym. Ten rodzaj strategii skierowany jest do osób i grup tzw. szczególnego ryzyka znalezienia się poniżej progu bezpieczeństwa socjalnego. Działania podjęte w ramach tej strategii mają służyć również zapobieganiu niedołęstwu starczemu i jest ona adresowana do osób starszych z chorobami przyspieszającymi proces starzenia się, a także prowadzącymi do utraty samodzielności życiowej. Wydaje się, że adresatami tej strategii miały by być w założeniu osoby starsze najuboższe i/ lub najmniej sprawne. Kolejne trzy strategie oparte są na wdrażaniu działań profilaktycznych zwłaszcza z zakresu ochrony zdrowia. Pierwotna profilaktyka starzenia się została skierowana do osób w średnim wieku i ma celu przeciwdziałanie przedwczesnemu starzeniu się. Według Woźniaka należy również podjąć

[109]P. Błędowski, *Lokalna polityka społeczna wobec ludzi starych,* op. cit., s. 177.

[110] Ibidem, s. 175-176.

[111]Z. Woźniak, *Edukacja i poradnictwo dla seniorów jako narzędzia przeciwdziałania i wychodzenia z bezradności,* w: Przeciw bezradności społecznej. Materiały II Konwencji Ruchu Przeciw Bezradności Społecznej Drukarnia Wydawnictw Naukowych ,Kraków 25 stycznia 2003 s. 80.

działania z tego zakresu adresowane do dzieci i młodzieży. Działania te miałyby na celu kształtowanie pożądanych zachowań mających służyć jak najdłuższemu życiu w zdrowiu. Strategie mają również na celu kształtowanie wizerunku człowieka starszego jako pełniącego znaczące i kojarzone z produktywnością role społeczne. Ważne jest również zapewnienie właściwej opieki starszym, żyjącym w instytucjach, zwłaszcza z zachowaniem poszanowania dla prywatności i określeniu warunków życiowych w tych instytucjach. W strategiach podkreśla się też znaczenie integracji międzypokoleniowej, ludzi starszych określono tu jako „ depozytariuszy i nosicieli wzorów kulturowych, wartości i modeli ról oraz doświadczenia życiowego". Współuczestnictwo w życiu społecznym osób starszych obejmuje wszystkie aspekty życia zbiorowego :rynek pracy, samokształcenie i edukacje obywatelską[112].

Moim zdaniem tak opracowana strategia działania na rzecz osób starszych, wychodząc naprzeciw wyzwaniom międzynarodowych inicjatyw w sprawie kwestii starzenia się, opiera się na tym, co obecnie uznaje się za wiodące w politykach wielu krajów, zarówno z powodów ideologicznych jak i finansowych . Celem polityki społecznej powinno być doprowadzenie do tego , by starzy ludzie w coraz mniejszym stopniu byli obciążeniem dla społeczeństwa, a w coraz większym – jego zasobem[113]. Dlatego coraz częściej zmierza się do tworzenia takiej polityki wobec starości i osób starszych , która zawiera komponenty edukacyjno – informacyjne i zachęca do tzw. aktywnego starzenie się[114].

Kwestia społeczna ludzi starszych wymaga według wielu teoretyków polityki społecznej rozwiązań systemowych. Ale te rozwiązania nie mogą ograniczać się jedynie do udzielania pomocy i opiekowania się ludźmi starszymi, ludźmi, których niepełnosprawność ogranicza możliwość funkcjonowania w społeczeństwie. Istotne jest podjęcie działań mających na celu organizowanie życia osobom, które zakończyły aktywność zawodową, a stan ich zdrowia umożliwia realizację aktywności innego rodzaju .Uważam, że polityka na rzecz tych osób powinna sprzyjać tworzeniu warunków do samozorganizowania się w grupy, których celem jest wdrażanie szeroko rozumianej profilaktyki gerontologicznej poprzez aktywizowanie społeczne, intelektualne i fizyczne. Polityki , która uwzględni samodzielność,

[112]Z.Woźniak *Edukacja i poradnictwo dla seniorów jako narzędzia przeciwdziałaniu wychodzeniu z bezradności*, w: Przeciw bezradności społecznej Materiały II Konwencji Ruchu Przeciw Bezradności Społecznej Kraków 25 stycznia 2003, s. 82 – 89.

[113]B. Szatur Jaworska, *Starzenie się ludności polski – wyzwania dla polityki społecznej* w: Gerontologia Polska 10 (4) 2002, op. cit.

[114]Globalna polityka na rzecz aktywnego starzenia się zawiera takie komponenty jak: poszerzanie bazy informacyjnej, upowszechnianie informacji, rzecznictwo, badania naukowe, edukacja, szkolenie, trening: Z. Woźniak, op. cit., s. 93.

doświadczenie i wiedzę ludzi starszych i dostrzeże możliwość wykorzystania tych zasobów we wspieraniu innych osób.

1.4.2. Inicjatywy o charakterze międzynarodowych w sprawie problemu starzenia się społeczeństw

Warunkiem przezwyciężania kwestii społecznych jest także mobilizacja i koordynowanie wysiłków równocześnie we wszystkich zakresach współżycia: od rodziny po państwo w coraz większej mierze również w skali międzynarodowej. Dlatego sytuacja demograficzna współczesnych społeczeństw wymaga nie tylko rozpoznania skali i rozmiaru zjawiska starzenia się społeczeństw, ale również stworzenia międzynarodowych strategii rozwiązania problemu. W 1982 r. w Wiedniu odbyło się zorganizowane przez ONZ *Światowe Zgromadzenie w sprawie starzenia się ludności.* Wnioski i zalecenia opracowane podczas gromadzenia określają politykę wobec ludzi starszych i procesu starzenia się ludności.

Najważniejszym uchwalonym wówczas dokumentem był *Międzynarodowy Plan Działania w sprawie starzenia się,* w którym zwrócono uwagę na to, iż ludzie starzy mają wspólne potrzeby z osobami młodszymi, ale mają też swoje specyficzne potrzeby. Dotyczą one przede wszystkim: zdrowia i wyżywienia, ochrony konsumentów, mieszkania i środowiska,, rodziny , dobrostanu społecznego, zabezpieczenia dochodów i zatrudnienia oraz edukacji[115].

Za ważne działania rządów uznano wówczas np. unikanie nierównowagi pomiędzy różnymi grupami wieku, przy poszanowaniu prawa ludzi starszych do długiego życia, podkreślając przy tym, że wydłużaniu się życia powinna towarzyszyć taka organizacja społeczeństwa , by nikt nie czuł się w nim nieprzydatny i marginalizowany z powodu wieku. Polityka społeczna powinna uwzględniać zindywidualizowany rytm starzenia się człowieka, a rządy powinny upowszechniać ideę przygotowania się do starości w wieku emerytalnym , jak również we wcześniejszych fazach życia człowieka. Ludzie starsi powinni być traktowani jako zasób, z którego społeczeństwo powinno korzystać, by lepiej się rozwijać. Podkreślano, iż dbanie o dobrobyt duchowy ludzi starszych jest równie ważne jak zapewnienie im bezpieczeństwa socjalnego. Plan ten zalecał tworzenie specjalnych programów

[115]B. Szatur Jaworska, *Światowe Zgromadzenie w sprawie Starzenia się - bilans dwóch dekad,* w: Gerontologia Polska 10(2)/2002.

umożliwiających tym ludziom szansę samorealizacji w różnych rolach społecznych, podkreślano w nim również potrzebę wspierania rozwoju badań naukowych nad starzeniem się i starością[116].

Wspomniany Plan Działania nadał kierunek myśleniu i działaniom w interesującej nas sferze w okresie ostatnich dwudziestu lat. W tym czasie powstały też kluczowe inicjatywy i rozwiązania polityczne. Narody Zjednoczone podjęły kwestie praw człowieka w odniesieniu do osób starszych w sformułowanych w 1991 roku *Zasadach Postępowania wobec osób starszych,* które zawierały wskazówki dotyczące takich obszarów jak niezależność, uczestnictwo, opieka, samorealizacja i godność. Koncepcja społeczeństwa przyjaznego ludziom w każdym wieku, która powstała jako temat przewodni obchodów *Międzynarodowego Roku Osób Starszych* w 1999 roku obejmowała cztery kwestie: indywidualny rozwój przez całe życie, wielopokoleniowe związki, wzajemne relacje pomiędzy starzeniem się społeczeństw a rozwojem i sytuację osób starszych. Obchody *Międzynarodowego Roku* przyczyniły się do upowszechnienia wiedzy na temat sytuacji osób starszych i do zwiększenia skali badań i działań politycznych na całym świecie. Do takich działań zaliczają się, m.in.:starania o to, by kwestia starzenia się społeczeństw stała się kluczowym zagadnieniem we wszystkich sektorach[117].

W ciągu ostatnich dwudziestu lat, w sprawie rozwiązywania kwestii ludzi starszych przez rządy , organizacje międzyrządowe i pozarządowe uczyniono – jak się ocenia- nieznaczne postępy we wdrażania *Międzynarodowego Planu Działania w sprawie starzenia się*. Niewiele krajów prowadzi taką politykę na rzecz starszych osób, która uwzględnia specyfikę sytuacji kobiet. A te które ją realizują koncentrują się głównie na: bezpieczeństwie ekonomicznym, zdrowiu i opiece rodzinnej, ochronie praw człowieka, zabiega się też o równość między kobietami i mężczyznami , integrację społeczną oraz promowanie aktywnej roli kobiety w społeczeństwie Jeśli chodzi o działalność naukowo – badawczą to państwa członkowskie ONZ wprowadzają studia gerontologiczne w niektórych placówkach akademickich oraz finansują prowadzenie badań naukowych nad problemami

[116]Ibidem.

[117]*Drugie Światowe Zgromadzenie na temat Starzenia się Społeczeństw* artykuł opracowany przez Ośrodek Informacji ONZ w Warszawie : http:www.unic.un.org.pl.ageing/wstep.php, W większości krajów odpowiedzialność za rozwiązywanie kwestii związanych ze starzeniem się spoczywa na państwie. Jako następne wymieniono: rodzinę, osoby indywidualne, oraz organizacje religijne, również związki zawodowe, i władze lokalne. Najmniejsze znaczenie w rozwiązywaniu kwestii osób starszych mają podmioty sektora rynkowego. Zob. też B.Szatur Jaworska *Światowe Zgromadzenie w sprawie Starzenia się - bilans dwóch dekad*, op. cit..

starzenia się i ludzi starych. W niektórych krajach kształcenie w dziedzinie geriatrii i gerontologii staje się coraz powszechniejsze. Autorzy raportu z badań nad postępami we wprowadzaniu planu działania na rzecz osób starszych stawiają tezę, że uwrażliwienie społeczeństw na problemy osób starszych rośnie wraz ze zwiększaniem się liczby takich osób w społeczeństwie. Władze krajów starych demograficzne wprowadzają do programów nauczania problematykę starości, mobilizują media i organizacje pozarządowe do uczestnictwa w kampaniach służących pokazaniu problemów tej fazy życia. **Niektóre kraje zdecydowały się wcielać w życie postulat edukacji ustawicznej organizując ją tak, aby zachęcić osoby starsze do uczenia się**[118]. Działania organizacji pozarządowych w zakresie rozwiązywania kwestii starości dotyczyły głównie zwiększenia wrażliwości społeczeństwa na problemy ludzi starszych oraz starszego pokolenia. Ocenia się również , że organizacje te mają największy, spośród wszystkich podmiotów, wpływ na udział w zwiększeniu roli i znaczenia osób starszych w społeczeństwie[119]. Znaczącą rolę w rozbudowie ramowych rozwiązań politycznych dotyczących kwestii starzenia się społeczeństw odegrało również przyjęcie zobowiązań i przewodnich zasad zatwierdzonych przez najważniejsze konferencje i zgromadzenia organizowane przez Narody Zjednoczone. Wspomniane ramowe dokumenty to, m.in.: *XXI Wiek Wiekiem Zdrowia Wszystkich Ludzi* i *Deklaracja z Ałma-Aty* z 1978 roku, *Wiedeńska Deklaracja i Program Działań Światowej Konferencji Praw Człowieka* z 1993 roku, *Program Działań Międzynarodowej Konferencji na temat Ludności i Rozwoju* z 1994 roku, *Kopenhaska Deklaracja* i *Program Działań Światowego Szczytu na temat Rozwoju Społecznego* z 1994 roku, *Pekińska Deklaracja* i *Platforma Działania czwartej Światowej Konferencji Kobiet* z 1995 roku, *Agenda Habitat* i *Deklaracja w sprawie Ludzkich Siedlisk drugiej Konferencji Narodów Zjednoczonych na temat Ludzkich Siedlisk* w Stambule (Habitat II) z 1996 roku; *Ramowy Plan Działań Światowego Forum Edukacji* w Dakarze z 2000 roku. Kolejne dokumenty to *Inicjatywy na rzecz Rozwoju Społecznego* dwudziestej czwartej specjalnej sesji Zgromadzenia Ogólnego w 2000 roku oraz *Milenijna Deklaracja Narodów Zjednoczonych* uchwalona podczas *Milenijnego Szczytu Narodów Zjednoczonych* w grudniu 2001 roku[120]. *Międzynarodowa Strategia*

[118]B..Szatur Jaworska, *Światowe Zgromadzenie w sprawie Starzenia się - bilans dwóch dekad*, op. cit..

[119]Agendy ONZ i organizacje międzyrządowe wskazują, że problemy starzenia się i ludności starszej zostały włączone do dokumentów międzynarodowych oraz znajdowały odzwierciedlenie w publikacjach , raportach, badaniach naukowych, naukowych kooperacji technicznej oraz kształceniu.

[120]Na podstawie:*Drugie Światowe Zgromadzenie na temat Starzenia się Społeczeństw,* artykuł opracowany przez Ośrodek Informacji ONZ w Warszawie, op. cit.

Działania w Kwestii Starzenia się Społeczeństw 2002 powstała w Madrycie na Drugim Światowym Zjeździe na temat starzenia się społeczeństw .Wzywa ona do zmiany nastawienia w sferze narodowych i międzynarodowych rozwiązań polityczno-prawnych oraz praktycznych działań lokalnych społeczności, firm i innych organizacji. Celem tych zmian ma być pełne wykorzystanie potencjału, jaki stwarza proces starzenia się społeczeństw w XXI . Dominujące znaczenie w kontekście *Międzynarodowej Strategii Działania w Kwestii Starzenia się Społeczeństw* mają zagadnienia, które znalazły odzwierciedlenie w szczegółowych zaleceniach odnoszących się do działań, które mają być podjęte na szczeblu krajowym[121]. Na podstawie analiz dotyczących problemów ludzi starszych i wynikających z nich kwestii społecznych, za wiodące zadania uznano takie, które można określić jako: **zapewnienie bezpiecznej starości, które wymaga potwierdzenia gotowości do realizacji celu w postaci eliminacji ubóstwa wśród osób w podeszłym wieku[122] stworzenie osobom starszym odpowiednich warunków do pełnego i efektywnego uczestnictwa w gospodarczym, społecznym i politycznym życiu społeczeństw poprzez pracę zarobkową i pracę w charakterze wolontariuszy.** W krajach rozwiniętych, w których istnieje polityka mająca na celu przeciwdziałanie negatywnym skutkom starzenia się społeczeństwa starsi ludzie kontynuują pracę zarobkową lub angażują się jako wolontariusze, szczególnie ta druga forma aktywności przynosi społeczeństwu istotne korzyści w postaci nie tylko zagospodarowania nadmiaru czasu wolnego osób starszych ale również wykorzystania go na rzecz bardziej potrzebujących[123]. Ważnym zadaniem jest **zapewnienie możliwości indywidualnego rozwoju, samorealizacji i zaspokojenia potrzeb bytowych w ciągu całego życia, również w jego końcowym okresie, poprzez m.in., dostęp do form ustawicznego kształcenia się[124].** WHO uznała, że ludzie w każdym wieku powinni mieć dostęp do edukacji, która umożliwi im min. zmiany stosunku do własnego zdrowia poprzez przejęcie indywidualnej odpowiedzialności za zachowania mające na celu aktywne przeciwdziałanie przedwczesnemu starzeniu się m.in. poprzez właściwe odżywianie się, aktywność fizyczną i intelektualną; które w założeniu mają oddalać perspektywę zaburzeń

[121]Ibidem.

[122]por.: www.mgip..gov.pl/ Wiadomosci /współpraca +z+ zagranica/Starzenie+sie+spoleczenstw+htm.

[123]*Building a society for all ages. Second World Assembly on ageing. Ageing and development*.:www.un.org/ageing/prkit/..htm.

[124]www.mpig.gov.pl .

funkcjonalnych. Edukacja ma na celu również dalszy rozwój osób starszych umożliwiający im twórcze życie m.in poprzez dostęp do różnych form kształcenia[125]. **Dostęp do kształcenia ustawicznego ma w założeniu przeciwdziałać marginalizacji osób starszych umożliwiając im kontynuowanie pracy zawodowej, jak również, angażując ich w wolontariat, stwarzać możliwość pełnego udziału w życiu społeczeństwa, które coraz częściej posługuje się nowymi technologiami komunikacyjnymi, głównie za pośrednictwem internetu. Ten sposób komunikacji, w przypadku ludzi starszych, często niepełnosprawnych w stopniu uniemożliwiającym przemieszczanie się, może przeciwdziałać ich izolacji i osamotnieniu. Edukację uznano za podstawowy czynnik dalszego produktywnego życia, zarówno w wymiarze indywidualnym jak i narodowym[126].**

Za ważne cele strategii uznano również[127]:

- zagwarantowanie osobom starszym praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych,a także praw obywatelskich i politycznych poprzez, między innymi, likwidację wszelkich form dyskryminacji ze względu na wiek, a także płeć w grupie osób starszych,
- uznanie kluczowego znaczenia międzypokoleniowej współzależności, solidarności i wzajemności dla społecznego rozwoju,
- sprzyjanie partnerskiej współpracy pomiędzy wszystkimi szczeblami administracji państwowej, organizacjami pozarządowymi, sektorem prywatnym i samymi osobami starszymi w zakresie przekładania *Międzynarodowej Strategii* na praktyczne działania, - stworzenie systemów opieki zdrowotnej i pomocy osobom starszym, zgodnych z ich potrzebami a także wiążące się z tym ukierunkowanie badań naukowych i fachowej wiedzy na jednostkowe, społeczne i zdrowotne implikacje procesu starzenia się, programów zdrowotnych na rzecz ludzi starych, w tym głównie kobiet, których, jak wspominałam, średnia długość życia jest na całym świecie o kilka lat wyższa niż w przypadku mężczyzn.

W omawianej strategii podkreślono, że istotnym czynnikiem mającym wpływ na określenie polityki wobec osób starszych jest wzrost udziału najstarszych seniorów w grupie

---

[125] www.un..org/ageing/prkit.htm.

[126] Por. www.un.org/esa/socdev/ageing/waa/a-conf197-9b htm.

[127] wwt.htmw.un..org/ageing/prki.

osób starszych, a także zmiany w typach chorób. Przewiduje się bowiem, że udział zachorowalności na niezakaźne choroby między 1990 a 2020 rokiem wzrośnie z 27 do 43%. Wzrośnie również udział chorób układu nerwowego a także chorób psychicznych i chorób przewlekłych takich jak: choroby serca czy nowotwory , będących przyczyną wcześniejszej śmierci, czy niepełnosprawności[128], zwłaszcza w krajach rozwijających się[129] Światowa Organizacja Zdrowia sugeruje, że właśnie w krajach rozwijających się, w których tempo starzenia się jest gwałtowne, pomoc starszym ludziom, by jak najdłużej pozostali zdrowi i ekonomicznie aktywni nie jest działaniem skierowanym jedynie na poprawę jakości ich życia, ale przede wszystkim koniecznością wynikającą z ograniczonych środków na zaspakajanie potrzeb zdrowotnych[130]. Z dokumentów i uzgodnień międzynarodowych wynika, że ważnym jest, by kwestia starzenia się społeczeństw znalazła się w centrum zainteresowania globalnych gremiów. Istotnym jest także zbliżanie się do celu, jakim jest zapewnienie szerokiego i sprawiedliwego podejścia do integracji rozwiązań polityczno-prawnych. Zadanie polega na tym, aby połączyć kwestię starzenia się społeczeństw z innymi ramowymi rozwiązaniami polityczno-prawnymi w dziedzinie społeczno-gospodarczego rozwoju i praw człowieka. Konkretne rozwiązania będą się różnić w zależności od kraju i regionu, podczas gdy proces starzenia się społeczeństw jest uniwersalnym zjawiskiem zdolnym kształtować przyszłość w tym samym stopniu, co globalizacja. Istotne jest to, by uznać zdolność osób starszych do wnoszenia wkładu w życie społeczeństw poprzez objęcie przywództwa nie tylko w celu poprawy własnej sytuacji, ale także sytuacji społeczeństwa jako całości. Interes przyszłości wymaga, by uznać potencjał starzejących się społeczeństw za podstawę dalszego rozwoju[131].

Polska w odpowiedzi na uzgodnienia z Madrytu podjęła działania mające na celu upowszechnienie

[128]choroby zakaźne z 49% zmaleją do 22%, zranienia i wypadki wzrosną z 15 do 21% :www.un.org/ageing/prkit/activeageing.htm.

[129]www. mpig.gov.pl.

[130]Starsi ludzie przeznaczają znaczną część swoich dochodów na leczenie, znacznie większą niż na realizację innych potrzeb i aktywności. Natomiast średni koszt przeznaczony na zabezpieczenie potrzeb zdrowotnych zwiększa się; oczekuje się ,że miedzy rokiem 2000 a 2050 wzrośnie do ok. 36% w krajach rozwijających się i 48% w rozwiniętych: www.un.org/ageing/prkit/activeageing.htm.

[131]www.mgip..gov.pl/Wiadomosci/wspolpraca+z+zagranica/Starzenie+sie+spoleczenstw+htm.

treści Planu Działania na rzecz osób starszych wśród przedstawicieli środowisk naukowych, samorządowych i pozarządowych. Opracowano tekst deklaracji potwierdzającej zainteresowanie wdrażaniem międzynarodowych ustaleń[132]. Na konferencji zorganizowanej przez Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej na temat *Starzenie się społeczeństw: problem międzynarodowy, problem Polski* . za podstawowe działania na rzecz osób starszych uznano:

- zapewnienie osobom w podeszłym wieku możliwości pełnego uczestnictwa w różnych sferach życia społecznego,

- wsparcie w tworzeniu warunków bezpiecznego, niezależnego, godnego życia, pomoc w rozwoju przez ułatwienie zaspakajania potrzeb zdrowotnych, edukacyjnych i kulturowych. Podczas konferencji podkreślano znaczącą rolę Uniwersytetów Trzeciego Wieku w realizacji ważnych potrzeb ludzi starszych: „ludziom starszym należy dać powód do dalszego życia".Te powody to m.in dobra ochrona socjalna, gwarantowana przez państwo, solidarność międzypokoleniowa oraz poparcie w społeczności lokalnej. Rozwiązaniem kwestii osób starszych może być m.in. zaangażowanie ich w działalność lokalną również poprzez ich uczestnictwo w zajęciach UTW. Stworzenie warunków do uczenia się przez całe życie i zdobywania nowych doświadczeń przez ludzi w podeszłym wieku, może być jednym ze sposobów rozwiązywania problemów starszej generacji. Bardzo ważne jest również opracowanie takich rozwiązań, które przyczynią się do zmiany postaw w stosunku do ludzi starszych. Za ważne działania uznano aktywizację osób starszych, podkreślano również konieczność tworzenia polityki społecznej wobec osób starszych [133].

[132]Por. na ten temat pisze m. in.E.Trafiałek, *Polska starość*, op. cit., s. 85 – 86.

[133]Informacje na temat konferencji zorganizowanej we wrześniu 2002 roku z udziałem m.in. B. Synaka, Z. Woźniaka, B. Szatur Jaworskiej :na stronie: mgip..gov.pl/Wiadomosci/wspolpraca+z+zagranica/Starzenie+sie+spoleczenstw +problem+ miendzy- narowdowy +problem+polski+htm.

2. Starość w wymiarze indywidualnym

2.1.Uwagi wstępne

Przedmiotem rozważań, które zawarłam w tym rozdziale, są wybrane problemy starzenia się człowieka jako istoty biologicznej i psychospołecznej. Starość jako faza życia ludzkiego charakteryzuje się wieloma cechami różniącymi ją od faz wcześniejszych. Zależna jest w dużej mierze od jednostkowych cech : od wyposażenia genetycznego i stylu życia jaki prowadzi starszy czy starzejący się człowiek , a także od stosunku otoczenia do osoby starszej i starości . W fazie starości występuje wiele zdarzeń tzw. zdarzeń krytycznych, które czynią ze starości okres nazywany przez niektórych czasem, w którym następuje przewaga strat nad zyskami. Istnieje jednak wiele teorii , które przedstawiają starość jako fazę życia w której człowiek może mieć znaczący wpływ na swoje szeroko pojęte zdrowie i jakość życia.

W rozdziale przedstawiłam wybrane teorie starzenia się i przystosowania do starości, scharakteryzowałam starość jako fazę życia człowieka, postawy i potrzeby ludzi starszych.

Myślę, że treść zawarta w tym rozdziale ma istotne znaczenie dla podjętego tematu pracy, pozwala z jednej strony poznać przyczyny, z powodu których ludzie starsi mogą czuć się marginalizowani, z drugiej strony poznać te cechy i potrzeby osób starszych, które umożliwiają im dalsze aktywne życie.

2.2. Biologiczne teorie starzenia się

Powszechnie uważa się , że starzenie się człowieka jest procesem bardzo złożonym, dotyczącym zarówno biologicznych jak i psychologicznych i społecznych aspektów życia: struktury i funkcjonowania organizmu oraz przystosowania się jednostki. Budowa i funkcje organizmu słabną , zmienia się pozycja człowieka w społeczeństwie, jego przystosowanie do środowiska i innych ludzi zostaje naruszone. Niektórzy starsi ludzie cierpią na lżejsze lub głębsze zaburzenia psychiczne, spowodowane procesami degeneracyjnymi lub kumulacją uszkodzeń organicznych[1]. Zmieniają się nie tylko postawy społeczne i cechy osobowości starszych ludzi; zmiany zachodzą również w zdolnościach sensorycznych i sprawnościach motorycznych, a także w innych właściwościach fizjologicznych i psychicznych. Wiek

[1]Według Monro'a 60% kobiet i 40% mężczyzn już w wieku 60 – 65 lat charakteryzują wyraźne odstępstwa od „normalnych zachowań" .

wpływa również na motywację, percepcję i emocje, inteligencję, możliwości twórcze w dziedzinie sztuki i nauki, wreszcie na osiągnięcia we wszystkich sferach działalności człowieka[2].

Istnieje wiele teorii dotyczących biologicznej istoty starzenia się , sformułowano ponad trzysta hipotez określających przyczyny starzenia się człowieka. Z teorii tych wynika, że odpowiedzialność za starzenie się organizmu wynika z trzech grup czynników: z „zaprogramowania" genetycznego, wpływu środowiska i stylu życia człowieka. Poniższa tabela przedstawia przegląd wybranych biologicznych teorii starzenia się człowieka.

Tabela 13

Biologiczne teorie starzenia się - przegląd stanowisk

Lp.	**Teoria**	**Wykładnia**
1	Energetyczna (M. Rubner 1902)	Organizm stanowi układ fizykochemiczny, zdolny do wyprodukowania stałej określonej ilości energii przypadającej na każdy kilogram ciała; po jej zużyciu ustrój starzeje się i umiera; długość życia organizmu jest odwrotnie proporcjonalna do szybkości przemiany materii; zmniejszenie energii dzielenia się komórki powoduje jej naturalną śmierć
2	Witalistyczna (S.W. Żurakowski 1934)	Z biegiem lat siła życiowa –źródło i przyczyna życia – wyczerpuje się
3	Cytologiczno – Histologiczna (G.R.Minot, M.P. Krenke, A.W. Nagorny)	Różnicujące się i stopniowo specjalizujące komórki gromadzą w sobie szkodliwe produkty upośledzające z czasem funkcje całego organizmu
4	Niedożywienia komórek tkankowych (M.S. Mublmann, R. Peret)	Odwołuje się do procesu starzenia się komórek, które zmniejszając swa powierzchnię wchłaniania tlenu i substancji odżywczych, głodują
5	Samozatrucia się (A.A. Bogomolec 1938)	Produktami własnej przemiany materii, zmiany w tkance łącznej, zaburzenia fizykochemiczne w starzejących się tkankach
6	Samozatrucia się organizmu (I.I. Miecznikow)	Wydalinami flory bakteryjnej w jelicie grubym; starość jest chorobą którą trzeba leczyć
7	Hormonalina (CH. Brown-Sequard, S.A. Woronow, E. Steinach	Powodem starzenia jest regresja struktury i zanik funkcji wewnątrzwydzielniczych gruczołów płciowych
8	Neurogenna (D. Kotsovsky, E. Greppi, J. Meites, C. Finch)	Przyczyną starzenia sie jest wyczerpywanie się i stopniowa degeneracja układu nerwowego
9	Fizykochemiczna (S. Weiss, L. Ruzićka, A.F. Butenand)	Łączy starość ze zmianami zachodzącymi w miarę upływu lat w plazmie komórkowej
10	Biomorfotyczna (M. Burger 1965)	Biochemicznie jednostka starzeje się dzień po dniu od momentu poczęcia; zmiany zachodzące przy starzeniu się są nieodwracalne; ontogenetyczna jednokierunkowość życia - dzieci będą starcami, nie odwrotnie
11	Biomorfotyczna (M. Biurger 1965)	Starość regulowana jest gospodarką hormonalną organizmu, za pomocą terapii hormonalnej można zwolnić i osłabić procesy starzenia się
12	Ewolucyjna (szkoła A. Weissmanna)	Komórka musi albo się podzielić na dwie potomne, albo zwyrodnieć i obumrzeć; w miarę różnicowania się do coraz bardziej specjalistycznych funkcji w ustrojach wielokomórkowych – komórki

[2]D.B. Bromley, *Psychologia starzenia się,* PWN, Warszawa 1989 , s. 17-19.

		traca zdolność do mitozy
13	Biochemiczna (L. Binet)	Stopniowy spadek odporności organizmu, słabsze przeciwciała, częstsze choroby, poziom hormonu grasicy – tymosyny zmniejsza się między 25. a 45.rż
14	Genetyczno-immunologiczne i stochastyczne (F. Szilard, M. Burnet, R. Cherry, L. Cherry)	Rozwijający się i zaprogramowany, kontrolowany przez geny proces zmian ilościowych, uruchamiany przez zaburzenia bądź uszkodzenia aparatu genetycznego, program genetyczny kończy się po ustaniu zdolności do reprodukcji
15	Koncepcja kumulacji stresów (H.H. Selye)	Wynik sumy, komunikacji skutków wszystkich stresów

Źródło: Z. Szarota, *Gerontologia społeczna i oświatowa,* WNAP, Kraków 2004, s. 37

2.3 Starość jako faza życia człowieka

Wczesna starość i związane z nią wycofywanie się z życia i pracy zawodowej mogą być porównywane z okresem dojrzewania i wiekiem młodzieńczym . Zachodzą wówczas głębokie przemiany biologiczne , a także zmiany w stosunkach między jednostką a społeczeństwem. Jako egzogenną przyczynę wielu problemów wieku młodzieńczego można uznać nieprawidłowe sytuacje społeczne, natomiast nieprawidłowości systemu społecznego mogą być źródłem złego przystosowania się i trudności ludzi starszych[3]. Jako przyczyny złego przystosowania się ludzi starszych do funkcjonowania w społeczeństwie Bromley podaje m. in. niewystarczające emerytury, złe warunki materialne, niepewność zatrudnienia, dokuczliwe stosunki międzyludzkie, czy brak poradnictwa psychiatrycznego.

Wskazanie odmiennych kryteriów wyróżniających poszczególne fazy życia człowieka powoduje trudności w ich zdefiniowaniu. B. Rysz – Kowalczyk definiuje cykl życia jako „trwający od urodzenia do śmierci proces zaspakajania przez jednostkę potrzeb, warunkujących osiąganie przez nią optimum możliwości w każdej kolejnej fazie indywidualnego rozwoju”[4]. D. Dobrowolska uważa, że cykl życia stanowi sekwencje doświadczeń, zachowań i działań człowieka w okresie całego jego życia. Istotne znaczenie mają „stany osobowości” i napotykane sytuacje. Według tej autorki nie istnieją poszczególne stadia , a jedynie płynne przejścia od jednego do drugiego okresu. Wpływ na to mają zarówno przeobrażenia psychiki i innych części organizmu człowieka, ale także zmieniające się warunki[5]. Erikson dzieli cykl życia na osiem faz: niemowlęctwo, wczesne dzieciństwo, wiek

[3]D. B.Bromley, op. cit., s. 81-81.

[4]B. Rysz Kowalczyk, *Pokolenie w późnej dojrzałości. Deformacje cyklu życia a zagrożenia społeczne we współczesnej Polsce*, IPS UW, Warszawa 1995, s. 35

[5]D. Dobrowolska, *Przebieg życia – fazy – wydarzenia* , Kultura i Społeczeństwo nr2/1992, s..77.

zabawy, wiek szkolny, dojrzewanie, wczesna dorosłość, dorosłość oraz starość. Granice faz życia wyznacza wiek społeczny określony przez role społeczne i zmiany statusu społecznego[6].

Według Eriksona rozwój człowieka przebiega stadialnie. Stadialność ta jest bardzo zindywidualizowana, ale pierwsze cztery stadia trwają podczas niemowlęctwa i dzieciństwa, natomiast trzy ostatnie w wieku dojrzałym. „Ego" posiada zdolność do przezwyciężania serii kryzysów w ciągu całego życia Ostatnia faza rozwoju , czyli okres starości jest zwieńczeniem i zbilansowaniem wysiłków życiowych jednostki – w obliczu ostatniego wyzwania życiowego odnosi się logicznie do najwyższego poziomu rozwoju potencjałów witalności człowieka[7]. Może być to czas odnoszenia sukcesów i porażek z siedmiu poprzednich faz życia[8]. Tym samym okres starości może być ukoronowaniem osiągnięć rozwojowych albo egzystencjalnej degradacji. W fazie starości istnieje zatem możliwość osiągnięcia największej ludzkiej integralności, integralności dla siebie. Wyraża się ona w więzi trzech procesów organizujących jednostkę: ciała, psyche i etosu społecznego. Dojście do tej integralności wymaga jednakże mądrości życiowej[9].

Również koncepcja Ch. Gordona[1o], dzieląca życie człowieka na jedenaście etapów ,traktuje te poszczególne etapy jak wyzwania do zmian mających na celu zapewnienie bezpieczeństwa : niemowlęctwo (do pierwszego roku życia), wczesne dzieciństwo (1-2 lata), okres edypalny (3-5 lat), późne dzieciństwo (6-11 lat), wczesny okres młodzieńczy (12 - 15 lat), późny okres młodzieńczy (16 – 18 lat), wczesna dorosłość (19 – 29 lat), wczesna dojrzałość (30 – 44 lata), dojrzałość właściwa (45 lat do emerytury), emerytura (od wieku emerytalnego do wystąpienia pierwszej poważnej choroby), niedołężność (od wystąpienia poważnej choroby do śmierci). Granice poszczególnych etapów stanowią tutaj nie tyle granice wieku kalendarzowego, ile ważne wydarzenia, przyczyniające się do zmiany pozycji społecznej. Chodzi tu głównie o zaprzestanie aktywności zawodowej i wystąpienie powodującej zniedołężnienie choroby, która uzależnia dalsze funkcjonowanie od pomocy innych ludzi. Brak wyraźnych wskazań wiekowych pokazuje ponownie jak zróżnicowana

[6]L. Witkowski, *Rozwój i tożsamość w cyklu życia. Studium koncepcji E. Eriksona*, UMCS, Toruń 2000, s. 152, 153.

[7]Ibidem, s. 153.

[8]Por. M. Susułowska, *Psychologia starzenia się i starości*, PWN, Warszawa 1989, s. 302-327 rozdział pt Zadowolenie z życia i bilans życiowy ludzi starszych.

[9]Por. Z. Pietrasiński, *Rozwój człowieka dorosłego*, Warszawa 1990, s.156 i dalsze.

[1o]Koncepcja zaprezentowana m. in. w cytowanej już pracy P. Błędowskiego, *Lokalna polityka...,* str. 98 : na podstawie: Ch Gordon Role and Value Development Across the Life Cycle.

wewnętrznie jest starość jako faza życia: zależna od czynników genetycznych środowiskowych, jak również dotychczasowego doświadczenia.

Amerykański psycholog K. P. Cross wyróżnił siedem faz cyklu życia człowieka dorosłego: między 18 – 22 rokiem życia to stadium opuszczenia domu rodzinnego, faza wejścia w świat ludzi dorosłych między 23 a 28 rokiem życia, okres dążenia do stabilizacji życiowej w wieku 29 – 34 lata, stadium tożsamości osobowościowej między 37 a 42 rokiem życia, okres przełomu miedzy 45 a 55 rokiem życia, w wieku 57 – 64 lata okres tolerancji, i faza refleksji nad życiem w wieku powyżej 67 lat[11]. W ostatnich fazach cyklu życia występuje szereg znaczących zdarzeń charakteryzujących starość : możliwa utrata małżonka, pojawienie się problemów zdrowotnych i przygotowanie się do okresu spoczynku (w stadium tolerancji) oraz stan spoczynku, pogorszenie się stanu zdrowia, zmiana sytuacji finansowej związana z nowymi warunkami życia, śmierć małżonka lub przyjaciela, a także znaczące zmiany w porządku dnia.

Często pisze się, że w okresie starości następuje przewaga strat nad zyskami. Związane jest to zapewne z tzw. zdarzeniami krytycznymi mającymi miejsce w tej fazie życia. Zdarzenia krytyczne to m. in[12]:

- utrata zdrowia, kondycji i atrakcyjności fizycznej
- utrata bliskich osób
- utrata statusu społecznego i ekonomicznego
- utrata poczucia przydatności i prestiżu
- zbliżająca się perspektywa śmierci

Zdarzenia krytyczne są zazwyczaj przyczyną występowania w wieku starszym, częściej niż w innych kategoriach wiekowych sytuacji trudnych[13].

W związku z charakterystycznymi zdarzeniami i sytuacjami trudnymi mającymi miejsce w fazie starości, psychologowie określili zadania jakie towarzyszą tej fazie życia jako zadania rozwojowe. Według Kingi Wiśniewskiej Roszkowskiej[14] zadaniem rozwojowym

[11]A. Zych, *Człowiek wobec starośći. Szkice z gerontologii społecznej*., Śląsk, Katowice 1999, s.147 148 na podstawie:K.P. AdcultCross, Adult as learners. San Francisco; Washington;London, Jossey- Bass, 1981

[12]M. Straś –Romanowska, *Późna dorosłość. Wiek. starzenia się*, w: Psychologia rozwoju człowieka red. B. Harwas – Napierała i J. Trempała, PWN, Warszawa 2002 s. 267.

[13]Na temat sytuacji trudnych i prób ich rozwiązywania na przykładzie studentów UTW w Katowicach pisze H. Hrapkiewicz , *Sytuacje trudne w starszym wieku i próba ich rozwiązania* w: Ludzie starsi w trzecim tysiącleciu.... op. cit., s. 81-88. Por. także publikację H. Sęka ,*Wybrane psychodynamiczne teorie funkcjonowania jednostki i grupy oraz mechanizmy zaburzeń* w: Społeczna psychologia kliniczna, red. H. Sęk, Warszawa 1991b, s. 58.

[14]K. Wiśniewska – Roszkowska, *Nowe życie po sześćdziesiątce*, CRZZ, Warszawa 1989, s. 209-213.

w okresie starości jest dostosowanie się do problemów jakie niesie ze sobą ten okres życia. To dostosowanie się dotyczy nie tylko akceptacji zmian biologicznych w organizmie człowieka starszego, ale również akceptacji swojej przeszłości . Doświadczenia przeszłości i osobisty stosunek człowieka starszego do tych doświadczeń mogą mieć wpływ na to, czy potrafi on, czy też nie, dostosować się do ostatniego okresu życia. Podobnie uważa Ch. Buhler[15]. Według tego autora, bieg życia człowieka starzejącego się, należy rozpatrywać pod kątem jego subiektywnych przeżyć odzwierciedlających się w faktach biograficznych. Człowiek jest zdolny do rzutowania własnej przeszłości w przyszłość. Podjęcie odpowiedzialności za własne życie ponosi wtedy, gdy określa swą przyszłość jako realizację wytyczonych celów. Z kolei zadania rozwojowe wg Havinghursta to przeprowadzenie i uzyskanie przez jednostkę tych zmian, które są konieczne – w danym okresie życia – aby mogła nadal się rozwijać. Te zadania związane są z przystosowaniem osobistym i społecznym[16]. Człowiek wg Havinghursta rozwija się, pokonując sprzeczności pomiędzy naturalnym dojrzewaniem a wymaganiami społecznymi i kulturowymi[17].

Do zadań rozwojowych osób starszych należy pogodzenie się z nieuchronnością procesu starzenia się. A. Kępiński zalicza do tych zadań także: zaakceptowanie własnej zależności, pogodzenie się z obniżeniem sprawności fizycznej i odwrócenie uwagi od problemów własnego ciała na rzecz twórczości i szukania przyjemności w kontaktach z innymi ludźmi[18]. M. Susułowksa za istotne zadanie rozwojowe w starości uważa sporządzenie bilansu życiowego , gdy jest on dodatni , człowiek uznaje nie tylko sens wcześniejszego życia, ale i sens starości.

Człowiek starszy powinien, według wielu autorów, podejmować wysiłek zmierzający do zachowania właściwego samopoczucia. Powinien on panować nad własnym umysłem utrzymując go w sprawności, po to, by kontrolować i hamować proces starzenia się, kumulować życiową aktywności w twórczości naukowej, czy artystycznej. Wymaga to dużego doświadczenia oraz przygotowania do zbierania jego owoców[19]. Wysiłek starszego człowieka powinien zmierzać do pozytywnego rozwiązania dylematu integralności i rozpaczy w taki sposób, by osiągnąć mądrość i podchodzić z dystansem do życia,

[15]G Łój, *Poczucie bezpieczeństwa a osobowościowe wyznaczniki adaptacji do starości* , WSP, Częstochowa 2001, s.27.

[16]Więcej na ten temat można przeczytać w cytowanych pozycjach autorstwa D.B Bromley'a, M Susułowskiej,.

[17]K. Przyszczypkowski , *.Dorosły wobec edukacji,* w: Zmiana społeczna a kompetencje edukacyjna dorosłych, Koszalin 1995.

[18]Podaję za: B. Szatur Jaworska *Ludzie starzy i starość w polityce społecznej*..., op.cit., s. 46.

[19]D. Chopra *Życie bez starości*, Książka i Wiedza, Warszawa 2000.

zaakceptować śmierć, i poczuć pewność znaczenia i godności własnego życia[20]. Sądzę, że to chyba najważniejsze i zarazem najtrudniejsze zadania rozwojowe.

2.4. Zmiany w sferze życia psychicznego człowieka starszego

Badania dotyczące zmian w sferze psychologicznej osób starszych dowodzą z jednej strony o istnienieu szeregu zmian inwolucyjnych wiążących się z wrażliwością zmysłową, pamięcią i zdolnością uczenia się, inteligencją czy osobowością, z drugiej przedstawiają starość jako fazę życia, w której następuje dalszy rozwój człowieka. Można powiedzieć zatem, iż uznaje się, że w sferze psychologicznej osób starszych bardzo wyraźnie widać współwystępowanie regresu i rozwoju.

Z wiekiem wrażliwość zmysłów słabnie. Już od 40 do 50 roku życia stopniowo podwyższa się próg wrażliwości dla zmysłu wzroku, słuchu oraz smaku[21]. W odniesieniu do procesów uwagi ,tylko nieliczne badania wykazały osłabienie u ludzi starych zarówno selektywności uwagi , jak i zdolności do jej koncentracji. Wydłuża się także czas reakcji na bodźce wzrokowe i słuchowe oraz czas wykonywania czynności, zarówno prostej jak i złożonej. Spowolnienie czasu reakcji to najpewniejszy i uniwersalny wskaźnik starzenia się[22].

Obniża się również zdolność do zapamiętywania, zwłaszcza jeśli chodzi o pamięć mechaniczną i bezpośrednią[23]. Również pamięć długoterminowa ulega z wiekiem osłabieniu.

---

[20]W. Szewczuk, *Psychologia człowieka dorosłego* WP, Warszawa 1962, wyd. 2, s. 113 oraz L. Witkowski *Rozwój i tożsamość w cyklu życia. Studium koncepcji Eriksona,* UMCS, Toruń 2000, op. cit .O zadaniach rozwojowych dorosłych również ludzi starszych piszą m.in. K. Obuchowski , *Przez galaktykę potrzeb. Psychologia dążeń ludzkich*, Poznań 1995, L. Dyczewski, *Ludzie starzy i starość w kulturze i społeczeństwie, RW KUL,* Lubli, 1994.

[21]A. Scharlach, B. Robinson, *Curriculum Module on the Aging Process* University of California: http://garnet.berkeley.edu/ageing/ModuleProcess.html. Tekst dotyczący zmian fizycznych następujących na skutek starzenia się , a także wpływu tych zmian na zachowania w sferze psycho – społecznej osób starszych.

[22]Por. J. Rembowski, P*sychologiczne problemy starzenia się człowieka*, PWN, Warszawa Poznań 1984. Opis zmian dotyczących poszczególnych układów i narządów zawierają m.in. prace pod cytowanym już tytułem autorstwa K.Wiśniewskiej - Roszkowskiej, D.B. Bromley'a, B. Bień oraz wiele obcojęzycznych np. cytowany już tytuł syntetycznego tekstu *Curriculum Module on The Aging Process* „przygotowanego przez Andrew E. Scharlach i B. Robinson University of Califonia at Berkeley School of Social Welfare Berkeley, Fabris N. Harman D., Knook D..L. oraz Steinhagen – Thiessen E., *Physiopathological processes of aging: Towards a multicausal interpretation,* New York, New York Academy of Sciences, Craik F. I. Salthouse, T.A. 1992, T*he handbook of aging and cognition,* Hillsdale, N.J.: L. Erlbaum Assiociates. Podręcznik zawiera przegląd głównych tematów związanych z psychologicznymi zmianami zachodzącymi u osób starszych: w sferze pamięci, inteligencji, rozumowania, orientacji przestrzennej, zdolności umiejętnego komunikowania werbalnego.

[23]S.Krzymiński, *Geriatria i psychogeriatria. Zagadnienia ogólne,* w: Zaburzenia psychiczne wieku podeszłego, red. S. Krzymiński, PZWL, Warszawa, s. 9-33.

Wyniki badań nad pamięcią długoterminową ludzi starych są korzystniejsze , gdy dotyczą zapamiętywania treści ważnych dla osoby badanej oraz treści interesujących ją. Pamięć , decydująca o możliwościach uczenia się , stanowi najbardziej czuły punkt w samoocenie sprawności poznawczej ludzi starych. Funkcje pamięci można jednak udoskonalać. Nawet osoby w 75 roku życia poddane treningowi umiejętności korzystania z mnemotechnik, zdolne są jak pokazują badania, do znacznego poprawienia wyników zapamiętywania osiąganych w warunkach presji czasowej[24]. Proces uczenia się i przyswajania nowych informacji trwa u osób starszych dłużej niż u młodszych[25]. Wpływ na proces zapamiętywania i uczenia, na inteligencję osób starszych ma również ich aktualne samopoczucie warunkowane przez istniejące choroby, przyjmowane leki czy np. depresja, która ma według badaczy wpływ, przede wszystkim, na proces zapamiętywania nowych informacji.

Cechy pamięci ludzi starszych są jakościowo odmienne od cech pamięci osób młodych i pozostają w związku z właściwościami myślenia kontekstualno – dialektycznego. Badanie na temat pamięci ludzi starych opisuje D. Kramer P. Kahlburgh[26]. Badanie dotyczyło zapamiętywania przeczytanego tekstu i wpływu reguł myślenia dialektycznego na zakres pamięci oraz sposób odtwarzania zapamiętanego materiału. Osoby starsze ujawniają znacząco więcej poglądów dialektycznych i mniej mechanicystycznych niż osoby młodsze. Osoby starsze streszczały ponadto przeczytany tekst w sposób bardziej uporządkowany, nadając mu strukturę hierarchiczną , abstrahowały od szczegółów , zwracały większą uwagę na tematy ogólne, wskazywały na elementy wspólne dla wszystkich historii, a nie na to, co je różniło.

Jeśli chodzi o zmiany w sferze inteligencji ludzi starszych, to według psychologów,mają one miejsce w różnych jej wymiarach i zależą zarówno od cech osobowych jak i zaawansowania procesu starzenia sie człowieka. Według J. Trempały zmiany te dotyczą[27]: poziomu inteligencji ogólnej, składającymi się na nią relacji między

[24]M. Straś -Romanowska, op. cit. s. 271. Autorka podaje przykłady badań prowadzonych przez R. Kliegla, J. Smitha, i P. Baltesa, których opis można znaleźć w cytowanej już pozycji Z. Pietrasińskiego, *Rozwój człowieka dorosłego*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1990.

[25]A. E. Scharlach, B. Robinson , *Curriculum Module on the Aging Process,*. op cit.

[26]Por. : M. Straś Romanowska, op cit., s.271.

[27]J. Trempała, *Zmiany w funkcjonowaniu poznawczym ludzi starzejących się*, w: Przegląd psychologiczny 1989 T. XXXII, 2, s. 293 – 308 .

zdolnościami , myślenia formalno – operacyjnego i relacji między podstawowymi typami funkcjonowania poznawczego.

Poziom inteligencji ogólnej wyraża się w ilościowym spadku sprawności funkcji intelektualnych mierzonych standardowymi testami, ok. 60 roku życia ulega obniżeniu tzw. ogólny iloraz inteligencji. Nie upoważnia to jednak, według opinii psychologów, do jednoznacznej negatywnej oceny inteligencji osób starszych. Obserwuje się co prawda spadek zdolności w m. in. : myśleniu indukcyjnym, wyobraźni przestrzennej, koordynacji wzrokowo – ruchowej. Natomiast równocześnie twierdzi się, że rozumowanie arytmetyczne, kompetencje słowno – pojęciowe oraz nabyte w ciągu życia wiadomości nie wykazują ubytków. W procesie starzenia się rozpadowi ulegają, przede wszystkim, funkcje inteligencji płynnej (wrodzonej, zdeterminowanej cechami biologicznymi, decydującej o przetwarzaniu informacji i stanowiącej podstawę do nabywania nowych sprawności). Inteligencja skrystalizowana wykazuje z kolei tendencję do wzrostu lub utrzymania się na stałym poziomie[28].

Wskazuje się na istnienie szeregu czynników , które mają wpływ na zaistniałe zmiany w sferze intelektualnej osób starszych: poziom wykształcenia, charakter aktywności, rodzaj rozwiązywanych problemów, typ osobowości, poziom aspiracji i rodzaj celów życiowych. Istnieją dowody, w postaci wyników coraz liczniejszych badań, mówiące o tym, że dzięki treningowi sprawności intelektualnej można uzyskać znaczną poprawę wyników testowych[29].

Badania z udziałem ludzi starszych pokazują, że nie różnią oni się od młodszych w wykonywaniu czynności, które są przez nich praktykowane od dłuższego czasu, np.: piszący na maszynie starsi i młodsi wykonują to w podobnym czasie i z podobną dokładnością. Tłumaczy się to tym, ze nawet jeśli starsi nie mają tak sprawnych ruchów palców, to posiadają lepszą od młodszych zdolność przenoszenia przeczytanych słów na poszczególne znaki literowe na klawiaturze[30].

Współcześnie coraz częściej zaczyna się obalać mit o uniwersalnej tendencji obniżania się poziomu funkcji intelektualnych z upływem lat, jako warunkowane jedynie czynnikami biologicznymi. Coraz częściej akcentuje się znaczenie warunków środowiskowych. Współczesny człowiek jest ciągle rozwijającą się jednostką, w stale zmieniającym się świecie.

[28]M.Straś – Romanowska, op cit., s. 271 – 272.

[29]Na ten temat można przeczytać również w interesującej pozycji, która zawiera szeroko rozbudowaną część bibliograficzną , uwzględniająca najnowsze badania z dziedziny psychologii starzenia się i również pomiary zmiany stanu intelektu w późnej dorosłości: I. Stuard – Hamilton, *Psychologia starzenia się*, przekład A. Błachino, Poznań 2006, s. 44-84.

[30]A. E. Scharlach, B. Robinson , *Curriculum Module on the Aging Process,* op cit.

Człowiek starszy nie jest postrzegany tak jak widziany był jego rówieśnik kilkanaście, czy nawet kilka lat temu. Warunki historyczne, takie jak zmiana sytuacji społeczno – gospodarczej, komputeryzacja, migracje, tempo życia, rozwój medycyny i wiele innych elementów rzeczywistości współczesnej, kształtują specyficzny kontekst życia, określając codzienne zadania i tym samym wpływając na cechy osobowe ludzi wyostrzając lub tłumiąc je w danej kohorcie.

Ludzi starszych uważa się też często za tą kategorię, która w porównani do młodszych kategorii wiekowych charakteryzuje się mądrością, rozumianą jako przejaw duchowego rozwoju[31].

Sama starość nie gwarantuje jednak ani mądrości ani rozwoju duchowego, stanowi natomiast szansę, stwarza najdogodniejsze dla niej warunki. Atchley uważa ,że do tych warunków należą zarówno te, które wiążą się ze społecznym starzeniem się człowieka jak i te, które powstają na skutek obniżenia funkcji organizmu. Istotną rolę odgrywa tu bogactwo doświadczeń : przemijania, utraty dóbr, dewaluacji wartości materialnych, względności ocen, także wyzbycie się złudzeń, co do roli racjonalności, możliwości pełnego kierowania własnym życiem. Kolejnym czynnikiem sprzyjającym mądrości duchowej w tej fazie życia jest wycofanie się z aktywnego życia zawodowego, towarzyskiego i rodzinnego bez poczucia żalu, a z poczuciem niezależności, uwolnienia się. Wycofanie się prowadzi do wyciszenia umysłu, cisza zaś stanowi kontekst głębokiego przeżywania; w ciszy osiąga się zrozumienie. Rozwijaniu mądrości duchowej sprzyja również prosty tryb życia, nadający szczególną wagę prostym, codziennym czynnościom. Do czynników sprzyjających rozwojowi duchowemu, według wielu autorów, należy również spadek energii życiowej i osłabienie biologicznych popędów, co sprzyja refleksji i pomaga w kontemplacji[32].

[31]W literaturze dotyczącej badań nad mądrością odróżnia się mądrość pragmatyczną od mądrości duchowej często zwanej transcendentną. Rozróżnienie to dotyczy podziału wiedzy na praktyczną , społeczną oraz kontemplatywną, metafizyczną. Piszą na ten temat np. Atchley R.C. *Everyday mysticism: spiritual development in late adulthood,* w: Journal of Adult Development 4/1997, s. 123 –134., Kramer D.B., *Conceptualizing wisdom. The primacy of affect-cognition relations*.w: Wisdom, his nature, origins, and development, red. R. J. Sternberg, New York, Cambridge Unversity Press, s. 279 – 313., I. Stuard-Hmilton , op. cit., s. 54.

[32]Według niektórych autorów rozwojowi duchowemu sprzyja myślenie kontekstualno – dialektyczne ułatwiające osiąganie jedności umysłu i odkrywanie sensu życia, inni wiążą go z procesem poszerzania świadomości i osiągania coraz wyższych jej poziomów.

2.5. Adaptacja do starości

Na podstawie analizy literatury gerontologicznej można wysnuć wniosek, że to, co decyduje o przystosowaniu się człowieka starszego do zmian jakie niesie za sobą starość zależne jest zarówno od czynników wewnętrznych takich jak szeroko pojęty stan zdrowia osoby starszej (dotyczący funkcjonowania fizycznego, psychicznego i społeczno) jak i czynników zewnętrznych: wiążących się z funkcjonowaniem osoby starszej w rodzinie i innych grup w środowisku lokalnym, a także innych czynników. Momentem decydującym o istotnych zmianach w życiu człowieka jest czas zakończenia aktywności zawodowej tzw. starość społeczna, przejawiająca się zmianą w pełnieniu dotychczasowych ról. J. Havighurst pisząc o osobistym i społecznym przystosowaniu się do starości uznał, że faktycznie chodzi nam o cel życia człowieka w określonym wieku. Harmonia wewnętrzna to przystosowanie osobiste a harmonia z otaczającym nas światem to przystosowanie społeczne[33].

S. Jałowiecki wyróżnił kilka faz życia na emeryturze: I faza trwająca około roku to czas kiedy aktywność osób kierowana jest na realizację funkcji rodzinnych, II faza trwająca zazwyczaj kilka lat, to czas kiedy powraca się do dawnych form aktywności i zainteresowanie zostaje przeniesione na inne niż rodzina grupy społeczne. Z kolei III faza to czas ponownej koncentracji na życiu rodzinnym, w tej fazie najczęściej następuje wycofanie z życia społecznego, traci się coraz więcej przyjaciół, krewnych, czasami to okres izolacji od rodziny na własne życzenie, bądź na skutek odrzucenia[34].

Poniżej przedstawię konstatację nauki na temat tego, jak wygląda adaptacja do starości i co ma wpływ na przystosowanie się do zmian jakie niesie za sobą ta faza życia. Gerontolodzy podkreślają, że ważnym wyznacznikiem życia osób starszych jest ich osobowość, czyli stałość i regularność zachowań wyznaczona przez indywidualne predyspozycje, takie jak: inteligencja, uległość, agresywność, wdzięk, lenistwo, nieśmiałość, ciekawość, czyli cechy charakteryzujące człowieka w długim okresie czasu, w różnych okolicznościach[35].

Jeśli przyjrzymy się badaniom nad osobowością człowieka starszego, to nie trudno zauważyć, że w tym względzie nie ma jednoznacznych wniosków. Freud twierdził np., że

[33]D.B..Bromley *Psychologia starzenia się*..., op. cit., str. 81 za: R.J. Haighurst Personal and social adjustment in retirement, w:*The New Fronies of Aging* , red. C. Tibbitis, University of Michigan Press 1957,.s. 179

[34]S. Jałowiecki *, Przejście na emeryturę jako proces zmian aktywizacji społecznej*,Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk 1973, s. 83 – 84.

[35]D. B. Bromley, op.cit. ,s. 116.

osobowość kształtuje się właściwie do czasu osiągnięcia dorosłości, po 40 roku życia mogą nastąpić jedynie bardzo niewielkie zmiany. Jung natomiast argumentował, że rozwój osobowości człowieka trwa całe życie, a wpływ na nią mają życiowe doświadczenie poszczególnych jednostek. Osobowość człowieka starszego przedstawiana jest jako zachowująca względnie stałe wyobrażenie samego siebie dotyczące charakteru czy zdolności. To wyobrażenie stosunkowo najmniej podlega zmianom związanym z upływem czasu. Inną zmianą, wymienianą przez autorów relatywnie często, jest wzrost zainteresowania życiem wewnętrznym, osobistymi uczuciami i doświadczeniem i zredukowaniem ekstrawersji. Towarzyszy temu mniejsza impulsywność, większa ostrożność niż w latach wcześniejszych. Zmiany dotyczą również mniejszego zainteresowania światem zewnętrznym, zwłaszcza w przypadku określonych typów osobowości i w późniejszych okresach starości.

Powstałe zmiany w zachowaniach i postawach ludzi starszych badacze uzależniają również od płci starszego człowieka. Studia nad starszymi osobami wywodzącymi się z różnych kultur pokazują , że starsi mężczyźni stają się bardziej zachowawczy , ekspresywni i częściej poszukujący więzi uczuciowych. Starsze kobiety stają się natomiast, bardziej niż w poprzednich fazach życia, nastawione na osiągnięcia i mniej emocjonalne. Trudno powiedzieć natomiast, czy te cechy są rezultatem zmian w osobowości starszych ludzi, powstałych na skutek zmian biologicznych, czy też na skutek różnic w pełnionych przez obie płcie rolach w ciągu minionych faz życia, a także w okresie starości[36].

Bez względu jednak na różnorodność opinii na ten temat, niewątpliwy wpływ na przypuszczalne zmiany w zachowaniach i postawach starszych mają takie czynniki modyfikujące jak: kumulacja życiowych doświadczeń, dążenie do stworzenia swojego nowego wizerunku, czy sytuacja rodzinna mająca wpływ np. na poczucie osamotnienia. Na ten temat pisze D.B. Bromley formułując kilka ogólnych uwag, które przedstawiają osobowość ludzi starszych, jako: zależną od różnic indywidualnych, zależną od różnych form nieprzystosowania, którego przyczyną są choroby, i zmiany biologiczne zachodzące na skutek starzenia się organizmu[37]. D. B. Bromley na podstawie badań prowadzonych przez S. Reichard doszedł do wniosku, że postawa ludzi starszych wobec własnego starzenia się może przybrać jedna z pięciu form[38]:

[36]Andrew E. Scharlach i B. Robinson, *Curriculum Module on The Aging Process*, op. cit

[37]D.B. Bromley, op. cit., str. 116-120, w wielu publikacjach podkreśla się, że należy odróżnić zmiany i choroby powstające na skutek procesu starzenia się organizmu od chorób nie mających bezpośredniego związku z procesem starzenia się człowieka.

POSTAWA KONSTRUKTYWNA charakteryzuje osoby, które czynnie działają społecznie , przekazują młodszym pokoleniom swoje doświadczenie. Osoby z tej grupy mają zazwyczaj pogodny nastrój, czerpią satysfakcję z kontaktów z innymi ludźmi. Są krytyczni wobec siebie i zarazem pełni humoru i tolerancji dla innych. Bilans życiowy tych ludzi jest dodatni, co pozwala im z ufnością liczyć na pomoc otoczenia. Śmierć traktują jak naturalne zdarzenie, nie wywołujące rozpaczy i żalu, są optymistycznie zorientowani ku przyszłości.

POSTAWA ZALEŻNOŚCI – charakteryzuje osoby wykazujące bierność i zależność od innych. Środowisko rodzinne zapewnia im poczucie bezpieczeństwa i umożliwia utrzymanie harmonii wewnętrznej.

POSTAWA OBRONNA – wynika z potrzeby wzmocnienia poczucia niezależności wyraża się m.in.: przesadnym opanowaniem, sztywnymi nawykami i przyzwyczajeniami, samowystarczalnością, niechętnym ujawnianiem własnych poglądów oraz pesymistycznym ustosunkowaniem do okresu starości: odczuwa się lęk przed niedołęstwem i śmiercią, który jednak jest maskowany wzmożoną aktywnością i stałym zaabsorbowaniem zewnętrznymi czynnościami.

POSTAWA WROGOŚCI – cechuje osoby, które swoje niepowodzenia przypisują otoczeniu: ludziom, instytucjom lub układom społecznym. Są często rozgniewani, i podejrzliwi. Cechuje ich brak realizmu oraz traktowanie starości jako okresu wyrzeczeń, ubóstwa. Nie są pogodzeni ze starością, buntują się przeciwko niej i zarazem boją się śmierci.

POSTAWA WROGOŚCI SKIEROWANA NA SAMEGO SIEBIE - w przypadku tych osób agresja nie jest skierowana na otoczenie lecz na samego siebie. Przyczyną ukształtowania się takiej postawy jest zazwyczaj ujemny bilans życia. Osoby takie są pasywne, mają żal do siebie samych, łączy się to z poczuciem osamotnienia i zbędności., a śmierć traktują jak wybawienie z dotychczasowych udręk[39].

Reakcje na starość bywają różne , zależnie od ogólnych cech psychiki człowieka, jego temperamentu i nastawienia uczuciowego - pisze Kinga Wiśniewska – Roszkowska. Dodam, że zależą również od czynników zewnętrznych, otoczenia kulturowego społecznego człowieka. Określone postawy wobec starości, według Roszkowskiej, mogą być adekwatne, czy też lepiej pożądane z punktu widzenia samej osoby starszej i względów społecznych, albo

[38]Uczeni zbadali 115 cech osobowości u czterdziestu dobrze i trzydziestu źle przystosowanych typów w starszym wieku. por: A. Zych, *Człowiek wobec starości,* op. cit., s. 145 – 147.

[39]Za: A. Zych , op. cit., s. 145 – 147 .

wynikające z pewnych zaburzeń w psychicznym i społecznym funkcjonowaniu osób starszych. Ten drugi rodzaj postawy Roszkowska obrazowo przedstawia w taki sposób: „w starszym wieku rozsądek i krytycyzm często szwankują , łatwo w takim czy innym zachowaniu się przebrać miarę, co zwraca uwagę otoczenia i powoduje , że za plecami staruszka ludzie wzruszają ramionami i znacząco pukają w czoło". Natomiast postawę osób akceptujących starość przedstawia tak „ sporo jest i takich osób, które umieją spojrzeć na starość rozsądnie i spokojnie ją zaadoptować. Adaptacja ta wyraża się, przede wszystkim w tym , że nie odstają od życia, dbają o swój wygląd zewnętrzny, potrafią nie sprawiać sobą kłopotu , nie wydają się śmieszni czy dziwaczni, nie budzą politowania. W miarę możności starają się być użyteczni. Interesują się profilaktyką geriatryczną, dążąc do wprowadzenie w życie jej zasad . W niczym nie przesadzają i potrafią z filozoficznym spokojem przyjąć to , co nieuniknione"[40].

Z kolei Jadwiga Różycka opisując zachowanie się starszych kobiet wyróżniła trzy typy zachowań[41]:

1. „Młode", takie które w zachowaniu za wszelka cenę starają się być młode, modne i atrakcyjne. Nie rezygnują z niczego , są zawsze elegancko ubrane i uczesane, chętnie chodzą na wszystkie towarzyskie przyjęcia, sztuki teatralne i filmy. W rozmowie lubią podkreślać, że maja masę pracy i wciąż się jeszcze czegoś uczą. Bardzo niechętnie mówią o swoim wieku, chętnie natomiast podkreślają , że obecnie granica starości bardzo się przesunęła, że dziś 70 lat to jeszcze nie starość, swoje dolegliwości tłumaczą chorobą nie wiekiem. Zachowanie kobiet z tej grupy można tłumaczyć m.in. wpływem korzystnej sytuacji materialnej, którą charakteryzowały się wszystkie zaklasyfikowane w tym badaniu kobiety .

2. „Zachowanie się stare". Kobiety z tej grupy nie wykazują żadnej aktywności ani inicjatywy poza codziennym wykonywaniem zwyczajowych obowiązków. Unikają towarzystwa, nie chcą chodzić do teatru czy kina, a nawet oglądać telewizji. Uważają, że to wszystko dobre dla młodych, nie dla nich. Są zgaszone ponure, nic nie sprawia im przyjemności. Potrafią godzinami siedzieć przy oknie. Każdą dolegliwość tłumaczą starzeniem się, dlatego korzystanie z porad lekarskich wydaje im się bezcelowe. Wydaje się iż wpływ na takie zachowanie kobiet ma również sytuacja materialna. Kobiety zaklasyfikowane tutaj znajdowały się w niekorzystnej sytuacji materialnej.

[40]K. Wiśniewska Roszkowska, *Nowe życie po sześćdziesiątce,* op. cit. , s. 57- 59.

[41]J. Różycka, *Psychologia zachowania się kobiet w wieku starszym,* Wrocław 1971, s.33-39, na podstawie obserwacji 63 kobiet w wieku 60 – 70 lat.

3. Zachowanie się pośrednie zawiera elementy zachowań kobiet z dwóch poprzednich grup. W pewnych dziedzinach kobiety z tej grupy wykazują aktywność i zainteresowanie, a w innych pozostają bierne. Uważają, że pewne rzeczy wypada w ich wieku robić a pewne nie wypada. Zwykle mają swoje zainteresowania, czy tez hobby.

Według interpretacji Różyckiej, kobiety z dwóch pierwszych grup negatywnie oceniały starość. W pierwszym przypadku kobieta energicznie broni się przed nią, kurczowo trzymając się „młodego stylu życia", a drugim z beznadziejnym fatalizmem i apatią pogrąża się w tej „okropności". Kobiety o zachowaniu „pośrednim" bardziej obiektywnie oceniały starość - na ogół mniej ujemnie choć żadna z nich jej nie „pochwaliła". W ich ocenach przeważały skargi na wygląd zewnętrzny „zmarszczki, obwisła skóra, plamy na rękach i twarzy"[42].

P. Szulakski pisząc o ageizmie, który zdefiniował jako „zestaw przekonań , uprzedzeń i stereotypów mających swe podstawy w biologicznym zróżnicowaniu ludzi, związanym z procesem starzenia się, które dotyczą kompetencji i potrzeb osób w zależności od ich chronologicznego wieku[43]" tak przedstawia sposoby przystosowania się seniorów do tego zjawiska:

1. Podporządkowanie się oczekiwaniom środowiska związanym związanym z wiekiem, co najczęściej oznacza ograniczenie zaangażowania się w kontakty z otoczeniem lub wycofanie się z pełnionych ról społecznych.
2. Obrona przed stereotypami przyjmuje postać nieuznawania siebie jako osoby starszej oraz podejmuje próby podtrzymywania atrakcyjnego wyglądu za pomocą farmaceutyków, kosmetyków, ubioru, stylu życia, ćwiczeń fizycznych itp.
3. Budowanie kontaktów społecznych na bazie segregacji ze względu na wiek. Przykłady działalności takich instytucji to: koła emerytów, czy w przypadku USA organizowanie gmin gdzie zamieszkują tylko osoby powyżej pewnego wieku).
4. Izolację, życie w samotności z ograniczeniem kontaktów ze światem zewnętrznym do minimum, alkoholizm , nadużywanie leków i środków odurzających, choroby umysłowe i w ostateczności samobójstwa.

[42]Artykuł na temat różnych postaw kobiet starszych, słuchaczek UTW przedstawiono w artykuleW. Wnuk, *Portret kobiety starszej na przykładzie słuchaczek Uniwersytetu Trzeciego Wieku* w: Starsze kobiety w kulturze i społeczeństwie, red. E. Zierkiewicz, A. Łysak, Wrocław 2005, s. 67-73.

[43]P. Szukalski, *Uprzedzenia i dyskryminacja ze względu na wiek (Ageizm) – przyczyny przejawy, konsekwencje*, w: Polityka społeczna, nr 2/2004 IPISS Warszawa, s. 11

5. Czynne przystosowanie się do ageizmu polega na aktywnych próbach eliminacji jego przejawów zarówno w postaci dyskryminacji instytucjonalnej jak i indywidualnej. W tym przypadku najskuteczniejszy jest osobisty kontakt pomiędzy osobami uprzedzonymi a seniorami[43].

Z kolei Cross wyodrębniając charakterystyczne postawy okresu starości przyjął jako punkt wyjścia periodyzację okresu późnej dorosłości. Do postaw występujących w okresie między 57 – 64 rokiem życia zaliczył: tolerancje różnorodności uczuć i relacji z ludźmi, wzrastająca ważność roli małżonka oraz większą akceptację „ja". Typowymi postawami osób wchodzących w okres refleksji nad życiem tj. w wieku powyżej 67 lat są według Crossa : postawa retrospektywna przejawiającą się przeglądem dokonań życiowych, postawa prospołeczno – afiliatywna , która charakteryzuje się pragnieniem dzielenia się z innymi codziennymi troskami i radościami, postawa działania na rzecz rodziny , podstawą takich zachowań jest przyjęcie założenie, że rodzina jest najważniejsza oraz postawa tanatocentryczna traktująca śmierć jako nowa formę istnienia. Wielu autorów podkreśla istotną funkcję religii w życiu osób starszych i podstawowy dogmat o istnieniu życia po śmierci.,[44]

Z badań M. Cichockiej[45] wynika ,że typowy człowiek stary ma niskie poczucie jakości życia, rozumiane jako „emocjonalna ocena tego, co zrobiłem, robię i będę robił w życiu". Jak wynika z badań M. Susułowskiej kobiety lepiej niż mężczyźni adoptują się do emerytury. Dla kobiet źródłem zadowolenia z przejścia na emeryturę jest np. możliwość poświęcenia większej ilości czasu na zajęcie się rodziną i domem, możliwość częstszego odpoczynku, czy brak stresu związanego z praca zawodową[46]. Wnioski z badań tej autorki dotyczące adaptacji do emerytury, mówią także o tym , że przejście na emeryturę przeżywane jest bardzo indywidualnie. Może być zarówno wstrząsem i poczuciem zagrożenia jak i zadowoleniem z nowej sytuacji życiowej.. Te dwie postawy zależą od takich czynników jak: struktura osobowości, stosunek do pracy zawodowej i aktualna sytuacja człowieka starego tzn warunki materialne, mieszkaniowe i sytuacja rodzinna. Bardzo ważnym dla właściwej adaptacji do

[43]Na temat ageizmu można przeczytać m. in. w pozycji autorstwa: E. B. Palmore . *Ageizm : negative i positive*, Sprinter Publishing Company, New York 1990, str. 572 – 575, oraz w cytowanej pozycji autorstwa I. Stuard – Hamilton , *Psychologia starzenia się*, s.204-211.

[44]A.Zych, *Człowiek wobec starości*, op. cit. s. 147

[45]M. Cichocka *Psychologiczne determinanty pomocy psychologicznej dla człowieka starego* w: Elementy psychologii klinicznej, red. B. Waligóra , t4, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1995, s.79 – 94.

[46]Susułowska podkreśla, że badanie było prowadzone wśród kobiet ze średnim wykształceniem w: *Psychologia starzenia się i starości*, op. cit., s. 288.

życia na emeryturze jest posiadanie indywidualnych zainteresowań, prowadzenie aktywnego trybu życia , regularne i częste kontakty z innymi ludźmi i podejmowanie różnorodnych zajęć.

2.5.1. Teorie adaptacji do starości

Jedną z najbardziej widocznych oznak starości jest zmniejszanie się zakresu interakcji społecznych. Psychologowie i socjologowie pracujący w dziedzinie gerontologii poświęcając temu zjawisku wiele uwagi zwracają uwagę, że przełom w tej dziedzinie życia następuje bardzo wyraźnie po zakończeniu pracy zarobkowej. To początek czasu w którym nie tylko traci się kontakt z kolegami z pracy, ale również rzadziej bierze się udział w różnych zajęciach społecznych, związanych uprzednio z praca zawodową.. Ma to wpływ na osłabienie więzi przyjaźni Niewiele zawodów pozwala kontynuować pracę i utrzymywać kontakty zawodowe do końca życia. Często utrudnione są również kontakty z rodziną . Dzieci i krewni mieszkają w dużych odległościach. Następuje proces wycofywania się z życia społecznego, który może mieć czasem charakter świadomego wysiłku ludzi starszych , aby swą zmniejszoną energię i możliwości skierować na mniejszą liczbę, ale ważniejszych czynności i uchylać się od żądań , którym nie mogą sprostać lub których nie chcą wypełniać. Osłabienie więzów społecznych wpływa na styl życia i kieruje uwagę człowieka na bezpośrednie kłopoty osobiste.

Istnieje wiele koncepcji wyjaśniających proces adaptacji do starości. Część z nich przedstawia starość jako fazę życia, w której należy wycofać się z przynajmniej części interakcji społecznych, po to, by móc nadal się rozwijać. Inne koncepcje przedstawiają starość jako fazę życia, w której należy pozostać aktywnym tak długo jak tylko pozwala na to stan zdrowia człowieka. Aktywność bowiem, według autorów tych koncepcji, oddala w czasie perspektywę zniedołężnienia i konieczność bycia zależnym od innych .

Teoria wycofania się, sformułowana na podstawie badań nad 200 osobami starszymi, przeprowadzonych w latach 60[47]. głosi, że wyłączenie z życia społecznego w przeciwieństwie do utrzymywania życia aktywnego stanowi naturalną i funkcjonalnie ważną potrzebę rozwojową człowieka w późnej dorosłości. Wycofanie się i pasywność są tak samo potrzebne ludziom starszym do osiągnięcia równowagi psychicznej oraz dalszego rozwoju

[47]E. Cumming ,W. Henry, :*Growing old; the process of disengagement*. New York, Basic Books Inc., 1961 , literatura polska na ten temat: J. Rembowski, *Psychologiczne problemy starzenia się człowieka*, PWN, Warszawa; Poznań 1984., s. 34-35.

osobowości jak młodszym potrzebne jest do tego celu uczestnictwo społeczne. Styl życia w wycofaniu sprzyja analizie wspomnień, nierozwiązanych konfliktów, reinterpretacji dawnych przeżyć i odkrywaniu nowych znaczeń .

Na podstawie obserwacji i analizy literatury tematu można sądzić, że wycofanie się z życia stanowi nieodłączny element życia osób starszych, ale wtedy tylko spełnia przedstawione powyżej funkcje, gdy następuje na pewnym etapie starości tzn. w jej późniejszych fazach i jest procesem do którego człowiek dobrowolnie zmierza. Oczywiście trudno tutaj mówić o chronologicznym określeniu czasu w jakim wyłączenie to miałoby nastąpić. Jest ono określone indywidualnymi predyspozycjami jednostki i można zaryzykować stwierdzenie, że uwarunkowane jest bardziej wewnętrzną potrzebą człowieka niż tym co dzieje się wokół.

Wycofywanie się z życia zawodowego , czasem też rzadsze kontakty z rodziną, nie muszą być procesem wyłącznie negatywnym. Starsi ludzie mogą podejmować czynności dotychczas dla nich niedostępne, choćby z powodu niewystarczającej ilości czasu wolnego na ich realizację. Podejmowanie różnych typów aktywności przez osoby starsze, jest uzależnione nie tylko od sytuacji materialnej seniorów, ale wydaje się, że głównie od ich osobistych cech. Ciągłość zajęć, kontaktów towarzyskich i sposobu życia zapewnia stałość wzorów przystosowania się , pozwalając na łagodniejsze przejście z życia wypełnionego pracą do okresu emerytalnego, w którym jest więcej czasu. Można sądzić, że ma to istotne znaczenie szczególnie w sytuacji wdów. O odmienności ich życia od pozostałych kobiet pisze Bromley: „dla wdów w wieku średnim lub starszym nagła zmiana przystosowania się- wymuszona często również faktem opuszczenia domu przez dorosłe dzieci – może zostać bardziej konstruktywnie rozwiązywana z udziałem środowiska społecznego pozarodzinnego, składającego się głównie z osób w zbliżonym wieku i znajdujących się w podobnej sytuacji życiowej, może być bardzo ważnym elementem pomagającym przystosować się do trudnej niewątpliwie sytuacji[48]”.

O włączeniu się w nurt życia społecznego osób, które zakończyły czas pełnienia roli pracownika mówi t**eoria aktywności** . Jako jedna z teorii adaptacji do starości (obok teorii wycofania się i teorii stresu starości) zakłada, że naturalny proces starzenia się pozwala jednostce na utrzymanie dotychczasowego zaangażowania życiowego. Osoby starzejące się optymalnie to takie, które pozostają aktywne, obecne w życiu społecznym, znajdują zajęcia zastępcze wobec pracy zarobkowej, substytuty utraconej miłości, nawiązują tez nowe więzi

[48]D.B. Bromley, *Psychologia starzenia się*, op. cit. s. 85 – 87.

przyjacielskie[49]. „Obraz samego siebie człowiek kształtuje na podstawie obserwacji i ocen innych. Oddziałuje na dwa poziomy funkcjonowania struktury ja. Pierwszy dotyczy wielkości, prestiżu, jaki społecznie przypisywany jest określonemu statusowi. Drugi poziom dotyczy oceny zachowania ludzi w okresie starości w aspekcie kontroli ja. Jeśli ocena wydana przez osobę znacząca jest negatywna, to wówczas osoba ta zaczyna działać przeciwko sobie. Teoria ta nie tylko charakteryzuje problemy starzenia się, szczególnie w okresie podeszłym ale ukazuje możliwości i konieczność aktywnego spędzania czasu".[50] Wydaje się, że z cytatu wynika, iż istnienie potrzeby aktywności w starszym wieku jest warunkowane kulturowo, szczególnie cenione jest w społecznościach , w których aktywność jest uznawaną wartością.

Wielu autorów uważa ,że to właśnie aktywność i kontakty z innymi ludźmi sprzyjają zadowoleniu z życia. Badania dotyczące czynników warunkujących zadowolenie z obecnego życia a także z życiowych dokonań u ludzi starszych pokazały, że zadowolenie z obecnego życia częściej występuje wśród mieszkańców miast niż wsi, osób cieszących się dobrym stanem zdrowia, zadowalającą sytuacją materialną i dobrymi stosunkami z dziećmi. Negatywny zaś wpływ na zadowolenie z życia wywiera osamotnienie. Natomiast zadowolenie z życiowych dokonań w przeszłości, jest na ogół większe niż stopień zadowolenia z obecnego życia. Jest ponadto pozytywnie skojarzone z wyższym wykształceniem, lepszym stanem zdrowia, lepszą sytuacją materialną i oceną stosunków rodzinnych, zależy również od stanu cywilnego: większe jest u osób w stanie małżeńskim i owdowiałych, niż u osób stanu wolnego[51].

Na temat zadowolenia z życia osób starszych pisze też S. Cavan[52]. Rozpatruje proces starzenia się jako gromadzenie się napięć związanych z koncepcja obrazu siebie, napięcia te powstają w rezultacie zmiany w pełnieniu ról społecznych. Zdaniem tego autora aktywność do późnych lat , adekwatna do stanu zdrowia człowieka, powoduje jego większe zadowolenie

[49]Por. M. Straś Romanowska op. cit. ,s. 268 za: B. Neugarten, R. J. Havighurst, S.S. Tobin *Personality and patterns of aging*w: Middle age adn aging, B Neugarten red., Chicago, The Univercsty of Chicago Press., a także J. Rembowski, *Psychologiczne problemy…* op.cit. , s.33-34.

[50]G. Łój, *Poczucie bezpieczeństwa a osobowościowe wyznaczniki adaptacji do starości*, op. cit., s. 21- 22 .

[51]Por. m.in. wyniki badań przeprowadzonych w ramach realizacji grantu KBN nr 1102F0076: M. Halicka, J. Halicki, *Warunki życia i potrzeby ludzi starych w Polsce stan aktualny, kierunki zmian oraz zadania polityki społecznej* „ zrealizowana w latach 1999 – 2001 na próbie osób po 65 roku życia M. Halica J. www.wrzos .org.pl./download/Ekspertyzy/E.H.Halicka. oraz: badanie M. Halicka i W. Pędich , opublikowane w : *Satysfakcja życiowa ludzi starszych*, w: :Polska starość pod red. B. Synak, op. cit. str. 219 –227. Por. też artykuł M. Halickiej, *Satysfakcja życiowa ludzi starszych w świetle badań jakościowych:* w: Gerontologia Polska nr 10(3)/2002 s. 144.

[52]R. S. Cavan, .E. W. Burgess, R.J. . Havighurst, H.. Goldhamer., *Personal adjustment in old age*, Chicago, Science Research Associates, 1949.

z życia. Również przedstawicielka psychologii humanistycznej Ch. Buhler, na podstawie obserwacji, doszła do wniosku, że aktywność jest wartością cenioną społecznie i należy to uwzględnić również w wieku starszym. Ponieważ kultura współczesna pozwala najlepiej czuć się człowiekowi w rytmie: praca- czas wolny , dlatego również osoby starsze powinny zachować ten rytm zastępując pracę zarobkową społeczną działalnością i aktywnością innego rodzaju. Według Pastorello, dla dobrej starości ważna jest nie ilość, ale jakość kontaktów społecznych. Również Susułowska pisze, że „ zadowolenie z życia jest wyższe u osób utrzymujących szerokie kontakty społeczne. Szczególnie kontakty z przyjaciółmi, nie tylko z rodziną ale i sąsiadami - wydają się ważniejsze dla dobrego przystosowania się do starości" [53].

Za ważny przejaw aktywności osób w starszym wieku należy uznać wykonywanie różnych prac powodujących zadowolenie. „Cieszę się każdą pracą , którą jeszcze potrafię wykonać , sprawia mi to przyjemność: usiąść i poczytać sobie lub robić ręczną robótkę, wszystko z nastawieniem, że należy korzystać z życia" stwierdziła jedna z uczestniczek badań longituidalnych prowadzonych w Bonn.[54]. Ważna rolę przypisuje się również aktywności fizycznej.

Zgodnie z **teorią wychowania do starości** A.Kamińskiego[55], ludziom starszym należy pomóc w nabywaniu, czy rozwijani przez nich zainteresowań, aspiracji, umiejętności oraz przyzwyczajeń, które pomagają im na emeryturze wyszukiwać i realizować użyteczną pracę oraz radować się czasem wolnym, pozwalającym zaspakajać zainteresowania. Taki tryb życia sprzyja wydłużaniu młodości i daje satysfakcję. Na temat wychowania do starości pisze również A. Zawadzka[56], która uważa, iż wczesny okres życia człowieka warunkuje jego jakość i rodzaj aktywności w życiu późniejszym, stwarzając możliwość podjęcia świadomego samowychowania i samokształcenia. Na rodzaj aktywności w starszym wieku mają ponadto wpływ, według tej autorki, czynniki psychospołeczne takie jak np. cechy osobowości ludzi starszych, czy w przypadku polskiego społeczeństwa przyzwolenie pracującej części społeczeństwa na wypoczynkowe, autokreatywne i rozrywkowe zajęcia. Z kolei media i obyczajowość propagujące model aktywnego spędzania czasu wolnego są sprzeczne z rzeczywistym obrazem starości, który przedstawia ludzi starszych raczej jako

[53]M.Susułowksa, *Psychologia starzenia się i starości.* op. cit. ,s. 310.

[54]Ibidem s. 305.

[55]A. Kamiński, *Wychowanie do starości jako czynnik adaptacji ludzi starszych do nowoczesnego społeczeństwa*", w: Studia i szkice pedagogiczne, Warszawa 1978, s. 359 i dalsze.

[56]A. Zawadzka, *Uwarunkowania wychowania do czasu wolnego w rodzinie i w środowisku lokalnym ludzi III wieku,* w :Edukacja Dorosłych, nr 2(7) 1995.s. 39 – 52.

reprezentujących receptywny typ aktywności, co przedstawiane jest w rozmaitych badaniach nad aktywnością seniorów w ich czasie wolnym[57].

Poza najbardziej rozpowszechnionymi w gerontologii społecznej teoriami dotyczącymi społecznego starzenia się, czyli teorii aktywności i teorii wyłączenia można przypomnieć jeszcze istotną dla potrzeb tego tematu **teorię kompetencji**. Według propozycji U. Lehr[58] zagadnienie kompetencji należy rozpatrywać w następujących wymiarach:

- fizycznym: dotyczącym stanu zdrowia, zdolności fizycznej, ale również braku zapotrzebowania na pomoc i opiekę;
- poznawczym: dotyczącym inteligencji, pamięci, zdolności uczenia się i rozwiązywania problemów oraz
- społecznym: dotyczącym umiejętności radzenia sobie w kontaktach ze środowiskiem społecznym.

W teorii kompetencyjnej[59] przyjmuje się, że zachowanie ludzi w wieku starszym , tak jak w każdym innym okresie życia, jest relacją wymagań wobec osób do zasobów umożliwiających sprostanie tym wymaganiom. Kompetencje wyraża interakcja pomiędzy osobą, a czynnikami środowiskowymi w określonym czasie. Model kompetencyjny podkreśla znaczenie ciągłego aktualizowania wiedzy ludzi starszych oraz rozszerzania jej, tym samym wzbogacania indywidualnych kompetencji seniorów. Ważne jest tu doświadczenie osób starszych, które należy wykorzystywać , wzmacniać i powiększać. Aktywność osób starszych nie powinna sprowadzać się jedynie do aktywności rekreacyjnej. Edukacja pomaga np. utrzymać niezależność osób starszych i przeciwstawiać się stereotypom i ignorancji w zakresie problematyki gerontologicznej[60].

Istotą teorią przedstawiającą psychospołeczne funkcjonowanie osób starszych jest także teoria: **szkoły bońskiej**, która wiąże wzorzec indywidualnej starości z wizerunkiem samego siebie, ukształtowanym w jednostce pod wpływem współdziałania wielu czynników, takich jak stan zdrowia, cechy charakteru czy aktywność. W tej teorii wskazuje się na

[57]Zobacz np. w badaniach E. Trafiałek, *Człowiek starszy w Polsce w latach 1994 –1997. W świetle analiz statystycznych i sondaży społecznych K*atowice 1998, s. 47 –59, również badanie M Halicka J. Halicki , *Satysfakcja życiowa oraz aktywność i integracja społeczna ludzi starszych w P*olsce, Ekspertyza dla Wspólnoty Roboczej Związków Organizacji Socjalnych „Wrzos". Opracowanie oparte na ogólnopolskich wynikach badań osób po 65 roku życia, zrealizowanych w latach 1999-2001, op. cit.

[58]J.Halicki, *Edukacja seniorów w aspekcie teorii kompetencyjnej. Studium historyczno – porównawcze*, Białystok 2000, s..9-13.

[59]Ibidem, s. 9-13.

[60]J. Halicki *Zastosowanie teorii kompetencyjnej do edukacji seniorów, w:*Edukacja Dorosłych nr 2/ 1997.

możliwość dokonywania zmian w obszarze interakcji jednostki z otoczeniem, w zachowaniu się poprzez uczenie się lub wykorzystywanie mechanizmu kompensacji[61]. **Teoria wymiany** zwraca uwagę, na rolę wzajemności w kontaktach międzypokoleniowych, **teoria fenomenologiczna**-indywidualizuje proces starzenia się, widzi każda osobę jako tę, która wyznacza i określa czynnie swój własny obraz starości, w interakcji z innymi ludźmi. **Teoria socjośrodowiskowa** zakłada, że środowisko działania ludzi starszych jest dwustronne i budowane przez wymiar społeczny i indywidualny[62]. **Teorie psychologiczne,** czy też psychospołeczne wyjaśniające przyczyny i efekty procesu starzenia się to **teoria odpowiedników**, a także **teoria przypadków.** Teoria odpowiedników wyjaśnia starość i starzenie się jako warunkowane przebiegiem wcześniejszych faz życia, głównie stylem wieku dojrzałego. Cechy życia w starości to odpowiedniki życia wcześniejszych faz[63]. Teoria przypadków z kolei, cechy ujawniające się na starość traktuje jako wynik wcześniejszych nie powiązanych ze sobą wydarzeń życiowych, które zostają zapamiętane i objawiają się w okresie starości[64].

2.6. Potrzeby ludzi starszych jako przesłanka do realizacji zadań z obszaru polityki społecznej[65]

2.6.1. Wybrane teorie dotyczące potrzeb człowieka

Przegląd wybranych koncepcji dotyczących potrzeb człowieka starszego stanowi ważną część mojej pracy. Potrzeby człowieka rozumiane jako odpowiedź na wyzwania otoczenia społeczno – kulturowego jednostki wyznaczają bowiem obszary jego aktywności w

[61]Z. Szarota, *Gerontologia społeczna i oświatowa,* Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2004 lub s. 47.

[62]B..Tyryfan, *Wiejska starość w Europie*, Warszawa. 1993, s. 29 i dalsze.

[63]A. Zych, R. Bartel, *Sytuacja życiowa ludzi w podeszłym wieku w Polsce i Republice Federalnej Niemiec*, Kielce 1990.

[64]J. Rembowski, *Psychologiczne problemy starzenia się człowieka* , op. cit.

[65]Potrzeby człowieka są kategorią teoretyczną występującą w różnych dziedzinach nauki: w psychologii, socjologii, ekonomii i nauce o polityce społecznej. W psychologii są analizowane jako jeden z mechanizmów wyzwalających i regulujących zachowania człowieka. Socjologia zajmuje się potrzebami .człowieka. szczególnie poprzez studia nad konsumpcją, analizując społeczne uwarunkowania jej poziomu i sposobów, badając mechanizmy kreowania i modyfikowania potrzeb przez społeczeństwo oraz wpływ konsumpcji na sytuację społeczną jednostek i grup. Dla ekonomii potrzeby są motorem aktywności gospodarczej jednostki oraz czynnikiem określającym popyt na dobra i usługi W nauce o polityce społecznej zajmują szczególne miejsce, gdyż nadrzędny jej cel jest (wprost lub pośrednio) definiowany jest jako powszechne zaspokojenie potrzeb podstawowych przynajmniej na poziomie uznawanym za warunek przyzwoitego i godnego życia osoby ludzkiej *Leksykon polityki społecznej, op. cit.,* s. 149 – 150.

różnych dziedzinach życia. Poziom realizacji potrzeb jest pierwszym sygnałem komunikującym jednostce o tym, czy uważa się ona za społecznie marginalizowaną. Sądzę też, że stworzona przez Maslowa teoria potrzeb pozwala, na stwierdzenie kto, dlaczego i jakiego rodzaju potrzeby realizuje dzięki uczestnictwu w UTW.

Potrzeby człowieka definiuje się jako stan lub odczucie wynikające z biologicznej i psychicznej struktury organizmu, indywidualnego doświadczenia człowieka, miejsca w strukturze społecznej. Czasem potrzeby odróżniane są od pragnień, czy też aspiracji, jako wynikające z przynależności człowieka do gatunku, aspiracje zaś są efektem niezaspokojonych chęci. Psychologowie upatrują istoty potrzeb w organizmie ludzkim , socjologowie z kolei w wytworach życia społecznego. Myślę, że potrzeby człowieka są warunkowane tym, co niesie ze sobą życie społeczno – kulturowe, a także, że struktura potrzeb jest hierarchiczna, w związku z czym zaspokojenie potrzeby niższego rzędu powoduje chęć zaspokojenia potrzeby wyższej. Potrzeby ludzkie niejako wynikają z siebie zatem można by zgodzić się z głównymi założeniami teorii potrzeb zaproponowanej przez Maslowa[66].

Założenia na jakich Maslow buduje swą teorię to[67]:

1.Człowiek jest istotą chcącą, a jego potrzeby zależą od tego, co już posiada.

2. Ludzkie potrzeby są zorganizowane w hierarchię potrzeb i dopiero, kiedy jedna potrzeba zostanie zaspokojona, to pojawia się następna.

3.Potrzeby z niższego poziomu muszą być zaspokojone najpierw, zanim potrzeby z wyższego poziomu zaczną wpływać na zachowanie człowieka. Określona potrzeba nie jest zatem efektywna jako motywator, dopóki potrzeby z niższych poziomów hierarchii nie zostaną w odpowiednim stopniu zaspokojone.

4.Zaspokojona potrzeba nie jest motywatorem.

5.Niezaspokojenie potrzeb ujemnie wpływa na zdrowie fizyczne i psychiczne.

6.Mamy wrodzoną potrzebę, aby zaspokajać potrzeby z coraz wyższych poziomów hierarchii.

[66]Krytycy teorii Maslowa twierdzą, że jest ona zbyt ogólna, nie daje jednoznacznych wskazówek w odniesieniu do konkretnego człowieka, podkreślają również, że ludzie różnią się co do hierarchii potrzeb i nie można wysnuć z tej teorii ogólnych recept przydatnych dla każdego, ludzie przeważnie dążą również do usatysfakcjonowania kilku potrzeb równocześnie, często z różnych poziomów hierarchii i o różnej ważności.,hierarchia potrzeb zmienia się u każdego człowieka w zależności od sytuacji, zdobytej wiedzy, stanu emocjonalnego i aktywnych przekonań..

[67]A.H. Maslow, *Teoria hierarchii potrzeb* . w: Problemy osobowości i motywacji w psychologii amerykańskiej., red. J. Reykowski,. Warszawa 1986, passim., również w A. H.Maslow, *W stronę psychologii myślenia*, Warszawa 1986, passim.

7.Doświadczenie samospełnienia pobudza potrzebę do jego pogłębienia i nie może być usatysfakcjonowane podobnie jak inne potrzeby.

Maslow uznając, że nie należy wyodrębniać poszczególnych potrzeb, a wyliczanie ich jest również bezcelowe wyszczególnił grupy występujące w określonej kolejności, która wynika z ważności i stopnia skomplikowania. Wyróżnił potrzeby:

- *fizjologiczne lub podstawowe* - wynikają z funkcjonowania organizmu. Ludzie muszą zaspokoić te potrzeby, aby utrzymać się przy życiu, np. sen, pragnienie, głód, oddychanie, wydalanie, aktywność, przyjemne doznania zmysłowe, seksualne itd. Ta grupa potrzeb wrodzona i najsilniejsza, w razie niezaspokojenia wypiera wszystkie inne potrzeby;
- *bezpieczeństwa* - oprócz potrzeby bezpieczeństwa wynikającej z instynktu samozachowawczego należ tu także poczucie bezpieczeństwa psychicznego: oparcia i opieki, protekcji, wolności od lęku, niepokoju i chaosu oraz ładu, porządku, przestrzegania określonych praw, przewidywalności wydarzeń;
- *przynależności i miłości* - wywołują działanie zmierzające do nawiązania kontaktów międzyludzkich, szukania przyjaźni, zrozumienia u innych. . Niezaspokojenie tych potrzeb prowadzi do ryzyka zaburzeń w sferze psychicznej i społecznej., może być podstawową przyczyną braku przystosowania;
- *uznania i prestiżu* – występują tu dwie grupy dążeń ludzkich: pragnienie potęgi, wyczynu, wolności oraz potrzeba respektu i uznania ze strony innych ludzi., chęci dominacji,poczucia pewności siebie, adekwatności do zadań i sytuacji. Zaspokojenie tych potrzeb daje wiarę we własne siły, niezaspokojenie przyczynia się do powstania kompleksów niższości i chęci górowania za wszelką cenę;
- *samospełnienia (samorealizacji, samourzeczywistnienia)* - jest potrzebą jak najpełniejszego zrealizowania swoich możliwości, rozwoju samego siebie, wyzwolenia i realizacji kreatywności;
- *poznawczą*- przejawiająca się w poszukiwaniu przez człowieka wiedzy o świecie, o otaczających zjawiskach, to także potrzeba zdobycia i usystematyzowania wiedzy uczenia się i doświadczania;
- *stetyczną* – wynika z dążenia człowieka do dostarczania sobie wrażeń estetycznych[68].

Maslow dokonał charakterystyki niższych i wyższych potrzeb ludzkich, inaczej nazywając dokonał podziału na potrzeby niedostatku i rozwoju. Zakłada on , że te pierwsze

[68]Dwa ostatnie rodzaje potrzeb są często pomijane przy cytowaniu hierarchii potrzeb Abrahama Maslowa, on zaś uważał je za niezbędne dla uzyskania satysfakcji.

wymagają zaspokojenia, aby człowiek mógł trwać jako istota biologiczna i społeczna (zaspokojenie głodu, bezpieczeństwa, przynależności i miłości oraz szacunku), a zaspokajanie drugich pozwala na jego rozwój (potrzeby twórczości, wiedzy i rozumienia, piękna). Potrzeby wyższe pojawiają się wraz z upływem lat i rozwojem jednostki, z potrzebami niższymi rodzimy się. Im potrzeba jest wyższa, tym mniejszy nacisk fizyczny wywiera na organizm w celu zaspokojenia , a jednostka sterowana wyższymi potrzebami jest biologicznie bardziej wydajna. Maslow jako klinicysta obserwował pozytywne oddziaływanie procesu realizacji potrzeb wyższych, zwłaszcza potrzeby samorealizacji - na zdrowie fizyczne pacjentów. Zaspokojenie wyższych potrzeb dostarcza więcej dodatnich , subiektywnych przeżyć, wzbogaca wewnętrzne życie, zaspokojenie wyższych potrzeb przedstawia ogólny trend zmierzający w kierunku zdrowia i oddalający patologię. Dążenie do zaspokojenia potrzeb wyższych jest społecznie bardziej pożądane, kształtuje dodatnie cechy lojalności, przyjaźni. Odczuwanie wyższych potrzeb wymaga jednak lepszych warunków rodzinnych, ekonomicznych, czy wykształcenia[69].

Myślę, że na podstawie powyższych rozważań w oparciu o teorię Maslowa można , w pewien przynajmniej sposób, wyjaśniać zarówno występowanie określonych cech charakteryzujących słuchaczy UTW. Mam na myśli cechy społeczno – demograficzne, ekonomiczne, zwłaszcza to, że znaczna większość słuchaczy to emeryci, których jak pokazują rozmaite badania, sytuacja finansowa jest znacznie lepsza od sytuacji rencistów. Posiadanie wyższych dochodów daje zaś większą możliwość zaspakajania potrzeb różnej hierarchii. Założenia teorii, co do hierarchiczności potrzeb mogą też być pomocne dla wyjaśnienie treści motywów podawanych przez słuchaczy jako powodujących ich chęć przynależności do UTW[70]. Myślę, że poza teorią potrzeb Maslowa, ważne są też założenia teorii innych autorów , którzy potrzeby człowieka określają jako oparte na wzajemnych zależnościach. Jest to np. systemowa koncepcja T. Kocowskiego[71], który

[69] Ibidem, na temat wpływu osobowości na motywacje pisze A.H. Maslow w pracy pt. *Motywacja i osobowość*, Warszawa 1990.

[70]Politycy społeczni większą uwagę od tej dotyczącej teorii potrzeb przywiązują do psychologicznych koncepcji samej hierarchii potrzeb i typologii ponieważ pomagają one formułować cele polityki społecznej, służą uwzględnianiu i porządkowaniu wartości, które w polityce społecznej zajmują istotne miejsce. Koncepcja potrzeb Maslowa ma w polityce społecznej szerokie zastosowanie.

[71]T Kocowski, *Potrzeby człowieka koncepcja systemowa*., Ossolineum ,Wrocław 1982., s.188, T. Kocowski, *Potrzeby człowieka koncepcja systemowa*., Ossolineum ,Wrocław 1982., s.188.

przedstawił listę potrzeb dzieląc je na następujące grupy: *egzystencji, prokreacji i rozwoju, funkcjonalne, społeczne , psychiczne*. To, co różni koncepcję tego autora od koncepcji Maslowa to, to, że nie wskazuje się w niej na istnienie hierarchiczności potrzeb: występowanie określonej potrzeby w przypisanej jej kategorii nie wyklucza jej wystąpienia w kategoriach pozostałych. Z punktu widzenia omawianej tu problematyki warto przypomnieć potrzeby zaliczone przez Kocowskiego do potrzeb społecznych: przynależności, łączności, organizacji, więzi emocjonalnej, uspołecznienia, społecznej użyteczności, społecznej gratyfikacji, akceptacji, współuczestnictwa, ochrony i autonomii. Wśród potrzeb prokreacji i rozwoju wyróżnia Kocowski takie potrzeby: reprodukcji, opieki, dydaktyczne, wychowawcze, rodzinne, samorealizacji. Do potrzeb psychicznych zaliczył m.in. potrzeby: recepcji kultury, estetyczne, aktywnej rekreacji i ludyczne.

2.6.2. Specyfika potrzeb ludzi starszych

W jaki sposób kształtuje się struktura potrzeb osób starszych? Obserwacja i częściowe informacje pochodzące z badań literaturowych pozwalają na stwierdzenie, że istnienie określonych potrzeb człowieka starszego jest warunkowane m.in. jego cechami społeczno-demograficznymi, sytuacją ekonomiczną, szeroko pojętym stanem zdrowia, a także zaawansowaniem procesu starzenia się. Nie ulega też wątpliwości, że określanie potrzeb człowieka starszego jako wynikających jedynie z jego powolnego wyłączania się z życia jest przynajmniej niewystarczające. Coraz liczniejsze badania dowodzą, że np. potrzeba współzawodnictwa i rywalizacji charakteryzuje nie tylko młodych[72]. Potrzeby wyższego rzędu takie jak potrzeba twórczości i innego typu potrzeby samorealizacji kierują także życiem osób starszych, ludzi charakteryzujących się określonymi cechami i żyjącymi w określonych warunkach społecznych. To bardzo istotne wskazanie dla polityki społecznej wobec osób starszych, czy starości jako fazy życia .Starość charakteryzują również cechy pozwalające na aktywne życie społeczne, a nawet, jak sugeruje wiele badań procesy rozwojowe(mądrość, twórczość). Obserwacja i wnioski wysnute na podstawie licznych badań z udziałem osób starszych, prowadzone przez E. Trafiałek, pozwoliły na scharakteryzowanie potrzeb osób starszych jako występujących na różnych szczeblach hierarchii, Wspomniana

[72]Materiały z konferencji 25 – lecia Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Łodzi., *Rola i zadania osób starszych w środowisku lokalnym* Badania H. Reboul przedstawione przez Annet Lukaszewicz, reprezentującą Uniwersytet Każdego Wieku w Lyonie, Łódź 15-16 czerwiec 2003.

autorka opisała to tak: „wraz z wiekiem większe znaczenie zaczynają mieć potrzeby materialnego zaspokojenia bytu, bezpieczeństwa i emocjonalnego wsparcia. Aspiracje prestiżowe, związane z wcześniejszą aktywnością zawodową, sukcesywnie tracą na znaczeniu na rzecz zwiększonego zapotrzebowania na akceptacje otoczenia. Coraz więcej czasu pochłaniają codzienne obowiązki, a uwaga coraz częściej skupiana jest na refleksyjności, bilansowaniu życia, dążeniu do pozostawienia po sobie tego, co było w życiu najbardziej wartościowe. Strach przed śmiercią i niepełnosprawnością , przed samotnością największą rangę nadaje potrzebom psychicznym: akceptacji, afiliacji i miłości[73]". Ale ta sama autorka przedstawia osoby starsze również jako odczuwające potrzebę pełnienia różnorodnych ról społecznych: „Są grupą społeczną, która najbardziej odczuwa ogromną potrzebę akceptacji oraz aktywności, pełnienia różnorodnych ról społecznych, prawdziwego i na miarę swych możliwości pełnego uczestnictwa w codziennym życiu wspólnot rodzinnych, towarzyskich, sąsiedzkich, religijnych oraz lokalnych[74]". Sadzę, że takie spojrzenie na potrzeby ludzi starszych pozwala po raz kolejny na stwierdzenie, że są one niejednorodne, ale wydaje się, że jedną z dominujących jest potrzeba bezpieczeństwa, miłości i przynależności do grupy.

To, że odczuwanie określonych potrzeb przez osoby starsze zależne jest w znacznej mierze od zaawansowania procesu starzenia, stwierdził m.in. Z. Woźniak – na podstawie badań, które przeprowadził wśród poznańskich seniorów. Według tego autora, po przekroczeniu progu tzw. starości sędziwej nasilają się potrzeby związane z pomocą medyczną, opieką i wsparciem ze strony rodziny, instytucji oraz osób z najbliższego otoczenia. Ich zaspokojenie jest głównym stymulatorem zadowolenia z życia, a ograniczanie prowadzi do senilizmu, poczucia odrzucenia, marginalizacji i ekskluzji społecznej[75].

Na temat potrzeb ludzi starszych pisze również J. Staręga Piasek. Na podstawie przeprowadzonych badań stwierdzała, że część potrzeb występuje na podobnym poziomie i w podobnych formach , jak we wcześniejszych okresach życia, ale są i takie, które są odczuwane bardziej intensywnie. Przyczyną tego może być niezadawalające ich zaspokojenie [76]. Do potrzeb takich należeć będą : potrzeba bezpieczeństwa związana z nasilającymi się w wieku starszym objawami niepokoju i poczuciem zagrożenia, potrzeba przynależności, związana z poczuciem

[73]E. Trafiałek, *Polska starość w dobie przemian*, op. cit. s. 106.

[74]Ibidem, s. 108.

[75]Z. Woźniak, *Najstarsi z poznańskich seniorów. Jesień życia w perspektywie gerontologicznej*, Poznań 1997, s. 83 i dalsze.

osamotnienia osób starszych, potrzeba niezależności warunkowana czynnikami biologicznymi i ekonomicznymi jak również potrzeba użyteczności oraz potrzeba prestiżu.

Wyniki badań innych autorów pokazują podobną prawidłowość: ludzi starych cechuje bierność oraz zależność od otoczenia. Wykazują oni niską , w porównaniu z osobami młodymi, motywację osiągnięć oraz małą pewność siebie, natomiast podwyższoną potrzebę spokoju i bezpieczeństwa, a także wysoki poziom lęku przed osamotnieniem. W badaniach przeprowadzonych wśród mieszkańców domów pomocy społecznej i osób starszych zamieszkałych w warunkach naturalnych stwierdzono, że ludzie starzy nastawieni są wobec otoczenia obronnie i zachowawczo, unikają innowacji i zmian: mają również silną potrzebę bycia akceptowanymi, przy równocześnie niskiej ocenie możliwości sprostania wymaganiom otoczenia. Badacze[77] interpretują obronną, podporządkowującą się postawę ludzi starych jako przejaw instynktu samozachowawczego, uruchomionego wskutek zachwiania poczucia bezpieczeństwa., najczęściej z powodu niekorzystnej sytuacji zdrowotnej i socjoekonomicznej. Wielu badaczy podkreśla jednak, że potrzeby osób starszych będących w stosunkowo korzystnym stanie zdrowia tzn. takim, który umożliwia im utrzymanie kontaktów ze społeczeństwem; są potrzebami wyższego rzędu. Zwrócił na to uwagę już kilkadziesiąt lat temu amerykański gerontolog Clark Tibbitis (który w 1954 r. wprowadził do terminologii naukowej pojęcie gerontologia społeczna) za najważniejsze potrzeby ludzi w starszym wieku, pozbawionych wielu ważnych, prestiżowych ról społecznych, uznał:

- potrzebę wykonywania społecznie użytecznych działań;

---

[76]Odwołując się do teorii psychologi biegu życia można stwierdzić również, że odczuwanie określonych potrzeb zależeć tu będzie od poziomu ich zaspokojenia we wcześniejszych fazach życia, od doświadczeń jednostki. Pierwszą praca na temat rozwoju psychiki człowieka dorosłego była praca K. Szewczuka *Zachowania człowieka dorosłego*, całościowe ujęcie problematyki rozwoju biegu życie (life-span) przedstawiła M. Tyszkowa. Por.. też prace: K. Szewczuk *Psychologia człowieka dorosłego* ,Warszawa1970 oraz M. Tyszkowa, *Rozwój psychologiczny człowieka w ciągu życia, , Warszawa 1988.* Na temat psychologii, w tym również potrzeb osób starszych można przeczytać tez w pracach cytowanej już autorki M Susułowskiej *:Psychologia starzenia się i starości, w pracach Pietera i Obuchowskaigo.* Przedstawicielami psychologii całożyciowego rozwoju są P.B. Baltes i M.M. Baltes. zob. w pracy tychże autorów: *Successful aging: perspectives from the behavioral sciences, ,Cambridge University Press, New York 1990.*

[77]Por. B.Śliwierski *Krytyczna teoria wychowania wobec osób starszych w toksycznym społeczeństwie*, w: Przygotowanie do starości red. M. Dziegielewska, Uniwesytet Łódzki, Łódź 1997, s. 85 – 95.

- potrzebę uznania za część społeczeństwa, społeczności i odgrywania w niej określonej roli;
- potrzebę wypełnienia powiększonego wolumenu czasu wolnego w satysfakcjonujący sposób;
- potrzebę utrzymywania normalnych stosunków towarzyskich;
- potrzebę uznania jako jednostki ludzkiej;
- potrzebę autoekspresji i poczucia dokonań;
- potrzebę odpowiedniej stymulacji psychicznej i umysłowej;
- potrzebę ochrony zdrowia i opieki społecznej, odpowiednio ustalonego trybu życia i utrzymywania stosunków z rodziną;
- potrzebę duchowej satysfakcji[78].

Myślę, że z powyższej klasyfikacji wnioskować można, m.in., że ludzie starsi odczuwają ,ogólnie ujmując, potrzebę bycia w grupie. Poprzez bycie w grupie realizują m. in. pierwsze z pięciu wymienionych potrzeb. Zatem fakt, że stają się członkami takich organizacji jak związki emerytów i rencistów, klubów seniora czy UTW świadczy o tym ,że poszukują kontaktów z grupą swojego wieku. Dlaczego? Grupa wieku, również grupa wieku ludzi starszych charakteryzuje się nie tylko podobieństwem sytuacji życiowej, wspólnotą uczuć i wierzeń , ale także zajmowaniem specyficznego miejsca w społecznym podziale pracy. Jest grupą uznającą wspólne wartości, połączoną świadomością wspólnych interesów[79], posiadającą zdolności do ich artykulacji oraz dostrzegającą własną odrębność na tle innych grup wieku. Te zbiorowości społeczne łączy solidarność organiczna i wchodzą one z innymi zbiorowościami w systemy współzależności i dystansów stając się elementem struktury społecznej [80].

Ludzie, również ludzie starsi tworzą grupy ponieważ, właśnie w grupie człowiek może zaspokoić swoje indywidualne potrzeby. Najważniejsze z nich to te, które służą przetrwaniu. Można podzielić je na dwie kategorie: obejmujące biologiczny oraz psychologiczny aspekt funkcjonowania człowieka. Pierwsza kategoria potrzeb związana jest z czynnikami sprawiającymi, że grupa sprzyja przeżyciu jednostki: zaopatrzenie w żywność ,

[78]*Handbook of social gerontology. Societal aspects of ageing*. C. Tibbitis ed., University of Chicago 1960.

[79]Według teorii interakcjonizmu, fenomenologii i teorii działania więź społeczna tworzy się głównie wokół wspólnych wartości, zob: J. Turowski *Socjologia. Małe struktury społeczne*, TNKUL Lublin 1993, s. 85.

[80]S. Ossowski *O strukturze społecznej,* PWN, Warszawa 1982, s. 114.

obrona, opieka i pielęgnacja oraz rozmnażanie. Natomiast dla istotności tematu tej pracy ważne są rodzaje występujące w tej drugiej kategorii potrzeb:

- potrzeba afiliacji, czyli dążenie do przebywania z ludźmi, a także
- potrzeba władzy oznaczająca możliwość sprawowania kontroli nad otoczeniem.

W psychologii te potrzeby traktowane są jako te które różnią ludzi, co oznacza, że jedne osoby odczuwają je silniej inne zaś słabiej[81].

Podstawową potrzebą społeczną realizowaną w grupie jest też potrzeba informacji. Najważniejszym źródłem informacji są dla nas inni ludzie. Festinger do opisu tego zjawiska używa terminu „porównania społeczne". Stale tworzymy takie porównania, aby dowiedzieć się jacy jesteśmy i stworzyć obraz samych siebie. Teoria Festingera zawiera trzy podstawowe tezy:ludzie odczuwają potrzebę informacji, aby w trafny sposób oceniać swoje sądy i zdolności, kiedy nie dysponują żadnymi bezpośrednimi, obiektywnymi wskaźnikami, porównują siebie z innymi, najchętniej z tymi , którzy są do nich podobni. Wydaje się, że w przypadku tworzenia grup wieku w postaci interesujących nas organizacji ma to szczególne potwierdzenie. Grupa rówieśnicza została dobrana tu na zasadzie określonych przedziałów wiekowych, które charakteryzuje określona kultura i specyfika potrzeb. Wiele eksperymentów w psychologii społecznej potwierdza tezę, że w sytuacjach , w których w różny sposób można oceniać pewien wymiar lub zinterpretować określony sygnał oraz rozpoznawać określone emocje i uczucia, w znacznej mierze polegamy na informacjach uzyskanych od innych osób[82].

Istnieją również dowody na to, że ludzie, którzy odczuwają zwiększony niepokój -a jak wynika z wielu badań ludzie starsi częściej niż inni należą do tych osób- bardziej pragną kontaktów społecznych. Ich motywacja dotycząca uczestnictwa w grupie wiąże się również z potrzebą zebrania informacji o tym, czego mogą oczekiwać[83]. Słuchacze UTW mogą uzyskać takie informacje i porady np. z wykładów ,czy innych form zajęć, ale również w czasie spotkań z innymi słuchaczami uniwersytetu.

Ważną potrzebą społeczną - szczególnie w przypadku osób starszych - która może skłaniać do uczestnictwa w grupie to poszukiwanie wsparcia emocjonalnego. Yaolm wymienia siedem uzdrawiających czynników w grupie: otrzymywanie informacji na temat tego, jak inni myślą i zachowują się, zyskiwanie okazji, aby obserwować inne, alternatywne sposoby reagowania na daną sytuację, wzmacniania nadziei, zdobywania poczucia

[81]C.K. Oyster, *Grupy,* Poznań 2000, s. 59 – 69.

[82]Ibidem, s. 63-64.

[83]Ibidem, s. 64.

powszechności, zyskiwanie okazji do ćwiczenia zachowań altruistycznych, zyskiwanie okazji do ćwiczenia umiejętności praktycznych, zyskiwanie okazji do przejścia doświadczeń katharsis.

Podstawowym sposobem radzenia sobie z sytuacjami trudnymi , które niejednokrotnie są przyczyną stresu są interakcje z innymi ludźmi. Dostarczenie wsparcia społecznego to najlepszy sposób interwencji w takich sytuacjach.

W przypadku słuchaczy UTW jednym z ważnych elementów wpływających na atrakcyjność kontaktów w grupie UTW jest wspomniane podobieństwo . Przez podobieństwo odczuwamy sympatię wobec ludzi i grup, które wykazują wiele cech wspólnych z nami. Istotne jest to, że w miarę jak poznajemy się lepiej przestaje się liczyć zewnętrzne podobieństwo, a wagi nabiera zbieżność przekonań , postaw i akceptowanych wartości. Bliskość kogoś podobnego dostarcza nam potrzebnego wsparcia, wzmacnia nasze przekonanie, że myślimy i postępujemy w sposób słuszny.

2.6.3. Zadania polityki społecznej wobec ludzi starszych i starości – w świetle wiedzy o potrzebach ludzi starszych

Wiedza na temat potrzeb ludzi starszych pozwala na opracowanie programów polityki społecznej na rzecz tej kategorii adresatów. P Błędowski podkreśla, że w polityce społecznej podejmuje się decyzje o zaspakajaniu potrzeb osób starszych, dlatego podczas jej opracowywania powinno kierować się hierarchią tych potrzeb według ich ważności. Powołując się na klasyfikację potrzeb tych osób , dokonanej przez T.H Brukbakera, na potrzeby finansowe, fizyczne i społeczno emocjonalne, Błędowski uznaje, że każda z tych grup potrzeb wymaga innego rodzaju działania ze strony polityki społecznej. Do zakresu jej zadań,w pierwszej kolejności, powinno należeć zaspokojenie potrzeb fizycznych, związanych z organizacją życia seniorów. Zaspokojenie tych potrzeb, umożliwienie w miarę samodzielnego życia w znanym sobie środowisku, czy też w warunkach umożliwiających godną egzystencję, mimo braku zdrowia, czy sprawności warunkuje lepsze samopoczucie człowieka. Wpływa to również na rozmiary potrzeb, określanych przez Brubakera, jako społeczno – emocjonalne, potrzeb, których zaspokojenie nie powinno jednak obowiązywać wyłącznie instytucji polityki społecznej. Jej zadaniem, według wspomnianego autora, jest raczej stworzenie korzystnej atmosfery społecznej wokół problemów starości i ułatwienie

lokalnym społecznościom podejmowania inicjatyw na rzecz integracji osób starszych w środowisku[85].

Z drugiej strony Błędowski dowodzi, że polityka społeczna kształtując, przede wszystkim, warunki bytu ludzi i wpływając na ich poczucie bezpieczeństwa socjalnego, działa na rzecz zaspokojenia potrzeb uznawanych powszechnie za podstawowe, ale w przypadku osób starszych trzeciego wieku ta hierarchia potrzeb nie zawsze przyjmuję tą sama kolejność. Autor przytacza badania Susułowskiej, dotyczące decyzji osób starszych o udziale w, będących przedmiotem naszych rozważań, zajęciach kulturalno – oświatowych, zwłaszcza w UTW. Według Susułowkiej[86] u podstaw zainteresowania tego rodzaju aktywnością leżą potrzeby poznawcze, a w dalszej kolejności – potrzeby aktywności i afiliacji. Potwierdzają to również badania innych autorów[87]. Uważam, że świadczyć to może z jednej strony o dużym zapotrzebowaniu na usługi w zakresie edukacji osób starszych, z drugiej o znaczącym , możliwym do wykorzystania, w sprzyjających warunkach, potencjale drzemiącym w starszym pokoleniu. Zatem do zadań polityki społecznej należy przekazanie społeczeństwu wiedzy o tym, że potrzeby ludzi starszych, choć po części nieco inne od potrzeb młodszych generacji, wcale nie muszą być mniejsze. Zaspokojenie tych potrzeb lub brak odpowiedniej reakcji ze strony podmiotów polityki społecznej są czynnikami wpływającymi na samopoczucie starszych osób. Zatem instytucje polityki społecznej nie powinny ograniczać się do działań na rzecz zaspokojenia potrzeb uznawanych powszechnie za podstawowe, ale sprzyjać realizacji innych, ulokowanych wyżej w hierarchii. Do takich

[85]Potrzeby finansowe, związane z faktem uzależnienia dochodów osoby emerytowanej od jednego źródła dochodów i stałej, nie ulegającej poważniejszym zmianom sile nabywczej wysokości świadczenia, potrzeby fizyczne związane z obniżająca się sprawnością i postępującym osłabieniem organizmu, szczególnie w przypadku osób w wieku starości zaawansowanej, a polegające na konieczności udzielania pomocy w prowadzeniu gospodarstwa domowego, zachowaniu mobilności, wykonywaniu zabiegów higienicznych i korzystaniu z opieki medycznej, potrzeby społeczno emocjonalne, polegające na utrzymywaniu kontaktów socjalnych i interakcji ze środowiskiem lokalnym W przypadku potrzeb związanych z sytuacja finansową konieczne jest nie tylko doskonalenie mechanizmów systemu emerytalno – rentowego, ale i stosowanie ulg i zniżek dla osób starszych umożliwiających zaspokojenie typowych dla wieku potrzeb. To jednak zadania wykraczające poza zakres polityki społecznej i wymagają skoordynowanej polityki państwa wobec osób starszych, por. P. Błędowski, *Lokalna polityka społeczna...*op. cit. s. 93 - 94.

[86] M. Susułowska , *Psychologia starzenia się i starości*, op. cit., s. 136 i dalsze.

[87] Por. R. Konieczna Woźniak, *Uniwersytety Trzeciego Wieku w Polsce. Profilaktyczne aspekty edukacji seniorów,* Poznań 2001 s. 147 – 150, Z. Zaorska, *Aktywność kulturalna ludzi starszych*, Lublin 1987 s. 63 i dalsze, O. Czerniawska, *Style życia w starości* , Łódź 1998, passim.

potrzeb można zaliczyć za Kocowskim m. in. potrzeby przynależności, integracji, socjalizacji i uczestnictwa, ale również ,jak podkreśla wspomniana M. Susułowska, czy R. Konieczna-Woźniak[88] potrzeby poznawcze i samorealizacji.

Sadzę, że specyfika potrzeb ludzi starszych przemawia za koniecznością realizacji polityki całościowej na rzecz tych osób. B. Szatur Jaworska argumentując zasadność działania polityki społecznej na rzecz ludzi starszych pisze: „Potrzeby ludzi starych są zaspakajane przede wszystkim przez takie dziedziny polityki społecznej jak:ubezpieczenia społeczne, ochrona zdrowia i pomoc społeczna. Natomiast problemy tej zbiorowości są prawie nieobecne w polityce zatrudnienia i bezrobocia, polityce mieszkaniowej oraz oświatowej i kulturalnej". „(…) celem polityki społecznej jest także kształtowanie stosunków społecznych. Można to skutecznie robić tylko wówczas, gdy ma się wiedzę nie tylko o tym jak są zaspakajane ludzkie potrzeby, ale i o ludziach – podmiotach życia społecznego i o tym jakie łączą ich stosunki[89]". Wyodrębnienie z pola polityki społecznej, dziedzin według kryterium jego adresata pozwala, według wspomnianej autorki, nie tylko na realizacje zadań tej polityki, ale również na analizowanie potrzeb tych grup w sposób całościowy, uwzględniający możliwości i ograniczenia wynikające z fazy życia , pozwala także uwzględnić uwarunkowania kulturowe i środowiskowe grup[90].

[88]Również inni autorzy piszący na temat UTW: G. Orzechowska, O. Czerniawska, W. Wnuk, Z .Zaorska, T. Aleksander, zob. też B. Bugajska, *Uniwersytet Trzeciego Wieku jako możliwość samorealizacji* ,w: Doświadczanie wartości samego siebie w procesach edukacyjnych red. Andrzej. M. Tchorzewski. - Bydgoszcz, 1997, s. 150-158 , Łój G.: *Stymulatory rozwoju ucznia Uniwersytetu Trzeciego Wieku w świetle teorii samorealizacji A. Maslowa* w: Nauczyciel i Szkoła. - 2003, nr 1-2, s. 59-66 .

[89]B. Szatur -Jaworska, *Polityka społeczna wobec starości....*, op. cit., s.10.

[90]Ibidem, s. 12.

3. Społeczno – kulturowe uwarunkowania życia ludzi starszych

3.1. Uwagi wstępne

W tym rozdziale zastanawiam się nad wpływem zmian społeczno – kulturowych na sytuację ludzi starszych w społeczeństwie. Tezą jaką mogę tu przedstawić jest stwierdzenie, że marginalizacja osób starszych w Polsce wynika m.in. ze zmiany typu ładu społecznego dokonującej się w okresie transformacji ustrojowej, zmian kulturowych związanych głównie z kulturą informacyjną wymagającą umiejętności komunikowania się za pomocą określonych narzędzi, a także ze zmianami w postrzeganiu osób starszych wynikającymi z panującego, w świecie współczesnym kultu młodości oraz stereotypów dotyczących starości i osób starszych. Na marginalizację starszych może mieć również wpływ ich sytuacja rodzinna , która może być albo przyczyną ich osamotnienia , albo sprzyja zaspakajaniu wielu ważnych dla niego potrzeb.

W pierwszej części rozdziału przedstawiłam analizę pozycji osób starszych w sytuacji zmiany ładu społecznego, a także w świecie współczesnej kultury: komunikowania się za pośrednictwem internetu, telefonu komórkowego oraz wykorzystania komputera jako narzędzia kultury. W drugiej części rozdziału przybliżyłam problematykę dotyczącą stereotypów na temat starości oraz miejsca człowieka starszego w świecie kultu młodości. Ostania część rozdziału dotyczy analizy sytuacji rodzinnej oraz problemów samotności i izolacji osób starszych.

3.2. Sytuacja ludzi starszych w okresie zmiany ładu społecznego w Polsce

Zmiana społeczna jest naturalnym elementem, częścią społecznego życia reagującego na wyzwania współczesności. Zmiany następujące w Polsce po 1989 roku mają wpływ na większość sfer życia społecznego, politycznego i gospodarczego, mam tu na myśli wprowadzanie demokracji i kapitalizmu. Można przyjąć, że stało się to czynnikiem sprawczym umożliwiającym głębokie przemiany w całej polskiej rzeczywistości, nie tylko w

gospodarce i polityce , ale i w strukturze społecznej, życiu rodzinnym, zachowaniach codziennych, czy uczestnictwie w kulturze. „Społeczeństwo polskie od całkiem niedawna funkcjonuje w orbicie światowego sytemu kapitalistycznego, kapitalistycznych instytucji, gospodarki i środków masowego przekazu, wzorów i modeli kulturowych. To wzory i wartości współczesnej kultury postmodernistycznej. Dyskusyjne pozostaje to, w jakiej mierze i w jakich obszarach polskiej rzeczywistości przejawiają się elementy tej kultury[1].

Przemiany różnych sfer życia społeczeństwa polskiego ujmuje się najczęściej odwołując do teorii modernizacji, która zakłada grę o sumie większej od zera, grę w której zyskują wszyscy uczestnicy. Modernizacja poza sferą polityczną odbywa się w sferze gospodarczej, strukturze społecznej i w sferze kulturowej, prowadząc do modernizacji świadomościowo – kulturowej i przebiegu transformacji[2].

Rozumienie potencjalnych celów modernizacji leży u podstaw eksponowania istoty i przebiegu transformacji. Modernizacja to modyfikowanie struktur, zachowań, celów i zasad funkcjonowania organizmu państwa. To procesy towarzyszące ewolucji społeczeństwa z tradycyjnego w nowoczesne – w społeczeństwo obywatelskie wspólnotowe, a w swym ostatecznym z zakładanych wymiarów informatyczne[3].

Dokonujące się w społeczeństwie polskim zmiany polegające m.in. na wielopostaciowej imitacji i przejmowaniu wzorów od rozwiniętego kapitalizmu, opisywać można na dwóch poziomach. Powstają nowe instytucje tworzone odgórnie, uprzednio całkowicie obce, bądź znane jedynie pośrednio jak: giełda, współzawodniczące ze sobą partie polityczne , płatne szkolnictwo czy prywatne stacje telewizyjne i radiowe. Dostrzec można także zmianę w działaniu jednostek, kategorii i grup społecznych, powstają nowe wzory

[1]Na temat cech i proponowanych typów ładu społecznego w Polsce można przeczytać również w artykułach W Nieciuńskiego, *Inna wizja Polsk*i, w: Polityka Społeczna 9/2002, oraz *Cztery – a nie dwie – wizje ładu społecznego w Polsce*, w: „Polityka Społeczna" nr. Nr 3/2006 .

[2]Kategoria modernizacji do wyjaśnienia procesu starzenia się została zaadoptowana przez Donalda Cowgilla, który uważa, ze pomiędzy procesami starzenia się i modernizacji zachodzą ważne relacje. Ludzie starzy posiadają relatywnie wysoki status społeczny w społeczeństwach rozwijających się, gdyż są użyteczni i funkcjonalnie wartościowi, oraz niską pozycje społeczną w społeczeństwach technologicznych, gdzie większość ważnych prac jest wykonywana przez ludzi młodszych. Zatem istniejąca deprecjacja starości we współczesnej polskiej rzeczywistości może być wyjaśniona m.in. w kategoriach teorii modernizacji por..W.C.Cockerham , *This aging socjety* Englewood Cliffs, NJ, Prentice Hall 1991.

[3]Por. E.Trafiałek, *Polska starość w dobie przemian* op. cit., s. 19 na podstawie: W. Wilczyński, Ekonomia i polityka gospodarcza okresu transformacji. Wybór prac 1991 – 1995, Poznań 1996..

myślenia i wartościowania, nowe strategie przystosowawcze i nowe sposoby radzenia sobie z rzeczywistością[4].

We wszystkich właściwie sferach życia społecznego , obok odgórnych działań krajowych elit instytucjonalnych oraz oddolnych działań masowych występuje jeszcze i zyskuje na znaczeniu trzecia kategoria aktorów : są to instytucje i mechanizmy zewnętrzne takie jak Międzynarodowy Fundusz Walutowy, Bank Światowy, instytucje europejskie – takie jak Komisja Europejska czy Rada Europy, poszczególne korporacje inwestujące w Polsce, niekiedy działające jako władza bezpodmiotowa.

Zasady nowego ładu wyznaczone w **sferze gospodarczej** oparte na regułach gospodarki rynkowej, kierującej się zasadą zysku i rachunku ekonomicznego, jego instytucje dążą, przede wszystkim, do wzrostu gospodarczego i modernizacji społeczeństwa, przyjmują zasadę indywidualnej odpowiedzialności za własny los i samodzielnego rozwiązywania problemów, dopuszcza daleko idące różnice między jednostkami, będące wynikiem ich indywidualnych osiągnięć, zakładając traktowanie w sposób formalnie jednakowy, zgodny z uniwersalnymi, stosującymi się do wszystkich bez różnic, bezosobowymi regułami prawnymi i równie bezosobowymi prawami rynku. W **sferze polityczno kulturowej** zmiana następuje w kierunku zapewnienia maksymalnej wolności wyboru każdej jednostce, a konsekwencji w kierunku pluralizmu i tolerancji dla różnorodnych systemów wartości i stylów życia. Na poziomie gospodarczym uznaje się powszechną stosowalność tych samych generalnych mechanizmów funkcjonowania gospodarki, modernizacji technologicznej i wzrostu gospodarczego. W polityce i kulturze przeciwstawiają się uprzywilejowaniu wartości jakiejkolwiek mniejszości narodowej, czy religijnej i dyskryminowaniu wartości grup mniejszościowych[5].

We współczesnym ładzie społecznym, opierającym się na demokracji, ważne znaczenie ma z jednej strony zasada lokalizmu, w związku z którą przywołuje się często w literaturze i praktyce życia społecznego pojęcie społeczności lokalnej, lokalnej kwestii społecznej, konstytucyjnej zasady pomocniczości, z drugiej strony zasada globalizmu i kojarzone z nią międzynarodowe instytucje oraz globalne kwestie społeczne.

Jak reagują na te zmiany ludzie starsi, którym przyszło żyć w rzeczywistości zgoła odmiennej od tej która ich ukształtowała i w której przeżyli czas swojej aktywności

[4]M. Ziółkowski, *Tendencje zmian ładu społecznego w Polsce*, w: Polityka Społeczna nr 9/2002, za:Pulman, Demokracja w działaniu, Znak Kraków, 1995, s. 22 i dalsze.

[5]M.Ziółkowski, op. cit., s. 2,3.

zawodowej? Czy ludziom nie chodzi już obecnie o przeczekanie, ale o rozpoznanie nowej rzeczywistości, dawanie sobie w niej rady, odniesienie sukcesu, albo przynajmniej niedopuszczenie do społecznej degradacji? Można zaryzykować tezę, że o ile pewne grupy społeczne są grupami „faktycznie" dającymi sobie radę z nową rzeczywistością , o tyle inne próbują jedynie nie dopuszczać do społecznej degradacji, podlegają - przynajmniej w pewnych sferach życia- społecznej marginalizacji. Poza grupami , które powszechnie uznane są za marginalizowane pod względem ekonomicznym - głównie osoby utrzymujące się z niezarobkowych źródeł dochodu, czyli najczęściej bezrobotni - do osób marginalizowanych społecznie można zaliczyć osoby starsze. W przypadku tej kategorii możemy mówić, przede wszystkim, o marginalizacji związanej z „niedopasowaniem" preferowanych wartości do wartości obecnych w kulturze na skutek zmiany ładu społecznego w sferze społeczno – kulturowej.

Jeśli nawet ludzie starsi stali się użytkownikami sytemu, dostosowującymi się i oceniającymi ten system przez pryzmat swoich doświadczeń i potrzeb dnia codziennego to wpływ zmian, jakie niesie za sobą konstruowanie nowego ładu społecznego w Polsce i zmiany cywilizacyjno – kulturowe, w których uczestniczymy wymaga, przede wszystkim, „odnalezienia się" osób starszych w tych warunkach. W warunkach - jak podkreśla B. Synak[5] - coraz szybszego postępu techniczno – informatycznego, wzmożonej instytucjonalizacji i przyspieszonego tempa życia oraz zmian w sferze postaw „ przekonań, wzorów zachowań i poglądów na świat" (...) „Jest w pełni zrozumiale, że zmiany te najdotkliwiej odczuwają przedstawiciele najstarszego pokolenia – oni bowiem najdokładniej pamiętają dzień wczorajszy, są najbaczniejszymi obserwatorami dnia dzisiejszego i – wbrew pozornym opiniom- najbardziej niepokoją się o jutro." W artykule cytuje, wspomniany autor, fragment poprzedniej swojej publikacji: „nigdy chyba świat nie był tak sprzymierzony przeciw starszej generacji jak obecnie, nigdy też pozycja człowieka starego nie była tak niska . Zawrotne tempo życia , burzliwy rozwój nauki i przemysłu, natłok informacji, kultu techniki i siły, hołdowanie rekordom i młodości, hedonistyczny duch cywilizacji – oto warunki, które czynią współczesne życie coraz trudniejszym dla jednostek starych i słabych[6]".

Cytowany B. Synak pisząc o pozaekonomicznych skutkach transformacji ustrojowej w Polsce w odniesieniu do ludzi starych podkreśla, że nastąpiło przede wszystkim zachwianie

[5]B. Synak, *Pozycja społeczna ludzi starych w warunkach zmian ustrojowych i cywizacyjno – kulturowych*, w: Ludzie starzy w warunkach transformacji ustrojowej: red. B. Synak, Gdańsk 2000, s.7-9.

[6]B. Synak, *Starość w obliczu współczesnych przemian społeczno – kulturowych,* w: Człowiekw obliczu starości, red. W. Pałubicki, Instytut Filozofii i Socjologii UG, Gdańsk 1991, s. 5 – 16.

pamięcią zbiorową starszego pokolenia, co stwarza problemy tożsamościowe „w adaptacji do starości wspomnienia stanowią często proces, który może być formą ucieczki od obecnych trudności do lepszej przeszłości, w którym ponownie potwierdza się ważność dawnych doświadczeń i dawnego sposobu życia. Powstanie nowego systemu i totalna negacja starego podważyła sens dokonań pokolenia , które czas największej aktywności przypadał na tamten okres . (…).”W takiej sytuacji trudno szukać we wspomnieniach ucieczki od problemów dnia dzisiejszego czy wzmocnienia tożsamościowego”. (…) „deprecjacja tego, co stanowi podstawę pamięci zbiorowej i pokoleniowej tożsamości dzisiejszego pokolenia emerytów jest szczególnym rodzajem wysokiej ceny jaką płaci ono za transformację ustrojową[7]”.

Nawet przy założeniu, mówiącym, że człowiek jest istotą uczącą się całe życie , największy wpływ na kształtowanie się postaw mają wczesne fazy życia człowieka. Ludzie starsi, których młodość, a często dzieciństwo trwało w czasach po drugiej wojnie światowej byli, przynajmniej do pewnego stopnia, kształtowani przez istniejące wówczas warunki. W literaturze można spotkać nawet określenie „pokolenie kulturowe” ludzi starszych. Pokolenia kulturowe to grupy ludzi, których biografie kształtowały podobne doświadczenia historyczne, ludzi podzielających pewne idee, wartości, wizje świata i społeczeństwa, oraz mających – w różnym stopniu – poczucie wynikającej stąd wspólnoty. „Największą siłę pokoleniotwórczą mają oczywiście przeżycia młodości, dzieła literackie i filmowe, dyskusje publicystyczne umacniają niezwykłość i niepowtarzalność tych przeżyć”[8]. Ludzie należący do różnych pokoleń na ogół też różnią się od siebie postawami, poglądami, uznawanymi wartościami, aspiracjami czy sposobem życia. Wynika to chyba nie tyle z odmienności pełnionych ról, czy jakichś cech biologicznych ile z odmiennego doświadczenia.

Jeśli za granice starości przyjmiemy wiek 60 lat, to w pokoleniu metrykalnym ludzi starszych można wyróżnić takie pokolenia kulturowe: pokolenie popaździernikowe, pokolenie „Odwilży”, pokolenie ZMP, pokolenie okupacyjne, pokolenie II Rzeczypospolitej i pokolenie Wielkiego Kryzysu [9]. Do pokolenia osób na przedpolu starości należą obecnie roczniki lat 50, czyli roczniki wyżu demograficznego. Główne doświadczenia historyczne współczesnego starszego pokolenia różnie ukształtowały ich tożsamość : czasy po I wojnie światowej, okres kryzysu gospodarczego, II wojna światowa; ten okres pamiętają najstarsze

[7]B. Synak, *Pozycja społeczna ludzi starych w warunkach zmian ustrojowych i cywizacyjno – kulturowych,* op. cit., s.12-13.

[8]B. Szatur Jaworska, *Ludzie stasri i starość w polityce społecznej* op. cit. str 64,. 88 na podstawie: P Rodak,S*prawa kultury. Pokolenie wojenne wobec problemów XX w,* w.:Kultura i Społeczeństwo, oraz M. Willi , *Koncepcje biologiczne w humanisty*ce w: Fragmenty filozoficzne, seria II, Warszawa 1959.

[9]Za B. Szatur Jaworską j, *Ludzie starzy i starość w polityce społecznej*, op. cit., s. 89 – 90.

kohorty. Okres polski powojennej, choć kształtowany przez różne wydarzenia to okres kształtujący osobowości w warunkach Polski stalinowskiej i wydarzeniach popaździernikowych. W przypadku osób urodzonych w latach 50. młodość przypadła na okres protestów studenckich 1968 roku i robotniczych w 1970 „bardziej zapobiegliwi młodzi ludzie wchodzili w światek próżniaków handlujących dewizami lub w aparat partyjno – biurokratyczny. Większość utknęła w beznadziejności życia codziennego; mało wydajnym wysiłku nie dającym efektów materialnych, korupcji (...) i powszechniej obojętności na sprawy innych ludzi[10]. Okres dojrzałości przypadł na lata gierkowskie.

Często o ludziach, których socjalizacja przebiegała w okresie Polski ludowej mówi się jako o tych którzy reprezentują mentalność posttotalitarną. Niektórzy badacze piszą o szeregu zjawisk w zakresie norm, zachowań, wartości, postaw i przyzwyczajeń, które konstytuują tą mentalność . Według nich można tu zaliczyć: wyuczoną bezradność, rozdwojenie osobowości, fiksacje na przeszłość, strategie roszczeniową, atrofie idei politycznej reprezentacji, ambiwalentny stosunek do bogactwa, przekonanie o omnipotencji władzy, wycofanie się w sferę prywatności, nepotyzm i dualizm etyczny, które przejawiają się w lojalności opartej na osobistych przywiązaniach oraz rozchwianie ładu moralnego[11]. Można zatem założyć, że wśród pokoleń osób starszych, a zwłaszcza pokolenia, które w fazę starości będzie wstępować istnieją mechanizmy, które utrudniają przystosowanie do życia w społeczeństwie obywatelskim i świecie kształtowanym przez wyznaczniki nowego ładu. Do mechanizmów tych mogą należeć[12]:

- wycofanie się z życia społecznego i politycznego, związane przede wszystkim z prezentowaniem postaw biernych i poczuciem niepewności. Wiąże się to z nieufnością wobec władzy i sfery kontaktów społecznych poza najbliższa rodziną. W monocentrycznym socjalizmie więzi małych grup były z natury rzeczy w konflikcie z dominującym ładem zbiorowym;

[10]Tak napisał o sytuacji ówczesnych Polaków W. Roszkowski, *Historia Polski,* PWN Warszawa 1998, s. 310.

[11]Por. np. A. Kobylarek, *Edukacja wobec barier rozwoju społeczeństwa transformacyjnego*, w; Edukacja Dorosłych 4/2002.

[12]A. Kobylarek, op. cit. s. 35 – 39 na podstawie H. Świda- Ziemba *Mentalność postkomunistyczna* w:Kultura i społeczeństwo 1994/1, s. 35 – 50, : W. Łukasiewicz, *Przeszłość jest dobra a ludzie źli*, w: *Edukacja wobec zmiany społecznej* red. J. Brzeziński i Lech Witkowski, Poznań – Toruń 1994, s. 267 – 276, A. Misztalska *Wizje ładu społecznego w społeczeństwie postmonocentrycznym,* w: Kultura i społeczeństwo, 1993/3, s. 69 – 87., K. Murawski, *Państwo i społeczeństwo obywatelskie. Wybrane problemy rozwoju demokracji w Polsce w 1989 – 1997*, Kraków 1999, s. 209.

- zwielokrotniony dysonans poznawczy, wywołany sytuacją , iż do przeciętnego człowieka docierały sprzeczne komunikaty, wartości idee i informacje. Można wobec tego wyznawać jeden system wartości, czy też raczej większość jego założeń , a praktykować zupełnie inne;
- wskrzeszenie rzeczywistości ideacyjnej , której już nie ma , odwoływanie się do dawnych zdarzeń, eksponowanie, jaśniejszych stron poprzedniego ustroju, przy jednoczesnym pomijaniu lub lekceważeniu zaszłości negatywnych staje się to często motorem różnych strategii postępowania;
- starsze pokolenie skłania się na ogół bardziej ku ładowi monocentrycznemu i wartościom kolektywistycznym, a kwestie najbardziej sporne w konfliktach międzypokoleniowych dotyczą takich zagadnień jak: zakres autonomii indywidualnej, wolności politycznej i swobody obyczajów.

Ludzie starsi tak jak większość dorosłych Polaków, od początku postrzegała i oceniała zmiany jakie dokonują się w Polsce przez pryzmat poczucia bezpieczeństwa socjalnego i własnych warunków codziennego życia, a te z pewnymi wahaniami rejestrowanymi w połowie lat 90. ulegały ustawicznemu pogorszeniu. Konsekwencją tej negatywnej oceny rozwoju sytuacji w kraju zaczęła towarzyszyć kontestacja sposobu wdrażania demokracji. Badanie postaw antydemokratycznych w Polsce, przeprowadzone przez CBOS wiosną 2002 r wykazało, że 65% ogółu dorosłych Polaków - „raczej nie" (42%) lub „zdecydowanie nie" (23%) jest zadowolonych z funkcjonowania w kraju systemu demokratycznego. W grupie osób w wieku 65 lat i więcej niezadowoleni stanowili 35%, a zdecydowanie niezadowoleni 24%. W sumie niezadowolenie z funkcjonowania polskiej demokracji wyraziło 59% osób w wieku 65 lat i więcej; 65% rencistów i 60% emerytów[13]..Inne badania pokazują, że starsze pokolenie Polaków jest pokoleniem, które najgorzej czuje się w nowej rzeczywistości. Tęsknota za PRL wyraźnie dominuje u osób w wieku 45 – 54 lata (54%), z wykształceniem podstawowym 50%, i zasadniczym zawodowym 51%, a także wśród rolników, robotników niewykwalifikowanych i bezrobotnych[14].

Z badania realizowanego w ramach projektu Diagnoza Społeczna 2003 i 2005 wynika, że na ocenę zmian jakie dokonały się w Polsce po 89 roku ma wpływ przynależność

[13]Por.. M. Wenzel, *Akceptacja demokracji i zasięg postaw antydemokratycznych w Polsce,* Komunikat z badań CBOS , Warszawa 2002, nr 63/2, B. Wciórka,*Społeczne poparcie dla demokracji i przemian ustrojowych w Polsce*". Komunikat z badań CBOS Warszawa 2001, nr 169/01

[14]*Społeczny odbiór zmian zachodzących w Polsce od roku 1989*. Komunikat z badań CBOS Warszawa 1996, , nr 56/ 56/96 s.1.

do określonej kategorii wiekowej. Im osoby starsze, tym gorzej oceniają reformy i ich wpływ na życie osobiste. W kolejnej tabeli ukazuję rozkład odpowiedzi na pytanie :Czy reformy po 1989 roku udały się?

Tabela: 14

Ocena reform po 1989 roku dokonana przez dorosłych Polaków

	Udały sie	**Nie udały się**	**Trudno powiedzieć**
Ogółem	7,4	46,70	45,90
Do 24 lat	7,46	22,21	70,14
25 – 34	10,34	34,07	55,59
35 – 44	7,89	49,93	42,17
45 – 59	6,94	58,86	34,20
60 – 64	6,92	59,92	33,26
65 i więcej	6,19	57,22	36,59

Źródło: porównaj też J. Czapiński, K. Tymowska, J. Auleytner, J. Gęsicki, M. Ziółkowski ,*Doświadczenia społeczne z reformami systemowymi* w: Diagnoza Społeczna 2000, Warszawa 2001, s. 109 i dalsze.

Dodam, że z danych, których nie przedstawiłam w pracy wynika, że w przypadku rozkładu odpowiedzi uwzględniających status społeczno -zawodowy respondentów, najgorzej oceniają reformę emeryci i renciści: dyspozycję „nie udało się" zaznaczyło 58,24% emerytów i 53,72% rencistów. Niekorzystnie oceniają reformy także bezrobotni i rolnicy. Podobnie przedstawia się ocena przynależności Polski do UE: im wyższa kategoria wiekowa, tym mniejsze poparcie dla przynależności Polski do UE, a jeśli weźmiemy pod uwagę status społeczno – zawodowy, to okazuje się ponownie, że renciści, emeryci, rolnicy i bezrobotni najgorzej oceniają przynależność Polski do UE[15].

3.3. Wpływ kultury współczesnej na pozycję osób starszych

3.3.1. Kilka uwag o kulturze współczesnej

Miejsce osób starszych i zbliżających się do okresu starości może być miejscem wyznaczonym przez elementy współczesnego ładu społecznego, są one nośnikiem nowych wartości. Te wartości[16] rozumiane jako wszystko to , co jest przedmiotem ludzkich dążeń i

[15]Podobnie oceniają te osoby wpływ przynależności Polski do Unii na ich życie por. *Diagnoza Społeczna 2003*, s. 184- 18.

[16]Rozważania na temat tego, co to jest wartość prezentuje B.. Sztumska i J.. Sztumski ,*Człowiek w świecie wartości*, Katowice 2002, s. 12-16.

działań mogą być punktem odniesienia dla oceny sytuacji osób starszych we współczesnym świecie: oceny dokonanej przez nie same, a także przez ich otoczenie. Na podstawie obserwacji i wyników badań empirycznych, a także teoretycznych interpretacji można wysnuć wniosek, że ludzie starsi mogą czuć się we współczesnej rzeczywistości marginalizowani. Marginalizacja ta może być rozumiana jako marginalizacja subiektywna, której przyczynę pokazuje porównanie pozycji jednostki, bądź grupy z innymi jednostkami lub grupami wieku, może być również marginalizacją w wybranych sferach życia społecznego, chodzi tu o wykluczenie z szeroko rozumianej sfery kultury.

Kulturę zdefiniować można jako kody, wartości i aspiracje, za pośrednictwem których ludzie komunikują się ze sobą, interpretują rzeczywistość i bezpośrednie praktyki, i które są przekazywane w pierwotnych relacjach poprzez edukację, religię i różne środki komunikowania. Myślę, że marginalizacja kulturowa ludzi starszych nie jest jedynie efektem zmiany ładu społecznego w Polsce, ale wynika także z dominacji wartości kultywowanych przez młodsze grupy społeczeństwa również w innych regionach świata, głównie Europy Zachodniej i Ameryki Północnej. Te wartości są wyznaczone przez tzw. kulturę postmodernistyczną, a także przez kulturowe następstwa korzystania z technologii informacyjno – komunikacyjnych. Niektóre z wyznaczników obu tych kultur przedstawiają się w przypadku polskiej rzeczywistości jak wizjonerstwo. Często w literaturze możemy spotkać porównanie, że przechodzimy obecnie etap rozwoju jakim charakteryzowały się społeczeństwa zachodnie w latach 50. i 60. Niewiele zresztą krajów mimo wysokiego poziomu rozwoju zdołało ten etap osiągnąć. Zmiana społeczna jest długotrwałym procesem. Dużą rolę odgrywają w procesie tych zmian elementy zastane, takie jak np. tradycja kulturowa , która mimo istniejącej obok skłonności do naśladownictwa tworzy konserwatywne postawy oporne na zmiany wartości. Według R. Dahrendorfa najszybciej dokonać można zmian prawnych, natomiast zmiany ekonomiczne i kulturowe są znacznie wolniejsze[17].

Społeczeństwo ponowoczesne jest podobnym społeczeństwem, które Daniel Bell opisywał jako pstindustrialne, tj. społeczeństwem, w którym został osiągnięty stosunkowo wysoki poziom zaspokojenia potrzeb elementarnych, w gospodarce zmniejszyła się rola wytwórczości przemysłowej, wzrosła natomiast rola usług wszelkiego rodzaju, zmalało znaczenie prac prostych, powiększyło się zaś znaczenie wiedzy oraz technik zarządzania i

[17]R.Dahrendorf , *Rozważania nad rewolucją w Europie,* Warszawa 1991.

marketingu. Sprawą kluczową stały się rozmiar i rodzaj konsumpcji, zwiększyła się ilość czasu wolnego, kultura stała się masowa.

Współczesne polskie społeczeństwo wydaje się być uczestnikiem jedynie wybranych elementów charakteryzujących społeczeństwa ponowoczesne. Jak słusznie podkreśla S. Miles najlepszą teorią społeczeństwa ponowoczesnego jest ta, która funkcjonuje w rzeczywistym świecie, która uwzględnia doświadczenia grup i jednostek, ich prawo do tożsamości, ale wpływa na zachowania ludzi tworzących społeczeństwo jako całość[18] Myślę, że proponowane przez teoretyków ponowoczesności wyznaczniki kultury postindustrialnej w przypadku polskich warunków dotyczą głównie: zwiększonego znaczenia obiegu informacji i dostępu do nich, wzrostu znaczenia środków masowego przekazu, które bezustannie wytwarzają obrazy zastępujące ich odbiorcom ogląd rzeczywistości, poprzez środki masowego komunikowania zmienia się charakter władzy, która coraz mniej nakazując w coraz większym stopniu uwodzi swych obywateli, nie ma jednolitego kanonu kultury, panuje pluralizm kultur, tradycji społecznych, ideologii, form życia, czy gier językowych[19].

[18]Por .S. Miles, *Social theory in the real world*, Londyn 2001, s. 14.

[19]Za J. Szacki, *Historia myśli socjologicznej*, PWN, Warszawa 2002, s. 917 oraz na podstawie koncepcji J. F. Lyotard przedstawionej w pozycji *Kondycja ponowoczesna*. *Raport o stanie wiedzy,* tłum. M. Kowalska, J. Migański, Warszawa 1997 s.59.

Teoretycy ponowoczesnosci rozwijają poszczególne elementy wizji takiego świata:

1) członkowie społeczeństwa w znacznej części nie występują jako bezpośrednio uczestniczący w produkcji dóbr materialnych,
2) sprawą o kluczowym znaczeniu we wszystkich dziedzinach życia stały się obieg informacji dostęp do nich.
3) są w coraz mniejszym stopniu przywiązane do jednego zawodu i jednego miejsca Jednostki, ich osiągnięcia życiowe zależą od zdolności przystosowania się do nowych warunków
4) Niebywale wzrasta potęga środków masowego przekazu, które bezustannie wytwarzają obrazy zastępujące ich odbiorcom ogląd rzeczywistości
5) Zmienił się charakter władzy, która coraz mniej nakazując i nadzorując w coraz większym stopniu „uwodzi" obywateli zapomoga środków masowego komunikowania
6) Znikły „ideologie" wyznaczające dla wszystkich wielkie cele ogólne i pozwalające jednostce połączyć w sensowna całość oddzielne epizody swej społecznej egzystencji
7) Nie ma jednolitego kanonu kultury, panuje trwały i nieusuwalny pluralizm kultur, tradycji społecznych, ideologii, form życia czy tez gier językowych oraz świadomość i uznanie takiego pluralizmu
8) Kryzys tożsamości, rozkładowi ulegają tradycyjne grupy odniesienia: klasa, społeczność lokalna, państwo narodowe i kościół
9) przestaje mieć zastosowanie pojęcie społeczeństwa jako całości „społeczeństwo ponowoczesne przechodzi od społecznych zbiorowości do stanu masy złożonej z indywidualnych atomów.." Por. J. Szacki *Historia myśli..*, op. cit., s. 917.

Wpływ użycia technologii informacyjnej przejawia się głównie w wywieraniu olbrzymiego wpływu na życie ludzi takich narzędzi jak komputer i za jego pośrednictwem możliwość dostępu do internetu, a także telefonia komórkowa (której rozwój jak jednak coraz bardziej ogranicza internet).

W nowym typie społeczeństwa następuje zmiana znaczenia czasu i przestrzeni. Przestrzeń życia jednostek dzięki sieci komputerowej i telekomunikacyjnej staje się poszerzona i obejmuje niemal cały glob. Komunikacja między najbardziej odległymi zakątkami ziemi może odbywać się w rzeczywistym czasie. Mimo, że rewolucja informatyczna nie nastąpiła nagle ,od dawna bowiem znane są telegraf, telefon, film, radio i telewizja, to dopiero komputery osobiste umożliwiły gromadzenie i obróbkę bardzo dużej ilości danych przez dużą liczbę osób[20].

Momentem rozpoczęcia zmiany społecznej stało się odchodzenie od analogowych nośników informacji i przełożenie języka obrazu, dźwięku na kod cyfrowy – digitalizacja. Umożliwiło to znacznie szybsze i bardziej urozmaicone przekazywanie informacji niezależnie od odległości. Rozpowszechnienie się cyfrowych form przekazu wiązało się z transformacją społeczeństw z postindustrialnych w informacyjne. M.Castells wyróżnia trzy główne kierunki zmian w społeczeństwie informacyjnym: globalizacja gospodarki, technologii i komunikacji: potwierdza także ważną rolę tożsamości jako źródła znaczenia, kryzys państw narodowych na rzecz państw sieciowych. Zmianie ulegają także wskaźniki rozwoju – praca fizyczna, i kapitał zostają stopniowo zastępowane przez informację i wiedzę[21].

Użycie telefonii komórkowej, komputera i internetu jest przykładem na to, że wielkie kompleksy ekonomiczno – kulturowe (produkcja, konsumpcja, styl życia) powstają współcześnie nie tle pod wpływem wynalazków , wykorzystywanych następnie do produkcji dóbr materialnych, ale wynalazków wykorzystywanych do tworzenia i przetwarzania symboli. Poprzednie generacje technologii dostarczały narzędzi przede wszystkim do *gry z przyrodą* , technologia informacyjno – komunikacyjna dostarcza narzędzi do *gry z ludźmi*. Stąd waga tych narzędzi w rozwoju społecznym, w którym najważniejszym aktorem jest człowiek i tworzony przez niego „kapitał intelektualny". Wskazuje się na nową role obrazu, który nie jest już prostą reprezentacja rzeczywistości, ale służy do wizualizacji procesów i

[20]D. Bazuń, B. Trzop, *Prefiguratywny model kultury w edukacji dorosłych*, w: Edukacja Dorosłych, nr1/2002, s. 102.

[21]Ibidem, s. 102.

zjawisk zachodzących w różnych dziedzinach wiedzy – obraz staje się narzędziem modelowania rzeczywistości[22].

3.3.2. Ludzie starsi w społeczeństwie informacyjnym

.

Posługiwanie się tymi nowoczesnymi narzędziami kultury, a także wieloczynnikowo warunkowany brak dostępu do tych narzędzi może być przyczyną marginalizacji niektórych grup społecznych. Badania przeprowadzone przez GUS , a także badania w ramach projektu *Diagnoza Społeczna 2003, Diagnoza Społeczna 2005* [23] pokazują, że **do grupy, która najsłabiej uczestniczy w świecie nowoczesnych technologii należą przede wszystkim osoby starsze.** To może rodzić międzypokoleniowy dystans kulturowy generowany właśnie przez nowe reguły życia w społeczeństwie informacyjnym. W efekcie tego dystansu najbardziej tracą osoby starsze „w przeszłości zawsze można było znaleźć ludzi którzy wiedzieli więcej niż jakiekolwiek dziecko, gdyż zebrali oni już doświadczenie wyniesione z wyrastania w pewnym systemie kultury. Dziś takich dorosłych już nie ma . Według M. Mead zwraca się uwagę na wyobcowanie młodzieży, a wyobcowanie starszego pokolenia bywa kompletnie przeoczone[24].

Z badania przeprowadzonego w ramach projektu Diagnoza Społeczna 2003[25] wynika, że 1/3 gospodarstw wyposażona jest w komputer. Posiadaniu komputera mocno sprzyja obecność dzieci w gospodarstwie domowym. Komputer posiada 46% gospodarstw domowych, w których są dzieci na utrzymaniu. Zarówno w przypadku gospodarstw małżeństw bezdzietnych jak i gospodarstw jednoosobowych komputer jest bardzo rzadko. W lipcu 2004 r. komputer osobisty posiadało 36% gospodarstw domowych: odsetek był znacząco wyższy w mieście 42% niż na wsi 25%.Według badań GUS, również obecność

[22]Upowszechnienie komunikacji za pośrednictwem komputera i z komputerem - ikonizacja komunikowania – może świadczyć o tym, że historia komunikacji zatacza koło od piktogramów do języka alfabetycznego, aż po powrót do systemów ikonicznych. Poprzez taką formę komunikowania się dochodzi do uniwersalizacji twórczości,"Odeszły w przeszłość czasy gdy innowacje techniczne w epoce industrialnej nie były kojarzone z twórczością , ta bowiem rezerwowana była wyłącznie dla ducha , a nie materii" Por. K. Krzysztofek , *Internet: Edukcja – Kultura – Ekskluzja społeczna,* w: Kultura Współczesna nr 3(37)/2003, Warszawa 2003, s. 18 – 19.

[23]Por. B. Batorski, *Korzystanie z nowych technologii: uwarunkowania, sposoby i konsekwencje* w: Diagnoza Społeczna 2005, red. J. Czapiński, W. Panek, Warszawa 2006, s. 214-234 w: www.diagnoza.com/files/diagnoza2005/raport_diagnoza2005 oraz D. Batorski , *Ku społeczeństwu informacyjnemu* w: Diagnoza Społeczna 2003 , red. J. Czapiński, W. Panek ,Warszawa 2004: www.diagnoza.com/files/raport2003 oraz www.stst.gov.pl.

[24]M. Mead ,*Kultura i tożsamość. Studium dyskursu międzypokoleniowego,* Warszawa 2000, s. 110 – 113.

[25]D. Batorski *Ku społeczeństwu informacyjnemu* , op. cit.

dzieci w gospodarstwie domowym sprzyja posiadaniu komputera: 55% rodzin składających się z dwóch dorosłych i co najmniej jednego dziecka oraz niewiele mniej 48% rodzin złożonych z jednej osoby dorosłej z dziećmi na utrzymaniu. Dla porównania tylko w 19% gospodarstw składających się z dwóch dorosłych bez dzieci odnotowano obecność tych urządzeń.

W dużych miastach zdecydowanie więcej gospodarstw wyposażonych jest w komputer w porównaniu do mniejszych miast i wsi, posiadanie komputera odnotowano znacznie częściej w gospodarstwach o wyższych poziomach dochodów[26].

Występuje znaczne zróżnicowanie regionalne pod tym względem. Najwięcej gospodarstw domowych wyposażonych jest w komputer w województwie pomorskim i mazowieckim (ponad 40%), najmniej w kujawsko – pomorskim, zachodniopomorskim, lubelskim i warmińsko – mazurskim.

W przypadku gospodarstw emerytów i rencistów komputery występują najrzadziej . W gospodarstwach emerytów w 13, 09% tych gospodarstw, a w przypadku rencistów w 13, 52% .

Ponad ½ gospodarstw deklaruje, że chciałaby mieć komputer, ale ze względów finansowych nie może sobie na niego pozwolić. Plany zakupu komputera mają przede wszystkim gospodarstwa domowe z dziećmi. **Natomiast w gospodarstwach domowych emerytów i rencistów plan zakupu komputera podawano najrzadziej spośród wszystkich kategorii społecznych.**

Podobnie jest z dostępem i korzystaniem z Internetu. W lipcu 2004 techniczne możliwości dostępu do internetu miało 26% wszystkich gospodarstw domowych w Polsce. Dostępność i używalność zależna jest najczęściej od:

- typu gospodarstwa domowego: najczęściej występuje ono w gospodarstwach pracowniczych w których są dzieci;
- źródeł dochodu: im wyższy poziom dochodu tym częściej istnieje dostęp do internetu;
- wielkości miejscowości: w dużych miastach występuje częściej niż w małych miastach i na wsi;
- wykształcenia oraz płci: znacznie więcej mężczyzn niż kobiet posiada i korzysta z Internetu. Zaledwie 8% osób z wykształceniem podstawowym wykorzystało

[26]Potwierdza to zarówno badanie w ramach projektu *Diagnoza społeczna*...op. cit jak i badanie GUS dotyczące informatyzacji życia: www.stst.gov.pl.

kiedykolwiek dostęp do Internetu, natomiast 59% osób wykształceniem średnim, i 84% z wyższym[27].

W przypadku gospodarstw emerytów i rencistów, co dziesiąte gospodarstwo ma dostęp do Internetu, podobnie jak gospodarstwa rolników i utrzymujących się z niezarobkowych źródeł. **Emeryci i renciści należą również do tych, którzy najrzadziej deklarują chęć posiadania dostępu do Internetu.**

Warto zaznaczyć, że osoby starsze są grupą, która najczęściej podaje, że mimo posiadania komputera nie korzysta z niego : 20% spośród osób z tej grupy mimo iż posiada komputer nie używa go. Podobnie dzieje się w przypadku korzystania z Internetu. Średni wiek korzystających z komputera to 33 lata, a niekorzystających 49 lat. Do osób niekorzystających z komputera należą również - poza osobami bardziej zaawansowanych wiekiem - kobiety, a także mieszkańcy wsi.

Najwięcej użytkowników Internetu jest wśród uczniów i studentów, aż 74%. Natomiast tylko 2% wśród emerytów i 9% wśród rencistów. Polacy korzystają z internetu, głównie do uzyskiwania różnego rodzaju korzyści i polepszenia własnej sytuacji. „Mimo, iż Internet najczęściej wykorzystywany był do przeglądania stron www, podstawową jego funkcją wydaje się być ułatwianie kontaktów pomiędzy ludźmi, w gruncie rzeczy funkcja komunikacyjna internetu wykorzystywana jest najczęściej[28]". **W przypadku osób starszych Internet wykorzystywany jest do kontaktów z rodziną.** Średnio 22% korzystających z internetu użyło go do komunikowania się z rodziną, natomiast **w przypadku emerytów było to 52%.** Stosunkowo rzadko emeryci wykorzystują internet do kontaktowania się ze znajomymi,. Autorzy badania rozumieją to jako skutek tego, że znajomi emerytów, (w domyśle inni emeryci) również nie korzystają z internetu. Jako przykład zgoła innego traktowania tego narzędzia przez osoby starsze podaje się Stany Zjednoczone, gdzie ilość internautów na emeryturze przekroczyła „masę krytyczną" , a seniorów korzystających z sieci ciągle przybywa." Wynika to w bardzo dużej mierze właśnie z możliwości nawiązania kontaktów z podobnymi osobami, łatwości podtrzymywania starych znajomości i rozwijania zainteresowań" (...) „Dodatkową motywacją do korzystania z internetu przez emerytów w USA jest duża ilość materiałów – stron www i grup dyskusyjnych poświęconych zdrowiu i różnym formom wsparcia dla osób starszych (również coraz bardziej powszechne staje się

[27]W mieście 31% a na wsi 15% więcej na ten temat:. www.stat.gov.pl , s. 2-4.

[28]D. Batorski , *Ku społeczeństwu informacyjnemu,* op. cit. s. 227, oraz www.stat.gov.pl na stronie tej umieszczone są informacje dotyczące umiejętności indywidualnych osób korzystających z komputera.

studiowanie na UTW za pośrednictwem internetu m.in. w USA, Austaralii czy w Niemczech).

Jeśli chodzi o ocenę własnych umiejętności dotyczących obsługi komputera niewiele osób zadeklarowało posiadanie „ bardzo wysokich umiejętności w tym zakresie ok. 6%, a „wysokich" ok. 21,5%. Najważniejsze znaczenie ma tutaj ponownie wiek . Osoby młodsze deklarują lepsze umiejętności, a miedzy 21 – 30 rokiem życia najwyższe, posiadaniu wysokich umiejętności sprzyja również bycie mężczyzną , zamieszkiwanie w większym mieście i wyższe wykształcenie. Autorzy diagnozy podkreślają, że **„Zdecydowanie najmniej osób umiejących dobrze wykorzystać komputer jest wśród emerytów, biernych zawodowo i bezrobotnych. Grupy te są szczególnie zagrożone cyfrowym wykluczeniem – pozbawieniem korzyści płynących płynących z rozwoju technologii , również dlatego, że w grupach tych dużo mniej osób korzysta z komputera**[29]".

W Polsce ilość internautów na emeryturze jest niewielka, dlatego mogą czuć się w sieci osamotnieni – poza rodziną właściwie nie mają się z kim kontaktować. Przyczyną tzw. cyfrowego wykluczenia może być brak, bądź niewystarczające umiejętności w posługiwaniu się tymi narzędziami. Spośród przyczyn nieposiadania dostępu do internetu wymienia się nie tylko zbyt wysokie koszty zakupu sprzętu i użytkowania go, ale również brak niezbędnych umiejętności w posługiwaniu się Internetem.

Jednym ze wskaźników rozwoju społeczeństwa informacyjnego jest również stan rozwoju telefonii stacjonarnej i komórkowej.

W marcu 2003 roku 82,2% gospodarstw posiadało telefon stacjonarny.(obecnie sytuacja uległa zmianie na skutek częstego rezygnowania z usług TP.AS na rzecz usług oferowanych przez telefonie komórkowe). Na wsi sytuacja przedstawia się najbardziej niekorzystnie pod tym względem. Telefony stacjonarne posiada 73% gospodarstw. Najrzadziej w telefon stacjonarny wyposażone są gospodarstwa osób utrzymujących się z niezarobkowych źródeł dochodu 56%. Natomiast stosunkowo często telefon pojawia się w gospodarstwach emerytów – 83,09% . Gospodarstwa rencistów wyposażone są w telefony stacjonarny w 72%.

[29]Por. D. Batorski, *Ku społeczeństwu informacyjnemu* op. cit., s.. 228 Podobnie w badaniu GUS podawane powody braku dostępu do Internetu występowały w różnych proporcjach w zależności od wieku. Wraz z wiekiem respondentów rósł odsetek odpowiedzi „ brak potrzebnych umiejętności" jako powód nieposiadania dostępu do internetu. Osoby w przedziale wiekowym 16 – 24 lata i posiadające wyższe wykształcenie w ogóle nie wybierały tej odpowiedzi podczas gdy wskazało ja 40% respondentów z najwyższej grupy wiekowej (55 –74 lat), www.stat.gov.pl str s.. 4

Obecnie w Polsce telefonia komórkowa rozwija się szybciej niż stacjonarna, choć coraz częściej mówi się o konkurencji Internetu jako tańszego narzędzia porozumiewania się na odległość. Powszechnie przyjęło się nawet uważać, że niedaleka przyszłość będzie należeć do telefonii komórkowej, przenośnych komputerów i bezprzewodowego dostępu do Internetu.

Co czwarty Polak posiada telefon komórkowy. Najczęściej są to osoby między 20 a 35 rokiem życia; częściej posiadają go mężczyźni niż kobiety i gospodarstwa pracownicze Również wyższy poziom wykształcenia sprzyja większemu odsetkowi posiadających telefon komórkowy.

Bardzo istotne znaczenie ma tutaj również wiek. Przedstawia to wykres 1.

Wykres 1

Posiadanie telefonu komórkowego w zależności od wieku.

Źródło: D. Batorski, *Ku społeczeństwu informacyjnemu*, op. cit., s.218.

W przypadku gospodarstw rencistów telefon komórkowy posiada 19, 81% mężczyzn i

11,03% kobiet. Emeryci należą do typu gospodarstw najrzadziej posiadających telefon komórkowy , w przypadku mężczyzn to 10, 01%, a w przypadku kobiet tylko 4,33%.

Jakie są przyczyny tak niskiego udział osób starszych wśród korzystających z technologii cyfrowej i przeciwnie najwyższy wśród młodzieży. Uczeni wyjaśniają taką sytuację, przywołując niekiedy koncepcję trzech typów kultur, opracowaną przez Margaret Mead. Za kryterium podziału na trzy typy przyjmuje ta autorka różnorodność środowisk, w których przebiega socjalizacja oraz kierunki i sposób przekazu kulturowego między pokoleniami.

Pierwszy typ *kultury postfiguratywnej* występuje w tradycyjnych społeczeństwach rolniczych. Młoda generacja kształtowała się tutaj wzorując się na rodzicach i dziadkach. W *kulturze kofiguratywnej* występującej w społeczeństwach przemysłowych występuje tolerancja dla zachowań młodszej generacji oraz przyjęciu przez starszych , że każda młodsza generacja różni się od poprzednich i to jest zjawiskiem naturalnym. W *kulturze prefiguratywnej* starsze osoby zostają zmuszone do tego aby uczyć się od młodszych nowych postaw i zachowań. Zgodnie z tą koncepcją rola ucznia i nauczyciela zostaje odwrócona i to młodzi stają się nauczycielami. Zdaniem M. Mead ekspertami w dziedzinie nowych technologii mają szansę zostać jedynie młodzi, bowiem oni mają inny stosunek do innowacji technicznych. Nowości przyjmują jako coś naturalnego. Tymczasem starsi często czują się zagrożeni lub bezradni, gdy w swoim miejscu pracy muszą nauczyć się obsługiwać komputer, lub gdy w banku otrzymują kartę kredytową. Tempo w jakim pojawiają się innowacje techniczne jest rewolucyjne i pociąga za sobą zmiany w instytucjach społecznych i powoduje zmiany w charakterze kultury[31]. Koncepcja M. Mead wydaje się być mieć odzwierciedlenie w polskiej rzeczywistości, w której udział osób starszych w korzystaniu z nowoczesnych technologii jest najniższy spośród wszystkich grup wiekowych. Poza komputerem, dostępem do internetu i telefonem komórkowym inne sprzęty gospodarstwa domowego- które również, mogłyby być wskaźnikiem „nowoczesności gospodarstw domowych”- są także w posiadaniu nieznacznej ilości osób starszych, przedstawia to tabela 15:

Tabela 15

Wyposażenie gospodarstw emerytów i rencistów w niektóre przedmioty trwałego użytkowania w 2003 r.

Przedmioty trwałego użytku	**ogół**	**emeryci**	**rencisci**
Zmywarka do naczyń	3,4%	1,6%	0,7%
Samochód osobowy	48,9%	31,8%	24,1%

[31]D. Bazuń, B. Trzop, *Prefiguratywny model kultury w edukacji dorosłych* w:Edukacja Dorosłych nr1/2002, na podstawie: M. Mead *Kultura i tożsamość. Studium dyskursu międzypokoleniowego* op. cit..

Odtwarzacz płyt kompaktowych	11,1%	5,1%	5,0%
Kuchenka mikrofalowa	26,6%	15%	14,3%
Telefon komórkowy	47,2%	23,3%	26,2%
Urządzenie do odbioru telewizji sat.	49,7%	44,1%	37,5%
Komputer osobisty	29%	10,6%	11,6%
Dostęp do internetu	13,8%	4,8%	4,4%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Rocznik Statystyczny RP, GUS Warszawa . 2004 tab. 9(214) s. 31.

Nieco inaczej jest w przypadku posiadania urządzenia do odbioru telewizji satelitarnej. Zwłaszcza w przypadku emerytów posiadanie takiego urządzenia w odsetku niewiele niższym niż wśród ogółu społeczeństwa, świadczyć może o preferencjach w wyborze rodzaju aktywności realizowanej przez osoby starsze w ich w czasie wolnym. Oglądanie telewizji stanowi najczęściej wymienianą formę spędzania czasu wolnego przez osoby starsze[32].

Zastanawiające jest natomiast to, że kontrargumentów dla tez M. Mead dostarcza rzeczywistość krajów Europy Zachodniej i Ameryki Północnej. Fakt częstego wykorzystania komputera i internetu przez osoby starsze w krajach Europy Zachodniej czy Stanów Zjednoczonych może być dowodem na to, że osoby starsze mają szansę stać się uczestnikami nowych form życia społecznego. Wydaje się, że problem tkwi raczej w stereotypowym postrzeganiu osób starszych jako „niepotrafiących włączyć się w nurt korzystania z nowych technologii". Fakt, że osoby starsze uczestniczące w zajęciach UTW biorą udział w zajęciach informatycznych- na różnych poziomach zaawansowania- jest również dowodem na to, że osoby starsze nie muszą być wykluczone z cyfrowego sposoby komunikacji. Nowoczesne technologie mogą stanowić szansę dla pełnego uczestnictwa w życiu społecznym. Coraz częściej pojawiają się opinie, które w porozumiewanie się za pośrednictwem elektronicznych środków postrzegają szansę dla osób starszych „zupełnie innego wymiaru nabiera kontakt człowieka starszego z odległymi nieraz środowiskami. Trudno nie docenić tej szczególnej

[32]Zob. E. Trafiałek, *Człowiek starszy w Polsce w latach 1994 – 1997* .. op. cit., s. 53 i inne. O sposobach spędzaniu czasu wolnego osób starszych pisze również E. Trafiałek w pozycji *Życie na emeryturze w warunkach polskich przemian systemowych. Studium teoretyczno – diagnostyczne,* Kilece 1998 . Na temat czynników wpływających na sposób spędzania czasu wolnego przez osoby starsze w różnych warunkach zależnych od środowiska lokalnego pisze np. G. Orzechowska *Miejsce i rola człowieka starszego w środowisku zamieszkania*, w: Ludzie starzy w warunkach transformacji ustrojowej red. B. Synaka op. cit., s. 23-32.

szansy i zarazem możliwości stałego kontaktowania się człowieka w trzecim wieku z szerokim światem ludzkim. Wyrównuje to w pewnym sensie szansę ludzi starszych w stosunku do przedstawicieli innych kategorii wiekowych[33]".

O funkcji internetu w życiu starszych ludzi mówiono również na jednym z kongresów zorganizowanych przez stowarzyszenie AIUTA[34]. Podczas wystąpień przedstawicieli nauki zaprezentowano możliwe do wykorzystania przez osoby starsze cechy nowoczesnych technologii. Kształtują one nie tylko nowe sposoby uczenia się, umożliwiają kontakty z innymi osobami, ale przedłużają również samodzielność i pozostawanie we własnym domu nawet osobom mało sprawnym. Jednym ze sposobów utrzymywania samodzielności są tzw. inteligentne mieszkania: wyposażone w urządzenia elektroniczne, które reagują na głos lub ruch. Internet, natomiast, dostępny coraz to liczniejszym zbiorowościom stwarza możliwość powstawania edukacyjnych środowisk – wspólnot. „Rozmowy – chat – wideokonferencje, klasy wirtualne zbliżają ludzi, poszerzają krąg znajomych. Internet stwarza również możliwość prowadzenia różnorodnych badań z udziałem osób starszych[35].

3.3.3. Miejsce i rola człowieka starszego w historii i kulturze współczesnej

Mechanizm wpływu kultury na życie społeczne jest złożony i skomplikowany – pisze M.. Filipiak[36]- zależy od istniejącego systemu społecznego i systemu kulturowego. System kulturowy wyznacza zespół społecznych zależności. Jeśli zaś przyjmiemy, że elementami społecznego systemu są jednostki ukonstytuowane w trakcie interakcji w grupy społeczne i kategorie jednostek, to pozycja i role tych jednostek są ,poza innymi czynnikami, wyznaczone w dużej mierze przez kulturę. Zatem idąc dalej można powiedzieć, że w przypadku osób starszych będzie podobnie : ich pozycja, funkcje i role będą wyznaczone przez kulturę, której istotnym elementem są wartości. Przez wartości rozumie tutaj wszystko to, co jest potencjalnym przedmiotem ludzkich dążeń i działań. Sądzę, że to jakie wartości cenione są w obrębie jakiegoś społeczeństwa, zależne jest w pewnej mierze od sposobu i warunków życia ludzi,mają one bowiem wpływ na określenie pełnionych funkcji i ról przez osoby starsze.

[33].J. Semków, *Społeczne i kulturowe wymiary przeżywania okresu późnej dorosłości,* w: Ludzie starzy w trzecim tysiącleciu... op. cit., s. 24.

[34]Międzynarodowe Stowarzyszenie Uniwersytetów Trzeciego Wieku.

[35]O Czerniawska, *Edukacyjne przesłania kongresów AIUTA* w: Edukacja Dorosłych nr 2/2001.

[36]M. Filipiak *Socjologia kultury. Zarys zagadnień*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2000, s. 8.

Sądzę też, że cenione wartości mają także wpływ na istniejący stosunek otoczenia społecznego do ludzi starszych. Dowodem na to mogą być różne sposoby traktowania osób starszych na przestrzeni wieków i w obrębie różnych kultur. Spróbuję przedstawić, jak działo się to w wybranych momentach historii.

Niektóre plemiona koczownicze zabijały tych, którzy stali się już niedołężni, inne zaś zmieniając miejsce pobytu , pozostawiały ich na postoju bez opieki, gdzie ginęli z głodu lub stawali się ofiarami dzikich zwierząt. U plemion wojowniczych, wśród których śmierć ze starości była hańbą, mężczyźni do końca swych dni brali udział w bitwach i w nich ginęli. Najbardziej cenionymi wartościami w tych kręgach kulturowych była siła fizyczna, jak najlepsze zdrowie i motywacja do walki o przetrwanie w warunkach zagrożenia pochodzącego z natury. Zatem pozycja człowieka starszego wyznaczona przez pryzmat takich dążeń była tym lepsza, im więcej siły, zdrowia i możliwości walki zachowywał starszy człowiek. Wraz z rozwojem kultury zmieniał się los starszych ludzi. Coraz wyżej ceniono doświadczenie i życiową mądrość więc coraz większym szacunkiem otaczano starszych. Obyczajowość chińska nakazywała odnosić się do człowieka starszego z tym większym szacunkiem i czcią im był starszy. „W Chinach tradycyjny szacunek do starości i starców nie miał charakteru czysto sentymentalnego: postulował , że należy słuchać osób starszych z racji ich doświadczenia i mądrości i , że mają oni prawo do szacunku i godności nie znanych w naszym współczesnym świecie. Miało to tak istotną wartość, że często ludzie podawali się za starszych niż byli w istocie. Pięćdziesiąta rocznica urodzin była tam ważną datą w życiu człowieka oznaczała czas nagrody w spokoju i szczęściu[37]". Podobnie byli traktowani ludzie w starożytnym Egipcie czy w Grecji. Przykładem może być spartańska rada starców – geruzja, w której zasiadało najstarszych 28 obywateli sprawujących władzę ustawodawczą w państwach greckich o ustroju demokratycznym. Do kompetencji geruzji należało również sądzenie winnych w wybranych sytuacjach. Podobnie w czasach demokracji ateńskiej najwyższe stanowiska powierzono ludziom starym. Z kolei obraz człowieka starego w tym czasie prezentowany przez Platona i Cycerona[38], jako mądrego, doświadczonego, godnego czci i umiejącego sprawować rządy był sprzeczny z obrazem jaki przedstawiał Artstoteles. Widział on w starszych głównie surowość, kłótliwość, skąpstwo, brak odwagi, które to cechy

[37]K. Wiśniewska- Roszkowska, op. cit. na podstawie: Więź nr 1 1968.

[38]Por. M. T. Cicero, *Pisma filozoficzne* T. IV, przeł. Z. Cierniakowa, Warszawa 1963.

jego zdaniem utrudniają ich udział w życiu politycznym. Członkowie aeropagu mieli władzę i byli nieusuwalni właśnie do czasów Arytotelesa[39].

Postawę szacunku wobec osób starszych głosiły również ugruntowany judaizm i chrześcijaństwo[40]. Długowieczność w *Księgach Starego Testamentu* jest ukazana jako nagroda za dobre życie. Według powszechnego przekonania hańbą było nie dożyć późnej starości. Człowiek starszy otaczany był szacunkiem, co nakazywała *Księga Kapłańska.* Z kolei w *Księdze Mądrości* Syracha czytamy nakaz troski o osoby starsze: „ Synu wspomagaj ojca swego w starości, nie zasmucaj go w jego życiu.(...) miej wyrozumiałość, nie pogardzaj nim, choć jesteś w pełni sił.(...) Kto porzuca ojca swego, jest jak bluźnierca, a przeklęty przez Pana , kto pobudza do gniewu swa matkę"[41] Religia chrześcijańska nie traktuje starości jako szczególnego przejawu błogosławieństwa Bożego, lecz jako jeden z etapów ludzkiego życia w jego rozwoju wewnętrznym i dojrzewaniu. Zobowiązuje wszystkich do szacunku dla osób starszych, udzielania im pomocy, a także wdzięczności za ich dokonania[42]

Według św. Augustyna starość zaczyna się ok. 60 roku życia, trwać może do 120 lat. Zadaniem osób starszych jest myślenie o życiu pozagrobowym i zbawieniu duszy. Średniowiecze traktuje starość raczej jako słabą i brzydką i należy ją traktować jako karę[43]. W czasach renesansu autor *Utopii* T. More widział w starcach -podobnie jak starożytni -sprawujących władzę, a młodym nakazał szacunek i posłuszeństwo wobec starych. Paracelsus w *Księdze długiego życia* pisze, że choć starość jest procesem, który zżera organizm, to proces ten można opóźnić. Podobnie F. Bacon[44] zastanawiał się nad sposobami przedłużenia życia; przyczyny starości upatrywał w niehigienicznych praktykach wcześniejszych faz życia. W XVIII wieku Francja wprowadziła obowiązek sprawowania opieki nad starszymi rodzicami przez ich dzieci. Zaczęły powstawać pierwsze domy opieki. Olga Czerniawska pisze, że starość godziwa ,była w pewien sposób gwarantowana przez posiadane bogactwo, a najtrudniejsza była dla ludzi biednych. Dopiero instytucje społeczne, najwcześniej zakładane przez zakony roztaczały opiekę nad biednymi starcami. Za pierwszy dom opieki o godziwych warunkach uważa się Pałac Inwalidów, który prócz noclegu i

[39]Na podstawie:. G. Minois, *Historia starości. Od antyku do renesansu*, Warszawa 1995., passim.

[40]L. Dyczewski, *Ludzie starzy w społeczeństwie i kulturze,* KUL, Lublin 1994, s. 14-15.

[41] L. Dyczewski , op. cit str. 14-15. za: Księga Mądrości Syrach 3,12 – 16 .

[42] Ibidem, s. 15.

[43]G. Minois, *Historia starości. Od antyku do renesansu* op. cit.,s. 171 – 222.

[44]Ibidem, s. 171-222.

wyżywienia zapewniał starszym możliwość pracy w ogrodzie. Właściwie dopiero dziewiętnastowieczny system emerytalny zapewnił godziwa starość[45].

Różnie można oceniać pozycję osób starszych wyznaczona przez współczesną kulturę. Z jednej strony pisze się, że kultura nakazuje starszym kultywować takie wartości, które pozwolą na jak najdłuższe bycie młodym, co w pewien sposób wymuszane jest przez warunki ekonomiczne, z drugiej strony często słyszy się głosy, że starość powinna być widziana taką jaka jest naprawdę. B. Szatur - Jaworska pisze, że współcześnie tym bardziej cenimy starość im więcej w niej młodości. Z kolei L. Dyczewski w rozważaniach nad miejscem człowieka starszego w kulturze współczesnej uważa, że pozycję starszych zachwiały zmiany w życiu rodzinnym i społecznym. Dodajmy, że zmiany te są wyznaczone przez wartości rzekomo cenione przez młodych. Tempo zmian oraz zdecydowane nastawienie jednostek i całych społeczeństw ku przyszłości pociągnęły za sobą kult postępu. Gloryfikuje się takie cechy młodości jak: energia życiowa, spryt, zaradność, inicjatywę , przedsiębiorczość i odważne podejmowanie ryzyka. Znalazły one większe uznanie niż życiowa mądrość i doświadczenie osób długowiecznych. Poszukuje się chętnie wzorów postępowania nie w przeszłości, lecz wśród ludzi żyjących dzisiaj, a także wśród bohaterów literatury futurologicznej. Ludzi starych traktuje się jak zaprzeczenie tych cech, a zatem jako obciążenie w osiąganiu postępu i dobrobytu przez resztę ludności. Według L. Dyczewskiego akcentowanie cech związanych z młodością wystąpiło także w życiu religijnym i pracy duszpasterskiej. W sztuce religijnej łatwo zauważyć znaczne odmłodzenie wyobrażeń Boga i świętych. Troska duszpasterska zogniskowała się na młodzieży i dzieciach. Powstały liczne grupy religijne młodzieży , opieką otoczono także młode małżeństwa. Natomiast człowieka starszego pozostawiono na uboczu[46]. Choć z drugiej strony to właśnie kościół i katolicka nauka społeczna każą dostrzegać w człowieku starszym kogoś, kto jest godny czci i szacunku[47].

Współczesna starość traci swoją istotną społecznie funkcję nośnika tradycyjnych wartości, bo te tradycyjne wartości same wydają się tracić na znaczeniu. Można uznać, za

[45]W XIX wieku podjęto systematyczne badania z zakresu warunków życia i aktywności ludzi starych. Przyczyną tego była zmiana demograficzna . Badania dotyczyły psychospołecznych determinantów starości i starzenia się, a także zagadnień medycznych, badano również warunki życia osób starszych i określano sposoby realizacji pomocy społecznej. Interesowano się również aktywnością psychospołeczną seniorów i możliwością jej przedłużenia. Badania dotyczyły również profilaktyki starości i możliwościom zapobiegania długotrwałym pobytom w szpitalach,por. Z. Szarota *Gerontologia społeczna i oświatowa,* op. cit. s. 15.

[46]L. Dyczewski, *Ludzie starzy i starość w społeczeństwie i kulturze,* op.cit., s.16-17, 29.

[47]Jan Paweł II, *List do osób w podeszłym wieku*, Watykan 1999, opublikowane: Tarnów 1999 zobacz również: Godność i posłannictwo ludzi starych w kościele i świecie,, Watykan 1998: źródło internetowe.

trafną refleksję taką oto refleksję: „starość staje się, jak to pokazują filmy fabularne i reklama, urocza, sentymentalna, bajkowa(...). i jest przy tym sprawą delikatną — mówienie o niej uważane bywa często za niegrzeczne, wymaga specjalnych językowych zabiegów. Wiele starszych osób ulega tendencji do udawania, że starość nie istnieje — zachowywanie się na sposób młodzieżowy maskuje faktyczny wiek i wskazuje na niekończącą się nigdy młodość i witalność.(...) „Musisz być, młody/młoda, a jeśli nie jesteś, to przynajmniej wyglądaj młodo, a jeśli nawet to ci się nie udaje, to przynajmniej obwieszczaj wszem wobec, że czujesz się młodo. Za wszelką cenę i pod żadnym pozorem nie przyznawaj się do swojej starości nawet przed samym sobą" — to nieoficjalny komunikat naszej kultury. pisze B. Wieczorek[48]. Ludzie starsi, przede wszystkim w wysoko rozwiniętych społeczeństwach, w sposób modelowy zaczęli realizować swoją nową rolę społeczną. Według P. Błędowskiego fakt wcześniejszego przechodzenia w stan bierności zawodowej powoduje wydłużenie się okresu starości. Chodzi tutaj nie tyle o starość w znaczeniu funkcjonalnym czy biologicznym, ale zmianę pełnionych ról. To „odmłodzenie starości" wpływa według wspomnianego autora na kształtowanie określonego stylu życia i wzorów konsumpcji osób po zaprzestaniu aktywności zawodowej. Wzorce te w dużej mierze kształtowane są przez kampanie reklamowe, mające na celu zwiększenie popytu na konkretne artykuły lub usługi. Rezultatem czego jest na przykład to, że ludzie starsi częściej niż dawniej zwracają uwagę na modę, chętniej podróżują , łatwiej podejmują decyzję o zmianie wyposażenia mieszkań[49]. Kultywowanie takich wartości, które gloryfikują głównie to, co kojarzy się z siłą i pięknem młodości sprawia, że ludzie starsi mniej sprawni, czy niedołężni mogą czuć się marginalizowani i niedostrzegani. Doświadczają tego przede wszystkim osoby chore, pozbawione opieki bliskich, przeżywające schyłek życia samotnie w swoich domach lub domach pomocy

[48]B. Wieczorek,*Przymus wiecznej młodości*, w:W drodze, Zeszyt nr 11(375)/2004, Warszawa 2004.

[49]P. Błędowski, *Lokalna polityka*... op. cit, s.106. Ludzie starsi to dziś potężna grupa konsumencka, która chętnie kupuje najnowsze kosmetyki i ubrania. W Niemczech siła nabywcza grupy seniorów oceniana jest na 90 mld euro rocznie Jedną trzecią osób, które zakupiły w ostatnich latach nowy samochód, byli u naszych zachodnich sąsiadów ludzie po pięćdziesiątce. Według statystyk biur podróży dwie trzecie osób po 50. roku życia wyruszyło w zeszłym roku w długą podróż, a spośród nich 40 % stanowili 70–latkowie. Starsi ludzi znacznie częściej niż dotąd chcą się kształcić , na niemieckich uniwersytetach studiuje już ponad 37 tysięcy seniorów: na podstawie: B. Wieczorek, *Przymus wiecznej młodości* op. cit.Analizą tego nowego pokolenia zajął się wnikliwie Paul Baltes, dyrektor Max–Planck–Institut für Bildungsforschung w Berlinie i autor dużego opracowania *Die Berliner Altersstudie* poświęconego okresowi starości. Jest ono wynikiem badań prowadzonych przez socjologów, psychologów i ekonomistów, którzy analizowali postawy 1200 mieszkańców Berlina. Wyniki te są według naukowców wiarygodne także dla innych dużych niemieckich miast - możemy więc mniemać, że opisywane tendencje staną się niebawem codziennością także i w Polsce.

społecznej. Osoby , które ze względu na zły stan zdrowia, czy inne powody swego niekorzystnego położenia uzależnione są od innych. „Cechą szczególną położenia ludzi starych jest ich asymetryczna zależność od młodszych pokoleń, pogłębiająca się z upływem czasu i nabierająca z wiekiem trwałego charakteru, zależność ta to swoista forma bezradności fizycznej lub bezsilności w stosunkach społecznych z innymi ludźmi i/lub instytucjami. Strach przed utratą samodzielności życiowej może rodzić narastające poczucie zagrożenia uruchamiając błędne koło postrzegania coraz to nowych - urojonych bądź rzeczywistych - przeszkód w normalnym, codziennym funkcjonowaniu[50]". We współczesnym społeczeństwie trudno żyć ludziom starszym i zależnym . B. Śliwierski pisze, że społeczeństwo, w którym żyjemy jest toksyczne, nie reagujące na zło, oparte na systemie niszczącym ludzi słabych, a takimi często są ludzie starsi. Właściwa dla takiego społeczeństwa jest szkoda moralna, fizyczna i społeczna. W takiej rzeczywistości żyjemy i coraz częściej obserwujemy człowieka starszego odsuwanego, pomijanego i niedocenianego[51].

3.4. Stereotypy dotyczące starości i ludzi starszych

Wydaje się, że wpływ na wizerunek człowieka starszego mają stereotypy dotyczące starości, jako fazy życia, a także dotyczące cech i zachowań ludzi starszych. Te stereotypy według niektórych uczonych kształtują postawy wobec ludzi w podeszłym wieku[52].

Pojecie stereotypu wprowadził do nauki amerykański socjolog Lippman. Pojęcie stereotypu rozumiane może być jako: „Funkcjonujący w świadomości społecznej skrótowy, uproszczony i zabarwiony wartościująco obraz rzeczywistości odnoszący się do rzeczy ,osób i grup społecznych, instytucji itp. Często oparty na niepełnej lub fałszywej wiedzy o świecie, utrwalony jednak przez tradycje i nie ulegający zmianom"[53]. Stereotypy mają wpływ na kształtowanie się postawy wobec osób starszych, a także postawy wobec własnej starości. Te z nich , które dotyczą ludzi starszych wprowadzają dwuznaczne oceniające komunikaty; z

---

[50] Z. Woźniak *Najstarsi z poznańskich seniorów Jesień życia w perspektywie gerontologicznej,* op. cit.

[51]B. Śliwierski, *Krytyczna teoria wychowania wobec osób starszych w toksycznym społeczeństwie,* w: Przygotowanie do starości red. M. Dzięgielewska, Wydawnictwo UŁ, Łódź 1997, s. 85-95.

[52]D.F.Schmidt.,S. M. Boland , *Structure of perceptions of older adults: evidence for multiple stereotypes,* w:Psychology and Aging 1968, nr 3.

[53]*Słownik Języka polskiego,* PWN, Warszawa 1981.

jednej strony ludzie starsi i starość przedstawiane są w tzw. stereotypach negatywnych : utożsamiane są z takimi określeniami jak: choroba, bezczynność, ograniczenie sprawności i bierność w życiu społecznym, z drugiej , w stereotypach pozytywnych i takich określeniach jak: aktywność niezależna od wieku i wiążące się z nią pełne uczestnictwo w życiu społecznym, mądrość i doświadczenie.

W odpowiedzi na pytanie o to, jak rodzą się stereotypy wielu autorów przychyla się do stwierdzenia, że mają one racjonalne jądro[54]. Inni z kolei podważają to stanowisko, twierdząc, że są całkowicie zmistyfikowana formą rzeczywistości. W przypadku tych stereotypów, które dotyczą osób starszych może być tak, że mimo, iż wypływają one z rzeczywistych przesłanek wynikających, ogólnie ujmując, z pogorszenia stanu zdrowia osób starszych i wiążącym się z nim ograniczeniem w pełnieniu określonych ról, to dokonywana generalizacja na ich podstawie jest silnie zabarwiona emocjonalnie. Poza tym racjonalne przesłanki zawarte w tych stereotypach wydają się tracić na znaczeniu w przypadku funkcjonowania takich „prawd" w dłuższym okresie czasu, w którym rzeczywistość społeczna podlega nieustannym zmianom. Stąd to, co pierwotnie było przyczyną powstania stereotypu np. obserwowany brak uczestnictwa osób starszych w życiu społecznym, styl ubierania się charakterystyczny wyłącznie dla osób starszych , obecnie - przynajmniej w przypadku pewnej grupy starszych – zanika. W. Lippman uważa, że „wyobrażenia, zasady i idee zrodzone w określonych warunkach historycznych przeżywają te warunki i kontynuują swe istnienie jako pozbawione swego realnego podkładu hasła i pojęcia, a traktowane są nadal z nabożną czcią jako coś w rodzaju tabu czy fetysza[55]. Poniżej przedstawiłam wnioski z wybranych badań, dotyczących funkcjonowania stereotypów na temat ludzi starszych, a także wiążących się z nimi postaw zarówno otoczenia społecznego wobec ludzi starszych, jak i samych ludzi starszych wobec własnej starości. Po drugiej wojnie światowej zaczęto interesować się nierównościami społecznymi związanymi z przynależnością do kategorii wiekowych. Model cyklu życia widzi wraz z upływającym wiekiem najpierw wzrost zdolności intelektualnych i witalności, a następnie powolne zmniejszanie się zdolności

[54] Zob. więcej na ten temat pisze: E. Młyniec, *Teoria stereotypu* w: Studia z teorii polityki red. A. W. Jabłońskiego i L. Sobkowiaka, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1998 s. 200 – 202.

[55]Zdaniem Aronsona, stereotypy nadmiernie uogólniając przypisują identyczne cechy każdej osobie należącej do określonej grupy, bez względu na istniejące rzeczywiste różnice. Opierają się na zasłyszanych opiniach albo powstają jako sposób uzasadniania naszych własnych uprzedzeń.:B.S.Aaronson *Personalisty stereotypem of ageing* w:Journal of Gerontology 21/ 1966, s. 458 – 462.

organizmu. Takie ujęcie okresów rozwojowych prowadzi do powstania odmiennych ocen i wartościowania poszczególnych okresów życia. Uważa się to za jedną z głównych przyczyn powstania stereotypów i uprzedzeń względem jednostek w danym wieku[56]. Osoby starsze należą wg wielu autorów do dyskryminowanych. W literaturze często spotyka się wspomniane już wyżej pojęcie ageizm. Jego twórcą był Robert Butler[57]. Pod tym pojęciem rozumiał proces systematycznego tworzenia stereotypów i dyskryminowania ludzi z powodu tego , iż są starzy[58]. E. B. Palmore pisał, że ageizm to również stereotyp przypisujący pozytywne cechy kategorii osób starszych . Jego ładunek negatywny może powodować ograniczenie możliwości rozwoju danej grupy lub osoby, natomiast pozytywny może implikować ograniczenie rozwoju innych grup lub jednostek w stosunku do grupy, na temat której istnieją pozytywne stereotypy. Zdaniem J. Piotrowskiego natomiast, to właśnie społeczny stereotyp człowieka starego jest jedną z przyczyn traktowania starzenia się społeczeństwa jako klęski[59].

Negatywne uprzedzenia i stereotypy przedstawiają osoby starsze jako mniej zdolne i kompetentne do wykonywania niektórych czynności o charakterze manualnym, kognitywnym bądź emocjonalnym. Pozytywne z kolei przypisują osobom starszym szczególne cechy np. mądrość wynikającą z życiowego doświadczenia, życzliwość. Można przypuszczać, że treść istniejących stereotypów pełni bardzo ważna rolę dla samych ludzi starych , którzy mogą postrzegać siebie w taki sposób w jaki postrzega ich przynajmniej znaczna część społeczeństwa. Ta społeczna funkcja stereotypu decyduje zatem zarówno o miejscu człowieka starego w tym społeczeństwie jak i stosunku człowieka starszego do własnej starości.

R. Bartel wyróżnił kilka stereotypowych wyobrażeń na temat ludzi starszych i starości: jednym z nich jest wyobrażenie o opuszczeniu i osamotnieniu człowieka starszego, postępującego z wiekiem konserwatyzmu, obniżeniem możliwości osiągnięć. Starość kojarzona jest głównie z chorobą lub pogarszaniem się stanu zdrowia, wiąże się to z

---

[56] P. Szukalski, *Uprzedzenia i dyskryminacja ze względu na wiek – przyczyny przejawy, konsekwencje,* op. cit.

[57]Szef amerykańskiego Narodowego Instytutu ds. Starości i starzenia się pojęcie wprowadzono w 1969 r.

[58] E.B.Palmore. *Ageizm: negative and positive*, Sprinter Publishing Company, New York, s. 21, P.Szukalski, *Uprzedzenia i dyskryminacja ze względu na wiek – przyczyny przejawy, konsekwencje* op. cit za: Palmore. *Ageizm: negative and positive*, Sprinter Publishing Company, New York, s. 21.

[59]J. Piotrowski, *Miejsce człowieka starego w rodzinie i społeczeństwie*, Warszawa 1973.

„ zakłóceniem pracy mózgu": traci się umiejętność podejmowania trafnych decyzji, rozwiązywania problemów. Człowiek starszy nie jest zdolny do dalszego uczenia się ponieważ traci pamięć. Negatywne stereotypy określają również starszych jako pozbawionych potrzeb i pragnień erotycznych. W literaturze dość często przedstawia się negatywne stereotypy dotyczące ludzi w podeszłym wieku w postaci wzorów osobowych [60]:

- *typ człowieka słabego* postrzeganego jako powolnego, słabego i seksualnie nieaktywnego, zapominającego;
- t*yp człowieka bezbronnego* charakteryzowanego jako biednego, bojaźliwego, spokojnego i skromnego, często także ofiarę przestępstw kryminalnych;
- *typ człowieka samotnego lub osamotnionego* widzianego jako pełnego nieufności wobec innych, nadwrażliwości, konserwatyzmu i nieumiejętności dostosowania się do otoczenia;
- *typ człowieka niezaangażowanego* (wyłączonego społecznie) taki człowiek postrzegany jest jako zależny od rodziny, potrzebujący opieki ze względu na zły stan zdrowia;
- *typ „wścibskiego sąsiada",* któremu przypisuje się takie cechy jak:oszczędność, chciwość i snobistyczność, skłonność do plotkowania;
- t*yp człowieka zniechęconego* postrzeganego jako nieszczęśliwego i budzącego współczucie, zasmuconego, zaniedbanego, oczekującego na śmieć;
- *typ starej torby i włóczęgi:* widzianego jako niepotrzebnego, będącego ciężarem dla społeczeństwa;
- t*yp złośliwca i skąpca* : charakteryzowanego jako zirytowanego, niezdolnego do komunikacji z innymi ludźmi, ponurego i narzekającego.

M. Susułowska w *Psychologii starzenia się i starości* poświeciła wiele uwagi na analizę treści stereotypów w literaturze obcojęzycznej. Autorka ta przypomina m.in. badania E.Burgess ,według której stereotyp starości w społeczeństwach zachodnich przedstawia emerytów jako biernych i odpoczywających po długiej pracy, a istniejące normy społeczne pozwalają im tylko na ograniczoną aktywność. Emeryci są często zależni od pomocy innych, ponieważ nie są w stanie realizować wszystkich koniecznych do życia czynności. Przerwanie pracy zawodowej kojarzone jest z z wycofaniem się z kontaktów społecznych i wiąże się z poczuciem wyizolowania i odsunięcia od społeczeństwa. Właściwe

[60]A. Zych, *Człowiek wobec starości*, op. cit. s. 140 i dalsze za D. F.Schmid i S.M. Boland, *Structure of perceptions of older adult*s, op. cit.

przygotowanie się do starości staje się więc zbędne ponieważ stary człowiek ma odpoczywać , czytać i oglądać telewizję[61].

Bogate materiały empiryczne pochodzące z wielu badań dowodzą, że stereotypy człowieka starszego podkreślają izolację, samotność, zależność i potrzebę pomocy. Również w literaturze gerontologicznej obraz człowieka starszego jest negatywny, oparty na uogólnieniach, nie zawsze zgodnych z rzeczywistością. U młodzieży obraz ten jest najbardziej negatywny i niezgodny z rzeczywistym zachowaniem się ludzi starszych, zależy również od tego, czy młodzi ludzie zamieszkują ze starszymi. Wspólne zamieszkiwanie sprzyja bardziej pozytywnemu wizerunkowi osób starszych. Wraz z wiekiem obraz ludzi starszych przedstawiany jest jako bardziej pozytywny.

Przegląd literatury dotyczącej prezentowanej tu tematyki pozwala na stwierdzenie, że **wizerunek człowieka starszego zależy od rodzaju informacji jaka została przekazana na jego temat.** Jeśli informacja ta pochodzi bezpośrednio od osoby starszej, to wizerunek jest bardziej pozytywny, jeśli pośrednio tzn. za pomocą przekazu pochodzącego od innych osób, wizerunek zależy od treści tego przekazu (pozytywnego, negatywnego bądź neutralnego). Do takiego wniosku można dojść np. na podstawie wyników badań przeprowadzonych przez Z. Szarotę. Badania dotyczyły oceny postaw studentów wobec ludzi starszych, a także wyobrażeń na temat starości. Studenci określali swoje wyobrażenia w formie słownych portretów starości. Używali do tego symboli w postaci nazw pochodzących ze świata przyrody , a także przedmiotów codziennego użytku. W badaniu Z. Szaroty zaklasyfikowano określone cechy przypisywane starszym i określono typy wyobrażeń dotyczące tych osób. Studenci przypisywali ludziom starszym zazwyczaj pozytywne cechy, kojarzyli starość z takimi cechami jak np. długowieczność, mądrość, doświadczenie, powolność , spokój. Wyniki badań, według ich autorki, dowodzą pozytywnemu wpływowi kształcenia gerontologicznego na obalanie negatywnych stereotypów[62].

To, że postrzeganie osób starszych stanowi funkcję procesów percepcyjnych, zależnych od rodzaju informacji, potwierdza również badanie Lutsky'ego. Badanie zaprzecza też twierdzeniu o istnieniu wyłącznie negatywnej zależności między funkcjonującymi stereotypami, a postrzeganiem osób starszych. Na podstawie opracowań statystycznych, pochodzących z badań własnych wspomnianego autora, wysunął on wniosek, że negatywne

[61]M. Susułowska, *Psychologia starzenia sie i starość op. cit.,* str. 48 – 49 za: E. Burgess *Aging in western culture*" w: *Aging in Western Socitie,* red.. E. Burgess Chicago , Unversity of Chicago Press 1960.

[62]Z.Szarota, *Percepcja starości wśród studentów*, w: Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych PAN 2002a nr 6.

postrzeganie osób starszych wynika z informacji o ich złym stanie zdrowia i zależy głównie od procesów percepcyjnych, na które ma wpływ treść otrzymanej informacji. Opisane przez Lutske'go uwarunkowania kształtowania się postaw wobec ludzi starszych zależne były w dużej mierze od tego, czy badani mieli dziadków - ci bowiem, którzy ich posiadali prezentowali bardziej pozytywne postawy i przekonania na temat ludzi starszych. Eksperyment przeprowadzony przez Z. Nęckiego, dotyczący zmian postaw wobec ludzi starszych dowodzi istniejącej zależności między treścią uzyskanej informacji a deklarowaną postawą wobec osób starszych. Badanie polegało na zaprezentowaniu grupie eksperymentalnej apelu , którego przesłaniem było zwiększenie zrozumienia dla osób starszych. Okazało się, że apel wpłynął na wzrost gotowości do działania na rzecz ludzi starszych, ale również wzrost pozytywnego ustosunkowania się do nich. Natomiast znacznie mniej optymistycznie przedstawiało się rzeczywiste zachowanie badanych; do pracy z ludźmi starszymi zgłosiło się 12% osób poddanych eksperymentowi. Natomiast nie zgłosiła się żadna osoba z grupy kontrolnej [63].

Z kolei badania Susułowskiej[64] dowodzą, że o rzeczywistym stereotypie starości można mówić jedynie w odniesieniu do środowiska wiejskiego. Istnieje tam zdaniem tej autorki uproszczony i powierzchowny obraz starości jako bezużytecznej i kłopotliwej dla otoczenia. W środowisku miejskim obraz człowieka starszego jest bez porównania bogatszy, bardziej zróżnicowany i podlega wraz z wiekiem licznym zmianom, nasuwającym przekonanie, że należy tu mówić o postawie nie zaś o stereotypie w znaczeniu zgodnym z definicją tego słowa.

Susułowka dowodzi, że obraz własnej starości prezentowany przez osoby starsze mieszkające na wsi składa się „ z kierowanych pod nieokreślonym adresem (losu? Boga?) życzeń , aby zachować zdolność do pracy, zdrowie , szacunek społeczny i niezależność materialną". Co odróżnia jednak środowisko wiejskie od miejskiego to, to, że wśród badanych brak jakichkolwiek wyobrażeń na temat sposobów zapewnienia sobie upragnionych warunków na starość. W środowisku miejskim natomiast jawny lęk przed starością aktywizuje mechanizmy obronne : pierwszy przesadnie optymistyczny obraz własnej starości, który badani wyobrażają sobie jako okres intensywnej i wielokierunkowej aktywności i fazę pełnej samorealizacji. Z wiekiem natomiast ten optymizm wygasa i starość widziana jest raczej jako okres odpoczynku i spokoju. Natomiast drugi mechanizm obronny

[63]Por. M. Susułowska, *Psychologia starzenia się i starości*, op. cit., s. 44 - 48.

[64]Przeprowadzone w latach 80., por. M. Susułowksa op. cit. s. 93 i 74.

to zadaniowa postawa wobec procesu starzenia się, znajdująca wyraz w przywiązywaniu, przez badanych, wagi do wszechstronnego przygotowania się do starości. Lęk przed starością, u osób z miasta, dotyczy przede wszystkim zagrożenia niedostatkiem i uzależnieniem bytowym od młodych.

. Pozytywne stereotypy dotyczące osób starszych, w badaniu wspomnianych już Schmidt i Boland[65] dotyczą wyobrażeń, które ujęto w grupy [66]: *wzorowego dziadka, mędrca, liberalnej matki lub ojca rodu.* Te pozytywne atrybuty starości przypisywane starszym określały ich cechy jako: mądrych, zdolnych, wyrozumiałych i potrzebnych, szczęśliwych , aktywnych wielkodusznych i pomagających rodzinie i otoczeniu, inteligentnych, skoncentrowanych na przyszłości, zajmujących się ważnymi sprawami, opowiadających historie z przeszłości, dojrzałych emocjonalnie i społecznie.

Podobne pozytywne cechy osób starszych przedstawiły, w jednym z badań, dzieci z małomiasteczkowych szkół[67]. Osoby starsze przedstawiane były np. jako *opowiadający i wspominający historie z przeszłości, uczciwy, miły dobry, mądry, spokojny i kochający, szlachetny, życzliwy, doświadczony i doradzający.*

Z badania przedstawionego w pracy magisterskiej S. Ziębińskiego[68] wynika, że młodzi ludzie, którzy przypisują starości pozytywne cechy, postrzegają je jako istniejące, nazwę to, warunkowo. Starość według młodzieży może być okresem pozytywnym, jeśli towarzyszy jej : posiadanie wnuków, bliskich osób, bycie zadowolonym z dotychczasowych osiągnięć, względnie dobre zdrowie. Do pozytywnych cech starości zaliczono: możliwość dysponowania większą ilością czasu wolnego, możliwość rozwijania zainteresowań, pasji, okres przyjemnych przeżyć związanych ze spędzaniem czasu z wnukami, okres, w którym jest się mądrym i doświadczonym. Jeśli chodzi o przypisywane starszym osobom role , to badanie pokazuje, że najczęściej seniorzy widziani są jako pomagający dzieciom i

[65]Gerontolodzy z uniwersytetu w Waszyngtonie 1986, zbadali 86 studentów mężczyzn i kobiet 18 – 33 lata.

[66]Por. D.F. Schmidt, S.M. Boland, Structure of perceptions of older adults..., op. cit.

[67]A.Zych, *Człowiek wobec starości*, op. cit., s. 141 za: E. Kucharską *Sytuacja życiowa ludzi w podeszłym wieku na wsi oraz stosunek młodej generacji do ludzi starych w świetle badan empirycznych,* WSP, Kielce 1989 i J. Owczarską, *Stereotypy człowieka starszego w świadomości dzieci i młodzieży*, WSP Kielce 1989 :badania przedstawione w niepublikowanych pracach magisterskich ,wg autorek większość uczniów eksponowała negatywne cechy starości wiążące się z chorobą i samotnością osób starszych.

[68]S. Ziębiński: *Obraz człowieka starszego,* niepublikowana praca magisterska, UŚ Katowice 2003. W badaniu stwierdzono przewagę negatywnych określeń starości, charakteryzujące tą fazę życia jako : czas wielkiego końca i utraty czegoś bezpowrotnie, czas końca aktywności, czas nieprzyjemnych odczuć : obawy przed śmiercią, utraty nadziei, zazdrości, poczucia niezrozumienia.

wychowujący wnuki, nieco rzadziej jako uczestnicy życia pozarodzinnego, czy realizujący swoje pasje i zamiłowania.

Kolejnym wnioskiem z tego badania było stwierdzenie, że na obraz starości mają wpływ różne formy przekazu medialnego. Stosunkowo wiele wskazań badanych dotyczyło bowiem możliwości stosowania przez osoby starsze zabiegów odmładzających. Badani pisali o treści reklam, oglądanych w telewizji, których adresatami są wprawdzie osoby starsze, ale przekaz gloryfikuje młodość jako jedyny i niepowtarzalny okres urody i zdrowia człowieka. Jeden z badanych napisał „postępy w medycynie pomagają opóźnić proces starzenia się[69]", inny napisał o konieczności stosowania diet odmładzających.

Na temat roli mass mediów w kształtowaniu opinii publicznej istnieją rozbieżne stanowiska, ale wielu uczonych sądzi, że mają one duże znaczenie.. E. Młyniec uważa, że jeżeli mówilibyśmy o wszystkich środkach masowego przekazu i innych nośnikach informacji , które wpływają na świadomość (chodzi np. o takie dziedziny kultury jak film, teatr, literatura i malarstwo) to należałoby uznać, że wpływają i kształtują one tą świadomość[70]. Dotyczyć to powinno zagadnień związanych z wagą określonych stereotypów w świadomości oraz ich trwałości. Ważne jest również to, na ile stereotypy pobudzają emocje i mobilizują do działań jednostki i grupy społeczne[71].

Kultura i funkcjonujące w jej obrębie stereotypy wpływają na postrzeganie pełnionych ról przez starsze osoby. Pojęcie roli wprowadził G.H. Meade, a rozwinął je Goffman. W ujęciu Goffmana rolę możemy określić jako zestaw oczekiwanych zachowań przedstawianych z dwóch poziomów. Pierwszy wiąże się z percepcją roli, tzn. z tym jakie zachowania podmiot sam uznał za właściwe z punktu widzenia danej roli. Drugi odnosi się do oczekiwań

[69]W badaniu wzięło udział 65 osób w wieku 13-15 lat.

[70]Zob. też D. Chmielewska Łuczak, *Obraz człowieka starego w mediach przekazywany dzieciom w wieku przedszkolnym* artykuł opublikowany w księdze Jubileuszowej Wrocławskiego UTW Ludzie starzy w trzecim tysiącleciu... op. cit., s.113-118. Na podstawie analizy treści filmów animowanych adresowanych do dzieci w wieku przedszkolnym autorka doszła do wniosku, że w ostatnich latach zaczyna przeważać pozytywny wizerunek człowieka starszego w przekazach kierowanych do dzieci zwłaszcza w wieku przedszkolnym.. Starzy ludzie uosabiają duchowych przewodników, mądre umiłowanie życia.. Kochają i rozumieją dzieci. Jednocześnie, stwierdza autorka , rzadko ukazywane są postacie , które dziecko może spotkać wokół siebie. Starość nabiera cech symbolu, postacie kreowane są na mistrzów dalekiego wschodu, oddalane są w czasie i przestrzeni.

[71]Do czynników wpływających na to, iż dany przekaz może stać się zaczynem nowego stereotypu lub go ugruntowuje, zalicza się przede wszystkim : stopień wiarygodności mediów wśród społeczeństwa; technikę przekazu, nośność emocjonalna treści ; czas i miejsce przekazu ; znajomość kultury, charakteru, mentalności, a także przeszłości osób do których przekaz jest kierowany. Ważna jest również racjonalność jądra stereotypów i prawdziwość faktów stojących u podstaw ich genezy. Na podstawie:E. Młyniec,*Teoria stereotypu* op. cit., s. 211 – 212 .

społecznych związanych z daną rolą, tzn. z tym jakie wzory reagowania przypisuje danej roli otoczenie[72]. Społeczne oczekiwania związane z rolami przypisywanymi ludziom starszym może być związane np. ‚jak pisze Oyster, z przypisywaniem cech dotyczących atrakcyjności fizycznej jedynie osobom z pewnych kategorii wiekowych. Starszym narzucane są zatem pewne sposoby zachowania się „kiedy widzimy kobietę w starszym wieku noszącą krzykliwe stroje zgodne z najnowszą modą, uśmiechamy się z przekąsem. Zdumiewamy się jednak patrząc na takich ludzi jak Georgie Burns, komik, który mimo przekroczenia dziewięćdziesiątki nadal pozostał bardzo aktywną osobą”[73].

Ze względu na zjawisko feminizacji starości, coraz częściej pisze się o rolach społecznych starszych kobiet, jak również stereotypów, które dotyczą tych ról. Ciekawą publikacją na ten temat jest zbiór tekstów przedstawionych na konferencji *Starsze kobiety w kulturze i społeczeństwie*[74] Praca zawiera teksty dotyczące np. miejsca starszych kobiet w polskim społeczeństwie, roli kobiet na wsi, miejsca starszych kobiet w mediach : filmach, reklamach i prasie. Publikacja przedstawia też znaczenie aktywności starszych kobiet w sferze osobistej i społecznej[75].

3.5. Człowiek starszy a współczesny model rodziny

3.5.1. Zmiany w strukturze współczesnej rodziny

Życie osób starszych w rodzinie może być ważną sferą, która skłania do zastanowienia się nad ewentualnymi przyczynami marginalizacji tych osób. Uczestniczenie w tej w podstawowej grupie, często jedynej dla osoby starszej, może być źródłem równowagi emocjonalnej, a nawet zdrowia psychicznego i umożliwiać przystosowanie się do zmian wywołanych życiem na emeryturze, ale może też mieć hamujący wpływ na szeroko pojęty rozwój osoby starszej. Badania pokazują, że stosunki seniorów z członkami ich rodziny mogą mieć wpływ na wybór rodzaju aktywności przez starszych. Odbywa sie to poprzez ustalone formy wzajemnego odnoszenia się do siebie członków rodziny oraz realizację codziennych obowiązków[76]. Dla polityki społecznej rodzina i inne grupy w społeczności lokalnej powinny być podstawowymi grupami pomocnymi w realizacji szans człowieka

[72]C. K. Oyster., *Grupy,* .op.cit., s. 29.

[73]Ibidem, s..33.

[74]Zorganizowanej we Wrocławiu 14 marca 2005 r.

[75]*Starsze kobiety w kulturze i społeczeństwie,* red. E. Zierkiewicz, A. Łysak, Wrocław 2005.

[76]Z. Woźniak, *Najstarsi z poznańskich seniorów*, op.cit., passim.

starszego na zapewnienie sobie godnej starości. Zmiany kulturowe, których konsekwencją jest m.in. zmiana struktury rodziny rodzą skutki określające współczesne role osób starszych, są to zarówno role rodzinne jak i pozarodzinne.

Około 44% osób starszych to osoby samotne (kawalerowie/panny, wdowcy/wdowy, rozwiedzeni i w separacji) W domowych gospodarstwach rodzinnych – głównie ze współmałżonkiem mieszka niewiele więcej niż połowa spośród osób starszych, natomiast w gospodarstwach jednoosobowych pozostaje 43,3% ogółu osób powyżej 60 roku życia[77]. Z zanikiem gospodarstw wielopokoleniowych obserwuje się wzrost liczby gospodarstw jednoosobowych, przy czym są to głównie gospodarstwa samotnych kobiet.

Odsetek gospodarstw wzrasta z wiekiem osoby pozostającej w takim gospodarstwie. Starsze osoby pozostające dawniej we wspólnym gospodarstwie z innymi osobami, obecnie nie mają takiej możliwości. Te różnice w strukturze rodziny uwarunkowane są m.in. migracją młodych ludzi do miasta, co przyczynia się do powstawania różnorodnych problemów osób starszych zwłaszcza na wsiach i we wschodniej części Polski [78].

Opisana sytuacja rodzi rozmaite konsekwencje, jeśli chodzi o funkcjonowanie ludzi starszych, zarówno w początkowej fazie starości, jak i w starości bardziej zaawansowanej. Problemy te mogą dotyczyć zarówno poczucia osamotnienia u osób starszych, jak i zapewnienia im - w chwili ograniczenia- możliwości samodzielnego funkcjonowania. Taka sytuacja może być również przyczyną tego- na co zresztą coraz częściej zwraca się uwagę- iż większego znaczenia, w życiu starszych ludzi, zaczynają nabierać relacje pozarodzinne. Niektórzy twierdzą, że przyjaciele mogą stawać się rodzinami z wyboru, zajmując miejsce tych, które są oparte na więzach krwi[79].

Według E. Trafiałek dominujący wpływ na model rodziny- zarówno tej patriarchalnej, wielopokoleniowej, otaczającej swych najstarszych członków szacunkiem, jak i nuklearnej, demokratycznej opartej na odrębności ekonomicznej i mieszkaniowej i niezależności członków- ma status społeczny człowieka starszego[80]. Kontekst życia rodzinnego to podstawowa dziedzina , w której dokonały się zmiany społeczno –kulturowe dotyczące

[77]www.stat.gov.pl/spisludności2002.

[78]Zob. K. Stolarczyk, *Społeczno – ekonomiczne czynniki warunkujące migracje osób w starszym wieku w Polsce,* w: Monografie i opracowania nr 188, SGPiS, Warszawa 1985, oraz Z. Strzelecki, *Cykl życia rodziny a migracje* ,w: Monografie i Opracowania 296, SGPiS, Warszawa 1989.

[79]Zob. P. Czekanowski*, Rodzina w życiu osób starszych i osoby starsze w rodzini*e w: Polska starość , red. B. Synak, op. cit. s.140.

[80]E..Trafiałek, *Polska starość w dobie przemian* op. cit. s. 162.

przede wszystkim pokolenia ludzi starszych. Zmieniła się głównie struktura demograficzna rodziny, polega to na tym, że liczba osób dorosłych i starych w rodzinie przewyższa często liczbę dzieci i młodzieży[81]. Zaznacza się, że po raz pierwszy w historii ludzkości mamy do czynienia z taką sytuacją, że dorośli mają przeciętnie więcej żyjących rodziców niż własnych dzieci. Ponadto struktura rodziny zatraca swą wyrazistość, staje się coraz bardziej skomplikowaną, zależną relacją. Główną przyczyną tej sytuacji jest wzrastająca stopa rozwodów i ponowne zawieranie małżeństw. W rezultacie powstaje nie tylko problem zapewnienia opieki na starość ze strony dzieci, ale coraz bardziej skomplikowany jest zakres praw, kompetencji i wzajemnych powinności poszczególnych pokoleń[82].

Zastąpienie rodziny wielopokoleniowej, w której ludzie starsi mieli swoje miejsce, rodzinami dwupokoleniowymi - ma konsekwencje w braku wzajemnego zrozumienia i porozumienia między generacjami. Podkreśla się , że wpływ na to mają zmiany kulturowe, do których, jak wspomniałam wyżej, ludzie starsi przystosowują się inaczej niż ludzie młodzi [83].

P. Błędowski pisze, że zmiany zachodzące w strukturze i funkcjach rodziny są w znacznej mierze następstwem procesów urbanizacji i industrializacji. Konsekwencją tych zmian jest osłabienie zdolności rodziny do udzielania pomocy starszym jej członkom.[84] Takie zresztą jest również jedno ze stanowisk socjologów dotyczące rodziny. Głosi ono o dezintegrującym wpływie procesów urbanizacyjnych na tradycję i strukturę rodziny wielopokoleniowej, przekształcającej się w tzw. rodzinę nuklearną – obejmująca pokolenie rodziców i dzieci, będącą jednym z podstawowych znamion różnicujących społeczeństwa przemysłowe od tzw. prymitywnych. Sytuacja człowieka starszego w takiej rodzinie

[81]P. Szukalski, *Dziadkowie, wnuki, pradziadkowie*, w: Problemy rodziny, nr 3/237, 2001r..

[82]Z.Woźniak w pozycji *Najstarsi z poznańskich seniorów*.. op. cit. uznając, że zachowania typu rodzinnego są najczęstszą formą zachowań międzyludzkich, stwierdził, że kontakty z innymi członkami rodziny mogą być jedynym rodzajem stosunków społecznych w jakich pozostaje człowiek stary. Rodzina odgrywa istotną role w organizowaniu oparcia i pomocy dla starszych osób . Dzieje się to szczególnie na wsi i mniejszych ośrodkach miejskich gdzie krewni nawet nie mieszkający wspólnie sprawują funkcje opiekuńcza i ekonomiczną wobec starszych osób.

, Istnieją różnice w funkcjach pełnionych przez starszych członków rodziny w mieście i na wsi. Można przeczytać na ten temat np. w pozycji: B. Tyryfan *Integracja ludzi starych na wsi* w: Zeszyty problemowe Polskiego Towarzystwa Gerontologicznego nr 5 1993b.

[83]Jedne z pierwszych badań dotyczące sytuacji ludzi starych w Polsce zostały przeprowadzone przez J. Piotrowskiego zaprezentowane w pozycji *Miejsce człowieka starszego w rodzinie i społeczeństwie*, Warszawa 1973, inne to np. badania L. Dyczewskiego przedstawione w *Więź pokoleń w rodzinie*. Warszawa 1976,– pokazują , że ogromna większość dziadków powiązana była z wnukami i dziećmi oraz z rodzeństwem ; polegało to np. na częstych kontaktach w atmosferze serdeczności i zrozumienia. Tylko w niewielkim odsetku rodzin międzypokoleniowe kontakty były rzadkie i oceniane jako złe. Wówczas szacowano, że takie rodziny stanowią około 10% ogółu rodzin, s..97-98.

[84]P.Błędowski, *Polityka lokalna* .. op. cit. s. 149.

określona jest przez niektórych jako charakteryzująca się słabnącymi więziami i kontaktami z dziećmi , a także zagrożeniem izolacją społeczną [85].

Rodzina tradycyjna, wielopokoleniowa, grupując pod jednym dachem osoby w różnym wieku i rozdzielając między nie rozmaite role i zadania , miała zapewnić nie tylko przyszłość dzieci , ale i starość rodziców. Rodzina dwupokoleniowa, poddana wynikającej z prestiżu pracy i dochodów presji zewnętrznego otoczenia , często nie podejmuje dostatecznych starań lub nie jest w stanie wywiązać się ze swoich powinności w stosunku do osób starszych[86]. Zmiany strukturalne rodziny wynikają z takich przyczyn jak. m. in.: spadku urodzeń i małżeństw, wzrostu liczby rozwodów i separacji, nasilenia tendencji do samodzielnego zamieszkiwania przez młodych ludzi, przestrzennej izolacji dużych rodzin w wyniku wzrostu mobilności zawodowej, wzrostu liczby rodzin nuklearnych i jednoosobowych gospodarstw domowych, nasilającej się indywidualizacji i emancypacji kobiet. O zmianach we współczesnej rodzinie B. Synak pisze tak: „ zmienia się definicja roli kobiety, ideologia macierzyństwa i małżeństwa, wyraźnemu zwiększeniu ulega dystans międzypokoleniowy, a pokolenie starsze coraz bardziej staje przed koniecznością przystosowania się do świata stworzonego przez pokolenie młodsze i lepiej przez nie rozumianego[87]".

Inne stanowisko oparte na materiałach empirycznych pochodzących z wielu krajów, odrzuca tezy o gwałtownym rozluźnianiu stosunków międzypokoleniowych, zamykaniu i izolowaniu się rodziny. Stanowisko to potwierdza natomiast istnienie żywych kontaktów między pokoleniem starszym i dziećmi. Polskie badania również pokazały, że więzi międzypokoleniowe są bardzo silne: 94% osób starszych stosunki ze swoimi dziećmi określiło jako budujące, 52% jako bardzo dobre, oraz 42% jako dobre. (tylko 1,1% określił te stosunki jako złe). Jednak autorzy omawianych badań podkreślają, że choć więzy międzypokoleniowe są bardzo silne, treści kryjące się pod określeniem „intymności na dystans" znajdują w Polsce potwierdzenie coraz częściej. Istnieje również wyraźny sygnał, wskazujący na to iż domy wielopokoleniowe w naszym kraju są coraz mniej pożądanym modelem życia rodzinnego[88].

[85]G.Orzechowska *Aktualne problemy gerontologii społecznej,* .op. cit., s. 32-33.

[86]Choć badania empiryczne przedstawiają inny obraz relacji w rodzinie.

[87]B.Synak, *Położenie społeczne ludzi starych*, Ekspertyza wykonana na zlecenie Wspólnoty Roboczej Związków Organizacji Socjalnych WRZOS , w ramach Programu ACCES : www.wrzos.org.pl/download/Ekspertyzy.

[88]P. Czekanowski, *Rodzina w życiu osób starszych i osoby starsze w rodzinie* , op. cit., s. 145 i dalsze.

Natomiast sami starsi ludzie twierdzą, że są traktowani przez dzieci z należytym szacunkiem. Stwierdziło tak 87% badanych (pozostali respondenci w 11% odpowiedzieli, ze „różnie z tym bywa",a tylko 1% stwierdził, że nie jest obdarzany należytym szacunkiem). Choć sądzę, że można zastanowić się nad tym, co właściwie to określenie „traktowanie z szacunkiem" miałoby znaczyć, skoro np. jedynie co trzeci badany jest często proszony „o radę"przez młodych. Być może traktowanie z szacunkiem to jedynie niewyrażanie przez młodszych negatywnych opinii na temat wartości, czy odmiennych postaw starszego pokolenia [89]?

3.5.2. Uczestnictwo osoby starszej w funkcjonowaniu rodziny

Bez względu na to, czy człowiek starszy zamieszkuje z dziećmi czy też nie, rodzaj jego stosunków rodzinnych należałoby rozpatrywać w powiązaniu : starzy rodzice – dorosłe dzieci i dziadkowie – wnukowie[90]. Możemy tu mówić o różnych funkcjach jakie mogą być realizowane w ramach interakcji członków rodziny. W związku z tym omówiłam poniżej realizację poszczególnych funkcji rodziny z osobą starszą, dokonałam tego w oparciu o klasyfikację funkcji rodziny zaproponowaną przez Z. Tyszkę[91]

Do podstawowych funkcji rodziny Tyszka zaliczył następujące funkcje:

- *ekonomiczne*: materialno – ekonomiczną, opiekuńczo – zabezpieczajacą;- *biopsychiczne*: prokreacyjną, , seksualną; - *społeczno – wyznaczające:* legalizacyjno – kontrolną, klasową;- s*ocjopsychologiczne*: socjalizacyjną, kulturalną, emocjonalno – ekspresyjną oraz rekreacyjno – towarzyską.

Sądzę, że ważnymi w przypadku funkcjonowania rodzin z osobami starszymi, są przede wszystkim funkcje ekonomiczne, socjopsychologiczne oraz legalizacyjno – kontrolne. Dlatego nawiązując do typologii wspomnianego autora spróbuję scharakteryzować sytuację osób starszych w rodzinie.

1. Realizacja funkcji ekonomicznej wiąże się z zaspokojeniem materialnych potrzeb członków rodziny, a także z funkcją opiekuńczo – zabezpieczającą. Dotyczy ona materialnego i

[89]Ibidem, s. 145 i dalsze.

[90]Za: G. Orzechowska, *Aktualne problemy gerontologii społecznej*, WSP, Olsztyn 1999, s. 32.

[91]Z. Tyszka , *Stan i przeobrażenia współczesnych rodzin polskich*, UAM ,Poznań 1991.

fizycznego zabezpieczenia członków rodziny dwupokoleniowej lub dużej. W płaszczyźnie wzajemnych stosunków starszych osób z ich dziećmi na pierwszy plan wysuwają się formy obustronnej pomocy. Osoby starsze opiekują się wnukami, pomagają w gospodarstwie domowym, czasem udostępniają mieszkanie. Ze strony dzieci najczęstsze formy pomagania rodzicom to czynności opiekuńcze i pielęgnacyjne, różnego rodzaju okazjonalne usługi i sporadyczna pomoc rzeczowa. Charakter i częstotliwość tych świadczeń zależy od wieku rodziców. Im młodsi rodzice, tym zakres pomocy finansowej udzielanej dzieciom jest większy. Wraz z upływem lat sytuacja ulega odwróceniu. W badaniach często zwraca się uwagę na to, że pomoc w ramach rodziny nie jest udzielana wyłącznie przez młodszych na rzecz starszych. Przeciwnie, ludzie starsi dysponując czasem i zachowując odpowiedni poziom sprawności, są często bardzo pomocni w realizacji różnych zadań na rzecz członków rodziny. Pomoc ta nie jest udzielana tylko na linii dorosłe dzieci – starzy rodzice. Często obejmuje inne środowiska, dalszą rodzinę , rodzeństwo seniorów, rodziny współmałżonków i dzieci[92]. Młodsi członkowie rodziny pomagają starszym zazwyczaj od momentu, w którym choroba lub ograniczenia funkcjonalne nie pozwalają na samodzielne zaspokojenie potrzeb. Badanie PTG pokazuje , że 60 % osób starszych korzysta ze wsparcia młodego pokolenia w zakresie prac domowych, niemal co druga osoba starsza korzysta z pomocy w robieniu zakupów i załatwianiu spraw urzędowych, w 41% w zakresie opieki pielęgnacyjnej[93]. Również w badaniu CBOS wypowiedzi osób starych korzystających z opieki oraz deklaracje osób pomagających zgodnie ukazują, że u schyłku życia, kiedy stajemy się bezradni i zależni od innych ludzi, możemy przede wszystkim liczyć na pomoc najbliższej rodziny. Pomoc ludziom starszym dotkniętym uciążliwościami w 67% świadczona jest przez członków ich najbliższej rodziny; głównie dzieci, a także wnuki i współmałżonka (w 39% przez sąsiadów). Natomiast jedynie co czwarty pomagający osobie starszej wspólnie z nią zamieszkuje. Zresztą same osoby starsze deklarują chęć samodzielnego zamieszkiwania, we wspomnianych badaniach stanowili oni 57% respondentów, jedynie 20% osób starszych chciałoby mieszkać z członkami rodziny [94]. Z kolei funkcja materialno - ekonomiczna

[92]Na podstawie: Z. Tyszka , *Stan i przeobrażenia współczesnych rodzin polskich*, op. cit,. G. Orzechowska, *Aktualne problemy gerontologii społecznej*... op. cit, s. 34 i dalsze, P. Czekanowski, Człowiek starszy w rodzinie... op. cit.

[93]P.Czekanowski , *Rodzina w życiu osób starszych i osoby starsze w rodzinie,* op. cit., s. 164.

[94]Por. badanie przeprowadzone przez CBOS:. pomoc dotyczy głównie prowadzenia gosp domowego, załatwiania różnorodnych spraw, dotrzymywania towarzystwa, a także pielęgnacji na podstawie: badania CBOS Aktualne problemy i

rodziny, której wskaźnikiem sposobu realizacji może być np. udzielana wzajemnie pomoc finansowa, realizowana jest częściej przez starszych członków rodziny niż przez młodszych. Na podstawie rozmaitych badań można oszacować , że około 25% dorosłych dzieci otrzymuje pieniądze od rodziców,a tylko kilkanaście procent rodziców – od dzieci. W 1993 r. 22% rodzin z dziećmi do lat 19 otrzymywało pomoc finansową i w 90% pochodziła ona od rodziców lub teściów. Jak podaje B. Szatur Jaworska dorosłym dzieciom częściej pomagają emeryci i renciści niż osoby aktywne zawodowo.. W 1994 r. 10 % matek mających dorosłe dzieci udzielało im pomocy finansowej z czego 19% procent było rencistkami lub emerytkami a tylko 6% kobiet pracowało[95]. Badanie przeprowadzone około 10 lat później przez PTG pokazało, że 44% osób starszych udziela pomocy finansowej swoim dzieciom, a regularnie tą pomocą służy 14% seniorów. Materialna niezależność starszych osób wywiera dodatni wpływ na ich partnerskie traktowanie w rodzinie[96]. Stały dochód pochodzący z emerytury, czy renty wzmacnia ich pozycję w rodzinie , zwłaszcza gdy finansowo wspierają młodych. Powszechnie uważa się , że świadczenie tak znaczącej pomocy starszego pokolenia na rzecz młodych wynika z istniejącego bezrobocia, które dotyczy głównie młodego pokolenia , a także z chęci uzyskania większej pewności, że w razie potrzeby osoby starsze będą mogły liczyć na opiekę ze strony dzieci.

2. Realizacja funkcji socjopsychologicznych dotyczy funkcji: socjalizacyjnej, kulturowej, rekreacyjno- towarzyskiej i emocjonalno – ekspresyjnej. Mają one na celu wprowadzenie dziecka w świat kultury danego społeczeństwa, przygotowanie go do samodzielnego życia, zapoznanie młodego pokolenia z dziejami kultury danego społeczeństwa , nauczenie młodzieży korzystania z treści kulturowych i omawianie ich w gronie rodziny, przekazanie norm i cenionych wartości, dbałość wszystkich członków o dobrą atmosferę rodziny oraz nawiązanie kontaktów towarzyskich przez osoby wchodzące w jej skład.

Rodzina realizuje również najistotniejsze emocjonalne potrzeby swoich członków, także potrzebę wyrażania własnej osobowości. Funkcja ta może być

---

wydarzenia (126) przeprowadzone 10-13 listopada 2000 r. na 1094 osobowej próbie reprezentatywnej dorosłych Polaków, fragment dotyczący postaw Polaków wobec starości opracowała B. Wciórka , *Polacy wobec ludzi starych i własnej starości, Komunikat CBOS nr 2429/2000* : http://www.cbos.pl/spiskom.pol/2000/k_172_00_PDF.

[95]B. Szatur Jaworska, *Ludzie starzy i starość*... op. cit. s. 96.

[96]P. Czekanowski,, *Rodzina w życiu ludzi starych i ludzie starzy w rodzinie,* op. cit. str. 166.

realizowana zarówno przez osoby starsze w stosunku do młodszych pokoleń , ale również przez młodsze pokolenia w stosunku do starszych. We wzajemnych stosunkach osób starszych z ich wnukami, dziadkowie uczestniczą niejednokrotnie w wielu ważnych dla najmłodszych sytuacjach , chociaż nie zawsze pełnią w nich role pierwszoplanowe. Na dziadkach spoczywa również ogromna rola utrzymania systemu rodziny jako całości[97]. Obserwacja oraz dane pochodzące z opracowań statystycznych pozwalają stwierdzić, iż rola rodzinna współczesnych emerytów wyznaczona jest przez zmiany na rynku pracy, które dotyczą w znacznym stopniu młodych. Te zmiany to m. in. wzrost pozycji społecznej kobiet , które pracują i realizują role zawodowe, wzrost odsetka wykształconych kobiet, a także sytuacji ekonomicznej gospodarstw domowych wymagających źródeł dochodu pochodzącego z pracy kobiet. Wskazane elementy zmiany pozycji kobiet i wiążącej sie z nią sytuacji rodziny, stwarzają konieczność sprawowania opieki nad wnukami, których rodzice podejmują pracę. Taka funkcja osób starszych w rodzinie może dawać poczucie , że jest się niezbędnym, lub choćby przydatnym, co szczególnie w przypadku samotnych starszych kobiet wydaje się ważne. Opieką nad wnukami zajmuje się znaczna część starszych ludzi, zwłaszcza kobiet. W 1989 r. 30% spośród badanych osób starszych zajmowało się wnukami[98], a badanie PTG, realizowane ponad 15 lat później pokazało, że wnukami i prawnukami zajmuje się znacznie więcej dziadków i babć – 46% ich ogółu[99].

Bardzo ważna jest natomiast właściwa realizacja funkcji socjopsychologicznych na rzecz człowieka starszego. Daje mu ona możliwość przebywania z kimś, z kim można porozmawiać o sprawach osobistych, jest to sprawą dużej wagi zarówno dla osób owdowiałych jak i pozostających w związku małżeńskim. W przypadku małżeństwa, ten typ kontaktu często zaspakaja partner życiowy, dla osób owdowiałych oraz tych które są nieszczęśliwe w małżeństwie posiadanie powiernika może mieć istotne znaczenie. Osoby owdowiałe kierują się głównie ku dzieciom, a osoby wolne polegają głównie na braciach i siostrach. Badanie PTG pokazało, że 70% osób starszych dzieli się ze swoimi dziećmi troskami i radościami. Jednakże co piąty badany powiedział, że różnie z tym bywa, a co 11 stwierdzał, że o swoich smutkach nie opowiada swoim dzieciom. Częściej powiernika w

---

[97]G. Orzechowska, *Aktualne problemy gerontologii społeczne,j,* op. cit., s. 32.

[98]B.Sztur Jaworska, *Ludzie starzy i starość... op*. cit s. 96.

[99] P. Czekanowski, *Rodzina w życiu osób starszych*...op. cit.str., 166.

swoich dzieciach odnajdują kobiety, osoby najrzadziej odczuwające osamotnienie, respondenci z najwyższym wykształceniem oraz osoby mieszkające co najmniej z jednym dzieckiem[100].

Sposób realizacji funkcji socjopsychologicznych w rodzinie, w której są osoby starsze jest nieco odmienny od sposobu ich realizacji w przypadku zamieszkiwania oddzielnego , ale w bliskiej odległości. Według H. Worach – Kordas taki układ powoduje , że babcie i dziadkowie gotowi są przyjść z pomocą w trudnych sytuacjach. Ten wzór aktywność na rzecz rodziny daje się zaobserwować nie tylko w kręgach emerytowanej inteligencji. Wzrost wykształcenia kolejnych pokoleń emerytów, upowszechnienie się zabezpieczenia na starość umacnia poczucie prawa do własnego życia i niezależności od dzieci. (choć przyczyny takich sytuacji są zapewne bardziej złożone). Gerontolodzy uważają, że międzypokoleniowe relacje dające najstarszym członkom rodziny niezbędne do zachowania dobrej kondycji psychicznej, poczucie bycia potrzebnym i użytecznym sprzyjają przekazowi wartości, umacnianiu więzi rodzinnych równie dobrze w sytuacji rodziny trzypokoleniowej, jak i w sytuacji odrębnego zamieszkiwania i bardziej ograniczonych kontaktów. Relacje między wnukami i dziadkami uważane są za źródło zadowolenia i stanowią trudną do porównania z jakimikolwiek instytucjonalnymi formami, płaszczyznę działań opiekuńczo – wychowawczych.

3. *Realizacja funkcji legalizacyjno – kontrolnej* wyraża się w sankcjonowaniu zachowań i działań uznanych za niewłaściwe poza rodziną , nadzorowaniu postępowania członka rodziny przez pozostałych członków w celu zapobiegania ewentualnym odstępstwom od norm i wzorców przyjętych w rodzinie za obowiązujące. Realizacja tej funkcji rodziny przejawiająca się w relacji wnuczek – osoba starsza, wydaje się obecnie szczególnie trudna. Przyczyną tego może być stosunkowo rzadkie odwoływanie się do autorytetu osób starszych. Wydaje się, że nie pełnią oni dzisiaj tak ważnej roli doradczej jak kiedyś. Jak już wspomniałam powyżej badanie PTG [101] pokazało, że w dwóch trzecich przypadków rada udzielana przez najstarszych członków rodziny nie jest już młodszemu pokoleniu potrzebna. Sądzę, że należy zwrócić uwagę również i na to, że ponad dwa razy częściej członkowie rodziny proszą o poradę ludzi starszych, którzy mają życiowego partnera. Częściej również pytani o radę są mieszkańcy większych miast i osoby poniżej 75 roku życia.

---

[100]Ibidem., s. 150.

[101]Ibidem, op. cit., s. 158 – 159.

Słuszne natomiast może być przypuszczenie uczonych, iż przy postępujących zmianach w obyczajowości oraz wzorach propagowanych przez kulturę masową, opisywana sytuacja malejącej doradczej roli osób starszych będzie się jeszcze bardziej nasilać. Można uznać również, że taka sytuacja może mieć miejsce szczególnie w kontaktach z wnukami, obrazowo przedstawia to cytat: „Globalny nastolatek - jest obywatelem świata i dobrze czuje się w gronie swoich rówieśników. Taki młody człowiek ma słaby kontakt z rodziną i łatwo porozumiewa się z innymi młodymi ludźmi. Przebywając często w innym świecie, czasem błądząc po świecie wirtualnym w Internecie, zrywa kontakty z najbliższymi, przestaje ich rozumieć, wyalienować się"[102] To spostrzeżenie, przedstawiające młode pokolenie może nieco jednoznacznie, pozwala zauważyć opisywane już poprzednio znaczące różnice międzypokoleniowe w korzystaniu z narzędzi współczesnej kultury. To istnienie *starych* i *młodych* w świecie różnych tradycji i symboli może być źródłem odmiennego komunikowania się między członkami rodziny należącymi do różnych pokoleń. Ta bariera w komunikacji rodzi niewątpliwie poczucie marginalizowania tradycji i symboli starszej generacji. Idąc dalej można chyba stwierdzić, że odmienne formy komunikowania się między generacjami , mogą być przyczyną braku zrozumienia między członkami rodziny, z czym z kolei wiąże się ograniczenie możliwości sprawowania funkcji kontrolnej osób starszych względem wnuków. Wydaje się, że wielce prawdopodobne jest w takiej sytuacji poczucie nieużyteczności i deprywacji potrzeb starszego pokolenia zwłaszcza potrzeby uznania i prestiżu.

Badania empiryczne pokazują, że pozycja osób starszych w rodzinie zależna jest m. in. od zaawansowania procesu starzenia się. Do momentu, w którym człowiek jest sprawny fizycznie może świadczyć pomoc ekonomiczną i opiekuńczą na rzecz swoich dzieci, czy wnuków. Natomiast w chwili kiedy jego sprawność nie pozwala mu na samodzielne funkcjonowanie może liczyć na pomoc opiekuńczą i zabezpieczającą ze strony swoich dzieci[103]. Ta pomoc świadczona jest jednak zazwyczaj w fazie starości sędziwej. Niewiele natomiast rozważa się na temat konieczności pomocy ludziom we wczesnych fazach starości. Według wielu uczonych, osoby starsze i te będące na przedpolu starości wymagają wsparcia, które powinno uwzględniać ważne cechy charakteryzujące tą fazę życia, a także zdarzenia

[102]Z.Melosik, *Kultura instant – paradoksy pop – tożsamości* w: Pedagogika u progu trzeciego tysiąclecia. Materiały pokonferencyjne pod red. A. Nalaskowskiego i K. Rubachy, Toruń 2001, s. 31 47.

[103]B. Wciórka, *Polacy wobec ludzi starych i własnej starości,* op. cit.

mające mogące mieć miejsce w tym okresie. Należą do nich m. in.: zakończenie aktywności zawodowej , a także wiążące się z tym wydarzeniem poszukiwanie nowej funkcji w życiu rodzinnym i pozarodzinnym. Często podkreśla się, że starsze kobiety - wdowy zarówno te mieszkające samotnie jak i te, które mieszkają z rodziną, częściej niż pozostałe kobiety borykają się z problemem samotności czy osamotnienia[104]. Myślę, że ten fakt wyznacza ważne, aczkolwiek często pomijane, psychosocjologiczne funkcje i zadania osób będących członkami rodziny seniorów. Podobnie jest z koniecznością realizacji tej funkcji w przypadku starszych małżeństw będących w fazie tzw. pustego gniazda, czy też fazie określanej przez innych jako zakończenie kurczenia się i zaniku rodziny. Ponieważ problem samotności i osamotnienia stosunkowo najczęściej dotyka osoby starsze, jest również problemem z rozwiązaniem, którego zmagają się nie tylko rodziny, ale i instytucje. Poświęcę mu uwagę w dalszej części rozdziału.

3.5.3.Samotność i osamotnienie ludzi starszych

Samotność, osamotnienie różnie definiowane pojęcia mogą zostać przywołane w przypadku rozważań na temat ludzi starszych zarówno w aspekcie ich sytuacji rodzinnej jak i pozarodzinnej. Obserwacja własna oraz analiza wyników rozmaitych badań , pozwala na stwierdzenie, że struktura rodziny nie ma bezpośredniego wpływu na poczucie osamotnienia starszych osób**. Istnieje jednak zależność mówiąca o tym , że najczęściej osamotnione czują się starsze kobiety pozostające w jednoosobowych gospodarstwach domowych. Ta prawidłowość sugeruje nie tylko konieczność szczególnego postrzegania funkcji rodziny w przeciwdziałaniu osamotnieniu, ale również funkcji innych grup społecznych w środowisku lokalnym osoby starszej**[105]. Poniżej przedstawiłam definicje pojęć samotności i osamotnienia, a także czynniki powodujące te stany u osób starszych.

L. Dyczewski zwraca uwagę, że samotność dotyka człowieka przez całe życie, a szczególnie naciska w starości. Nawet wspólne zamieszkiwanie z wnukami i dziećmi nie

---

[104]Opracowano wiele publikacji na ten temat, można przeczytać np. artykuł B. Synak *Teoretyczne i pojęciowe problemy zależności w starszym wieku* w: Społeczne aspekty starzenia się i starości: red. J. Staręgi Piasek B. Synaka, Warszawa CMKP, 1990, ciekawy jest również artykuł J. Halickiego *Wyłączenie się jako czynnik ryzyka niepomyślnego starzenia się* w : Edukcja Dorosłych nr 3/2004.

[105]Typologię postaw osób znajdujących się w sytuacji po stracie partnera zaprezentował J. Halicki w artykule *Wyłączenie się jako czynnik ryzyka*.., op. cit., s.16 – 18.

eliminują osamotnienia[106]. Ale samotność i osamotnienie są dla Dyczewskiego różnymi pojęciami. Osamotnienie to niedorozwój osobowości sprawiający, że człowiek zamiast realizować swoje powołanie, być dawcą i twórcą, staje się niewolnikiem przestrzeni swoich myśli, przeżyć i pragnień. Samotność natomiast, wydaje się być stanem pożądanym, stanem w którym „człowiek prowadzi najgłębszą refleksję nad życiem , jest poszukiwaniem sensu własnego życia i świata, sensu swojego działania. (…) To koncentracja nie nad sobą – jak w przypadku osamotnienia - lecz koncentracja w sobie, koncentracja nie obezwładniająca transcendencja własnego ja , lecz przeciwnie pogłębiająca kontakt z drugim człowiekiem, ze światem zewnętrznym, a przede wszystkim z samym sobą"[107]. Samotność powinna być zatem stanem pożądanym zarówno przez samego człowieka starszego jak i przez jego otoczenie, jest ona ważna i niezbędna dla uzyskania dojrzałości w tej fazie starości. Osamotnienie zaś to wynik pewnych niedomagań, czy nawet słabości człowieka. Pozornie oba te stany nie zależą od wspólnego zamieszkiwania z innymi członkami rodziny. Można jednak przypuszczać, że osoby starsze samotnie mieszkające to zazwyczaj te, które, albo straciły kogoś z członków rodziny, albo nie założyły rodziny w ogóle. Taka sytuacja, jak wynika z badań, może być przyczyną osamotnienia.

Według Piotrowskiego, samotność to fakt zamieszkiwania samemu, a osamotnienie to stan warunkowany kulturowo. „ Osamotnienie jest w części rezultatem obiektywnych uwarunkowań np. struktury rodziny i gospodarstwa domowego, w części różnic kulturowych (…) Wiele osób mieszkających samotnie i mających nieliczne kontakty wcale nie czuje nie czuje się samotnie. I na odwrót[108]. Problem samotności i osamotnienia człowieka wiąże Piotrowski z rolą rodziny w jego życiu. Charakter więzów rodzinnych wpływa negatywnie lub pozytywnie na stan emocjonalny człowieka i wiążące się z nim poczucie osamotnienia. Mieszkanie samotne,nie musi oznaczać braku rodziny wskazuje po prostu na brak kontaktu z nią. Osoby mieszkające samotnie nie muszą być wcale samotnikami, niejednokrotnie prowadzą ożywione życie towarzyskie i społeczne. W badaniu przeprowadzonym przez wspomnianego autora, liczba osób , które często były same o kilkanaście procent przewyższa liczbę osób odczuwających często osamotnienie Podobnie w badaniu PTG liczba osób, które często pozostają same w domu ponad dwukrotnie przewyższa liczbę osób, które odczuwają osamotnienie. Autorzy tego badania nie negując zależności występującej między

[106]L. Dyczewski, *Ludzie starzy ..,.* op. cit. str. 74.

[107]Ibidem, s. 73.

[108]J.Piotrowski*, Miejsc człowieka...,* op. cit. s.228.

osamotnieniem a samotnością, twierdzą, że nie są to pojęcia tożsame. Ich zdaniem wizja człowieka starszego osamotnionego jest wizją stereotypową, ponieważ osamotnienie doskwiera stosunkowo niewielkiemu odsetkowi respondentów. W badaniu Piotrowskiego osamotnionych czuło się 17%, a w badaniach PTG 20%. Analizujący te wyniki dodają jednak, że ten stosunkowo niewielki odsetek osób często odczuwających osamotnienie, w rzeczywistości przekłada się na na setki tysięcy starszych wiekiem Polaków. Najczęściej były to osamotnione kobiety. Ich odsetek jest dwukrotnie wyższy niż w przypadku osamotnionych mężczyzn[109]. Wiąże się to zarówno z tym, że przeciętny wiek respondentek był wyższy, jak i z wdowieństwem tych kobiet. Do podobnych wniosków dochodzą także inni uczeni.

Samotność w badaniach Hansa Petera Tews'a jest wieloczynnikowo uwarunkowanym procesem. Poczucie osamotnienia zależne jest od płci. Częściej osamotnione czują się kobiety właśnie z powodu wdowieństwa. Tewns cytując Townsed'a [110] pisze o szczególnie trudnej sytuacji osób które straciły partnera życiowego (nie tylko małżonka) z którym łączyły ich bliskie więzi emocjonalno – psychiczne. Sytuacja ta prowadzi do przeżycia kryzysowego, szczególnie dokuczliwego cierpienia, wtedy zwłaszcza gdy czas po staracie osoby jest krótki a związki z nią były szczególnie silne. Upływający czas stwarza sytuacje przystosowania się i łagodzi osamotnienie. Jednym ze sposobów przekraczania osamotnienia może być większa ilość kontaktów społecznych. Wnioski z badana PTG również zawierają podobne wskazanie : poważnym wyzwaniem, które staje przed rodzinami, sąsiadami, grupami nieformalnymi, organizacjami społecznymi , a wreszcie – profesjonalistami jest poszukiwanie sposobów na to, jak pomóc ludziom starszym w trudnych chwilach[111].

Badania potwierdzają również istnienie poczucia osamotnienia u ludzi starszych mieszkających z dziećmi. Osamotnienie dotyczy tych osób wtedy, kiedy oczekiwane nasilenie kontaktów jest większe niż styczności istniejące rzeczywiście. Występowanie i nasilenie poczucia osamotnienia zależne jest również od poziomu wykształcenia, dochodów i stanu zdrowia seniorów. Im wyższy poziom wykształcenia i dochody jednostki, tym rzadziej występuje poczucie osamotnienia, im gorszy stan zdrowia, tym niższa satysfakcja życiowa, a wyższe poczucie osamotnienia [112].

[109]P.Czekanowski, *Rodzina w życiu ludzi starszych*..., op. cit. s. 154.

[110]Por. E.Dubas, *Edukacja dorosłych w sytuacji samotności i osamotnienia*, Łódź 2000, s. 355.

[111]P. Czekanowski, *Rodzina w życiu osób starszych* ... op. cit.

[112]E. Dubas, *Edukacja* ..., op. cit. s. 350 – 354.

Zachodnioniemiecki psycholog Ursula Lehr uważa, że starość nie jest tożsama z życiem odizolowanym, samotnym[113]. Jest natomiast przeżyciem subiektywnym, odczuwanym na skutek oddzielenia społecznego. Izolacja zaś to obiektywne pozbawienie jednostki kontaktów społecznych[114]. Poczucie samotności autorka ta wiąże z biernością jednostki, przeżywaniem przez nią nudy oraz doświadczeniem zależności. Tak więc częściej samotne są osoby o ograniczonych zainteresowaniach, bliskich celach życiowych, więc ograniczonej orientacji na przyszłość, nieznacznych marzeniach.. Samotność według Goldfarda jest zależna od nudy, a nuda zdaniem Havighursta jest następstwem braku rytmizacji przebiegu dnia, tygodnia i roku[115].

O samotności ludzi starszych pisze E. Trafiałek . Zagubienie człowieka we współczesnej rzeczywistości powoduje według niej marginalizację, smutek i osamotnienie . „Samotność generowana życiem w anonimowym, obojętnym tłumie jest konsekwencją zamykania się we własnym wnętrzu, braku zaufania , braku zrozumienia, egocentryzmu, izolacji i smutku. Tak jak trudno wyliczyć wszystkie jej źródła, precyzyjnie sklasyfikować potencjalne ofiary, tak trudno wskazać wszystkie jej płaszczyzny, gdzie występuje i środki które mogą jej zapobiegać[116]".

Samotność może mieć przynajmniej trzy wymiary: psychiczny, fizyczny i moralny. Samotność fizyczna wynika z braku więzi społecznych, braku integracji z grupą, źle pełnionych ról społecznych, z kolei samotność psychiczna równoznaczna z poczuciem osamotnienia w przeciwieństwie do samotności fizycznej jest trudna do zdiagnozowania. To ogranicza możliwość działań o charakterze interwencyjnym, kompensacyjnym czy profilaktycznym. To specyficzny syndrom globalizacji, uniwersalizmu, za którym nie wszyscy mogą nadążyć. Trzeci wymiar samotności: samotność moralna wiąże się z zaburzonym systemem wartości i utratą sensu życia. Na ogół wszystkie trzy wymiary samotności wzajemnie się wyznaczają, jeden typ samotności wynika z drugiego, a jednoczesne wystąpienie wszystkich prowadzi do poczucia alienacji, skutkując ekskluzja społeczną.

[113]Por. E. Dubas op. cit ., za U. Lehr 1974.

[114]Ibidem, s. 245.

[115]Ibidem, s. 245.

[116]E.Trafiałek, *Polska starość w dobie przemian*, op. cit. s. 201 – 202.

4. Uniwersytety Trzeciego Wieku i kształcenie osób starszych w systemie kształcenia ustawicznego

4.1.Uwagi wstępne

Jednym z celów działalności Uniwersytetów Trzeciego Wieku jest włączenie osób starszych do systemu kształcenia ustawicznego. Od 1982 roku w opracowanym i wydanym przez ONZ *Planie działania na rzecz osób starszych* znalazło się po raz pierwszy stwierdzenie ”Instytucje państwowe, organizacje pozarządowe i środki masowego przekazu mają podjąć starania, aby osoby stare miały dostęp do wiedzy na różnym poziomie (w skali świata także do alfabetyzacji), aby nie musiały żyć z piętnem upośledzenia fizycznego czy psychicznego , a także nie były pozbawione zadań i uznania w swoim środowisku[1]”. W ten sposób ONZ zwróciło uwagę na edukację osób starszych. W tradycyjnym modelu kształcenia ustawicznego nie wyznaczono jej osobnego miejsca, oświata pozaszkolna realizowana była zazwyczaj na rzecz na rzecz młodszych osób dorosłych i w średnim wieku. Starania o włączenie osób starszych w proces kształcenia ustawicznego podjęły dopiero UTW zazwyczaj wdrażające do nauczania programy i metody specjalne dla osób starszych uwzględniające ich stan zdrowia i możliwości.

W rozdział tym próbuję określić miejsce osób starszych w systemie kształcenia ustawicznego. Ponieważ nie ono wyraźnie przedstawione w aktach prawnych, pierwszą część rozdziału poświęciłam opisowi celów kształcenia ustawicznego dorosłych we współczesnej polityce państw europejskich. Drugą część rozdziału poświęciłam problemom określenia celów i treści kształcenia osób starszych: dokonałam tego na podstawie analizy wybranej literatury z dziedziny gerontologii pedagogicznej. Trzecia część rozdziału pomyślana jest jako próba usystematyzowania informacji dotyczących działalności UTW na świecie. Czynię to w oparciu o dostępną literaturę, a także informacje zaczerpnięte ze stron internetowych, głównie obcojęzycznych. To drugie źródło informacji jest obecnie najobszerniejszą „bazą danych” na ten temat. Część ostatnia zawiera charakterystykę ogólnych tendencji w działalności UTW w Polsce, a także opis genezy poszczególnych placówek, dokonany zarówno na podstawie analizy literatury tematu jak i moich badań .

[1]H.Szwarc, *Dwadzieścia pięć lat Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Warszawie.* Księga Jubileuszowa wydana z okazji 25- lecia Uniwersytetu Trzeciego Wieku, red. H. Szwarc, Warszawa 2000 , s. 8.

4.2. Cele i zadania edukacji w państwie demokratycznym

Edukacja według Słownika Języka Polskiego jest rozumiana jako „wychowanie, wykształcenie i nauka oraz proces zdobywania wiedzy, umiejętności i kształcenie[2]". Edukacja jest traktowana współcześnie jako dobro ogółu, dobro demokratyczne. Od czasów nowożytnej filozofii należy łączyć demokrację z edukacją: „To co ludzie myślą i to czego pragną, zależy przecież od tego w jaki sposób są wychowani. Jeśli zmienimy warunki w jakich żyją i rodzaj edukacji zmienimy ich na tyle, że cała przeszłość straci swe znaczenie"[3] Jan Jakub Rousseau był podobnego zdania. Według niego „ rządy zgromadzenia ludowego stwarzają najsolidniejszą gwarancję sprawiedliwości i pomyślności. Niezmiernie ważną rzeczą jest jednak, by lud był właściwie poinformowany. Podstawy demokratyczne Ameryki również szukały w wykształceniu zapobiegania praktykom autorytarnym. Uważano, że tylko ludzie wykształceni mogą zająć się w sposób odpowiedzialny i pożyteczny sprawami publicznymi. Z kolei Jose Ortega y Gasset w *Buncie mas* pisze że wszelkie klęski demokracji, ale i jej sukcesy są klęskami i sukcesami samego człowieka. Demokracja jest bowiem systemem, który znosząc bariery i ograniczenia zmusza ludzi do autentycznego samookreślenia . Jest więc w istocie bardziej niż jakikolwiek bądź inny system zwierciadłem prawdy[4]. Zwłaszcza to ostanie spostrzeżenie pozwala stwierdzić, że do samookreślenia potrzebna jest społeczeństwu i poszczególnym jego obywatelom edukacja dostarczająca treści, które pomogą temu samookreśleniu.

Wielu autorów współczesnych podkreśla znaczenie edukacji w procesie transformacji ustrojowej, procesie zmian społecznych. Odpowiedzialność ludzi za siebie w procesie transformacji i kształtowania nowego ustroju demokratycznego oraz wobec współczesnych wyzwań polskich i cywilizacyjnych rośnie z każdym dniem – zaznaczali pedagodzy na progu przemian ustrojowych w Polsce. Cz. Banach pisze, że „wolność, dokonywanie wyborów spośród różnorodnych możliwości rozwiązywania problemów społecznych i jednostkowych wymaga otwartego dialogu społecznego, aby nie zgubić się w wielości orientacji, zjawisk oraz przyczyn i skutków działań ludzkich[5]".

[2]*Słownik Współczesnego Języka Polskiego* PWN, Warszawa 1998.

[3] S.Filipowicz, *O demokracji. Leksykon Demokracji,* PWN, Warszawa 1992 s. 19.

[4]Por. S Filipowicz op. cit. , s. 23- 50.

[5]Cz. Banach, *Pozaszkolna (nieszkolna) edukacja dorosłych – wobec transformacji systemowej w Polsce*, w: Teraźniejszość i przyszłość edukacji dorosłych, praca pod kierunkiem naukowym. T.Aleksandra Biblioteka Edukacji Dorosłych tom III ,Toruń 1997, s.115.

Olga Czerniawska przedstawia opracowane przez H. Sieberta paradygmaty dotyczące celów jakie powinna realizować edukacja:

- edukacja jednostki nie jest celem samym w sobie, jest narzędziem, które służy pobudzeniu jego rozwoju. Edukacja winna służyć emancypacji politycznej jednostki, wyzwalać jej samodzielność i krytycyzm wobec rzeczywistości społecznej, wobec technologii a często mediów., które nią manipulują[6]. Podobnego zdania jest również Czerniawska. Pisząc o edukacji uznaje, że może ona pomóc w odnalezieniu nowych perspektyw. Autorka dostrzega możliwość zaistnienia zmian zarówno jeśli chodzi o jednostkę jak i o grupowe działania. W tym ostatnim przypadku edukacja prowadzi do powstania różnego rodzaju ruchów społecznych, stowarzyszeń, natomiast dla jednostki oznacza to np. odnalezienie swojej grupy rówieśniczej. Poza tym w procesie edukacji rozbudza się świadomość stosunku do siebie i do świata. Kształtująca się nowa tożsamość polega na zmianie perspektywy znaczenia i polega na przeformułowaniu sposobu postrzegania rzeczywistości.. Jest to również doświadczanie życia, sprawiające, że człowiek decyduje się podjąć własne działania. Uczucia i zdarzenia interpretowane są egzystencjalnie a nie intelektualnie[7].

Obecnie duże znaczenie przypisuje się edukacji dorosłych[8]. Na temat edukacji dorosłych J Mezirow pisze, że powinna ona służyć wspieraniu procesu zmiany perspektyw uczenia się własnych wyborów przyszłości, stawiania im czoła. Człowiek musi uczyć się być dzielny i pełen nadziei wobec przyszłości. Zadania państwa w obszarze edukacji dorosłych powinno- zdaniem T. Wujka - koncentrować się na uruchomieniu sił społecznych programujących i realizujących treści edukacji dorosłych poprzez tworzenie i koordynację ruchów i grup świadomych działaczy oświatowych poszukujących najlepszych form edukacji dorosłych w klimacie liberalizmu i pluralizmu społecznego. Wsparcie państwa powinno dotyczyć również subsydiowania tejże działalności[9].

---

[6]O. Czerniawska, *Edukacja dorosłych w aspekcie czasu i przestrzeni*, w: Teraźniejszość i przyszłość edukacji dorosłych, op. cit., s. 128.

[7]Ibidem, s. 130.

[8]Pojawienie się edukacji dorosłych miało wg J. Kargula dwie główne przyczyny. Jedna z nich to idee, względnie całe nurt myślowe generowane przez uczonych, działaczy politycznych, społecznych i filantropów, druga to źródła wyrastające z rzeczywistości społecznej bezpośrednio wpływającej nie tylko na samych działaczy oświatowych, ale i na samych niewykształconych, lub mało wykształconych dorosłych do podejmowania trudu edukacyjnego. Więcej na temat rozwoju oświaty dorosłych pisze J. Kargul w artykule*: Źródła i tendencje rozwojowe edukacji dorosłych*, w: Teraźniejszość i przyszłość edukacji dorosłych, op. cit. , s. 91 – 96.

[9]T Wujek, *Przyszłość pozaszkolnej edukacji dorosłych*, w: Teraźniejszość i przyszłość...., op cit. s. 110.

Zdaniem T. Wujka ważniejsze potrzeby oświatowe jakie powinna realizować edukacja pozaszkolna to m. in.:

- ukazanie ludziom możliwości wchłonięcia przez nich dóbr, jakie przynosi im nowoczesna cywilizacja i jednocześnie zabezpieczenie się przed ujemnymi skutkami jakie ta cywilizacja niesie. Przejawiać się powinno gównie w kształtowaniu postaw zaangażowanych w kwestii zachowania równowagi biologicznej, poprawy środowiska, i jakości życia;
- tworzenie człowieka o umysłowości przygotowanej do życia w różnych okolicznościach zmieniającej się rzeczywistości, a także przygotowania człowieka do takiego stanu intelektualnego, jaki pozwalałby na wysuwanie i zaspakajanie potrzeb wyższego rzędu , które właśnie czynią zeń człowieka;
- wskazanie dróg do opartego na etyce humanistycznej traktowania stosunków międzyludzkich jako działanie skierowane na zmianę w postrzeganiu postaw przejawiających się w bezwzględnej rywalizacji jako instrumencie selekcji społecznej;
- dążenie do utworzenia europejskiej wspólnoty kulturowej i cywilizacyjnej. rozumianej jako bogactwo i różnorodność europejskiego dziedzictwa[10].

Sądzę, że pozaszkolna oświata dorosłych, w tym również oświata osób starszych, powinna być rozumiana, także w przypadku omawianych tu organizacji UTW, jako działalność pomagająca rozwiązywać problemy typowe do okresu życia grupy osób uczących się, powinna być też kształtowana zgodnie z dziedzictwem kulturowym jakie niesie ze sobą pokolenie tych ludzi. Współczesna edukacja, kreowana zgodnie z zasadami ustroju demokratycznego powinna kształtować u osób starszych zachowania zachęcające do aktywnego życia w społeczności lokalnej. I budowania społeczeństwa obywatelskiego. Edukacja ta powinna również podejmować próby zaangażowania osób starszych w uczestnictwo w świecie, w którym istotną wartością jest informacja i elektroniczny sposób dostępu do niej.

Uznaje się powszechnie, że dobrobyt społeczeństwa tworzą wykształceni obywatele. Edukacja stała się, jak wspomniałam wyżej, wartością społeczną i ekonomiczną, niezbędną do właściwego rozwoju społeczeństwa. Państwa, z tego właśnie powodu, uczyniły ją przedmiotem swej polityki, traktując tę problematykę jako formę polityki społecznej – formę dialogu z obywatelami i realizacji ich postulatów. Polityka edukacyjna państw współczesnych przejawia się w następujących zakresach[11]:

[10]Ibidem, s. 113

[11]E. A. Wesołowska, *Kształcenie ustawiczne w polityce edukacyjnej państwa* w: Edukacja Dorosłych nr 3/ 2004.

- prawodawstwie państw (zapis w konstytucji, ustawach uzgodnionych z obywatelami i popieranymi przez nich);

- w nakładach finansowych na edukację z budżetu państwa, pozwalających zapewnić bazę materialną dla procesów edukacyjnych;

- w stworzeniu określonego systemu szkolnego i systemu zarządzania , dialogu z obywatelami i koordynacji działań w zakresie edukacji na szczeblu państwa, na szczeblu średniej i niższej struktury władzy. W tym zakresie ważną funkcję pełni polityka informacyjna i organizacyjna;

- w tworzeniu pozytywnego dla edukacji klimatu uzyskania poparcia dla inicjatyw władz i wyzwalaniu inicjatyw obywatelskich, doceniania dokonań w zakresie edukacji korzystnych dla obywateli i wspieranie tej dziedziny w mass mediach i decyzjach państwowych, analizowanie potrzeb edukacyjnych wynikających z zaniedbań z poprzednich lat lub wynikających z przemian ekonomicznych, społecznych, politycznych oraz ich realizacja;

- w trosce o dobrą kadrę nauczycielską i warunki jej pracy oraz

- w ciągłym dialogu z obywatelami w kwestii edukacji, gdyż podobnie jak ze zdrowiem, bezpieczeństwem, ładem wewnątrzspołecznym zainteresowani są nią wszyscy obywatele.

4.3. Edukacja ustawiczna w Unii Europejskiej

Polityka edukacyjna współczesnych państw ma od XX wieku wymiar międzynarodowy. W 1945 r. w strukturach ONZ stworzono komisję UNESCO. W ramach programów edukacyjnych tej komisji szczególnie uwzględnia się edukację wszystkich obywateli w państwie, niezależnie od statusu społecznego, płci i wieku . Problemowi edukacji dorosłych poświęcony jest natomiast m.in. Raport *Uczyć się aby być,* przygotowany pod kierunkiem, E. Faure'a z 1972 r. Raport ten i działania UNESCO upowszechniły potrzebę edukacji ustawicznej człowieka przez jego całe życie. Stało się to jedną z przyczyn rozwoju edukacji permanentnej i powoływania różnych form edukacji dorosłych. We Francji na czele Komitetu do spraw Edukacji Dorosłych i Kwalifikacji stoi premier państwa. W Anglii Uniwersytet Otwarty organizowany był pod patronatem H. Wilsona. W poszczególnych wysoko rozwiniętych państwach świata sprawy edukacji dorosłych regulują określone akty

prawne, będące podstawą prawno – ekonomiczną konkretnych działań , z których państwa są rozliczane[12].

W krajach Unii Europejskiej edukacja ustawiczna jest jednym z priorytetów rozwoju systemów edukacji. Idea powszechnego kształcenia ustawicznego była przedstawiana w wielu raportach oświatowych m.in. w *Białej Księdze Unii Europejskiej* „Nauczanie i uczenie się na drodze do uczącego się społeczeństwa. (1995) i w raporcie UNESCO autorstwa J. Delorsa „Edukacja – jest w niej ukryty skarb" (1998). Urzeczywistnieniem tych idei było m.in. przyjęcie – w styczniu 1996 r. przez ministrów edukacji krajów członkowskich Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD) – systemu uczenia się przez całe życie za odpowiednią strategię rozwoju oświaty oraz systemów kształcenia i szkolenia w krajach rozwiniętych. W marcu 2000 r. w Lizbonie Rada Europejska stwierdziła , że UE stanęła w obliczu fundamentalnych zmian będących wynikiem globalizacji i rozwoju gospodarki, opartych na wiedzy i uzgodniła , że do roku 2010 powinien być osiągnięty następujący cel strategiczny: "Gospodarka europejska powinna stać się najbardziej konkurencyjną i dynamiczną gospodarką na świecie – gospodarką opartą na wiedzy, zdolną do trwałego wzrostu, tworzącą coraz większą liczbę miejsc pracy i zapewniającą większą spójność społeczna". W październiku 2000 r. w Brukseli Komisja Europejska ogłosiła Memorandum dotyczące Kształcenia Ustawicznego, w którym zapisano , że udanemu przejściu do gospodarki opartej na wiedzy i do społeczeństwa opartego na wiedzy musi towarzyszyć zwiększony nacisk na kształcenie ustawiczne. Edukacja i szkolenie trwające całe życie są najlepszym sposobem na to , by sprostać wyzwaniom przynoszonym przez zmiany". Odpowiadając na postanowienia Rady Europejskiej przyjęte w Lizbonie Komisja Europejska przygotowała szczegółowy program dotyczący rozwoju systemów edukacji w krajach UE, przyjęty przez ministrów edukacji w krajach UE i Komsją Europejską 14 lutego 2002r.z zamierzeniem realizowania go do roku 2010. Program ten wśród pięciu celów zawierał taki: **zagwarantować Europejczykom – niezależnie od wieku możliwość uczenia się przez całe życie.** Za organizację systemów edukacyjnych i treści kształcenia państwa członkowskie Unii opowiadają same, ale Unia Europejska może wspierać i uzupełniać te działania. Dlatego przyjęto, że cele zawarte w programie będą realizowane w obecnym dziesięcioleciu[13].

[12]Ibidem, s. 25.

[13]*Strategia Rozwoju Kształcenia Ustawicznego do roku 2010.* Ministerstwo Edukacji Narodowej, Dokument przyjęty przez RM w dn. 8 lipca 2003: www.men.waw.pl/ksztzaw/strategia/strat_ust.php.

4.4. Edukacja ustawiczna w Polsce a Uniwersytety Trzeciego Wieku

Współczesna edukacja dorosłych rozgrywa się w dwóch nurtach oświaty :dyplomowej i bezinteresownej, edukacji formalnej i nieformalnej. W pierwszym z nurtów, dominującymi formami organizacyjnymi są formy szkolne i kursowe, proponujące edukację formalną , uwieńczoną dyplomem po zdanych egzaminach. Dominującym czynnikiem podejmowania kształcenia jest motywacja pragmatyczna i społeczna . Drugi nurt jest udziałem osób kierujących się przede wszystkim motywacją intelektualną. Choć nie przynosi certyfikacji wiedzy, czy umiejętności, jest wiele bogatszy w formy organizacyjne: seminaryjne, odczytowo – dyskusyjne, klubowe, biblioteczno - czytelnicze, rozrywkowo – rekreacyjne, terapeutyczne, poradnicze i samokształceniowe[14]. Sadzę, że UTW w Polsce należą do drugiej formy kształcenia ustawicznego.

Kształcenie ustawiczne w Polsce jest obecnie przedmiotem regulacji szeregu aktów prawnych i różnej rangi dokumentów rządowych. Ustawa z dn.7 IX. 1991r. o systemie oświaty[15] określa **kształcenie ustawiczne jako 'kształcenie w szkołach dla dorosłych, a także uzyskiwanie i uzupełnianie wiedzy ogólnej, umiejętności i kwalifikacji zawodowych w formach pozaszkolnych przez osoby, które spełniły obowiązek szkolny"**. Ustawa określa, że kształcenie tego rodzaju organizowane jest w szkołach dla dorosłych, placówkach kształcenia ustawicznego , placówkach kształcenia praktycznego oraz ośrodkach doskonalenia zawodowego. Poniżej przedstawiłam instytucje, które prowadzą różnorodne formy kształcenie ustawicznego w Polsce[16]:

- *Placówki kształcenia ustawicznego* , placówki kształcenia praktycznego i ośrodki dokształcania i doskonalenia zawodowego (ustawa z dn. 7 IX 1991 r. o systemie oświaty ; Dz.U. z 2004 r., Nr 25 poz.2572 z późn. zm.);
- *Pracodawcy (zakłady pracy*) (ustawa z dn. 26 IV 1974 –K.p. ;Dz.U. z 1998 r. Nr21,poz. 94 z późn. zm.);

[14]Z.Szarota, *Edukacja dorosłych w Polsce wyzwania i możliwości*, w: Edukacja Dorosłych 4/ 2003, s. 19.

[15]Ustawa o systemie oświaty z dn. 7 IX 1991:Dz.U. z 2004 r., nr 256 poz.2572 z późn zm., art.13 ust.17.

[16]Na podstawie: T. Gawlik, *Cele uczenia się przez całe życie w Unii Europejskiej a cele edukacji ustawicznej w Polsce w świetle dokumentów*"w: Edukacja Ustawiczna 2005, Raport o stanie edukacji ustawicznej Polsce w r. 2005, Warszawa 2005, MEN, s. 8-39.

- *Urzędy pracy* (ustawa z dn 20 IV 2004 r.o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy ;Dz.U. Nr.99,poz.1001 z późn.zm. są to zadania zarówno powiatowych jak i wojewódzkich urzędów pracy);
- *Organizacje zawodowe i branżowe pracowników i pracobiorców* (tzn. szeroki zakres podmiotów działających na podstawie różnych aktów prawnych innych dla poszczególnych zawodów, (ustawa z dn. 23 V 1991 r. o organizacjach pracodawców: związków zawodowych zgodnie z ustawą z dn.23V 1991 r. o związkach zawodowych; Dz.U. z 2001r. Nr.79, poz.854 z późn. zm.);
- *Organizacje rolników* (ustawa z dn.8 X 1982 r. o społeczno-zawodowych organizacjach rolników; Dz.U. Nr 32, poz.217 z późn. zm. oraz ustawa z dn. 7 IV 1989 r. o związkach zawodowych rolników indywidualnych);
- *Instytucje naukowe* (do instytucji naukowych zalicza się:jednostki badawczo-rozwojowe,instytucje naukowe szkół wyższych oraz placówki PAN, instytucjami bezpośredni związanymi z kształceniem ustawicznym sa zgodnie z Deklaracja Bolońską są uczelnie wyższe funkcjonujące na podstawie ustawy z dn. 27 VII 2003 r. „Prawo o Szkolnictwie Wyższym Dz.U. Nr 164,poz. 1365);
- *Kościoły i organizacje kościelne* (istnieje wiele przepisów dotyczących związku kościołów z edukacją zawarte są m.in. w umowie między Rządem RP a Konferencją Episkopatu Polski z dn. 1 VII 1999 r. w sprawie statusu szkół wyższych zakładanych i prowadzonych przez kościół katolicki....: Dz.U.Nr63 poz.727, a także Rozporządzenie z dn 22 X 1997r. w sprawie szczegółowych zasad organizowania nauczania kościelnego.., Dz.U. Nr 128 poz.832);
- *Samorządy lokalne* (zarówno zadania gminy jak i powiatu czy województwa zawierają wskazania do rozwoju edukacji również edukacji dorosłych: ustawa z dn.8III 1990 r. o samorządzie gminnym; Dz.U.z 2001r. Nr 14poz.1592 z późn.zm., ustawa z dn 25IV 1998r. Dz.U. Nr 14 z późn zm., ustawa z dn. 5 IV o samorządzie wojewódzkim;Dz.U. z 2001r. Nr 142,poz. 1590 z późn.zm.);
- *Fundacje i stowarzyszenia* (ustawa z dn. 6 IV 1984r. o fundacjach Dz.U. z 1991 r. Nr46,poz.203 z późn. .zm .oraz ustawa z dn.7IV 1989 r.- Prawo o stowarzyszeniach; Dz.U. z 2001 r. Nr 78 poz. 855 z późn.zm., a także instytucje działające na podstawie ustawy o organizacjach działalności pożytku publicznego i o wolontariacie z dn. 7.IV. 2003, Dz. U. Z dn.29. V 2003, Nr 96 z Nr 96 poz. 873);
- *Inne : w tym instytucje centralne* m.in:Rada Ministrów, Prezes Rady Ministrów.

Charakterystyczne dla instytucji kształcenia ustawicznego jest to, że mimo, iż celem strategicznym jaki ma ono realizować - określonym jako *wspomaganie i ukierunkowywanie rozwoju osobowości, stymulowanie innowacyjności i kreatywności człowieka* - w aktach prawnych i innego rodzaju dokumentach określając cele szczegółowe programy i treści kształcenia, podkreśla się, przede wszystkim, istotność aktywizacji zawodowej dorosłych. Samo określenie w ustawie wieku osób dla których przewidziano proces dalszego kształcenia oznacza, że dotyczy ono tego okresu życia człowieka, na który przypada okres aktywności zawodowej tj. obecnie w przypadku mężczyzn do 65 lat a kobiet do 60 [17].

Aktami prawnymi i innymi dokumentami odnoszącymi się do określenia celów, sposobów i form kształcenia ustawicznego są np. Ustawa o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy z dn. 20.04.2004r.: Dz.U. Nr 99,poz.100 z późn. zm.(art. 1 ust 1 tej ustawy określa zadania państwa w zakresie łagodzenia skutków bezrobocia, oraz aktywizacji zawodowej) oraz jedna z podstawowych zasad prawa pracy sformułowana w Kodeksie Pracy dotycząca ułatwienia pracownikom podnoszenia kwalifikacji zawodowych. Zadania jakie ma realizować edukacja ustawiczna w Polsce są zbieżne z zadaniami określonymi w europejskich postanowieniach traktatowych, których celem strategicznym, jak wspomniałam powyżej, jest wspomaganie i ukierunkowanie rozwoju osobowości, stymulowanie innowacyjności i kreatywności człowieka. Realizacji tego celu służy np. opracowana Strategia Rozwoju Edukacji na lata 2007-2013 , do kształcenia ustawicznego nawiązują również: Narodowy Plan Rozwoju na lata 2007-2013 przyjęty przez Radę Ministrów 11 I 2005 r. oraz Krajowy Program Reform na lata 2005-2008.

Główne cele rozwoju edukacji w Polsce, określone zostały jako[18]:

[17]Na temat tych kwestii można przeczytać w publikacjach andragogów. J.Kargul, T.Wujek, T.Aleksander, którzy słusznie zauważyli, że działalność wolnorynkowa powoduje, że rynek reguluje i pozytywnie oddziaływuje na rozwój pozaszkolnej edukacji zawodowej. Natomiast ma raczej negatywny charakter na oddziaływanie na pozaszkolną edukację kulturalną i ogólnokształcącą. Tymczasem, jak zauważa T. Wujek, ten drugi rodzaj edukacji ma wpływ na kształt świadomości i wyrobienie społeczne ludzi, stanowi ważny czynnik pobudzający proreformatorskie trendy i cywilizacyjny rozwój kraju. Podobnie T. Aleksander uważa, że odcięcie edukacji dorosłych od wsparcia ze strony czynników państwowych sprawia, iż w krótkiej perspektywie czasu traci ona swój ogólnokształcący charakter podporządkowując się, w poszukiwaniu środków, wymogom poszczególnych sponsorów zainteresowanych jednostkowymi, specjalistycznymi aspektami kształcenia Brak subsydiów publicznych jest jednym z trzech głównych czynników determinujących kształt teraźniejszej pozaszkolnej edukacji dorosłych. Dwa następne to komercjalizacja usług edukacyjnych edukacyjnych żywiołowość, żywiołowość wręcz chaos w rozwoju pozaszkolnej dedukcji dorosłych. Por.. T. Wujek, *Przyszłość pozaszkolnej edukacji dorosłych* op. cit., s. 110.

1. Poprawa jakości i efektywności systemu edukacji w UE wobec innych zadań społeczeństwa opartego na wiedzy oraz zmieniających się metod i treści nauczania i uczenia się.

2. Ułatwienie powszechnego dostępu do systemu edukacji zgodnie z nadrzędną zasadą kształcenia ustawicznego, działania na rzecz zwiększenia szans zdobywania i utrzymywania zatrudnienia oraz rozwoju zawodowego, jak również aktywności obywatelskiej, równości szans i spójności społecznej.

3. Otwarcie systemu edukacji na środowisko i świat w związku z koniecznością lepszego dostosowania edukacji do potrzeb pracy zawodowej i wymagań społeczeństwa oraz sprostania wyzwaniom globalizacji[19].

Wydaje się zatem, że założenia strategii uwzględniają istotność kształcenia ogólnego i konieczność dostosowania treści kształcenia do zmian kulturowych, w tym również tendencje do powszechnego wdrażania edukacji ustawicznej Strategia przewiduje podnoszenie poziomu wykształcenia osób dorosłych nie tylko w zakresie kwalifikacji zawodowych, ale również w zakresie kompetencji ogólnych niezbędnych do funkcjonowania we współczesnym społeczeństwie (np. z zakresu rozwoju technik informacyjnych i nauki języków obcych),

Myślę, że na podstawie przedstawionych założeń strategii można stwierdzić, że funkcjonowanie UTW w jakimś zakresie sprzyja ich realizacji. Przede wszystkim dlatego, że jednym z zadań UTW jest włączenie osób starszych do sytemu kształcenia ustawicznego. Wybranymi założeniami Strategii Rozwoju Edukacji, które mogą realizować UTW mogą też być np.:

- ułatwienie każdemu - w tym przypadku osobom starszym- realizacji aspiracji oraz własnego rozwoju;
- przygotowanie do aktywnego i odpowiedzialnego uczestnictwa w życiu społecznym, kulturalnym, lokalnym, narodowym i globalnym;
- skuteczne przeciwdziałanie wykluczeniu i marginalizacji grup społecznych , w tym przypadku grupy osób starszych;
- reagowanie na zmiany związane z rozwojem nauki, techniki i globalizacji;

[18] *Strategia Rozwoju Kształcenia Ustawicznego do roku 2010.* Ministerstwo Edukacji Narodowej, Dokument przyjęty przez RM w dn.. 8 lipca 2003: www.men.waw.pl/ksztzaw/strategia/strat_ust.php .Por. też Strategia Rozwoju Edukacji, s.26- 29, www.men.waw.pl/oświata/biezace/strategia_2007_2013.pdf.

[19] *Strategia Rozwoju Edukacji 2007-2013,,* str. 4-7: www.men.waw.pl/oswiata/biezace/strategia_2007_2013.pdf.

Cele kształcenie UTW w Polsce nie są jednak zbieżne z jednym z zasadniczych założeń wspomnianej strategii. UTW nie przygotowują bowiem do pełnienia nowych ról zawodowych, w UTW nie realizuje się kształcenia zawodowego, choć dzieje się tak w innych krajach Europy np. we Francji.

Wyrazem zainteresowania kształceniem ustawicznym w Polsce było powołanie Departamentu Kształcenia Zawodowego i Ustawicznego w Ministerstwie Edukacji Narodowej i Sportu. Dotychczas jednak UTW nie doczekały się wyraźnego zainteresowania, zarówno ze strony tej instytucji, jak i obecnie działającego Ministerstwa Edukacji i Nauki . Jedynym przejawem zainteresowania była listowna prośba przedstawiciela tegoż ministerstwa, skierowana do rektorów państwowych szkół wyższych i wyższych szkół zawodowych , a[20] dotycząca udzielenia informacji o funkcjonowaniu UTW. W liście zwrócono się również z apelem o wspieranie przez rektorów - lokalnych inicjatyw dotyczących tworzenia i rozwoju UTW[21].

W listopadzie 2005 r. w Centrum Kształcenia Ustawicznego nr1 w Warszawie odbyła się konferencja na temat *Współdziałania w zakresie kształcenia ustawicznego osób starszych,* zorganizowana przez Departament Kształcenia Zawodowego i Ustawicznego Ministerstwa Edukacji i Nauki[22]. Celem Konferencji było zdiagnozowanie obecnej sytuacji UTW, ich znaczenia i roli w kształceniu ustawicznym, a także perspektyw rozwoju. Stwierdzono, że UTW są najbardziej popularną i wielopłaszczyznową formą włączenia osób starszych do procesu kształcenia ustawicznego. Pozwalają na aktualizowanie i poszerzanie wiedzy seniorów, na zwiększenie ich aktywności intelektualnej, fizycznej i zapobiegają ich wyłączeniu z życia społecznego. Podkreślono ponadto, iż poza kształceniem ustawicznym, ważne w przypadku tego rodzaju organizacji, jest szeroko rozumiane zaangażowanie społeczne osób starszych dzięki czemu poza rolą edukacyjną Uniwersytety Trzeciego Wieku pełnią również rolę społeczną.

Ministerstwo Edukacji i Nauki zadeklarowało inicjowanie i promowanie działalności UTW, w tym głównie organizowanie konferencji cyklicznych na temat kształcenia ustawicznego osób starszych. Podkreślono również, że problematyka związana z funkcjonowaniem UTW nie jest wyłącznym zadaniem resortu edukacji, ale powinna znaleźć

[20]Wówczas Ministerstwo Edukacji i Sportu.

[21]Materiał zebrałam podczas Konferencji zorganizowanej z okazji 25 lecia Łódzkiego Uniwersytetu Trzeciego Wieku, w Łodzi 13 – 14 czerwiec 2003 rok.

[22]Uniwersytety Trzeciego Wieku. Konferencja Współdziałanie w zakresie kształcenia ustawicznego osób starszych, www.men.waw.pl/ksztzaw/strategia/utw_konferencja.

się również w sferze zainteresowań innych resortów m.in. zdrowia , kultury i polityki społecznej.

4.5. Cele i treści kształcenia osób starszych

Kształcenie ustawiczne, zgodnie z zasadą permanencji w oświacie dorosłych obejmuje całe dorosłe życie człowieka w tym także okres emerytalny i przedemerytalny. Geragogika została zapoczątkowana w 1956 r. w Niemczech Zachodnich [23], określenia tego użył jako pierwszy Hans Mieskes pedagog i gerontolog. W dziejach myśli pedagogicznej ideę kształcenia i wychowywania człowieka przez całe życie, w tym również wychowania do starości rozwijali m. in.: Szymon Maryci zwany Szymonem Marycjuszem z Pilzna w dziele *O szkołach czyli akademiach ksiąg dwoje* , oraz czeski pedagog Jan Amos Komensky , który w *Pampedii* [24] wyróżnił zgodnie z rozwojem człowieka osiem typów instytucji szkolnych tj. szkołę narodzin, dziecięctwa, chłopięctwa, wieku dojrzewania, dojrzałej młodzieży, mężczyzn, starości oraz szkołę śmierci. Na temat szkoły starości napisał, że skoro starość jest częścią życia, jest też częścią szkoły, musi więc mieć swoich nauczycieli, swoje przepisy, cele, studia i karność, aby postępy w życiu starców były możliwe. „To co jest słabe , musi mieć kierownictwo i podtrzymanie. A skoro starość jest najsłabszym z okresów życia, nie powinna być zaniedbywana i pozbawiona pomocy". Tworzenie pedagogiki starzenia się i ludzi starych zamyka cykl kształcenia jednostki w okresie rozwojowym., co jest zgodne z coraz powszechniejszym poglądem, że wychowanie należy rozszerzyć na wszystkie pokolenia[25].

Współcześnie na potrzebę wdrażania dyscypliny gerontologiczno pedagogicznej wskazuje A.Zych. Według niego dyscyplina, która zmierza w kierunku człowieka starego to geragogika, nazywana także gerontologią edukacyjną , edukacją gerontologiczną bądź pedagogiką starzenia się i starości. Autor wskazuje na zasadność kształcenia ludzi w podeszłym wieku i upowszechnianie problematyki geragogicznej przy wykorzystaniu UTW, akademii seniorów, klubów „złotego wieku", placówek medycznych opieki zamkniętej,

[23]Na temat starości można przeczytać już w piśmiennictwie starożytnym popularna cytowana już pozycja : Cicero M. T. *O starości* w: Pisma filozoficzne, t4, PWN Warszawa 1963, a także: Arystoteles, *Retoryka.* Poetyka. PWN , Warszawa 1988.

[24]J.A. Komeński, *Pampaedia*, Ossolineum Wrocław,1956, na temat przedłużania życia i właściwego jego wykorzystania pisze Komeński również w *Wielkiej dydaktyce*, Ossolineum, Wrocław 1956.

[25]Takie ujęcie procesów edukacyjnych proponowali np. Marycki, Komeński, Ruth Benedict, Fromm i Aleksander Kamiński.

towarzystw i placówek naukowych naukowych społecznych (wyższe uczelnie, stowarzyszenia i instytuty), czasopisma pedagogiczne i gerontologiczne[26].

Za ważne problemy w zakresie badań podstawowych i stosowanych w geragogice Zych uznał m.in. [27]:

W zakresie podstawowych (teoretycznych) studiów i badań geragogicznych:

poznanie starzenia się jako procesu i fazy życia:

1) rozpoznanie sytuacji życiowej osób starszych (m.in. cech społecznych, ekonomicznych i kulturowych);

2) określenie czynników warunkujących proces starzenia się;

3) opracowanie metod i środków opieki nad ludźmi w podeszłym wieku;

4) tworzenie takich warunków , które umożliwią korzystanie z życia- w maksymalnym stopniu- osobom starszym uwzględniając stan zdrowia i wiek oraz

5) podejmowanie działań mających na celu podniesienie statusu człowieka starszego w rodzinie i współczesnym świeci: bez rezygnacji bądź ograniczania ról społecznych ludzi starych czy starzejących się.

W zakresie geragogicznych badań stosowanych i praktycznych działań [28]:

1) wychowanie do wzajemnego zrozumienia i porozumienia, tolerancji i dialogu pokoleń (kształtowanie właściwych postaw dzieci i młodzieży oraz utrzymanie kontaktów międzypokoleniowych, służących do przekazania mądrości życiowej);

2) przygotowanie człowieka starszego do procesu starzenia się i do jego efektu (np. kształtowanie umiejętności spędzania czasu wolnego);

3) profilaktyka i prewencja pedagogiczna zmierzająca do przeciwdziałania oraz zapobiegania patologii życia społecznego ludzi starszych;

4) działania konsultacyjnio – doradcze, czyli poradnictwo geragogiczne;

5) socjalizacja ludzi w podeszłym wieku przeciwdziałająca izolacji i osamotnieniu; za pomocą podtrzymywania więzi intelektualnej i emocjonalnej ze światem; zwiększająca

[26]A. Zych proponuje zaliczyć pedagogikę starzenia się i starości (geragogikę) wraz z jej dyscyplinami szczegółowymi edukacją gerontologiczną, gerontologią edukacyjną i pedagogiką profilaktyki gerontologicznej do gerontologii społecznej, która obejmuje również gerontosocjologię i gerontopsychologię,.za: A. Zych, *Człowiek wobec starość*... op. cit, s.19, 22 – 24.

[27]Ibidem, s. .22-24.

[28]Ibidem, s. 22-24, por. także: L. Pietruszkowa: *Pedagogika trzeciego wieku, w* : Od prawa szkolnego do etyki pedagogicznej , pod red. A. Wojciecha Maszke. - Rzeszów, 2001, s.. 135-139.

aktywność ludzi starszych w różnorodnych dziedzinach życia społecznego i uczynienia tej generacji potrzebną społeczeństwu;
6) działania terapeutyczne, rehabilitacyjne, reaktywizujące mające na celu samorealizację i nadanie starości wymiar życia twórczego;
7) rehabilitacja zawodowa ludzi w podeszłym wieku;
8) inspirowanie i stymulowanie refleksji nad sensowną starością, prowadzącą do zdobywania samoświadomości oraz nakreślenia nowych celów i zadań życiowych życiowych w tym zakresie oraz
9)„subtelne inspirowanie godzenia się z tym, co nieuchronne", czyli przygotowanie do bólu, cierpienia, umierania i śmierci.

Proces edukacji ludzi starszych jest bardzo złożony, ponieważ bardzo złożona jest starość. Według gerontologów trudno ją badać w ramach jednej dyscypliny. O. Czerniawska w rozważaniach na temat nazewnictwa dotyczącego dyscypliny w ramach której rozprawia się na temat edukacji osób starszych definiuje za A. Limieux i S. Martinez termin gerantagogia jako najlepszą strategię teoretyczną o charakterze interdyscyplinarnym.. Gerantagogia jest dyscypliną łączącą gerontologię edukacyjną z pedagogiką starości. Gerontologia edukacyjna zajmuje się aspektami edukacyjnymi starzenia się ,a gerantagogia" skupia się na procesie uczenia się i samokształcenia oraz rozwoju przynoszącemu zadowolenie. Poszukuje odpowiedzi na pytanie: jakiej edukacji oczekuje jednostka[29]?"

Lemieux przedstawia edukację osób starszych jako kontynuację procesu wychowania. Takie rozumienie edukacji uzasadnia stwierdzenie: „ edukacja jest stałą aktualizacją siebie , tzn. poszukiwaniem w sobie ukrytych możliwości i potencjałów rozwoju wewnętrznego. Poszukując stale sensu życia jednostka dokonuje analizy własnych doświadczeń , własnej przeszłości , tego, co dokonała i do czego zmierza, co jeszcze chce dokonać. Nie przebiega ta samoocena w pustce. Jednostka ma kontakty z innymi ludźmi, nawet jeśli są ograniczone i sporadyczne. Uczy się tych innych osób[30]".

P. Carre i R. Legendre uważają, iż edukacja osób w wieku starszym powinna uwzględniać potrzebę aktualizacji wiedzy, potrzebę wynikającą zarówno z przemian zachodzących w świecie. jak i w samej jednostce. Proces ten powinien mieć na celu zarówno

[29]O. Czerniawska, *Kłopoty z nazewnictwem dyscypliny, od gerontologii edukacyjnej do gerantagogiki* w: Edukacja Dorosłych nr 3/2001, s..32.

[30] Ibidem.

pogłębienie wiedzy jak i rozwój kompetencji i umiejętności. Powinien zbliżać do nowoczesności[31].

W 1986 roku podczas międzynarodowego kongresu na temat „Uniwersytet i trzeci wiek, edukacja i badania" przedstawiono program przygotowujący osoby po 50. do własnej starości. Program zawierał następujące treści: wiedzę dotyczącą filozofii, religii, psychologii, edukacji, zdrowia oraz struktur państwa. Celem realizacji tych treści programowych jest poprawa: zdrowia psychosomatycznego oraz sprawności intelektualnej, kontaktów społecznych, wyposażenie jednostki w kompetencje przystosowania się do zmian następujących z wiekiem[32].

Edukacja osób starszych powinna , według Czerniawskiej, uwzględniać treści dotyczące szeroko rozumianej kultury. Aby w niej uczestniczyć, rozumieć i interpretować ją, konieczna jest wiedza i refleksja nad światem. „Edukacja w trzecim wieku to adaptacja i readaptacja nauczających i uczących się" . Wymaga przyjęcia postawy krytycznej wobec relacji historii przez duże H z historią osobistą. Dążyć do rozumienia sztuki i pogłębiać życie religijne. Edukacja powinna też zawierać treści dotyczące informacji i informatyki a także stwarzać warunki do opanowania umiejętności z tej właśnie dziedziny[33].

Ważną rolę w edukacji osób starszych odgrywa, według niektórych autorów, kultura regionalna. Osoby starsze znają przeszłość swojego środowiska, mają tzw pamięć społeczną, pamięć serca. Do tematów związanych z kulturą regionu i pamięcią mogą należeć: rodzina, praca, zdrowie, szkoła, okolica, czas wolny.

W obecnych warunkach społeczno-ekonomicznych coraz częściej podkreśla się też istotność edukacji europejskiej. Oznacza to dodanie do dotychczasowego narodowego wymiaru nowych wartości, związanych z kreowaniem wspólnej przyszłości. Europejski wymiar edukacji oznacza potrzebę wzmacniania poczucia tożsamości europejskiej opartej na wartościach cywilizacji europejskiej. W edukacji europejskiej trzeba utrwalać wspólne podstawy na jakich obywatele zamierzają oprzeć swój indywidualny rozwój. Głąbicka podkreśla, że edukacja tak pojęta powinna uwzględniać zasady demokracji, poszanowania praw człowieka oraz tolerancję i solidarność, które są rezultatem pełniejszej wiedzy o innych[36].

---

[31]Ibidem.

[32]Ibidem. W artykule można przeczytać też o wynikach badań prowadzonych wśród seniorów uczących się: badania dotyczyły wpływu edukacji informatycznej na ich życie, przezwyciężanie stanu osamotnienia i nawiązania nowych relacji z wnukami.

[33]O.Czerniawska, *Permanentna edukacja jako zadanie starości w XXI wieku* w: Edukacja Dorosłych nr 2/2003.

[36]K.Głąbicka„ *Polityka społeczna państwa polskiego u progu członkostwa w Unii Europejskiej,* Radom 2004 ,s. 90.

A. Kamiński w założeniach teorii wychowania do starości uznaje, że wychowanie to polega na pomaganiu ludziom w nabywaniu przez nich zainteresowań , aspiracji i umiejętności oraz przyzwyczajeń , które pomagają im na emeryturze, w realizowaniu trybu życia sprzyjającego wydłużaniu się młodości i dającego satysfakcję aktywności. Przy czym, wychowanie pojmuje ten autor, nie jako informowanie, przekonywanie i zachęcanie – lecz jako wywołanie sytuacji sprzyjających określonemu postępowaniu.[37]

Amerykański gerontolog H.R. Moody uważa, że szczególnie człowiek starszy ma obowiązek uczenia się , aby zrozumieć siebie i otaczający świat, aby zrozumieć innych. Uczy się dla innych, dla przyszłych pokoleń. Przez tworzenie wzorów życia w podeszły wieku, przez nawiązywanie kontaktów i rozumienie współczesnego świata. Wydaje się, ze Moody wychowanie do starości pojmuje nieco inaczej niż Kamiński. Protestuje przeciwko utrzymywaniu ludzi starszych w iluzorycznym przekonaniu o tym, że ich nauczanie może być powrotem do młodości, przeciwnie należy uświadomić sobie nadchodzący koniec życia po to, by w tym ostatnim okresie uczyć się z przekonaniem o tej nieuchronności. Dopiero uczenie się w uświadomieniu sobie tego może prowadzić do autentycznego rozwoju osobowości człowieka starszego[38].

Cytowana Czerniawska przyznaje edukacji w starszym wieku rolę wiodącą, uważa , że uczenie się powinno być sposobem na życie. Nie chodzi, jej zdaniem, jedynie o uczestniczenie w typowych formach edukacyjnych, ale uświadomienie sobie , że sytuacje edukacyjne tworzy samo życie, celem edukacji powinno być otwarcie się na innych i na świat. Z kolei amerykański badacz J.Mezirow postrzega uczenie się jako przede wszystkim uczenie się dokonywania wyborów w trzech przedziałach życia: przeszłości, teraźniejszości i przyszłości. Bardzo ważna według autora jest w życiu starszych osób przeszłość, która może być przez niego ożywiona poprzez dokumentowanie różnych zdarzeń i przeżyć[39].

Uczestnictwo osób starszych w UTW - zdaniem Orzechowskiej- jest kontynuacją wcześniej wypracowanego stylu życia poprzez uczenie się. W jednej ze swoich publikacji pisze tak: „W starszym wieku nauka może przebiegać wieloma drogami: samotnie, we dwoje,

[37]A.Kamiński, *Wychowanie do starości jako czynnik adaptacji ludzi starszych do nowoczesnego społeczeństwa*, w: Studia i szkice pedagogiczne, Warszawa 1978, s. 359.

[38]Por. R. Konieczna – Woźniak, *Uniwersytety Trzeciego Wieku w Polsce.*. op. ci, s. 35-36. za: H. R. Moody, Znaczenie nauczania w późnym okresie życia– wystąpienie z okazji otwarcia zebrania AIUTA , Finalndia 1994, w: Biuletyn Towarzystwa Mokotowskiego UTW, nr 4, Warszawa.

[39]Na temat sposobów przygotowania się do starości prezentowanych przez różnych autorów można przeczytać np. w artykule: G.Orzechowskiej, *Przygotowanie do starości* , w: Edukacja Dorosłych, nr 3/2003 .

w grupie; dla rodziny; dla siebie, dla wnuków; w zdrowiu, dla jego podtrzymania i w chorobie. Jest to zawsze gotowość wędrowania przez życie , aby było ono lepsze i piękniejsze[40]".

4.6. Poradnictwo dla osób starszych jako element ich edukacji w Uniwersytetach Trzeciego Wieku

Myślę, że nie będzie przesadą, jeśli powiem, że UTW mogą być traktowane jak instytucje świadczące szeroko rozumiane poradnictwo na rzecz osób starszych . W jednej ze swoich publikacji W. Wnuk pisząc o konieczności prowadzenia poradnictwa dla osób starszych w ramach UTW cytuje jedną z słuchaczek uniwersytetu „…czy nie byłoby możliwe uruchomienie grupy psychoterapeutycznej (…) która umożliwiłaby pomoc w przeżywanych przez osoby starsze, słuchaczy UTW , stanów depresyjnych związanych : ze śmiercią osoby bliskiej, nieumiejętnością radzenia sobie z prozą życia codziennego, brakiem umiejętności nawiązywania więzi z ludźmi, brakiem poczucia własnej wartości, z poczuciem braku sensu życia...[41]".

Możemy mówić o dwóch nurtach poradnictwa: poradnictwie instrumentalnym i egzystencjonalnym[42]. W praktyce trudno rozdzielić problemy instrumentalne i problemy egzystencjalne. Jednak poradnictwo instrumentalne rozwiązuje problemy zachowania się człowieka w sytuacji, rozumianej jako zmieniające się i stawiające jednostce coraz to nowe wymagania , warunki społecznego otoczenia. Dotyczą one poszerzania wiedzy, podnoszenia sprawności, umiejętności czy kompetencji społecznych. Poradnictwo instrumentalne poszukuje odpowiedzi na pytania: co mam robić? i jak mam robić?. Poradnictwo egzystencjalne natomiast stara się pomóc odpowiedzieć na pytania: po co żyć?, po co to robię?, dlaczego tak się zachowuję? W starszym wieku, według niektórych, szczególnie ten drugi rodzaj poradnictwa ma ogromne znaczenie, ze względu na problemy doskwierające ludziom starszym. Są to np. problem frustracji egzystencjalnej wyrażający się w braku chęci do życia i działania, braku akceptacji swego losu, doświadczaniu pustki życiowej, braku

[40]Ibidem, s. 18

[41]W. Wnuk, *Poradnictwo dla osób starszych wyzwaniem dla andragogiki* w: Ludzie starsi w trzecim tysiącleciu...,op. cit, s. 119.

[42]Według M. Straś Romanowskiej wynika to z przynależności człowieka do świata czyli świata rzeczy, dotyczących mechanizmów regulacji ze światem zewnętrznym oraz świata duchowego, czyli świata wartości powodujących poszukiwanie sensu życia za: Wnuk : *Poradnictwo dla osób starszych* …, op. cit, s. 123.

radości życia, poczuciu niskiej jego wartości, wrogości wobec świata a nawet samego siebie, często też zaburzone kontakty z najbliższą rodziną. W fazie starości człowiek doświadcza też tzw. przeżyć granicznych , powodujących lęki egzystencjalne wynikające z cierpienia i śmierci. Mamy tu do czynienia z pewnym niedostosowaniem wewnętrznym jednostki, dysharmonią dotycząca przeżyć psychicznych[43].

W literaturze podkreśla się konieczność podjęcia następujących działań, w obszarze organizowania poradnictwa dla osób starszych:

- pomoc w organizowaniu czasu wolnego: właściwie wykorzystany czas będzie sprzyjał rozwiązaniu innych problemów. Znalezienie odpowiednich pól aktywności zgodnych z zainteresowaniami i umiejętnościami może przynosić satysfakcje życiową. Ważne zadanie ma tu poradnictwo inspirujące do uczenia się w domu;

- inicjowanie działań ludzi starszych na rzecz innych ludzi starszych. Atrybutem rówieśniczych doradców są własne doświadczenia , co uwiarygodnia możliwość niesienia pomocy.

- organizowanie poradnictwa rodzinnego adresowanego do dorosłych dzieci i krewnych opiekujących się osobą starszą;

- organizowanie poradnictwa, dotyczącego przygotowania do przejścia na emeryturę;

- organizowanie poradnictwa socjalnego i ekonomicznego – obejmującego np. pomoc w zamianie mieszkania, wyborze instytucji opiekującej się człowiekiem starszym, poradnictwo dotyczące zabezpieczenia posiadanych oszczędności[44].

W literaturze podkreśla się, że poradnictwo ma charakter sytuacyjny, jego potrzeba występuje wówczas gdy pojawiają się sytuacje problemowe, lub przewiduje się, że takie mogą zaistnieć. Dotyczy jednakże sfery zjawisk i procesów cechujących się wielką różnorodnością interakcji między elementami je tworzącymi. O Czerniawska pisząc o poradnictwie dla osób dorosłych przedstawia je jako „…działania zaplanowane lub okolicznościowe, mające na celu pomoc w realizacji określonego zadania jednostce bądź

[43]W. Wnuk, *Poradnictwo dla osób starszych wyzwaniem dla andragogiki,* op. cit., s. 122 W. Wnuk jest kierownikiem Wrocławskiego UTW działającego w strukturach Uniwersytetu Wrocławskiego. Prowadzi wiele zajęć z gerontologii dla osób starszych na UTW. We Wrocławskim UTW działa jako w jednym z nielicznych UTW w Polsce punkt poradnictwa dla osób starszych. W. Wnuk uważa, że dla profesjonalnego poradnictwa dla seniorów potrzebne są nie tylko poradnie , ale także placówki czasu wolnego np. Uniwersytety Trzeciego Wieku i kluby seniorów. Dopełnieniem powinny być: telefon zaufania, linie kryzysowe, grupy samopomocowe, stowarzyszenia, związki emerytów, fundacje , kółka różańcowe, ośrodki sanatoryjno – prewencyjne, ośrodki pomocy społecznej: W Wnuk , op. cit. , s. 122-124.

[44]Zob. O. Czerniawska *Poradnictwo dla osób starszych* w: Poradnictwo w okresie transformacji kulturowej, red. A. Kargulowa, Wrocław 1995, s.. 194-195, W. Wnuk , op. cit.

instytucji. Doradztwo obejmuje pomoc dorosłym w rozstrzyganiu problemów, których sami nie potrafią rozwiązać i zdecydować się na właściwy sposób postępowania[45]. Zdaniem wspomnianej autorki, poradnictwo dla osób starszych koncentruje się na[46]:

- problemach wynikających z procesu starzenia się i postrzegania siebie jako osoby starszej i starej;

- konstruowaniu planu życiowego, reorganizacji życia w okresie postparentalnym, wdowieństwa, w okresie emerytalnym, gdy trzeba dokonać wyboru aktywności życiowej oraz

- pomocy w podtrzymywaniu sprawności intelektualnej, ćwiczeniu pamięci, sprawności fizycznej, rozwoju społeczno - moralnym.

A. Kargulowa potrzebę poradnictwa dla osób dorosłych dostrzega w kulturze. Przypominając rozważania M. Mead, dotyczące kultury postfiguratywnej pisze, że właśnie w niej należy upatrywać źródeł poradnictwa:„…gdyby zdefiniować podstawowe zasady tworzenia poradnictwa, to niechybnie dojdziemy do wniosku, że korzenie jego tkwią w kulturze postfiguratywnej, a więc kulturze, w której „dzieci uczą się głównie od swych rodziców".Obecnie natomiast, dzieje się odwrotnie. M. Mead pisze „Dziś każdy, kto urodził się i wychował przed II wojną światową , a można dodać , że i nieco później – jest takim emigrantem w czasie – podobnie jak jego przodkowie emigrantami w przestrzeni. Musi szukać jakiegoś sposobu dostosowania się do nieznanych warunków życia nowej epoki …" Tkwimy bowiem w teraźniejszości , do której zupełnie nie przygotowało nas zrozumienie zdarzeń przeszłych, interpretacje bieżących doświadczeń i minione nadzieje na przyszłość[47]". Według Kargulowej jest to wymarzona sytuacja dla poradnictwa , bowiem wszyscy są bezradni i będą poszukiwać porad.

4.7. Uniwersytety Trzeciego Wieku na świecie

4.7.1.Geneza, cele i rozwój UTW. Francuski i brytyjski model UTW

[45] *Encyklopedia oświaty i kultury dorosłych,* Wrocław 1986, s. 235 – 236.

[46] Zob. O. Czerniawska, *Poradnictwo dal osób starszych* , op. cit., s. 194-196.

[47]A. Kargulowa, *Poradnictwo dla dorosłych z perspektywy teorii dystansu międzypokoleniowego międzypokoleniowego*, w: Edukacja Dorosłych nr1/2002 za: M. Mead, *Kultura i tożsamość,* op. cit., s.104. .Inne pozycje dotyczące poradnictwa dla osób starszych: *Refleksje nad przygotowaniem do starości* w: Rocznik andragogiczny 2000., K. Zawadzki, *Poradnictwo w teoretycznych rozważaniach Olgi Czerniawskiej*, w: Pedagogiczne drogowskazy red. B. Juraś – Krawczyk , B. Siwierski, Kraków 2000.

Analiza literatury przedmiotu pozwala na stwierdzenie, że UTW są międzynarodowym ruchem zachęcającym osoby starsze do kontynuowania nauki przez całe życie i umożliwiającym spędzenie czasu w grupie rówieśniczej. Opierając się o dotychczasowe rozważania sądzę, że należałoby zgodzić się z tym, co napisał w książce wydanej pod koniec lat 80. brytyjski autor P. Laslett[48]. Stwierdził on, iż przyczyną rozwoju ruchu UTW są zarówno demograficzne i socjologiczne zmiany, dotyczące wielkości populacji ludzi starszych, jak i cechy charakterystyczne dla tejże populacji. Autor uważa, że populacja tzw. drugiego wieku obciążona jest obowiązkami zarówno zawodowymi jak i rodzinnymi, z kolei czwarty wiek jest okresem znacznie większej zależności od opieki innych - w stosunku do poprzednich faz życia. Trzeci wiek jest natomiast okresem, który umożliwia ludziom dalsze aktywne życie w sferze pozarodzinnej i pozazawodowej. Dzieje się tak zwłaszcza w sytuacji, kiedy aktywność zawodowa tych ludzi kończy się stosunkowo wcześnie, a wzory życia w rodzinie i faza tzw. pustego gniazda generują większą ilość czasu wolnego. Edukacja w trzecim wieku, aktywność fizyczna i realizacja własnych form twórczości ,według wielu autorów, umożliwia m. in. :

- oddalenie w czasie lub zminimalizowanie zaburzeń funkcjonowania związanych z demencją, a poprzez to umożliwienie ludziom starszym dłuższe samodzielne i niezależne życie;
- poprzez odpowiednie ćwiczenia fizyczne, korzystne zmiany w układzie mięśniowo-kostym[49];
- konstruktywne rozwiązywanie problemów psychologicznych, jakie niesie ze sobą starość jako faza życia, a także zmiany w otaczającym starszego człowieka świecie oraz
- stanowi też korzyść dla całego społeczeństwa, przyczyniając się do poprawy jakości życia ludzi starszych także poprzez umożliwienie im lepszego komunikowania się z młodszym pokoleniem. Według wielu autorów prawidłowa komunikacja międzypokoleniowa sprzyja przekazaniu młodym tradycyjnych wartości, które mogą stanowić punkt odniesienia dla wyboru własnych wartości. Ma to w świecie gwałtownych zmian i konfliktów ogromne znaczenie[50].

[48]P.. Laslett, *A fresh map of life,* London 1989.

[49]Na podstawie:C.F. Emery, J.A. Blumenthal , *Perceived change among participants in an exercise program for older adults* w: The Gerontologist, 1990 , s. 516-521.

[50] B.Grooombridge, *Learning, education and later life*, w: Adult Education , 1989, s. 315-325.

Na podstawie programów kształcenia dorosłych rozwinęły się doświadczenia edukacyjne osób starszych. Zanim powstały pierwsze UTW różne formy kształcenia seniorów praktykowano już w wielu krajach Europy, Ameryki i Azji . W Ameryce w połowie lat 50. ludzie starsi uczestniczyli w wielu programach organizowanych przez instytucje państwowe, związki zawodowe, czy prywatnych przedsiębiorców. Kształcenie odbywało się zarówno na uniwersytetach, w szkołach publicznych jak i w formie kursów korespondencyjnych. W Australii kształceniem seniorów zajęto się w połowie lat 80., podobnie w Nowej Zelandii. W Japonii zajęcia dla seniorów zaczęto organizować już w latach 60., a od 1980 r. oferowano kursy dla seniorów w ramach *Programu Dalszej Edukacji Osób Starszych.* Poza tym rząd wspierał przedsięwzięcia na rzecz kształcenia starszych m. in. poprzez edukację w Kolegiach dla Seniorów prowadzonych przy placówkach opieki społecznej. W Korei Południowej programy dla osób starszych są realizowane od 1972 r, w Singapurze od polowy lat 80.

W Szwecji , Finlandii i Danii edukacja seniorów odbywa się na uniwersytetach ludowych. W Finlandii prowadzone są Akademie dla Seniorów: w ramach uniwersytetów ludowych, a także dwu- trzy tygodniowe kursy przygotowujące do emerytury. Przygotowaniem do emerytury zajmują się również inne instytucje (w latach 80. były to np. Centralna Liga Opieki nad Ludźmi Starszymi). W Danii pierwszy uniwersytet dla rencistów powstał w 1971 r.

We Francji kształcenie osób starszych, tak jak cała oświata dorosłych, zdominowane jest przez kształcenie zawodowe. Istnieją trzy obszary edukacyjne kształcenia dorosłych

- połączenie kształcenia ludowego z pedagogiką czasu wolnego czyli obszar animacji społeczno- kulturalnej;
- praca kształceniowa związków zawodowych;
- kształcenie zawodowe.

Oświata dorosłych we Francji, już w latach 80. została określona jako kształcenie społeczno- ekonomiczne, szczególny nacisk kładzie ona na nauczanie niepełnosprawnych i osób w wieku emerytalnym[51].

Od początku funkcjonowania UTW wyodrębniły się dwa ich podstawowe modele**: model francuski i brytyjski**. Obie koncepcje z założenia zmierzają do zachęcenia starszych ludzi, by pozostali aktywni na emeryturze i kontynuowali proces kształcenia. Przez ponad

[51]J. Halicki, *Edukacja seniorów w aspekcie teorii kompetencyjnej. Studium historyczno - porównawcze*, Białystok 2000, s. 38-42.

trzydziestoletni okres funkcjonowania uniwersytetów na świecie poszczególne państwa tworzyły własne zasady funkcjonowania uniwersytetów które w większym lub mniejszym stopniu oparte są na tych dwóch podstawowych modelach. Poniżej przedstawię zasady na jakich stworzono te modele.

Pierwszy UTW powstał we Francji w Tuluzie. w 1973 r. Wydarzenie to można łączyć z kilkoma czynnikami. Po pierwsze w Europie i na świecie zaczął się coraz gwałtowniejszy proces starzenia się ludności, po drugie młodzież na uniwersytetach Europy Zachodniej chciała zreformować uczelnie. Na ich potrzeby uniwersytety odpowiedziały projektem otwarcia uczelni dla innych grup wiekowych, również dla emerytów. Na kilku kierunkach studiów młodzi ludzie mieli kontaktować się z dorosłymi i starszymi osobami "które mogłyby dzielić się swoim doświadczeniem życiowym i zawodowym." Celem takiego działania było zarówno rozbicie młodzieżowej grupy rówieśniczej, jak i pozyskanie nowych słuchaczy i pieniędzy, a dla kadry naukowej uczelni: pola dla pracy dydaktycznej i badawczej[52].

Pomysłodawcą pierwszego Uniwersytetu Trzeciego Wieku był Pierre Vellas (profesor prawa międzynarodowego na Uniwersytecie w Tuluzie, ale jednocześnie człowiek w biografii, którego istnieje wiele wydarzeń i przeżyć związanych z osobami starszymi. R. Knieczna - Woźniak zawarła w swojej pracy na temat UTW fragment, który warto zacytować, ponieważ założyciele i organizatorzy polskich uniwersytetów, o czym będzie mowa w dalszej części rozprawy, również inspirowani są do działalności na rzecz osób starszych zainteresowaniem starością i częstym kontaktem z osobami starszymi. "Pomysł Uniwersytetu Trzeciego Wieku wziął się z refleksji mężczyzny wchodzącego w wiek lat 50 (...), ale też z empatii jaką czuł do ludzi starszych. P. Vellas żył bowiem w wielkiej bliskości ze swoimi dziadkami, a rodziców sprowadził do własnego domu, aby mogli żyć z wnukami. Wzory żywotności, aktywności, radości i pracowitości zaczerpnięte z przykładu własnych dziadków spowodowały, że nabrał przekonania o możliwości pełnego, aktywnego życia w starszym wieku. (...) Oprócz bliskich i ciepłych relacji rodzinnych, P. Vellas w dzieciństwie spotkał wielu starszych ludzi, z którymi był bardzo zaprzyjaźniony. (...) rozpoczął organizowanie Uniwersytetu Trzeciego Wieku od zorientowania się w całej dostępnej wiedzy gerontologicznej (...), zapoznał się z prawem i strukturami międzynarodowymi , dotyczącymi problematyki ludzi starszych, przestudiował wszystko co napotkał na temat starości. (...). Po

[52]O. Czerniawska, *Edukacja osób Trzeciego Wieku* , w: T. Wujek red Wprowadzenie do andragogiki, Warszawa 1996,.s. .232-233.

takiej szczegółowej diagnozie postanowił zorganizować pierwszą w roku 1973 sesje Uniwersytetu Trzeciego Wieku[53]".

Cele pierwszego uniwersytetu wyznaczyły cele działalności UTW opartych na **modelu francuskim** zaliczono do nich przede wszystkim:

- umożliwienie kształcenie ustawicznego osobom starszym;
- kształcenie studentów w zakresie gerontologii społecznej;
- przygotowanie odpowiedniej kadry specjalistów pracujących dla ludzi starszych oraz
- prowadzenie badań dotyczących problemów medycznych, prawnych i psychospołecznych wieku starszego.

Charakterystycznymi cechami modelu francuskiego są: wysoki poziom działalności dydaktycznej i naukowo- badawczej, przy równoczesnym zróżnicowaniu form organizacyjnych od pełnej integracji z wyższą uczelnią, przez ścisłą współpracę z uczelnią, do niezależności[54]. Francuski model realizowany był zarówno poprzez tworzenie nowych struktur, jak i w oparciu o istniejącą strukturę oświaty dorosłych. (Podobny model realizowały: Belgia, Hiszpania, Włochy, Szwecja). UTW we Francji tworzą autonomiczne instytuty, stanowią również część uniwersyteckiego Centrum Dalszego Kształcenia, albo posiadając strukturę stowarzyszenia wiążą się formalnie bądź nieformalnie z uniwersytetem.

Obecnie idea kształcenie we francuskich UTW, kiedyś określona mianem segregacyjnej, zmieniła się w koncepcję uniwersytetu dla wszystkich grup wiekowych (Universite Tous Ages). Zmiany te wynikały zarówno z z rozwoju Centrów Dalszego Kształcenia na uniwersytetach jak i z tendencji na rynku pracy. UTW funkcjonujące w Centrach Dalszego Kształcenia mogły łatwiej kontynuować działalność ze względu na korzystniejsze warunki materialne jak i kadrowe. Centra te istnieją we wszystkich francuskich uniwersytetach[55]. Idea uniwersytetu dla wszystkich grup wiekowych przyczynia się według osób organizujących tą działalność do szeroko rozumianej wymiany międzygeneracyjnej. Na jednej z konferencji organizowanej przez Łódzki Uniwersytet Trzeciego Wieku od wielu lat współpracujący z francuskim uniwersytetem w Lyonie omówiono podstawowe zasady

[53]R. Konieczna Woźniak, Uniwersytety *Trzeciego Wieku*... , op. cit. s. 4.

[54]J. Halicki, *Informator Sekcji UTW przy PTG, 1999/2000*, Warszawa 2001, s. 4.

[55]J. Halicki, *Edukacja seniorów w aspekcie teorii kompetencyjnej*... op. cit., s. 42-44, oraz: J. Halicki, *Uniwersytety Trzeciego Wieku w:* Raport o rozwoju społecznym Polska 1999 pt. *Ku godnej aktywnej starości*, red. S. Golinowska Warszawa 1999, s. 43.

realizowanego we Francji programu kształcenia osób starszych. Kształcenie to prowadzone jest w studium i umożliwia otrzymanie dyplomu kuratora społecznego . Program składa się ze szkolenia teoretycznego z zakresu takiej oto tematyki: doradztwa społecznego, wolontariatu, zagadnień prawnych, problematyki pokolenia młodych osób. Cykl kształcenia przewiduje również staż zawodowy. Otrzymanie dyplomu ma uprawniać osoby starsze do pracy na rzecz młodzieży a także osób starszych mających ograniczone możliwości samodzielnego funkcjonowania[56].

Zajęcia prowadzone na uniwersytetach francuskich mają następujące formy: wykłady, warsztaty, kursy, seminaria, wycieczki i zajęcia ruchowe. Działalność uniwersytetów finansowana jest z opłat członków uniwersytetu , subsydiów pochodzących ze środków samorządowych, i środków pochodzących od sponsorów. Obecnie w finansowaniu działalności UTW (oraz Uniwersytetów Każdego Wieku czy Uniwersytetów Czasu Wolnego) coraz większe znaczenie odgrywają składki członkowskie, ponieważ finansowanie z udziałem uniwersytetów regularnych ma mniejszą rolę niż w przeszłości. Coraz częściej prosi się słuchaczy o opłacanie z własnych środków finansowych np. :materiałów do nauki i kosztów wynajmu pomieszczeń, w których prowadzone są zajęcia. Następuje również zmiana w określeniu celów i treści programów kształcenia :przechodzi się od dotychczasowego uczenia się dla przyjemności na naukę umiejętności, które mogą być wykorzystane w pracy zawodowej. Mimo to nadal podkreśla się , że nauka w starszym wieku pozostać powinna przede wszystkim aktywnością dla przyjemności . Na uniwersytetach w Belgii i Francji uczą się głównie kobiety, np. na jednym z uniwersytetów w Belgii stosunek liczby kobiet do mężczyzn wynosi: 60:40[57].

Po Francji eksperyment UTW wprowadziły inne kraje Europy i świata. Do 1975r. powstały UTW w Belgii, Szwajcarii, Polsce, Włoszech, Sherbrooke w Kuejbeku, w San Diego w Kalifornii.

Wiele UTW działających we Francji i Belgii jest stowarzyszeniami połączonymi z uniwersytetami, jednakże stopień i rodzaj związku z uniwersytetem jest różnorodny. Wszystkie natomiast starają się zachować akademickie standardy kształcenia, nawet jeśli nie są bezpośrednio afiliowane z uniwersytetami.

---

[56]B. Ziębińska, *Rola i zadania osób starszych w środowisku lokalnym.,* w: Polityka Społeczna, nr 7/2004 s.37 oraz materiały z Konferencji z okazji 25 lecia łódzkiego UTW z dn. 15-16 czerwca 2003.

[57]*The International Network for Universities of the Third Age:* www.worldu3a.org/worldu3as/u3a-worldwide.

Przez ostatnich kilka lat wiele UTW zmienia oferty edukacyjne i kieruje je do szerszego grona zainteresowanych. Na uniwersytecie mogą uczyć się gospodynie domowe, bezrobotni i młodzi ludzie, również studenci. W niektórych nazwę UTW zmieniono na Uniwersytety Czasu Wolnego: Leisure Universities, Free Times Universities czy Inter-Ages Unversities. Mimo to największa grupa uczestników zajęć to, które ukończyły 60 lat. Uniwersytety proponują szeroki zakres akademickich kursów, i programów, których celem jest rozwój aktywności społecznej i badawczej słuchaczy.

Czym różni się brytyjski model UTW od modelu francuskiego? W 1981r. idea UTW trafiała do Wielkiej Brytanii. Grupa entuzjastów z Cambridge stworzyła model nieco odmienny od francuskiego, zakładającego jak wiemy, zależność organizacji od uniwersytetów. **Model brytyjski[58],** nazywany też modelem Cambridge, został oparty na samopomocy i pomocy wzajemnej słuchaczy. J. Halicki jako główne cechy tego modelu wyróżnia:

- brak wsparcia ze strony wyższych uczelni oraz

- samopomoc jako główna metoda kształcenia, brak podziału na studentów i wykładowców.

Seniorzy sami organizują zajęcia wykorzystując własną wiedze i doświadczenie. Kładzie się nacisk na eksperyment i nauczanie grupowe[59].

Brytyjczycy nazywają ten model "intelektualną demokracją", w której można być zarówno studentem jak i prowadzącym zajęcia. Ten model ma w założeniu zachęcać do niesienia pomocy poprzez wolontariat[60].

Jak wskazywałam wcześniej, brytyjska koncepcja UTW różniła się od francuskiej. We francuskich UTW naucza głównie kadra akademicka, a w brytyjskich bazuje się na wzajemnej pomocy członków, będących jednocześnie nauczycielami i uczniami. U podstaw funkcjonowania brytyjskich uniwersytetów leżą takie oto zasady: "Uniwersytet Trzeciego Wieku powinien skupiać osoby, które podejmują kształcenie oraz pomagają innym w nauce. Ci którzy nauczają, powinni być zachęceni do uczenia się, a ci którzy uczą się powinni również nauczać lub w inny sposób wspierać funkcjonowanie instytucji. Program kształcenia

[58] *History of the U3A:* www.fairfordu3a.org.uk/theu3a.htm.

[59] J. Halicki, *Informator Sekcji UTW przy PTG,* op. cit., s. 5

[60] Dane dotyczące roku 2002 informują, że na całym świecie było około miliona członków Uniwersytetów Trzeciego Wieku. Nie wszystkie uniwersytety dla osób starszych noszą te same nazwy. W Chinach np. nazywane są uniwersytetami dla Seniorów, w USA wiele z nich to Institutes of Learning in Retirement. W Australii nazywa je się zgodnie z ustaleniami przyjętymi w poszczególnych stanach. Uniwersytety określają się jako działające zgodnie z kontekstem starożytnego "community of scholars".

UTW powinien być tak szeroki, jak tylko jego ludzkie i finansowe zasoby na to pozwalają. Wynagrodzenia nie będą wypłacane żadnemu członkowi Uniwersytetu za nauczanie lub inną aktywność wspomagającą [61]".

UTW w Wielkiej Brytanii może zostać założony właściwie przez każdą osobę. Istnieją zarówno uniwersytety liczące kilkaset członków jak i małe, liczące od kilkunastu do kilkudziesięciu członków. Te ostatnie funkcjonują zazwyczaj w mniejszych miejscowościach.

Oferta edukacyjna uniwersytetów jest zróżnicowana: wykładane są przedmioty akademickie , prowadzone są również zajęcia praktyczne. Program w znacznej mierze zależy od tego, czym interesują się studenci i jakie posiadają umiejętności. Niektóre uniwersytety współpracują ze szkołami wyższymi, większość jednak pozostaje zupełnie niezależnymi ośrodkami kształcenia ludzi starszych, spełniającymi oprócz funkcji poznawczych również integracyjne i terapeutyczne[62].

Słuchaczami brytyjskich UTW są przede wszystkim kobiety, osoby będące na emeryturze, posiadające wykształcenie średnie lub wyższe, reprezentujące klasę średnią. Zajęcia prowadzone na niektórych UTW odbywają się w wynajętych pomieszczeniach, są również takie UTW które organizują zajęcia w prywatnych domach swoich słuchaczy. Odnośnie poziomu wykształcenia, czy wieku słuchaczy, brytyjskie uniwersytety nie stawiają formalnych wymagań. Realizowanie zasady samopomocy (self- help) umożliwia uniwersytetom niezależny rozwój. Dofinansowanie ich działalności przez rząd dotyczy jedynie wybranych programów .

Brytyjskie UTW stworzyły program nazwany SCE (Standing Committee for Education) Jego celem jest koordynacja działalności uniwersytetów brytyjskich i wymiana informacji między ich słuchaczami, która odbywa się głównie przez internet . Cele szczegółowe programu to m. in:

- gromadzenie materiałów edukacyjnych dla słuchaczy: kaset, slajdów, cd-rom,
- redagowanie magazynu dla słuchaczy UTW - biuletynu zatytułowanego *Sources*

[61]A. Matalkiewicz, *Edukacja seniorów w Wielkiej Brytanii - Uniwersytet Trzeciego Wieku,* w: Edukacja Dorosłych nr 2/2003, s. 125, za: P. Baynes, H. Marks, *Adult Education Auxiliaries and Informal Learning,* w: R. Fieldhouse red., A History of Modern British Adult Education", Leicester,1998,s .322-333.

[62]E.A. Wesołowska, *Uniwersytet Trzeciego Wieku w Toruniu,,* w: Edukacja Dorosłych, nr 1/1994, s. 95.

- organizowanie studiów dla osób zainteresowanych wybranym tematem, co umożliwia kontaktowanie się za pośrednictwem internetu osobom o podobnych zainteresowaniach, organizowanie nauki on- line[63].

Od 2004 r. UTW w Wielkiej Brytanii uczestniczą w projekcie UE, dotyczącym kształtowania u osób starszych umiejętności komputerowych ITC. Program adresowany jest szczególnie do osób izolowanych z powodów geograficznych i tych, które poświęcają znaczną ilość czasu na wypełnienie obowiązków domowych. Dotyczy to w głównej mierze starszych kobiet. Program realizowany jest z udziałem innych państw: Niemiec, Szwecji, Hiszpanii i jest częścią projektu UE Sokrates - Minerwa, którego celem jest rozwój kształcenia na odległość[64]. W projekcie mogą brać udział inne organizacje działające na rzecz lub z udziałem osób starszych. Celem programu jest także rozpowszechnienie wiedzy na temat brytyjskiego modelu UTW wśród innych krajów[65].

W 2002 r. w Wielkiej Brytanii było 440 grup UTW. Skupiały one ponad 100 tys. członków. Wiele spośród nich zrzeszało ponad 1000 członków, 141 uniwersytetów od 100 do 300 członków, a 135 UTW mniej niż 100[66]. Według danych z lutego 2006 r. w Wielkiej Brytanii było 574 UTW , skupiały one 153.444 słuchaczy.

4.7.2. UTW w wybranych krajach europejskich.

Pierwszy włoski UTW powstał w Turynie w 1975 r. Jego twórcą był psycholog Giusepe A. Campra. W drugiej połowie lat 80 we Włoszech było już ponad 70 takich placówek stowarzyszonych w Narodowym Stowarzyszeniu Uniwersytetów Trzeciego Wieku (UNITRE). Włoskie uniwersytety z założenia realizują francuski model UTW starając się głównie aktywizować słuchaczy intelektualnie i kulturalnie. Słuchacze włoskich UTW płacą składki , a jedynym kryterium przynależności jest osiągnięcie wieku 30 lat. Uniwersytety

[63]Na podstawie: www.u3a.org.uk.

[64]Czas realizacji projektu przewidziany jest na 3 lata od początku 2005r.

[65]*„e - Learning for Seniors An EU Founded Minerva project::* www.u3a.org.uk/else.htm. Program dostosowany jest do specyficznych potrzeb osób starszych, a jego zadaniem jest stworzenie możliwości rozwoju osób starszych uwzględniając ich zainteresowania i umiejętności: poprzez edukację i kontakt społeczny za pośrednictwem internetu. Adresaci ofert edukacyjnej mogą kupić specjalnie skonfigurowany komputer, a także uzyskać pożyczkę na ten cel, kursanci otrzymują podręcznik i mogą kontaktować się z mentorem przez cały czas trwania programu.

[66]Przewidywano wówczas, że do końca 2006 r. liczba słuchaczy przekroczy 200 tys., ponieważ corocznie wzrastała o 15%: *History of the U3A* www.fairfordu3a.org.uk/theu3a.htm.

zrzeszone w UNITRE wyróżniają dwie kategorie studentów: tzw. wolnych słuchaczy niezobowiązanych do uczestnictwa w zajęciach oraz słuchaczy rzeczywistych, mogących otrzymać dyplom ukończenia kursu pod koniec roku (jeśli posiadają przynajmniej 90% frekwencję)[67].

Obecnie UNITRE zrzesza 6,000 członków,a uniwersytetów należących do stowarzyszenia jest ponad 230[68].

Poza uniwersytetami zrzeszonymi w UNITRE funkcjonują we Włoszech uniwersytety niezrzeszone, znacznie zróżnicowane wewnętrznie jeśli chodzi o strukturę i formy prowadzonych zajęć. Uniwersytety te są niezależnymi stowarzyszeniami nie praktykującymi egzaminów . Oferują słuchaczom zajęcia w formie wykładów, uczestnictwa w kulturze: wyjścia do kina i teatru. UNITRE jest wspierany przez działalność wolontariacką swoich członków . Organizatorzy jako główne zadania ruchu uznali: edukację, ćwiczenia fizyczne, informowanie i prowadzenie badań z udziałem słuchaczy a także międzypokoleniową integrację[69].

Ludzie starsi we Włoszech otaczani są szczególną troską władz państwa. Placówki oświatowe organizują projekty edukacyjne dla tej grupy osób. Najważniejsze cele jakie ma realizować program włoskiej oświaty dorosłych to : rozwój społeczności lokalnej, promowanie jednostek i rozwój intelektualny. Szczególnie duże znaczenie nadaje się funkcji afiliacyjnej i integracyjnej również integracji międzypokoleniowej. Dlatego włoskie UTW skupiają stosunkowo młodych ludzi, w wieku już powyżej 30 roku życia, a osoby w wieku 60 lat i więcej stanowią jedynie 40% ogółu słuchaczy[70].

Początek ruchu UTW w Portugalii datuje się na rok 1993 r. UTW nie są tutaj formalnie połączone z uniwersytetami regularnymi. Zajęcia realizowane są z różnorodnych tematów: socjologii, teologii, historii, lektoratów języków obcych i literatury. Organizowane są również wycieczki i zajęcia ruchowe. Szczególnie duże znaczenie nadaje się zajęciom artystycznym, zwłaszcza rękodzielnictwu. Programy zajęć dostosowane są do różnorodnych

[67]J. Halicki, *Edukacja seniorów...* op. cit, s. 44 .

[68]*Italia-Universita della Terza Et*a: www.worldu3a.org/worldu3as/uta-italia.htm. We Włoszech stopa starości demograficznej jest jedną z najwyższych w Europie, cechą charakterystyczną starszej włoskiej populacji jest niski poziom wykształcenia osób pow. 50 roku życia, ponad 80% legitymuje się wykształceniem podstawowym. Dane ze strony : www.u3a.org.uk.

[69]*Italia - Universita della Terza Eta*: www.worldu3a.org/worldu3as/uta-italia.

[70]O. Czerniawska, *Edukacja dorosłych we Włoszech*, Łódź 1996.

potrzeb starszych Portugalczyków, a ponieważ wśród najstarszej generacji istnieje problem analfabetyzmu, na uniwersytetach prowadzi się też naukę czytania i pisania[71].

W Hiszpanii począwszy, od roku 1978, podjęto się na zlecenie Ministerstwa Kultury opracowania planu rozszerzenia koncepcji UTW. Hiszpania jako pierwsza włączyła tę inicjatywę do narodowego sytemu edukacyjnego. W tym czasie działalność UTW nie była lokalną inicjatywą, była raczej działalnością zależną od aktualnych uwarunkowań sytemu edukacyjnego Hiszpanii, który przechodził wówczas reformę mającą na celu praktyczną realizację koncepcji edukacji permanentnej[72].

Obecnie ruch UTW w Hiszpanii posiada cechy wynikające z zasad funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego, a w rozwoju ruchu, podobnie jak w innych państwach zaznacza się różnorodność celów i sposobów działania wynikająca z uwarunkowań lokalnych. Poniżej przedstawię przykłady działalności UTW w miejscowościach Calpe, Fuengirola -Costa del Sol i w Grenadzie.

W Costa del Sole mieszka grupa wielonarodowościowa m.in. Brytyjczycy, Skandynawowie, Niemcy Francuzi. Ponieważ większość z tych osób biegle porozumiewa się w języku angielskim postanowiono stworzyć placówkę, która poprzez wspólną naukę i zabawę mogłaby zintegrować te osoby. Organizacją UTW zajęły się dwie kobiety Carmell Dight i Avril Watson. W 1997 r. założono w Marbella UTW , który początkowo skupiał 37 osób. W podobnym okresie zaczął funkcjonować UTW w Fuengirola skupiający 53 słuchaczy. Po połączeniu tych grup do 2003 r. słuchaczami UTW stało się już ponad 400 osób. W październiku 2003 r uniwersytety zaczęły ponownie działać samodzielnie. UTW we Fuengirola zrzesza obecnie obecnie ponad 280 członków. Zajęcia odbywają tutaj się od października do maja. W ofercie programowej znajduje się 30 rodzajów zajęć m. in. : z muzyki, sztuki, teatru, polityki, historii, wydarzeń bieżących, filozofii, lektoratów języka obcego, geologii, medycyny i psychologii. Działalność uniwersytetu finansowana jest głównie ze składek członkowskich. Uniwersytety korzystają również ze wsparcia sponsorów, a przede wszystkim wolontariuszy, którzy są słuchaczami[73].

W miejscowości Calpe, która jest również wielonarodowościowa[74], w 2002 r. UTW stworzyła grupa emerytowanych Brytyjczyków. Początkowo stowarzyszenie skupiało 50 członków, a w rok później ponad 100. Koncepcja tego uniwersytetu, podobnie jak większości

[71]Na podstawie: www.worldu3a.org/worldu3as/u3a-worldwide.

[72]J. Halicki, *Edukacja seniorów*.. op. cit., s. 45.

[73]*U3A Fuengirola-Costa del Sol:* www.worldu3a.org/worldu3a/u3a-fuengirola.

[74]Mieszka tam wielu Europejczyków m.in. z Niemiec, Belgii , Wielkiej Brytanii i Francji ,Danii i Rosji.

współczesnych hiszpańskich UTW, oparta jest na modelu samopomocy.[75] Uczestnicy uniwersytetu spotykają się w swoich domach, sami także prowadzą wszystkie zajęcia. Prace administracyjne wykonują również słuchacze UTW. Nie ma stałej siedziby uniwersytetu, dlatego nie ponosi się kosztów związanych z wynajmowaniem i użytkowaniem pomieszczeń[76].

W Grenadzie, w 1995 r., na miejscowym uniwersytecie regularnym stworzono program o nazwie Permanent Hall of Open Education, adresowany do osób, które ukończyły 50 lat. Główne cele programu określono jako edukacja osób starszych oraz integracja międzypokoleniowa. Starsi studenci uczą się wspólnie z młodszym pokoleniem. Podobne są warunki studiowania dla osób różnych generacji, starsi nie są jednak zobowiązani do zdawania egzaminów i uczestniczenia w trwającym 3 lata Specjalnym Programie Kształcenia. Jeśli jednak oddają prace zaliczeniowe z wybranych przedmiotów otrzymują oficjalny dyplom ukończenia *Specjalnego Programu dla Starszych Studentów.* Program ten składa się z następujących przedmiotów: nauki ścisłe i techniczne, filozofia, historia i biologia, a także do wyboru: kursy ITC, gimnastyka, pływanie i taniec[77].

W Szwajcarii pierwszy UTW powstał w Genewie, z inicjatywy lekarza - prof. Geinsendorfa. We francuskojęzycznej części tego państwa funkcjonują UTW, a w niemieckojęzycznej uniwersytety dla seniorów. Te drugie musiały istnieć w ramach szkoły wyższej, która opracowywała formy i treści kształcenia, a jej zadaniem było zapoznanie studentów z określonymi dziedzinami wiedzy. Studenci mogli kontynuować kształcenie na uniwersytecie ludowym, a także na regularnych studiach uniwersyteckich. Z kolei w UTW nie obowiązywały zasady dotyczące ograniczeń wiekowych. Prowadzono zajęcia w formie kursów i seminariów, a także, wzorując się na francuskim modelu UTW, z udziałem słuchaczy realizowano rozmaite badania naukowe[78].

Kształcenie seniorów w Austrii nie jest oparte ani francuskim modelu UTW ,ani też na modelu brytyjskim. Pod koniec lat 70. ułatwiono seniorom podejmowanie studiów uniwersyteckich najczęściej jako wolnym słuchaczom. Studia mogli podjąć również seniorzy nie posiadający matury. Studiującymi seniorami określano kobiety od 40 , a mężczyzn od 45

[75] Roczna składka członkowska wynosi 12 euro, a wszystkie zajęcia ,poza komputerowymi,są bezpłatne.

[76] *Calpe in Spain and an English U3A*,: www.worldu3a.org/worldu3as/u3a-calpe.

[77] *A University of the Third Age in Granada, Spain*, www.worldu3a.org/worldu3as/u3a-spain.htm.

[78] J.Halicki, *Edukacja seniorów...* op. cit., s. 45 .

lat. UTW w Austrii to faktycznie stowarzyszenia studiujących starszych studentów na regularnych uniwersytetach. Te stowarzyszenia walczą o prawa studentów seniorów[79].

Uniwersytecki model kształcenia seniorów w Holandii powstał w latach 80. Wyższe Kształcenie Osób Starszych (Hogar Onderwijs Voor Oudern), jest modelem ogólnego akademickiego kształcenia seniorów. Instytucje wchodzące w skład HOVO noszą różne nazwy. Pierwsza placówka powstała na Uniwersytecie w Groningen z inicjatywy C.J. Tempelmana w 1986r. W latach 1986 - 1989 zorganizowano przy dziewięciu uniwersytetach palcówki kształcenia ludzi starszych. W 1994 r. było ich 21, a w 2002 r. 25. Większość z nich była zorganizowana na uniwersytetach, jednakże zauważalna jest tendencja powstawania uniwersytetów opartych na brytyjskim modelu samopomocy np. w Roosendaal. Holenderskie uniwersytety realizują rygory akademickiego standardu kształcenia. W wielu uniwersytetach realizowane są specjalne programy kształcenia seniorów, umożliwiające zdobycie dyplomu z określonej dziedziny wiedzy. Coraz częściej jednak dyskutuje się nad tym, czy te akademickie programy kształcenia nie powinny być bardziej liberalne, a zakres programowy poszerzony i dostosowany do potrzeb szerszej rzeszy seniorów[80].

Niemieckie UTW najczęściej połączone są z uniwersytetami. Programy nauczania są przygotowywane przez profesorów akademickich, a metody kształcenia dostosowane do specyficznych potrzeb osób starszych. W Niemczech funkcjonują trzy typy placówek dla seniorów. Pełnią one funkcję edukacyjną i integracyjną. Do tego rodzaju instytucji należą: uniwersytety ludowe, centra szkoleniowe, akademie dla seniorów i otwarte dla wszystkich grup wiekowych placówki szkolnictwa wyższego.

UTW działają również w północnej części Europy. W Szwecji pierwszy UTW powstał w 1979 r. w Uppsali. Dania ma długą tradycję kształcenia dorosłych, również specjalnego kształcenia osób starszych na uniwersytetach. Duńskie UTW to głównie takie, które są stowarzyszone z uniwersytetami, ale zarządzane i prowadzone przez wolontariuszy, należą do placówek określanych jako uniwersytety ludowe. W Finalandii pierwszy UTW powstał w 1985 r. na Uniwersytecie w Javaskyla. Utworzono go dzięki współpracy wydziałów nauk medycznych i psychologii oraz uniwersytetu letniego. Jego założycielem był Eino Heikkinen. UTW w Fianlandii prowadzą badania naukowe, nawiązują współpracę międzynarodową, a średnia wieku słuchaczy kształtuje się między 56 a 66 rokiem życia. W

[79] www.worldu3a.org/worldu3as/u3a-worldwide

[80] *Data on the U3As in Continental Europe,* F. Louis, www.worldu3a.org/worldu3as/u3a-worldwide, oraz J.Halicki, *Edukacja seniorów,* .op. cit.

Norwegii również działają UTW: w 1989 r. powstała rada koordynująca ich działalność - Narodowy Komitet Doradczy, który ogłosił, że UTW są częścią uniwersytetu. W 1991 r. Ministerstwo Edukacji uznało, że placówki te należą do systemu uniwersytetów otwartych[81].

W Irlandii kształcenie omawianego rodzaju realizowane jest przez narodowy ruch edukacyjny dla osób starszych, nazywany Federation of Active Retirement Association (FARA). Nie używa się tutaj określenia UTW. Model kształcenia seniorów jest jednak bardzo zbliżony do samopomocowego modelu brytyjskiego. Członkowie FARA organizują spotkania edukacyjne, kulturalne i ruchowe. Istnieje około 80 afiliowanych stowarzyszeń mających w sumie około 8000 członków. Najwięcej z nich funkcjonuje w rejonie Dablina, choć w ostatnich latach dostrzega się, że rozwój tych organizacji jest coraz większy również w innych częściach wyspy. Cechą charakterystyczną w rozwoju tego irlandzkiego ruchu jest realizacja projektu *Agelinks* tworzonego przez FARA. Projekt ma na celu międzypokoleniową integrację dzieci z lokalnych szkół, z ludźmi starszymi z lokalnych stowarzyszeń FARA[82].

4.7.3.UTW w Australii i Nowej Zelandii

Model kształcenia seniorów w UTW w Australii i Nowej Zelandii powstał na podstawie modelu brytyjskiego, dostosowanego jednak do specyfiki warunków lokalnych tych krajów. Cechami nowozelandzkich i australijskich uniwersytetów są m.in.:

- pobieranie minimalnej składki członkowskiej, której wysokość zależna jest od wkładu własnej pracy członków uniwersytetu w jego działalność;
- zajęcia prowadzone są w aulach, bibliotekach, prywatnych domach, i szkołach;
- formy i sposób prowadzenia zajęć nie są jasno określone, ich wyboru dokonuje prowadzący zajęcia;

[81] J. Halicki, *Edukacja seniorów..*, op. cit str. 47 i dalsze oraz www.worldu3a.org/worldu3as/u3a-worldwide.htm.

[82] Informacja o UTW w Irlandii przygotowana przez M. Keane: www.worldu3a.org/worldu3as/u3a-worldwide.htm,. Niewiele jest obecnie dostępnych informacji na temat UTW działających w krajach Europy Środkowo –Wschodniej. Źródła internetowe podają, że organizacje UTW działają m.in.. w: Republice Czeskiej, Słowenii, Słowacji i Estonii. W Słowenii pierwszy UTW został założony w 1984 r., a początki kształcenia dorosłych wiążą się z działalność nauczycielki Dusany Findeisen., na ten temat pisze również J. Halicki w cytowanej pozycji *Edukacja seniorów..* str. 47. Ciekawy artykuł o UTW działających za wschodnia granicą Polski przedstawiła D. Piekut – Brodzka *Ludzie starsi za wschodnią granicą: Lwów, Brześć, Grodno,* w: Polityka Społeczna, nr11-12/2003.

- tematyka zajęć jest różnorodna, obejmuje głównie nauki humanistyczne, organizowane są również zajęcia z rękodzieła i sztuki, a także wycieczki i zajęcia ruchowe;
- przy przyjęciu do uniwersytetu nie ma egzaminów wstępnych , również w trakcie studiów nie ma formalnych zaliczeń i egzaminów oraz
- każdy UTW jest niezależną organizacją, posiadającą własny samorząd wybierany spośród członków UTW[83].

Brytyjski model UTW w Australii po raz pierwszy został wprowadzony w Melbern w 1984 r. W latach 1985 - 1986 powstało tam wiele innych grup. Idea trafiał również do Perth, Adelaide, Sydney i Birsbane[84]. Do 1994 r. we wszystkich stanach i terytoriach Austarlii działało 108 niezależnych UTW, w których uczestniczyło ponad 18,000 słuchaczy. Ruch uniwersytetów nie był wspierany działaniami i pomocą rządu, ani też formalnymi związkami z uniwersytetem, jest typowym ruchem samopomocowym.

Australijskie UTW są niezależnymi organizacjami, które nie współpracują między sobą. Większość UTW jest przeciwna stworzeniu narodowej organizacji wspierającej wspólne działania, R. Swindell pisze, że dotychczasowe doświadczenia członków UTW z biurokracją, utrudniającą ich dotychczasowe życie, odwodzi ich od decyzji dotyczącej utworzenia organizacji mającej w pewien sposób formalizować działania UTW, dlatego najważniejszą zasadą pozostaje niezależność tych organizacji[85].

Przykładem działalności australijskich UTW mogą być uniwersytety w Sydney[86]. Są one, jak wspomniałam wyżej, rodzajem organizacji samopomocowych, opartym na modelu brytyjskim. W zajęciach uczestniczy tu ponad 5 tys. osób korzystając z propozycji

[83]Na podstawie: www.acay.com.au/~sydu3a/. oraz R.Swindell, J. Thopmson, *An international Perspective of the University of the Third Age;*, :www.worldu3a.org/worldu3as/u3aworldwide.htm

[84]J. Halicki, *Edukacja seniorów* ... op. cit. str. 48.

[85]R.Swindell opisał funkcjonowanie australijskich UTW w artykule *U3A in Australia. A model for successful ageing* w:. Ageing and Society, 13/ 1993,str. 245 - 266, opisał w pozycji mocne i słabe strony, a także perspektywy rozwoju australijskich UTW, podobną opinię na ten temat przedstawia McDonnell J.: *The universities of the Third Age in Australia: Cration and growth* w: Third Age Lerning International Studies. Nr 1/1991., s. 77-93. Autor uważa, że formalizajia działań UTW, czy ewentualne prawne rozwiązania dotyczące ujednolicenia działalności tych organizacji mogłyby zakłócić funkcjonowanie samopomocowego modelu UTW.. Dyskusja na temat możliwości rozwoju australijskich UTW na początku lat 80. zbiegła się w czasie z ustaleniami rządu federalnego odpowiadającego na gwałtowny wzrost liczby dorosłych studentów na wyższych uczelniach, korzystających z ograniczonej liczby miejsc na uczelniach: www.worldu3a.org/world3as/u3a-worldwide.htm.

[86]www.acay.com.au/~sydu3a/.

ponad 200 rodzajów dziennych kursów o szerokim spektrum tematycznym: historii, literatury,sztuki, muzyki, nauki języków obcych, nauk ścisłych czy obsługi komputera. Oferta zajęć kierowana jest głównie do osób, które ukończyły 50 lat. Nauka na uniwersytecie traktowana jest jako cel sam w sobie. Przy przyjęciu do uniwersytetu nie zdaje się egzaminów, nie stawia się również żadnych wymagań co do wykształcenia i kwalifikacji przyszłych uczestników, ale branie udziału w zajęciach nie stanowi też podstawy do uzyskania formalnych kwalifikacji .

Koszty uczestnictwa w zajęciach są niewysokie ok. 35$[87]. Opłata pokrywa koszty administracyjne związane z funkcjonowaniem uniwersytetu. Składka jest stosunkowo niska, ponieważ zajęcia realizowane na uniwersytecie prowadzone są często według modelu przedstawionego powyżej tzn. przez samych studiujących, wykorzystujących własne doświadczenie zawodowe, zainteresowania i umiejętności. Ta część słuchaczy, która z jakichkolwiek przyczyn nie może pracować w charakterze wolontariusza jako nauczyciel, może być wolontariuszem w dziale administracyjnym.

Australijskie UTW proponują również poszerzanie wiedzy i rozwój wybranych umiejętności za pośrednictwem internetu. Ta oferta programowa skierowana jest do ludzi na całym świecie: szczególnie do tych którzy z przyczyn geograficznych, czy społecznych są w jakiś sposób izolowani; dotyczy to zwłaszcza osób zamieszkałych w miejscach, w których nie funkcjonują stacjonarne UTW. Za pośrednictwem internetu członkowie uniwersytetu mogą wymieniać się informacjami i przeglądać strony internetowe dla osób starszych nie będących członkami UTW[88].

4.7.4.UTW w Chinach[89]

Największa liczba UTW funkcjonuje w Chinach. W 2004 r. było ich 28,000 i skupiały ponad 2,3 mln członków, co stanowi jednak mniej niż 1% 300 milionowej społeczności ludzi starszych w Chinach. Model edukacyjny stworzony dla seniorów podobny jest tutaj do brytyjskiego modelu samopomocy. Ruch uniwersytetów rozpoczął się Chinach w 1980 r. UTW są organizacjami wspieranymi przez działania rządu, działania te polegają na dofinansowaniu i opracowywaniu programu rozwoju uniwersytetów. Pozarządową

[87]Dane z roku 2006.

[88]www.acay.com.au/ sydu3a.

[89] Opracowano na podstawie: J. Thompson, *The Amazing Univesrsity of the Third Age in China today* www.worldu3a.org/worldu3as/u3a-china.htm : z 11.2004.

organizacją koordynującą działania UTW jest CAUA. (China Association of Universities for the Aged) Organizacja ta ma duże znaczenie w rozwoju ruchu UTW w Chinach.

W państwie chińskim żyje ponad 200mln ludzi powyżej 65 roku życia, populacja ta jest zróżnicowana jeśli chodzi o poziom wykształcenia i miejsce zamieszkania. Program zajęć na uniwersytetach dostosowany jest do różnorodnych potrzeb edukacyjnych seniorów, również posiadających niższy poziom wykształcenia. Członkami uniwersytetów są zarówno osoby reprezentujące wykształcenie podstawowe jak i osoby z wyższym wykształceniem. Starsi Chińczycy nie są zainteresowani zdobywaniem kwalifikacji zawodowych, na uniwersytetach prowadzi się dla nich poradnictwo, realizuje się programy ochrony zdrowia promuje działania członków uniwersytetu na rzecz społeczności lokalnej. Realizuje się zajęcia w obrębie takich oto siedem obszarów tematycznych:

- ochrona zdrowia, zajęcia ruchowe (głównie tai chi);
- wykłady oraz seminaria : z literatury, historii, geografii oraz seminaria językowe, prowadzi się także wykłady i dyskusje na tematy polityczne:
- kształtowanie umiejętności praktycznych: w zakresie obsługi komputera, finansów, gotowania , ogrodnictwa. Realizowane są również warsztaty z wybranych dziedzin: malarstwa, kaligrafii, muzyki i tańca, działają też kluby hobbistów: fotografii, turystyki czy np. kolekcjonerów znaczków.

Kształcenie może być krótkoterminowe - do roku, a także długoterminowe- od roku do trzech lat.

Chińskie Stowarzyszenie UTW współpracuje z Centralnym Radiem i TV Uniwersytetem realizując wspólnie programy dla osób starszych (kursy , opracowywane są również teksty publikacji dla i o ludziach starszych) W Chinach realizuje się różnorodne programy na rzecz osób starszych. Uniwersytet Trzeciego Wieku to jedno z przedsięwzięć. Poprawa jakości życia osób starszych, głównie poprzez ich udział w UTW, jest jednym z obszarów znacznego zainteresowania Komunistycznej Partii Chin, dużych przedsiębiorstw i uniwersytetów regularnych . Celem takiego działania jest poprawa zdrowia osób starszych , wykształcenie w nich określonych umiejętności, które mogą im pomóc w życiu społecznym poprzez nowe formy komunikowania się takie jak internet. Uniwersytety dają seniorom możliwość uczestniczenia zarówno w kulturze tradycyjnej jak i nowoczesnej[90].

[90] Chiny są pełnoprawnym członkiem AIUTY i wysyłają delegacje na wszystkie kongresy organizowane przez tą organizację. W 2004 r. zorganizowano w Szanghaju konferencję AIUTY (12 kongres). Na kongres przybyło ponad 200 delegatów z 20 krajów.

4.7.5. UTW w Japonii

W Japonii często podkreśla się ,że różnice w poziomie edukacji młodej i starszej generacji znacznie utrudniają adaptację tych pierwszych do gwałtownych zmian społecznych. W 1989 r. powstały Centra Wyższych Studiów dla Seniorów umożliwiające seniorom studiowanie na lokalnych uniwersytetach. Z takiej możliwości korzystać mogły jednak osoby, które odbyły roczne przygotowanie w lokalnym centrum edukacji. Studia te miały na celu umożliwienie pracy zawodowej w gminie[91]. W 1969 r. w Hyogo Prefectural Boards of Education założono pierwszy lokalny uniwersytet dla osób starszych , na którym zatrudniano własnych nauczycieli. Początkowo studenci oczekiwali , że edukacja zakończy się po roku, ale potem na ich prośbę o kontynuowanie nauki stworzono pięcioletni program nauczania.[92] W Japonii istnieje wiele niezależnych uniwersytetów dla osób starszych.

Uniwersytet Izumi Kenro znajdujący się w Osace jest prowadzony przez wolontariuszy. Ludzie starsi uczą się tutaj o problemach starzenia, zagadnieniach politycznych i ekonomicznych, filozofii i religii, konstytucji, prawach człowieka, historii. Organizowane są również zespoły zainteresowań z rękodzieła i sztuki. Wszyscy studenci uczestniczą w wykładach i wybierają zespoły zainteresowań zgodnie z własnymi predyspozycjami. Niezależne uniwersytety tego rodzaju funkcjonują w Tokjo, Kobe, Kjoto i w innych miastach. Mimo ,iż wielu profesorów pracujących na uniwersytetach angażuje się w działalność niezależnych uniwersytetów dla osób starszych to te uniwersytety nie są ściśle związane i nie korzystają z pomieszczeń znajdujących się w budynakach uniwersyteckich, tak jak ma to miejsce w modelu francuskim. Starsi studenci, którzy są szczególnie uzdolnieni społecznie mają możliwość otrzymania stypendium od lokalnych władz zajmujących się edukacją, bądź z Ministerstwa Edukacji. Do 1989 r. najlepsze collage dla osób starszych, w których szkolono animatorów kulturalnych i społecznych dla celów rozwoju społeczności lokalnej były dotowane przez rząd[93].

4.7.6.UTW w Ameryce Północnej i Południowej

[91]J.Halicki, *Edukacja seniorów...* , op. cit., s. 50.

[92]Informacje opracowane przez Takamichi Uesugi www.worlgu3a.org/world3as/u3a-worldwide.htm.

[93]Ibidem.

Pierwszą organizacją powołaną do kształcenia osób starszych w Ameryce Północnej był Institute for Learning in Retirement (ILR), który powstał w 1962 r. w Nowym Yorku przy Nowej Szkole Badań Społecznych.

Typowa grupa ILRs składa się z około 35 członków, w takich grupach odbywają się zajęcia w formie zespołów zainteresowań np. zainteresowania pisarstwem określonego autora. Grupy spotykają się zazwyczaj raz w tygodniu na dwie godziny. Wiele zajęć prowadzonych jest przez przez członków wolontariuszy, część odpłatnie przez nauczycieli akademickich. Przy przyjęciu do ILR nie obowiązują egzaminy wstępne, a w czasie trwania edukacji nie stawia się ocen. Roczna opłata w zależności od ILRs waha się od 15 do kilkuset dolarów[94], a jej wysokość zależy od możliwości pozyskiwania wspomnianych źródeł finansowania z lokalnego uniwersytetu oraz od poziomu kształcenia ocenianego przez wykwalifikowanych nauczycieli[95].

W 1988 r. 30 różnych organizacji ILR połączyło się ze stowarzyszeniami Elderhostel Istitute Network (EIN), których celem było wspieranie w tworzeniu nowych instytutów zajmujących się edukacją osób starszych, była to pomoc w organizacji, a także finansowaniu ich działalności. W latach 1988 - 1999 ponad 200 nowych ILRs w Północnej Ameryce działało pod egidą EIN[96]. Pierwotna koncepcja elderhostel realizowana była w Stanach Zjednoczonych od 1975 r. Opracowana została przez Martina Knowltona, który pomysł na stworzenie takiej wspólnoty zaczerpnął z europejskich schronisk młodzieżowych. Celem tego programu było zachęcenie ludzi starszych do kształcenia, a poprzez to zapobieganie ich wycofywaniu się. Program realizowany był w miesiącach wakacyjnych, podczas których można było wykorzystać pomieszczenia uniwersytetów, po raz pierwszy na Uniwersytecie w New Hampshire [97].

Zasady działania elderhostel przypominają zarówno model brytyjski UTW jak i model francuski. Instytuty działające w EIN różnią się między sobą treścią i formą oferowanych zajęć, ale mają kilka cech wspólnych:

- po pierwsze każdy z nich współpracuje z miejscową szkołą wyższą i jest wspierany finansowo przez tą szkołę, korzysta również z jej bazy lokalowej,

[94]Dane z roku 2005.

[95]Informacje opracowane przez Jim Verschureren *Data on the U.S.U3As* : www.worldu3a.org/worldu3as/u3a-worlduwide.htm.

[96]N.Merz Nordstrom *The Learning in Retiremant Movement in North America:* www.worldu3a.org/worldu3as/ein.htm.

[97] J.Halicki, *Edukacja seniorów...*, op. cit. s. 48-49.

- po drugie członkowie tych instytucji opłacają składki, z których finansowane są wybrane sfery działalności tych instytucji,
- po trzecie, podobnie jak w modelu brytyjskim, członkowie zachęcani są do działań mających na celu wzajemną pomoc członków organizacji[98].

W Argentynie realizowany jest francuski model UTW - w ponad 10 argentyńskich uniwersytetach . Jest to program dla osób w drugim i trzecim wieku. Celem działania jaki wyznaczyły sobie UTW w Argentynie jest, podobnie jak w innych państwach, stworzenie osobom starszym możliwości i odpowiednich warunków do kształcenia , umożliwienie starszym spotkania z innymi osobami w tym samym wieku oraz, co szczególnie jest podkreślane w opracowaniach dotyczących tych uniwersytetów prowadzone są tu badania nad poprawą jakości życia osób w starszym wieku[99]. Francuski model UTW realizują również inne państwa Ameryki Południowej: Wenezuela, Brazylie, Chile, Kolumbia, Urugwaj, Ekwador, Meksyk, Republika Dominikany. Natomiast w Boliwii, Brazylii i Paragwaju realizowane są zazwyczaj brytyjskie modele UTW[100].

4.7.7 .UTW w Afryce Południowej

UTW w Południowej Afryce otwarte są dla wszystkich osób starszych, które są bierne zawodowo lub pracują w niepełnym wymiarze czasu pracy. Pierwszy UTW powstał w Cape Town, następnie Knysanie i Johanesbrgu. Obecnie organizują się grupy w innych miastach ,realizują brytyjski samopomocowy model UTW. Tematyka i treść zajęć jest tutaj różnorodna i zależy od wielkości grupy i zainteresowań jej członków, słuchacze sami decydują o terminach i częstości spotkań. W każdym z uniwersytetów opłacana jest roczna składka członkowska, jako inne źródło finansowania wymienia się też wsparcie sponsorów. UTW nie otrzymują natomiast pomocy ze strony władz lokalnych i państwowych. Zabiega się, by

---

[98] Informacje opracowane przez Jim Verschureren , *Data on the U.S.U3As*: www.worldu3a.org/worldu3as/u3a-worlduwide.htm.. oraz N.Merz Nordstrom, *The Learning in Retiremant Movement in North America:* www.worldu3a.org/worldu3as/ein.htm.

[99] Informacje opracowane przez Y. Darrieux de Nux, na temat UTW w Argentynie: www.worldu3a.org/worldu3as/u3a-worldwidehtm.

[100]Informacje opracowane przez F. Louis, *U3A in Other South America countries*, www.worldu3a.org/worldu3as/u3a-worldwide.htm.

uniwersytety rejestrowały się jako *Public Benefit Organization,* choć dotychczas jako organizacje tego rodzaju zarejestrowało się niewiele UTW. Organizacje te współpracują ze sobą, mają wspólne biuro w Pretorii. Na stronach internetowych, redagowany jest również otwarty magazyn dla słuchaczy UTW, ułatwiający komunikację między członkami uniwersytetów i zachęcający do redagowania tekstów tworzonych przez słuchaczy[101].

4.8. Uniwersytety Trzeciego Wieku w Polsce

4.8.1. Cele działania polskich UTW

W Polsce funkcjonują dwa poglądy na działalność UTW. Pierwszy znany jako model francuski, wskazuje na minimalne wymagania, które uniwersytety te powinny spełniać, aby móc posługiwać nazwą Uniwersytet Trzeciego Wieku. Wymagania te określono podczas konferencji zorganizowanej w 2004r. przy współudziale polskich UTW, Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, a także Polsko – Amerykańskiej Fundacji Wolności, należą do nich:

- lokalizacja placówki przy uczelni wyższej (najlepiej humanistycznej) jako jej część, w ramach zawartej z uczelnią umowy, czy też ścisłej współpracy z nią, bądź bezpośredniego patronatu uczelni. Mogą to być także placówki utworzone przy filiach tychże uczelni;
- wykładowcami tego typu uniwersytetów winni być wyłącznie pracownicy naukowi uczelni wyższych;
- dodatkowym wymogiem formalnym ma być dogodna, pod względem komunikacji, lokalizacja, umożliwiająca dojazd pracowników naukowych danej uczelni na wykłady[102].

Taki model uniwersytetu ma zapewnić akademicki poziom kształcenia i kładzie duży nacisk na zajęcia dydaktyczne.

Ze względu na to, że nie zawsze powyższe wymagania mogą być spełnione istnieje drugi pogląd i jednocześnie definicja UTW, nieco szersza od powyższej definicji wskaźnikowej uniwersytetów wzorujących się na modelu francuskim. Pogląd ten wskazuje, ze wszelkie jednostki pozarządowe które , które prowadzą działalność związaną z szeroko

[101] *U3A South Africa Life -long Learning for Senior Citizens:* www.worldu3a.org/worldu3as/u3a-worldwide

[102] Na podstawie opracowania pokonferencyjnego opublikowanego przy współpracy UJ. W Krakowie:*, Uniwersytety Trzeciego Wieku w Polsce- stan i potrzeby*, Konferencja 18-19 października 2004 zorganizowana przez Polsko – Amerykańską Fundacje Wolności - przy współudziale UJ.

pojętą aktywizacją ludzi w starszym wieku, można nazwać UTW. Istotnym argumentem jest tu jedynie kwestia utrzymania odpowiednio wysokiego poziomu organizowanych zajęć i realizowanie celów, dla jakich placówki te zostały stworzone[103].

Jeżeli chodzi o wymagania formalne, głównie wiek, wykształcenie kandydatów , czy też kryteria naboru, to jest to zależne od poszczególnych ośrodków i modeli ich funkcjonowania. Zróżnicowanie kryteriów naboru uwarunkowane jest możliwościami finansowymi oraz charakterem danego uniwersytetu . Praktykuje się rozmowy kwalifikacyjne, biorąc także pod uwagę osobiste aspiracje i zainteresowania poszczególnych kandydatów, ich aktywność , chęć działania na rzecz palcówki i oczekiwania względem niej. Wiek osób przyjmowanych jest zróżnicowany , zazwyczaj powyżej 40 lat. Wymagane wykształcenie jest również zróżnicowane – niektóre uniwersytety przyjmują osoby bez ograniczeń, inne ograniczenia te stosują.

Główne cechy charakteryzujące polskie UTW to m.in.:

- celem ich działalności jest głównie stymulowanie aktywności intelektualnej słuchaczy w wieku starszym, poprzez podstawowe formy zajęć takie jak: wykłady audytoryjne bądź modułowe (tematyka zależy od preferencji słuchaczy: zdrowie psychosomatyczne, sztuka literatura, filozofia, historia, problemy kraju i świata), zajęcia seminaryjno-konwersatoryjne, zajęcia warsztatowe, lektoraty, zajęcia z kultury fizycznej, zajęcia o charakterze niesystematycznym czyli plenery, wycieczki, wyjścia do placówek kulturalnych, zajęcia inspirujące do działań na rzecz środowiska lokalnego;
- działalność UTW zależna jest od struktury tej organizacji, statusu, sposobu finansowania i lokalizacji;
- programy zajęć uwzględniają specyfikę terytorialną i zainteresowania słuchaczy;
- w UTW działających w strukturach uniwersyteckich wykłady prowadzą nauczyciele akademiccy, w pozostałych placówkach wykłady prowadzą nauczyciele miejscowych szkół, lekarze, psycholodzy, socjolodzy , historycy;
- aktywność studentów UTW ma wpływ na innych potencjalnych kandydatów, zachęca do zajęć, wzajemnych odwiedzin, uczestnictwa w wykładach;
- UTW propagują swoją działalność szerząc wzory aktywności dla osób starszych;

[103]Więcej na ten temat przedstawiłam w części prezentującej badania empiryczne .

- UTW wnoszą wkład w świadomość regionalną , tworząc m.in. historię ulicy czy historię domu;
- liczba czynnych słuchaczy w poszczególnych UTW waha się od 50 do 1500 osób;
- źródłami finansowania UTW są : składki słuchaczy, dotacje samorządowe, sponsorzy, środki przekazywane przez państwowe uczelnie wyższe[104].

Na podstawie zestawienia informacji o działalności UTW na przestrzeni lat 1996-2000 L. Schmidt zaobserwował następujące tendencje w rozwoju ruchu UTW w Polsce:[105]

- stały wzrost liczby UTW;
- znaczną przewagę w tworzeniu UTW jako stowarzyszeń nad formą organizacyjną w ramach wyższych uczelni, przypuszcza się w związku z tym, że jest to przyczyną trudności finansowych wyższych uczelni i kosztów związanych z opieką nad UTW;
- organizowanie konferencji naukowych w poszczególnych UTW jest odzwierciedleniem ich naukowej działalności , zauważyć jednak należy, że konferencje te organizują tylko niektóre UTW zazwyczaj ściśle związane z uczelnią wyższą;
- ilość wykładów plenarnych w poszczególnych UTW waha się od 16 do 202 rocznie, najczęściej jednak odbywają się one raz w tygodniu. Ilość seminariów i kół naukowych waha się od 0 do 21 rocznie, zaznacza się tendencja wzrostu liczby lektoratów języków obcych.

Nadrzędnym celem UTW jest poprawa jakości życia osób starszych , stworzenie warunków dobrego starzenia się poprzez systematyczne pogłębianie swojej wiedzy i prace twórczą w zespołach . Dzięki aktywizacji psychofizycznej i intelektualnej osób starszych, powstawaniu nowych więzi społecznych UTW odgrywają niebagatelną rolę w szerzeniu profilaktyki gerontologicznej. Takie były założenia pierwszych powstających UTW w Polsce. Obecnie jak wnioskować mogę na podstawie obserwacji rozwoju form innych działań UTW,

[104]Opracowano na podstawie *Uniwersytety Trzeciego Wieku w Polsce stan i potrzeby*, op. cit., a także Informatorów; *Działalność polskich uniwersytetów trzeciego wieku w roku akademickim 2002/2003*, Kielce 2003 oraz *Działalność polskich uniwersytetów trzeciego wieku w roku akademickim 1999/2000*, Warszawa 2000.

[105]L. Schmidt, *Uniwersytety trzeciego wieku w Polsce . Jedność w różnorodności. Próba diagnozy*., w: Ludzie starsi w trzecim tysiącleciu...op. cit.. s. 132-135.

mają one coraz większe znaczenie w aktywizacji społecznej swoich słuchaczy, nie tylko w ścisłych kręgach słuchaczy UTW, ale również w społeczności lokalnej w której działają .

4.8.2. Geneza polskich UTW

Poniższą treść opracowałam zarówno w oparciu o analizę literatury tematu jak i analizę jednej z odpowiedzi na pytanie zawarte w kwestionariuszu ankiety skonstruowanej w celu przeprowadzenia badań przedstawionych w kolejnej części mojej pracy.

Analizując odpowiedzi dotyczące inicjatyw powstania UTW [106], jak również wspomnienia osób działających w tych organizacjach (zawarte głównie w księgach pamiątkowych i biuletynach wydanych z okazji jubileuszy działalności UTW) dostrzegam pewne prawidłowości wynikające z aktualnych, dla czasu powstawania uniwersytetu, uwarunkowań społeczno – politycznych W Polsce. Zauważalny jest tutaj, przede wszystkim, wpływ podziału kompetencji na różne szczeble administracji. Inicjatywa tworzenia uniwersytetów powstających w latach 70. i 80., związana była głównie z udziałem instytucji wojewódzkich : Wojewódzkiego Zespołu lub Ośrodka Pomocy Społecznej, Wojewódzkich Szpitali Geriatrycznych, czy Wojewódzkiej Rady Związków Zawodowych. Uniwersytety powstające głównie po 1989 roku były jawną oddolną inicjatywą społeczną obywateli, realizowaną z udziałem władz szczebla lokalnego. Kolejny nasuwający się wniosek dotyczy tego, że w większości inicjacyjną rolę w powstaniu UTW mieli ich późniejsi kierownicy , których życie zawodowe, lub osobiste znacząco związane było z osobami starszymi. W wielu przypadkach osoby będące animatorami tych działań są, zawodowo lub poprzez działalność społeczną związane z problemami osób starszych. Często są to również osoby, które zakończyły okres swojej aktywności zawodowej Podobnie było z powstaniem pierwszego UTW na świecie. Przypomnę , że pomysł na jego zorganizowanie powstał we Francji , twórcą idei UTW był P. Vellas. Wydarzenia z jego życia i stały kontakt z ludźmi starszymi miały wpływ na zorganizowanie nowej formy aktywności dla seniorów.

Polska była trzecim krajem na świecie (za Francja i Belgią), w którym rozwinął się ruch UTW . Nasz pierwszy UTW zaczął funkcjonować równocześnie z pierwszym UTW w Szwajcarii, we Włoszech i Kanadzie już w roku 1975.

W 1975 r. Centrum Kształcenia Podyplomowego w Warszawie rozpoczęło szkolenie w zakresie gerontologii – klinicznej, eksperymentalnej i społecznej. Ówczesna kierownik

[106]Opracowane na podstawie kwestionariusza wywiadu skierowanego do zarządzających UTW, zał A.

Zakładu gerontologii prof. Halina Szwarc zorganizowała pierwszy kurs doskonalący dla lekarzy. Dzięki rozmowie z P. Vellas , którego spotkała na zjeździe gerontologów w Mediolanie dowiedziała się o założeniu pierwszego UTW w Tuluzie. Pół roku później z jej inicjatywy uruchomiono UTW w Warszawie. „Warszawski UTW od początku swego istnienia spotkał się ze zrozumieniem uczelni, przy której powstał i z życzliwym stosunkiem ze strony Resortu Zdrowia i Opieki Społecznej". – wspomina prof. Szwarc[107]. Nie zawsze było podobnie w innych miastach, w których powstające kolejne polskie UTW musiały niekiedy pokonywać opory ze strony uczelni wyższych, czy też ze strony środowiska nieprzygotowanego do tego rodzaju działalności edukacyjnej osób starszych wiekiem. Jednak wkrótce zaczęły powstawać w Polsce dalsze UTW dzięki wytrwałości ich inicjatorów i zapałowi słuchaczy [108]„ - wspomina prof. H. Szwarc.

W 1976 roku, we Wrocławiu, powstaje drugi polski UTW. zorganizowany został przy współpracy H. Szwarc, pod kierownictwem Czesława Kępińskiego, powstał z inicjatywy Wojewódzkiej Rady Związków Zawodowych, Wydziału Zdrowia i Opieki Społecznej Urzędu Wojewódzkiego, dyrekcji Wojewódzkiego Szpitala Zespolonego oraz Kierownictwa Międzyzakładowego Uniwersytetu Robotniczego. Ideę tę poparł Uniwersytet Wrocławski oraz Akademia Wychowania Fizycznego.

Trzeci UTW powstaje w 1977 roku w Opolu z inicjatywy Wojewódzkiego Ośrodka Opiekuna Społecznego pod patronatem Uniwersytetu Opolskiego[109]. W 1978 roku powstaje UTW w Szczecinie[110]. Początki działalności były trudne, z uwagi na brak wsparcia instytucjonalnego. - wspomina inicjator założenia studium Trzeciego Wieku w Szczecinie. „W 1972 roku byłem uczestnikiem pierwszego kursu dla lekarzy w dziedzinie geriatrii. Od tego momentu datuje się moja pionierska działalność w rozwoju geriatrii i gerontologii w

[107]H. Szwarc, *Refleksje na XX- lecieUniwersytetu Trzeciego Wieku w Warszawie*, w:Uniwersyetet Trzeciego Wieku red. H. Szwarc., Warszawa 1995, s.10.

[108]Ibidem.

[109]Na podstawie :*Z historii Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Warszawie,* w: :Uniwersytet Trzeciego Wieku red. H. Szwarc., op. cit, s.15 -24 , na temat UTW w Opolu można też przeczytać w opracowaniu; J. Janik : *Instytucjonalne formy wspierania aktywności osób starszych w Opolu* w: Problemy edukacji i kultury dorosłych na Opolszczyźnie red. Eleonora Sapii-Drewniak, Opole 2002, s. 63-73.

[110]Na podstawie: B. Maćkowiak, *Rozwój Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Szczecinie*, *w latach 1978 – 1998,* w: Zbiór wybranych wspomnień i refleksji oraz inne materiały dwudziestoletniej działalności UTW Szczecin, red. U. Rosłaniec, Szczecin 1998, s. .29 i dalsze.

Szczecinie i na terenie województwa szczecińskiego[111]". (...) Po zorganizowaniu Wojewódzkiej Poradni Geriatrycznej, Domów Dziennego Pobytu, Szpitala Uzdrowiskowego o profilu geriatrycznym przyszedł czas na Studium Trzeciego Wieku. Zafascynowany tą nowa formą działalności, którą poznał w Warszawie zainteresował pomysłem władze i środki masowego przekazu. Napotkał jednak, jak pisze, szereg trudności „przytakiwano moim staraniom, ale kiedy dochodziło do konkretnych rozmów zasłaniano się brakiem etatów, odpowiednich lokali do nauki i wielu innych związanych z tym problemów"(...). Jednak to mnie nie zniechęciło postanowiłem szukać poparcia wśród działaczy społecznych emerytów. Udało się, znalazłem entuzjastów wśród emerytów ZNP oraz w osobie dyrektora PAX, który udostępnił nam swoje pomieszczenia na działalność organizacyjną Studium(…). Po pokonaniu wielu trudności, a zwłaszcza przełamaniu niechęci ze strony moich władz zwierzchnich mogliśmy organizować Studium Trzeciego Wieku w Zamku Książąt Pomorskich[112].

Kolejny UTW powstał w 1979 r. w Poznaniu. Początkowo działał on na zasadzie afiliowania przy różnych instytucjach związanych z opieką społeczną, a jego organizatorem był Wojewódzki Ośrodek Opiekuna Społecznego przy Wojewódzkim Szpitalu Zespolonym. Potem uzyskał możliwość włączenia się w działalność Studiów Otwartych Uniwersytetów[113].

Do Łodzi ideę UTW przeniesiono prosto z Francji. Uniwersytet zorganizowała w 1979 r. propagatorka UTW -Helena Kretz[114]. W tym roku powstaje też UTW w Gdańsku, jest integralną częścią Wojewódzkiej Przychodni Geriatrycznej. W jego skład wchodzą również dwie filie w Gdyni (potem uniwersytet ulega rozwiązaniu i ponownie zaczyna działać dopiero w roku 2004). Krakowski Uniwersytet Trzeciego Wieku powstał jako międzyuczelniane studium UJ i Akademii Medycznej w 1982 roku. Inicjatywa utworzenia

---

[111]Z. Chudycki, *Trudne początki*, w: Zbiór wybranych wspomnień i refleksji oraz inne materiały dwudziestoletniej działalności UTW Szczecin, op. cit., s. 26, 27.

[112] Ibidem, s. 26-27.

[113]L. Wrocińska-Sławska, L. Schmidt, M. Rudnicka, *Czynniki i bariery rozwoju UTW w Poznaniu w latach 1979 – 2004*, w: ARS Senescendi Zeszyty UTW w Poznaniu red. A. Kostrzewski, Poznań 2004, s.18, na temat UTW w Poznaniu ciekawy artykuł: I. Laskowska : *Zarys historii i działania Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Poznaniu* w:Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny. - 1999, z. 1, s. 312 – 316.

[114]Na podstawie informacji uzyskanych z ankiety skierowanej do zarządzających UTW oraz materiałów z konferencji z okazji 25-lecia ŁUTW, Łódź 2004.

wyszła z kręgów UJ i Akademii Medycznej[115] Katowicki Uniwersytet Trzeciego Wieku rozpoczął swoją działalność w 1982 roku, jego inicjatorką była Janina Szyjkowska – esperantystka. Choć należy dodać, że już w 1977 roku powstał Zespół Koordynacyjny do Spraw Dydaktyki „Studium Trzeciego Wieku"(zgodnie z uchwałą Senatu UŚ w 2002 r. UTW to jednostka uczelniana prowadząca działalność dydaktyczną).[116]UTW w Rzeszowie powstał w 1983 r. z inicjatywy Genowefy Kruczek –Kowalskiej. Działa on na podstawie uchwały Senatu Uniwersytetu Rzeszowskiego. Tak oto okoliczności jego powstania wspomina założycielka: „po przeczytaniu informacji o UTW w Łodzi i otrzymaniu wskazówek dotyczących zorganizowania uniwersytetu poszłam do rektora WSP, który podjął decyzję o zorganizowaniu UTW przy WSP, w ciągu kilku miesięcy rozpoczęliśmy działalność"[117]. W 1985 roku powstał UTW w Lublinie. Inicjatywa jego utworzenia zrodziła się w kręgach osób zajmujących się problemami ludzi starszych, działających w strukturach Wolnej Wszechnicy Polskiej w Sekcji Oświaty Dorosłych. W 1984 r. przy Lubelskim Oddziale TWWP utworzono Sekcję Gerontologiczną, która opracowała koncepcję UTW. W pracach tych brali udział przedstawiciele uczelni Lublina, władz samorządowych i państwowych. Kilka lat później powstają również filie lubelskiego UTW[118].

UTW w Kielcach powstał w strukturach kieleckiej WSP, funkcję kierownika pełnił tu od początku prof. A. Jopkiewicz[119].

W 1987 powstał drugi warszawski UTW - na Mokotowie. Inicjatorką jego założenia była dr inż. Zofia Wacek- Iwanicka. Patronat nad inicjatywą sprawowało Ministerstwo Edukacji Narodowej oraz Uniwersytet Warszawski. Mokotowski UTW rozwija także działalność swoich filii w Grodnie, Brześciu i Lwowie[120].

[115]M. Susułowska, *Psychologia* ..., op. cit..

[116]Na podstawie danych uzyskanych z kwestionariusza wywiadu adresowanego do zarządzających UTW.

[117]Ibidem.

[118]Ibidem oraz na podstawie Informatora *Działalność polskich uniwersytetów trzeciego wieku w roku akademickim 2002/2003*, Kielce 2003. Na temat UTW w Lublinie można przeczytać m. in. w artykule Marczuka Mieczysława *: Lubelski Uniwersytet Trzeciego Wieku : cele, organizacja, koncepcja programowa, osobliwości*, w: Edukacja Dorosłych -1/ 1997, s. 35 – 41.

[119]Na podstawie danych uzyskanych z kwesrionariusza wywiadu skierowanego do zarządzających UTW, a także pogłębionego wywiadu przeprowadzonego z prof. Jopkiewiczem.

[120]Na podstawie danych uzyskanych z kwestionariusza wywiadu skierowanego do zarządzających UTW.

W 1989 roku powstaje UTW w Toruniu, inicjatorami jego założenia są działacze społeczni, działaniom tym patronował też Wojewódzki Zespół Pomocy Społecznej oraz Uniwersytet Mikołaja Kopernika. UTW - od początku istnienia działa jako stowarzyszenie[121].

Lata 90. to dalszy rozwój instytucji UTW. W roku 1992 powstaje, z inicjatywy nauczycieli andragogów, UTW w Zielonej Górze, który działał jako stowarzyszenie, a obecnie organizacja użyteczności publicznej[122].

W 1992 w Zakopanem jako stowarzyszenie zaczyna swą działalność Podhalański UTW powstały jako inicjatywa dr A. Sztaudynger – Kaliszewicz, która w latach poprzednich zajmowała się działalnością UTW w Łodzi. Jako następny w roku 1993 rozpoczyna swoją działalność UTW w Gorzowie Wielkopolskim, inicjatorem jego założenia był Wojewódzki Zespół Pomocy Społecznej. Zostaje on zarejestrowany jako stowarzyszenie (obecnie organizacja posiadająca statut pożytku publicznego). Kilka lat później powstają filie gorzowskiego UTW. W roku 1993 z inicjatywy grupy osób starszych powstaje UTW w Koszalinie, który funkcjonuje w strukturach biblioteki publicznej [123].

„Zaczynem UTW w Białymstoku było powołanie w 1993 r. Rady seniorów dzielnicy Antoniuk, uczestnicy tego stowarzyszenia – pierwsi wysunęli postulat zorganizowania UTW. Postulat ten zbiegł się w czasie z propozycją rektora filii UW w Białymstoku, pana prof. Władysława Serczyka, aby UTW oprzeć o białostockie wyższe uczelnie, co znalazło także poparcie Zakładu Gerontologii i władz Akademii Medycznej. Filia UW zapewniła odpowiednią salę wykładową (…), zaś wspólnie z wyższymi uczelniami umożliwiła powołanie rady programowej (…)" – tak początki UTW w Białymstoku opisuje jeden z jego założycieli prof. W Pędich[124].

Założycielem i do chwili obecnej kierownikiem UTW w Częstochowie jest dr M. Juszczyk. UTW powstał w 1994 roku na wniosek Rady Wydziału Pedagogicznego

[121]Na podstawie : Informatora *Działalność polskich uniwersytetów trzeciego wieku w roku akademickim 2002/2003*, Kielce 2003, na temat UTW w Toruniu piszą również: Zybert Małgorzata : *Spotkania studentów Uniwersytetu Mikołaja Kopernika ze studentami Toruńskiego Uniwersytetu Trzeciego Wieku* w: Edukacja Dorosłych. - 1/2001, s. 101 – 104, Frąckowiak Anna : *Toruński Uniwersytet Trzeciego Wieku placówką wspomagającą autoedukację ludzi starszych* w:Toruńskie Studia Dydaktyczne. - 17/2001, s. 129-140.

[122]Na temat UTW w Zielonej Górze pisze m.in. Idzikowski Bogdan : *Uniwersytet Trzeciego Wieku w Zielonej Górze - ewolucja funkcji* w : Edukacja dorosłych w perspektywie integrowania się Europy , red. Zdzisław Wołk. - Zielona Góra, 2000, s. 147-158.

[123]Na podstawie danych uzyskanych z kwestionariusza wywiadu skierowanego do zarządzających UTW.

[124]W. Pędich, *Rozważania na X- lecie UTW w Białymstoku*, w: Dziesięć lat działalności Uniwersytetu trzeciego wieku w Białymstoku, red. I. Rząca, Cz. Kryszkiewicz, Białystok 2004 , s.7. UTW działa przy Wojewódzkim Ośrodku Animacji Kultury w Białymstoku.

częstochowskiej WSP[125]. W roku 1995 z inicjatywy członków Olsztyńskiego Stowarzyszenia Chorych Reumatycznie powstaje UTW w Olsztynie. Obecna jego prezes i zastępca były głównymi organizującymi początki tej działalności. Podkreślają one, że wsparcie dotyczące organizacji UTW otrzymały od kierownictwa pierwszego warszawskiego UTW oraz UTW poznańskiego. Olsztyński UTW działa jako stowarzyszenie[126].

Inicjatorem powstania UTW w Sandomierzu, który do chwili obecnej funkcjonuje przy Wyższej Szkole Humanistyczno – Przyrodniczej w Sandomierzu, był rektor tej uczelni prof. Józef Szamanski. UTW powstał w 1996 roku. W 1997 roku w strukturach Oświęcimskiego Domu Kultury rozpoczął działalność UTW w Oświęcimiu. Uniwersytet powstał z inicjatywy pracowników ośrodka kultury[127].

W roku 1998 powstały kolejne trzy UTW: w Bielsku –Białej, Żarach i Świebodzinie. W Bielsku – Białej z pomysłem utworzenia UTW wystąpiła obecna prezes tej instytucji dr Halina Moszyńska. UTW w Żarach powstał dzięki inicjatywie dyrektora Żarskiego Domu Kultury, w czasie organizowania uniwersytetu - jak wspominają jego twórcy-korzystano z porad członków UTW w Zielonej Górze. W 1998r. powstał też UTW w Lesznie, został zorganizowany przez osobę pełniącą funkcję jego późniejszego prezesa, który ideę działalności UTW przeniósł tu z Poznania. W 1999 r. powstają kolejne dwa UTW. Świebodziński UTW zostaje założony przez instruktorkę Świebodzińskiego Domu Kultury prowadzącą klub seniora oraz przez emerytowanych nauczycieli, członków ZNP, którzy- jak ocenia założyciel uniwersytetu - do dzisiaj stanowią najaktywniejszą grupę słuchaczy. UTW funkcjonuje w strukturach domu kultury[128]. UTW w Elblągu powołany został w roku 1999 przez Elbląską Radę Konsultacyjną Osób Niepełnosprawnych, z inicjatywy konsultanta do spraw osób niepełnosprawnych[129].

Trudniej naszkicować rozwój ruchu UTW w kolejnych latach tzn. od roku 2000 do chwili obecnej. Trudność ta wynika z faktu, że Sekcja UTW przy Polskim Towarzystwie Gerontologicznym, wydawała informatory dotyczące działalności polskich UTW jedynie do roku 2002/2003. Choć istnieje ona nadal, obecnie koordynacji UTW i rozpowszechniania wiedzy na ich temat podjęła się Polsko – Amerykanska Fundacja Wolności [130].

[125]Na podstawie:Informatora: *Działalność polskich Uniwersytetów Trzeciego Wieku w roku akademickim 2002/2003* op. cit.

[126]Na podstawie danych uzyskanych z kwestionariusza wywiadu skierowanego do zarządzających UTW.

[127]Ibidem.

[128]Ibidem.

[129]Opracowałam na podstawie kwestionariusza wywiadu adresowanego do zarządzających UTW.

Po 2000 r. powstają kolejne UTW. W moim opisie uwzględniłam tylko wybrane z nich. Sądzę jednak, że na jego podstawie można dostrzec niektóre tendencje w rozwoju ruchu tych uniwersyetetów. W roku 2000 powstał UTW w Jeleniej Górze. Został założony przez obecną prorektor do spraw UTW, uniwersytet ten jest częścią struktury Kolegium Karkonoskiego. Również w 2000 r. zorganizowano UTW w Suwałkach, założyła go grupa składająca się z przedstawicieli władz miasta i ośrodka kultury. UTW jest stowarzyszeniem. W 2000 r. powstał również UTW w Chełmie[131].

W 2001 r. po raz pierwszy zaczęły działać UTW m.in. : w Mazowieckim Centrum Kultury w Warszawie i w Tomaszowie Lubelskim, ten drugi jest on filią Lubelskiego UTW[132]. W roku 2002 powstały UTW w: Rybniku, Zabrzu, Zamościu, Stargardzie Szczecińskim, Głogowie[133]. Inicjatorką założenia UTW w Rybniku, działającego jako stowarzyszenie, była jego późniejsza przewodnicząca , która animowała już inne działania społeczne, założyła jak wspomina „ Regionalne Towarzystwo Oświaty Zdrowotnej", zajmowałam się również organizowaniem Rybnickich Dni Promocji Zdrowia i działalnością społeczną na rzecz osób starszych[134]. UTW w Zabrzu działa jako „Uniwersytet Otwarty" - Niepublicznego Centrum Kształcenia Ustawicznego. UTW w Zamościu założyła późniejsza kierownik placówki, która zorganizowała grupę wspierającą działania, szczególnie duże znaczenie przy rozpowszechnianiu informacji na temat nowo powstającego UTW miały lokalne środki masowego przekazu, UTW działa przy Towarzystwie Kulturalno – Społecznym 'Renesans[135]".

---

[130]Dotychczas brakuje pełnego źródła informacji na temat historii i działań UTW. Bazę danych na temat niektórych UTW można znaleźć na stronach portalu organizacji pozarządowych: www.ngo.pl a także stronach redagowanych przez Polsko – Amerykańską Fundacje Wolności www.utw.pl są to również niepełne informacje z uwagi na to, że wypełnienie podanych na stronach internetowych ankiet leży w dobrowolnej gestii organizacji pozarzadowych.. Zatem nie wszystkie UTW wypełniają ankietę, dlatego samo znalezienie adresów uniwersytetów ,w czasie kiedy przeprowadzałam badania przysparzało wielu trudności..

[131]Na podstawie *Informatora Działalność polskich UTW w latach 2002/2003* op. cit., oraz na podstawie kwestionariusza adresowanego do zarządzających UTW.

[132]Inicjatorem założenia tej drugiej placówki była grupa późniejszych słuchaczy., podobnie jak było to w przypadku UTW w Jastrzębiu Zdroju , który powstał również w 2001 r. i jest filią UTW w Katowicach. .

[133] Na temat UTW w Stargardzie pisze m.in. A. Kwiecińska : *Stargardzki Uniwersytet Trzeciego Wieku - w Miejskiej Bibliotece Publicznej w Stargardzie Szczecińskim* w: Bibliotekarz Zachodniopomorski. - 2000, nr 4, s. 55-58.

[134]Na podstawie: kwestionariusza wywiadu skierowanego do zarządzających UTW.

[135]Ibidem.

Z inicjatywy członków Towarzystwa Przyjaciół Stargardu i pracowników Miejskiej Biblioteki Publicznej założono UTW w Stargardzie Szczecińskim, który jest stowarzyszeniem. Natomiast Głogowski UTW działający jako stowarzyszenie zorganizowała późniejsza jego prezes i działa on jako stowarzyszenie[136].

W roku 2003 powstały UTW w Pabianicach, Krośnie, Sopocie, Wałbrzychu i Gliwicach. UTW w Pabianicach powstał z inicjatywy prezydenta miasta działa przy Miejskim Ośrodku Kultury w Pabianicach. UTW w Krośnie działa przy Zespole Szkół Kształcenia Ustawicznego. Podobnie jak UTW w Sopocie założony przy Centrum Kształcenia Ustawicznego oraz UTW w Wałbrzychu, który istnieje w strukturach Stowarzyszenia Wałbrzyskiego Towarzystwa Oświatowego. – organizacji pożytku publicznego prowadzącej także szkoły dla dorosłych i młodzieży[137].

W 2004 roku powstały UTW w Gdańsku , Zielonce, w Nowym Sączu, Gdyni i w Sosnowcu. UTW w Gdańsku funkcjonuje w strukturach Uniwersytetu Gdańskiego i powstał z inicjatywy prorektora ds. kształcenia. UTW w Zielonce działa w strukturach domu kultury. Powstał z inicjatywy Mazowieckiego UTW. „Do tej pory w Zielonce poza chórem nie było zorganizowanej grupy seniorów" wspomina jedna z założycielek UTW. Inicjatorem działań na rzecz powołania UTW w Nowym Sączu była jego późniejsza kierownik, która przedstawiła ten pomysł emerytowanym bądź przygotowującym się do przejścia na emeryturę znajomym. UTW działa jako stowarzyszenie. UTW w Gdyni powstał jako inicjatywa wielu osób, jest przedsięwzięciem miasta Gdynia, zorganizowanym przy współudziale innych podmiotów w tym YMCA – Gdynia jednej z trzech organizacji pozarządowych, które otrzymały granty z budżetu miasta na realizację przedsięwzięcia gdyńskiego UTW[138].

5. Przeprowadzone badania dotyczące UTW

5.1. Cel i ogólne założenia przeprowadzonych badań

W poprzednich rozdziałach próbowałam dokonać analizy literatury i statystycznych opracowań wybranych projektów badawczych, które uwzględniały cechy społeczno-demograficzne i ekonomiczne osób starszych. Były to m.in. Diagnoza Społeczna 2003 i 2005

[136].N podstawie Informatora:*Działalność polskich.....w latach 2002/2003,* op. cit..

[137]Na podstawie Informatora:*Działalność polskich.....w latach 2002/2003*' op. cit., oraz na podstawie kwestionariusza wywiadau skierowanego do zarządzających UTW, a także strony www.utw.pl.

[138]Na podstawie kwestionariusza wywiadu adreswanego do zarządzających UTW.

, badania prowadzone przez GUS, a także badania realizowane w ramach projektu KBN. Następnie dokonałam przeglądu wybranych, spośród bogatej literatury polskiej i obcojęzycznej, publikacji dotyczących problemów psychospołecznych osób starszych. Starałam się też przedstawić zalecenia, które wynikają zarówno z międzynarodowych ustaleń jak i z teorii polityki społecznej - dla praktycznej realizacji zadań polityki społecznej na rzecz osób starszych. W części teoretycznej mojej pracy chciałam również zwrócić uwagę na te problemy ludzi starszych , które związane są zarówno z uwarunkowaniami społeczno – kulturowymi jak i ze specyficznymi cechami fazy życia jaką jest starość. Dokonując takiego wyboru publikacji starałam się przedstawić te czynniki, które mają wpływ na codzienne życie seniorów, i z którymi w jakiś sposób związana jest idea UTW. W dalszej części pracy dokonałam przeglądu wybranej literatury przedstawiającej możliwości aktywizacji ludzi starszych - poprzez stworzenie im warunków do dalszego rozwoju. Drogą do tego rozwoju jest edukacja i innego rodzaju aktywność, która sprawia, że życie seniorów jest bardziej wartościowe, co pozwala im dłużej cieszyć się dobrym samopoczuciem. Taki rozwój mają w założeniu umożliwić UTW, których zarys działalności zaprezentowałam w poprzednim rozdziale . Celem głównym części pracy powstałej na podstawie badań empirycznych jest diagnoza działalności polskich UTW, wybranych cech osób będących ich słuchaczami oraz motywów jakie wpływają na ich decyzję o wzięciu udziału w zajęciach uniwersytetu. Sądzę, że ważną częścią moich badań jest też przedstawienie zmian jakie zachodzą w życiu słuchaczy na skutek ich przynależności do UT W.

Podstawową tezę części empirycznej formułuję następująco:

UTW w Polsce są instytucją działającą w różnych formach organizacyjnych, przybierając najczęściej formę stowarzyszenia. Są więc organizacją, która jest określona przez środowisko lokalne, w którym działa, współpracując z innymi podmiotami różnych sektorów w celu rozwiązywania rozmaitych problemów ludzi starszych. W tym celu UTW współpracują również z wieloma organizacjami działającymi na obszarze całej Polski i na świecie. Poprzez różnorodne działania UTW starają się przezwyciężyć marginalizację słuchaczy, a także większych grup ludzi starszych. Działania te mają na celu wywołanie korzystnych zmian w życiu słuchaczy pobudzając ich aktywizację intelektualną , społeczną i ruchową poprzez:

1) rozwój zainteresowań słuchaczy;

2) umożliwienie im realizacji nowych ról społecznych;

3) powodowanie zmian w relacjach z otoczeniem społecznym oraz

4)zmiany w sferze emocjonalnej i w zachowaniach słuchaczy uniwersytetów.

Poprzez te działania UTW przyczyniają się do przekazywania wiadomości do różnych grup społecznych na temat współczesnego portretu ludzi starszych.

5.2. Problematyka badań oraz ich organizacja i metody

W celu udowodnienia zasadności przedstawionej tezy, w badaniach podejmuję wiele aspektów związanych z funkcjonowaniem UTW. Problematyka moich badań dotyczy następujących zagadnień:

1. Organizacyjnych problemów funkcjonowania UTW, a wśród nich m. in.: formy organizacyjnej polskich UTW, formy i treści ich współpracy z instytucjami działającymi w środowisku lokalnym, w kraju i zagranicą, źródeł finansowania, a także najważniejszych problemów UTW.

2. Charakterystyki słuchaczy UTW ze względu na ich cechy społeczno- demograficzne, samodzielność życiową, dokonaną przez nich samoocenę starości, a także realizowaną przez UTW aktywizację społeczną ruchową i intelektualną.

3. Formy aktywizacji społecznej prowadzonej przez UTW, które obejmują m. in. wdrażanie do szerszego uczestnictwa w życiu społecznym m. in. poprzez zachęcanie słuchaczy do udziału w życiu społeczności lokalnej, organizacjach społecznych i pracy w samorządzie UTW, a także korzystania z istniejących możliwości wsparcia tego rodzaju działań przez Polsko – Amerykańską Fundację Wolności.

4.Formy aktywizacji intelektualnej prowadzonej przez UTW, któte dotyczą – ogólnie biorąc- rozwoju zainteresowań słuchaczy, zaś formy aktywizacji fizycznej mają na celu poprawę ogólnej ich kondycji psychofizycznej.

5. W badaniach uwzględniam również pozostałe formy działań UTW, dotyczące zajęć z profilaktyki gerontologicznej i wykorzystania przez słuchaczy poradnictwa w tym zakresie

oraz wpływ UTW na zmiany w sytuacji życiowej słuchaczy np. w ich relacjach z rodziną, i otoczeniem, a także wpływem UTW na zmiany odczuć i zachowań słuchaczy. Odwołuję się tu m. in. do jakościowej analizy treści ich wspomnień i refleksji, a także do refleksji osób prowadzących zajęcia na UTW. Wskaźniki opisujące strukturę społeczno-demograficzną populacji słuchaczy UTW są odrębnym przedmiotem diagnozy, ale służą także do przedstawienia rozkładów wskaźników innych zmiennych. Celem tego jest możliwość dokonania porównań (dotyczących m. in. motywów powodujących uczestniczenie w zajęciach UTW , wyboru określonych form i treści zajęć, zmian zaistniałych w życiu słuchaczy pod wpływem ich uczestniczenia w uniwersytecie) w przekroju różnych kategorii społeczno- demograficznych takich jak: płeć, wiek, wykształcenie, samodzielność zamieszkania, stan cywilny, wykonywany zawód. Do porównania zamian zaistniałych w życiu słuchaczy, a także motywów kierujących słuchaczami posłużyłam się również wskaźnikami opisującymi czas przynależności słuchaczy do UTW.

5.2.1. Czas i miejsce badań

Badanie przeprowadzałam od kwietnia 2003 roku do marca 2004 roku. Miejscem badań były zarówno siedziby wybranych UTW w Polsce jak i inne miejsca, w których odbywały się zajęcia dla słuchaczy UTW, a także konferencje organizowane z okazji jubileuszów działalności tychże uniwersytetów. W trakcie przeprowadzenia badań przebywałam w następujących Uniwersytetach Trzeciego Wieku w Polsce : w UTW w Katowicach, UTW w Częstochowie, UTW w Oświęcimiu, UTW w Kielcach, UTW w Jeleniej Górze, UTW we Wrocławiu, UTW w Łodzi, UTW w Zabrzu, a także w takich warszawskich UTW jak np.: Mazowiecki Uniwersytet Trzeciego Wieku, Uniwersytet Trzeciego Wieku przy Centrum Kształcenia Podyplomowego i Mokotowski Uniwersytet Trzeciego Wieku. Zamierzone badanie UTW poprzedziłam przygotowaniem badań terenowych. Zwiad terenowy miał na celu sprecyzowanie problematyki badawczej , ustalenie zakresu poszukiwanych informacji, poznanie specyfiki grupy badanej, nawiązanie pierwszych nieformalnych kontaktów z kierującymi instytucjami UTW oraz członkami samorządu słuchaczy UTW. Odbywało się to głównie poprzez organizowane przez mnie spotkania mające na celu poznanie działalności wybranego UTW lub poprzez rozmowy telefoniczne dotyczące m.in. możliwości uzyskania pomocy przy rozdawaniu i zbieraniu w miejscu badań przesłanej ankiety pocztowej.

Podstawowym celem przeprowadzonego zwiadu terenowego była obserwacja słuchaczy podczas trwania zajęć: głównie wykładów i konwersatoriów. Przeprowadziłam również badania pilotażowe mające na celu weryfikację samego problemu badawczego, zarówno w zakresie jego występowania w środowisku, jak i w zakresie dokonanej operacjonalizacji i eksplikacji[1]. Przygotowaną ankietę adresowaną do słuchaczy UTW, jak również kwestionariusz wywiadu dla zarządzających uniwersytetami rozprowadziłam w planowanym miejscu badań. O wypełnienie ankiety poprosiłam słuchaczy UTW w Oświęcimiu i Katowicach, a kwestionariusza- kierownictwo tychże uniwersytetów. Wspomniana ankieta dla słuchaczy zawierała zarówno pytania związane z problemem badania jak i pytanie dotyczące oceny tegoż kwestionariusza . W weryfikacji tego narzędzia badawczego pomogły mi również wywiady z respondentami, które przeprowadziłam po realizacji badania. W przypadku kwestionariusza wywiadu adresowanego do zarządzających UTW, treść i formę zawartych w nim pytań zweryfikowałam po przeprowadzeniu wywiadów z respondetami[2]. Oto niektóre wnioski z badania pilotażowego : ankieta skierowana do słuchaczy UTW powinna być krótka, pisana dużą czcionką, pytania - odpowiedzi powinny być skonstruowane w skali nominalnej; w przypadku użycia skali innego rodzaju respondenci uznawali pytanie za „zbyt skomplikowane", uważali, że najlepsze odpowiedzi to „tak" lub „nie" , lub tzw. kafeteria odpowiedzi[3].

Samodzielne przeprowadzenie każdego etapu procesu badawczego pozwoliło mi na dogłębne zbadanie przedmiotu, głównie poprzez obserwację i wywiad. Jednak ze względu na wysokie koszty dojazdu do wszystkich badanych uniwersytetów, część kwestionariuszy wysłałam drogą pocztową. Wcześniej telefonicznie ustaliłam z kierownictwem UTW zorganizowanie badań w poszczególnych uniwersytetach. Przeprowadziłam też rozmowy telefoniczne z osobami wyznaczonymi do realizacji tych badań, otrzymały one szczegółowe instrukcje, dotyczące m. in. sposobu rozdania

[1] G. Babiński, *Wybrane zagadnienia z metodologii socjologicznych badań empirycznych* Kraków 1980, s. 27.

[2]K. Lutyńska: *Pilotaż pogłębiony. Koncepcja realizacja i analiza materiałów pilotażowych*, w: Analizy i próby technik badawczych w socjologii. red. Z. Gostkowski, J. Lutyński,, T.5., Wrcław 1975, s. 26.

[3]Przy budowie kwestionariusza ankiety skierowanej do słuchaczy: osób starszych lub będących na przedpolu starości uwzględniłam wskazania metodologiczne dotyczące badania z udziałem osób starszych, takie jak np. starsi ludzi mniej chętnie niż młodzi uczestniczą w badaniach socjologicznych i psychologicznych, szybciej się meczą, osoby starsze są bardziej zainteresowane badaniami dotyczącymi bliskich im problemów niż spraw niezwiązanych bezpośrednio z ich własnym doświadczeniem.

kwestionariuszy. Podczas przeprowadzania badań, zwłaszcza w czasie pobytu w wybranych uniwersytetach, zostałam bardzo serdecznie przyjęta. Słuchacze sprawiali wrażenie, iż wzięcie udziału w badaniach stanowi dla nich wyróżnienie, często wyrażali opinię o negatywnym stosunku otoczenia do starości ,twierdzili, że osoby starsze są zazwyczaj niedostrzegane i żyje im się znacznie gorzej od młodszych pokoleń. Kilka uniwersytetów odmówiło jednak wzięcia udziału w badaniach, uzasadniając, iż w ramach ich własnej działalności przeprowadzane są badania z udziałem słuchaczy, którzy w opinii kierownictwa „czują się zmęczeni ciągłym wypełnianiem rozmaitych kwestionariuszy".

5.2.2. Metody i narzędzia badawcze

W celu poznania uwarunkowań i złożoności badanego zjawiska posłużyłam się różnego rodzaju metodami i technikami stosowanymi w badaniach terenowych[4].

Należały do nich:

1.Obserwacja bezpośrednia, uczestnicząca, którą przeprowadziłam podczas takich m. in. zajęć w UTW, jak: wykłady, zajęcia ruchowe, zespoły zainteresowań, konwersatoria, zebrania samorządu i klubów pomocy koleżeńskiej, a także podczas organizowanych konferencji z okazji jubileuszy działalności uniwersytetów. W czasie poprzedzającym rozpoczęcie zajęć, jak i po zajęciach prowadziłam obserwację ukrytą. Celem zastosowania tej metody było przede wszystkim uzupełnienie i sprawdzenie wiarygodności danych uzyskanych poprzez inne metody i narzędzia badawcze[5]. Obserwacja pozwoliła mi poznać naturalne zachowania badanych. **2.Wywiad ustny, nieskategoryzowany.** Celem zastosowania tej metody było uzyskanie wybranych informacji w sposób swobodny, zachęcający badanego do przedstawienia swoich przemyśleń, dotyczących m. in. motywacji dzięki którym uczestniczy w zajęciach , ewentualnych zaistniałych zmian w jego życiu pod wpływem uczestnictwa w uniwersytecie, jego dotychczasowych zainteresowań i różnorodnych problemów z jego życia osobistego. Celem przeprowadzanych wywiadów była również obserwacja zachowania badanego np. jego gestów, mimiki, noszonego ubrania, a także innego rodzaju sygnałów pochodzących z tzw. komunikacji niewerbalnej. Wywiady

[4]J. Sztumski, *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Katowice, 1999,E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce* , Warszawa 2003 , S.Nowak, *Metodologia badań społecznych*, PWN, Warszawa 1985.

[5]J. Sztumski, *Wstęp do metod*...,op. cit., s.126.

pozwoliły mi na uzupełnienie i sprawdzenie danych dotyczących uwarunkowań i okoliczności kształtowania się opinii badanych osób.

3. Sondaż diagnostyczny

3.1.Zasadniczą techniką mojego badania była **technika ankiety,** w której zastosowałam dwa rodzaje ankiet.[6] Pierwszy rodzaj ankiety (załcznik B) wykorzystałam, gdy jednostkami badanymi byli słuchacze, drugi (załącznik A) gdy jednostkami badanymi były UTW jako instytucje. Poniżej przedstawię krótką charakterystykę tych narzędzi.

A) ankieta do badania wybranych cech i opinii słuchaczy oraz zmian zaistniałych w ich życiu pod wpływem przynależności do uniwersytetu (por. załącznik B) Składała się ona z następujących części: wprowadzenia, w którym zawarłam informacje o osobie przeprowadzającej badania , o celu jakiemu ma służyć wypełnienie ankiety i z innych dodatkowych informacji. Zarówno wstęp, jak i pozostałe części kwestionariusza opracowałam w oparciu o uzyskane wcześniej wiadomości na temat osób starszych, dlatego został on napisany dużą czcionką, a we wprowadzeniu starałam się użyć sformułowań, które według mnie mogły rozbudzić motywację do udzielania odpowiedzi, przy formułowaniu kafeterii odpowiedzi używałam skali nominalnej, która, jak wspomniałam wcześniej jest dla osób starszych najbardziej czytelną formą odpowiedzi. Pytania, które zawarłam w części zasadniczej ankiety tzn. pytania służące badanemu problemowi, to zarówno pytania zamknięte technicznie z dyspozycjami odpowiedzi tak – nie- trudno powiedzieć, półotwarte z przygotowaną kafeterią odpowiedzi, jak i pytania otwarte logicznie i technicznie. Ankieta zawiera pytania filtrujące, znajduje się w nim również pytanie skala pięciostopniowe, dwustronne. Składała się ona z pytań dotyczących badanego problemu i z metryczki W metryczce umieściłam pytania półotwarte oraz półotwarte z kafeterią odpowiedzi[7]. Przy budowie pytań zamkniętych starałam się uwzględnić warunki odpowiadające poprawności ich formułowania: poprawność logiczną, merytoryczną i teoretyczną[8]. W ostatnim pytaniu ankiety, mającym formę pytania otwartego,

---

[6] L.Gruszczyński, *Kwestionariusze w socjologii* , Katowice 2001.

[7] J. Sztumski ,*Wstęp do metod*..., op. cit., s.148-150, L. Gruszczyński, *Kwestionariusze w socjologii* op. cit. s. 32-33.

[8] G. Babiński, *Wybrane zagadnienia* .... op. cit. , s. 60.

poprosiłam respondentów o przedstawienie opinii dotyczących tego co, uznają za ważne dla osób starszych jak i o opisanie odczuć i opinii nie uwzględnionych w przedstawionych pytaniach, a związanych z ich przynależnością do UTW. Pytanie to nie zostało poddane analizie w tym badaniu, posłużyło jednak do wstępnego sformułowania innych problemów badawczych dotyczących starości i osób starszych.

W badaniu zastosowałam zmienne nominalne tj. zmienne jakościowe, które pozwoliły na stwierdzenie, które przedmioty są pod danym względem równe, a które różne . Pozwoliło mi to na ustalenie relacji równości, bądź różności dla dowolnej pary przedmiotów porządkowanych za ich pomocą. Zastosowanie pomiaru nominalnego nie pozwoliło jednak na stwierdzenie, czy któryś przedmiot ma daną cechę w wyższym stopniu niż inny[9].

Do statystycznej analizy materiału badawczego użyłam program SPSS[10].

B) Do badania skonstruowałam również kwestionariusz wywiadu pisemnego adresowany do kierujących UTW. Składał się on z 9 pytań otwartych, dotyczących różnych aspektów funkcjonowania uniwersytetów m. in.: okoliczności ich powstania, formy organizacyjnej, źródeł finansowania działalności, współpracy z instytucjami działającymi w kraju i zagranicą (załącznik A).

Przed analizą jakościowo- ilościową materiału empirycznego otrzymanego na podstawie tegoż narzędzia badawczego dokonałam typologizacji wybranych obszarów działalności UTW. Pomogło mi to poznać cech i współzależności między badanymi uniwersytetami[11]. Typologizacja jest postacią grupowania polegającego na wyszczególnieniu takich zjawisk, które wśród innych są reprezentatywne, charakterystyczne i najczęściej występujące. Użycie typologizacji uzasadnione było tym, że materiał badawczy jest niejednorodny i niemożliwy do jednoznacznej klasyfikacji.

---

[9]Zastosowano zmienne dychotomiczne, i wyróżniające więcej podklas S. Nowak, *Metodologia badań...* op. cit., s. 153, wskaźniki empiryczne i interferencyjne, tamże, str. 168. Zastosowano pomiar nominalny. Podstawową operacją arytmetyczną było tu policzenie przypadków w każdej kategorii i porównanie ich względnych wielkości. Proporcje przypadków w danej kategorii określono jako wynik podzielenia liczby przypadków w tek kategorii przez całkowitą liczbie przypadków: na podstawie: R.M. Blalock, *Statystyka dla socjologów*, Warszawa 1977, s. 35-37.

[10]www.spss.pl, www.analizadanych.pl, a także E. Babbie, *Badania społeczne*... op. cit., s. 586 i dalsze.

[11]L.A. Gruszczyński , *Elementy statystyki dla socjologów*, Katowice 1986 , s. 13-14, J. Sztumski, *Wstęp do metod*..., op. cit.

Działalność uniwersytetów jest różnorodna i zależna od specyfiki środowiska lokalnego, w którym funkcjonuje uniwersytet, widoczne jest to zwłaszcza, gdy analizuje się treść i formy współpracy UTW z innymi instytucjami. Grupowanie przebiegało według wcześniej ustalonych kodów. W przypadku wybranych problemów (np. forma organizacyjna) możliwe było dokonanie klasyfikacji . W analizie dotyczącej UTW jako organizacji przedstawiłam wiele przykładów, specyficznych dla poszczególnych uniwersytetów, form ich działalności, dotyczącej szczególnie współpracy z innymi instytucjami. Sądzę, że umożliwiło mi to pokazanie specyficznej , zależnej od otoczenia UTW rodzaju prowadzonej aktywizacji słuchaczy.

4. W badaniu spróbowałam też wykorzystać **analizę treśc**i[12]. Jest to analiza treści wybranych dokumentów, rozumianych jako pisemne świadectwo zaszłych faktów i wydarzeń społecznych[13]. Są to np. opracowania statystyczne, a w tym: okresowe sprawozdania z działalności UTW, zestawienia i porównania dotyczące uniwersytetów, (opublikowane i nieopublikowane), publikacje książkowe i czasopiśmiennicze wydawane przez poszczególne UTW. Treść analizowanych artykułów pochodzących z własnych publikacji uniwersytetów dotyczyła głównie zmian zaistniałych w życiu słuchaczy pod wpływem ich kontaktu z UTW, jak również motywacji skłaniającej ich do wzięcia udziału w zajęciach. Materiały te można zaliczyć do dokumentów okolicznościowych prywatnych i oficjalnych, takich jak książki pamiątkowe i notatki prowadzone przez słuchaczy. W analizie uwzględniłam również dokumenty kompilacyjne takie jak: katalogi, informatory dotyczące działalności UTW, opublikowane i nieopublikowane materiały z konferencji naukowych, nieopublikowane prace dyplomowe i magisterskie, a także publikacje internetowe[14]. Analiza treści wspomnień słuchaczy, zawarta w końcowej części rozdziału, przedstawiającego badania empiryczne, ma charakter uzupełniający względem podstawowych narzędzi badawczych takich jak

[12]E. Babbie, *Badania społeczne*... , op. cit, s. 342 -350.

[13]J.Sztumski, *Wstęp do metod*... op. cit. s. 153 – 159.

[14]Analiza wybranych stron publikacji internetowych stanowi w tym badaniu cenne źródło informacji, dzięki któremu mogłam zaktualizować informację dotyczące działalności UTW. Od rozpoczęcia badań do chwili obecnej sytuacja UTW w Polsce nieco się zmieniła. Ma to związek z coraz większym zainteresowaniem uniwersytetami przez coraz szersze kręgi słuchaczy, co skutkuje stale wzrastającą ich liczbą i wzrastająca liczbą samych UTW. Ten rozwój ruch pobudzany jest także zainteresowaniem działalnością uniwersytetów przez organizacje pozarządowe, których celem działalności jest propagowanie idei społeczeństwa obywatelskiego.

kwestionariusze ankiety. Moim zamiarem było uzupełnienie informacji uzyskanych na ich podstawie, sprawdzenie wyników i potwierdzenie wniosków. Ale sądzę, że analiza treści wspomnień może być tutaj także cennym materiałem jakościowym, stanowiącym źródło poznania potrzeb ludzi starszych i możliwości ich realizacji dzięki uczestnictwu w UTW. Myślę, że subiektywne odczucia przekazane w tych wspomnieniach pokazują najwierniej, to co naprawdę przeżywają badane osoby.

5.3. Charakterystyka badanej próby

Wyróżniłam dwa rodzaje jednostek badanych. Dla opisu działania UTW jednostką badaną były uniwersytety (ich przedstawiciele: zarządzający UTW). Dla opisu cech populacji słuchaczy uniwersytetu, a także opisu zmian zaistniałych w ich życiu słuchaczy jednostką badaną byli słuchacze tychże uniwersytetów[15].

Dobór badanych słuchaczy

Populację 650 słuchaczy dobrałam na zasadzie doboru losowo – warstwowego. Najpierw spośród 45 znanych mi uniwersytetów wylosowałam 20 (losowanie karteczek). Następnie, po wcześniejszych uzgodnieniach telefonicznych z kierującymi UTW, rozdałam, w miejscu przeprowadzanych badań, lub rozesłałam pocztą 650 ankiet dla słuchaczy. O wypełnienie ankiety środowiskowej prosiłam słuchaczy, przed rozpoczynającym się wykładem . Ze względu na fakt, iż w wykładach uczestniczą prawie wszyscy słuchacze , według mnie właściwym było rozdanie ankiet podczas tych właśnie zajęć. Pozwoliło mi to na szybką realizację badań, i w założeniu zapewniało uzyskanie lepszej reprezentatywności próby, z uwagi na duże prawdopodobieństwo, że w badanej populacji znajduje się rzeczywista liczba słuchaczy. Pozwoliło to również na uzyskanie dużej zwrotności, otrzymałam 93% ogółu rozdanych ankiet. Rozdawałam je w sposób losowy: co piątemu uczestnikowi zajęć. W sumie otrzymałam zwrot 605 ankiet, z czego do analizy przeznaczyłam 598.

Przedstawiona próba jest reprezentatywna dla badanej populacji, pod względem takich cech jak płeć, wykształcenie i wiek. Cechy tej próby odzwierciedlają cechy populacji słuchaczy UTW. Do porównania posłużyły mi zbiorcze zestawienia cech, charakteryzujących

[15] E.Babbie, *Badania społeczne*... op. cit. s. .113-119.

badaną populację, zestawienia te uwzględniały wymienionych wyżej kategorie[17]. Trudno natomiast ocenić reprezentatywność próby pod względem pozostałych cech, ponieważ dotychczas nie zebrano zbiorczych danych na ich temat.

Trudno ustalić dokładną liczbę wszystkich słuchaczy UTW w Polsce. Jak wspomniałam wyżej, od czasu rozpoczęcia moich badań do chwili obecnej (czerwiec 2007) liczba ta znacząco wzrosła. Badania przeprowadzałam w czasie kiedy funkcjonowało 45 polskich UTW. Usystematyzowane dane zawarte w Informatorze o działalności UTW z lat 2002/2003 przedstawiały jedynie 33 UTW w Polsce, skupiały one 10 tys. słuchaczy. Wiadomości na temat pozostałych UTW uzyskałam na podstawie rozmaitych sposobów zbierania danych w terenie. Na koniec 2006 r. liczba UTW w Polsce wynosiła już 96, skupiały one ponad 100 tys. słuchaczy. Badaniem objęłam 605 osób z 22 UTW, co w czasie rozpoczęcia badań stanowiło ponad 6% słuchaczy.

Spośród 589 badanych, 87,0 % stanowiły kobiety, a mężczyźni odpowiednio 13%. Osoby z wykształceniem średnim (średnim zawodowym, ogólnokształcącym i policealnym) stanowiły 51,4% ogółu badanych, z wykształceniem wyższym było 45,6% osób, a osoby z wykształceniem podstawowym i zasadniczym zawodowym w sumie 2,7%,ogółu badanych. Między 60- 79 rokiem życia było 75,3% badanych, a więc osób będących w pierwszej fazie wieku emerytalnego (60 – 69 lat) i w wieku przejściowym między starością początkową, a wiekiem o ograniczonej sprawności fizycznej i umysłowej (pow. 70 lat) .Osób, które nie przekroczyły progu starości, a więc badanych z kategorii wiekowej do 59 roku życia było 20,9% , a osób pow. 80 roku życia, czyli w fazie późnej starości, w badanej próbie było 3,6%.

Spośród ogółu badanych kobiet największą grupę stanowiły kobiety w wieku 60 –79 lat - 74,4%, w wieku do 59 lat było 22,5% , pow. 80 roku życia - 3,1%. Kobiety najczęściej posiadały wykształcenie średnie - 52,3% ogółu badanych kobiet, 44,6% reprezentowało wykształcenie wyższe, a zasadnicze zawodowe i podstawowe 2,7%.

Spośród ogółu badanych mężczyzn najwięcej należało do kategorii wiekowej 60 – 79 lat – 81,7%, w wieku do 59 roku życia było 9,8% wszystkich badanych mężczyzn, a pow. 80 roku życia 8,5% . Mężczyźni najczęściej posiadali wykształcenie wyższe 51,9%, następnie średnie (ogólne, zawodowe i policealne) 45,7% , a podstawowe i zasadnicze zawodowe reprezentowało 2,5% mężczyzn.

[17]Patrz załącznik , tabela dotycząca rozkładów zmiennej płeć, wiek i wykształcenie opracowane w informatorze z działalności UTW.

Dobór badanych uniwersytetów

W celu zbadania UTW jako instytucji dokonałam ich doboru po wcześniejszym ustaleniu definicji operacyjnej UTW. Uznałam, że jest to **organizacja posiadająca w nazwie określenie Uniwersytet Trzeciego Wieku i mająca na celu aktywizację intelektualną fizyczną i społeczną słuchaczy:**

- **będąca w strukturach uczelni wyższej lub**
- **jednostką pozarządową, prowadzącą działalność związaną z wymienionymi formami aktywizacji (współpracującą bądź nie współpracującą z uczelnią wyższą) lub**
- **innego rodzaju strukturą organizacyjną, której bezpośrednim albo pośrednim celem wspomnianej działalności jest aktywizacja słuchaczy.**

Badane uniwersytety wybrałam na zasadzie doboru celowego[18]. Biorąc pod uwagę zróżnicowanie programu zajęć , jak również lokalizację UTW, starałam się dobrać próbę w taki sposób, by jej elementami były jednostki działające w różnych województwach i oferujące najbardziej charakterystyczne dla UTW zajęcia tzn. starałam się dobrać jednostki najbardziej typowe. Do wybranych tą metodą uniwersytetów wysłałam kwestionariusze wywiadu przeznaczone do wypełnienia przez zarządzających UTW, lub osobiście przeprowadziłam wywiady na podstawie tegoż kwestionariusza wywiadu. Podczas gdy osobiście przeprowadzałam wywiad , starałam się uzyskać bardziej obszerne odpowiedzi , co pomogło mi w dalszym etapie badań głębiej wyjaśnić badane zjawiska. Tą metodą zbadałam 45 UTW w Polsce , w czasie przeprowadzania badań była to znaczna większość polskich UTW.

Badanie oparte na dokumentach i dobór ich próby

W celu uzupełnienia informacji uzyskanych na podstawie wymienionych już podstawowych narzędzi badawczych posłużyłam się również analizą wybranych dokumentów. Wybrałam je na zasadzie doboru celowego, według takich oto kryteriów: dokumenty zawierające zestawienia statystyczne dotyczące działalności UTW i wybranych cech słuchaczy oraz publikacje wspomnień i refleksji słuchaczy. Dokumenty te udostępniono mi podczas realizacji badań. Dodam, że cennym uzupełnieniem informacji uzyskanych na

[18]J. Sztumski, *Wstęp do metod*... op. cit. s. 115-116, E. Babbie, *Badania społeczne*... op. cit., s. 205.

podstawie tego materiału było także badanie publikacji internetowych dotyczących działalności UTW. Materiały przeznaczone do analizy wspomnień słuchaczy UTW pochodziły z kilku UTW, które opublikowały refleksje i wspomnienia słuchaczy w wydaniach pokonferencyjnych i w czasopismach redagowanych w ramach własnej działalności.

6. Uniwersytety Trzeciego Wieku w świetle przeprowadzonych badań

6.1.Formy organizacyjne UTW

UTW w Polsce charakteryzują się wielością form organizacyjnych, do ich typologizacji w moim badaniu posłużyłam się informacjami uzyskanymi poprzez analizę odpowiedzi na jedno z pytań zawartych w ankiecie skierowanej do prezesów UTW., a także wiadomościami uzyskanymi na podstawie źródeł internetowych.

Dominującą formą organizacyjną polskich UTW jest stowarzyszenie. UTW są również jednostkami uczelni wyższych, należą także do struktur domów kultury, lub funkcjonują jako inne formy organizacyjne, które omówiłam poniżej[19]. Te niejednorodne formy organizacyjne

[19]Obserwacja i informacje pochodzące głównie ze źródeł internetowych dowodzą, że dominującą formą organizacyjną coraz liczniej powstających nowych U T W są także stowarzyszenia.

mają wpływ na odmienne sposoby rozliczeń finansowych w UTW , czy pozyskiwana środków na działalność i zarządzanie organizacją, natomiast nie mają wpływu na realizację głównego celu i zadań uniwersytetów. Polski charakter UTW już prawie dwadzieścia lat temu był przykładem realizacji działań samopomocowych i samorządowych. Olga Czerniawska opisała ten model jako „model instytucji oświatowej, opartej o działania samorządowe i w dużej mierze pracę społeczną ,a poprzez wpływ działań oddolnych na powstanie uniwersytetu, jego działalność i rozwój. UTW w mniejszym stopniu podlegają kontroli państwa, są bardziej samodzielne w kształtowaniu swoich programów i działalności, dlatego nie obowiązywały w nich różnego rodzaju zakazy i tematy tabu[20]".

Stowarzyszenia to jedna z form organizacji pozarządowych uznanych jako filar społeczeństwa obywatelskiego, ma określone cele funkcjonowania w tym społeczeństwie. Działalność wspomnianych organizacji ma stwarzać swoim członkom możliwość bycia aktywnym w takim modelu społeczeństwa, którego cechą jest upodmiotowienie obywateli w wymiarze politycznym, społecznym , ekonomicznym i kulturalnym. To tkanka dobrowolnych organizacji, zrzeszeń i kontaktów, które wypełniają przestrzeń między jednostką społeczeństwem a państwem. Stowarzyszenia są miejscem wyrażania , uzgadniania i realizacji interesów różnorodnych grup społecznych[21]. Stają sie one tym samym jednym z istotnych elementów społeczeństwa obywatelskiego.

Spośród zbadanych przez mnie uniwersytetów największą ich cześć stanowią te, które działają w formie samodzielnych stowarzyszeń , tylko dwa spośród stowarzyszeń UTW funkcjonują przy ośrodkach pomocy społecznej. UTW często są również jednostkami wyższych uczelni lub domów kultury. Rzadziej natomiast są

[20]O.Czerniawska, *Czego uczą doświadczenia Uniwersytetów Trzeciego Wieku* w: Oświata Dorosłych nr 8/1989, s. 486 .

[21]Jedną z cech społeczeństwa obywatelskiego w ujęciu modelowym jest właśnie stworzenie sieci autonomicznych instytucji społecznych i stowarzyszeń będących wyrazem dobrowolnych porozumień obywateli, ich dążenia do zaspakajania własnych interesów oraz samorozwoju. To właśnie dzięki takim dobrowolnym stowarzyszeniom społeczeństwo obywatelskie posiada strukturalne granice i jest określone wewnętrznie przez różne podmioty. W tym rozumieniu funkcjonowanie struktur wewnętrznych społeczeństwa obywatelskiego jest ucieleśnieniem zasady reprezentacji , samorządności i pluralizmu. W założeniu stowarzyszenia są miejscem wyrażania opinii uzgodnienia i realizacji interesów różnorodnych grup społecznych, w nich uczą się zaufania i umiejętności obywatelskich. W społeczeństwie obywatelskim powinny kształtować się takie wzory postępowania, wśród których naczelne miejsce zajmują poczucie współodpowiedzialności, solidarności, szacunku i zaufania; dzięki tym wartościom jednostki aktywnie uczestniczą w kształtowaniu ludzkich potrzeb, stymulują i ukierunkowują swój rozwój oraz formy realizacji. Przyczyniają się w ten sposób do przekształcania tożsamości jednostek i powstawania silnych międzyludzkich zależności , pełnią również inspirująca rolę w tworzeniu sieci obywatelskiego zaangażowania. K. Dziubka, *Społeczeństwo obywatelskie: wybrane aspekty ewolucji pojęcia* w: Studia z teorii polityki , T.2 , red.A.W Jabłoński i L. Sobkowiak, Wrocław 1998, s. 46

częścią innych organizacji pozarządowych. Na podstawie uzyskanych odpowiedzi w ankiecie skierowanej do zarządzających UTW , oraz badań dokumentów mogę zaproponować następującą klasyfikację form organizacyjnych polskich UTW: 1) **UTW będące stowarzyszeniami, spośród których większość korzysta z patronatu naukowego wyższej uczelni,** występowały w badaniu najczęściej *(16wskazań na 45 badanych UTW)* m. in. w następujących miastach: Szczecinie**,** Lublinie, Poznaniu, Nowym Sączu, Łódzi, Toruniu, Zielonej Górze, Gorzowie Wielkopolskim, Olsztynie, Lesznie, Suwałkach, Obornikach Śląskich, Rybniku, w warszawskiej dzielnicy Mokotów, w Zakopanem i Stargardzie Szczecińskim. Uniwersytety będące stowarzyszeniami są dobrowolnymi , samorządnymi i trwałymi zrzeszeniami obywateli, które są zakładane na podstawie przepisów Prawa[22]. Cechą charakterystyczną stowarzyszeń i organizacji użyteczności publicznej jest działanie społeczne, nie dla zysku. Organizacje te mogą jednak prowadzić działalność gospodarczą , ale dochody z niej przeznaczane są na jej działalność, a nie dla pracujących w niej osób. Cechą charakterystyczną tych organizacji jest również niezależność od centralnej lub lokalnej administracji. Ich działalność oparta jest w znacznej mierze na pracy ochotników.

Niewiele spośród działających UTW posiada status organizacji pożytku publicznego. Spośród badanych należą do nich UTW w: Zielonej Górze i Gorzowie Wielkopolskim. Organizacje pożytku publicznego publicznego działają na podstawie Ustawy o działalności pożytku publicznego i wolontariacie z dn. 24 04. 2003 r[23]. Niewielką ilość UTW posiadających status organizacji pożytku publicznego zgodnie z przepisami wspomnianej ustawy wytłumaczyć można tym, że ich prowadzenie wymaga znacznej formalizacji działań. Do szczególnych utrudnień z prowadzeniem tego rodzaju organizacji zaliczyli respondenci większe koszty finansowe, ograniczenie spontaniczności działania i samodzielności w podejmowaniu decyzji oraz uzależnienie od sponsorów.

1a) **Uniwersytety Trzeciego Wieku działające jako stowarzyszenia przy jednostkach organizacyjnych pomocy społecznej**. Spośród badanych UTW niewiele bo *dwa wskazania na 45 badanych UTW,* działało przy ośrodkach pomocy społecznej mając w nich swoją siedzibę. Były to UTW w Opolu przy Miejskim Ośrodku Pomocy Rodzinie oraz UTW w Głogowie. Sądzę, że istnienie uniwersytetów przy ośrodkach pomocy społecznej można postrzegać jako jedną z form realizacji zadań i celów pomocy społecznej na rzecz osób starszych. Do celów tych należą m.in: prawo do należytej opieki w miejscu zamieszkania i

[22]Dz. U.z 2001 r. .Nr 78.poz.855z późn. zm.

[23]Dz.U.Nr 96, poz. 873 patrz szczególnie atr, 4 ust.1p. 10,11,13,18,22.

poza nim. Choć w przypadku grupy osób starszych, samodzielnie zaspakajających swoje potrzeby w środowisku zamieszkania istotne są też inne cele pomocy społecznej, taki jak np.: prawo do otrzymania pomocy w integracji ze środowiskiem, czy prawo do pomocy dla osób w kryzysie życiowym. System polskiej pomocy społecznej oparty jest na współdziałaniu wielu instytucji, w tym sektora pozarządowego, obejmującego stowarzyszenia, fundacje organizacje samopomocowe, kościoły i związki wyznaniowe, oraz osoby fizyczne i prawne. Związek UTW z jednostkami organizacyjnymi pomocy społecznej dotyczy m.in. współpracy między UTW i środowiskowymi domami samopomocy, czy dziennymi domami pobytu tzn. ośrodkami wsparcia zdefiniowanymi przez Ustawę o pomocy społecznej[24]. Szczegółowo przedstawiłam to w części dotyczącej współpracy między uniwersytetami i innymi instytucjami działającymi w środowisku lokalnym.

2) **UTW działające w strukturach uczelni wyższych**

Spośród badanych UTW znacznie mniej funkcjonowało w strukturach uczelni wyższych niż jako stowarzyszenia *9 na 45 badanych*. Były to UTW w następujących miejscowościach: Katowicach, Wrocławiu, Jeleniej Górze, Rzeszowie, Kielcach, Gdańsku, Częstochowie, Sandomierzu i Bielsku – Białej.

2a) Istnieją także UTW działające jako filie większych UTW, funkcjonujących w strukturach uczelni wyższych. Znajdują sie one w kraju lub zagranicą. *Spośród 45 badanych UTW 11 było takimi filiami.* Są to np. filie Lubelskiego UTW w: Puławach, Tomaszowie Lubelskim, Kraśniku, Biłgoraju, Gorzowskiego UTW w: Świerzynie, Sulęcinie, Kostrzynie nad Odra, Strzelcach Krajeńskich, Mokotowskiego UTW w: Brześciu, Lwowie, Grodnie, Katowickiego UTW w: Sosnowcu i Jastrzębiu Zdroju. Filie prowadzą również UTW we Wrocławiu i Białymstoku.

UTW istniejące w strukturach uczelni wyższych, a także ich współpraca z tymi uczelniami wiąże się z podstawowymi celami działalności tychże uczelni: m.in. kształceniem w celu zdobycia i uzupełnienia wiedzy, działaniem na rzecz społeczności lokalnych i regionalnych, czy np. z prowadzeniem badań naukowych i programów rozwojowych. Należą one do ustawowych celów szkół wyższych[25]. Związek UTW z uczelniami wyższymi może występować w dwojakiej postaci: znaczna część z nich, funkcjonuje w strukturach uczelni

[24]Por.: *Ustawa o pomocy społecznej* z dn. 12.03.2004r , op. cit. Art. 50).

[25]Dz. U. Nr 164, poz. 1365

akademickich, a większość spośród nich, bez względu na to jaką formę organizacyjną przybiera, współpracuje z wyższymi uczelniami.

Większość spośród UTW funkcjonujących w strukturach wyższych uczelni, działa w dużych miastach, w których dana uczelnia ma swoją siedzibę. Sądzę, że założenia dotyczące tej formy organizacyjnej wiążą się m.in. z ważnym znaczeniem francuskiego modelu UTW w polskiej tradycji. Model ten, jak wspominałam, miejsce funkcjonowania UTW określa jako szkołę wyższą. Pierwszy UTW powstał jak wiemy we Francji w strukturach uniwersytetu regularnego, co w założeniu miało wiązać się z lepszą jakością kształcenia i większą możliwością udziału słuchaczy w badaniach naukowych. Prowadzona przeze mnie obserwacja spotkań w grupach słuchaczy i spotkań kierownictwa UTW ,organizowanych podczas konferencji jubileuszowych dowodzi, że istnieją różnice w prezentowanych opiniach na temat słuszności istnienia związków między UTW a uczelniami wyższymi. Z jednej strony prezentuje się argumentację, dotyczącą tego, że konieczność zawarcia porozumienia z wyższą szkołą nie jest uzasadniona, ponieważ wykłady, czy inne formy zajęć mogą być prowadzone przez nauczycieli szkół średnich, czy pracowników dydaktyczno – naukowych wyższych uczelni - bez formalnego porozumienia z uczelnią wyższą. Istnieją UTW, w których wybrane zajęcia prowadzą sami słuchacze (to jeden z wyznaczników tzw. modelu brytyjskiego), co według niektórych nie spełnia wymogów jakim powinien odpowiadać poziom nauczania w UTW. Z drugiej strony, jak wynika z informacji jakie otrzymałam od słuchaczy, przynależność do uniwersytetu będącego w strukturach wyższej uczelni jest w ich przekonaniu bardziej nobilitująca niż przynależność do uniwersytetu istniejącego poza taką uczelnią. Słuchacze podkreślają, że ma to dla nich istotne znaczenie.

3) **UTW działające w strukturach Ośrodka lub Centrum Kultury albo Biblioteki Publicznej**. *Spośród badanych 45 UTW 8 reprezentowało tą formę organizacyjną.* Do tej kategorii zaliczyłam UTW w następujących miejscowościach: Mazowiecki UTW w Warszawie, UTW w Zielonce,w Pabianicach, w Oświęcimiu, w Koszalinie, w Białymstoku, w Żarach i w Świebodzinie. Uniwersytety tego rodzaju stanowią części struktury bibliotek lub domów kultury. Powstały one jako oferta kulturalno – edukacyjna skierowana do określonej grupy odbiorców. Działają głównie w małych miastach lub miastach o średniej wielkości, w których nie ma wyższej uczelni mogącej objąć je patronatem naukowym, ale również w dużych miastach takich jak Warszawa czy Białystok. Z wywiadów przeprowadzonych z kierującymi uniwersytetami , jak również z bezpośredniej obserwacji prowadzonej w czasie

realizacji badań wynika, że wykłady i inne formy zajęć prowadzone są tutaj również przez pracowników dydaktyczno – naukowych wyższych uczelni posiadających stopnie lub tytuły naukowe. Ta forma organizacyjna umożliwia, według jej zwolenników, dobór prowadzących zajęcia według bardziej obiektywnych kryteriów i pozostawia możliwość wyboru nauczycieli wśród pracowników różnych uczelni. Tymczasem w UTW będących w strukturach wyższej uczelni wykłady zazwyczaj prowadzone są przez kadrę naukową pracującą na tejże uczelni.

1) **UTW działające jako inne organizacje pozarządowe i/lub działające przy innych organizacjach pozarządowych, w tym UTW będące w strukturach organizacji zajmujących się kształceniem ustawicznym.**

Spośród 45 badanych UTW 7 należało do tej kategorii. Jako przykłady mogę tu podać UTW : w Gdyni (powstały jako przedsięwzięcie miasta Gdynia przy współudziale innych podmiotów), w Elblągu (założony przez Elbląską Radę konsultacyjną do spraw Osób Niepełnosprawnych), w Zamościu (działający przy Towarzystwie Społeczno – Kulturalnym „Renesans") Przy organizacjach zajmujących się kształceniem ustawicznym założono następujące UTW: w Zabrzu, w Wałbrzychu, Krośnie i w Sopocie. Te formy organizacyjne są stosunkowo nowymi Sądzę, że należałoby zwrócić uwagę na to, iż jest to kolejny przykład organizacji charakterystycznej dla funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego. Szczególnym jest przypadek stworzenia UTW przez władze miasta Gdynia. Można to interpretować z jednej strony jako umiejętność dostrzegania przez samorząd problemów i potrzeb ludzi starszych, z drugiej można przypuszczać , że władze samorządowe dostrzegają w osobach starszych istotny elektorat wyborczy. Z kolei tworzenie UTW w strukturach stowarzyszeń, których celem jest oferowanie różnych form kształcenia ustawicznego ma uzasadnienie również w podstawowych założeniach i misji UTW jako instytucji powołanej do włączenia osób starszych do systemu kształcenia ustawicznego.

Dodam , że poza wymienionymi instytucjami kształcącymi osoby starsze i noszącymi nazwę Uniwersytet Trzeciego Wieku funkcjonują również inne instytucje świadczące usługi kulturalno – oświatowe dla seniorów, są to np. działające w Krakowie Stowarzyszenie Akademia Pełni Życia, czy Stowarzyszenie Aktywne Życie w Suwałkach. Są to organizacje, których cele działalności są podobne do celów UTW

6.2. Współpraca UTW z innymi instytucjami działającymi w środowisku lokalnym i w kraju

1. *Współpraca z instytucjami działającymi w środowisku lokalnym (w obrębie gminy,, powiatu i województwa)*

UTW współpracują z rozmaitymi instytucjami, które działają w środowisku lokalnym. Lokalizm[26] jako jeden z wyznaczników współczesnego ładu społecznego polega na koncentrowaniu się życia społecznego w społecznościach lokalnych., stwarza również warunki do określenia przez społeczność lokalną celów w ramach polityki rozwiązywania różnych problemów społecznych. Uważa się, że ład społeczny oparty na lokalności stwarza lepszą możliwość rozpoznawania potrzeb społecznych. W moich badaniach lokalność[27] odnoszę głównie do gminy i powiatu, rzadziej bowiem realizowana jest współpraca między UTW a samorządem wojewódzkim.

Współpracę UTW z jednostkami samorządu terytorialnego można postrzegać zarówno w świetle realizacji wybranych zadań samorządów jak wybranych zadań UTW . Ustawowe zadania samorządów terytorialnych zwłaszcza gmin i powiatów to mi.in. rozwijanie współpracy z partnerami społecznymi, szczególnie tymi, którzy systematycznie uczestniczą w procesie rozwoju i wdrażania projektów edukacyjnych, a także realizują inicjatywy publiczno – prawne. Organy samorządu terytorialnego podejmują działania na szczeblu najbliższym obywatelowi dzięki temu uwzględniają specyfikę problemów lokalnych[28].

Współdziałanie UTW z innymi instytucjami, w tym z organizacjami pozarządowymi stwarza możliwość rozwiązywania pewnych kwestii lokalnych, dotyczących zarówno osób starszych jak i kwestii dotykających ich otoczenia. Wspólne działanie polega m.in. na organizowaniu czasu wolnego słuchaczy UTW z innymi grupami funkcjonującymi w środowisku lokalnym., ma to często na celu integrację międzypokoleniową słuchaczy UTW z dziećmi i młodzieżą. W takich działaniach biorą udział uczniowie szkół podstawowych, gimnazjalnych i licealnych, często również studenci z lokalnych szkół wyższych. Istnieje również wiele przykładów działania samopomocowego w grupie osób starszych zorganizowanych w innych instytucjach niż UTW m. in.: gminnych i powiatowych jednostkach organizacyjnych pomocy społecznej, takich jak domy pomocy społecznej,

[26]Pojęcie odnoszące się głównie do aspektów strukturalno – politycznych konkretnych zbiorowości K. Sowa *Lokalizm , centralizm i rozwój społeczny,* s. 56.

[27]Mówi się o różnych poziomach lokalności. A. Lisowski, *Diagnozowanie potrzeb i realizacja lokalnej polityki społecznej,* w: Polityka społeczna globalana i lokalna , pod red. A. Kurzynowskiego, Warszawa 1999, s.115.

[28]Na podstawie: *Ustawa o samorządzie gminnym* : z dn. 8.03.1990 Dz. U. Z 2001r. Nr14, poz. 1592 z późn. zm., *Ustawa o samorządzie powiatowym* z dn. 5.o6.1998, Dz.U. z 2001 r. Nr 142, poz. 1592 z późn. zm., również Ustawa o Narodowym Planie Rozwoju, Dz.U. Nr.116, poz. 106)

dzienne domy pomocy społecznej, czy ośrodki opiekuńczo- wychowawcze. UTW współpracują również z instytucjami upowszechniającymi kulturę, należą do nich np. teatry filharmonie i galerie.

Można wysunąć tezę, że UTW pomagają w realizacji zadań lokalnej polityki społecznej wobec ludzi starszych. Samorząd terytorialny może stwarzać warunki do realizacji potrzeb seniorów m. in. poprzez, organizowanie rynku usług społecznych wspólnie z organizacjami pozarządowymi i jednostkami komercyjnymi. Jednym z zadań gminy, z zakresu udzielania pomocy w utrzymywaniu kontaktów społecznych ludzi starszych jest stworzenie warunków dostosowanych do tej grupy, dotyczą one możliwości spędzania czasu wolnego, oferty kulturalnej, odwiedzin u osób nie mogących opuszczać mieszkania , prowadzenia dziennych domów pomocy społecznej, klubów seniora, lokalnych domów pomocy społecznej, prowadzenia poradnictwa prawnego, psychologicznego i rodzinnego(zadanie gminy i powiatu). Do zadań powiatu, z kolei, należy prowadzenie ośrodka interwencji kryzysowej, dostosowanie mieszkań ludzi starszych do ich potrzeb i poziomu sprawności. Wspólnym zadaniem gminy i powiatu jest również współpraca z organizacjami pozarządowymi i koordynacja ich działań[29].

Społeczności lokalne - jak podkreśla J. Szczepański- różnią się między sobą pewnymi ukształtowanymi historycznie, lub wynikającymi z uwarunkowań środowiskowych cechami: mają do rozwiązania swoje specyficzne problemy, które nie występują w innych zbiorowościach, lub dysponują takimi zasobami, jakich nie posiadają inne społeczności. Sądzę, że stanowi to przesłankę dla działań organizacji pozarządowych- w tym również UTW -w środowisku lokalnym, które jak wynika z poniżej przedstawionych przykładów stawiają sobie za zadanie m.in. rozwiązanie określonych problemów dotyczących najczęściej grupy ludzi starszych.

Z przedstawionej poniżej typologizacji można wnioskować, że UTW są instytucjami, których działania wpisują się w specyfikę lokalnej infrastruktury społecznej, same mogą być zresztą uznane za część tej infrastruktury. [30]

[29] *Ustawa o pomocy społecznej,* op. cit, por. również P. Błędowski, *Lokalna polityka społeczna ...* op. cit., s. 183.

[30] W ujęciu szerokim infrastruktura społeczna stanowi fundament życia społecznego obejmujący urządzenia i , obiekty i instytucje w zakresie zabezpieczenia socjalnego, rozwoju kulturowego, warunków bytu i zamieszkiwania, bezpieczeństwa i porządku publicznego, wolności oraz szans awansu społecznego, na podstawie: W Pukniel, *Definicja i i klasyfikacja infrastruktury społecznej:* , w: Studia nad infrastruktura społeczną 'sensu stricto, IG PAN, Warszawa 1974, s. 19-29. Wąskie rozumienie infrastruktury społecznej: dziedziny służące bezpośrednio ludności w sposób w zasadzie codzienny i powszechny, jej zakres jest sprowadzony na ogół do obiektów i instytucji kształcenia, oświaty, ochrony zdrowia i opieki społecznej, kultury i sztuki oraz rekreacji i sportu.: na podstawie: M. Cesarski, *Infrastruktura społeczna w Polsce po 1989 r.*

Najczęściej UTW współpracują z władzami gminnymi/miejskimi bądź przedstawicielami wydziałów urzędów miasta/gminy. *Współpraca tej relacji istnieje w 36 spośród 45 badanych UTW.*

Współpraca realizowana jest przede wszystkim za pośrednictwem niektórych wydziałów urzędów miast m. in.: promocji, kultury , spraw społecznych, oświaty i kultury , spraw pomocy społecznej, edukacji, zdrowia. Interesujące nas organizacje najczęściej wspierają się w następujących sferach : wymiany informacji na temat podejmowanych działań, bądź wspólnym inicjowaniu przedsięwzięć na rzecz seniorów, pomocy finansowej świadczonej na rzecz UTW ze strony organów samorządowych , wykorzystania bazy lokalowej urzędów miast/gmin do prowadzenia zajęć, uczestniczeniu władz samorządowych w uroczystościach organizowanych przez UTW.

Przykłady tego rodzaju współpracy podały UTW w takich miastach jak: w Lublinie, Zamościu, Świebodzinie, Stargardzie Szczecińskim, Toruniu, Białymstoku, Lesznie, Zielonej Górze, Opolu, Żarach Wrocławiu, Gorzowie Wielkopolskim, Szczecinie, Łódzi, Zakopanem, Olsztynie, Bielsku Białej, Elblągu, Jeleniej Górze, Głogówie, Obornikach Śląskich, Tomaszowie Lubelskim, Suwałkach, Pabianicach, Rybniku, Zielonce, Nowym Sączu, Wałbrzychu, Słupsku, Chełmie, Sosnowcu, Sopocie, oraz Mazowiecki UTW w Warszawie

Przykładem zintegrowanej pomocy na rzecz osób starszych, którą UTW organizują wspólnie z władzami miast może być np. zorganizowane we Wrocławiu Forum ds. seniorów w ramach programu *Wrocław- Lwów:Partnerstwo dla pomocy.* Jego częścią było szkolenie na temat *Opieka nad seniorami we Wrocławiu,*

UTW korzystają także ze wsparcia finansowego udzielnego przez władze powiatowe i wojewódzkie, przykładem mogą tu być UTW: w Świebodzinie, Stargardzie Szczecińskim, Łodzi i Poznaniu.

UTW współpracują także z instytucjami upowszechniającymi kulturę /oświatę/naukę ,działającymi na terenie miasta, powiatu lub województwa. *Przykłady tego rodzaju współpracy podały wszystkie z badanych UTW tzn 45,* w tym:

Współpraca ze szkołami podstawowymi, gimnazjami i szkołami średnimi (również muzycznymi). Dotyczy najczęściej udostępnienia bazy lokalowej służącej do prowadzenia zajęć w mniejszych grupach w takich formach jak np.: zespoły zainteresowań, seminaria lektoraty. Nauczyciele zatrudnieni w szkołach prowadzą również zajęcia w wybranych UTW. Współpraca dotyczy też realizacji różnorodnych programów określonych mianem „wymiany

Zasób i jego zmiany w : Polityka Społeczna, nr7/2004.

międzypokoleniowej tradycji". Przykłady tego rodzaju współpracy reprezentują m.in. UTW w: Szczecinie, Jeleniej Górze, Zielonej Górze, Białymstoku, Głogowie, Stargardzie Szczecińskim, Zamościu, Suwałkach, Puławach, Sopocie oraz Mokotowski UTW w Warszawie.

Współpraca ze szkołami wyższymi dotyczy, przede wszystkim, udziału nauczycieli uczelni wyższych w radach programowych UTW, prowadzeniu przez nich wybranych form zajęć oraz sprawowaniu innych form opieki naukowej nad UTW. Wyższe uczelnie udostępniają również bazę lokalową w celu prowadzenia wykładów i innego rodzaju zajęć realizowanych na UTW.

W punkcie dotyczącym form organizacyjnych UTW przedstawiłam przykłady UTW, które są w strukturach szkół wyższych. Wśród badanych przez mnie uniwersytetów należą do nich UTW w Katowicach, Jeleniej Górze i Wrocławiu. Pozostałe UTW posiadają patronat wyższej uczelni. UTW w Opolu posiada patronat Uniwersytetu Opolskiego, UTW w Szczecinie działa pod egidą Kolegium Rektorów Szkół Wyższych Szczecina, UTW w Poznaniu utrzymuje więzi z miejscowymi uniwersytetami, w postaci porozumień i współpracy, UTW w Łodzi działa przy współpracy Uniwersytetu Łódzkiego i Politechniki Łódzkiej i Uniwersytetu Medycznego, UTW w Lublinie również współpracuje z wyższymi uczelniami Lublina, UTW w Toruniu – pod patronatem Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, UTW w Zielonej Górze współpracuje z Uniwersytetem Zielonogórskim, UTW w Olsztynie –z Uniwersytetem Warmińsko – Mazurskim, UTW w Białymstoku z Uniwersytetem Białostockim, UTW w Lesznie współpracuje z Państwową Wyższą Szkołą Zawodową w Lesznie i Wyższa Szkołą Marketingu i Zarządzania w Lesznie, UTW w Nowym Sączu działa przy współpracy kilku uczelni wyższych: Uniwersytetem Jagiellońskim w Krakowie, Państwową Wyższą Szkołą Zawodową i Wyższą Szkołą Biznesu Louis National University w Nowym Sączu, UTW w Słupsku z Pomorską Akademią Pedagogiczną, Wyższą Szkołą Zarządzania w Słupsku , UTW w Chełmie z Wyższą Szkołą Dziennikarstwa w Warszawie filia w Chełmie, UTW w Krośnie z Uniwersytetem Rzeszowskim w Rzeszowie, UTW w Wałbrzychu z Państwową Wyższą Szkołą Zawodową w Wałbrzychu, UTW w Gliwicach działa pod patronatem naukowym Politechniki Śląskiej, UTW w Gorzowie Wielkopolskim pod patronatem Gorzowskiej Akademii Wychowania Fizycznego, a Mokotowski UTW w Warszawie działa pod patronatem Uniwersytetu Stefana Wyszyńskiego.

Działają również UTW, które nie są związane formalną umową dotyczącą współdziałania z wyższymi uczelniami. Jako przyczyny tego badane UTW podają najczęściej:

brak zgody uczelni na taką formę współpracy, jak również brak wyższej szkoły w miejscu działalności UTW. Niektóre UTW różnie argumentują też bezcelowość istnienia takiego patronatu.

UTW współpracują także z muzeami, galeriami, wystawami, teatrami, filharmoniami, domami i ośrodkami kultury, ośrodkami sportu i rekreacji, bibliotekami, (*Spośród badanych 45 UTW wszystkie wymieniły przykłady współpracy z powyższymi instytucjami.)*. Współpraca z tymi instytucjami dotyczy m.in. korzystania przez UTW z ich działalności programowej.(często bezpłatnej lub częściowo dofinansowanej przez te instytucje), udostępnieniu bazy lokalowej, udziału w radach programowych UTW pracowników zatrudnionych w powyższych placówkach oraz prowadzeniu przez nich wybranych zajęć w UTW. Takie przykłady podały m.in. UTW w :Opolu, Łódzi, Oświęcimiu, Warszawie: Mazowiecki UTW, Katowicach, Wrocławiu, Zielonej Górze, Gorzowie Wielkopolskim, Obornikikach Śląskich, Suwałkach, Puławach, Pabianicach, Rybniku, Zielonce, Nowym Sączu, Gliwicach, Sosnowcu i Sopocie.

Polskie UTW działają również , jak zaznaczyłam już w części dotyczącej form organizacyjnych UTW, jako części struktury domów/ośrodków kultury. Przykładem mogą być m. in. Mazowiecki UTW, który powstał jako program edukacyjny Mazowieckiego Centrum Kultury i Sztuki. Centrum to współpracuje z Muzeum Narodowym, Muzeum Historycznym, Muzeum Literatury. W tych instytucjach odbywają się wykłady dla słuchaczy UTW, które prowadzone są przez pracowników muzeum. UTW w Oświęcimiu funkcjonujący również w strukturach ośrodka kultury, współpracuje z ośrodkiem „Sport Olimp", dzięki czemu słuchacze mogą korzystać z basenu i sali do ćwiczeń rehabilitacyjnych.

Większość UTW współpracuje z organizacjami działającymi na rzecz osób starszych, oraz z organizacjami, których działalność wiąże się ze specyfiką problemów lokalnych. Niektóre z UTW podały też przykłady współpracy o zasięgu krajowym lub lokalnym z innego rodzaju organizacjami. Tego rodzaju przykłady współpracy podało 28 spośród 40 UTW .

UTW współpracują z organizacjami działającymi na rzecz seniorów, przede wszystkim, w celu realizacji wspólnych programów skierowanych do osób starszych. UTW w Białymstoku współpracuje ze *Stowarzyszeniem Samopomocowym Rady Seniorów Dzielnicy Antoniuk,* oraz ze *Stowarzyszeniami Samopomocowymi: Radość,* i *Orchidea.*

UTW współdziałają również z organizacjami, których specyfika działalności dotyczy problemów lokalnych . UTW w Stargardzie Szczecińskim wspólnie z *Towarzystwem Przyjaciół Stargardu* zorganizował konkurs „Stargard moje miasto". UTW w Oświęcimiu

współpracuje z *Żydowskim Centrum Edukacji,* korzystając z bazy lokalowej tej organizacji, ale również z konsultacji na temat historii i kultury Żydów. UTW w Zamościu współpracuje z *Towarzystwem Bibliotekarzy Solskich* wspólnie organizując wykłady z literatury. UTW w Świebodzinie współpracuje ze *Świebodzińskim Związkiem Kresowian* organizując dla wszystkich mieszkańców miasta „Jarmarki".

UTW w Lublinie współpracuje z *Fundacją Samaritaus*. Z inicjatywy tej fundacji powstało w Lublinie Centrum Aktywizacji Seniorów.

UTW w Rybniku współpracuje z *Centrum Rozwoju Inicjatyw Społecznych (CRIS)* w Rybniku. Jest to organizacja pozarządową działająca na polu wychowania i edukacji, a także realizująca badania z zakresu nauk społeczno – ekonomicznych[30].

UTW w Gdańsku współpracuje z organizacjami upowszechniającymi zasady działania społeczeństwa obywatelskiego i działającymi na polu ochrony zdrowia np. *Wszechnicą obywatelską Pollnet* oraz fundacją *Oaza Zdrowia.*

UTW w Katowicach, Kielcach i Żarach współpracują ze stowarzyszeniem *Civitas Chrystiana*.- pozarządową katolicką organizacją działającą na rzecz rodziny i młodzieży. Organizacja ta prowadzi również działalność wydawniczą. UTW w Rzeszowie, Lublinie, Chełmie współpracuje z *Towarzystwem Wolnej Wszechnicy Polskiej.*

. UTW w Lublinie współpracuje np. z *Polskim Stowarzyszeniem Pedagogów i Animatorów Klanza* będącym jedną z form organizacyjnych zainicjowanych przez obecną kierownik UTW w Lublinie dr Zofię Zaorską. Celem działalności Klanzy jest m.in. podnoszenie poziomu wiedzy i kultury pedagogicznej w społeczeństwie, propagowanie metod pracy z grupą, czy tworzenie warunków do rozwoju różnych grup, również grup osób dorosłych[31]. Lubelski UTW współpracuje również z Katolickim Stowarzyszeniem Młodzieży i Centrum Wolontariatu.

UTW w Rzeszowie nawiązał współpracę z *Centrum Wspierania Organizacji Pozarządowych* w Rzeszowie organizacją pożytku publicznego, do której zadań statutowych należy m.in.: wspieranie organizacji pozarządowych poprzez organizowanie szkoleń dla ich

[30]CRIS jest stowarzyszeniem wywodzącym się z działalności projektu „Wspólnota"Brytyjskiego funduszu Know – How realizowanego w sub – regionie rybnicko – wodzisławskim. Celem projektu była pomoc społecznościom lokalnym w łagodzeniu skutków społecznych restrukturyzacji przemysłu ciężkiego poprzez wspieranie samorządów i lokalnych organizacji pozarządowych. Obecnie działa głównie na rzecz wzmocnienia organizacji pozarządowych i ułatwienia współpracy z samorządem lokalnym www.bazy.ngo.pl.

[31]Siedzibą Klubu Animatorów Zabawy Klanza , Studium Animacji Klanza jest Lublin, w Polsce organizacja posiada 15 oddziałów lokalnych: www.bazy.ngp.pl

członków, zbieranie informacji krajowych i międzynarodowych na temat działalności organizacji pozarządowych., a także prowadzenie własnej działalności wydawniczej[32].

Niespełna połowa spośród badanych UTW współpracuje z instytucjami pomocy społecznej. *Współprace tego rodzaju realizowana jest w 20 spośród 45 badanych UTW.* Jest to współpraca dwojakiego rodzaju. Nawiązywana jest w celu prowadzenia wybranych form zajęć w pomieszczeniach OPS jak i w celu stworzeniu warunków do wzajemnego poznania się grupy słuchaczy UTW i osób korzystających z usług jednostek pomocy społecznej, głównie domów pomocy społecznej, dziennych domów pobytu i placówek opiekuńczo – wychowawczych. Domy pomocy społecznej zapewniają całodobową opiekę osobom nieradzącym sobie samodzielnie z racji wieku z problemami dnia codziennego, chorych somatycznie, psychicznie, czy upośledzonych umysłowo lub fizycznie. Ich zadaniem jest zapewnić mieszkańcom wsparcie w realizacji podstawowych potrzeb takich jak: wyżywienia, schronienia, wyposażenia w meble, środki higieny osobistej, a także zapewnienia opieki i pielęgnacji: poprzez leczenie i rehabilitację[33]. Współpraca UTW z tymi instytucjami pozwala zarówno na aktywizację słuchaczy UTW, jak i osób przebywających w domach pomocy społecznej, głównie osób starszych.

Myślę, że współpracę tego rodzaju można uznać za przykład właściwie zagospodarowanej i ukierunkowanej aktywności osób starszych i niepełnosprawnych. Wspólne organizowanie czasu wolnego umożliwia integrację mieszańców domów pomocy społecznej i słuchaczy UTW przykładu grup funkcjonujących w środowisku lokalnym. Domy pomocy społecznej coraz częściej pomagają swoim pensjonariuszom w realizacji potrzeb wyższego rzędu poprzez rozmaite oferty kulturalne i rekreacyjne. Głównym celem poszerzania zakresu usług jest tu rewitalizacja, organizacja czasu wolnego, a także dbałość o samopoczucie mieszkańców. W domach pomocy społecznej prowadzone są zajęcia kulturalno – rekreacyjne: zabawy taneczne, muzykoterapie, wycieczki , uczestnictwo w instytucjonalnych formach przekazu kultury w kinie, teatrze czy filharmonii[34].

Inną formą pomocy osobom starszym jest organizacja pobytu w tzw. dziennym domu . Dzienne domy pomocy społecznej stają się również jedną, z coraz częściej uczęszczanych

[32] www.cewop.org.pl.

[33] *Ustawa o pomocy społecznej* z dn. 12 marca 2004 Dz.U. Nr 64 poz. 593., z późn. Zm., art. 54 i dalsze, oraz Rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej z dn. 19 października 2005 w sprawie domów pomocy społecznej, Dz. U. Nr 217/2005, poz. 1837, § 5.1p.1,2,3.

[34] Pisze na ten temat np.:Z. Zaorska, *Dodać lat do życia* Lublin 1999, czy J.Włodek- Chronowska *Terapia pedagogiczna* , Kraków 1991.

instytucji. Dzięki uczestnictwu w prowadzonych tu zajęciach osoby starsze mają możliwość otrzymania wsparcia, bez konieczności opuszczania środowiska zamieszkania. Seniorzy przebywający w takich placówkach nie wymagają stałej opieki bliskich. Celem działania dziennych domów pobytu jest np. udzielenie wsparcia samotnym, przeciwdziałanie izolacji od środowiska, poprzez połączenie opieki z formami organizacji czasu wolnego dla pensjonariuszy domów. Dzienne domy poza zapewnieniem wyżywienia umożliwiają rehabilitację, zaspakajają potrzeby kulturalne przebywających tam osób (głównie starszych kobiet), prowadzona jest tam również terapia zajęciowa[35].

Współpraca UTW z jednostkami organizacyjnymi pomocy społecznej świadczącymi usługi na rzecz osób starszych, dotyczy głównie integracji grup seniorów, która dokonuje się poprzez wspólne spotkania i wzajemną prezentację różnych form twórczości, a także realizację wspólnych programów działania na rzecz osób starszych.

Spróbuję przedstawić przykłady takich działań: UTW w Katowicach wspólnie z Regionalnym Ośrodkiem Pomocy Społecznej zorganizował kilkudniowe warsztaty dla pracowników pomocy społecznej. Tematyka warsztatów dotyczyła wybranych problemów osób starszych. UTW w Świebodzinie współpracuje z miejscowym OPS, UTW w Stargardzie Szczecińskim gościł z występami artystycznymi w jednym z domów pomocy społecznej, utrzymuje też kontakt z placówką opiekuńczo – wychowawczą, dla której przekazał środki pieniężne pochodzące ze sprzedaży rękodzieł wykonanych przez słuchaczy. UTW w Toruniu odwiedza domy dziennego pobytu przedstawiając występy chóru i zespołu recytatorskiego. UTW w Białymstoku współpracuje z Miejskim Ośrodkiem Pomocy Rodzinie, współpraca dotyczy koordynacji i wspierania ruchów samopomocowych działających na rzecz osób starszych na terenie Białegostoku, UTW współpracuje również z domami pomocy społecznej. UTW w Żarach współpracuje z tamtejszym Powiatowym Centrum Pomocy Rodzinie. UTW w Opolu działa jako stowarzyszenie przy Miejskim Ośrodku Pomocy Rodzinie i jest częściowo finansowany przez tą instytucję, współpracuje również z domami dziennego pobytu. UTW w Łodzi współpracuje z placówkami opiekuńczo - wychowawczymi i domami pomocy społecznej. UTW w Szczecinie nawiązał współpracę z placówkami pomocy społecznej funkcjonującymi na terenie miasta. Stale współpracuje także z Wydziałem Spraw Pomocy Społecznej UM organizując m. in. imprezy integracyjne dla seniorów Szczecina. UTW w

[35]*Ustawa o pomocy społecznej*, op. cit. a także rozporządzenia wykonawcze do tej ustawy określają zadania jakie powinny realizować jednostki organizacyjne pomocy społecznej., a także ośrodki wsparcia a takim jest dzienny dom pomocy społecznej, por. art. 50 cytowanej ustawy.

Lublinie współpracuje z Domem Pomocy Społecznej ,w którym działa wielopokoleniowy Klub Wolontariusza składający się z słuchaczy UTW , studentów oraz uczniów. UTW w Bielsku Białej współpracuje z Centrum Pomocy Rodzinie, zespół wokalno-muzyczny działający w UTW wielokrotnie występował w domach pomocy społecznej w Bielsku Białej i okolicy. UTW w Gdańsku współpracuje z Regionalnym Ośrodkiem Pomocy Społecznej realizując projekt dotyczący pomocy na rzecz seniorów. UTW w Chełmie korzysta z bazy lokalowej domu pomocy społecznej. Organizuje tutaj spotkania przedświąteczne i zajęcia kulinarne dla słuchaczy UTW. Z domami pomocy społecznej stale współpracuje również UTW w Krakowie. UTW w Głogowie ma swoją siedzibę w Domu Dziennego Pobytu , również UTW w Opolu ma siedzibę w jednostce organizacyjnej pomocy społecznej.

Współpraca ze środkami masowego przekazu jest tu rozumiana jako współpraca z instytucjami kierującymi treści o zróżnicowanym charakterze do licznych odbiorców, należą do nich np. prasa, radio, telewizja, internet.

Współpraca tego rodzaju dotyczy przekazywania za pośrednictwem mediów informacji o działalności uniwersytetu: reklamowania nowopowstającego uniwersytetu oraz przekazu informacji na temat terminów, form i treści zajęć w UTW. Niektóre uniwersytety biorą też udział w realizacji audycji i programów, w których występują słuchacze i inni przedstawiciele UTW.

Z materiału badawczego jaki otrzymałam na podstawie ankiety skierowanej do zarządzających UTW wynika, że najczęściej wymienianym źródłem przykazu medialnego na temat powstania nowych UTW jest prasa. Przekaz prasowy (lokalny) posłużył wszystkim tzn. 45 badanym UTW do informacji o rozpoczęciu ich działalności m. in.: w Rybniku, Suwałkach, Obornikach Śląskich, Tomaszowie Lubelskim, Puławach, Pabianicach, Gdańsku, Zielonce, Nowym Sączu, Wałbrzychu, Gdyni, Sosnowcu, Chełmie, Jastrzębiu Zdroju, Krośnie i Sopocie. Przekaz radiowy do tego celu wykorzystało 6 UTW: w Rybniku, Gdańsku, Nowym Sączu, Wałbrzychu, Gdyni, Słupsku. Za pomocą lokalnego przekazu telewizyjnego poinformowało o swojej działalności 7 z 45 badanych UTW. Były to UTW: w Suwałkach, Rybniku, Gdańsku, Nowym Sączu, Wałbrzychu, Gdyni i Słupsku.

Strony internetowe redagowało 7 nowopowstałych UTW: w Zielonce, Gdańsku, Nowym Sączu, Wałbrzychu, Gdyni, Krośnie i Sopocie[36].

[36]Od roku 2005 nowopowstałe UTW ogłaszają rozpoczęcie swej działalności na stronach www.utw.pl redagowanych przez Polsko – Amerykańską fundacje Wolności, redagują również własne stronny www. Chociaż nadal to dorobek niewielu polskich UTW. Pod koniec 32 spośród 96 polskich UTW ma własne strony www.

Jednak jak pokazuje moje badanie (analiza odpowiedzi uzyskanych na podstawie materiału badawczego pochodzącego z kwestionariusza ankiety skierowanej do słuchaczy UTW). Informacje, które najbardziej zachęcają potencjalnych słuchaczy do wzięcia udziału w zajęciach UTW pochodzą z rozmów ze znajomymi, którzy są członkami UTW. Natomiast przekaz medialny na temat działalności UTW zachęca do wzięcia udziału w zajęciach znacznie mniejszy odsetek słuchaczy.

Wykres 2

Co zachęciło Pana/Panią do wzięcia udziału w zajęciach Uniwersytetu Trzeciego Wieku /w %/

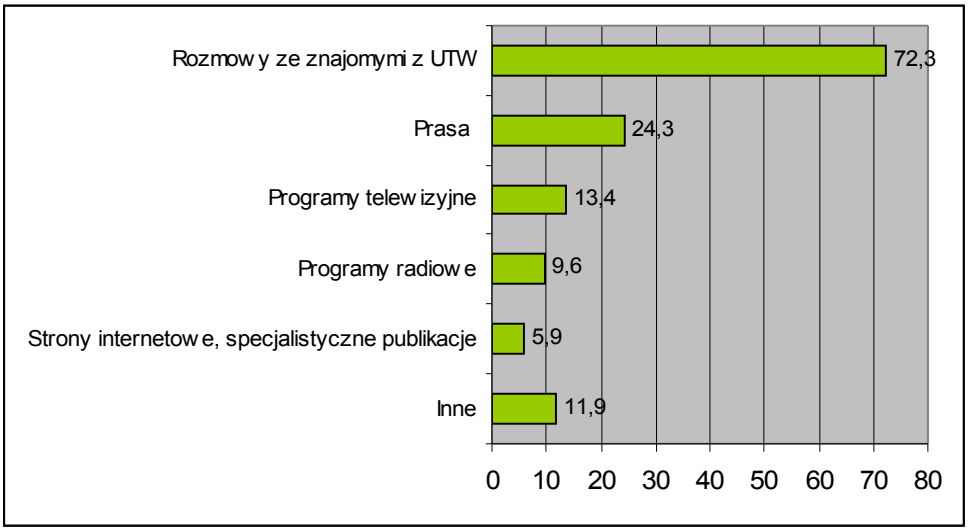

Źródło: badania własne. (badanie zawierało możliwość wielokrotnego wyboru)

Jak wspomniałam, najczęściej wymienianym źródłem informacji, dzięki któremu słuchacze dowiedzieli się o działalności UTW były rozmowy ze znajomymi: 72,3% badanych stwierdziło, że to znajomi zachęcili ich do uczestnictwa w zajęciach. Prawie co czwarty słuchacz uzyskał informacje, na temat działania UTW, z prasy. Programy telewizyjne stanowiły źródło informacji nieco częściej niż dla co dziesiątego słuchacza, a programy radiowe dla 9,6% badanych. Strony internetowe i specjalistyczne publikacje zachęciły do wzięcia udziału w zajęciach UTW niespełna 6% respondentów. Można domniemywać jednak, że obecnie internet, byłyby częściej wymienianym źródłem informacji , z uwagi na większą ilość dostępnych publikacji elektronicznych na temat UTW. Inne informacje, w tym: ulotki, plakaty i foldery reklamowe UTW, zachęciły prawie 12% słuchaczy.

Rozmowy ze znajomymi nieco częściej zachęcały do zapisania się do UTW mężczyzn niż kobiety (załącznik C, tab.8), a jeśli chodzi o grupy osób wyróżnione ze względu na stan cywilny były to osoby rozwiedzione. Stosunkowo najrzadziej, z kolei, rozmowy zachęcały osoby z najstarszej kategorii wiekowej pow. 80 lat – 65,2%. Można przypuszczać, że w czasie, gdy te osoby rozpoczęły swoje uczestnictwo w zajęciach istotnym istotnym źródłem informacji na temat działania UTW było radio i prasa. Dla co piątej osoby pow. 80 roku życia radio stanowiło źródło informacji zachęcające do udziału w zajęciach.

Prasa najczęściej stanowiła źródło informacji dla osób z najmłodszej kategorii wiekowej: do 59 roku życia (załącznik C, tab.8) osób z wykształceniem wyższym, a jeśli chodzi o wyróżnienie ze względu na stan cywilny – dla osób rozwiedzionych. Prasa częściej zachęcała do wzięcia udziału w zajęciach także emerytów niż rencistów. Programy telewizyjne z kolei częściej stanowiły źródło informacji dla kobiet niż dla mężczyzn, dla osób do 59 roku życia, a także panien i kawalerów. Sporadycznie na to źródło informacji wskazały osoby z wykształceniem wyższym, a także osoby rozwiedzione. Programy radiowe najczęściej były źródłem informacji dla panien i kawalerów częściej również dla kobiet niż mężczyzn oraz częściej dla rencistów niż emerytów . Na podstawie rozkładu odpowiedzi na powyższe pytanie mogę wnioskować, że informacje płynące od osób z tej samej grupy wiekowej są informacjami mogącymi wpływać na zachowania osób badanych. O znaczeniu potrzeby przebywania wśród osób z tej samej grupy wiekowej pisałam już w poprzednich rozdziałach pracy. Wspomnę w tym miejscu o rezultatach badań, niektórych autorów, dotyczących m. in. przyczyn wstąpienia słuchaczy na UTW. Z badań Jadwigi Korcz –

Dziadaosz[37] wynika, że ponad 77,5% słuchaczy UTW w Zielonej Górze wstąpiło do UTW po wcześniejszych namowach znajomych. Podobnie badania R. Koniecznej - Woźniak , pokazały one, że wysoki odsetek członków uniwersytetu to osoby , które zostały wprowadzone do UTW za namową kolegów. Z badań wspomnianej autorki wynika, że około 70% słuchaczy deklarowało, że wprowadzili w mury uczelni swoich kolegów[38].

2. *Współpraca między UTW działającymi w kraju, a także z Polsko – Amerykańską Fundacją Wolności* [38]

Działalność polskich UTW w założeniu miała być wzorowana, jak już wspominałam, na tzw. modelu francuskim. W początkowej fazie działalności UTW dostrzegły konieczność powołania wspólnej zrzeszającej je organizacji. W 1981 r. powołano do życia Sekcję UTW przy Polskim Towarzystwie Gerontologicznym[39].

Najważniejsze zadania jakie wyznaczyła sobie sekcja to: koordynacja pracy UTW, wymiana doświadczeń między nimi, drogą stałego informowania się w ustalonych okresach o swojej działalności, inicjowanie aktywności UTW w zakresie współpracy z organizacjami zajmującymi się sprawami osób starszych, placówkami upowszechniającymi kulturę, turystykę, tradycje regionalne, inspirowanie prac naukowo – badawczych na podstawie teorii i praktyki UTW, popularyzowanie działalności za pośrednictwem środków masowego przekazu i na spotkaniach z różnymi instytucjami działającymi w środowisku, a także udzielanie pomocy przy tworzeniu nowych UTW.

Za nadrzędny cel działalności UTW uznano wówczas „poprawę jakości życia osób starszych, tworzenie warunków do dobrego starzenia się , przełamywania błędnych stereotypów i wyobrażeń przypisujących ludziom starym role upośledzonych fizycznie lub umysłowo. Celowi temu ma służyć włączenie osób starszych do systemu kształcenia

[37]. Dziadaosz- Korcz, *ZUTW w pracach magisterskich studentów Uniwersytetu Zielonogórskiego*, materiał zebrany w trakcie badań terenowych z UTW w Zielonej Górze.

[38]R. Konieczna – Woźniak, Uniwersytety *Trzeciego Wieku...* op. cit, s. 95.

[38]Poniższy tekst został opracowany w oparciu o uzyskane informacje pochodzące z kwestionariusza ankiety kierowanej do zarządzających UTW jak i na podstawie informacji pochodzących ze źródeł internetowych i wywiadów telefonicznych z zarządzającymi UTW. Te ostatnie informacje zostały uzyskane w latach 2005/2006 i stanowią materiał uzupełniający względem badań przeprowadzonych w latach 2004/2005. Informacje te stanowią jednak ważny element tych badań, przedstawiają UTW jako organizacje mogące korzystać z innego, niż do roku 2005, wsparcia finansowego.

[39]Polskie Towarzystwo Gerontologiczne działa od 1972 roku zajmuje się głównie rozwijaniem i wspieraniem nauk gerontologicznych w ich medycznych i społecznych aspektach ,

ustawicznego w oparciu o potencjał intelektualny, naukowy i bazę materialną wyższych uczelni[40]".

Historia działalności UTW pokazuje, że choć istnieje współpraca uniwersytetów w wielu sferach ich działalności, głównie w sferze pomocy udzielanej przez istniejące już placówki w tworzeniu i wspieraniu nowych, to jednak koordynacja i wypracowanie wspólnych zasad działania okazały się zadaniem znacznie trudniejszym. Wstępne założenia określające funkcjonowanie modelu UTW na zasadach francuskich (wysoki poziom działalności dydaktycznej i naukowo badawczej, przy równoczesnym zróżnicowaniu form organizacyjnych od pełnej integracji z wyższą uczelnią poprzez ścisłą współpracę z wyższą uczelnią do niezależności) okazały się założeniami, którym wszystkie UTW, albo nie są w stanie sprostać, albo uważają je za bezcelowe. Wiele uniwersytetów powstających po 1990 r., a zwłaszcza po 2000 r. skłaniało się często do wprowadzania elementów modelu brytyjskiego (wzorowany na angielskich UTW nie współpracujących w zakresie programu nauczania, ani w inny sposób nie związane z wyższymi uczelniami opierają się głównie na samopomocy i samokształceniu seniorów). Począwszy od roku 1990 powstaje również coraz więcej UTW zintegrowanych strukturalnie z domami kultury, bibliotekami i innymi instytucjami, po 2000 r. również z instytucjami zajmującymi się kształceniem ustawicznym (przedstawiłam to w części dotyczącej genezy UTW). Można również zaobserwować, że do 2005r., tzn do momentu od którego wsparciem UTW zajęła się Polsko-Amerykańska Fundacja Wolności, UTW przeżywały pewnego rodzaju wewnętrzny rozłam. Na organizowanych w latach 2000 - 2004 konferencjach tych uniwersytetów często dyskutowało się o braku właściwej komunikacji między uniwersytetami i wiążącej się z tym konieczności stworzenia organizacji integrującej wszystkie UTW. Dyskutowano także na temat konieczności stworzenia definicji UTW, a także określenia jakim standardom powinny odpowiadać te instytucje.

Sądzę, że zauważalne jest iż, od początku działania polskich UTW istnieje między nimi współpraca na różnych płaszczyznach. Na podstawie zebranych informacji, poniżej przedstawię przykłady takiej współpracy. *Na to pytanie odpowiedziało tylko 5 spośród 45 badanych UTW.*

UTW w Obornikach Śląskich współpracował z UTW we Wrocławiu przy organizowaniu sekcji pomocy koleżeńskiej, korzystając z modelu organizacyjnego podobnej sekcji wrocławskiej. UTW w Suwałkach współpracował z UTW w Białymstoku w początkowej fazie swej działalności, tutaj z kolei współpraca dotyczyła ustalenia treści

[40] *Informator sekcji UTW przy PTG,* Warszawa.,1986, s 1-2.

prowadzonych zajęć, i rekomendacji pierwszych wykładowców dla UTW w Suwałkach. UTW w Chełmie korzystał z porad dotyczących opracowania programu zajęć od UTW w Lublinie.

Obecnie (od roku 2005) koordynacji działalności UTW podjęła się Polsko-Amerykańska Fundacja Wolności, która zorganizowała przy współudziale UJ pierwszą konferencję na temat sytuacji UTW w Polsce. Przedstawione na konferencji materiały, dotyczące działalności znacznej większości tych organizacji pomogły w opracowaniu zbioru informacji na temat obecnie sytuacji uniwersytetów. Fundacja opracowała zasady nowego programu pomocy finansowej i wspierania UTW w sferze edukacyjnej i pozaedukacyjnej. Inicjatywa fundacji ma na celu m. in.: podniesienie jakości działań w UTW, dotarcie do jak najszerszego grona zainteresowanych oraz upowszechnienie inicjatyw edukacyjnych skierowanych do osób starszych poprzez wspieranie działalności UTW. W programie wspiera się takie oto inicjatywy :

1) *stworzenie możliwości współpracy między UTW*, która ma na celu wymianę informacji między działającymi uniwersytetami. W tym celu redagowana jest strona internetowa zawierająca opis działalności wybranych UTW, informacje o najważniejszych wydarzeniach, które ich dotyczą informacje o konkursach realizowanych w ramach programu, forum internetowe, które w założeniu ma umożliwić interaktywną komunikację między członkami UTW, a także bazę aktualnie działających UTW. Innymi formami wspierającymi tą działalność jest np. publikowanie kwartalnika dotyczącego UTW, organizowanie warsztatów (np. w marcu 2006 r. zorganizowano warsztaty pt. Finanse w działalności UTW) i cyklicznych konferencji z udziałem przedstawicieli UTW [42] oraz

2) *przeprowadzenia konkursu grantowego,* który ma charakter oświatowy, a jego zasadniczym celem jest wspieranie dodatkowych działań edukacyjnych podejmowanych przez UTW. Celem konkursu jest m.in. umożliwienie uczestnictwa w zajęciach UTW szerszemu gronu zainteresowanych , aktywizacja słuchaczy w środowisku lokalnym i angażowanie słuchaczy w działalność na rzecz pro publico bono we współpracy z organizacjami pozarządowymi oraz instytucjami kulturalnymi[43].

Zadaniami jakie mają spełniać założenia konkursu o *duże granty,* jest zwiększenie dostępności UTW poprzez dofinansowanie inicjatyw tworzenia filii uniwersytetów już istniejących , a także aktywizacja seniorów i wspieranie ich działalności na rzecz środowiska

[42] www.utw.pl/program_utw.php.

[43] www.utw.pl/grant_przewodnik.php.

lokalnego, w tym współpracy z instytucjami upowszechniającymi kulturę , organizacjami pozarządowymi, szkołami i samorządami studenckimi. Celem pomocy finansowej przyznanej jako *małe granty* jest również zwiększenie dostępności UTW, a także polepszenie jakości oraz poszerzenie zakresu zajęć oferowanych przez UTW, promowanie idei UTW poprzez wykłady w miejscach gdzie bywają seniorzy np. w bibliotekach i ośrodkach rehabilitacyjnych. Małe granty przyznawane są również na finansowanie działalności mającej na celu aktywizowanie społeczne słuchaczy UTW, szczególnie ważne jest tu nawiązanie współpracy z instytucjami funkcjonującymi w środowisku lokalnym, a zachęcenie seniorów do pracy na rzecz środowiska lokalnego.

Wart dodać, że niektóre UTW współpracują z takimi organizacjami jak: Związek Nauczycielstwa Polskiego, Związek Emerytów i Rencistów, Związek Kombatantów, Związek Działkowców, Towarzystwa Naukowe, Towarzystwa Kultury, Kluby Seniora, Związkiem Niewidomych, Polskim Towarzystwem Turystyki Krajowej .

6.3. Współpraca UTW o zasięgu międzynarodowym

UTW współpracują także z międzynarodowymi organizacjami działającym na rzecz ludzi starszych. Spośród rozmaitych organizacji tego rodzaju nieliczne polskie UTW współpracują z Międzynarodowym Stowarzyszeniem Uniwersytetów Trzeciego Wieku (AIUTA) z siedzibą w Tuluzie, powstało ono w 1975 roku. Powstanie pierwszego UTW w 1973 r. właśnie we wspomnianym francuskim mieście zapoczątkowało szybki rozwój UTW na świecie. W pierwszym okresie , w latach 1973 -1975 najwięcej uniwersytetów powołano do zycia w kraju jego prekursora. Na wzór francuski tworzono następnie uniwersytety w Belgii, Kanadzie, Szwajcarii i w Polsce. AIUTA jest organizacją skupiającą UTW z całego świata. To właśnie ta organizacja zatwierdziła nazwę Uniwersytet Trzeciego Wieku. Celem stowarzyszenia jest promowanie edukacji osób starszych, wymiana wiedzy i doświadczeń między uniwersytetami z różnych krajów, a także prowadzenie badań na temat edukacji dorosłych. AIUTA organizuje kongresy, które dotychczas odbyły się we Francji, , Kanadzie, Belgii , Szwajcarii, Hiszpanii, Włoszech, Finlandii, Niemczech i w Chinach. Z inicjatywy założycielki pierwszego UTW w Polsce prof. H. Szwarc, w 1987 r. kongres AIUTY odbył się w Warszawie[44].

[44]Hasła i przesłania kongresów : Badania uczestniczące – ludzie starsi o ludziach starszych, Dialog w UTW, Edukacja i zdrowie, Społeczeństwo bardziej ludzkie, Uniwersytety Trzeciego Wieku jako źródło rozwoju, Ćwiczenia fizyczne a

Ogólne tendencje dotyczące organizacji wspomnianych kongresów O. Czerniawska scharakteryzowała następująco:

- ukazanie funkcji UTW w wymiarze: badań, kształcenia, działania w środowisku lokalnym, kraju i świcie.
- przedstawienie tendencji przemian dokonujących się w życiu ludzi starszych, rozwoju gerontologii społecznej i geriatrii, ogólnie procesu starzenia się społeczeństw, a także stylu życia w starości. Przedstawia się starość jako okres, w którym istnieje potencjał rozwojowy, i w którym ważne znaczenie ma edukacja pomagająca żyć godniej , ciekawiej i bardziej twórczo. Mówi się również o długowieczności (wynika to ze wzrostu liczebności osiemdziesięciu , dziewięćdziesięciolatków, a także stulatków) jako przestrzeni czasowej, w której trzeba nauczyć się żyć[45].

Niewiele polskich UTW należy do AIUTA. Za główną przyczynę tego, badane UTW podały zbyt wysoką składkę członkowską .Członkami tego stowarzyszenia są tylko trzy z 45 badanych polskich UTW: w Lublinie, Mokotowski Uniwersytet Trzeciego Wieku w Warszawie oraz UTW przy Centrum Kształcenia Podyplomowego również w Warszawie.

Polskie UTW współpracują także z organizacjami pozarządowymi działającymi na rzecz seniorów, oraz z władzami miast i innymi instytucjami. Współprace tego rodzaju realizuje 20 na 45 badanych UTW[46]. Rozwijana jest ona od początku istnienia uniwersytetów. Z wieloma zagranicznymi organizacjami seniorów, od początku swego istnienia, współpracował pierwszy polski UTW. Obecnie współpracę taką rozwija wiele innych uniwersytetów np. w Krakowie, Łodzi, i Wałbrzychu, pozostałe są zlokalizowane głównie w zachodniej części Polski. Realizowana jest jako współpraca przygraniczna w ramach Euroregionów. Nawiązują ją także uniwersytety z innych części Polski. Ponieważ formy współdziałania są zróżnicowane, poniżej przedstawię jego przykłady.

UTW w Lublinie współpracuje ze stowarzyszeniem seniorów w Delmenchorst, współpraca dotyczy wymiany informacji na temat osób starszych, a także organizacji wyjazdów seniorów tzw.”wymiana”. Podobnie UTW w Świebodzinie współpracuje z Radą Seniorów w Neuenhagen Wspólnie organizują wycieczki, uczestniczą w konferencjach

starzenie się, Przygotowanie do starości, generacje w dialogu, Uczy się w trzecim wieku Dlaczego? Jak?, Ludzie starsi a współczesne techniki informacyjne. Więcej na ten temat można przeczytać w artykule:O. Czerniakowskie, Edukacyjne przesłania kongresów AIUTA, w: Edukacja Dorosłych nr2/2001.

[45]O. Czerniawska, *Edukacyjne przesłania kongresów AIUTA,* op. cit ,s. 10-11.

[46]Na podstawie kwestionariusza wywiadu adresowanego do zarządzających UTW, a także badania dokumentów.

przygotowywanych przez stronę niemiecką, publikują wspomnienia polskich i niemieckich seniorów , prezentują też innej rodzaje własnej twórczości.

UTW w Toruniu współpracuje z seniorami z Lejdy w Holandii. Polscy seniorzy zorganizowali w Holandii wystawę haftu obrazującego kulturę regionów Polski. Szczególnego rodzaju współpracę z zagranicznymi seniorami realizuje Mokotowski UTW w Warszawie. Utrzymuje on stały kontakt ze swoimi filiami za wschodnią granicą Polski: w Brześciu, Lwowie i Grodnie. Słuchacze Mokotowskiego UTW składają wizyty w tych uniwersytetach, również finansowo wspierają filie[47].

UTW w Zielonej Górze utrzymuje kontakty z radą koordynacyjną do spraw seniorów w Cottbus, radą koordynacyjną do spraw seniorów w Soltau, Akademiami Drugiej Połowy Życia w Tellow i Poczdamie. Współpraca z partnerami zagranicznymi polega na organizowaniu spotkań seniorów z obu państw oraz realizacji wspólnych projektów, na które można otrzymać dofinansowanie. UTW w Zielonej Górze współpracuje również z Luterańską Wyższą Szkołą w Hermasburgu, Stowarzyszeniem Oświatowym we Frankfurcie oraz Centrum dla Kobiet Lilla Willa w Cottbus.

UTW w Olsztynie objął patronatem polską Szkołę Podstawową w Ojranach na Litwie. Jedną z form pomocy polskiego UTW dla uczniów z litewskiej szkoły było zakupienie wspólnie z Fundacją im. M. Oczapowskiego różnych pomocy naukowych, odzieży, książek i słodyczy . Wspomniany UTW współpracuje też z organizacją „Seniorbiuro" w Offenburgu. Współpraca ta dotyczy przede wszystkim „wymiany" studentów seniorów.

UTW w Żarach współpracuje z organizacją seniorów z Weisswassen. UTW we Wrocławiu nawiązał kontakt z Fundacją Kolegium Europy Wschodniej oraz Akademią Seniora w Dreźnie, bierze także udział w programie *Wrocław –Lwów: partnerstwo dla pomocy.* UTW utrzymuje również przyjacielskie stosunki z angielskimi Univesity of Third Age z miasteczek Welwyn i Hatfield, a także z UTW w Wilnie.

UTW w Łodzi współpracuje z różnymi niemieckimi organizacjami działającymi przede wszystkim na rzecz osób starszych, współpracuje również rozmaitymi instytucjami we Francji np. z Uniwersytetem Każdego Wieku w Lyonie. UTW przy Centrum Kształcenia Podyplomowego w Warszawie w trakcie swojej długoletniej działalności nawiązał kontakty z wieloma organizacjami działającymi na rzecz seniorów m. in.: z UTW z Nicei, Caen, a także

[47]Badania na temat funkcjonowania UTW w Brześciu, Grodnie i Lwowie przestawiała D. Piekut- Brodzka, Ludzie starsi za wschodnia granicą, op. cit.

UTW w miastach Belgii i Szwecji. Współpraca ta polega najczęściej na „wymianie" studentów.

UTW w Gorzowie Wielkopolskim współpracuje z organizacjami seniorów z Belgii i Niemiec. Wspólne kontakty nawiązane są w ramach współpracy przygranicznej w Euroregionach m. in. z organizacjami: Urania e.V we Frankfurcie nad Odrą, Jahresringe e.V. w Berlinie oraz Klubem Flandria Esperanto Ligo w Antwerpii. UTW nawiązał również współpracę z organizacją pozarządową *Echo wojny* działającą w Obwodzie Kaliningradzkim. Współpraca z partnerami zagranicznymi dotyczy m. in.: organizacji wspólnych konferencji naukowych i warsztatów, prezentacji własnych form twórczości słuchaczy UTW, jest to np. wystawa rękodzieła, występy muzycznych zespołów artystycznych. Współpraca polega tu także na pomocy ludziom starszym i niepełnosprawnym oraz nauki języka sąsiadów.

UTW w Szczecinie współpracuje ze stowarzyszeniami uniwersytetów działających na rzecz seniorów w Greifswaldzie, Pasewalku i innych miastach Niemiec. UTW w Suwałkach nawiązał współpracę z UTW w Wilnie, a UTW w Rybniku z Senior Citizens Forum w Irlandii.

UTW w Słupsku utrzymuje partnerskie stosunki z Uniwersytetem Ludowym we Flensbergu oraz z UTW we Frankfurcie nad Menem. UTW w Jeleniej Górze utrzymuje kontakty Seniorenakademie w Kerpen, współpracuje również z Merostwem we Władymirze w Rosji, a także z grupą rosyjskich seniorów .UTW w Stargardzie Szczecińskim bierze udział w organizowanych w Holandii aukcjach, na których wystawia do licytacji własne rękodzieła.

Z przedstawionych przykładów rozmaitych form współpracy między polskimi UTW, a instytucjami zagranicznymi, wynika, że współpraca ta pomaga przede wszystkim zapoznać się z różnorodnymi wartościami kulturowymi państw europejskich, a także pokazać nasze walory m. in. poprzez prezentację twórczości słuchaczy UTW. W rejonach przygranicznych realizowane są również wspólne projekty, na które uczestniczące w nich organizacje otrzymują dofinansowanie, co stanowi niewątpliwą korzyć tej współpracy. Kontakty polskich UTW rozwijają się zarówno z organizacjami Europy Zachodniej jak i z Europy Wschodniej. Najczęściej realizowaną formą współpracy międzynarodowej jest tzw. wymiana studentów , co jak podkreślają kierujący UTW szczególnie sprzyja nawiązaniu wielu międzynarodowych przyjaźni, zachęca ludzi starszych do nauki języków obcych i poznawania nowych form komunikowania się, głównie przez internet.

6.4. Źródła finansowania i istotne problemy polskich UTW

Jak wynika z badań trzeciego sektora, w Polsce do głównych źródła finansowania organizacji pozarządowych należą : składki członkowskie, ok. 60% dochodów organizacji, źródła samorządowe, 45%, darowizny od osób fizycznych 40%, darowizny od instytucji i firm 39%. W 2004 r. ponad 70% instytucji planowało ubiegać się o środki pochodzące z funduszy unijnych. Jednak trudności w uzyskaniu środków finansowych przeznaczonych na realizację zadań tych instytucji podawane są najczęściej jako główna bariera działalności tych organizacji[49]. W przypadku UTW w Polsce źródła finansowania ich działalności zależne są przede wszystkim od ich formy organizacyjnej. Poniżej przedstawiłam główne rodzaje źródeł finansowania, jakie przedstawiono w odpowiedzi na jedno z pytań kwestionariusza dla zarządzających UTW.

1. *Najczęściej wskazywane źródło finansowania UTW to składki członkowskie - 43 na 45 badanych UTW.*

Składki pokrywają różne sfery działalności związanej z kosztami finansowymi. Jakie są to sfery zależy od formy organizacyjnej UTW tzn. od tego, czy jest on częścią struktury innego podmiotu czy też samodzielnie działającym stowarzyszeniem. Składki pokrywają najczęściej 60 – 70 % kosztów bieżącej działalności UTW. W moim badaniu były UTW (4 wskazania), w których składki pokrywają w całości ich działalność , ale były również takie, które nie pobierają składek (2 wskazania), finansowane są wtedy z innych źródeł, głównie ze środków publicznych.

Wysokość składki jest zróżnicowana zależy m.in. od tego, jakie elementy działalności UTW są z niej finansowane (od 20 zł za semestr do 160zł). Większość UTW pobiera również dodatkowe opłaty za organizowanie niektórych form zajęć np. lektoratów, zajęć komputerowych, ruchowych i wycieczek. Koszty działalności UTW będących w strukturach innych instytucji, takich jak domy kultury, biblioteki, jednostki organizacyjne pomocy społecznej, instytucje kształcenia ustawicznego, czy uczelnie wyższe są w określonej części finansowane z budżetu tych instytucji. UTW korzystają także z ich bazy lokalowej i różnych elementów wyposażania.

2. Znaczna większość UTW otrzymuje pomoc finansową z urzędów miasta, spośród 45 UTW 42. Najczęściej jest to pomoc w formie dotacji celowych, grantów na różnego rodzaju merytoryczną działalność (np. finansowanie zajęć prowadzonych w sekcjach, zespołach zainteresowań, zajęć ruchowych), a także na dodatkową działalność UTW np. organizację

[49]Na podstawie www.badania.ngo.pl.

konferencji naukowych, imprez dla społeczności lokalnej. W moim badaniu podano również dwa przykłady na sfinansowanie remontu pomieszczeń, w których odbywają się zajęcia. Otrzymane kwoty pochodzące z budżetu miasta są zróżnicowane i zależą m. in. od rodzaju finansowanego przedsięwzięcia (podano takie oto wysokości kwot np. 5000 zł , 2400 zł, 1500 zł, ale również kwotę ponad 50000 zł przeznaczoną na sfinansowanie całorocznej działalności UTW). UTW są finansowane także z innych środków publicznych: budżetów powiatowych i wojewódzkich. (5 wskazań).

UTW korzystają z dofinansowania, które przeznaczają na realizację określonych projektów edukacyjnych , mających na celu wielostronną aktywizację słuchaczy UTW, i projektów mających na celu rozpowszechnianie idei UTW z takich m. in. źródeł :

- *programu opracowanego przy współudziale Polsko - Amerykańskiej Fundacji Wolności*: w 2005 r. tzw. duże granty otrzymało 19 UTW (najniższa kwota grantu to 5000 zł, najwyższa 40000 zł) na łączna kwotę 419.200 zł, małe granty otrzymało 27 UTW (do kwoty 10.000 zł) na łączna kwotę 234. 578 zł[50].
- *programu realizowanego jako inwestycje w Euroregionach jest to Program Współpracy Przygranicznej PHARE.* Z tego źródła finansowania korzystają UTW zlokalizowane przy zachodniej granicy Polski (m. in. Zielona Góra, Gorzów Wielkopolski, Świebodzin) Z funduszu można uzyskać dotacje na wsparcie miejscowych działań o charakterze nie inwestycyjnym, które to działania dążą do rozwoju bezpośrednich kontaktów oraz do wielostronnej współpracy między ludźmi i instytucjami po obu stronach granicy.

Jako pozostałe źródła finansowania niektóre UTW wskazały pomoc następujących instytucji,(rządowych, organizacji pozarządowych,podmiotów gospodarczych):Regionalne Towarzystwo Wiedzy Powszechnej, Ministerstwo Edukacji Narodowej i Sportu, Ministerstwo Nauki i Informatyzacji, Pełnomocnik Rządu ds. Równego Traktowania Kobiet i Mężczyzn, Urząd Komitetu Integracji Europejskiej , Biuro projektów Inicjatywy Proeuropejskie , Program małych dotacji PHARE Policy and Action Group w Warszawie, Euroregiony Pro Europa, Fundacja im. Batorego, Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych oraz podmioty gospodarcze działające głównie w środowiskach lokalnych UTW, ponadto indywidualni darczyńcy. Wskazano również na możliwość skorzystania z programu edukacyjnego Sokrates i Gruntvig.

[50] www.pafw.pl, www.utw.pl.

Wśród najczęściej wymienianych problemów, kierujący UTW podali następujące[51]:

1. Najczęściej wskazywane problemy związane są z trudnościami wynikającymi z braku własnego lokalu *(12 wskazań)* lub niewystarczającej wielkości lokalu, w którym prowadzone są zajęcia *(26 wskazań)*. Konsekwencją czego jest np. konieczność wynajmowania pomieszczeń w różnych instytucjach (m. in. domach kultury, urzędach miast i gmin, szkół, wyższych uczelni, jednostkach organizacyjnych pomocy społecznej i innych).
2. Niektóre UTW wskazywały na występowanie problemów związanych z niedostateczną ilością środków finansowych, którą mogłyby przeznaczyć na pokrycie kosztów *(10 wskazań)* bieżącej działalności, takich jak np. opłaty administracyjne czy zatrudnienie pracownika etatowego (*6 wskazań*), zakup nowoczesnego sprzętu edukacyjnego np. komputera, rzutnika i sprzętu audiowizualnego.
3. Kilka UTW wskazało na istnienie problemów wiążących się z malejąca aktywnością społeczną słuchaczy. (*8 wskazań*).
4. Niektóre UTW wskazywały na istnienie problemów związanych z zapewnieniem właściwej jakości kształcenia, czego przyczyną jest brak chętnej kadry naukowej, która mogłaby prowadzić zajęcia i uczestniczyć w radach programowych UTW. *(4 wskazania)* Na takie problemy wskazują uniwersytety zlokalizowane w miastach o średniej wielkości, gdzie zazwyczaj szkoły wyższe nie prowadzą działalności edukacyjnej.
5. Pozostałe problemy określone zostały przez niektóre UTW jako: brak zainteresowania działalnością UTW ze strony samorządu i wiążąca się z tym niemożność otrzymania wsparcia finansowego. (*3 wskazania*)., a także brak zainteresowania ofertą programową UTW ze strony jej adresatów (*2 wskazania).*

6.5. Rola Polsko Amerykańskiej Fundacji Wolności w obecnym rozwoju UTW

Jak już wspominałam, założeniami pierwszych UTW, jak również tych, które powstają obecnie jest m. in.: włączenie osób starszych do sytemu kształcenia ustawicznego, aktywizacja intelektualna, psychiczna i fizyczna jak również prowadzenie obserwacji i badań

[51] Jako trudności w działaniu organizacji pozarządowych najczęściej wskazywano: trudności finansowe, 77,3%, brak osób gotowych do bezinteresownej pomocy na rzecz organizacji – deklaruje prawie 54% organizacji por.: www.ngo. pl.

dotyczących osób starszych. W świetle zebranych przez mnie informacji, mogę stwierdzić, że ostatnie lata działalności UTW pokazują , iż aktywność słuchaczy coraz częściej zmierza w kierunku realizacji różnych przedsięwzięć na rzecz środowiska lokalnego. Podkreślała to zresztą nieżyjąca już założycielka pierwszego UTW w Polsce prof. H. Szwarc, piszą tak *Pragnę przeciwstawić się niektórym głosom i poglądom, że UTW przyczyniają się do promocji zdrowia i poprawy życia własnych słuchaczy, obejmując corocznie kilkanaście tysięcy osób w całym kraju (...) obecnie należy inaczej postrzegać i oceniać działalność Uniwersytetów Trzeciego Wieku*[52]. Trzeba zauważyć także, że kierunek obecnej działalności UTW wyznaczają nie tylko założenia pierwszych tego rodzaju instytucji. Choć ich realizacja jest kontynuowana i rozwijana, obecną działalność można postrzegać przez pryzmat tego, co stanowi istotne wartości współczesnej demokracji, a więc rozwój różnych form kształcenia ustawicznego, rozwój społeczeństwa informacyjnego i obywatelskiego.

Wspomniana już Polsko Amerykańska Fundacja Wolności, organizacja wspierająca działania UTW i animująca aktywność obywatelską, tak oto określiła założenia swojego programu wsparcia dla UTW: *Przedsięwzięcie ma służyć podniesieniu jakości działalności edukacyjnej UTW oraz dotarciu z nią do szerszego grona zainteresowanych, a także aktywizacji słuchaczy wobec lokalnego środowiska, w tym angażowaniu ich na rzecz działalności pro publico bono we współpracy z organizacjami pozarządowymi* [53]**.**

Organizacja ta, przyznając granty na rozwój działań UTW, za główne sfery ich aktywności uznała właśnie działania na rzecz środowiska lokalnego i umożliwienie osobom starszym korzystania z informacji pochodzących ze źródeł internetowych. Poniżej przedstawię typologizację dofinansowanych przez fundację projektów, przedstawionych przez UTW[54]:

- aktywizowanie słuchaczy poprzez włączenie ich w działania UTW na rzecz środowiska lokalnego (w tym poznanie historii i kultury zamieszkiwanego regionu lub miasta,

[52]B. Ziębińska, *Rola i zadania osób starszych w środowisku lokalnym*. op. cit., na podstawie wypowiedzi przedstawiciela UTW w Białymstoku.

[53]Zob. www.pafw.pl

[54]na podstawie: www.utw.pl/grant_edycja1.php

edukacja do roli obywatela w społeczeństwie obywatelskim). Projekt dofinansowany dla UTW: w Chełmie, Gliwicach, Zielonce, Głogowie, Krakowie, Elblągu, oraz dla Mazowieckiego UTW w Warszawie;

- stworzenie oferty programowej opartej na e- learningu – opartej na wykorzystaniu internetu. Projekt dofinansowany dla UTW: w Wałbrzychu, Nysie, Gorzowie Wielkopolskim, Bielsku – Białej, Zamościu, Szczecinie, Sopocie, Rybniku;
- rozpowszechnianie profilaktyki gerontologicznej wśród słuchaczy UTW, jak również wśród odbiorców spoza UTW (np. pensjonariuszy domów pomocy), w tym również rozwój aktywności twórczej słuchaczy (np. malarskiej, prozatorskiej, poetyckie, aktorskiej). Projekt dofinansowany dla UTW: w Zielonej Górze, Wrocławiu, Krośnie, Siedlcach, Opolu, Kielcach, Sokołowie, Lesznie, Gdańsku, Zabrzu, Sosnowcu, Ostrzeszowie, Łódzi, oraz UTW działającym przy Centrum Kształcenia Podyplomowego w Warszawie oraz
- wspieranie w tworzeniu nowych UTW.

7. Słuchacze Uniwersytetów Trzeciego Wieku w świetle przeprowadzonych badań

7.1. Charakterystyka społeczno- demograficzna słuchaczy UTW

Celem badań przedstawionych w dalszej części pracy jest dokonanie charakterystyki społeczno- demograficznej słuchaczy UTW. Z opracowań statystycznych, a także raportów z corocznej działalności UTW, które wykorzystałam w badaniach, wynika że słuchaczami UTW są w przeważającej większości kobiety, osoby między 60-79 lat, a jeśli chodzi o wyróżnienie ze względu na poziom wykształcenia, to najczęściej są to osoby z wykształceniem średnim i wyższym. W niektórych UTW opracowano także klasyfikację zawodów słuchaczy. Wynika z niej , że najczęściej reprezentowanym zawodem, jest zawód

pracownika biurowego (zaliczane są tutaj zazwyczaj zawody ekonomistów, księgowych i referentów). Charakterystyka, którą spróbowałam przedstawić w tym badaniu dotyczy także tych cech słuchaczy UTW, które dotychczas nie zostały zdiagnozowane w badaniach dotyczących ogólnopolskiej populacji słuchaczy UTW. Uwzględnia ona takie cechy społeczno- demograficzne jak: stan cywilny, samodzielność zamieszkania, wykonywany zawód, i samodzielność życiową słuchaczy. Samodzielność życiową określiłam przez takie wskaźniki jak: źródło posiadanego dochodu, korzystanie z pomocy innych osób lub organizacji, udzielanie pomocy innym osobom, samodzielność w załatwianiu spraw urzędowych.

Do badania, wykorzystałam ankietę adresowaną do słuchaczy UTW (załącznik B). Uwzględniałam tu 598 poprawnie wypełnionych ankiet. Procentowy udział jednostek ze względu na takie cechy jak: płeć, wiek, wykształcenie zbliżony jest do rzeczywistego rozkładu procentowego cech tej populacji przedstawionych w roku akademickim 2002/2003 (por. załącznik D) Poniżej przedstawiłam charakterystykę słuchaczy ze względu na ich płeć.

Wykres 3

Respondenci według płci /w %/

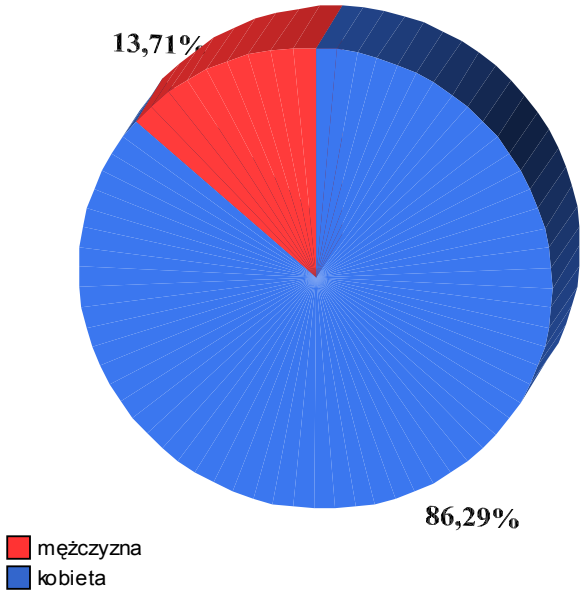

Źródło: opracowanie własne.

W badanej próbie kobiety stanowią 87% wszystkich słuchaczy, mężczyzn jest tylko 13%.

Z danych pochodzących ze sprawozdań poszczególnych UTW, a także informatorów z kilku ostatnich lat poprzedzających czas prowadzenia moich badań wynika, że UTW są instytucjami, do których w przeważającej większości uczęszczają kobiety. Podobnie kształtuje się struktura płci słuchaczy w UTW działających poza granicami Polski. Wyjaśnienia takiej sytuacji można poszukać odwołując się np. do danych pochodzących z badań GUS. Zostały one przedstawione w rozdziale 1 , w którym wspomniałam o znacznej liczebnej przewadze kobiet nad mężczyznami, która obserwowana jest już u populacji powyżej 40 roku życia, a powodowana jest głównie nadumieralnością mężczyzn. Współczynnik feminizacji jest również znacznie wyższy w miastach niż wsi, a więc w miejscach gdzie znajdują się UTW. Wydaje się, że tak znaczną liczebną przewagę kobiet nad mężczyznami, wśród słuchaczy UTW, można wyjaśnić różnicami w charakterze pełnionych ról społecznych przez mężczyzn i kobiety, co szczególnie jest widoczne po zakończeniu aktywności zawodowej. Podczas prowadzonych badań często słyszałam opinię, którą dobrze przestawi wypowiedź jednej z

słuchaczek: „dotychczas pełniłam rolę gospodyni domowej, matki i rolę zawodową, nie miałam czasu na to by poświęcić się ulubionym zajęciom, teraz zamieniliśmy się z mężem rolami”. Na podstawie obserwacji mogę również przypuszczać, że znaczna część kobiet uczęszcza na zajęcia po to, by kontynuować rodzaj aktywności, który pozwoli im nadal cieszyć się uznaniem ze strony otoczenia. Jak dowodzą badania, starsze kobiety bardziej niż starsi mężczyźni pragną osiągnięć, a w takich kategoriach można też postrzegać ich uczestnictwo w UTW. Poniżej przedstawiłam charakterystykę słuchaczy ze względu na ich wiek.

Wykres 4

Respondenci według wieku /w %/

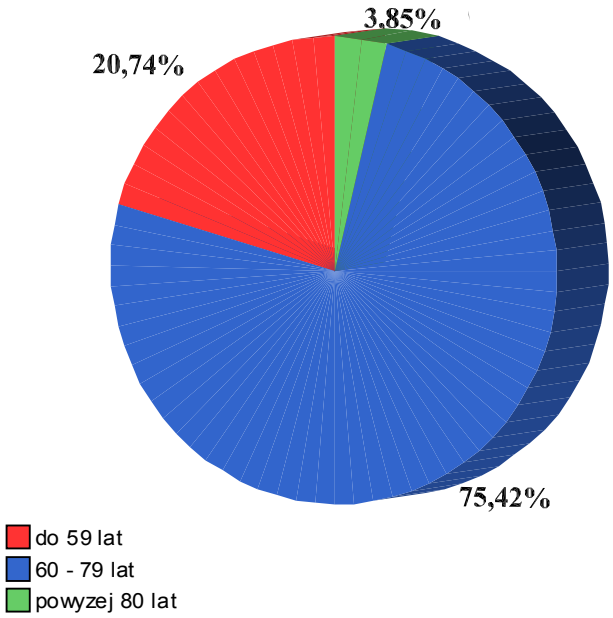

Źródło: opracowanie własne.

Aby wyodrębnić kategorie wiekowe, odwołam się do granic wiekowych określających tzw. kalendarzowe wyznaczniki starości: do 59 lat - przedpole starości, 60 – 79 lat - pierwszy wiek emerytalny i wiek przejściowy między starością początkową, a wiekiem o ograniczonej sprawności, powyżej 80 lat - zaawansowana starość.

W badanej populacji najliczniejszą grupą były osoby w wieku 60 – 79 lat stanowiące 75,3% ogółu badanych, osoby do 59 roku życia stanowiły 20,9%, osoby powyżej 80 lat – 3,6% ogółu.

Wiek, podobnie jak płeć stanowi w tych badaniach kategorię, według której badaną próbę można uznać za reprezentatywną dla ogółu słuchaczy UTW. Wynika to, jak już wspominałam, zarówno ze statystyk zawartych - jak w przypadku kategorii płeć-w informatorze o działalności UTW w latach 2002/2003 jak i sprawozdaniach z działalności UTW za poprzednie lata. Taki udział poszczególnych kategorii wiekowych w ogólnej liczbie badanej populacji, jak również wśród ogółu słuchaczy UTW, można tłumaczyć odwołując się do rozmaitych czynników, które mogą mieć na to wpływ. Czynniki te dotyczą zarówno uwarunkowań zdrowotnych i funkcjonalnych osób starszych i osób z przedpola starości, jak i – pewnych wyznaczników starości społecznej określonej jako zmiany i kontynuacje w pełnieniu dotychczasowych ról społecznych. Przełom w tej kwestii następuje po zakończeniu pracy zarobkowej. Traci się kontakt z kolegami z pracy, często z dotychczasowym kręgiem towarzyskim. Przypomnę, że S. Jałowiecki twierdzi, iż około 3 roku po przejściu na emeryturę staramy się szukać nowych ról społecznych i realizować aktywność pozarodzinną. Taką rolą może być rola słuchacza uniwersytetu.. Wśród słuchaczy UTW, częściej niż co piąty, ma mniej niż 60 lat : czyli znajduje się na tzw. kalendarzowym przedpolu starości. Prawdopodobnie wynika to z faktu, że znaczna część słuchaczy to kobiety kończące swą aktywność zawodową przed 60 rokiem życia. Wpływ na to może mieć zarówno możliwość otrzymywania wcześniejszych emerytur, głównie w przypadku kategorii zawodowej jaką są nauczyciele, jak również możliwość wcześniejszego zakończenia aktywności zawodowej wśród osób, które otrzymały świadczenia rentowe lub tzw. świadczenia, czy zasiłki przedemerytalne. W Polsce od roku 1989, obserwowany jest spadek aktywności zawodowej u osób powyżej. 50 roku życia, dotyczy on głównie kobiet i wiąże się z obniżaniem średniego wieku przechodzenia na emeryturę. Poniżej przedstawiłam charakterystykę słuchaczy ze względu na poziom ich wykształcenia.

Wykres 5

Respondenci według wykształcenia /w %/

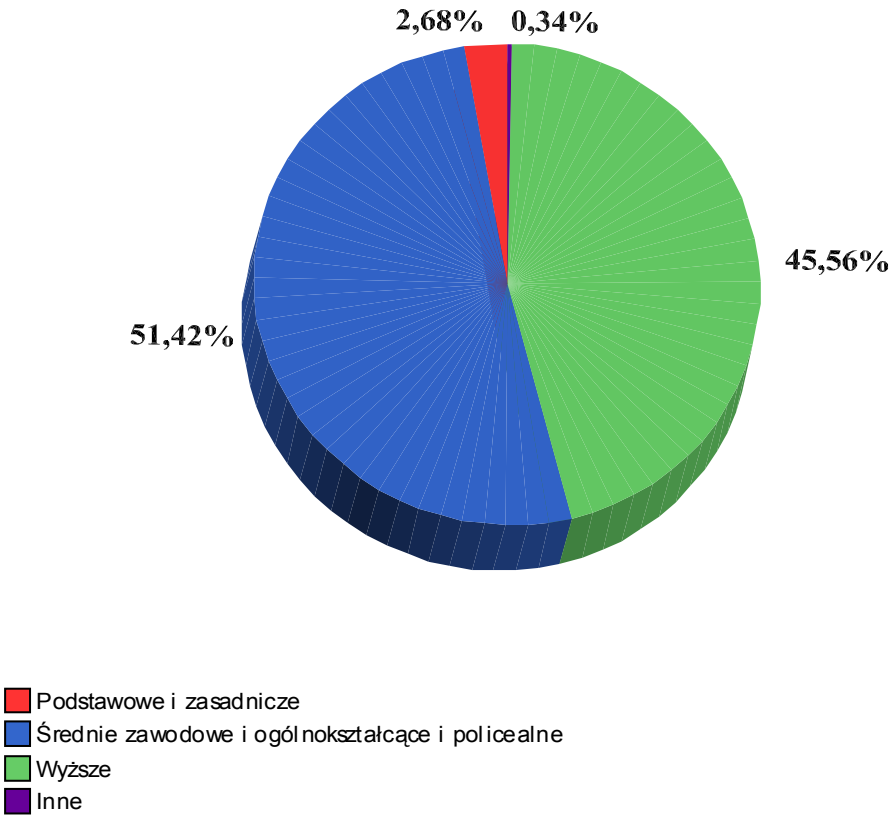

Źródło: opracowanie własne

W klasyfikacji słuchaczy według poziomu ich wykształcenia wyodrębniłam trzy typy wykształcenia: podstawowe i zasadnicze zawodowe, średnie (ogólnokształcące, zawodowe i policealne) oraz wyższe.

Jak wynika z zaprezentowanego wykresu, w badanej próbie najliczniejszą grupę stanowią osoby z wykształceniem średnim, nieco mniejsza jest kategoria osób z wykształceniem wyższym i nieznaczna z wykształceniem zasadniczym zawodowym i podstawowym.

Wykształcenie podstawowe i zasadnicze zawodowe stosunkowo częściej było reprezentowane przez kobiety niż przez mężczyzn (por. załącznik C, tab.2), również wykształcenie średnie częściej reprezentowały kobiety niż mężczyźni. Mężczyźni z kolei częściej niż kobiety reprezentowali wykształcenie wyższe (odpowiednio 51,9% i 44,6%).

Spośród badanych osób z grupy wiekowej do 59 lat: 5,6% reprezentuje wykształcenie podstawowe i zasadnicze zawodowe , 50,8% wykształcenie średnie , a 41,9% wyższe. Osoby

między 60 – 79 rokiem życia posiadają głównie wykształcenie średnie – 52,7%, nieco rzadziej wyższe - 45,6%, a podstawowe i zasadnicze zawodowe 1,8% badanych z tej grupy wiekowej . Osoby najstarsze pow. 80 roku życia, są grupą w której przeważają osoby z wykształceniem wyższym - 65,2% ogółu tych osób, 30,4% posiada wykształcenie średnie a 4,3% podstawowe i zasadnicze zawodowe.

Udział procentowy poszczególnych wartości zmiennej wykształcenie w badanej tu populacji można również uznać za reprezentatywny dla ogółu słuchaczy UTW. Co prawda, jeśli porównamy dane, określające udział procentowy poszczególnych wartości tej zmiennej to przedstawiona tu próba, okazuje się nad reprezentatywna jeśli chodzi o osoby z wykształceniem wyższym. Z kolei zważywszy na coraz wyższy poziom wykształcenia obserwowany wśród osób starszych, a jak dowiedziałam się również wśród słuchaczy UTW, mogę przyjąć, iż jest to charakterystyka wartości zmiennych, które są reprezentatywne dla słuchaczu UTW.

Tak znaczny udział osób posiadających wykształcenie wyższe i średnie nie jest odzwierciedleniem poziomu wykształcenia osób starszych i będących na przedpolu starości wśród populacji tych osób w Polsce. Przypomnę, że wśród subpopulacji osób starszych w Polsce osoby powyżej 60 roku życia reprezentują głównie wykształcenie podstawowe, osoby do 59 roku życia wykształcenie zasadnicze zawodowe i średnie. Słuchacze UTW reprezentują znacznie wyższy poziom wykształcenia . To, że po zakończeniu aktywności zawodowej kontynuują kształcenie, może wiązać się z potrzebą kontynuacji wcześniej wypracowanego stylu życia. Jeśli odniesiemy się do teorii potrzeb według Maslowa to należy przypomnieć, iż to, że odczuwamy potrzeby poznawcze, estetyczne i potrzeby kontaktu z grupą związane jest właśnie z wykształceniem: im wyższy poziom wykształcenia, tym chęć realizacji potrzeb wyższego rzędu również większa. Poniżej przedstawiłam charakterystykę słuchaczy ze względu na wykonywany przez nich w przeszłości zawód.

Wykres 6

Respondenci według zawodu /w %/

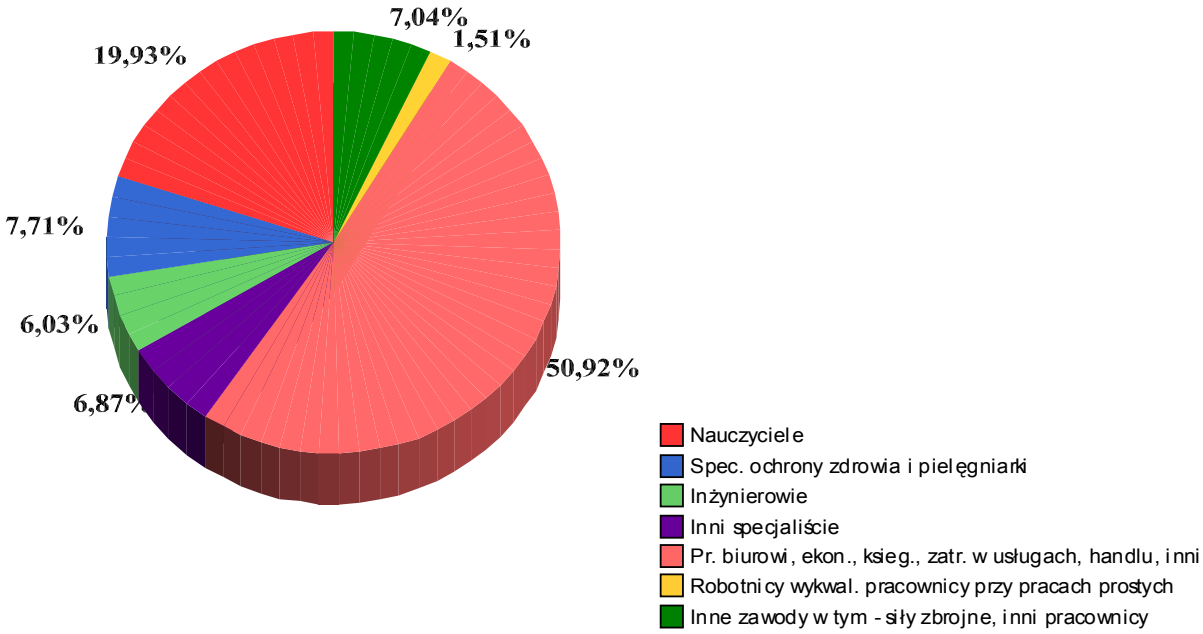

Źródło: opracowanie własne.

Aby wyodrębnić 7 typów zawodów odniosłam się do klasyfikacji zawodów i specjalizacji opracowanej w Rozporządzeniu Ministra Gospodarki i Pracy w sprawie klasyfikacji zawodów i specjalizacji[55]. Wyodrębniłam następujące typy zawodów: nauczyciele, pracownicy biurowi(zaliczyłam tu osoby, które określiły swój zawód jako ekonomista pracownik biurowy, księgowy oraz innego typu tzw. średni personel), pracownicy ochrony zdrowia (zaklasyfikowałam tu lekarzy, farmaceutów i pielęgniarki), inżynierowie (zaliczyłam tu osoby, które są inżynierami budownictwa, metalurgii i architektów), inni specjaliści (zaklasyfikowałam tu osoby, które posiadają wyższe wykształcenie, nie są nauczycielami, a wykonywały zawody związane z naukami przyrodniczymi ścisłymi czy humanistycznymi), robotnicy wykwalifikowani i zatrudnieni przy pracach prostych (zaliczyłam tu przede wszystkim osoby z wykształceniem podstawowym lub zasadniczym zawodowym), inny zawód (znalazły się tu wszystkie zawody, nie mieszczące się w kryteriach klasyfikacyjnych poprzednich typów zawodów).

[55]Rozporządzenie Ministra Gospodarki i Pracy z dn. 8.12.2004 r w sprawie klasyfikacji zawodów i specjalizacji dla potrzeb rynku pracy oraz zakresu jej stosowania Dz. U. z 2004nr 265. poz. 2644 16.12.2004r.

Jak wynika z powyższego wykresu w badanej populacji najliczniejszą grupę zawodową stanowią byli pracownicy biurowi, był nim co drugi respondent, co piąty badany to nauczyciel, niespełna 8% to pracownicy ochrony zdrowia, 6% to osoby reprezentujące zawody tzw. inżynierskie, niespełna 7% to inni specjaliści, robotnicy wykwalifikowani i pracownicy zatrudnieni przy pracach prostych stanowią jedynie 1,5% ogółu badanych.

Mężczyźni, podobnie jak kobiety najczęściej reprezentowali grupę zawodową pracowników biurowych (por. zał. C, tab. 7), ale również często, bo co piąty badany mężczyzna był inżynierem, także co piąty został zaklasyfikowany do kategorii inny zawód (w przypadku mężczyzn był to głównie zawód tzw. „mundurowy"), co dziesiąty mężczyzna reprezentował zawód określony jako inny specjalista (posiadający wyższe wykształcenie i nie zaliczony do pozostałych kategorii zawodowych głównie specjalista nauk fizycznych, biologicznych), nieliczna grupa mężczyzn to nauczyciele, a tylko kilku to osoby będące robotnikami wykwalifikowanymi bądź pracownikami zatrudnionymi przy pracach prostych.

Częściej niż co druga kobieta reprezentowała zawód pracownika biurowego, a co piąta nauczyciela. Niespełna 9% ogółu kobiet reprezentowało zawód określony jako specjalista ochrony zdrowia, a 5,8% jako inny specjalista, niespełna 5% reprezentowało inny zawód , natomiast mniejszy był odsetek kobiet niż mężczyzn wśród osób, które wykonywały zawód robotnika wykwalifikowanego bądź pracownika wykonującego prace proste .

Podobna struktura zawodowa słuchaczy UTW została przedstawiona w badaniach przeprowadzanych przez magistrantów Uniwersytetu Zielonogórkiego. Jadwiga Korcz – Dziadosz analizując treść 7 prac magisterskich, stwierdziła, że pod względem wcześniej wykonywanego zawodu zdecydowaną większość słuchaczy, prawie 40% stanowią ekonomiści, księgowi i urzędnicy. Drugą, co do liczności grupę zawodową w zielonogórskim UTW stanowią nauczyciele, pracownicy oświatowi i bibliotekarze ok. 30%, ok. 11% to inżynierowie i technicy. Niespełna 8% stanowiły osoby zaliczone do zawodów: farmaceuci, biolodzy, chemicy, pielęgniarki. Lekarze i prawnicy ochrony zdrowia stanowią około 3% ogółu słuchaczy. Podobne dane uzyskano w Warszawskim UTW działa przy Centrum Kształcenia Podyplomowego, gdzie największą cześć słuchaczy stanowią osoby wykonujące kiedyś zawód ekonomisty.[56] Poniżej przedstawiłam charakterystykę słuchaczy ze względu na ich samodzielność zamieszkania i stan cywilny.

Wykres 7

[56]*Księga Jubileuszowa z okazji 25 – lecia.....,* op. cit.

Respondenci według samodzielności mieszkaniowej /w %/

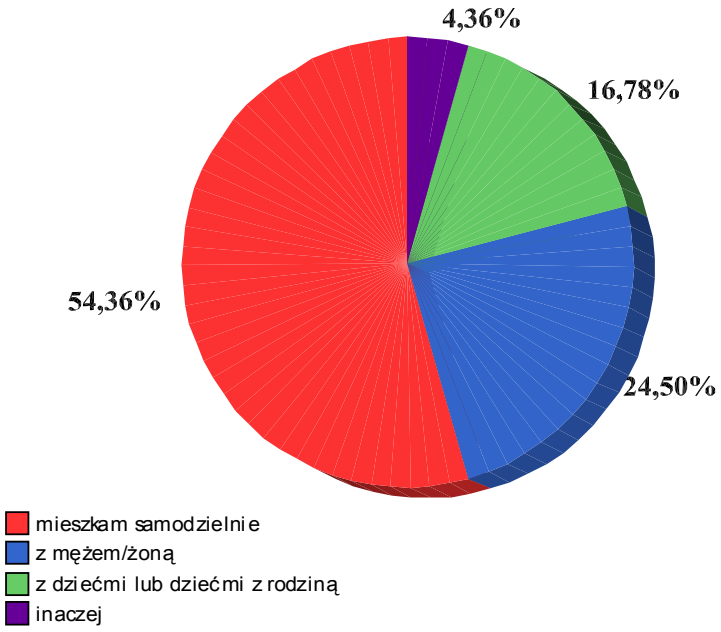

Źródło: opracowanie własne.

W badaniu wyodrębniłam następujące typy samodzielności zamieszkania: zamieszkiwanie samodzielne, zamieszkiwanie z mężem lub żoną , zamieszkiwanie z dziećmi lub dziećmi i ich rodziną, oraz inne (badanie umożliwiało podanie wielokrotnej odpowiedzi)

Jak zaprezentowałam na wykresie, dominującą grupą wśród badanych, są osoby prowadzące samodzielne gospodarstwa domowe, co czwarty badany mieszka z mężem lub żoną, a prawie 17% z dziećmi lub z dziećmi i ich rodziną , nieznaczna część ogółu mieszka natomiast z innymi członkami rodziny. Inni członkowie rodziny zostali określeni przez badanych jako rodzice lub rodzeństwo. Sądzę, że na podstawie tych danych można stwierdzić, że struktura gospodarstw domowych słuchaczy UTW jest nieco inna niż struktura gospodarstw występująca w populacji polskich seniorów, przypomnę, że 44% gospodarstw osób starszych to gospodarstwa osób samotnych, natomiast więcej niż połowa ogółu osób starszych mieszka z mężem lub żoną. Zatem porównując strukturę gospodarstw słuchaczy UTW, ze strukturą gospodarstw populacji polskich seniorów, mogę stwierdzić, że te pierwsze są znacznie częściej gospodarstwami jednoosobowymi.

W moich badaniach samodzielność zamieszkania jest w dużej mierze zależna od wieku badanych (por. załącznik C, tab. 3): osoby najmłodsze, najczęściej ze wszystkich grup wiekowych, zamieszkują ze współmałżonkiem, a także z dziećmi. Z kolei osoby między 60-79 rokiem życia i osoby najstarsze najczęściej mieszkają samodzielnie. Mężczyźni najczęściej mieszkają z współmałżonkami, a także z innymi członkami rodziny, kobiety natomiast najczęściej mieszkają samodzielnie.

Wykres 8
Respondenci według stanu cywilnego /w %/

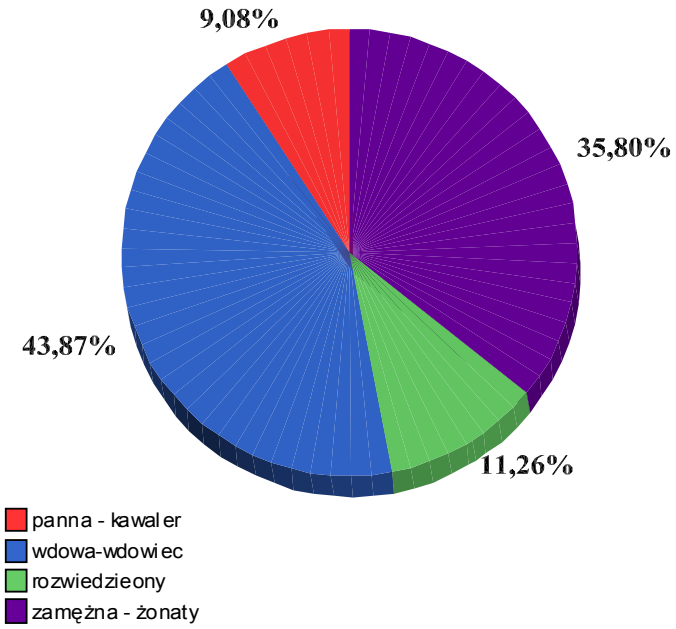

Źródło: opracowanie własne.

W klasyfikacji według stanu cywilnego wyodrębniłam następujące grupy: panna-kawaler, wdowa – wdowiec, osoba rozwiedziona, zamężna- żonaty.

Z powyższego wykresu wynika, że osobami najczęściej występującymi w badaniu są osoby owdowiałe, osoby mające męża lub żonę stanowią niespełna 37% badanych, co dziesiąta osoba jest rozwiedziona, a panien i kawalerów jest nieco więcej niż 9%.

Osoby do 59 roku życia najczęściej były w związku małżeńskim, prawie 49% tych osób. Stosunkowo wielu w tej kategorii wiekowej było rozwiedzionych częściej niż co 5 osoba. Osób owdowiałych było ponad 17%, a nieco ponad 11% to panny lub kawalerowie.

Osób samotnie mieszkających jest w tej kategorii wiekowej ok 34%, ze współmałżonkiem mieszka prawie 30% i podobny odsetek badanych z dziećmi i innymi członkami rodziny. Zgodnie z prawidłowością mówiącą o tym, że wraz z wiekiem rośnie odsetek osób owdowiałych, głównie owdowiałych kobiet ,- przedstawiają się również udziały osób owdowiałych w moim badaniu. Jak wspomniałam osoby do 59 roku życia to najczęściej osoby będące w związku małżeńskim, a osoby z kategorii wiekowej 60 –79 lat to najczęściej osoby owdowiałe – 49,7%. Co trzecia osoba w wieku 60-79 lat była w związku małżeńskim, a rzadziej niż co dziesiąta osoba jest rozwiedziona, podobnie jak w przypadku badanych kawalerów i panien z tej kategorii wiekowej . Osób samotnie mieszkających było w śród badanych z tej grupy prawie 60%, co czwarty z tej kategorii wiekowej mieszkał ze współmałżonkiem, a ponad 13% z dziećmi lub innymi członkami rodziny.

Osoby z najstarszej kategorii wiekowej to w przeważającej większości osoby owdowiałe – 74%. Najmniej w tej kategorii wiekowej było osób w stanie małżeńskim, tylko ok. 4%. Panien i kawalerów 13%, a prawie 9% to osoby rozwiedzione. Nie jest zatem zaskoczeniem, że osoby powyżej. 80 roku życia najczęściej mieszkają samodzielnie prawie 79% tych badanych, z dziećmi lub innymi członkami rodziny rzadziej niż co piąta osoba, a ze współmałżonkiem niewiele ponad 4%. (por. załącznik C, tab. 3,4).

Sądzę, że na podstawie analizy stanu cywilnego i samodzielności zamieszkania badanych można wysnuć wniosek , że do UTW uczęszczają najczęściej owdowiałe kobiety. To wydaje się potwierdzać wnioski płynące z rozmaitych badań, mówiące o tym, że dla wdów w wieku starszym, czy średnim nagła zmian przystosowania się może zostać bardziej konstruktywnie rozwiązana z udziałem pozarodzinnego środowiska społecznego. Dlatego starsze kobiety często uczestniczą w grupach składających się głównie z osób będących w zbliżonym wieku i w podobnej sytuacji życiowej.

Wykres 9

Słuchacze UTW według czasu uczestnictwa /w %/

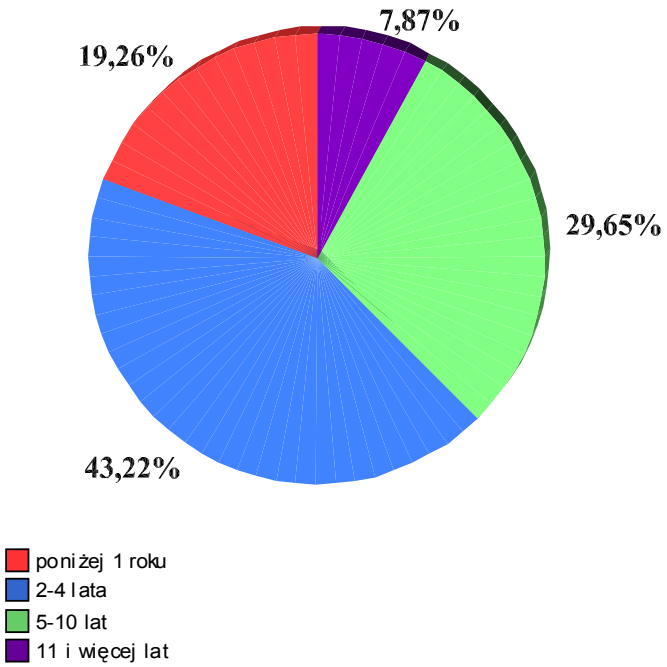

Źródło: opracowanie własne.

Największa liczba badanych słuchaczy - 43,2% uczestniczy w zajęciach UTW w przedziale czasowym między dwa a cztery lata. Prawie co trzeci badany od 5 – 10 lat, mniej niż rok co piąty słuchacz, powyżej 11 lat około 8% respondentów.

Osoby najstarsze najczęściej uczestniczą w zajęciach w okresie czasowym od 5 do 10 lat, a także najdłużej tzn. więcej niż 11 lat . Ponad 17% osób najstarszych uczęszcza do UTW 2- 4 lata, a jedynie niewiele ponad 13% mniej niż rok (por. zał. C, tab. 9).

Osoby najmłodsze, do 59 roku, życia najczęściej uczestniczą w zajęciach od 2 do 4 lat, w przedziale czasowym - do roku - uczestniczy w UTW około 37% osób z najmłodszej kategorii wiekowej , co pokazuje jednocześnie, że jest to grupa osób najczęściej reprezentowana spośród wszystkich uczestniczących w zajęciach do roku. W przedziale czasowym 5-10 lat w zajęciach uczestniczy prawie 17% ogółu osób do 59 roku, natomiast powyżej 11 lat w badanej próbie nie było żadnej osoby do 59 roku życia. Osoby między 60 – 79 lat najczęściej uczestniczą w zajęciach w przedziale czasowym 2-4 lata – prawie 44% ogółu tych badanych, między 5-10 lat w zajęciach uczestniczy prawie co trzecia osoba z taj kategorii wiekowej, a prawie co dziesiąta bierze udział w zajęciach więcej niż 11 lat.

7.2. Samodzielność życiowa słuchaczy UTW.

Za wskaźniki samodzielności życiowej w badaniu przyjęłam: źródła dochodu słuchaczy (świadczenia emerytalne świadczenia rentowe, a także inne rozdaje dochodu), samodzielności w załatwianiu spraw urzędowych (określona na podstawie samooceny) , korzystanie z pomocy innych osób lub instytucji (formy otrzymywanej pomocy oraz źródła otrzymywanej pomocy), a także udzielenie pomocy innym osobom (formy udzielanej pomocy).

Wykres 10

Respondenci według źródła dochodu /w %/

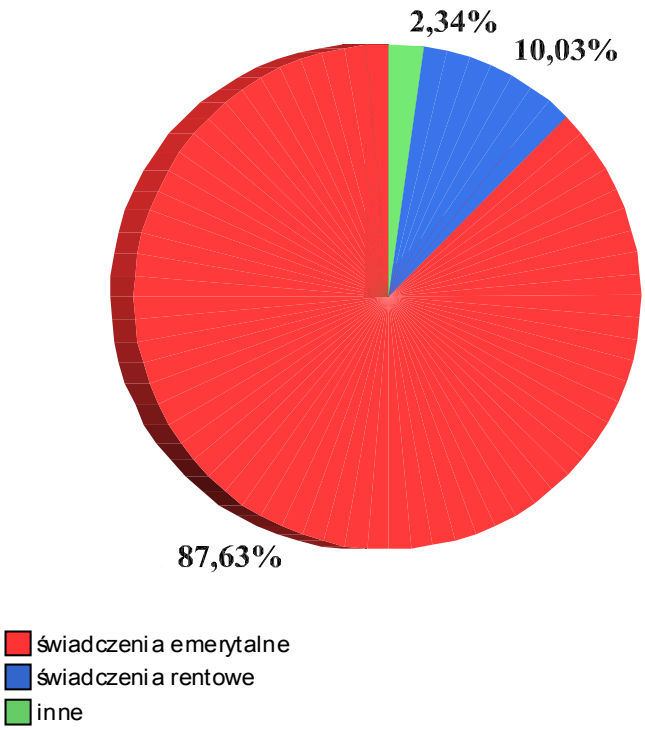

Źródło: opracowanie własne.

Najliczniejsza grupa badanych osób to emeryci, jedynie co dziesiąty badany posiada dochody innego rodzaju. Rentę inwalidzką otrzymuje 10% słuchaczy, a pozostałe świadczenia (określone w badaniu jako inne) wskazane przez badanych jako świadczenia lub

zasiłki przedemerytalne, a także zasiłki dla bezrobotnych - stanowią źródło dochodu dla niewielkiej grupy nieco ponad 2% badanych.

Świadczenia emerytalne stanowią źródło dochodu wszystkich badanych osób z najstarszej grupy wiekowej, świadczenie to jest również dochodem ponad 90% osób w wieku 69-79 lat . W przypadku najmłodszej kategorii wiekowej: mimo iż emerytura stanowi źródło dochodów dla znacznej jej większości (73,4%), jest stosunkowo najwyższy spośród wszystkich kategorii wiekowych odsetek osób pobierających różnego rodzaju renty (inwalidzkie, rodzinne). W tej grupie wiekowej są również prawie wszystkie osoby utrzymujące się ze świadczeń innych niż renta i emerytura: głównie świadczeń i zasiłków przedemerytalnych, sporadycznie z zasiłków dla bezrobotnych[57].

W 2002 r. gospodarstwa emerytów i rencistów w Polsce stanowiły 37,6% ogółu gospodarstw, z czego 24,2% były gospodarstwami emerytów. To może w pewnym stopniu wyjaśniać sytuację tak znacznej przewagi udziału słuchaczy UTW pobierających świadczenia emerytalne nad słuchaczami otrzymującymi świadczenia rentowe. Ale zaznaczyć należy również, że, że gospodarstwa emerytów znajdują się w znacznie lepszej sytuacji finansowej niż gospodarstwa rencistów. Dochody emerytów pozostają na poziomie powyżej przeciętnej, renciści natomiast stanowią grupę, której zarówno obiektywnie jak i na podstawie ich samooceny trudno poradzić sobie z zaspokojeniem podstawowych potrzeb przy uzyskiwanym dochodzie.: 58% gospodarstw rencistów twierdzi, że ich dochody nie wystarczają na zaspokojenie bieżących potrzeb. Można zatem przypuszczać, odnosząc się ponownie do teorii potrzeb Maslowa, zwłaszcza do założenia o ich hierarchiczności, że emeryci należą do grupy osób, która odczuwa większą niż renciści motywację do realizacji potrzeb , które może zaspokoić dzięki uczestnictwu w UTW.

Wykres 11

Samodzielność w załatwianiu spraw w urzędach /w %/

[57]Świadczenia te pobierało w 2002r około pół miliona Polaków. :www.stat.gov.pl.

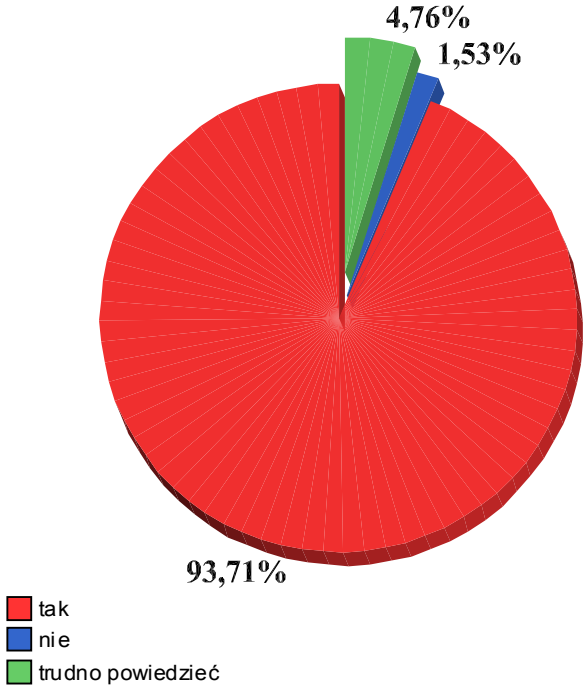

Źródło: opracowanie własne.

Badani słuchacze potrafią samodzielnie załatwiać swoje sprawy urzędowe. Stwierdziło tak prawie 94% słuchaczy (4,71% zaznaczyło odpowiedź trudno powiedzieć, a jedynie 1,53% stwierdziło że tych spraw nie załatwia samodzielnie)

Niespełna 5% badanych korzysta z finansowej pomocy innych osób lub instytucji . Z pomocy rzeczowej i w formie usług korzysta niespełna 5%, nieco więcej korzysta z pomocy w formie porad i konsultacji – prawie 14%.

Źródła, z których badani otrzymali pomoc to najczęściej: pomoc ze strony członków rodziny wskazała na nią prawie 40% spośród osób, które korzystają z jakiejkolwiek pomocy innych. (najczęściej były to kobiety, osoby w wieku 60-79 lat, osoby z wykształceniem średnim, osoby owdowiałe, mieszkające samodzielnie, utrzymujące się ze świadczeń rentowych). Z pomocy przyjaciół oraz znajomych korzysta około 37%, które w ogóle korzystają z pomocy (najczęściej są to mężczyźni, osoby do 59 roku życia, posiadający wykształcenie wyższe , osoby wyodrębnione w kategorii stan cywilny jako panny i kawalerowie, a także wyodrębnione w kategorii samodzielność zamieszkania jako mieszkające ze współmałżonkiem). Niewiele wskazań dotyczyło otrzymywania pomocy ze

strony związków zawodowych i zakładów pracy (korzystali z niej głównie mężczyźni, osoby w wieku 60-79 lat, osoby reprezentujące wykształcenie wyższe, częściej emeryci niż renciści, najczęściej nauczyciele, osoby będące pannami lub kawalerami oraz osoby owdowiałe oraz osoby mieszkające z dziećmi), z pomocy ośrodków pomocy społecznej korzystało 12,2% spośród wszystkich osób korzystających z jakiejkolwiek pomocy (najczęściej mężczyźni, osoby powyżej 80 lat, posiadający wykształcenie podstawowe. i zasadnicze zawodowe, osoby rozwiedzione, mieszkające z dziećmi, zdecydowanie częściej utrzymujące się z renty niż emerytury, a spośród osób wyodrębnionych w kategorii zawód: robotnicy wykwalifikowani i pracownicy przy pracach prostych), i pomocy organizacji wyznaniowych 2% (spośród ogółu korzystających z pomocy byli to głównie mężczyźni, osoby najmłodsze, posiadające średnie wykształcenie, osoby rozwiedzione, także mieszkające ze współmałżonkiem, renciści częściej niż emeryci, por. zał. C, tab. 33)

Fakt częstszego korzystania z pomocy innych dotyczy zatem znacznie częściej rencistów niż emerytów. Sądzę, że może być to odzwierciedleniem znacznie gorszej sytuacji materialnej rencistów. Polscy renciści są grupą, która stosunkowo często korzysta z pomocy innych: głównie krewnych i znajomych, co piąty rencista korzysta również ze świadczeń pomocy społecznej.(por. rozdz.1.), a jeśli chodzi o emerytów, rzadziej niż co dziesiąty z nich. Również w zakresie wydatków obserwowane są znaczne różnice między gospodarstwami emerytów i rencistów: emeryci wydają znacznie więcej niż renciści zwłaszcza na realizację potrzeb związanych z kultura i rekreacją.

Ogólnopolskie badania osób starszych pokazują również, że korzystanie przez osoby starsze z pomocy innych, głównie dzieci, zależy od stanu zdrowia osób starszych i ich sytuacji finansowej. Co drugi senior korzysta ze wsparcia dzieci w załatwianiu spraw urzędowych, a ponad 60% korzysta z innego rodzaju wsparcia. Słuchacze UTW są pod tym względem znacznie bardziej samodzielni. Moje badanie pokazuje, że częściej to oni udzielają wsparcia niż sami je otrzymują : 58% badanych słuchaczy udziela innym wsparcia w formie rozmów lub porad, około 41% świadczy finansową pomoc na rzecz innych, a pomoc rzeczową ponad 34% badanych, wsparcia w postaci wychowania lub opieki udziela co trzeci badany. Jedynie niecałe 9% badanych nie świadczy żadnej pomocy na rzecz innych. Ukazuje to wykres 12.

Wykres 12

Rodzaj świadczonej pomocy najbliższym /w %/

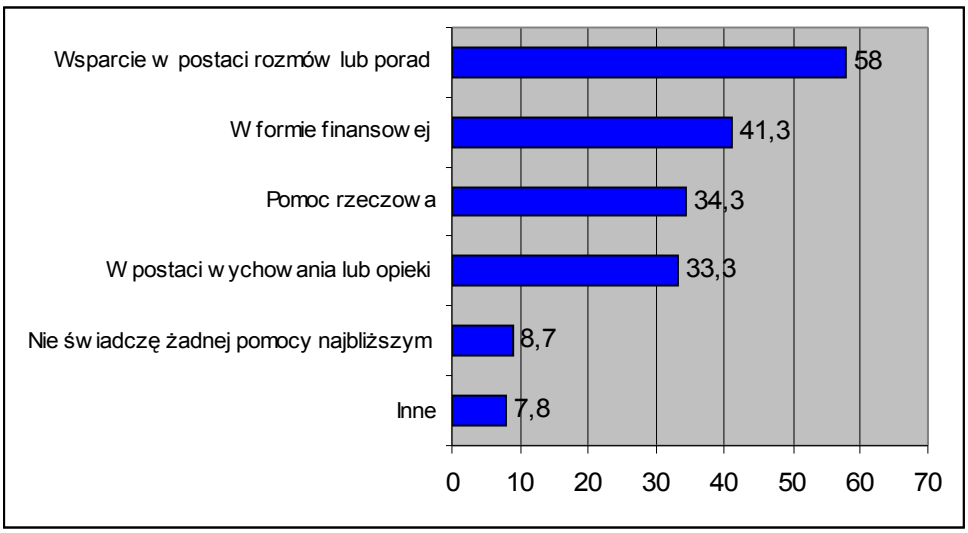

Źródło: badania własne.

Wśród osób udzielających wsparcia w postaci rozmów i porad częściej występowały kobiety, osoby do 59 roku życia, znacznie częściej od pozostałych osoby posiadające wykształcenie wyższe, osoby rozwiedzione i będące w związku małżeńskim, znacznie częściej mieszkające z dziećmi, oraz utrzymujące się ze świadczeń rentowych częściej niż emeryci. (por. załącznik C, tab.25)

Osoby udzielające pomocy finansowej to częściej mężczyźni niż kobiety, osoby z kategorii wiekowej 60 – 70 lat i powyżej 80 lat znacznie częściej niż osoby do 59 roku życia, osoby z wykształceniem wyższym znacznie częściej niż osoby z niższym poziomem wykształcenia, osoby pozostające w związku małżeńskim i osoby owdowiałe znacznie częściej niż osoby rozwiedzione oraz panny i kawalerowie. Znacznie częściej udzielają też pomocy finansowej osoby utrzymujące się ze świadczeń emerytalnych niż rentowych.

Pomoc rzeczowa świadczona jest z kolei częściej przez kobiety niż przez mężczyzn, przez osoby najmłodsze do 59 roku życia, osoby posiadające wykształcenie wyższe, oraz posiadające wykształcenie podstawowe i zasadnicze zawodowe. Pomoc rzeczową, znacznie częściej świadczą też osoby mieszkające ze współmałżonkiem i dziećmi niż osoby mieszkające samotnie, częściej także emeryci niż renciści.

Wsparcie w postaci wychowania lub opieki najczęściej świadczą kobiety, osoby do 59 roku życia, z najniższym poziomem wykształcenia, mieszkające ze współmałżonkiem znacznie częściej niż mieszkające samodzielnie, a także osoby otrzymujące świadczenia emerytalne częściej niż renciści.

Jak wspomniałam już w pierwszym rozdziale mojej pracy w populacji osób starszych w Polsce gospodarstwa emerytów i rencistów przeznaczają znacznie więcej na pomoc innym niż pozostałe typy gospodarstw : emeryci przeznaczają na tan cel 5,3% swoich dochodów, a renciści nieco mniej 3,9%.

W 1989 r. około 30% osób starszych opiekowało się wnukami. W ostatnich latach wnukami opiekuje się coraz więcej seniorów - około 46%. To, że słuchacze UTW rzadziej opiekują się wnukami niż ich rówieśnicy można próbować wyjaśnić, ich lepszym poziomem wykształcenia, który może z kolei umacniać poczucie prawa do własnego życia i niezależności od dzieci. Może też ich skłaniać do realizacji potrzeby utrzymywania kontaktów ze środowiskiem pozarodzinnym.

7.3. Wady i zalety starości wskazane przez słuchaczy

W celu określenia problemów i zalet wiążących się z wiekiem starszym, występujących u słuchaczy UTW, odniosłam się do przedstawianych w literaturze cech tego okresu życia. Z jednej strony zalet tego wieku ,a z drugiej jego wad. Dotyczą one różnych obszarów życia osób starszych: rodzinnego i pozarodzinnego, wykorzystania czasu wolnego, zdrowia, sytuacji materialnej[58]. Wszystkie informacje starałam się skonstruować w sposób uwzględniający ważne wydarzenia i cechy fazy starości. Badanie polegało na wskazaniu przez słuchaczy tych wad i zalet starości, które ich dotyczą.

Do wad starości zaliczyłam: zmniejszenie sprawności fizycznej, zły stan zdrowia, osamotnienie, niedostatki finansowe, zmniejszenie sprawności umysłowej, brak aktywności zawodowej, brak partnera, wycofanie się z aktywnego życia społecznego, utrata zainteresowania urokami życia inne (wskazane przez słuchaczy). Do zalet starości zaliczyłam: dbałość o zdrowie, dużo czasu na spotkania ze znajomymi, większą możliwość na poświęcenie się pracom społecznym, wyzwolenie od niedogodności związanych z pracą zawodową, pełny udział w życiu rodzinnym, niezależność, doświadczenie, znajomość życia, spokój, mało problemów, dużo czasu na odpoczynek, dużo czasu na poświęcenie się ulubionym zajęciom i inne (wskazane przez słuchaczy)

Wykres 13

[58]Kafeterię odpowiedzi przygotowano w oparciu o literaturę tematu dotyczącego starości jako fazy życia człowieka, tytuły opracowań zostały zacytowane w rozdziale II , podstawą do opracowania odpowiedzi na pytanie o zalety i wady starości było również badanie E. Trafiałek przedstawiane w artykule *Zalety i wady podeszłego wieku* .

Problemy dotyczące /w %// słuchaczy

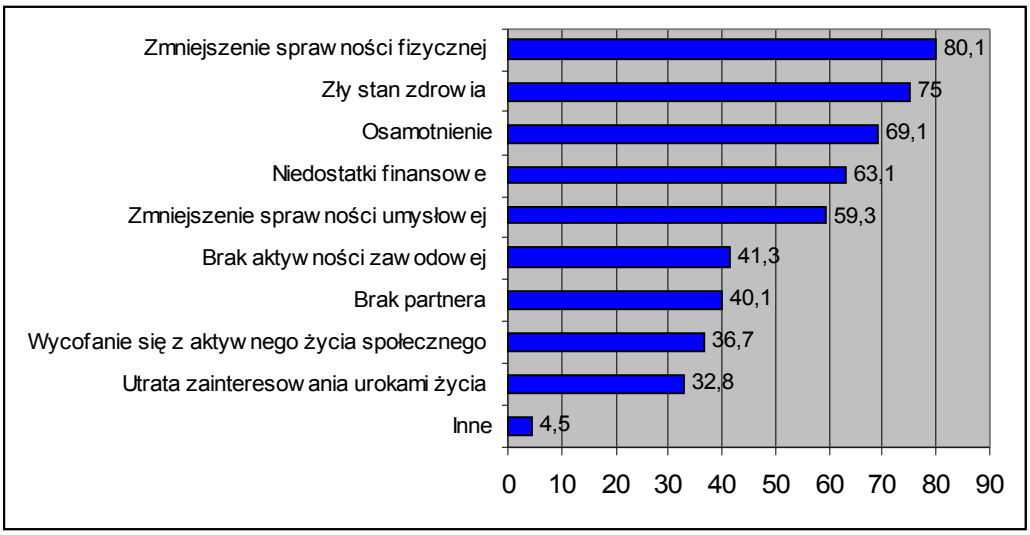

Źródło: badania własne.

Jak pokazałam na wykresie, najczęściej wskazywanym przez badanych problemem jest pogorszenie fizycznego funkcjonowania: ponad 80% badanych zaznaczyło , że ich problemem jest zmniejszenie sprawności fizycznej, a nieco tylko mniej - 75% respondentów wskazało, że zły stan zdrowia. Zmniejszenie sprawności fizycznej najczęściej odczuwają kobiety, osoby w wieku do 59 lat, posiadające wyższe wykształcenie. Osoby mieszkające z dziećmi i samodzielnie odczuwają wspomniane zmiany częściej niż mieszkające ze współmałżonkiem, a osoby rozwiedzione oraz panny i kawalerowie częściej niż reprezentujące inny stan cywilny, podobnie jak renciści częściej niż emeryci. Zły stan zdrowia jako negatywną cechę swojej starości kobiety i mężczyźni wymieniali z tą samą częstością. Natomiast najczęściej na zaistnienie tej zmiany wskazywały osoby 59 roku życia, mieszkające z dziećmi, osoby rozwiedzione i pobierające świadczenia rentowe. (por. załącznik C, tab.14)

Przypomnę, że badania polskich seniorów pokazują , iż ocena stanu zdrowia osób starszych zależy od ich statusu cywilnego, warunków socjalnych i aktywności społecznej. Wpływ tych czynników jest widoczny także w moim badaniu. Wśród badanych słuchaczy takie kategorie społeczno – demograficzne jak: renciści , osoby mieszkające samodzielnie, a także osoby rozwiedzione znacznie częściej niż inni wskazują na istnienie pogorszenia swojego stanu zdrowia i sprawności fizycznej

Zastanawiające jest natomiast to, że wśród badanych osób najgorzej oceniają swoje zdrowie i sprawność najmłodsi tzn. osoby do 59 roku życia. Być może wiąże się to z faktem,

iż większość słuchaczy to kobiety, które w tym okresie życia mogą odczuwać jeszcze zmiany klimakteryjne. Przypomnę ponadto, że kobiety w znacznej większości badań oceniają swój stan zdrowia gorzej niż mężczyźni

Znacznie mniej badanych uważa, że ich problemem jest zmniejszenie sprawności umysłowej . Można jednak przypuszczać, że respondenci należą do osób, które dbają o własną sprawność umysłową, to zresztą stanowi jeden z głównych motywów dla których uczęszczają na zajęcia. Natomiast to, że znacznie więcej niż połowa badanych zaznaczyła, że ich problemem jest zmniejszenie sprawności umysłowej wyjaśnić można istnieniem szeregu zmian niektórych cech psychicznych u osób starszych. (patrz rozdział II dotyczący m.in. psychologii starości): cech ich osobowości, zmian w sprawności motorycznej i zdolnościach sensorycznych i cechach pamięci. W badaniu najczęściej na występowanie problemu zmniejszenia sprawności umysłowej wskazywały: kobiety , osoby z kategorii wiekowej 60 -79 lat, osoby posiadające wyższe wykształcenie, osoby owdowiałe, mieszkające z dziećmi, oraz utrzymujące się ze świadczeń emerytalnych.

Problemem, na który wskazała znaczna część badanych osób jest osamotnienie wskazało tak 3/5 badanych, choć znacznie mniej bo 2/5 uważa , że brak partnera jest dla nich problemem. Prawdopodobnie można to wyjaśnić tym, że posiadanie partnera nie gwarantuje uniknięcia problemu samotności, samotność w starszym wieku wiąże z wieloma innymi czynnikami takimi jak np. syndrom pustego gniazda, dokonywanie nie zawsze korzystnego bilansu życia, czy tzw. przewagą strat nad zyskami w tym okresie życia. Samotność jest stanem , który dotyka człowieka najdotkliwiej w starości. Przypomnę, że istnieje, potwierdzona wieloma badaniami, zależność mówiąca o tym, że najczęściej osamotnione czują się starsze kobiety, które mieszkają samodzielnie. W populacji ogólnopolskiej, we wspomnianym już kilkakrotnie badaniu PTG, 20% osób starszych stwierdziło, że czują się osamotnieni: dwukrotnie częściej były to kobiety. Poczucie osamotnienia, jak dowodzą liczne badania zależy również od poziomu dochodów i wykształcenia, a także stanu zdrowia badanych.

Wśród badanych słuchaczy znacznie częściej osamotnienie i brak partnera doskwiera kobietom niż mężczyznom, osobom z kategorii wiekowej 60 – 79 lat częściej niż osobom młodszym. Osamotnienie najbardziej odczuwają osoby z wykształceniem średnim, a brak partnera osoby z wykształceniem wyższym. Zarówno osamotnienie jak i brak partnera zdecydowanie częściej odczuwają osoby mieszkające samodzielnie niż mieszkające z innymi osobami, a osoby owdowiałe i rozwiedzione - zdecydowanie częściej niż osoby będące w

związku małżeńskim , czy należące do kategorii panna/kawaler. Osamotnienie zdecydowanie częściej odczuwają też renciści niż emeryci. Takie dane mogą potwierdzać zależności między cechami społeczno-demograficznymi, a poczuciem osamotnienia prezentowanymi w rozmaitych badaniach osób starszych.

Mimo, że prawie 88% badanych pobiera świadczenia emerytalne, które są stosunkowo wyższe od rentowych, problem niedostatków finansowych dotyczy 3/5 badanych Renciści jednak częściej wskazywali na występowanie tego problemu niż emeryci. Znacznie częściej niż mężczyźni wskazywały ten problem kobiety , spośród osób wyróżnionych ze względu na wiek: osoby do 59 roku życia, a ponadto: osoby mieszkające z dziećmi, osoby rozwiedzione oraz panny i kawalerowie.

Wspomnę tutaj, że subiektywna ocena sytuacji materialnej wśród emerytów i rencistów jest niekorzystna w obu przypadkach i nie różnicuje ją zasadniczo źródło posiadanego dochodu. Prawdopodobnie przyczyną tej sytuacji jest odczuwana zmiana wysokości osiąganego dochodu, po zakończeniu aktywności zawodowej i dodatkowe obciążenia budżetu wynikające z kosztów częstszego leczenia, a także stosunkowo częste finansowanie potrzeb dorosłych dzieci i często ich rodzin.

Zaprzestanie aktywności zawodowej jako problem wskazało ponad 41% badanych. Najczęściej wskazywały tak kobiety, osoby do 59 roku życia, osoby z wykształceniem wyższym oraz podstawowym i zasadniczym zawodowym, osoby mieszkające ze współmałżonkiem, a także emeryci i inżynierowie.

Badane osoby zastąpiły aktywność zawodową - aktywnością społeczną i intelektualną. Wyjaśnienia można poszukać tutaj w teorii kompensacji, która w zastępczych działaniach w okresie starości widzi dalszy rozwój aktywności człowieka. Zatem stosunkowo niewielka częstość wskazania tego problemu wydaje się być w pewnym sensie uzasadniona. (poza tym dla pewnej części osób zaprzestanie aktywności zawodowej traktowane jest jako wyzwolenie się z niedogodności jakie niesie ze sobą praca zawodowa). Tłumaczy to również fakt, że badani jedynie w niespełna 33% przypadków wskazali, że problemem ich jest wycofanie się z aktywnego życia społecznego, a także utrata zainteresowania urokami życia.

Wycofanie się z aktywnego życia społecznego, jako wadę starości najczęściej wskazywały jako swój problem kobiety, osoby do 59 roku życia, które najprawdopodobniej silnie odczuwają zmiany w pełnionych rolach po zakończeniu aktywności zawodowej. Wycofanie się z aktywnego życia społecznego najczęściej- wśród osób wyodrębnionych w kategorii wykształcenie - wskazywały osoby posiadające wyższe wykształcenie, a ponadto:

osoby mieszkające z dziećmi, osoby w związkach małżeńskich, a także renciści i nauczyciele. Odpowiedź -utrata zainteresowania urokami życia – najczęściej była podkreślana przez: kobiety, osoby do 59 roku życia, mieszkające z dziećmi, osoby owdowiałe oraz utrzymujące się ze świadczeń rentowych. Najrzadziej na ten problem wskazały osoby z wyższym wykształceniem.

Na podstawie powyższych wyników można przypuszczać, że UTW są instytucją, która daje możliwość realizacji takiej aktywności, która w pewnym sensie skutkuje podobnymi efektami jak aktywność zawodowa i życie we wcześniejszych okresach. Charakterystyczne w przedstawionych wynikach jest to, że osoby z kategorii wiekowej - do 59 roku życia stosunkowo najczęściej wskazują istnienie poszczególnych wad starości, zwłaszcza tych, które wiążą się ze zmianą pełnionych ról społecznych po przejściu w stan bierności zawodowej.

Wykres 14.
Zalety przypisywane podeszłemu wiekowi uważane za istniejące /w %/

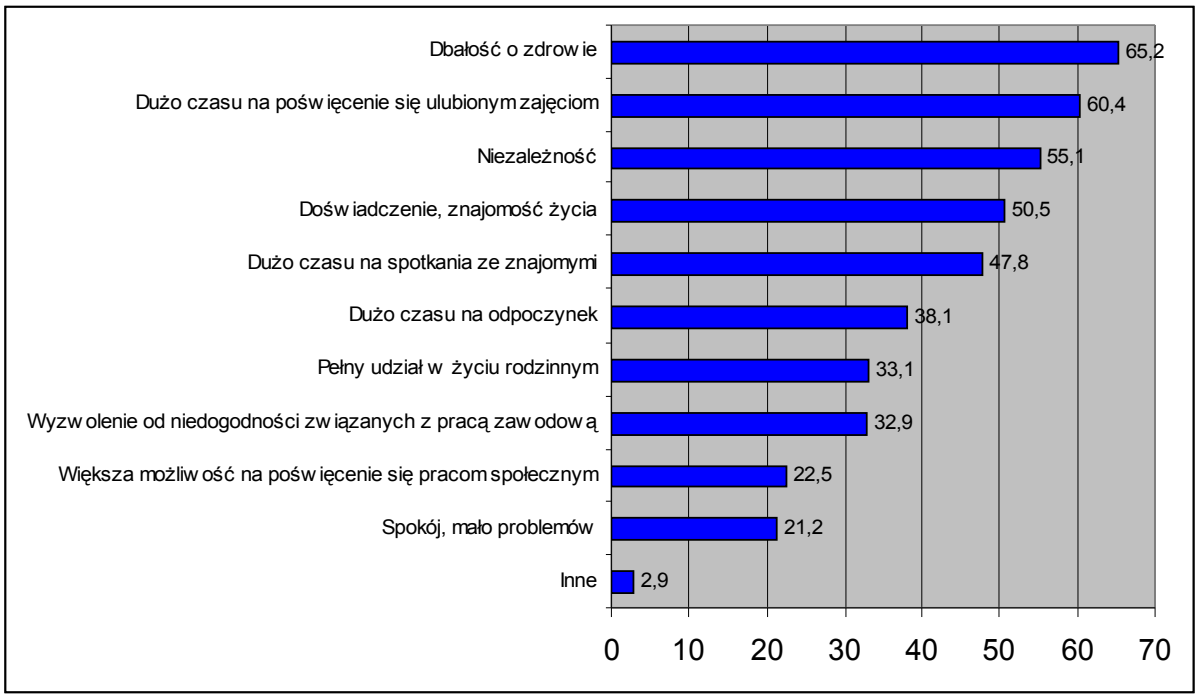

Źródło: badania własne.

Znacznie częściej badani wskazywali występowanie wad dotyczących starości, niż zalet przypisywanych temu okresowi życia, co mogłoby znaleźć potwierdzenie w teorii dotyczącej tzw. przewagi strat nad zyskami w okresie starości. Sądzę, że niekorzystna ocena swojej sytuacji prezentowana przez osoby starsze, może wynikać z poczucia relatywnej deprywacji i wzrastających różnic warunków życia otoczenia społecznego seniorów, o czym

napisałam w rozdziale dotyczącym wpływu kultury na obraz starości, a także w części dotyczącej samooceny sytuacji materialnej i zdrowotnej dokonanej przez seniorów.

Najczęściej wskazywaną przez badanych zaletą tego wieku jest możliwość dbałości o zdrowie – wskazało tak ponad 65% badanych. Najczęściej byli to mężczyźni, osoby najstarsze, osoby ze średnim wykształceniem, osoby mieszkające samodzielnie, a także osoby owdowiałe i utrzymujące się ze świadczeń rentowych.

Również częstym wskazaniem była dyspozycja: dużo czasu na poświecenie się ulubionym zajęciom – ponad 60% odpowiedzi. Częściej wskazywały na nią kobiety niż mężczyźni oraz osoby najmłodsze, z wyższym wykształceniem, mieszkające ze współmałżonkiem oraz osoby utrzymujące się z emerytury.

Na niezależność jako zaletę wieku starszego wskazała ponad połowa badanych. Najczęściej były to kobiety, osoby w wieku 60 – 79 lat, osoby z wykształceniem średnim i zasadniczym zawodowym częściej niż osoby z wyższym wykształceniem, mieszkający samodzielnie, osoby rozwiedzione i owdowiałe, utrzymujące się ze świadczeń emerytalnych. (por. zał. C, tab.15)

Prawie co drugi badany uważa również, że w wieku starszym jest dużo czasu na spotkania ze znajomymi. Najczęściej sądzą tak: kobiety, osoby do 59 roku życia, osoby z wykształceniem podstawowym i zasadniczym zawodowym i średnim częściej niż z wyższym, osoby rozwiedzione i badani utrzymujący się ze świadczeń emerytalnych . Najrzadziej odczuwają taką zmianę osoby mieszkające z dziećmi .

Ponad 38% badanych uważa, że ma dużo czasu na odpoczynek Częściej są to kobiety niż mężczyźni, osoby do 59 roku życia częściej niż badani z pozostałych kategorii wiekowych, posiadający wykształcenie podstawowe i zasadnicze zawodowe częściej niż osoby prezentujące wyższy poziom wykształcenia, osoby rozwiedzione i owdowiałe częściej niż badani o innym stanie cywilnym, częściej także renciści niż emeryci.

Co drugi badany uważa, ze starszy wiek charakteryzuje doświadczenie i znajomość życia. Najczęściej uważają tak kobiety, osoby najmłodsze, posiadający wyższe wykształcenie, osoby mieszkające z dziećmi, a także osoby rozwiedzione i renciści.

Stosunkowo niewielu, ponad 33%, uważa, że starość jest czasem, który daje możliwość pełnego udziału w życiu rodzinnym. .Najczęściej uważają tak kobiety, osoby w wieku 60 –79 lat i 80 lat i więcej, osoby z wykształceniem wyższym, mieszkające ze współmałżonkiem, a także osoby utrzymujące się z emerytury.

Prawie co trzeci badany uważa, że zaletą starszego wieku jest wyzwolenie się z niedogodności związanych z pracą zawodową. Częściej wskazywały tą odpowiedź kobiety niż mężczyźni, osoby do 59 roku życia, badani z wyższym wykształceniem, osoby rozwiedzione i utrzymujące się ze świadczeń emerytalnych.

Nieco częściej niż co piąty badany przypisuje starości takie zalety jak: większą możliwość na poświecenie się pracom społecznym i spokojniejsze życie z mniejszą ilością problemów.

7.4. Motywy uczestnictwa w UTW

Ludzie starsi prezentują różne postawy wobec własnej starości. Wydaje się, że najlepszą postawą zarówno dla samych osób starszych jak i dla ich bliskich, jest postawa określana przez niektórych badaczy konstruktywną. Prezentują ją osoby starsze, które aktywnie uczestniczą w życiu społecznym ,rodzinnym, mają jednocześnie własne zainteresowania i hobby, nie rezygnują ze stylu życia, który zwykle kojarzony jest ze stylem życia osób młodych. Ciągłość kontaktów społecznych utrzymywana w starszym wieku, realizacja ulubionych zajęć ułatwiają, według wielu uczonych, przystosowanie się do życia na emeryturze i łagodzą przejście z życia wypełnionego pracą zawodową do okresu, w którym aktywność tą można zastąpić innymi czynnościami. Kontakty osób starszych z innymi ludźmi sprzyjają ich zadowoleniu z życia. Dodam tutaj, że potrzeba aktywności społecznej występująca u seniorów, a także potrzeba aktywności intelektualnej i fizycznej pozwalającej na dalszy rozwój, lub choćby oddalenie w czasie niepełnosprawnego życia widziane są w kulturze współczesnej jako wartości szczególnie cenne.

Wykres 15

Motywy skłaniające do uczestnictwa w zajęciach Uniwersytetu Trzeciego Wieku /w %

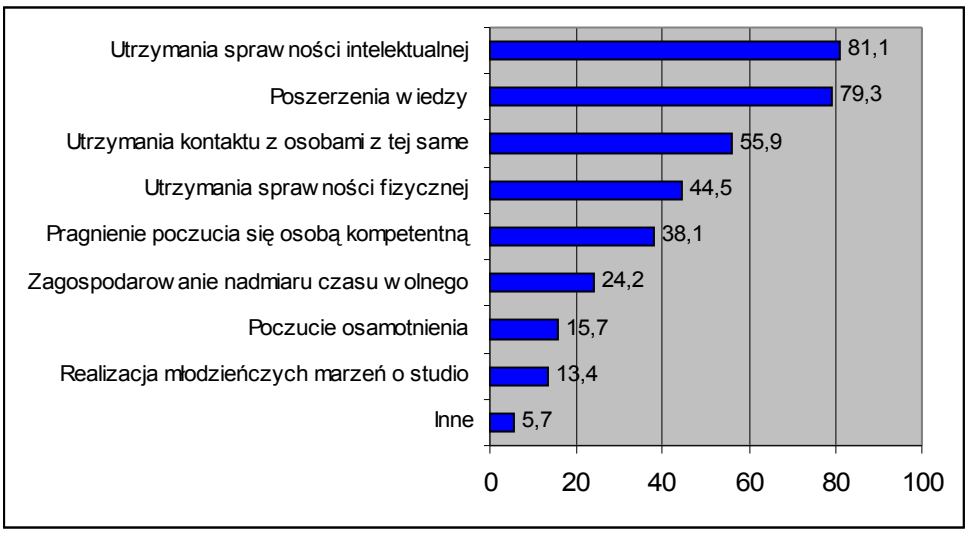

Źródło: badania własne.

Na podstawie rozmaitych publikacji dotyczących potrzeb osób starszych, psychologii wieku starszego, problemów starości społecznej, a także na podstawie obserwacji i wywiadów z słuchaczami UTW opracowałam rodzaje motywów, które mogą powodować, że słuchacze ci biorą udział w zajęciach. Za najistotniejsze motywy uznałam: utrzymanie sprawności intelektualnej, poszerzenie wiedzy, utrzymanie kontaktu z osobami z tej samej grupy wiekowej, utrzymania sprawności fizycznej, pragnienie poczucia się osobą kompetentną bez względu na wiek, zagospodarowanie nadmiaru czasu wolnego, poczucie osamotnienia, a także realizację młodzieńczych marzeń o studiowaniu.

Motywami, które słuchacze wskazali w badaniu niemal z tą sama częstością są: motyw utrzymania sprawności intelektualnej i motyw poszerzenia wiedzy. Utrzymanie kontaktu z osobami z tej samej grupy wiekowej stanowi również ważny motyw uczestnictwa w zajęciach. Ciekawe natomiast, że stosunkowo rzadko słuchacze wymienili motyw określony jako poczucie osamotnienia – wskazało tak nieco ponad 15% badanych. Również istotny jest motyw utrzymania sprawności fizycznej wymienia go prawie 45% słuchaczy. Nieco ponad 38% badanych dzięki uczestnictwu w zajęciach chce poczuć się osobą kompetentną bez względu na wiek, prawie co czwarty uczestniczy w zajęciach z powodu nadmiaru czasu wolnego. Realizacja młodzieńczych marzeń o studiowaniu to motyw jaki wskazało ponad 13% respondentów. Na inne motywy wskazało około 6% badanych, wymienili m. in.: *możliwość działania na rzecz innych, (K, L. 60 - 79) chciałbym dalej czuć radość i żyć aktywnie (M, L. 60 - 79), możliwość zaangażowania się w twórcze i aktywne*

działanie (K, L. do 59). mam możliwość uczenia się angielskiego z osobami o podobnych zdolnościach (K. L. 60- 79)

Motyw utrzymania sprawności intelektualnej, najczęściej wskazywały osoby uczestniczące w zajęciach w przedziale czasowym od 5 do 10 lat oraz od 2 do 4 lat. (por. zał. C, tab.10) Częściej też kierowani są nim mężczyźni niż kobiety, osoby powyżej 80 lat, posiadające wykształcenie wyższe, a także osoby rozwiedzione, utrzymujące się ze świadczeń emerytalnych oraz badani zamieszkujący z dziećmi.

Motywem poszerzenia wiedzy najczęściej kierowane są osoby uczestniczące w zajęciach w przedziale czasowym 2 –4 lata, kobiety, osoby w wieku 60- 79 lat, osoby ze średnim i wyższym wykształceniem, a także nauczyciele, panny i kawalerowie, emeryci oraz częściej osoby mieszkające ze współmałżonkiem lub dziećmi niż mieszkający samodzielnie.

Odpowiedzi na pytanie o to, dlaczego, badani wskazywali najczęściej motywy utrzymania sprawności intelektualnej i poszerzenia wiedzy można poszukać w założeniach wspomnianej już teorii kompetencyjnej. W teorii tej podkreślono znaczenie ciągłego aktualizowania i poszerzania wiedzy seniorów, a tym samym wzbogacana indywidualnych kompetencji osób starszych. UTW gromadzą rzesze tych ludzi starszych i starzejących się, którzy posiadają wyższy poziom wykształcenia niż pozostała część polskich seniorów. Zatem można przypuszczać, że słuchacze UTW to osoby, dla których doświadczenia związane z uczeniem się mogą być doświadczeniami samospełnienia, które pobudzają potrzebę pogłębiania wiedzy. Potrzeba spełnienia dotyczy rozwoju samego siebie i realizacji kreatywności. Słuchacze UTW mają możliwość uczestniczenia nie tylko w wykładach, podczas których mogą poszerzyć i usystematyzować wiedzę. Mogą również brać udział w różnego rodzaju zespołach zainteresowań, które umożliwiają im realizację różnych form twórczości i nabywanie lub rozwijanie wybranych umiejętności.

Motywem utrzymania kontaktu z osobami z tej samej grupy wiekowej najczęściej kierowane są osoby uczestniczące w zajęciach od 5 do 10 lat, kobiety, osoby z grupy wiekowej 60 –70 lat, posiadające średnie wykształcenie, nauczyciele, osoby owdowiałe, renciści częściej niż emeryci oraz osoby samodzielnie zamieszkujące. Podobne zależności widzimy w przypadku osób kierowanych motywem poczucia osamotnienia. Najczęściej wskazują go osoby najdłużej uczestniczące w zajęciach - pow. 11 lat, kobiety, osoby najstarsze powyżej 80 lat, a także osoby z wykształceniem podstawowym i zasadniczym zawodowym. Znacznie częściej poczucie osamotnienia jest motywem uczestnictwa w

zajęciach u osób owdowiałych, panien i kawalerów niż u osób rozwiedzionych. Najrzadziej motywem osamotnienia kierowane są osoby będące w związku małżeńskim.

Na podstawie powyżej przedstawionych danych, można przypuszczać, że UTW pomagają słuchaczom zaspakajać potrzebę bezpieczeństwa, zwłaszcza poczucia bezpieczeństwa psychicznego : oparcia i opieki, wolności od lęku poprzez kontakt z innymi. UTW pomaga także w zaspokojeniu potrzeby przynależności i miłości, poprzez stworzenie możliwości nawiązania kontaktów międzyludzkich, przyjaźni i zrozumienia u innych. Sadzę, że na podstawie mojego badania, można stwierdzić, że potrzebę bezpieczeństwa i przynależności najsilniej odczuwają osoby samotne Przypomnę, że z rozmaitych badań wynika, że niezaspokojenie tych potrzeb może, szczególnie u osób starszych, prowadzić do zaburzeń psychicznych i społecznych.

Motyw zagospodarowania nadmiaru czasu wolnego najczęściej wskazywały osoby, które najkrócej uczestniczą w zajęciach - poniżej roku, częściej także były to kobiety niż mężczyźni, osoby do 59 roku życia, osoby z najniższym poziomem wykształcenia, osoby utrzymujące się ze świadczeń emerytalnych, i mieszkające samodzielnie. Najrzadziej natomiast wymieniały ten motyw osoby pozostające w związku małżeńskim.

Wskazanie na motyw pragnienia poczucia się osobą kompetentną bez względu na wiek dotyczyło najczęściej osób, które uczestniczą w zajęciach 5 –10 lat, a także 2-4 lata, mężczyzn, osób najstarszych, osób ze średnim wykształceniem, nauczycieli, osób owdowiałych i rozwiedzionych, utrzymujących się ze świadczeń rentowych, i mieszkających samodzielnie. Sądzę, że wskazywanie tego motywu może wynikać z odczuwania przez badanych potrzeby uznania i prestiżu. Spełnienie potrzeby respektu i uznania ze strony otoczenia, chęci dominacji, poczucia pewności siebie może dać osobom starszym wiarę we własne możliwości. Większe poczucie pewności siebie może z kolei być spowodowane m. in. nabyciem nowych umiejętności, czy poszerzeniem wiedzy, a UTW pomaga swoim słuchaczom w rozwijaniu tego rodzaju aktywności intelektualnej.

Motyw utrzymania sprawności fizycznej najczęściej wymieniają osoby uczestniczące w zajęciach 2-4 lata , a także 5-10 lat, kobiety, osoby z najmłodszej kategorii wiekowej, osoby ze średnim wykształceniem, osoby rozwiedzione i pozostające w związku małżeńskim oraz pobierający świadczenia emerytalne. (por. załącznik C, tab. 11)

Realizacja marzeń o studiowaniu stanowi najczęściej motyw uczestnictwa dla osób biorących udział w zajęciach najdłużej powyżej- 11 lat oraz: dla kobiet, osób między 60 a 79

rokiem życia , osób ze średnim wykształceniem, osób rozwiedzionych, utrzymujących się ze świadczeń rentowych , oraz osób mieszkających z dziećmi.

W jednej z prac magisterskich, dotyczących UTW w Zielonej Górze przedstawiono typologię jego słuchaczy. Uwzględnia ona motywy uczestnictwa w zajęciach uniwersytetu. Oto jak scharakteryzowano typy słuchaczy [59]:

- typ poznawczy; do którego należą osoby , których głównym motywem uczestnictwa w zajęciach jest zdobywanie nowej wiedzy. Staje się ona źródłem satysfakcji życiowej i potwierdzeniem własnych możliwości intelektualnych. Dla tego typu osób kontakty społeczne, interpersonalne nie mają zasadniczego znaczenia;
- typ społeczny; należą do niego słuchacze, których charakteryzuje chęć pomagania innym i bycia w grupie. Osoby takie często działają aktywnie w zorganizowanych grupach nie tylko w UTW oraz
- typ obserwacyjno – refleksyjny, jego domeną jest refleksja nad zbliżającą się starością oraz ograniczeniami z niej wypływającymi. Taka postawa jest rodzajem zadumy nad przemijaniem.

Jedna z słuchaczek podzieliła się następującą refleksją: *Niejednokrotnie moment przekroczenia progu ZUTW poprzedzony jest długą obserwacją i ważeniem, czy zintegrowanie się z ludźmi starszymi nie jest przyznaniem się do własnej starości...*

Taką oto typologizację słuchaczy UTW podaje R. Konieczna - Woźniak[60]:

- słuchacze mocno zaangażowani w konkretny przedmiot studiowania. Uczestniczą na wybrane zajęcia dotyczące tego, co ich interesuje, są oni mocno zaangażowani w edukację na UTW, w różnorodne jej treści i formy. Myślę, że można przyjąć, iż należą tu osoby, które w moim badaniu jako motyw uczestnictwa w UTW wskazały poszerzenie wiedzy;
- słuchacze mocno zaangażowani w prace przygotowawcze i organizacyjne na UTW, zgłaszający swoje pomysły i rozwiązania, słuchacze dla których kształt uniwersytetu stanowi najwyższą wartość. Osoby te często należą do samorządu słuchaczy. Takie osoby znalazły się także w moim badaniu, jako motyw uczestnictwa w UTW wskazywały chęć pomocy i działania na rzecz innych. Co 5 badany przez mnie słuchacz jest członkiem samorządu UTW, a pewna grupa słuchaczy działa w kołach i sekcjach pomocy koleżeńskiej. Przedstawię to szczegółowo w dalszej części badania;

[59]Na podstawie materiałów uzyskanych w czasie badań terenowych z zielonogórskiego UTW.

[60]R. Konieczna – Woźniak, *Uniwersytety Trzeciego wieku...,* op. cit. , s.154-155.

- słuchacze, dla których edukacja stanowi wartość, ale podrzędną w stosunku do roli kontaktów społecznych. Osoby te traktują UTW głównie jako sposób na samotność. Taka kategoria słuchaczy wystąpiła także w moim badaniu: 15% respondentów uczestniczy w UTW z powodu osamotnienia;

- słuchacze, dla których sama przynależność do UTW stanowi wartość, a możliwość uczestniczenia w zajęciach akademickich postrzegają jako coś nobilitującego i prestiżowego.

Motyw poczucia osamotnienia, jak i motyw uczestniczenia w czymś co daje poczucie prestiżu wydają się być motywami, które trudno zbadać na podstawie kwestionariusza ankiety. Dlatego w jednej z części pracy spróbuję przyjrzeć się temu bliżej. Zrobię to na podstawie analizy treści rozmaitych swobodnych wypowiedzi słuchaczy i osób, które pomagają im w zgłębianiu wiedzy.

7. 5. Aktywizacja społeczna w UTW

7.5.1. Formy aktywizacji społecznej realizowanej w UTW.

Aktywizacja społecznego słuchaczy UTW odbywa się w ramach: sekcji lub zespołów pomocy koleżeńskiej, pracy samorządu słuchaczy UTW oraz sekcji kulturalno-rozrywkowych, a także poprzez uczestnictwo słuchaczy w różnego rodzaju działaniach na rzecz środowiska lokalnego. Poniżej przedstawiłam charakterystykę tych form, którą opracowałam na podstawie zebranego materiału.

1.Sekcje lub zespoły pomocy koleżeńskiej.

Za cele tych form aktywizacji można uznać powodowanie u uczestników grupy , możliwości przezwyciężenia określonych trudności i udzielenie wsparcia emocjonalnego. Są to formy grup wsparcia psychicznego[61], w których interakcja i wymiana emocji, informacji, instrumentów działania i dóbr materialnych zostaje podjęta często w sytuacji trudnej i problemowej.

Działalność sekcji pomocy koleżeńskiej najczęściej ma na celu utrzymywanie więzi z osobami , które kiedyś aktywnie uczestniczyły w zajęciach UTW, ale z powodów zdrowotnych nie mogą przychodzić do UTW . Członkowie sekcji odwiedzają dawnych słuchaczy w ich domach, szpitalach. Niektóre uniwersytety w ramach działalności tej sekcji

[61]Porównaj H. Sęk, *Psychologiczna prewencja jako obszar badań i zastosowań*, w; Zagadnienia psychologii prewencyjnej red. H. Sęka Poznań, 1991, s. 29-30

zajmują się organizowaniem pomocy finansowej, lub rzeczowej dla tych członków UTW, którzy są w trudnej sytuacji materialnej. Sekcje samopomocowe istnieją w wielu UTW - od początku działania tych instytucji . Na temat ich pracy pod koniec lat 80. O. Czerniawska pisała, „studenci , którzy nie są w stanie uczestniczyć w zajęciach , korzystają z usług sekcji pomocy koleżeńskiej, jej członkowie odwiedzają chorych słuchaczy, kontaktują się z nimi telefonicznie, oraz dostarczają nagrania wykładów, lektury, notatki jak i informacje o tym, co się dzieje na wykładach[62]".

Sekcje pomocy koleżeńskiej istnieją w 12 z 45 badanych uniwersytetów m.in. w następujących UTW: w Białymstoku, Wrocławiu, Obornikach Śląskich, Krakowie (grupa SOS), Kielcach, Łodzi, Opolu, Warszawie, Zielonej Górze, Szczecinie. Sekcje te skupiają od 7 do 20 członków, zatem stosunkowo niewiele osób. Powstają zazwyczaj z inicjatywy słuchaczy, ale również kierujących uniwersytetami. Są to sekcje angażujące do działania osoby chcące pomagać innym. Potwierdzeniem tego może być refleksja słuchaczki UTW, która tak napisał na temat działalności sekcji pomocy koleżeńskiej: „W tej licznej grupie słuchaczy jest i nasza grupa koleżanek i kolegów działających w zespole pomocy koleżeńskiej. Zespół ten stara się zebrać wokół siebie takich ludzi , którzy chcą i potrafią coś organizować i pomagać drugim. Odwiedzamy chorych w domu i w szpitalach. Często ludzi zupełnie samotnych, którzy czekają na nas. Jeśli ktoś z słuchaczy nie uczestniczy w wykładzie chcemy wiedzieć dlaczego, co jest tego przyczyną? Co możemy dla niego zrobić. Chodzi o okazanie dobrego serca, pocieszenie, podarowanie bukietu kwiatów, czy drobnego upominku. Ta nasza działalność sprawia, że czujemy się potrzebni, chciani i akceptowani przez nasze środowiska, społeczność, a także przez nasze rodziny i znajomych[63]. Przykłady podobnych wypowiedzi można przeczytać w wielu wspomnieniach słuchaczy UTW.

W takich UTW jak np. w Katowicach, Sandomierzu, Rybniku, czy Oświęcimiu również istnieją tego rodzaju formy pomocy na rzecz słuchaczy - mimo, że nie stworzono specjalnej sekcji mającej realizować te zadania. Istnieją również, choć stosunkowo rzadko, formy pomocy finansowej na rzecz najuboższych słuchaczy UTW np. W Warszawie przy UTW działającym przy Centrum Kształcenia Podyplomowego działa fundacja *Trzeci Wiek,* której celem jest udzielanie pomocy finansowej słuchaczom znajdującym się w trudnej sytuacji materialnej, z powodu nagłych wypadków losowych. Z okazji Świąt Bożego

[62]Za: J. Halickim , *Edukacja seniorów...* op. cit., s. 148.

[63]Z. Drodowska., *Pomoc koleżeńska w działalności UTW*, w: Zbiór wybranych wspomnień i refleksji oraz inne materiały z dwudziestoletniej nieskalaności UTW, opublikowane materiały pokonferencyjne z okazji 20 – lecia UTW w Szczecinie, Szczecin 1998.

Narodzenia i Wielkanocy najbiedniejsi słuchacze otrzymują wsparcie finansowe. Kolejny przykład to pomoc słuchaczy Mokotowskiego UTW w Warszawie, którzy świadczą pomoc finansową dla słuchaczy z filii w Brzegu, Lwowie i Grodnie.

UTW w Zielonej Górze, poza sekcją pomocy koleżeńskiej, stworzył zespół poradnictwa prawno – emerytalnego, w skład którego wchodzą słuchacze zielonogórskiego UTW. Podobne wsparcie zorganizował UTW we Wrocławiu zakładając zespół, składający się z słuchaczy udzielających porad prawnych. Słuchacze z tej grupy wykorzystują własną wiedzę i doświadczenia zawodowe do tego rodzaju działalności.

Na temat potrzeby realizacji aktywności społecznej seniorów pisałam m. in. w rozdziale. II , w części dotyczącej specyfiki potrzeb osób starszych. Przypomnę, że bardzo ważnymi potrzebami znacznej części osób starszych, są potrzeby bycia użytecznym i działania w grupie, zwłaszcza w grupie rówieśniczej.

2. W ramach pracy samorządu UTW oraz sekcji zajmujących się organizowaniem imprez kulturalnych

Słuchacze jako członkowie samorządu zajmują się statutowymi zadaniami oraz działają jako członkowie statutowo ustanowionych władz samorządu takich jak walne zebranie członków, zarząd, komisja rewizyjna i sąd koleżeński. Członkowie samorządu realizują również zadania dodatkowe, wynikające z aktualnych potrzeb działalności UTW np. pomoc w organizowaniu imprez okolicznościowych takich jak np. Dzień Babci, Andrzejki, spotkanie opłatkowe, spotkanie wielkanocne oraz jubileusze uniwersytetów. Organizacją imprez zajmują się również działające w kilku UTW sekcje imprez kulturalnych. Sekcje taki są m. in. w UTW w Białymstoku i w Bielsko – Białej.

3. W ramach działań słuchaczy UTW adresowanych do środowiska lokalnego i udziału słuchaczy w ogólnopolskich akcjach o różnej formie organizacyjnej[64]

Ta forma aktywności słuchaczy UTW jest coraz częściej praktykowaną. Przykłady działania na rzecz społeczności lokalnej przedstawiłam już, w pewnym zakresie, w części opisującej współpracę UTW z różnego rodzaju organizacjami. Trudno klasyfikować tak rozmaite przykłady pracy w środowisku lokalnym. Różnorodność ta wynika ze specyfiki tego środowiska . Dlatego przedstawiłam tu przykłady działań .

Słuchacze UTW w Oświęcimiu, uczestniczący w sekcji tkactwa artystycznego, wykonują upominki dla dzieci z placówki opiekuńczo – wychowawczej. Materialną pomoc

[64]opracowane na podstawie materiału pochodzącego z kwestionariusza ankiety kierowanej do zarządzających UTW, a także dokumentów: Informatora *z działalności UTW 2003/2004.*

dla dzieci z podobnych placówek przekazują także słuchacze UTW w Katowicach i Łodzi. Innego rodzaju wsparcie świadczą natomiast słuchacze świebodzińskiego UTW, organizując spotkania integracyjne z niepełnosprawnymi dziećmi z domu pomocy społecznej. Słuchacze niektórych UTW biorą udział w organizowaniu akcji charytatywnych w swoich miejscowościach, tak czynią np. słuchacze UTW w Zamościu i Lesznie. Słuchacze UTW w Lesznie działają, poza tym, w różnego rodzaju organizacjach pozarządowych, głównie na terenie miasta i powiatu. Działania UTW w Lesznie zmierzające do aktywizacji społecznej słuchaczy polegają również na organizowaniu wykładów o tematyce społeczno – politycznej, na których przedstawiane są zasady funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego.

Z inicjatywy żarskiego UTW obchodzony jest corocznie *Żarski Tydzień Seniora*, słuchacze aktywnie włączają się w jego udział. Organizowane są msze, biesiady, konsultacje lekarskie dla seniorów, wystawy plastyczne pt. „Ja i moi dziadkowie", przegląd twórczości artystycznej seniorów oraz koncert muzyczny młodych wykonawców prezentowany dla seniorów.

Szczególny typ aktywizacji społecznej swoich słuchaczy prowadzi UTW w Elblągu. Słuchaczami tego uniwersytetu są nie tylko osoby starsze, ale również młodsi niepełnosprawni i osoby bezrobotne. Prace wykonywane na zajęciach z rękodzielnictwa w elbląskim UTW przekazywane są na rzecz akcji *Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy* oraz dla *Fundacji Dzieci Niepełnosprawnych*. UTW był również współorganizatorem *Tygodnia Walki o Równe Prawa Niepełnosprawnych* w Elblągu. W UTW w Szczecinie działa zespół integracji pokoleń *Razem.* Jego członkowie to słuchacze UTW, ale także młodsze osoby: przedstawiciele szkół i uczelni. Istnieje tu również zespół *Przyjazna dłoń,* którego członkowie odwiedzają chorych w klinice dziecięcej. Słuchacze UTW w Szczecinie prowadzą również poradnictwo prawne i psychospołeczne.

UTW w Rybniku zajmuje się natomiast gromadzeniem środków finansowych lub rzeczy dla takich organizacji i inicjatyw jak np: PCK, Placówki Opiekuńczo - Wychowawczej *Promyk*, Domu Polskiego w Cierlicku oraz na na rzecz *Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy.*

W Lublinie, z udziałem słuchaczy UTW, stworzono *Centrum Aktywizacji Seniorów (CAS)* ,którego celem jest mobilizowanie seniorów do aktywności kulturalnej, zdrowotnej, społecznej , a także udzielanie informacji i pomocy w zakresie problemów ludzi starszych. W CAS prowadzone są trzy formy aktywizacji: Punkt Informacyjny dla Seniorów, Punkt Doradztwa i Rzecznictwa dla Seniorów i Klub Aktywnych Seniorów. W Punkcie

Informacyjnym można uzyskać aktualne informacje o uregulowaniach prawnych w tym dotyczących osób niepełnosprawnych, lecznictwie, a także o możliwościach uczestniczenia w życiu kulturalnym i społecznym środowiska. W Punkcie Doradztwa i Rzecznictwa można uzyskać bezpłatne doradztwo i pomoc w zakresie np. prawa rodzinnego i spadkowego, zabezpieczenia i pomocy społecznej, podatków i rozliczeń PIT, fizjologicznych i psychicznych problemów starzenia się itp. W Klubie Seniora organizowane są zajęcia mające na celu aktywizację kulturalną rozpowszechnianie wiadomości na temat profilaktyki zdrowotnej. *Centrum Aktywizacji Seniorów* jest prowadzone przez wolontariuszy i wspierane przez instytucje działające na rzecz osób starszych.

Sądzę, że powyższe przykłady są dowodem na to, że działalność UTW ma na celu nie tylko aktywizowanie słuchaczy w ramach różnego rodzaju zajęć na uniwersytecie, skierowanych jedynie do grupy słuchaczy UTW. Działalność ta adresowana jest do rozmaitych grup społeczności lokalnej zarówno do dzieci, osób starszych i osób niepełnosprawnych.

W kilku ankietach kierujący UTW wyrazili jednak opinię dotyczącą braku zainteresowania społecznymi działaniami wśród słuchaczy, ten brak zainteresowania skutkuje m. in. tym, że w wybranych UTW nie istnieją sekcje pomocy koleżeńskiej.

Przypomnę, że wśród problemów zgłaszanych przez kierujących UTW kilkakrotnie wymieniono brak zainteresowania słuchaczy UTW aktywnością społeczną. Pojawiły się takie wypowiedzi jak np.: *słuchacze są roszczeniowi i oczekują działań skierowanych jedynie na siebie* , *nie interesują się działaniem na rzecz innych*, *uważają, że czas pomagania innym mają już za sobą.*

7.5.2. Nowe role społeczne realizowane przez słuchaczy UTW

Z mojego badania wynika, że UTW jest miejscem , które umożliwia słuchaczom realizację nowych ról społecznych. Taką rolą jest właśnie rola słuchacza UTW. Jak wynika z poniższego wykresu uniwersytety aktywizują społecznie swoich słuchaczy w ramach działań związanych z własnymi projektami, nie pomagają raczej w szukaniu nowych ról w innych organizacjach. Można stwierdzić, że UTW aktywizują słuchaczy w ramach pracy samorządu : co piąty badany słuchacz jest jego działaczem. Dzięki uniwersytetowi prawie co 10 badany został wolontariuszem.

Wykres 16

Nowe role odnalezione dzięki uczestnictwu w zajęciach UTW /w %/

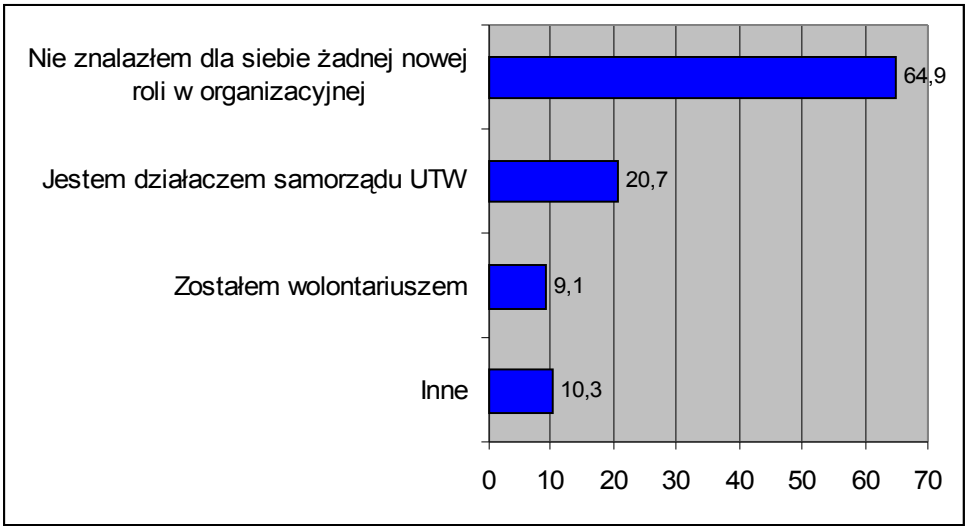

Źródło: badania własne. (badanie umożliwiało wielokrotny wybór odpowiedzi na pytanie)

Znaczna większość badanych nie znalazła dla siebie nowych ról poprzez uczestnictwo w zajęciach UTW, co może świadczyć, o tym, że działania, które realizowane w ramach statutowych zadań UTW wystarczająco zaspakajają rozmaite potrzeby słuchaczy, również te, które związane są z realizacją określonych ról społecznych. Można tak stwierdzić np. na podstawie odsetka badanych, którzy uczestniczą w pracach samorządu UTW. Prawie co dziesiąty słuchacz został wolontariuszem, a ponad 10% wskazało również, że realizuje inne role, takie jak np: zostałem radnym (0,4%), podjąłem prace zarobkową (2,0%), zostałem członkiem innej organizacji społecznej (7,8%).

Wśród osób, które zaznaczyły odpowiedź *zostałem członkiem samorządu uniwersytetu* najczęściej występowały kobiety, osoby najstarsze, a osoby do 59 roku życia częściej niż osoby z przedziału wiekowego 60 - 79 lat, osoby ze średnim i wyższym wykształceniem, wyodrębnione w kategorii wykonywany zawód jako nauczyciele, osoby utrzymujące się ze świadczeń emerytalnych oraz osoby owdowiałe. (por. załącznik C, tab. 21)

Na temat działaczy samorządu UTW Z. Zaorska pisze tak: (...) W*ażne by byli przekonani o potrzebie rozwoju samorządu, zżyci z zespołem i potrafili wzmacniać, zachęcać, okazywać uznanie członkom grupy. Sprzyja ich aktywności ogólna sytuacja wśród słuchaczy, a zwłaszcza poczucie związku z UTW, identyfikacja z jego celami, uznawanie zwyczajów, norm,wartości, które uczestnicy przyjmują za własne. Pomocna jest atmosfera samorządności*

przenikająca stosunki koleżeńskie, pomagająca odkryć zdolności organizacyjne u konkretnych osób, które mogą kierować lub pomagać w realizacji wybranego zadania (...). Zagrożeniem dla samorządności są osoby nadmiernie aktywne, autorytarne, lecz również nieaktywne, bez inicjatywy.(...) Nie należy rezygnować z dążenia, by słuchacze UTW próbowali swych sił w warunkach sprzyjających ich decydowaniu o sobie samych. Tylko postawa odpowiedzialności za siebie i innych czyni ludzi starszych aktywnymi członkami społeczności, daje poczucie przydatności i nadaje sens ich życiu[65].

Inną rolą realizowaną dzięki UTW jest rola wolontariusza. Wśród osób które zostały wolontariuszami najczęściej były kobiety, osoby do 59 roku życia, osoby z wykształceniem podstawowym i zasadniczym zawodowym, utrzymujące się ze świadczeń rentowych, oraz wyodrębnione w kategorii stan cywilny jako panna/kawaler i osoby owdowiałe oraz osoby wyodrębnione w kategorii wykonywany zawód jako pracownicy ochrony zdrowia.

Wśród osób, które dzięki UTW zostały członkami innej organizacji społecznej najczęściej byli mężczyźni, osoby do 59 roku życia, osoby posiadające wykształcenie wyższe , wyodrębnione w kategorii wykonywany zawód jako inżynierowie , oraz osoby utrzymujące się ze świadczeń emerytalnych, a także mieszkające z dziećmi.

Jak wynika z powyższych danych UTW aktywizuje raczej w ramach własnych działań: poprzez prace samorządowe słuchaczy, ich udział w sekcjach koleżeńskich, uczestnictwo w różnych akcjach organizowanych przez UTW, głównie w środowisku lokalnym. Należałoby dodać, że wskaźnikiem sposobu aktywizacji środowiska lokalnego dokonywanym przez słuchaczy UTW może być zachęcanie innych do uczestnictwa w UTW. Przypomnijmy, że dla ponad 70% słuchaczy uniwersytetów źródłem informacji zachęcającym do wzięcia udziału w zajęciach UTW były rozmowy z słuchaczami uniwersytetów.

7.5.3. Przynależność słuchaczy do organizacji społecznych

Częścią realizowanych przez mnie badań była również ocena aktywności społecznej słuchaczy rozumianej jako udział w różnego rodzaju szeroko pojętych organizacjach pozarządowych. Z badania wynika, że ponad połowa respondentów należy do rozmaitych organizacji, dokładnie 317 na 598 ogółu badanych.

[65]Z. Zaorska, Samorządność *i samorządy w Uniwersytetach Trzeciego Wieku ,w:* Ludzie starsi w trzecim tysiącleciu..., op. cit., s. 136.

Wykres 17

Przynależność do organizacji /w %/ N 317

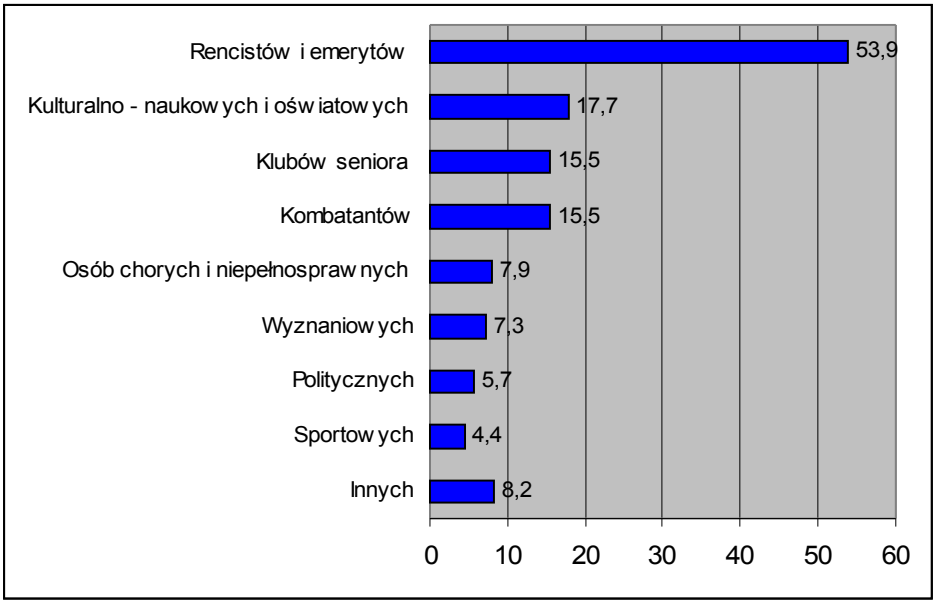

Źródło: badania własne. (możliwość wielokrotnego wyboru odpowiedzi)

Z przedstawionego wykresu wynika, że słuchacze najczęściej należą do Związku Emerytów i Rencistów. Do organizacji kulturalno – oświatowych należy około 18% spośród wszystkich należących do organizacji omawianego typu, nieco mniej badanych należy do klubów seniora i organizacji kombatantów. Do organizacji wyznaniowych należy nieco ponad 7% spośród deklarujących przynależność do innych niż UTW organizacji, niespełna 6% należy do organizacji politycznych i prawie 8% do organizacji chorych i niepełnosprawnych, do organizacji sportowych ponad 4%, a ponad 8% do innego rodzaju, w tym organizacji: ekologicznych, kobiecych i lokalnych takich jak np. koła miłośników ziemi

Do Związku Rencistów i Emerytów najczęściej należą kobiety. (por. zał. C, tab. 34), osoby z najmłodszej kategorii wiekowej, posiadające wykształcenie zasadnicze zawodowe i podstawowe oraz średnie stosunkowo częściej niż osoby z wykształceniem wyższym, osoby wyróżnione w kategorii samodzielność zamieszkania jako będące w związku małżeńskim, renciści częściej niż emeryci.

Do klubów seniora należą najczęściej kobiety, osoby w wieku 60- 79 lat, posiadające wykształcenie wyższe oraz osoby będące w związku małżeńskim, nauczyciele, częściej także emeryci niż renciści.

Do organizacji kombatantów najczęściej należą mężczyźni, wśród osób wyodrębnionych ze względu na kategorię wiekową zdecydowanie najczęściej osoby najstarsze, poza tym osoby posiadające wykształcenie podstawowe i zasadnicze zawodowe, osoby owdowiałe, renciści stosunkowo częściej niż emeryci.

Do organizacji politycznych zdecydowanie częściej niż kobiety należą mężczyźni, poza tym :częściej osoby powyżej. 59 roku życia niż młodsze, wśród osób wyodrębnionych w kategorii wykształcenie najczęściej osoby z wykształceniem wyższym. Ponadto stosunkowo często należały tu osoby rozwiedzione oraz pracownicy biurowi i nauczyciele.

Do organizacji kulturalno – naukowych zdecydowanie częściej niż kobiety należą mężczyźni , wśród osób wyróżnionych według innych kryteriów najczęściej były to osoby: do 59 roku życia, posiadające wyższe wykształcenie, panny i kawalerowie, a także osoby rozwiedzione, emeryci częściej niż renciści , a najczęściej nauczyciele.

Do organizacji osób chorych i niepełnosprawnych najczęściej należą kobiety, osoby najmłodsze do 59 roku życia , reprezentujące wykształcenie podstawowe i zas. zawodowe, a także panny i kawalerowie oraz osoby owdowiałe częściej niż osoby posiadające inny stan cywilny, osoby mieszkające samodzielnie, częściej także emeryci niż renciści.

Do organizacji wyznaniowych najczęściej należą mężczyźni, osoby do 59 roku życia, reprezentujące najniższy poziom wykształcenia, częściej panny i kawalerowie oraz osoby rozwiedzione niż osoby reprezentujące inny stan stan cywilny, najczęściej osoby mieszkające z dziećmi, emeryci częściej niż renciści. Do organizacji sportowych najczęściej należą mężczyźni, osoby do 59 roku życia, osoby posiadające wykształcenie wyższe i średnie zdecydowanie częściej niż osoby z wykształceniem podstawowym i zasadniczym. zawodowym, osoby rozwiedzione, a także zamężne lub żonate, a wśród osób wyodrębnione w kategorii samodzielność zamieszkania : osoby samotne.

7 .6 Aktywizacja intelektualna prowadzona w UTW

7.6.1. Formy aktywizacji intelektualnej prowadzonej w UTW.

Gerontologia interwencyjna , nie tylko opisuje i wyjaśnia problemy starzenia sie, ale także stara się coś zmienić, w sytuacji ludzi starszych, głównie poprzez działania profilaktyczne i rehabilitacyjne. Jednakże zarówno profilaktyka jak i rehabilitacja nie ograniczają się już do medycyny i spraw związanych ze zdrowiem somatycznym. Do starości trzeba przygotować się także intelektualnie i emocjonalnie, a gdy ona nadejdzie nie zaprzestawać uczenia się.

Jednym z zadań UTW jest aktywizacja intelektualna, społeczna i fizyczna swoich słuchaczy, poprzez organizację następujących form zajęć: wykłady specjalistów z różnych dziedzin, zajęcia seminaryjne z różnych dyscyplin (głównie z dyscyplin objętych wykładami), zespoły, sekcje i koła zainteresowań , warsztaty, kursy, lektoraty języków obcych, zorganizowane uczestnictwo w programach instytucji upowszechniających kulturę i sztukę (kina, teatry, filharmonie i inne) , różne formy wycieczek krajowych i zagranicznych , oraz inne działania z zakresu profilaktyki gerontologicznej rozumianej szeroko jako różne sposoby przeciwdziałania negatywnym skutkom starzenia się człowieka.

W dalszej części pracy scharakteryzuję poszczególne form zajęć w UTW, dokonam tego na podstawie materiałów pochodzących z ankiety skierowanej do zarządzających UTW, badania dokumentów m. in. : informatora o działalności UTW w roku 2003/2004 oraz analizy treści wybranych stron internetowych redagowanych przez UTW.

1.*Wykłady*

Podstawową formą działalności wszystkich uniwersytetów są wykłady, czyli przekaz ustny odpowiednio uporządkowanych wiadomości przez nauczyciela oraz ich recepcji przez uczących się. Wykład to forma kształcenia za pomocą żywego słowa, ma swobodny charakter i nie jest związana ze sprawdzaniem umiejętności i wiadomości nabytych przez słuchaczy[66].

Tematyka wykładów na UTW jest różnorodna. Jednym z głównych zagadnień jest ochrona zdrowia i medycyna związana z chorobami wieku starszego, również medycyna naturalna i dietetyka. Wykłady z ochrony zdrowia prowadzone są prawie w każdym z

[66]K. Przyszczypkowski, *Dorosłość jako kategoria pedagogiczna* w: Podstawy edukacji dorosłych, pod red. D. Jankowski ,K Przyszczypkowski, J. Skrzypczak, Poznań 1996, s.114.

badanych UTW w Polsce: w *43 na 45 badanych.* Ponadto poszczególne UTW proponują tematykę wykładów, na którą mają wpływ preferencje słuchaczy (większość UTW proponuje słuchaczom wypełniemie ankiety dotyczącej preferowanej tematyki zajęć), a także istniejąca w miejscu działania UTW możliwość doboru wykładowców. Poza zagadnieniami z ochrony zdrowia wykłady najczęściej dotyczą tematyki: psychologii, literatury, historii, historii sztuki, socjologii, ekonomii i polityki oraz innych zagadnień, w tym również wiedzy na temat zamieszkiwanego regionu.

2.Sekcje , seminaria, zespoły i koła zainteresowań

Celem prowadzenia seminarium jest pogłębienie wiadomości z danej dyscypliny wiedzy . Polega na samodzielnym opracowywaniu wybranych zagadnień naukowych przez uczestników oraz dyskusjach nad tymi zagadnieniami. W UTW realizowane są zajęcia typu seminaryjnego, często wzbogacane własną twórczością[67].

Twórczość w starszym wieku może przyczynić się do dalszego rozwoju człowieka . Świadomość twórcza jest najwyższym ogniwem ludzkiego intelektu, to stale towarzyszące poczucie potrzeby dodawania czegoś nowego do rzeczywistości, oparte na samokrytycyzmie, krytycyzmie i rozbudzeniu intelektu, wyobraźni i intuicji. Osoby znajdujące się w tzw. trzecim wieku, są niejako uprzywilejowane jeśli chodzi o świadomość twórczą. Mają za sobą wiele doświadczeń, zmuszających do pokonywania trudności w różnorodnych okolicznościach do wykazania własnej pomysłowości, aktywności i inicjatywności . Według niektórych to właśnie długie życie sprzyja raczej kształtowaniu świadomości twórczej niż ją uniemożliwia[68].

Proces twórczy rozumiany jest jako zainicjowany w świadomości ciąg myślowy ukierunkowany na jakieś zagadnienie, czy określoną rzeczywistość, stale uzupełniany i wzbogacany nowymi obserwacjami lub przemyśleniami Proces ten pomaga patrzeć na rzeczywistość mniej fragmentarycznie niż zwykle, pełniej i stale doskonalić obraz widzenia

[67]J.Halicki, Edukacja seniorów op. cit., s. 148.

[68]Pod względem stopnia świadomości twórczej, można wyróżnić wśród osób w trzecim wieku trzy grupy :

- osoby mające rozbudzoną świadomość twórczą (naukowcy, badacze, aktorzy, muzycy, literaci, artyści i malarze
- osoby nie wiedzące, jakie w nich tkwią możliwości twórcze, ale cechujące się aktywnością, pomysłowością, krytycyzmem i odwagą w pokonywani trudności czy nie bojące się nowości.
- osoby , które są bierne intelektualnie, wyobrażeniowo itp. niezdolne do pokonywania przeszkód, poznawania czegoś nowego, niezdolne do wysiłku umysłowego. Za: H. Duczmal – Pacowska, *Świadomość twórcza jako czynnik wzmacniający siły umysłu w tzw. trzecim wieku* w: Księga jubileuszowa wydana z okazji XV- lecia Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Warszawie, Warszawa 2000, s.149- 165.

rzeczywistości. Sprzężony jest jak najściślej z procesem poznawania, dla którego nie ma właściwie ani granic ani przerw czasowych . Trwa on u osób rozbudzonych twórczo do końca ich życia, jeśli pozwala im na stan zdrowia. Jeśli natomiast proces ten nie został jeszcze rozbudzony, to istnieje nadal możliwość ożywienia potencjału u osób trzeciego wieku. Każda praca, zmierzająca do podtrzymania rozbudzonego procesu twórczego w trzecim wieku lub jego rozbudzenia jest ważna dla tych osób z dwóch przynajmniej powodów : dla samopoczucia jednostki i dla jej sprawności umysłowej. Według Haliny Duczmal-Pacowskiej (prowadzącej kilkuletnie obserwacje słuchaczy sekcji plastycznej w jednym z warszawskich UTW[69]), w trzecim wieku rozbudzanie lub podtrzymywanie takiej świadomości, działa regenerująco na siły psychiczne człowieka, zapobiega stanom depresyjnym.

Na podstawie przeprowadzonych badań mogę wskazać te formy zajęć w UTW, które mogą mieć wpływ na proces twórczy osób starszych. Są to m. in. : s*ekcje, zespoły, lub koła*: literackie, żywego słowa, muzyczne, chóry, plastyczne, malarskie, warsztaty samorealizacji, teatralne, sceniczne, rękodzieła artystycznego, ogrodniczo – kwiaciarskie, artystyczne układanie roślin, kronikarskie, redakcyjne, kulinarne, robótek ręcznych, tkactwa, haftu i sekcja fotograficzna[70].

Na podstawie zebranego materiału badawczego, spróbowałam także przedstawić, w formie tabelarycznej, rodzaje i treści proponowanych zajęć, które były prowadzone w roku 2003/2004 w UTW .W tabeli przedstawiłam tylko te UTW, które powstały po roku 2000 r. i zostały nie ujęte w zestawieniu dotyczącym tematyki wykładów, który zamieściłam w aneksie. (por. załącznik D)

[69]Halina Duczmal Pacowska od 1989 r. prowadziła sekcje plastyczną UTW w której wprowadzono zajęcia „gimnastyki umysłu przez malarstwo"

[70]Na podstawie badania dokumentów oraz ankiety dla zaczadzających UTW. W aneksie przedstawiłam tabele zawierające treści i formy zajęć w UTW zaprezentowaną w Informatorze o Działoności UTW 2003/2004.

Tabela 16

Treść i formy zajęć proponowane przez wybrane UTW w roku 2003/2004

LP	Miejsce działania UTW	Formy zajęć	Tematyka wykładów
1.	Oborniki Śląskie	Wykłady, dyskusje, lektoraty, zespoły zainteresowań (wokalny), wycieczki	Historia, zdrowie, aktywność fizyczna, zagadnienia psychologiczno pedagogiczne
2	Tomaszów Lubelski	Wykłady dyskusje, lektoraty, zespoły zainteresowań (dziennikarski, dyskusyjny), zorganizowane wycieczki	Wiedza o zdrowiu, wiedza o regionie, kraju i świecie, wiedza o kulturze i sztuce
3	Suwałki	Wykłady, zajęcia terapeutyczne, lektoraty, zajęcia ruchowe (pływalnia, ćwiczenia ruchowe na sali gimnastycznej , wycieczki piesze do miejscowych zakładów pracy	Literatura, edukacja osób starszych, psychologia, polityka, socjologia, historia regionu, i Polski, nauki społeczne (W założeniu kształcenie ma być 5-letnim cyklem)
4	. Suwałki II*	Lektoraty, wycieczki, sekcje, , wykłady, dyskusje, zespoły zainteresowań,(chór, rękodzieło, sekcja plastyczna)	Profilaktyka zdrowia fizycznego i psychicznego, edukacja, różne formy aktywizacji życiowej
5.	Puławy	Wykłady	Literatura polska, historia Polski i historia sztuki, religie świata, , historia Puław, historia Czartoryskich, kultura
6.	Pabianice	Wykłady, lektoraty, zespoły zainteresowań (plastyka, informatyka, turystyka), wycieczki, spotkania towarzyskie	Medycyna, (zdrowie, diabetologia, onkologia, kardiologia), psychologia, historia regionu, Polski i świata, literatura, sztuka, geografia, zagadnienia społeczne, muzyka, astronomia
7.	Rybnik	Wykłady, dyskusje lektoraty, zajęcia ruchowe (gimnastyka usprawniająca ,jogging), zespoły zainteresowań, (literacki, filozoficzny, robótki ręczne, brydżowy) spotkania towarzyskie,	Literatura (w tym spotkania z literatami, , psychologia , polityka (dot, również zagadnień Unii Europejskiej), zagadnienia prawne, medycyna konwencjonalna i niekonwencjonalna, , historia, zagadnienia techniczne
8	. Gdańsk	Wykłady, lektoraty, zajęcia ruchowe, wycieczki, warsztaty (komputerowe, artystyczne i psychologiczne) , zespoły zajmujące się poradnictwem prawnym , pogotowie psychologiczne	Medycyna, historia, przyroda, literatura
9.	Zielonka	Wykłady, lektoraty, wycieczki (kino, teatr, wystawy), uczestnictwo w imprezach programowych domu kultury w Zielonce	Zagadnienia związane z kulturą: sztuka, literatura. Psychologia, medycyna, geografia z turystyką
10.	Nowy Sącz	Wykłady, sekcje (społeczno – ekonomiczna, przyrodoznawstwa, nauk medycznych profilaktyki zdrowia), seminaria, kursy (komputerowe), lektoraty, zajęcia ruchowe, wycieczki piesze	Kulturoznawstwo, medycyna i zagadnienia dot. ochrony zdrowia, zagadnienia społeczno–ekonomiczne, przyrodoznawstwo. (Wykłady maja charakter cykliczny)
11.	Wałbrzych	Wykłady, dyskusje (kluby dyskusyjny: literacki, polityczny, religioznawczy) , zajęcia terapeutyczne (arteterapia, kinezjologia edukacyjna), lektoraty, zajęcia ruchowe (gimnastyka, aerobik wodny pływanie), zespoły zainteresowań (warsztaty malarskie, tkackie, poetyckie, komputerowe), sekcje (turystyczna)	Literatura, historia, psychologia, medycyna, religioznawstwo, sztuka, muzyka

12.	Gdynia	Wykłady, lektoraty, zajęcia ruchowe (tańce integracyjne, choreoterapia), wycieczki, zespoły zainteresowań	Historia (w tym historia Pomorza), język polski, medycyna, biologia, psychologia socjologia, sztuka(literatura, muzyka, malarstwo), geografia
13.	Słupsk	Wykłady, zajęcia ruchowe (gimnastyka), dyskusje, zajęcia terapeutyczne (medycyna naturalna), lektoraty, sekcje i zespoły zainteresowań (biologiczna, historyczna, brydżowa, szachowa, muzyczna)	Nauka, gospodarka, medycyna
14.	Sosnowiec	Wykłady, lektoraty, zespoły zainteresowań, sekcje (historia sztuki, literacko – muzyczna, psychoanalizy, turystyczna)	Geografia, medycyna, psychologia, problemy regionu i miasta, literatura, kultura(tradycja polska, kultura regionu)
15	Jastrzębie Zdrój	Wykłady, lektoraty, wycieczki	Psychologia, socjologia, literatura, pedagogika, fizyka, chemia, medycyna
16.	Chełm	Wykłady, zespoły zainteresowań, (przygotowanie potraw, manualne wykonywanie ozdób), zajęcia ruchowe, wycieczki, lektoraty	Wiedza o zdrowiu, historia
17.	Krosno	Wykłady, sekcje, seminaria, klub seniora, warsztaty, wycieczki	Historia (w tym historia zamieszkiwanego regionu), ochrona zdrowia, psychologia
18	Sopot	Wykłady, lektoraty, warsztaty kierunkowe (historia sztuki, filmowe, psychologiczne, komunikacja interpersonalna, inne: gimnastyczne, kuchnie świata, samoobrona, turystyka, taniec, choreoterapia, artystyczne, komputerowe)	Cykl kształcenia trwa dwa lata. Na kierunkach filozoficzno – historycznym, społecznym, profilaktyka zdrowia, prawnym
19.	Gliwice	Wykłady, seminaria (psychologiczne, literackie, medyczne), lektoraty, zajęcia ruchowe (gimnastyka lecznicza, rehabilitacyjna, inhalacje cykliczne w grocie solnej , pływanie), kurs samoobrony	Ochrona zdrowia, i elementy medycyny, historia miasta, kultura i sztuka (literatura, malarstwo, muzyka,teatr,), psychologia

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety skierowanej do zarządzających UTW

3.Sekcje, warsztaty, kursy komputerowe i lektoraty

UTW umożliwiają swoim słuchaczom rozwijać praktyczne umiejętności, których posiadanie staje się wartością wysoko cenioną przez współczesne społeczeństwo. Uniwersytety stwarzają szansę korzystania z narzędzi współczesnej kultury, poprzez organizowanie zajęć mających na celu naukę posługiwania się wybranymi programami komputerowymi, korzystania z internetu, a także naukę języków obcych.

UTW powszechnie prowadzą zajęcia w formie lektoratów języków obcych. Z 45 badanych UTW w Polsce tylko 5 nie prowadziło takich zajęć. Najbardziej liczne grupy słuchaczy spotykają się na lektoracie języka angielskiego i niemieckiego ,dlatego lektoraty z tych języków są najczęściej prowadzonymi w UTW. Niektóre UTW organizują również lektoraty z języków: francuskiego, włoskiego, esperanto (Białystok, Kraków, Łódź, Szczecin) . Sporadycznie prowadzone są lektoraty języków: rosyjskiego (Wrocław), japońskiego (Łódź), czeskiego (Wałbrzych), (por. zał. D)

W roku, w którym przeprowadzałam badania zajęcia z informatyki nie były powszechnie realizowanymi w UTW, wiele z nich jeszcze nie prowadziło takich zajęć.[66] Na 45 zbadanych UTW 25 prowadziło zajęcia z obsługi komputera, były to m. in. UTW w: Katowicach, Lublinie, Świebodzinie, Stargardzie Szczecińskim, Toruniu, Rzeszowie, Lesznie, Zielonej Górze, Częstochowie, Łodzi,, Elblągu, Gorzowie Wielkopolskim, Tomaszowie Mazowieckim, Pabianicach, Rybniku, Gdańsku, Nowym Sączu, Wałbrzychu, Krośnie, Sopocie, Olsztynie, Poznaniu, a także Mokotowski UTW w Warszawie oraz UTW przy Centrum Kształcenia Podyplomowego w Warszawie.
Kilka UTW zadeklarowało zorganizowanie tego typu zajęć w najbliższym czasie.

Niektórzy organizatorzy UTW podkreślili również, że wspomniane zajęcia nie odbywają się z dwóch powodów: nie wzbudzają zainteresowanie słuchaczy, albo UTW nie mają możliwości zorganizowania takich zajęć z powodu braku odpowiedniej kadry uczącej, a także pracowni komputerowej. Poniżej przedstawię kilka przykładowych opinii na temat zainteresowania zajęciami komputerowymi wśród słuchaczy:

- *Zainteresowanie było niewielkie brak pracowni komputerowej w UTW, nie ma gdzie poćwiczyć, szkoła wyższa gdzie były organizowane zajęcia jest daleko od centrum i słuchacze nie chcą dojeżdżać, dodatkowy problem to odpłatność* (UTW Oświęcim),

- *Prowadzimy takie zajęcia w ramach sekcji komputerowej, cieszą się dużym zainteresowaniem* (UTW Pabianice),

- *Takie zajęcia mają swoich zwolenników, ale są i tacy którzy uważają, że nie dadzą sobie rady*(UTW Rybnik),

- S*łuchacze nic nie mówią na ten temat, nikt nie wystąpił z propozycją dotyczącą zorganizowania takich zajęć, mamy zamiar nawiązać współpracę w tej sprawie z gimnazjum* (UTW Zielonka),

- *Zainteresowanie jest bardzo duże , zajęcia cieszą się ogromną popularnością*(UTW Katowice),

- *Zamierzamy zorganizować taki kurs, na wniosek słuchaczy* (Mazowiecki UTW w Warszawie). Podobna wypowiedź UTW z Białegostoku: J*esteśmy stale dopingowani przez naszych słuchaczy do wprowadzenia takich zajęć, ale nie mamy swoich komputerów, a na razie brak nam środków na zakup nawet na nasze potrzeby.*

[66]Obecnie ze względu na możliwość otrzymania dofinansowania w formie grantów z Polsko – Amerykańskiej Fundacji Wolności z przeznaczeniem na realizację zajęć z obsługi komputera coraz więcej UTW proponuje różne formy edukacji komputerowej.

- *Zajęcia prowadzimy od kilku lat, zainteresowanie rośnie, obecnie mamy trzy poziomy zaawansowania*" (UTW Lublin)

- *Organizowaliśmy takie zajęcia i uruchomimy je ponownie, bo istnieje ogromne zainteresowanie tą tematyką* (UTW Świebodzin)

- *Prowadzimy zajęcia, ale zainteresowanie jest średnie, bo większość nie posiada własnych komputerów.* (UTW Rzeszów)

- *Próbowaliśmy zorganizować zajęcia z obsługi komputera, ale zainteresowanie było niewielkie, a szkoda, bo nasza biblioteka jest skomputeryzowana, mamy ponad 100 komputerów , Internet i wydawnictwa multimedialne* (UTW Koszalin)

- *Próbowaliśmy, ale słuchacze nie przejawiają wielkiego zainteresowania tą tematyką, niewielu posiada własny komputer* (UTW Jelenia Góra)

- *Prowadzimy takie kursy wspólnie z centrum edukacji młodzieży, zajęcia prowadzą studenci uczelni patronackiej* (UTW Nowy Sącz),

- *Prowadzimy takie zajęcia w ramach „Otwartych Szkół", na terenie szkół podstawowych, i gimnazjalnych w Gdyni. Zainteresowanie jest duże*".(UTW Gdynia),

Na podstawie analizy wybranych projektów badawczych dotyczących wykorzystania nowoczesnych sposobów komunikowania się przez osoby z różnych grup wiekowych , wynika, że osoby starsze są stosunkowo rzadkimi użytkownikami komputera i internetu, niewielki odsetek starszych zna już zachodnie języki obce. Z kolei badania pilotażowe przeprowadzone jako etap wstępny moich badań pokazały, że wprowadzanie zajęć z obsługi komputera, w niektórych UTW, spotyka się z różnym odbiorem ze strony słuchaczy. Często podkreślano, że słuchacze nie odczuwają potrzeby uczestniczenia w tego typu zajęciach , prawdopodobnie dlatego, że zarówno obsługę komputera jak i komunikowanie się za pośrednictwem internetu nie traktują jako coś co może mieć wpływ na poprawę jakości ich życia. Potwierdzają to również niektóre wypowiedzi zacytowane powyżej. Dlatego w jednym z pytań ankiety adresowanej do słuchaczy UTW zadałam pytanie o to, czy następujące umiejętności mogą ułatwiać im życie :

- - obsługi wybranych programów komputerowych,
- - obsługi internetu,
- - posługiwania się telefonem komórkowym, oraz
- - umiejętność posługiwania się językiem obcym.

Z badania wynika, że słuchacze doceniają istotność posiadania określonych umiejętności

.

– **Wykres 18**

Opinie dotyczące umiejętności mogących pomagać w życiu badanym osobom /w %/

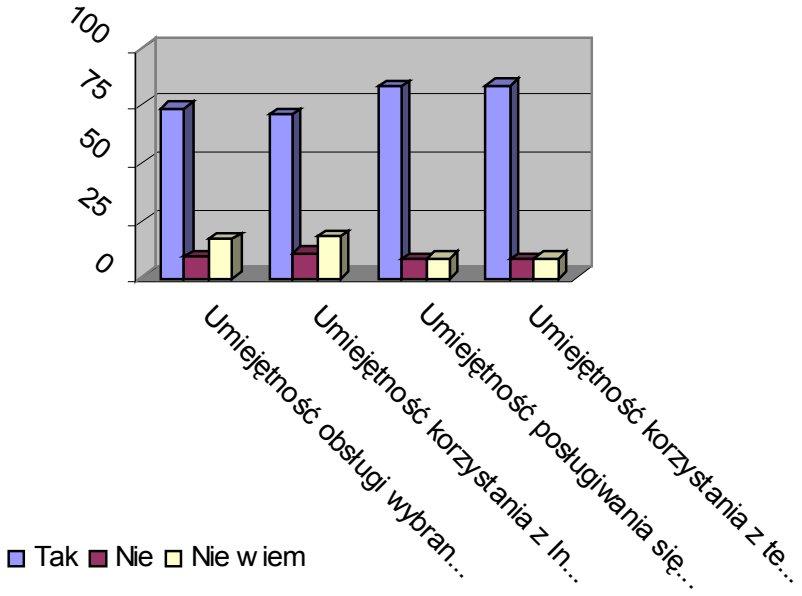

Źródło: badania własne.

Badani stwierdzili, że posiadanie wskazanych umiejętności może pomóc im w życiu. Najczęściej wymieniano - umiejętność korzystania z telefonu komórkowego. Podobnie badani ocenili przydatność znajomości języka obcego prawie 83% stwierdziło, że znajomość ta przydaje się. Nieco niższy odsetek badanych uznał, że mogą pomagać im umiejętności związane z obsługą komputera, uznało tak prawie 74%. Na pytanie o to, czy umiejętność korzystania z internetu ułatwia życie odpowiedzi twierdzącej udzieliło niespełna 71% badanych. Odsetek odpowiedzi *nie wiem* , który w przypadku oceny wykorzystania internetu był znaczny, zaznaczyła ja prawie co piąta osoba, może sugerować , że trudno ocenić słuchaczom możliwości jakie daje komunikacja przez internet. Na podstawie powyższych danych mogę natomiast stwierdzić, że zainteresowanie umiejętnościami, które uznałam w badaniu za mogące przydać się w życiu osobom starszym, wymieniane są najczęściej przez osoby z najmłodszej kategorii wiekowej,osoby reprezentujące wykształcenie wyższe, osoby mieszkające z dziećmi, a także wyodrębnione w kategorii wykonywany zawód jako inżynierowie. (por. załącznik C tab.17, 18, 19, 20) Podobne zależności przedstawiono również w ogólnopolskich badaniach dotyczących posiadania komputerów, dostępu do

internetu, a także telefonów komórkowych oraz umiejętności związanych z ich obsługą. Te wyniki mogą sugerować, że wprowadzenie zajęć z obsługi komputera i komunikacji przez internet jest ważnym zadaniem dla UTW. Sadzę jednak, że warto byłoby wybrać takie metody nauczania, które są adekwatne do szczególnych cech osób starszych , zwłaszcza ich predyspozycji poznawczych.

7.6.2. Ulubione zajęcia oraz wpływ UTW na rozwój zainteresowań słuchaczy

Wykres 19

Formy zajęć najchętniej uczęszczanych.

Najchętniej uczęszczane zajęcia proponowane przez UTW /w %, N=596/

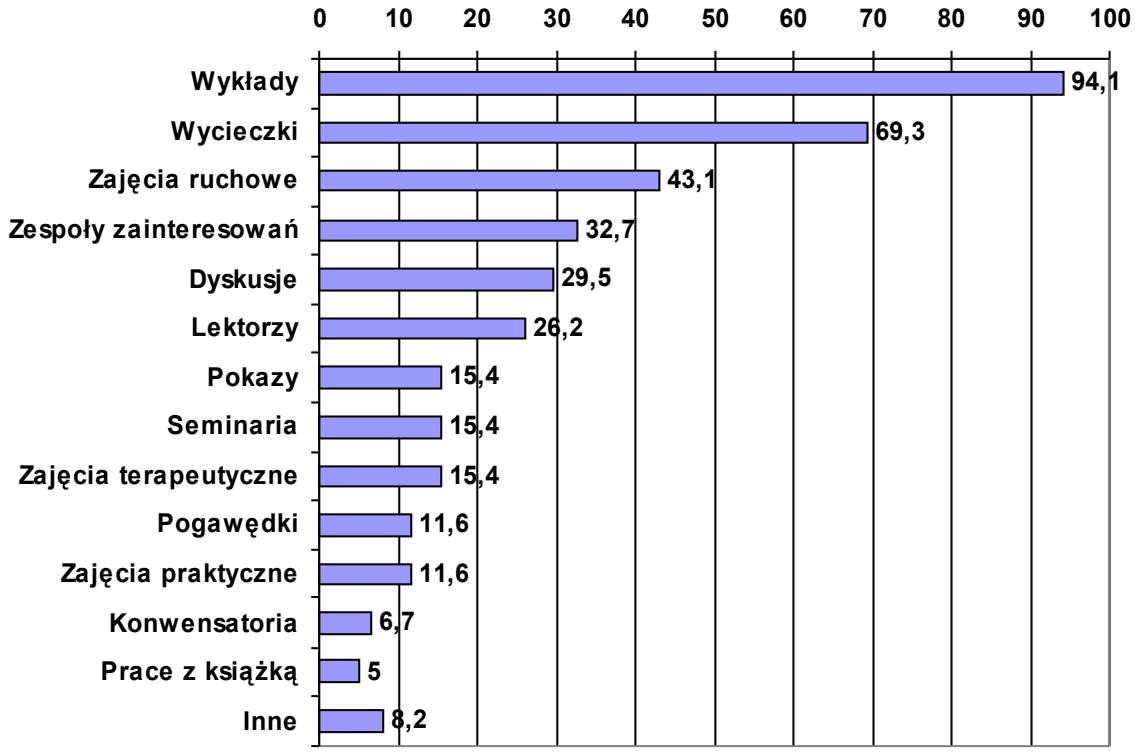

Źródło: badania własne. Możliwość udzielenia wielokrotnego odpowiedzi

Dla ponad 94% badanych słuchaczy najchętniej uczęszczaną formą zajęć są wykłady[68], wycieczki dla prawie 70%, zajęcia ruchowe dla ponad 43,%, spora część badanych chętnie uczestniczy również w zespołach zainteresowań, dyskusjach i lektoratach. Seminaria, i zajęcia terapeutyczne wskazywane są z podobną częstością. Pozostałe zajęcia

[68]Por. badania R. Koniecznej – Woźniak, Uniwersytety Trzeciego Wieku..., op. cit.

wybierane są raczej sporadycznie: pogadanki wybierało nieco ponad 11% badanych, a zajęcia praktyczne niespełna 12%, konwersatoria niecałe 7%. Wskazywano także na inne formy ulubionych zajęć, takich jak: wczasy w ogrodach działkowych, udział w różnorodnych imprezach kulturalnych, wyjścia do teatru, kina i filharmonii, udział w realizacji określonych projektów jako wolontariusz UTW.

Mężczyźni częściej niż kobiety preferują dyskusje i konwersatoria. Kobiety natomiast znacznie częściej niż mężczyźni wybierały zajęcia praktyczne, zajęcia terapeutyczne, lektoraty, zajęcia ruchowe oraz wycieczki.

Osoby z wykształceniem wyższym częściej niż osoby z niższym poziomem wykształcenia preferują zajęcia terapeutyczne, lektoraty oraz wycieczki. (por. załącznik C tab.12) Na pytanie o to, czy zajęcia na UTW rozbudzają nowe zainteresowania uzyskano takie odpowiedzi:

Wykres 20

Wpływ UTW na rozwój zainteresowań słuchaczy /%/

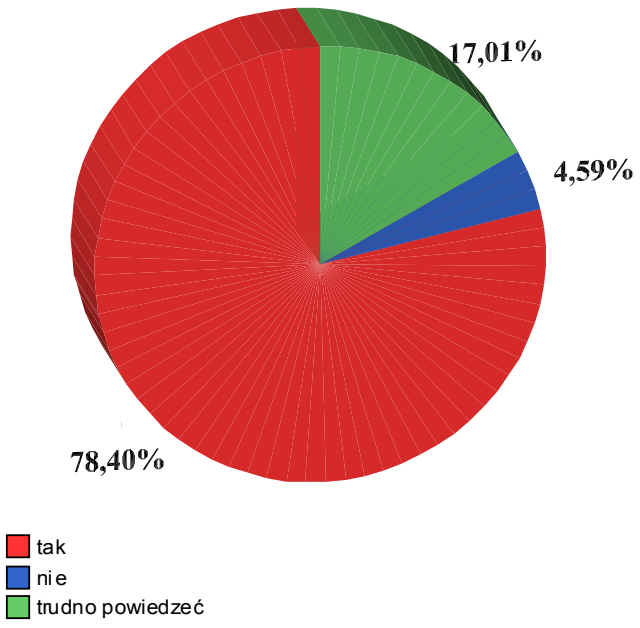

Źródło: opracowanie własne.

Znaczna większość badanych stwierdziła, że dzięki zajęciom w UTW rozwinęła lub rozbudziła w sobie nowe zainteresowania.

Najczęściej odpowiedzi twierdzącej na pytanie o wpływ uniwersytetu na powstanie nowych lub rozwój istniejących już zainteresowań udzielali: mężczyźni, osoby między 60 –79 lat, osoby posiadające wykształcenie podstawowe i zasadnicze zawodowe, mieszkające ze współmałżonkiem , renciści nieco częściej niż emeryci. (por. załącznik C tab.16, 13)

Jeśli chodzi o rodzaj rozwijanych lub wzbudzonych zainteresowań, co prezentuje poniższy wykres, słuchacze wskazali najczęściej na uprawianie turystyki, następnie na nauki humanistyczne (zaklasyfikowałam tu m.in. historię, historię sztuki, literaturę), które stanowią sferę zainteresowań częściej niż co trzeciego słuchacza. Zajęcia ruchowe wskazało prawie 30% badanych, podobnie jak wiedzę o świecie współczesnym. Zainteresowania artystyczne rozwija co piąty badany, psychologia i medycyna wzbudza stosunkowo niewielkie zainteresowanie odpowiednio u 14% i 13% badanych. Nauki o ziemi, nauki ścisłe i informatyka są przedmiotem zainteresowania stosunkowo nielicznej grupy słuchaczy podobnie jak uczestnictwo w kulturze (rozumiane jako wyjścia do kina , teatru, filharmonii, galerii i innych miejsc spotkania z żywą kulturą).

Wykres 21

Zajęcia UTW, które rozbudziły nowe zainteresowania słuchaczy /w %/

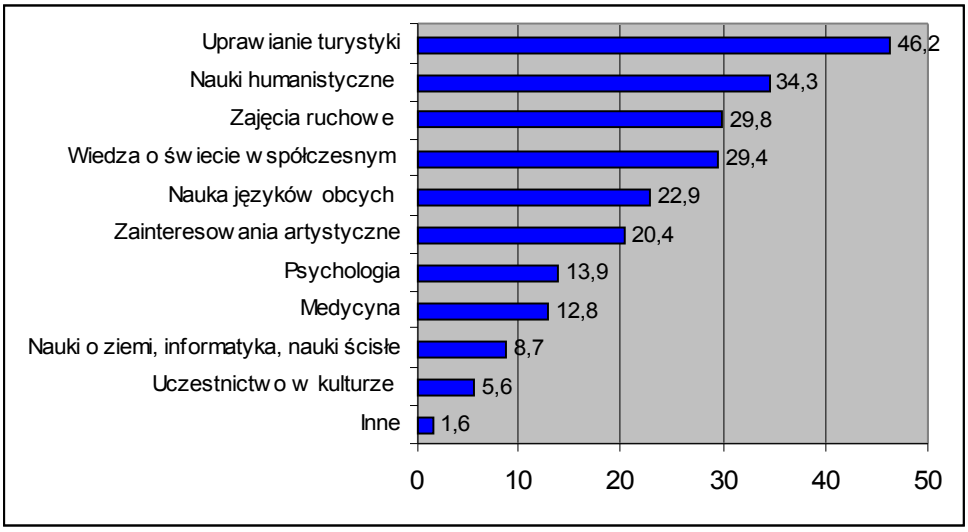

Źródło: badania własne.

W badaniu widać wyraźne różnice między zainteresowaniami wskazywanymi przez mężczyzn i przez kobiety. Zauważalne jest też to, iż osoby posiadające wyższy poziom wykształcenia wskazywały inne zainteresowania niż osoby z niższym poziomem wykształcenia.

Uprawianie turystyki najczęściej preferują mężczyźni, osoby najmłodsze - do 59 lat, posiadające wykształcenie wyższe, będące nauczycielami, utrzymujące się ze świadczeń rentowych, mieszkające samodzielnie, oraz osoby rozwiedzione i owdowiałe. Można przypuszczać, że zainteresowania turystyczne słuchaczy mogą wynikać z charakteru i celu realizacji różnych form turystyki w UTW, która zazwyczaj poza funkcjami rozwoju zainteresowań pełni funkcję integracyjną. Najczęstszym celem uczestnictwa w wycieczkach jest poznanie własnego regionu, obserwacja otoczenia i nabywanie wiedzy o nim, zwiedzanie muzeów i wystaw, wycieczki autokarowe po Polsce, a w ostatnim czasie coraz częściej wycieczki zagraniczne.

Znaczny odsetek zainteresowanych wykładami humanistycznymi, wynikać może z faktu, że przeważającą większość słuchaczy stanowią kobiety, wpływ na to może mieć również poziom wykształcenia słuchaczy, a także charakter wykonywanego w przeszłości zawodu. W moim badaniu nauki humanistyczne najczęściej preferowały właśnie kobiety, osoby powyżej 59 roku życia, osoby z wykształceniem wyższym, zamieszkujące ze współmałżonkiem, zdecydowanie częściej emeryci niż renciści. Stosunkowo najrzadziej wskazywali na zainteresowanie naukami humanistycznymi robotnicy wykwalifikowani i pracownicy przy pracach prostych.

Zajęcia ruchowe najczęściej wybierane były przez kobiety, osoby do 59 roku życia, mieszkające ze współmałżonkiem, a jeśli chodzi o wyróżnione ze względu na stan cywilny to osoby rozwiedzione i będące w związku małżeńskim. Najrzadziej preferują te zajęcia osoby mieszkające samotnie, oraz osoby z wyższym wykształceniem, a także osoby wyróżnione w kategorii wykonywany zawód jako inżynierowie. (por. zał. C, tab. 13)

Wiedza o świecie współczesnym najczęściej interesuje mężczyzn,osoby w wieku powyżej 80 lat i do 59 roku życia, osoby z wykształceniem wyższym, nauczycieli, częściej utrzymujących się ze świadczeń emerytalnych niż rentowych, również częściej osoby owdowiałe i rozwiedzione niż reprezentujące inny stan cywilny.

Nauka języków obcych jako przedmiot zainteresowania najczęściej wymieniana jest przez kobiety, osoby najmłodsze do 59 lat, osoby z wyższym wykształceniem, osoby mieszkające z dziećmi, rozwiedzione, nieco częściej także przez emerytów niż rencistów.

Osoby, które wykonywały zawody robotnika wykwalifikowanego lub pracownika przy pracach prostych nie wskazały w ogóle tego rodzaju zainteresowania.

Zainteresowania artystyczne najczęściej wskazywały kobiety, osoby z niższym poziomem wykształcenia i wykonujące zawód pracownika przy pracach prostych lub robotnika wykwalifikowanego, utrzymujące się ze świadczeń rentowych, mieszkające z dziećmi, panny i kawalerowie.

Psychologia najczęściej stanowi przedmiot zainteresowania kobiet , osób miedzy 60 – 79 rokiem życia, osób z wykształceniem średnim i wyższym, osób pobierających świadczenia emerytalne, samodzielnie mieszkających, a także nauczycieli i innych specjalistów. Medycyna najczęściej stanowi przedmiot zainteresowania kobiet, osób miedzy 60 – 79 rokiem życia, osób z wykształceniem podstawowym i zasadniczym zawodowym, pobierających świadczenia emerytalne, a także osób mieszkających ze współmałżonkiem. Natomiast zarówno w przypadku zainteresowań psychologią, jak i medycyną, wśród osób wyodrębnionych ze względu na samodzielność zamieszkania, najrzadziej zainteresowane są tymi przedmiotami osoby mieszkające z dziećmi, a także wśród wyróżnionych ze względu na wykonywany zawód jako pracownicy ochrony zdrowia.

Kobiety częściej wskazywały na zainteresowanie uczestnictwem w kulturze, mężczyźni z kolei na zainteresowanie wiedzą o zamieszkiwanym regionie. Wiedza o zamieszkiwanym regionie jest również częściej wymieniana jako przedmiot zainteresowania przez osoby starsze i lepiej wykształcone, a także przez nauczycieli. Uczestnictwo w kulturze częściej interesuje osoby młodsze - do 80 roku życia, utrzymujące się ze świadczeń emerytalnych, a także osoby mieszkające ze współmałżonkiem.

7.7. Aktywizacja ruchowa w UTW

7.7.1.Formy aktywizacji ruchowej w UTW

Jednym z zadań UTW jest rozpowszechnianie zasad profilaktyki gerontologicznej, według H. Szwarc jest dążeniem do zachowania aktywności fizycznej i psychicznej do końca życia człowieka, przy równoczesnym eliminowaniu wszystkich biologicznych i społecznych czynników zagrożenia. Zdaniem H. Szwarc, kultura fizyczna , a przede wszystkim rekreacja ruchowa i rehabilitacja ruchowa, zajmują istotne miejsce w profilaktyce gerontologicznej,

uznającej systematyczną aktywność ruchową za niezbędny czynnik zapobiegający przedwczesnej starości[69].

Natomiast zdaniem Łobożewicz kulturę fizyczną ludzi starszych należy rozumieć jako czynnik podtrzymujący zdrowie, przedłużenie życia, zachowanie wydolności fizycznej, sprawności psychomotorycznej i społecznej, a także źródło radości i przyjemności[70].

W wieku późnej dorosłości kultura fizyczna powinna być traktowana zarówno jako ogólnodostępna dziedzina konsumpcji, zaspakajająca aspiracje człowieka w zakresie wypoczynku, rozrywki i doskonalenia cielesnego jak i instrument kształtowania i podtrzymywania sił biologicznych człowieka, niezbędnych do pełnienia ważnych ról społecznych[71].

Działania profilaktyczne zalecają możliwie wczesne rozpoczęcie regularnej aktywności ruchowej, z uwzględnieniem ustawiczności. Im wyższa sprawność i wydolność fizyczna człowieka do 60 – 70 roku życia, tym z wyższego pułapu następować będzie regres i zniedołężnienie. Według wytycznych ekspertów WHO korzyści wynikające z regularnej aktywności fizycznej u osób starszych, to[72]:

- poprawa ogólnego samopoczucia;

-poprawa zdrowia fizycznego i psychicznego;

- składnik wspomagania prewencji pierwotnej i wtórnej określonych stanów (np. stres) i chorób (otyłość, cukrzyca, miażdżyca, choroba zwyrodnieniowa stawów);

- minimalizacja skutków niesprawności, stanów bólowych (np. choroby zapalne stawów, choroba zwyrodnieniowa) oraz

- zmiana stereotypowych perspektyw wieku podeszłego (niedołęstwo) i zachowanie niezależnego trybu życia.

Ćwiczenia fizyczne wpływają również na wydolność fizyczną, koordynację nerwowo – mięśniową, utrzymując zakres ruchów przydatnych w życiu codziennym.

[69]Kultura fizyczna wg definicji M. Demela i A. Składa to wyraz określonej postawy wobec własnego ciała , świadoma i aktywna troska o swój rozwój, sprawność i zdrowie oraz umiejętność organizowania i spędzania czasu z największym pożytkiem dla zdrowia fizycznego i psychicznego.

[70]G. Dąbrowska, A. Skrzek ,*Kultura fizyczna ludzi starych* w: Ludzie starzy w trzecim tysiącleciu...", op. cit s. 35 – 37, por. też: H. Szwarc, T. Wolanska, T. Łobozewicz,„ *Rekreacja i turystyka ludzi w starszym wieku, ,* Warszawa 1988.

[71]G. Dabrowska, A. Skrzek, *Kultura fizyczna*.. op. cit., s. 35 – 37.

[72]Ibidem.

Do form uczestnictwa ludzi starszych w kulturze fizycznej należą najczęściej: ćwiczenia fizyczne, sport, turystyka, rekreacja fizyczna i rehabilitacja ruchowa, podejmowane zarówno spontanicznie jaki i w sposób zorganizowany[73].

Z analizy danych zawartych w informatorze, dotyczącym działalności UTW w roku 2003/2004 wynika iż, najczęściej proponowaną formą zajęć ruchowych jest różnego rodzaju gimnastyka i wycieczki. W kilku UTW prowadzona jest gimnastyka mózgu tzw. kinezjologia edukacyjna Denisona, np. w Katowicach, Wrocławiu, Wałbrzychu. W niektórych UTW prowadzone są także zajęcia z pływania. Ciekawostką może być fakt, że podczas takich spotkań w UTW w Żarach ponad 30 osób w wieku senioralnym nauczyło się pływać. W wielu UTW prowadzi się zajęcia z różnego rodzaju wschodnich gimnastyk m. in.: chińską gimnastykę zdrowotną, Yogę, Qi Gong, Tai – Chi. W niektórych UTW prowadzona jest także choreoterapia. Z danych, jakie otrzymałam na podstawie kwestionariusza ankiety adresowanej do kierownictwa UTW, wynika, że nowo powstające UTW najczęściej proponują słuchaczom różnego typu wycieczki, często również gimnastykę. W tabeli, którą zamieściłam w aneksie (por. załącznik D) przedstawiłam formy rekreacji ruchowej i turystycznej prowadzone w poszczególnych polskich UTW. Poniżej natomiast przedstawiłam informacje dotyczące metod opóźniania negatywnych skutków procesu starzenia się człowieka takich jak kinezjologia edukacyjna i niektóre gimnastyki wschodnie.

Kinezjologia edukacyjna powstała na podstawie klinicznych poszukiwań Paula Dennisona i jego współpracowników[74]. Według wniosków pochodzących z licznych badań może ona stwarzać osobom starszym szansę rozwoju poprzez stosowanie ćwiczeń podnoszących energię ciała i przygotowujących organizm do specyficznych procesów myślenia i koordynacji różnych umiejętności. Pierwsza grupa ćwiczeń ma na celu stymulowanie i tworzenie nowych połączeń miedzy ośrodkami z dwóch półkul, druga grupa to rozciąganie i wydłużanie mięśni w celu minimalizowania wpływu stresu na organizm. Trzecia grupa to ćwiczenia stabilizujące, mające na celu uzyskanie wewnętrznego spokoju i wyciszenia, a także stworzenie możliwości efektywniejszego uczenia się i reagowania dzięki

[73]Ibidem.

[74]W 1969 r. w Kalifornii rozpoczął pracę nad syntezą wielu badań i prac dotyczących szkolenia uczuciowo ruchowego, kinezjologii stosowanej i optometrii rozwojowej. Dotyczyły one m. in. pojęcia stresu i sposobów przeciwdziałania mu, badaniami statystycznymi związanymi z wpływem aktywności ruchowej na uczenie się i fizjologię człowieka : C. Hannaford . Zmyślne ruchy które doskonalą umysł, w: Podstawy kinezjologii edukacyjnej, Polskie Stowarzyszenie Kinezjologów, Warszawa 1998.

łączeniu emocji z myśleniem racjonalnym. Czwarta grupa to ćwiczenia energetyzujące ułatwiające przepływ energii elektromagnetycznej przez ciało.

Jak wspomniałam bardzo często występującą formą gimnastyki na UTW jest Yoga, Tai Chi i Qi Qoung[75]. Są one elementami filozofii i kultury chińskiej, która wydaje się coraz dalej i intensywniej wkraczać w kręgi europejskiej cywilizacji. Powstają szkoły propagujące zasady chińskiej filozofii życia. Wykorzystanie technik określonych ćwiczeń fizycznych, mają w założeniu być pracą z energią i pielęgnowaniem energii witalnej.

Qi Qung jest metodą zachowania zdrowia i jednym z elementów medycyny chińskiej (do których należą m. in.: akupunktura, ziołolecznictwo, dietetyka i masaż). Działanie ćwiczeń jest efektem połączenia określonych ruchów ciała z koncentracją umysłu i oddychaniem. *Tai Chi* opiera się na formie starochińskiego tańca klasycznego, sztuki walki i filozofii Tao, a także Księdze Przemian. Jest formą medytacji. *Joga* natomiast jest jednym z kompleksowych i uniwersalnych systemów praktycznych odwołujących się do potencjalnych i naturalnych zasobów tkwiących w samym człowieku. W szerszej perspektywie odnosi się do filozofii życia, postaw życiowych i relacji z innymi ludźmi. (słowo joga tłumaczyć można jako łączenie, jednoczenie czy scalanie). W UTW jogę praktykuje się jako zespół ćwiczeń mających na celu wewnętrzne samodoskonalenie i relaksację poprzez praktyki cielesno – duchowe. Według filozofii jogi czas życia człowieka dzieli się na cztery okresy tzw. Asramy: czas edukacji i przygotowania do życia, okres życia rodzinnego, okres przygotowania się do życia kontemplacyjnego i okres życia kontemplacyjnego. W ostatnim okresie człowiek stara się oswobodzić z krepujących go uzależnień od dotychczasowego życia. W tym stanie człowiek rozumie, że cele okresów poprzednich powinny odejść i należy je pożegnać. Joga ma pomóc starzejącemu się człowiekowi stać się bardziej skierowanym do siebie: bardziej rozumiejącym i obserwującym, przekraczającym wiedzę w kierunku mądrości i poznania. Stwierdzono, że joga wpływa przede wszystkim na lepszą koncentracje osób starszych, i czyni ich bardziej szczęśliwymi.

[75]Na ten temat pisze m. in. K. Macko, Tai Chi Chuam .*Filozofia i praktyka*,Wydawnictwo KOS 2000, I-Cing Oskar Sobanski K. Macko Wydawnictow Kos 1998, L. SchizmatyckiKulmatycki, Stres i joga Książka i wiedza, Warszawa 1997, L. Kulmatycki, *Joga dla zdrowia*, Książka i Wiedza , Warszawa 1997, D.Chopra, *Życie bez starości*, Książka i Wiedza , Warszawa 2000.

Tabela 17

Wykaz rodzajów zajęć ruchowych w UTW

L.P.	Miejsce działania UTW	Rodzaj prowadzonych zajęć ruchowych
1	Białystok*	Gimnastyka usprawniająca, gimnastyka rehabilitacyjna na przyrządach, Qi Gong,
2	Bielsko - Biała*	Gimnastyka, pływanie, rehabilitacja lecznicza, turystyka piesza,
3	Częstochowa*	Gimnastyka, wycieczki piesze,siłownia, pływanie, technika relaksacyjne,
4	Elbląg*	Gimnastyka korekcyjna, pływanie, zajęcia ruchowo – taneczne, wycieczki krajoznawcze, rajdy
5	Głogów*	Gimnastyka usprawniająco – ruchowa, pływanie
6	Gorzów Wielkopolski*	Gimnastyka turystyczna, joga, taniec terapeutyczny,
7	Jelenia Góra*	Gimnastyka usprawniająca ruchowo, Tai -Chi, pływanie
8	Katowice*	Pływanie, gimnastyka mózgu,
9	Kielce*	Pływanie, turystyka piesza, turystyka autokarowa, turystyka rowerowa, gimnastyka relaksacyjna i rehabilitacyjna
10	Koszalin*	Gimnastyka
11	Leszno*	Wycieczki rowerowe, gimnastyka usprawniająca i rehabilitacyjna
12	Lublin*	Gimnastyka zespołowa, pływanie, zespół ruchu przy muzyce, turystyka piesza,
13	Łódź*	Gimnastyka relaksacyjna, pływanie, spacery, wycieczki za miasto,
14	Olsztyn*	Rytm i taniec, gimnastyka rehabilitacyjna, aerobik, wycieczki piesze i autokarowe,
15	Opole*	Gimnastyka, zajęcia na siłowni, wędrówki piesze, pływanie
16	Oświęcim*	Gimnastyka relaksacyjna, pływanie, turystyka,
17	Poznań*	Gimnastyka rekreacyjna, turystyka piesza, wycieczki rowerowe, tanie: terapeutyczny i relaksacyjny, Hatha Yoga, gimnastyka Qi Gong, pływanie rehabilitacyjne i sportowe
18	Rzeszów*	Wycieczki autokarowe,
19	Stargard Szczeciński*	Zajęcia na basenie, turystyka piesza,
20	Szczecin*	Gimnastyka usprawniająca i zdrowego kręgosłupa, Yoga, turystyka piesza, animacja zabaw, taniec towarzyski
21	Świebodzin*	Gimnastyka korekcyjna, turystyka, pływanie,
22	Toruń*	Gimnastyka, spacery, wycieczki krajoznawcze,
23	Warszawa, UTW przy CKP*	Gimnastyka, wycieczki piesze, obozy wędrowne
24	Warszawa, Mokotowski UTW*	Gimnastyka relaksacyjna, wycieczki piesze i autokarowe,
25	Wrocław*	Rehabilitacja narządu ruchu, układu krążenia, gimnastyka ogólno – ruchowa, gimnastyka fitnes, wędrówki piesze i wycieczki autokarowe, turnusy rehabilitacyjne w uzdrowiskach , gimnastyka mózgu
26	Zabrze*	Gimnastyka relaksująca,
27	Zielona Góra*	Gimnastyka usprawniająco – ruchowa, chińska gimnastyka zdrowotna, callanetics, gimnastyka usprawniająca na przyrządach, pływanie
28	Żary*	Gimnastyka usprawniająco – ruchowa, aerobik, balerobik, pływanie, wycieczki piesze i autokarowe,
29	Oborniki Śląskie**	Wycieczki,
30	Tomaszów Lubelski**	Wycieczki,
31	Suwałki**	Gimnastyka, wycieczki piesze,
32	Pabianice**	Wycieczki,

33	Rybnik**	Jogging, gimnastyka usprawniająca,
34	Gdańsk**	Wycieczki,, gimnastyka,
35	Nowy Sąc**z	Wycieczki piesze, gimnastyka,
36	Wałbrzych**	Wycieczki, taniec, kinezjologia edukacyjna
37	Gdynia**	Wycieczki, choreoterapia,
38	Sosnowiec**	Wycieczki
39	Jastrzębie Zdrój**	Wycieczki,
40	Chełm**	Zajęcia ruchowe, wycieczki,
41	Krosno**	Wycieczki, gimnastyka
42	Sopot**	Gimnastyka, samoobrona, choreoterapia,
43	Gliwice**	Samoobrona, gimnastyka lecznicza i rehabilitacyjna

Źródło: opracowanie własne na podstawie Informatora z działalności UTW 2002/2003 oraz danych z kwestionariusza ankiety załącznik B

*Ustaliłam na podstawie danych z Informatora z działalności UTW

**Ustaliłam na podstawie danych z kwestionariusza ankiety (załącznik B)

7.7.2.Aktywność ruchowa słuchaczy i wykorzystanie zajęć ruchowych w UTW

Na podstawie badania mogę stwierdzić, że słuchacze UTW są osobami aktywnymi ruchowo: prawie 87% z nich uprawia jakiś rodzaj aktywności ruchowej.

Wykres 22

Wykorzystanie aktywności ruchowej proponowanej przez Uniwersytet Trzeciego Wieku /w %/

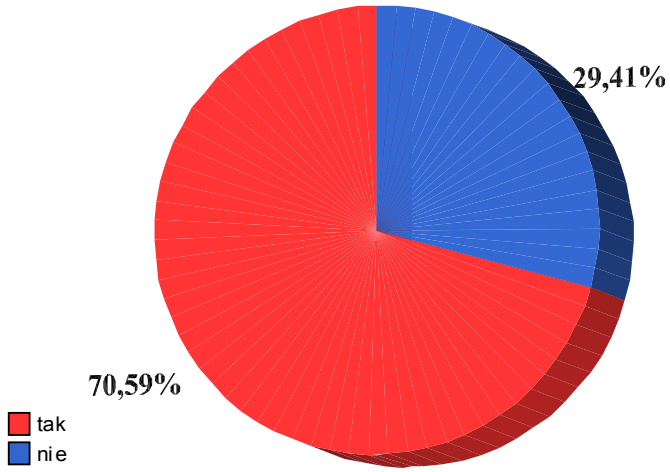

Źródło: opracowanie własne

Prawie 71% badanych zaznaczyło też twierdzącą odpowiedź na pytanie o to, czy *uprawia jakąkolwiek formę aktywności proponowaną przez UTW ?* Prawie 30% respondentów nie korzysta z takiej formy zajęć.

Najczęściej z aktywności ruchowej proponowanej przez UTW korzystają kobiety , osoby do 59 roku życia, osoby posiadające średnie wykształcenie, osoby mieszkające ze współmałżonkiem , a także nauczyciele.

Spośród osób uprawiających aktywność ruchową w UTW jak również poza nim 72% stwierdziło, że aktywność ruchowa zdecydowanie poprawia ich samopoczucie, 24% stwierdziło, że raczej poprawia, a odpowiedzi nie wiem udzieliło niewiele ponad 3%. Nieznaczny odsetek badanych stwierdził, że, że aktywność ruchowa nie poprawia ich samopoczucia. Przedstawia to poniższy wykres.

Wykres 23

Opinie na temat wpływu aktywności ruchowej na samopoczucie /w %/
(połączono tutaj kategorie odpowiedzi raczej nie poprawia i zdecydowanie nie poprawia)

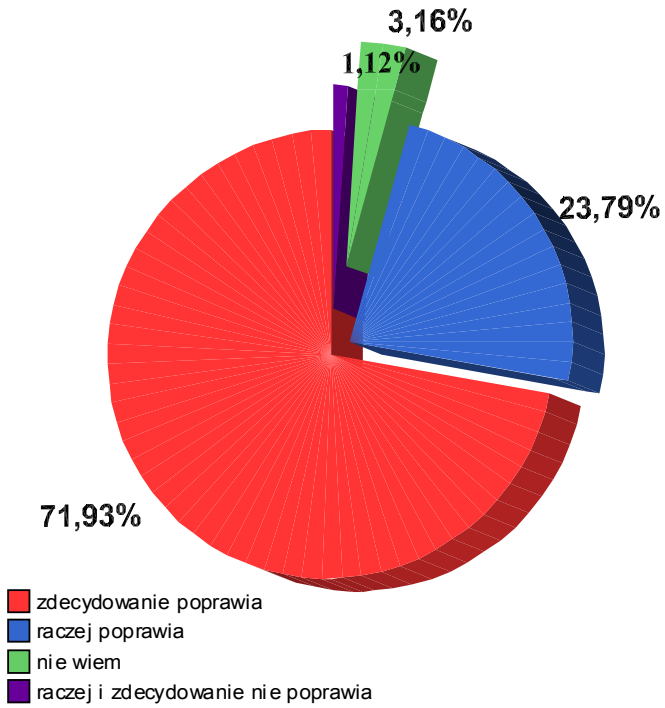

Źródło: opracowanie własne.

8. Profilaktyka gerontologiczna w UTW

Można przyjąć, że formy aktywizacji słuchaczy, które przedstawiłam w dotychczasowym opisie są jednocześnie rozmaitymi formami profilaktyki gerontologicznej. Wspomnę, że jej wdrażanie to jeden z podstawowych celów działalności UTW. Poniżej przedstawiłam te rodzaje profilaktyki gerontologicznej UTW, o których jeszcze nie pisałam, należą do nich:

- prowadzenie zajęć dotyczących problemów starzenia się i starości, zarówno w formie wykładów o tematyce dotyczącej osób starszych, jak i innego rodzaju zajęć, które mają bezpośredni wpływ na poprawę funkcjonowania osób starszych;
- prowadzanie badań naukowych w UTW z udziałem słuchaczy UTW, a także organizowanie konferencji naukowych dotyczących problemów starości i osób starszych oraz
- prowadzenie szeroko rozumianego poradnictwa wśród słuchaczy UTW.

W wielu UTW w Polsce prowadzone są wykłady dotyczące różnorodnych problemów osób starszych : polityka społeczna wobec osób starszych , ochrona zdrowia (z punktu widzenia geriatrii) , psychologia, rozwiązania prawne służące osobom starszym, oraz tematyka dotycząca człowieka starszego w Europie.

W wybranych UTW prowadzone są seminaria z profilaktyki gerontologicznej i zajęcia mające na celu bezpośrednią poprawę zdrowia słuchaczy poprzez terapię różnego rodzaju. Odbywa się to , głównie w uniwersytetach zlokalizowanych w ośrodkach akademickich. Jako przykład mogę wymienić UTW we Wrocławiu, w którym prowadzone jest seminarium pt. *Jesień w perspektywie gerontologicznej* i muzykoterapia, a także gimnastyka mózgu oraz tzw. szkoła pleców. W UTW w Katowicach i Wałbrzychu prowadzona jest gimnastyka mózgu, w UTW w Elblągu zajęcia z muzykoterapii, w UTW w Kielcach sekcja antystresowa, w UTW w Łodzi sekcja psychologiczna, bioterapia i seminarium z psychologii życia. W UTW w Poznaniu prowadzona jest sekcja promocji zdrowia, w Stargardzie Szczecińskim i w UTW przy CKP w Warszawie zespół psychoterapeutyczny i seminarium z profilaktyki gerontologicznej oraz psychologii zdrowego życia. W Mazowieckim UTW w Warszawie słuchacze uczestniczą w seminarium z psychologii zdrowego życia i profilaktyki gerontologicznej, w Gdańsku prowadzone są warsztaty psychologiczne, a w UTW w Nowym Sączu profilaktyka zdrowia.

Z odpowiedzi zawartych w kwestionariuszu wywiadu, skierowanego do zarządzających UTW wynika, że obserwacja prowadzi ich do wniosku, iż słuchacze UTW generalnie przejawiają duże zainteresowania tematyką wykładów dotyczących osób starszych. Przedstawiciel UTW w Żarach pisze tak *zajęcia z medycyny cieszą się największym zainteresowaniem, tematyka dotyczy np. nadciśnienia, chorób serca, cukrzycy, osteoporozy.* Jednak jak wynika z wywiadów , część słuchaczy nie jest zainteresowana tematyką starzenia się człowieka, czasem wzbudza ona negatywne ich odczucia i reakcje. Przedstawiciel jednego z UTW pisze : *staramy się na życzenie słuchaczy unikać takich tematów, seniorzy mają dość myślenia o starości i jej problemach*[76].

W niektórych UTW organizowane są badania stanu zdrowia słuchaczy: np. w UTW w Oświęcimiu zorganizowano badanie diagnostycze osteoporozy, cukrzycy, cholesterolu i krwi. Słuchacze UTW w Lesznie biorą udział w bezpłatnych badaniach medycznych, dotyczących profilaktyki leczniczej osób starszych . W UTW przy CKP w Warszawie prowadzone są stałe konsultacje dotyczące narządów ruchu.

W niektórych UTW prowadzone jest specjalne poradnictwo psychologiczne, medyczne lub prawne dla osób starszych, m. in. w UTW: w Szczecinie, Lublinie Warszawie, Wrocławiu, Zielonej Górze i w Gdańsku.

Przypomnę, że poradnictwo dla osób starszych powinno koncentrować się na problemach wynikających z procesu starzenia się i postrzegania siebie jako osoby starszej i starej, konstruowaniu programu życiowego, reorganizacji życia w okresie postparentalnym, wdowieństwa, w okresie emerytalnym, gdy trzeba dokonać wyboru aktywności życiowej. Poradnictwo dla osób starszych powinno dotyczyć również możliwości podtrzymywania sprawności intelektualnej, ćwiczenia pamięci, sprawności fizycznej i rozwoju społeczno – moralnego. Niektóre UTW np. we Wrocławiu i Lublinie organizują specjalne punkty poradnictwa z psychologii czy prawa , na innych uniwersytetach można otrzymać poradę rozumianą jako informację przekazaną na różnych formach zajęć UTW (wykładach, seminariach i zespołach).

W badaniu zapytałam słuchaczy o to, czy w ich UTW prowadzone jest poradnictwo . Wyjaśniłam respondentom, że poradnictwo należy rozumieć szeroko: tzn. jako poradę uzyskaną na wybranych formach zajęć, jak poradę uzyskaną indywidualnie, lub w specjalnie zorganizowanym przez UTW punkcie porad.

[76]Przypomnę, że badanie pokazało, iż niewielki odsetek słuchaczy wskazał, że UTW rozwija jego zainteresowania medycyną czy psychologią.

Nieco ponad 40% badanych zaznaczyło, że w UTW do którego uczęszcza można skorzystać z jakiegokolwiek poradnictwa: z czego prawie połowa odpowiedzi dotyczyła możliwości otrzymania porady psychologicznej, ponad 54% porady prawnej , a prawie 57% porady medycznej. Zaprezentowałam te dane na poniższym wykresie.

Wykres 24

Wykorzystanie poradnictwa w UTW

/w %, N=238/

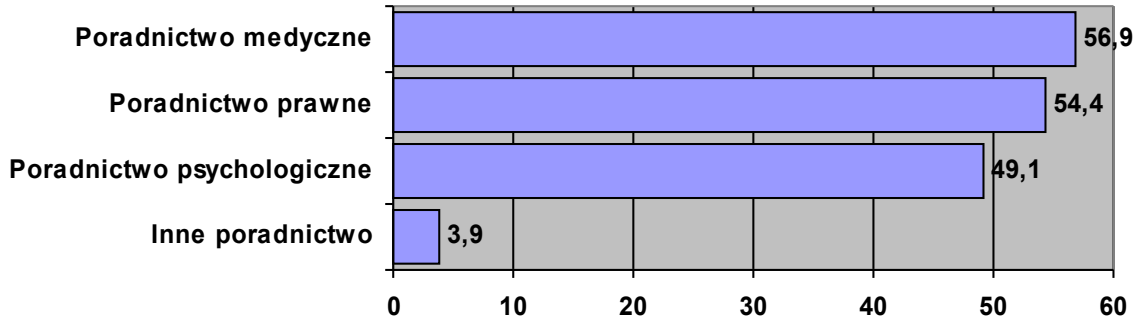

Źródło: Badania własne

Jak wspomniałam w UTW organizowane są również konferencje, odbywające się zazwyczaj z okazji jubileuszy ich działalności. Konferencje te przyczyniają się do rozpowszechniania wiedzy na temat problemów ludzi starszych. Ich tematyka dotyczy zazwyczaj wybranych zagadnień na temat starości i ludzi starszych, głównie z dziedziny ochrony zdrowia, pedagogiki i psychologii. Po roku 1990 coraz częściej przedstawia się, na tych konferencjach tematykę dotyczącą dialogu międzypokoleniowego oraz sytuacji ludzi starszych jako uczestników życia społeczno – politycznego Europy i członków społeczności lokalnej. W tabeli 18 zaprezentowałam tematy konferencji organizowanych w latach 1978 - 2003.

Tabela 18

Tematyka konferencji naukowych organizowanych przez UTW (opracowano na podstawie informatorów dot. działalności UTW oraz wywiadów ustnych z zarządzającymi UTW).

Lp.	**Rok**	**Miejsce**	**Tematyka Konferencji**
1	2	3	4
1.	1978	Warszawa	„Rola UTW i Klubów Seniora w zaspokajaniu potrzeb osób starszych”
2.	1980	Warszawa	„UTW cele i zadania”
3.	1981	Warszawa	Konferencja przedstawicieli samorządów i organizatorów na temat działalności UTW
4.	1981	Białystok	Zjazd Polskiego Towarzystwa Gerontologicznego i zatwierdzenie Sekcji UTW przy PTG
5.	1982	Łódź	Konferencja przedstawicieli samorządów i organizatorów UTW NT. działalności UTW
6.	1983	Warszawa	Konferencja naukowa: zatwierdzenie regulaminu Sekcji UTW przy PTG
7.	1984	Warszawa	„Kultura fizyczna osób starszych”
8.	1985	Łódź	„Metodyka nauczania w UTW”
9.	1986	Kraków	„Rola UTW w społeczeństwie”
10.	1987	Warszawa	Doroczna narada organizacyjna i konferencja naukowa
11.	1987	Warszawa	„Edukacja a zdrowie” w ramach kongresu AIUTA
12.	1988	Lublin	„Metody pracy w małych grupach”
13.	1989	Poznań	„10 – lecie UTW w Poznaniu”
14.	1989	Łódź	„Całe życie zachwyceni urokiem nauki”. Obchody dziesięciolecia UTW w Łodzi
15.	1990	Warszawa	„UTW potrzebą naszych czasów”
16.	1991	Białystok	„Problemy edukacyjne osób starszych” Sekcja UTW w programie Zjazdu PTG
17.	1992	Warszawa	„Zmieniające się oblicze starości”
18.	1993	Wrocław	„Rehabilitacja i rekreacja osób w starszym wieku”
19.	1993	Warszawa	„Starzenie się w Polsce – problemy na dziś i jutro” w ramach I Krajowego Zjazdu Organizacji i Towarzystw działających na rzecz osób starszych
20.	199	Poznań	Konferencja Okrągłego Stołu – „Starzeć się pięknie”.

	4		Obchody 15–lecia UTW w Poznaniu
21.	1994	Łódź	„Aktywacja środowisk osób starszych”. Obchody 15-lecia UTW w Łodzi
22.	1994	Warszawa	„Samopomoc i praca społeczna osób starszych” w ramach Międzynarodowego Kolokwium EURAG
23.	1995	Warszawa	„UTW a jakość życia osób starszych”. Obchody 20-lecia UTW w Warszawie
24.	1995	Kielce	Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Aktywność ruchowa osób starszych”. Obchody 10-lecia UTW w Kielcach
25.	1997	Katowice	Ogólnopolska Konferencja UTW „UTW szansą zdrowego życia”. Obchody XV-lecia UTW w Katowicach
26.	1998	Kielce	Sympozjum naukowo-szkoleniowe „Przygotowanie do życia na emeryturze
27.	1999	Białystok	Sesja naukowa na temat problemów ludzi starszych i UTW. Obchody V-lecia UTW
28.	1999	Łódź	Sesja popularnonaukowa „całe życie zachwyceni urokiem nauki i świata”. Obchody XX-lecia UTW
29.	1999	Lublin	Konferencja naukowa „Dialog między pokoleniami – szanse i zagrożenia”
30.	1999	Zielona Góra	Seminarium naukowe „Rola więzi międzypokoleniowej w wychowaniu młodzieży”
31.	1999	Poznań	Sesja naukowa „Profilaktyka gerontologiczna – nauka i praktyka”. Obchody jubileuszu XX-lecia UTW
32.	1999	Gorzów Wielkopolski	Sesja popularnonaukowa pt.: „Wzajemne przenikanie kulturowe Polski i Niemiec w dorzeczu Odry, Warty, noteci i Obry”
33.	1999	Szczecin	Konferencja naukowa „Starzeć się godnie i pięknie”
34.	2000	Warszawa	Konferencja naukowa „ludzie starsi u progu trzeciego tysiąclecia”. Jubileusz XXV-lecia UTW w Warszawie
35.	2000	Warszawa	Konferencja naukowa „Ludzie starsi u progu trzeciego tysiąclecia”. Jubileusz 25-lecia UTW w Warszawie
36.	2001	Wrocław	I Ogólnopolska Konferencja Gerontologiczna pt. „Ludzie starsi w trzecim tysiącleciu. Szanse - nadzieje – potrzeby” obchody 25-lecia UTW we Wrocławiu
37.	2001	Białystok	Wolontariat międzypokoleniowy jako forma współżycia obywatelskiego oraz rola więzi międzypokoleniowej w wychowaniu młodzieży
38.	2002	Warszawa	„Człowiek starszy wobec tradycji własnego narodu – historii, kultury” – jubileusz 25-lecia Mokotowskiego UTW w Warszawie
39.	2002	Katowice	Ogólnopolska Konferencja pt. „Jakość życia i jej uwarunkowania w okresie późnej dorosłości”. Jubileusz 20-lecia UTW w Katowicach
40.	2002	Szczecin	Konferencja Naukowa Pt. „Człowiek starszy w przyszłej Europie”
41.	2002	Zielona Góra	„UTW – doświadczenia i nowe wyzwania” – Jubileusz 10-lecia Zielonogórskiego UTW w Zielonej Górze

42.	2003	Gorzów Wielkopolski	Międzynarodowa Sesja Naukowa Pt. „Mosty łączące Europę". Jubileusz 10-lecia UTW w Gorzowie Wielkopolskim
43.	2003	Szczecin	Międzynarodowa Konferencja Naukowa Pt. „Siwe włosy Europy". Jubileusz 25-lecia UTW w Szczecinie
45.	2003	Łódź	„Rola i zadania człowieka starszego w środowisku lojalnym"

Źródło: Opracowanie własne na podstawie informatorów dot. działalności UTW oraz wywiadów ustnych z zarządzającymi UTW.

Jedną z form profilaktyki gerontologicznej są prowadzone przez niektóre UTW rozmaite badania z udziałem słuchaczy. Jest to jednym z zadań jakie wyznaczyły sobie UTW. Te zadania realizują głównie uniwersytety powstałe w latach 70. i 80., związane strukturalnie z wyższą uczelnią. Poniżej przedstawiłam przykłady tematyki i form badań tych UTW.

UTW przy CKP w Warszawie prowadzi długofalowe badania naukowe polegające na obserwacji słuchaczy uczestniczących w zajęciach edukacyjnych regularnie przez okres trzech lat. Badano m. in. dyrektywność, poziom lęku, stany depresyjne w powiązaniu z sytuacją społeczną osób starszych. Badano również motywy podjęcia studiów i ocenę programu zajęć, ocenę własnego życia dokonaną przez słuchaczy i ich sytuację psychofizyczną[77].

UTW we Wrocławiu jest placówką ćwiczeń dla studentów realizujących autorskie programy edukacyjne. Jest także miejscem, w którym studenci wyższych uczelni Wrocławia mogą prowadzić badania w zakresie aktywności, twórczości i jakości życia ludzi w późnej dorosłości.

UTW w Poznaniu prowadzi działalność naukową w zakresie badań z profilaktyki gerontologicznej wśród członków uniwersytetu ,wiąże się to również z przyjmowaniem studentów na praktyki. Podobnie dzieje się w UTW w Katowicach, który utrzymuje kontakty z doktorantami i studentami m. in. z Wydziału Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu Śląskiego, którzy przeprowadzają badania wśród słuchaczy UTW. Również UTW w Kielcach współpracuje ze studentami Akademii Świętokrzyskiej w podobnym celu. W Białymstoku Zakład Gerontologii Akademii Medycznej oraz magistranci i doktoranci Uniwersytetu Białostockiego przeprowadzają badania z udziałem słuchaczy tamtejszego UTW. W UTW w Jeleniej Górze przeprowadzono badania dotyczące zmiany jakości życia słuchaczy pod wpływem uczestnictwa w różnego rodzaju zajęciach na uniwersytecie.

[77]Badanie prowadzone w pierwszym polskim UTW w Warszawie, przez: H. Szwarc, B. Szyszko- Wydrę.

Jak wynika z mojego badania pozostałe uniwersytety również współpracują ze studentami i doktorantami różnych wydziałów, udostępniając potrzebne do prowadzenia badań rozmaite dokumenty. Studenci UTW wypełniają także różne kwestionariusze, będące narzędziami w badaniach przy powstających pracach dyplomowych. Z mojego badania wynika także, że kwestionariusz ankiety to najczęściej stosowane przez studentów narzędzie badawcze. Choć, jak podkreśla wielu gerontologów i uczonych zajmujących się pedagogiką osób starszych metodą badawczą najbardziej adekwatną w przypadku badania z udziałem osób starszych jest metoda biograficzna[78].

9. Zmiany zaistniałe w życiu słuchaczy pod wpływem ich uczestnictwa w UTW

9.1. Zmiany w relacji z rodziną i najbliższym otoczeniem

Przypomnę, że relacje w rodzinie, w której jest osoba starsza mogą być rozmaite. Pozycja starszego człowieka zależna jest zarówno od poziomu jego sprawności psychofizycznej, wiążącej się tym umiejętności samodzielnego radzenia sobie w życiu, jak i możliwości udzielania przez niego różnych form wsparcia dla członków rodziny. Jak wynika z wielu badań rodzice pomagają swoim dzieciom nie tylko materialnie, ale świadczą także różnego rodzaju usługi na rzecz młodszego pokolenia rodziny. Przede wszystkim opiekują się wnukami, wtedy kiedy ich rodzice , pracują zawodowo. Jednak, jak przedstawione jest w wielu badaniach, osoby starsze nie są zazwyczaj postrzegane w kategoriach autorytetu, czy źródła wiedzy o otaczającej rzeczywistości - zwłaszcza w kontekście wartości cenionych w społeczeństwie informacyjnym.

Na sytuację rodzinną badanych słuchaczy UTW, mają zapewne wpływ niektóre ich cechy społeczno – demograficzne. Wspomnę, że z mojego badania wynika, że słuchacze to najczęściej osoby owdowiałe i mieszkające samodzielnie, ale część z nich mieszka również z dziećmi, lub dziećmi i ich rodzinami. Znaczna część słuchaczy udziela różnego rodzaju pomocy na rzecz członków swoich rodzin. Jest to pomoc finansowa, wsparcie w formie wychowania i opieki, a także udzielanie porad. Znacznie rzadziej badani zaznaczali, że

[78]Na temat metody biograficznej stosowanej w oświacie dorosłych wśród polskich autorów pisze O. Czerniawska, literatura na temat tej metody to m. in: N.K. Denzin, *Reinterpretacja metody biograficznej*, J. Lutyński, *Metoda biograficzna i sposoby otrzymywania materiałów w badaniach socjologicznych*, K. Czarnecki, A. Giza, *Biografia jako fakt empiryczny i jako kategoria teoretyczna*, K. Czarnecki, *Metoda autobiograficzna*, w: Metodologia i metody badań psychologicznych.

korzystają z pomocy innych, choć najczęściej tymi, którzy udzielali różnego rodzaju wsparcia słuchaczom byli członkowie ich rodziny. Z kolei najczęściej otrzymywaną formą pomocy było wsparcie w formie porad i konsultacji.

W celu zbadania wpływu UTW na relacje w rodzinie zadałam słuchaczom pytanie dotyczące tego, jak oceniają zmiany, które mogłyby zaistnieć w wybranych sferach ich życia rodzinnego, pod wpływem przynależności do UTW. Wybrane sfery życia rodzinnego określiłam na podstawie wcześniejszych obserwacji i badań literaturowych. Za wskaźniki zmian w życiu rodzinnym uznałam odczuwanie większej użyteczności na rzecz rodziny, większego zrozumienia ze strony dzieci i większego uznania dla własnych opinii ze strony wnuków. Jako pozostałe wskaźniki przyjęłam: większą możliwość pomocy na rzecz wnuków, poczucie większego zrozumienia ze strony członów najbliższej rodziny, czerpanie większej radości z kontaktów z najbliższą rodziną – dokonane na podstawie samooceny.

Wykres 25

Opinie dotyczące wpływu uczestnictwa w UTW /w %/

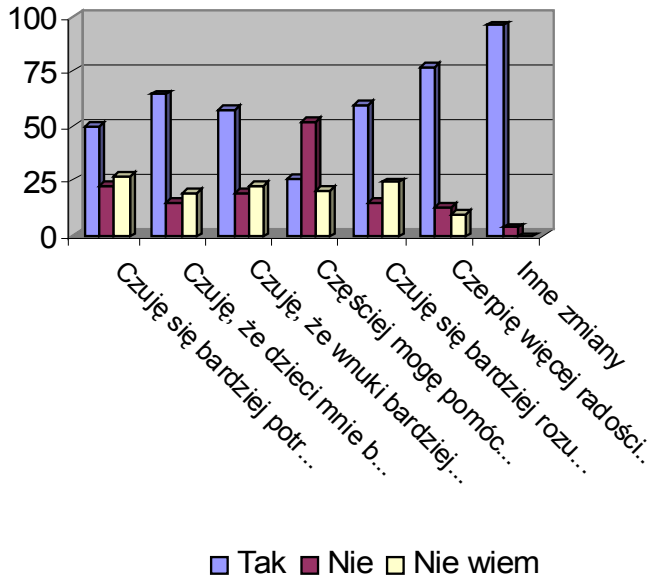

Źródło: badania własne

Najczęściej wskazywaną przez słuchaczy zmianą, dokonaną w sferze kontaktów z rodziną , jest czerpanie większej radości z kontaktów rodzinnych. Stwierdziło tak prawie 77% słuchaczy. Znaczna część badanych, ponad 64%, stwierdziła, że dzieci bardziej ich

rozumieją, zmiany tej nie dostrzega 15,3% badanych, a 20,1% odpowiedziało w tej dyspozycji nie wiem. 60% osób uważa, że czuje się bardziej rozumiana przez najbliższą rodzinę.

Również istotną zaobserwowaną zmianą jest zmiana stosunku wnuków do słuchaczy UTW: ponad 57% twierdzi, że wnuki bardziej liczą się z ich zdaniem, co piąty badany nie dostrzega tego typu zmian w relacji z wnukami, a 23% respondentów odpowiedziało w tej dyspozycji - nie wiem. Zatem częściej niż co druga badana osoba spotyka się z większym uznaniem dla swoich opinii ze strony wnuków. Myślę, że w świetle wyników badań przeprowadzonych przez PTG można tą zmianę uznać za ważną. Według badających sytuację rodzinną osób starszych w Polsce, we wspomnianym badaniu, ludzie starsi nie pełnią dzisiaj tak ważnej roli doradcy jak było to kiedyś: 2/3 respondentów udzieliło odpowiedzi, że ich rady nie są potrzebne młodszemu pokoleniu. O radę częściej pytane są osoby z najmłodszych subpopulacji osób starszych, mieszkańcy miast, a także osoby mieszkające ze współmałżonkiem.

Nieco rzadziej odczuwaną zmianą, choć wskazaną przez niemal co drugiego słuchacza, jest poczucie większej użyteczności względem członków rodziny. Ponad 23% badanych odpowiedziało, ze takich zmian nie dostrzega, a co trzeci słuchacz zaznaczył w odpowiedzi na tą część pytania - nie wiem.

Ciekawe wydaje się to, że w części odpowiedzi, w której słuchacze mieli określić, czy dzięki uczestnictwu w zajęciach UTW mogą częściej pomóc wnukom w odrabianiu lekcji, ponad połowa badanych zaznaczyła odpowiedź nie, odpowiedzi tak udzieliło ponad 26% badanych, a co piąty odpowiedział - nie wiem. Sądzę, że można to wyjaśnić w trojaki sposób, np. tak, że słuchacze wcześniej posiadali już umiejętności przydające się przy odrabianiu lekcji z wnuczkami, albo np. w ogóle nie odrabiają lekcji z wnukami lub, że do odrabiania lekcji z wnukami potrzebne są inne umiejętności i wiadomości niż uzyskane w UTW.

Tablela 19

Zmiany zaistniałe w relacjach rodzinnych słuchaczy pod wpływem ich przynależności do UTW - w zależności od czasu uczestnictwa w UTW. N(293)

Rodzaj zmiany	**Wskazanie**	**Ogółem N (293)**	**Pon. 2 lat N(57)**	**2-4 lata N(134)**	**5-10 lat N(85)**	**11 lat i więcej N(17)**
Czuję się bardziej potrzebny rodzinie	TAK NIE NIE WIEM	49,8% 22,9% 27,3%	40,4% 26,3% 33,3%	50,0% 22,4% 27,6%	55,3% 22,4% 22,4%	52,9% 17,6% 29,4%
Czuję, że dzieci lepiej mnie rozumieją	TAK NIE NIE WIEM	64,5% 15,4% 20,1%	51,6% 17,7% 30,6%	66,2% 15,8% 18,0%	71,1% 12,0% 16,9%	66,7% 20,0% 13,3%
Czuję, że wnuki bardziej liczą się z moim zdaniem	TAK NIE NIE WIEM	57,1% 20,0% 22,9%	50,0% 22,0% 28,0%	73,3% 11,1% 15,6%	75,0% 18,8% 6,3%	57,1% 20,0% 22,9%
Częściej mogę pomóc wnukom w odrabianiu lekcji	TAK NIE NIE WIEM	26,6% 52,1% 21,4%	21,4% 54,8% 23,8%	23,9% 52,3% 23,9%	35,8% 49,1% 15,1%	22,2% 55,6% 22,1%
Czuję, się bardziej rozumiany przez najbliższą rodzinę	TAK NIE NIE WIEM	60,0% 15,4% 24,6%	38,5% 26,9% 34,6%	61,5% 13,9% 24,6%	68,5% 10,9% 20,7%	68,4% 15,8% 15,8%
Czerpie więcej radości z kontaktów z rodziną	TAK NIE NIE WIEM	76,6% 13,4% 10,0%	72,6% 17,7% 9,7%	74,8% 12,6% 12,6%	81,1% 11,6% 7,4%	81,1% 14,3% 4,8%

Źródło: opracowane na podstawie badań własnych

Na podstawie częstości wskazywanych odpowiedzi twierdzących na zadane pytanie, dotyczące oceny zmian w relacji z rodziną, mogę wnioskować, że UTW ma wpływ na istnienie pozytywnych zmian tego rodzaju. Może o tym świadczyć to, że zmiany znacznie częściej odczuwane są przez osoby uczestniczące w zajęciach dłużej niż dwa lata. Najczęściej odczuwają je osoby uczestniczące w zajęciach 5-10 lat oraz 11 lat i więcej. Bardziej potrzebne rodzinie czują się osoby uczestniczące w zajęciach 5- 10 lat, również te osoby czują się lepiej rozumiane przez dzieci. Odpowiedź *wnuczki bardziej liczą się z moim zdaniem* najczęściej udzieliły osoby uczestniczące w zajęciach 11 lat i więcej. Pomocy w odrabianiu lekcji z wnuczkami częściej natomiast udzielają osoby uczestniczące w zajęciach 5- 10 lat. Bardziej rozumiane przez najbliższą rodzinę czują się osoby uczęszczające do UTW 2 –5 lat i 5-10 lat. Podobnie odpowiedź *czerpię więcej radości z kontaktów z rodziną* zaznaczyły osoby uczestniczące w zajęciach 5-10 lat i 11 i więcej.

Odczuwane zmiany zależą również w jakimś stopniu od cech społeczno - demograficznych badanych. **Najczęściej wszystkie z wymienionych zmian w sferze kontaktów rodzinnych odczuwają osoby owdowiałe.**

Wśród słuchaczy którzy stwierdzili , że czerpią więcej radości z kontaktów z rodziną najczęściej występowały: kobiety, osoby do 59 roku życia, reprezentujące wykształcenie średnie, osoby owdowiałe, mieszkające samodzielnie, częściej także renciści niż emeryci.(por. załącznik C, tab.35)

Wśród słuchaczy, którzy stwierdzili, że czują się lepiej rozumiani przez dzieci najczęściej występowali mężczyźni, osoby najmłodsze - do 59 roku życia, posiadające średnie wykształcenie, osoby owdowiałe, mieszkające z dziećmi, renciści częściej niż emeryci.

Słuchacze , którzy czują się bardziej rozumiani przez najbliższą rodzinę to najczęściej: mężczyźni, osoby do 80 roku życia częściej niż powyżej osiemdziesięciu lat, posiadający wykształcenie podstawowe i zasadnicze zawodowe oraz średnie częściej niż osoby z wyższym wykształceniem, osoby owdowiałe oraz panny i kawalerowie, a także osoby mieszkające samodzielnie, renciści częściej niż emeryci.

Wnuki bardziej liczą się z moim zdaniem - tą zmianę częściej wskazywali mężczyźni niż kobiety, osoby najstarsze tzn . powyżej 80 roku życia zdecydowanie częściej niż osoby młodsze, osoby z najniższym poziomem wykształcenia również zdecydowanie częściej niż osoby z wykształceniem średnim, a przede wszystkim wyższym, osoby owdowiałe, oraz osoby mieszkające z dziećmi częściej niż respondenci charakteryzujący sie innym stanem cywilnym i samodzielnością zamieszkania , renciści częściej niż emeryci.

Bardziej potrzebni rodzinie czują się znacznie częściej mężczyźni niż kobiety, osoby powyżej 80 roku życia, posiadające średnie wykształcenie, zdecydowanie najczęściej osoby owdowiałe, osoby mieszkające samodzielnie oraz renciści częściej niż emeryci.

Zmianą wskazaną najrzadziej była zmiana określona jako : *częściej mogę pomóc wnukom w odrabianiu lekcji.* Częściej wskazywały na nią kobiety niż mężczyźni, osoby młodsze częściej niż osoby starsze oraz osoby posiadające wykształcenie średnie i wyższe. Badani z wykształceniem najniższym w ogóle nie wskazali na istnienie tej zmiany. Najczęściej zmianę tą wskazały również osoby owdowiałe, mieszkające samodzielnie, częściej pobierający świadczenia rentowe niż emerytalne, a także osoby wykonujące zawód nauczyciela. Zatem można przypuszczać, że osoby pomagające wnukom w odrabianiu lekcji

to osoby o określonych cechach społeczno-demograficznych. Są to najczęściej najmłodsi dziadkowie i babcie, a także badani, którzy reprezentują najwyższy poziom wykształcenia .

Jaki jest wpływ UTW na inne relacje z otoczeniem, relacje pozarodzinne? Jedna z teorii dotyczących starości, teoria szkoły bońskiej wyjaśnia, że pod wpływem aktywnego spędzania czasu osoby starsze zmieniają obraz samych siebie. Uczenie się i mechanizm kompensacji pomagają ludziom starszym w dokonywaniu zmian w ich interakcji z otoczeniem. Na podstawie wcześniej przedstawionych badań literaturowych, dotyczących problemów psycho- społecznych osób starszych, a także na podstawie badań dotyczących zmian zaistniałych w życiu słuchaczy pod wpływem ich przynależności do UTW przedstawionych przez R. Konieczną - Woźniak[79] opracowałam wskaźniki zmian w relacji słuchaczy z ich najbliższym otoczeniem. Mam na myśli ewentualne zmiany, jakie mogłyby dokonać się pod wpływem przynależności do UTW. Uwzględniłam te wskaźniki, które dotyczą dostrzegalnych aspektów życia społecznego, m. in.: częstsze wyjścia z domu, większa dbałość o swój wygląd, poszerzenie kontaktów towarzyskich, posiadanie większej ilości przyjaciół, jak i nieco trudniejsze do oceny przez badanych, związane z jakością ich relacji z innymi ludźmi m. in. : poczucie większej odpowiedzialności za kontakty z innymi, a także większą umiejętność rozwiązywania konfliktów.

Wykres 26

Wpływ przynależności do UTW na relacje z najbliższym otoczeniem /w %/

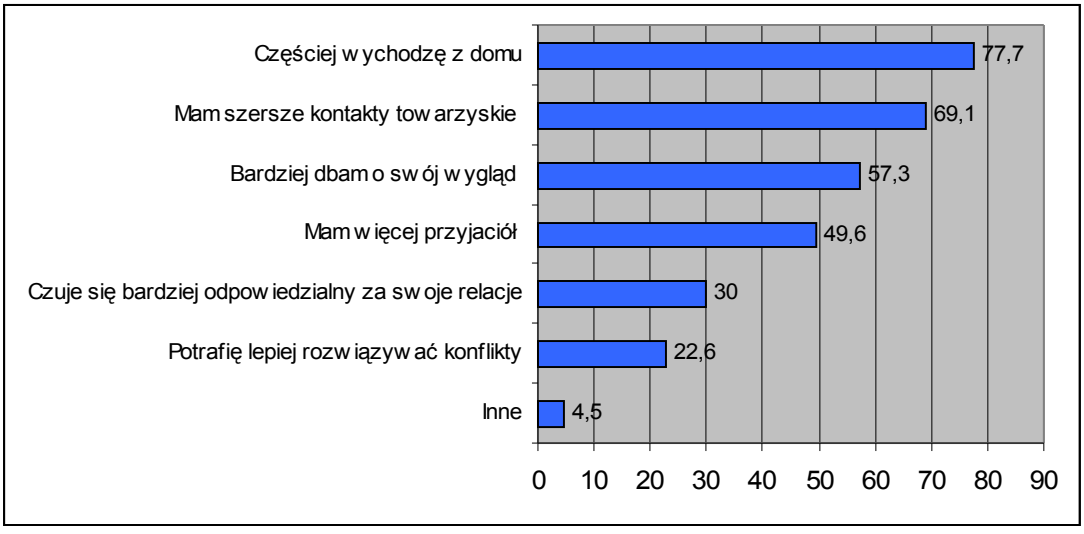

Źródło: badania Badania własne. (możliwość wyboru wielokrotnego odpowiedzi)

[79]R. Konieczna- Woźniak, *Uniwersytety* ...., op. cit.

Najczęściej wskazywaną zmianą w relacji z najbliższym otoczeniem była zmiana *częściej wychodzę z domu* , zaznaczyło ją prawie 78% słuchaczy. Najczęściej wskazywały ją kobiety, osoby między 60 –79 rokiem życia, posiadające podstawowe i zasadnicze zawodowe wykształcenie, osoby mieszkające z dziećmi, mające współmałżonka, emeryci częściej niż renciści, a także pracownicy ochrony zdrowia. Odpowiedź tą zaznaczyli wszyscy badani zaklasyfikowani jako robotnicy wykwalifikowani i pracownicy przy pracach prostych (por. załącznik C, tab.30).

Z kolei 69% badanych stwierdziło, że ma szersze kontakty towarzyskie. Najczęściej były to kobiety, osoby z przedziału wiekowego 60-79 lat, posiadające wyższe wykształcenie, mieszkające ze współmałżonkiem, a jeśli chodzi o osoby wyodrębnione ze względu na stan cywilny najczęściej były to osoby owdowiałe i będące w związku małżeńskim. Odpowiedź tą wskazywali także częściej emeryci niż renciści.

Prawie połowa badanych stwierdziła, że poprzez udział w UTW ma więcej przyjaciół. Najczęściej były to kobiety, a osoby z kategorii wiekowej 60- 79 lat i powyżej 80 lat częściej niż osoby do 59 roku życia. Osoby mieszkające ze współmałżonkiem oraz badani którzy mieszkali z dziećmi zaznaczali ta odpowiedź częściej niż osoby mieszkające samodzielnie. Zdecydowanie najczęściej na posiadanie większej liczby przyjaciół wskazywały osoby owdowiałe. Najrzadziej natomiast odpowiedź tą podkreślały osoby z wykształceniem wyższym i wyróżnione w kategorii stan cywilny jako panny i kawalerowie.

Znacznie więcej niż połowa badanych zauważyła, że bardziej dba o swój wygląd. Najczęściej były to, podobnie jak w przypadku większości wskazywanych zmian, kobiety, osoby najstarsze - powyżej 80 lat, a osoby z kategorii wiekowej 60-79 lat częściej niż osoby do 59 roku życia, a także osoby z wykształceniem podstawowym i zasadniczym zawodowym. Jeśli chodzi o osoby mieszkające z dziećmi wskazywały one wspomnianą odpowiedź znacznie częściej niż osoby mieszkające samodzielnie, a także częściej niż osoby mieszkające ze współmałżonkiem. Znacznie częściej zmianę w dbałości o swój wygląd dostrzegają również osoby owdowiałe, niż osoby reprezentujące inny stan cywilny.

Znacznie mniej słuchaczy zaznaczyło odpowiedzi określające zmiany w sferze efektów działań, mających na celu poprawę relacji z innymi ludźmi. Prawie co trzeci słuchacz twierdzi, że czuje się bardziej odpowiedzialny za swoje relacje z innymi ludźmi, a nieco częściej niż co piąty uważa, że potrafi lepiej rozwiązywać konflikty w najbliższym otoczeniu.

Zmianę określoną jako większa odpowiedzialność za relacje z innymi ludźmi najczęściej odczuwają mężczyźni, osoby do 59 roku życia, posiadające wykształcenie podstawowe i zasadnicze zawodowe podobnie jak posiadające wykształcenie średnie, osoby mieszkające z dziećmi, a także mieszkające ze współmałżonkiem częściej niż osoby mieszkające samodzielnie, a osoby rozwiedzione częściej niż reprezentujące inny stan cywilny. Zmianę tą dostrzegają także zdecydowanie częściej renciści niż emeryci, najrzadziej natomiast panny i kawalerowie.

Wśród osób które sądzą, że lepiej potrafią rozwiązywać problemy najczęściej byli mężczyźni, osoby najstarsze powyżej 80 roku życia i najmłodsze – do 59 lat , częściej również osoby posiadające niższy poziom wykształcenia, niż osoby z wykształceniem wyższym, osoby mieszkające z dziećmi, a także osoby rozwiedzione. Najrzadziej natomiast wskazywały ta zmianę ponownie osoby będące pannami i kawalerami.

Na podstawie zaprezentowanych wyników można wnioskować, że osoby owdowiałe należą do osób najczęściej dostrzegających zmiany w bezpośrednich relacjach z otoczeniem oraz zmiany zachowań takich jak: większa dbałość o swój wygląd, częstsze wyjścia z domu, poszerzenie kręgu znajomych i przyjaciół. Natomiast zmiany obserwowane jako poprawa jakości relacji z innymi ludźmi tzn.: poczucie większej odpowiedzialności za relacje z innymi i większa umiejętność rozwiązywania konfliktów najczęściej odczuwane są przez osoby rozwiedzione.

Tabela 20

Czas przynależności do UTW a obserwowane przez słuchaczy zmiany w ich relacji z otoczeniem na skutek przynależności do UTW. N(583)

	Ogółem	Do 2 roku N(114)	2-4 lata N(251)	5-10 lat N(171)	11 lat i więcej N(46)
Potrafię lepiej rozwiązywać konflikty w najbliższym otoczeniu	22,7% N(132)	18,4%	19,5%	29,2%	26,1%
Czuję się bardziej odpowiedzialny za swoje relacje z innymi ludźmi	30,1% N(175)	24,6%	29,9%	32,7%	34,8%
Częściej wychodzę z domu	77,7% N(453)	76,3%	78,1%	78,4%	76,1%
Mam szersze kontakty towarzyskie	69,1% N(403)	59,6%	68,1%	77,8%	65,2%
Mam więcej przyjaciół	49,7% N(289)	35,1%	51,8%	55,6%	52,2%
Bardziej dbam o swój wygląd	57,4% N(334)	51,8%	57,0%	62,0%	56,1%
Inne	4,5% N(26)				

Źródło: opracowałam na podstawie badań własnych.

Każda z wymienionych zmian w relacji z otoczeniem odczuwana jest częściej przez osoby należące do UTW więcej niż 2 lata. Najczęściej zmiany te odczuwają osoby uczestniczące w zajęciach 5-10 lat: dotyczy to poszerzenia kontaktów towarzyskich, większej dbałości o wygląd zewnętrzny, posiadania większej ilości przyjaciół i możliwości lepszego rozwiązywania konfliktów w najbliższym otoczeniu. Natomiast najbardziej odpowiedzialne za relacje z innymi ludźmi czują się osoby uczestniczące w zajęciach najdłużej - 11 i więcej lat.

9.2. Wpływ UTW na zmiany odczuć i zachowań słuchaczy

Aby opracować wskaźniki zmian odczuć i zachowań, jakie mogłyby wystąpić u słuchaczy UTW odniosłam sie do wcześniejszych studiów literaturowych, dotyczących problemów psychospołecznych osób starszych, szczególnie tych, które dotyczyły zadowolenia z życia u osób starszych, ich sytuacji zdrowotnej oraz postaw wobec własnej starości. Jako możliwe do zaobserwowania uznałam takie oto zmiany lak np.: mniejszą

drażliwość, rzadsze odczuwanie smutku, poczucie większego zadowolenia z życia, poczucie większego zadowolenia z samego siebie, większą łatwość w podejmowaniu decyzji, odczuwanie większej energii do działania, lepsza jakość snu, mniej odczuwalne zamartwianie się o swoje zdrowie.

Wykres 27

Wpływ na odczucia, zadowolenie słuchaczy UTW /w %/

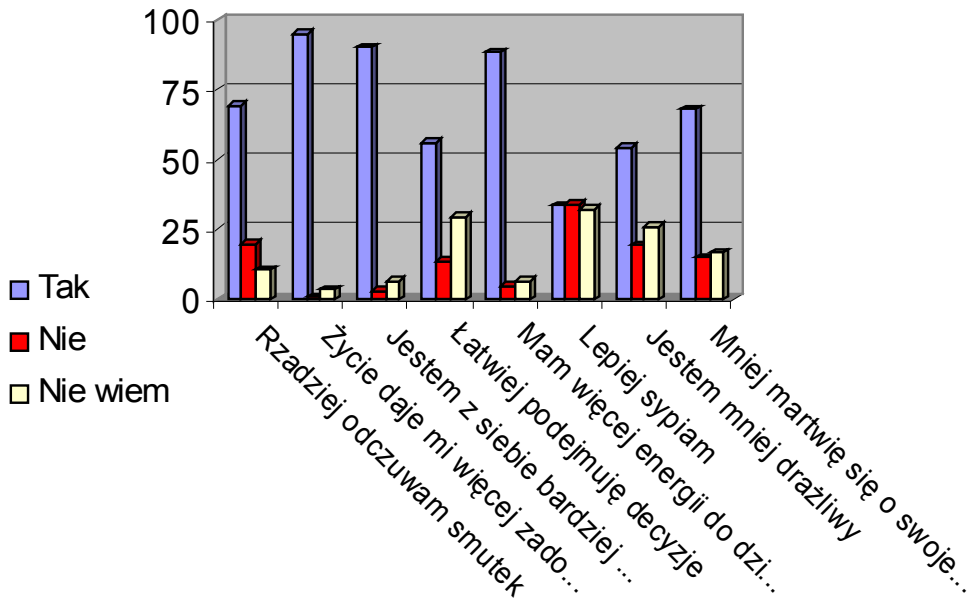

Źródło: badania własne.

Najczęściej zaobserwowane przez słuchaczy zmiany własnych odczuć i zachowań dotyczą zadowolenia z siebie i z życia. Ponad 95% badanych sądzi, że życie daje im więcej zadowolenia, ponad 90% odczuwa większe zadowolenie z siebie. Ponad 88% zauważa, że ma więcej energii do działania, a prawie 70% badanych stwierdziło, że rzadziej odczuwa smutek, choć co piąty badany nie dostrzega tej zmiany. 68% zaznaczyło, że mniej martwi się o swoje zdrowie. Więcej niż połowa badanych uważa, że łatwiej podejmuje decyzje, również częściej niż co drugi respondent stwierdził, że jest mniej drażliwy.

Najrzadziej odczuwaną zmianą odczuć i zachowań jest zmiana dotycząca poprawy jakości snu badanych. Co trzeci badany nie zauważył, by sypiał lepiej od czasu uczestnictwa w UTW, ale również co trzeci dostrzega taką zmianę. Prawdopodobnie wiąże się to z faktem

biologicznych nieodwracalnych zmian , które pod wpływem wieku zmieniają czas i jakość snu człowieka.

Najczęściej odczuwana zmiana: poczucie większego zadowolenia z życia była tylko nieco częściej wskazywana przez mężczyzn niż przez kobiety, także przez osoby najmłodsze, posiadające średnie wykształcenie, panny i kawalerów, mieszkających z dziećmi oraz rencistów. (por. załącznik C, tab.32)

Ilustracją dla tych wyników mogą być rezultaty badania osób starszych, przeprowadzane zarówno w Polsce jak i zagranicą. Badania te dowodzą, że zadowolenie z życia jest większe u osób wykształconych, mieszkających w mieście, mających lepszą sytuację materialną i stosunki w rodzinie. Większe zadowolenie z życia przejawiają również osoby będące w związku małżeńskim i osoby owdowiałe niż osoby rozwiedzione oraz panny i kawalerowie.

Większe zadowolenie z siebie odczuwają najczęściej kobiety, osoby młodsze – do 59 roku życia, lepiej wykształcone: posiadające średnie i wyższe wykształcenie, osoby będące w związku małżeńskim częściej niż reprezentujące inny stan cywilny, oraz osoby mieszkające z dziećmi i współmałżonkiem częściej niż osoby samotne. UTW ma także wpływ na odczucie większego zadowolenia z siebie- wśród rencistów częściej niż wśród emerytów.

Więcej energii do działania odczuwają częściej kobiety niż mężczyźni, osoby młodsze częściej niż starsze, osoby mające niższy poziom wykształcenia częściej niż osoby z wyższym poziomem. Uczestnictwo w UTW dodaje również więcej energii do działania częściej osobom owdowiałym niż reprezentującym inny stan cywilny, a emerytom częściej niż rencistom.

Kobiety częściej niż mężczyźni wskazywały, że dzięki UTW rzadziej odczuwają smutek , w przypadku klasyfikacji na kategorie wiekowe zmianę tą najczęściej odczuwały osoby w wieku 60 –79 lat. Ponadto osoby reprezentujące średnie wykształcenie inny jego poziom, zdecydowanie częściej osoby owdowiałe niż prezentujące inny stan cywilny, a także mieszkające samodzielnie częściej niż osoby mieszkające z innymi członkami rodziny.

Również kobiety częściej niż mężczyźni wskazywały, że mniej martwią się o swoje zdrowie, częściej odczuwają tą zmianę również osoby najmłodsze - do 59 lat, posiadające wykształcenie podstawowe i zasadnicze zawodowe oraz osoby z wykształceniem średnim częściej niż osoby z wykształceniem wyższym. Dzięki UTW mniej martwią się o swoje zdrowie osoby owdowiałe oraz panny i kawalerowie - częściej niż osoby reprezentujące inny

stan cywilny, a osoby mieszkające z dziećmi i samodzielnie zdecydowanie częściej niż osoby mieszkające ze współmałżonkiem.

Wskazanie *łatwiej podejmuję decyzje* częściej podkreślały kobiety niż mężczyźni, zdecydowanie częściej osoby najmłodsze niż osoby w wieku 60-79 lat ,czy powyżej 80 lat, a badani posiadający najniższy poziom wykształcenia częściej niż osoby lepiej wykształcone. Spośród osób wyodrębnionych według stanu cywilnego i samodzielności zamieszkania częściej zmianę tą odczuwają osoby owdowiałe, a także osoby mieszkające samodzielnie.

Mniej drażliwe zdecydowanie częściej czują się kobiety niż mężczyźni, osoby najmłodsze częściej niż badani w wieku 60 – 79 lat oraz 80 i więcej, zdecydowanie częściej respondenci posiadający wykształcenie podstawowe i zasadnicze zawodowe niż reprezentujący wyższy i średni poziom wykształcenia, również częściej osoby owdowiałe niż reprezentujące inny stan cywilny.

Wskazanie *lepiej sypiam* wymieniane było stosunkowo rzadko, jednak zdecydowanie częściej odczuwają tą zmianę kobiety niż mężczyźni, a także osoby do 59 lat częściej niż osoby starsze.

Tabela 21

Czas przynależności do UTW a zmiany odczuć i zachowań słuchaczy.

Zmiana	**Wskazanie**	**ogółem**	**N**	**Pon 1 rok**	**N**	**2-4 lata**	**N**	**5-10 lat**	**N**	**11 lat i więcej**	**N**
Rzadziej odczuwam smutek	TAK NIE NIE WIEM	69,0% 20,1% 10,6%	348	79,1 % 20,3 % 6,3%	64	67,9% 19,9% 12,2%	156	71,2 % 18,3 % 10,6 %	104	58,3% 29,2% 12,5%	24
Życie daje mi więcej zadowolenia	TAK NIE NIE WIEM	95,2% 1,0% 3,8%	495	94,7 % 3,2% 2,1%	95	94,,7 % 0,5% 4,8%	208	96,1 % 0,7% 3,3%	153	94,9% 0,0% 5,1%	39
Jestem z siebie bardziej zadowolony	TAK NIE NIE WIEM	90,2% 3,0% 6,7%	430	89,3 % 4,8% 6,0%	84	90,9% 2,5% 6,6%	198	89,9 % 3,4% 6,7%	119	89,7% 0,0% 10,3%	29

Łatwiej podejmuję decyzje	TAK NIE NIE WIEM	56,3% 13,8% 29,9%	311	50,0 % 18,3 % 31,7 %	60	53,0% 12,7% 34,3%	134	67,3 % 10,2 % 22,4 %	98	42,1% 26,3% 31,3%	19
Mam więcej energii do działania	TAK NIE NIE WIEM	88,6% 4,8% 6,6%	457	88,5 % 6,9% 4,6%	87	88,4% 1,5% 9,1%	198	89,9 % 5,8% 4,3%	138	85,3% 8,8% 5,9%	34
Lepiej sypiam	TAK NIE NIE WIEM	33,7% 34,1% 32,2%	270	38,7 % 35,5 % 25,8 %	62	31,0% 30,2% 38,8%	116	38,2 % 30,3 % 31,6 %	76	12,5% 75,0% 12,5%	16
Jestem mniej drażliwy	TAK NIE NIE WIEM	54,3% 19,4% 26,3%	289	61,9 % 17,5 % 20,6 %	63	46,7% 23,0% 30,3%	122	61,2 % 14,1 % 24,7 %	85	47,4% 26,3% 26,4%	19
Mniej martwię się o swoje zdrowie	TAK NIE NIE WIEM	68,0% 15,0% 17,1%	334	65,7 % 20,9 % 13,4 %	67	65,3% 14,3% 20,4%	147	78,8 % 11,1 % 10,1 %	99	42,9% 19,0% 38,1%	21

Źródło: opracowałam na podstawie badań własnych.

Osoby uczestniczące w zajęciach 5-10 lat najczęściej wskazują na istnienie wpływu UTW na zmiany w ich odczuciach i zachowaniach. Dotyczy to niemal wszystkich rodzajów wyodrębnionych zmian. Z kolei osoby uczestniczące w zajęciach najkrócej również stosunkowo często wskazują na zaistnienie tego rodzaju zmian. Najczęściej spośród wszystkich słuchaczy wskazywały one zmianę określoną jako *rzadziej odczuwam smutek,* a także podobnie jak uczestniczący w zajęciach 5-10 lat wskazywali na istnienie takich oto zmian: *jestem mniej drażliwy*, *lepiej sypiam*, i *mam więcej energii do działania.*

Osobami najrzadziej wymieniającymi zaistnienie zmian odczuć i zachowań (przede wszystkim takich jak *łatwiej podejmuję decyzję, lepiej sypiam, jestem mniej drażliwy,* a także *mniej martwię się o swoje zdrowie*) są osoby uczestniczące w zajęciach najdłużej, czyli najczęściej najstarsi respondenci.

Wiele badań dowodzi, że zadowolenie z życia jest znacznie lepsze u osób mających szersze kontakty społeczne. Z kolei teoria wychowania do starości, wyjaśnia, że sensowne wypełnienie czasu wolnego osób starszych wpływa na wydłużenie młodości i daje im satysfakcję. Badania dowodzą również, że realizacja potrzeb umożliwiających samorealizację ma znaczny wpływ na zdrowie człowieka, dotyczy bogatych subiektywnych przeżyć i wzbogaca życie wewnętrzne. Dążenie do zaspokojenia potrzeb wyższych kształtuje lojalność i przyjaźń. Badani słuchacze poza przedstawionymi powyżej zmianami odczuć i zachowań, a także zmiana relacji z najbliższym otoczeniem wskazywali również istnienie innych zmian takich jak m. in.: *nie jestem już taka nieśmiała (K do 59 L) , czuję się ważniejsza, poznaję różnych znanych ludzi z mojego miasta, do których wcześniej nie miałam dostępu (K 60 -79L) , wydaje mi się, że bardziej kocham ludzi (K 60 - 79L), czuje się spełniona to ostatni czas kiedy mogę jeszcze coś z siebie dać i to nie tylko rodzinie, mam wiele doświadczeń z mojego życia zawodowego i osobistego tutaj jest miejsce gdzie mogę o tym opowiedzieć, i komuś pomóc, czuję się naprawdę spełniona i potrzebna (K 60 – 79L).*

9.3. Wpływ UTW na korzystniejsze postrzeganie osób starszych przez ich otoczenie

Na podstawie analizy literatury dotyczącej problemów związanych ze stosunkiem otoczenia do ludzi starszych, a także stereotypami na temat starości, interesującym wydało się zapytanie słuchaczy o to, czy ich przynależność do UTW wpływa na korzystniejsze postrzeganie osób starszych przez ich otoczenie? Z literatury przedmiotu wynika , że informacje jakie osoby starsze przekazują na swój temat - innym ludziom - mają istotne znaczenie na sposób postrzegania sytuacji seniorów. Poniższy wykres przedstawia graficznie rozkład odpowiedzi na pytanie, jakie zadałam słuchaczom UTW, a dotyczyło ono oceny wpływu UTW na postrzeganie ludzi starszych. Postawa słuchaczy UTW przedstawiająca osoby starsze jako aktywne w wielu dziedzinach życia społecznego wpływa korzystnie, według badanych, na postrzeganie osób starszych

Wykres 28

Wpływ przynależności do UTW na postrzeganie osób starszych przez ich otoczenie. /w %/

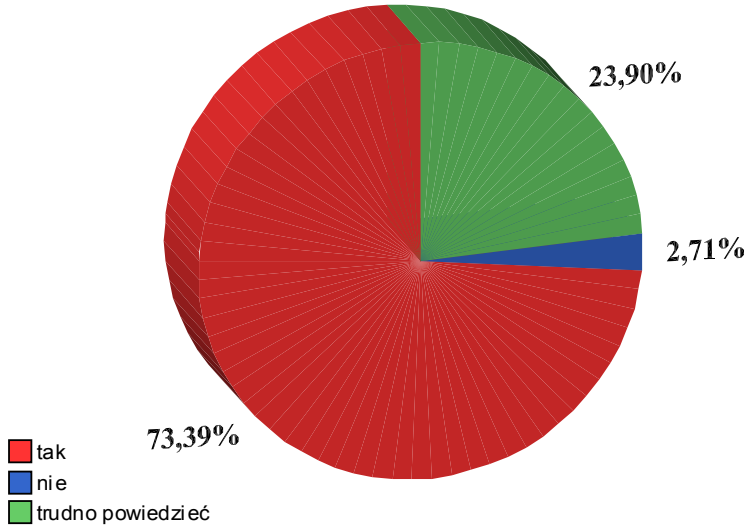

Źródło: opracowanie własne.

Prawie 3/4 badanych twierdzi, że ich przynależność do UTW wpływa korzystnie na postrzeganie osób starszych przez rodzinę i znajomych, jedynie niecałe 3% zaprzecza tej opinii, a co czwarty respondent zaznaczył odpowiedź *trudno powiedzieć*.

Odpowiedzi twierdzącej na to pytanie najczęściej udzieli mężczyźni, osoby z kategorii wiekowej 60-79 lat, badani posiadający wykształcenie średnie, osoby owdowiałe znacznie częściej niż osoby reprezentujące inny stan cywilny, osoby mieszkające samodzielnie, a także osoby utrzymujące się ze świadczeń rentowych. Wśród osób wyodrębnionych ze względu na wykonywany zawód najczęściej odpowiedzi twierdzącej udzielali pracownicy ochrony zdrowia i nauczyciele, a stosunkowo najrzadziej osoby będące robotnikami wykwalifikowanymi i pracownikami przy pracach prostych oraz osoby z najniższym poziomem wykształcenia. (por. załącznik C, tab.28).

10. Próba jakościowej analizy treści wspomnień słuchaczy i nauczycieli UTW

Zaprezentowane powyżej wyniki badania spróbowałam uzupełnić jakościową analizą treści pisemnych wypowiedzi. Wydają się one być cennym materiałem badawczym ze względu na to, że prezentują subiektywne doznania przedstawione w formie wspomnień słuchaczy, a także osób prowadzących z nimi zajęcia. Wspomnienia, są wypowiedziami szczególnie nasyconymi emocjami piszących, są jednocześnie wypowiedziami, które powstały w czasie późniejszym niż wspominane wydarzenia, co wiąże się z możliwością dogłębnej analizy własnych przeżyć, odczuć i zmian jakie zaistniały w życiu człowieka pod wpływem określonych wydarzeń. Sądzę, że ze względu na szczególny charakter takich refleksji mają one istotne znaczenie w poznaniu osobistych powodów uczestniczenia w zajęciach uniwersytetu. Analizowane przeze mnie wypowiedzi zaczerpnęłam z publikowanych przez UTW czasopism i ksiąg jubileuszowych . Te fragmenty, które przedstawiłam poniżej są cytatami wypowiedzi słuchaczy i osób prowadzących zajęcia w następujących UTW:w Białymstoku, Poznaniu, Jeleniej Górze, Szczecinie i Wrocławiu oraz UTW przy CKP w Warszawie.

Wypowiedzi podzieliłam według następujących kryteriów:

1. Refleksje słuchaczy na temat motywów uczestnictwa w zajęciach UTW i zmian zaistniałych w ich życiu pod wpływem przynależności do UTW.
2. Refleksje słuchaczy na temat motywów uczestnictwa w zajęciach ruchowych i zmian zaobserwowanych pod ich wpływem.
3. Refleksje słuchaczy i organizatorów działań w środowisku lokalnym na temat znaczenia UTW w życiu społeczności lokalnej.
4. Wypowiedzi osób prowadzących zajęcia - na temat idei UTW oraz obrazu słuchaczy UTW.

Ad. 1

Przypomnę, że najczęściej wymienianymi motywami uczestnictwa w zajęciach UTW jest poszerzenie wiedzy i utrzymanie sprawności intelektualnej. Dość często badani wskazywali także na motyw utrzymania kontaktu z osobami z tej samej grupy wiekowej. Stosunkowo rzadko - 15% badanych przyznało, że motywem ich uczestnictwa w zajęciach

jest poczucie osamotnienia Jest to zastanawiające, ponieważ dominującą grupą wśród słuchaczy UTW są osoby owdowiałe, które jak wynika z wielu badań mogą często odczuwać samotność. Poniższe cytaty mogą być dowodem na to, że rozwojowi zainteresowań stanowiącemu ważny motyw uczestnictwa w zajęciach, towarzyszy motyw utrzymania kontaktu z osobami z tej samej samej grupy wiekowej, a także motyw poczucia osamotnienia. Świadczące o tym fragmenty tekstów wyróżniłam innym rodzajem czcionki.

-Uniwersytet Trzeciego Wieku i zorganizowane przy nim różne sekcje umożliwiały spotkania z ludźmi o podobnych zainteresowaniach , nawiązywanie kontaktów towarzyskich, bliższych znajomości a nawet przyjaźni.(...)

Organizowane różnego rodzaju wycieczki krajoznawcze, a przede wszystkim liczne wyjazdy na rozmaite spektakle do Warszawy, spotkania w muzeach czy na koncertach mają pozytywny wpływ na rozwój kultury i pobudzenie intelektualne.(...)

Nie myślmy o naszej starości, bowiem nic bardziej nie postarza człowieka niż częste myślenie, że się starzeje. Pamiętajmy, że mamy tyle lat, na ile się czujemy[80].

-Jak dobrze nam przebywać w Naszym Klubie . Emeryci różnych zawodów w wieku od 60-91 lat. Przeważnie kobiety, działacze społeczni, inteligencja ogarnięci żądzą pogłębiania wiedzy z różnych dziedzin życia.

Przede wszystkim łączy nas potrzeba utrzymania kontaktów ludzkich, szczerej sympatii i niesienia wzajemnej pomocy[81].

Niektóre wypowiedzi badanych pozwalają sądzić, że UTW jest dla nich miejscem przypominającym lata szkolne: szkolne przyjaźnie i młodzieńczą ciekawość. Z cytatów wynika jednak, że przyjaźń tego okresu życia jest bardziej wymagającą i odpowiedzialną niż przyjaźń młodzieńcza.

-I zaczęło się bieganie na wykłady i zajęcia. Były tak ciekawe, że na początku nie opuszczałam ani godziny, a niekiedy zmuszona okolicznościami do nieobecności, miałam uczucie, że wagaruję.

Poznałam wiele przesympatycznych koleżanek, kolegów mniej, bo panowie nie tak chętnie garną się do wiedzy. ***Zyskałam przyjaciółkę, która podtrzymywała mnie na duchu w trudnych chwilach zawirowań życiowych. To wspaniałe znaleźć bratnią duszę****.(...)*

Szeroka wiedza przekazywana nam przez panią mgr J. Hobgarską, wystawy, spotkania z twórcami sztuki rozwinęły moje poczucie estetyki, stałam się bardziej świadomym odbiorcą sztuki. Zajęcia z filozofii, o której miałam zupełnie opaczne pojęcie, sprawiły, że inaczej i spokojniej podchodzę do życia. Staram się zrozumieć innych, także tych „mądrych inaczej", (...) Stał się również cud - zaśpiewałam. Okazało się , że mam słuch muzyczny i całkiem przyjemny , chociaż jeszcze nieśmiały głos. Teraz śpiewam- już znacznie odważniej - w zespole wokalnym i sprawia mi to ogromną przyjemność. Pogłębiłam też swoją znajomość obsługi komputera,

[80]A. Choroszucho, *Jesienią życia też można być aktywny, w:* Dziesięć lat UTW w Białymstoku, Białystok 2004., *s.69.*

[81]H. Żyłakiewicz, *W Naszym Klubi*e w: Dziesięć lat działalności UTW Białymstoku, Białystok 2004, s.71.

bo chociaż pracowałam na komputerze, używałam go na zasadzie maszyny do pisania. Teraz potrafię też poruszać się w internecie i obsługiwać pocztę e-mailową.

Okazuje się , że w dojrzałych ludziach jest tyle energii i chęci poznania czegoś nowego , że młodsi mogą nam tylko pozazdrościć. Oni muszą, a my chcemy . Ta różnica sprawia, że staramy się w miarę możliwości intensywnie uczestniczyć w zajęciach, a wysoka frekwencja pokazuje, jak bardzo uniwersytety trzeciego wieku są potrzebne, aby... wesołe było życie babuni[82]*".*

Trudne zdarzenia, jakie mogą pojawić się w fazie starości powodują, że ludzie mogą czuć się bardzo samotni i zrozpaczeni. W takich sytuacjach UTW może być dla nich miejscem, w którym uczą się nowych sposobów rozwiązywania trudnych problemów.

-Był wrzesień 2000r. Nadchodziła kolejna jesień i zima, których się bałam. Od półtora roku zrozpaczona po stracie bliskiej mi osoby, wyczerpana fizycznie i psychicznie z pięcioletnim zmaganiem z nieuleczalną chorobą męża- nie umiałam znaleźć się w nowej rzeczywistości.

Miałam wprawdzie jeszcze pracę, ale to była ucieczka tylko na kilka godzin dziennie- tu musiałam się wziąć w garść , nie mogłam przecież zadręczać otoczenia swoim smutkiem.

Najtrudniej było oswoić samotność w czterech ścianach domu, który ze zdwojoną siłą przypominał o przeszłości.

Zdawałam sobie sprawę, że muszę swoje życie zmienić, dostosować do nowej sytuacji, ale wciąż nie miałam odwagi i pomysłu jak to zrobić (...)

Zmobilizowałam się i poszłam na pierwsze spotkanie i tak się zaczęło. Wyszłam wreszcie z domu: na wykłady, na seminaria z literatury, filozofii, historii sztuki, na gimnastykę. Poznałam nowych interesujących ludzi; prowadzących zajęcia i uczestników. Zaczęłam chodzić do teatru, na koncerty, wernisaże. Ani się spostrzegłam, jak ucieczka od siebie stała się potrzebą zrobienia czegoś dla siebie. W moim domu pojawiły się książki o tematyce związanej z zajęciami, w których uczestniczyłam, zaczęłam się do nich przygotowywać. Czerpię wiedzę również z naszych spotkań integracyjnych- wszyscy mamy bowiem bogaty bagaż doświadczeń i przeżyć i wiele można nauczyć się od siebie nawzajem. Rodzina i znajomi akceptują to moje nowe życie , a niektórzy nawet mi trochę zazdroszczą[83]*.*

-Oj- W końcu i mnie to dopadło- emerytura. Czy to dobrze, czy źle? Gonitwa myśli , uczucia raczej mieszane. Jak ten czas szybko zleciał, ale co tam, ważne, że mam wciąż apetyt na życie. Kilka dni dylematu- co będę robić ? Wreszcie wiem. Wiem, na co poświęcę swój wolny czas. UNIWERSYTET . To jest to. Będę nareszcie robić to , co chcę ,a nie to , co muszę. Co za uczucie ulgi i jaki komfort psychiczny. Czekałam więc z utęsknieniem na ten dzień[84]*.*

- Był rok 2001., nowy wiek a ja miałam 75 lat i właśnie już wszystko za sobą. Coraz częściej myślałam, że życie ucieka, a mnie już nic ciekawego się nie zdarzy. No bo cóż interesującego może się przydarzyć samotnej

[82]J. Jankowska, *Vivat Academia, vivat Professores* w: Witryna UTW .Nieregularnik UTW w Jeleniej Górze 1/2003 , Jelenia Góra 2003, s. 25.

[83]A. Maj, *Mój uniwersytet*, w: Witryna UTW. Nieregularnik UTW w Jeleniej Górze nr1/2003, Jelenia Góra 2003, s. 24-25.

[84]U. Musielak, *Chciałam pocałować słuchawkę*, w: Witryna UTW. Nieregularnik UTW w Jeleniej Górze, nr 1/2003, Jelenia Góra, s.25.

kobiecie w podeszłym wieku? Przyjaciele się wykruszają, rozmowy ze znajomymi sprowadzają się najczęściej do narzekania , co kogo boli. Pozostaje czytanie książek, ale już wzrok nie ten, albo spacery, lecz nie w góry, bo nogi bolą. Jeszcze tylko niezawodny telewizor, którego można ... posłuchać i czasem trochę pooglądać
Wtedy to dowiedziałam się, że już od roku istnieje w naszym mieście Karkonoski Uniwersytet Trzeciego Wieku. Postanowiłam zasilić szeregi jego studentów, by zrobić coś ze swoim wolnym czasem. (...)
Od tego czasu moje życie odmieniło się. Ze spokojnej monotonii dnia powszedniego, wpadłam w wir zajęć , które pobudziły moją energię. Życie nabrało tempa. Moje dotychczas rozleniwiające się ciało, zaczęło inaczej funkcjonować, umysł został pobudzony do pracy. Zaczęłam realizować swoje zainteresowania, rozwijając się zarówno psychicznie intelektualnie , jak i fizycznie[85].

-Chciałabym podkreślić, iż ***działalność Towarzystwa Uniwersytetu Trzeciego Wieku jest niezmiennie celowa i pożyteczna, a szczególnie dla osób samotnych w starszym wieku , dla których uczestnictwo w wykładach oraz zajęciach licznych sekcji i kół zainteresowań jest częstokroć, poza wyjątkową okazją pogłębiania wiedzy oraz poszerzania horyzontów myślowych i usprawniania swego ciała , jedyną formą kontaktów międzyludzkich i możliwością nawiązywania nowych przyjaźni. Jest drogą do dalszej samorealizacji po przejściu na emeryturę lub rentę szczególnie w zakresie niespełnionych swoich zainteresowań*[86].

-Progi Uniwersytetu Trzeciego Wieku przekroczyłam w 1985r. będąc już na emeryturze, ale pracując jeszcze na pół etatu. O Uniwersytecie dowiedziałam się od mego męża i lotem ptaka zaraz do niego poszybowałam. I nie żałuję. Stałam się inną kobietą. W dniach złego samopoczucia zastanawiam się często, czy pójść na wykłady lub spotkania w Sekcji Literacko- Poetyckiej i wtedy od mego z natury spokojnego męża otrzymuję nakaz: ,,Idź . Z Uniwersytetu wracasz zawsze młodsza , promienna i z werwą." Idę więc i wracam faktycznie promienna i wskrzeszona na duchu. W sekcji Literacko-Poetyckiej całe nasze grono jest zżyte od lat- czując się rodzinnie i tu doznajemy siły i jasności umysłu.
A ileż szczęścia przeżywałam zawsze występując na deskach scenicznych, recytując swoje wiersze na uroczystościach[87].

-W ubiegłym roku otrzymałam zaproszenie na ślub koleżanki i kolegi z naszego Uniwersytetu Trzeciego Wieku .Wcześniej czytałam w wydawnictwie innych UTW o parach , które kojarzyły uniwersyteckie zajęcia . Tak stało się i u nas [88].

- Gdy składałam deklarację uczestnictwa, spotkałam w siedzibie KUTW wiele miłych, uśmiechniętych osób. Nie było tam jednak znajomych. Postanowiłam zwerbować moje koleżanki emerytki. Kilka telefonów ,

[85]B. Cymerska, *Z uśmiechem przeżywam mijający czas*, w: Witryna UTW. Nieregularnik UTW w Jeleniej Górze 1/2003, Jelenia Góra 2003, s. 27

[86]M. Wichłacz, *UTW receptą na dobrą i pogodną jesień życia* ,w: Ars Senenscendi.. Zeszyt UTW w Poznaniu, Poznań 2004 s.180.

[87]H .Mólowa, *Na pocieszeni,e,* w:Ars Senescendi.. Zeszyty UTW w Poznaniu , s.187.

[88]A. Moskal, *Co to był za ślub.,* w: Witryna UTW" Nieregularnik UTW w Jeleniej Górze nr3/2004,s. 29.

rozmowy o programie KUTW , udział w interesujących wykładach i ... moje koleżanki Ewa i Jasia stały się też słuchaczkami Uniwersytetu [89].

-„Do tradycji Karkonoskiego Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Jeleniej Górze weszły spotkania integracyjne słuchaczy, organizowane przez Radę Samorządu. I mimo iż Uniwersytet istnieje dopiero czwarty rok, to spotkań tych odbyło się już kilkanaście {co roku jest ich 5 lub 6 . Organizowane są spotkania okolicznościowe , takie jak Andrzejki , spotkania opłatkowe, tłusty czwartek, Dzień Kobiet oraz ogniska biesiadne. (...)-„Wszystkie te spotkania zbliżają i łączą nas. Zawieramy przyjaźnie, stajemy się dla drugich rozpoznawalni z imienia, nie tylko na zasadzie- o, znajoma z KUTW . Poznajemy się bliżej, poznajemy z opowiadań nasze rodziny. ***Wiemy, że w potrzebie możemy na siebie liczyć. Powstałe grupy koleżeńskie odwiedzają się wzajemnie, spotykają się w czasie wakacji. Myślę, że przyjaźnie zawarte w dojrzałym wieku są równie trwałe jak te młodzieńcze***[90].

- (...) Po odejściu (śmierci) męża, który był moim ideałem, czułam się bezgranicznie samotna, pogrążona w smutku. Rozpacz wyrażałam milczeniem. Rozumiałam, że trzeba znaleźć pole działania, w którym będzie można wykazać swoją sprawność, odbudowując własny, pozytywny obraz siebie.(...).

Duszą mojego życia stało się zrealizowanie zadania przemyślanego, zaplanowanego. Jeśli to zadanie przyniesie dobre rezultaty, umiłowanie pracy stanie się treścią życia i w końcu przekształci się w potrzebę życia.

Pracowałam na pół etatu w Stacji Chemiczno-Rolniczej. Była członkiem NOT-u. Na zebraniu ogłoszono otwarcie Uniwersytetu Trzeciego Wieku dnia 12.11.1975. Stałam się wierna słuchaczką UTW. Praca stała się moja pasją. Otwarto furtkę do tzw. "drugiej młodości"

(...) A zatem co nam dął UTW: 1

1. *Pozwolił wrócić do czynnego życia*
2. *Dał zrozumienie , że w nas jest siła.*
3. *Rozbudził zdolności uśpione*
4. *Zwalczał nieśmiałość, tremę*
5. *Zapoznawał z nowoczesnymi zdobyczami nauki.*
6. *Ułatwiał zawieranie przyjaźni.*
7. *Zapoznawał z zasadami racjonalnego trybu życia,*
8. Dawał op*iekę lekarską*
9. *Zachęcał do ćwiczeń fizycznych*
10. *Dał możliwość wyjazdów: kondycyjnych, wycieczek krajowych i zagranicznych,*
11. *50% zniżki do teatrów- dało możliwość uczęszczania na spektakle teatralne*
12. *Rozbudzał zapał do pracy i wiarę w możliwość sukces*[91].

---

[89] *A. Moskal,, Mój tydzień na uniwersytecie, w:* Witryna UTW. Nieregularnik UTW w Jeleniej Górze nr 2/2004 Jelenia Góra2004, s .23

[90] J. Znamienkiewicz, *Ku integracji*, w: Witryna UTW. Nieregularnik UTW w Jeleniej Górze nr2/2004 , Jelenia Góra 2004, s. 27.

[91] Z. Noakowska, *Uniwersytet Trzeciego Wieku w opinii słuchaczy,* w: Uniwersytet trzeciego wieku w Warszawie. Księga jubileuszowa z okazji XX- lecia UTW w Warszawie, red. H.Szwarc ,Warszawa 1995 , s. 107 – 112.

-(...) Co nas tam zawiodło? Przypadek? Czy ciekawość poznania poznania tej - w historii naszego szkolnictwa nowej uczelni? A może walka z samotnością, albo po prostu nadmiar wolnego czasu?

Koncentrując swoje myśli na osobistych wspomnieniach, muszę stwierdzić, ze na UTW zawiodły mnie przypadek i ciekawość . Przypadkowo bowiem i zupełnie niespodziewanie spotkałam po kilkuletniej rozłące dawną koleżankę z pracy (...), która bodąc słuchaczką UTW prawie od początku jego istnienie, po dzień dzisiejszy - tak opowiedziała mi o tej uczelni, ze wzbudził moją ciekawość i zainteresowania.(...)

Dzisiaj z perspektywy czasu - kiedy poznałam wszystko , co UTW może dać i daje ludziom tak często zagubionym na drogach swojej emerytury, szczerze mogę powiedzieć, że zachwyciłam się tam wszystkim[92].

Poniższe cytaty świadczą o tym, że słuchacze trafiają do UTW w sytuacjach związanych nie tylko z utratą ważnych dla nich osób, ale także cenionych przez nich wartości . Do wartości tych należy praca zawodowa.

-(...) Praca była radością. Raptem w oparciu o moją metrykę zostałam brutalnie przeniesiona na emeryturę - na tak zwany zasłużony odpoczynek którego wcale nie pragnęłam. Nie dano mi ani kawałka etatu. Psychiczna przepaść otworzyła się przede mną. Wstrząsnął mną wielki, bezradny żal. Skarby mego doświadczenia i talentu organizacyjnego zostały wyrzucone do kosza. Tak bezmyślnie jednego dnia... krzywdząco dla mnie bardzo. *Przyciągnął mnie UTW przez swe koła zainteresowań, przez lektorat języka francuskiego, przez ciekawe wykłady. Potem wrosłam w atmosferę pracy społecznej i permamentnego kształcenie się. Łączyło się to z tradycją mojej rodziny i pokolenia , w którym się wychowałam,.z wdzięcznością pamiętam , że do UTW zostałem życzliwie przyjęta. Dano mi odczuć, ze jestem potrzebna i mogę coś zdziałać. Objęłam prowadzenie lektoratów. (...)*

Opracowałam regulamin , w którym sprecyzowałam zakresy czynności poszczególnych funkcji społecznych. Zwiększyłam ilość słuchaczy objętych nauką języków obcych i usprawniłam ich przyjmowanie.

Byłam szczęśliwa ich radością. Dla nich pracowałam usilnie przeprowadzając około sto telefonicznych rozmów z miejskich automatów. Rozpierała mnie duma , że żaden kraj spośród członków AIUTA nie dorównał Polsce zainteresowaniem słuchaczy i ilością grup językowych. a więc duże osiągnięcie światowe [93].

Ta sama słuchaczka w dalszej części wspomnień pisze tak: *" **Dzięki UTW nie czuje samotności ani odepchnięcia od społeczeństwa. Mając wewnętrzna pogodę doceniam życzliwość ludzi na co dzień. Jestem spokojna - z uśmiechem patrze na świat. Nie martwi mnie, ze nie znajduje zrozumienia wśród emerytów spoza UTW, nastawionych na gnuśne dożywanie swoich lat., że nie widze akceptacji i jej rodziny - przydeptanej finansowo**. W UTW zostałem dowartościowana, miałam radość pracy twórczej i organizacyjnej. Spełniły się moje turystyczne tęsknoty z lat młodości co do wyjazdów zagranicznych*[94].

Powyższe cytaty pozwalają sądzić, że czas wypełniony przez zajęcia na UTW, często codzienne, stwarza możliwość kompensacji utraconych korzyści pozamaterialnych, które były

[92]A. Kołaczek, *Uniwersytet Trzeciego Wieku w opinii słuchaczy,* w: Uniwersytet Trzeciego Wieku w Warszawie..., op. cit., s. 113- 114.

[93]J. Jodłowska, *Uniwersytet Trzeciego Wieku w opiniach słuchaczy* , w: Uniwersytet Trzeciego Wieku w Warszawie, op. cit., s. 122.

[94]Ibidem, s. 123.

rezultatem pracy zawodowej. UTW jest dla słuchaczy miejscem, które daje możliwość rozwijania własnych pasji, współpracy z innymi ludźmi, a także radość i satysfakcję z utrzymywania szerokich kontaktów społecznych m. in. z członkami międzynarodowych organizacji.

Kolejny cytat przedstawia refleksję słuchaczki, dotyczącą odczuć związanych z jej uczestnictwem w zajęciach. Przywołuje to, podobnie jak w prezentowanych już cytatach, jej szkolne wspomnienia, przyjaciół, nauczycieli i pozwala jednocześnie zapomnieć o pogarszającym się stanie zdrowia, smutnych myślach i samotności.

-Jestem członkiem kilku towarzystw społecznych: Towarzystwa Przyjaciół warszaw Oddz. Mokotów, Towarzystwa przyjaciół Zwierząt- Stare Miasto, Związku Emerytów i Koła Wychowanek J. Tyminskiej; wszędzie zajmowałam się czynnie - raczej pomagając innym. (...)

Trzeba było wybrać : tam praca dla innych , choć przyjemna , ale już męcząca, tu na Uniwersytecie - przyjemność , ciekawe wykłady, fachowe porady, pożyteczne, interesujące mnie rzeczy.

Zawsze lubiłam życie szkolne: koleżanki, profesorów, ukochana Przełożoną. Uniwersytet przypomina trochę szkołę, uroczysty początek roku i zakończenie, ruch , wykłady, profesorowie, koleżanki i koledzy. (...)

(...) jaki pożytek daje mi uniwersytet Trzeciego Wieku? Otóż: stałe zajęcia dwa razy w tygodniu plus lektorat lub inna sekcja - to wyrwane godziny, a właściwie pół dnia ze smutnych myśli o swojej gorszej sprawności fizycznej i siedzenia samotnie w domu. Tu na uniwersytecie są określone terminy i trzeba się zmobilizować, żeby być punktualnym na wykładzie, nie spóźniać się , ażeby nie przeszkadzać innym[95].

Ad 2

W początkowej części rozdziału przedstawiłam wyniki badań dotyczących negatywnych i pozytywnych stron bycia starszym człowiekiem. Przypomnę, że jako najczęściej wymieniane problemy wieku starszego badani podali zmniejszenie sprawności fizycznej i pogorszenie stanu zdrowia, co jak wynika z innych badań osób starszych jest problemem znacznej większości starszej populacji . Poprawa kondycji fizycznej stanowi jeden z najczęściej wymienianych motywów uczestnictwa w zajęciach UTW , a jak wynika z moich badań uprawianie ruchu znacznie poprawia samopoczucie badanych słuchaczy. Zajęcia ruchowe na uniwersytecie cieszą się dużym zainteresowaniem , przypomnijmy, że najczęściej jest to różnego rodzaju gimnastyka i wycieczki. Z zajęć ruchowych korzysta ponad 70% badanych.

Poniżej przedstawiłam kilka cytatów wypowiedzi słuchaczy, które potwierdzają i uzupełniają wyniki badań opracowanych na podstawie kwestionariusza ankiety.

[95]C. Mieszkowska„ *Uniwersytet Trzeciego Wieku w opiniach słuchaczy w:* Uniwersytet Trzeciego Wieku w Warszawie.... op cit, s. 124.

Charakterystyczne cechą treści tych cytatów jest to, że opisując wpływ ćwiczeń fizycznych słuchacze często podkreślają integracyjny charakter tych zajęć. Poza tym słuchacze często podkreślają, że uprawianie ćwiczeń skutkuje różnymi korzystnymi zmianami w ich samopoczuciu, niejednokrotnie zaznaczając też, że UTW zachęcił ich do uprawiania aktywności fizycznej, której dotychczas w ogóle nie rozwijali.

- Z każdym rokiem wzrasta liczba chętnych na podjęcie ćwiczeń fizycznych. Jak bardzo potrzebna jest taka forma rekreacji fizycznej niech świadczą wypowiedzi samych seniorów- uczestników UTW;

- Co mi daje uczestniczenie w ćwiczeniach gimnastycznych;

- *zapewnia niezbędną dla zdrowia dawkę ruchu,*
- *poprawia ogólną kondycję fizyczną,*
- *rehabilitację kręgosłupa poprzez ćwiczenia,*
- *motywację do stosowania zdrowego trybu życia,*
- *kontakt z ludźmi, wymianę doświadczeń,*

poprawę nastroju psychicznego[96].

- Bardzo chętnie uczestniczę w tych zajęciach, gdyż ruch zawsze był ważnym czynnikiem mojego życia. Różnorodność i bogactwo ćwiczeń, dostępność dla każdego organizmu, zachęcają do uczestnictwa w gimnastyce. Poprzez udział w zajęciach, mimo upływającego czasu, czuję się dobrze, jestem sprawna ruchowo, mniej zapadam na choroby mojego wieku. Oprócz kształtowania swojej sylwetki i mięśni bardzo ważne jest przebywanie wśród życzliwych ludzi [97].

-Podczas korzystania z basenu są zawsze ratownicy. Oni, nieumiejącym lub słabo pływającym, udzielali wskazówek, zaopatrywali w deski do pływania, pouczali jak korzystać z pływaczków nakładanych na ręce. Dzięki ich pomocy oraz solidarnemu zaangażowaniu się kolegów w pomoc słabszym, obecnie prawie wszyscy uczestnicy już pływają.(...)O wspaniałym relaksie w wodzie, który uważany jest za bardzo dobrą terapię, wieść rozeszła się wśród studentów UTW. To spowodowało zwiększenie się ilości chętnych do korzystania z pływalni[98].

-Rzetelne zaangażowanie w prowadzeniu ćwiczeń w pogodnej i miłej atmosferze zaowocowało nie tylko poprawą kondycji fizycznej , ale również ogólnego stanu naszego zdrowia i samopoczucia , a w moim przypadku również przywrócenia sprawności chorego barku. Natomiast konieczny po pływaniu wypoczynek w kawiarence studenckiej , sprzyjał nawiązywaniu kontaktów towarzyskich między uczestnikami sekcji[99].

-Naśladujemy, pewnie niedoskonale, ale z pasją i przejęciem płynności jego ruchów. Osobliwa jest mechanika ruchu tai- chi , czasami pochodzi od naśladowania istot fauny, kiedy indziej symbolizuje coś

---

[96]E. Gomolińska, słuchaczka UTW w artykule :D. Łopatecka, D. Chociej, *Ruch- to zdrowie*, w: Dziesięć lat UTW w Białymstoku, red. Cz. Kryszkiewicz, Białystok 2004, op. cit., s.37.

[97] M. Gano; słuchaczka UTW w artykule: D. Łopatecka, D. Chociej, *Ruch- to zdrowie*, w: Dziesięć lat UTW w Białymstoku, op. cit., s. 37.

[98]T. Sidoruk , Na pływalni, w : Dziesięć lat UTW w Białymstoku, op. cit. s. 45.

[99]Wichłacz, *UTW receptą na dobrą i pogodną jesień życia* , w: Ars Senescendi, op. cit., s. 179.

głębokiego. Dynamiczny ruch przeplata się z kontemplacją . Mamy wrażenie odkrywania w siebie tego, co jest w nas biologiczne, ale też mistyczne. Balansowanie na granicach dwojga światów przynosi uczucie głębokiego odprężenia, uspokojenia nie tylko ciała. Poszukiwanie równowagi , harmonii wewnętrznej, ale także zgody ze skomplikowanym światem otaczającym nas wydaje się być celem tego tańca stóp i dłoń[100].

-W środę gimnastykujemy języki i całe ciała. Słowa niemieckie, angielskie gruntownie testują giętkość narządów mowy, ale to jeszcze nic, bo potem spotykamy się z panią Magdaleną Król . W świetlicy ,,jedenastki,, nie mamy wielu przyborów. Wystarczą przyścienne drabinki , krzesła, plastikowe butelki napełnione wodą i ...podłoga. Niektóre studentki przynoszą własne maty.(...) Nóżka w bok, rączka w górę ...zaczynamy. Czasami coś zatrzeszczy ,czasami zaskrzypi, nie ma rady. W ruch idą butelki ...z wodą oczywiście, służące jako nieżelazne hantle. Prostują się kręgosłupy, albo wyginają, pracują stawy, napinają się mięśnie (wszystkie), wzmacniają wiązadła i przyczepy.(...) Relaksujemy się gruntownie i ładujemy się pozytywnie energią, co ważne na co dzień dla nas i bliskich. Głębiej oddychamy i dostrzegamy większą łatwość i obszerność ruchu. Po zajęciach mamy poczucie, że zrobiliśmy coś dobrego dla siebie [101].

- Uczestniczę w gimnastyce chińskiej tai- chi (...) Całą godzinę ćwiczymy, ale zarazem relaksujemy się , wyciszamy wewnętrznie. Jesteśmy jakby w innym świecie, gdzie panuje maksymalne skupienie, a uwaga skoncentrowana jest na ruchu ciała i słowach mistrza. Efekty tej gimnastyki odczuwamy bardzo długo m.in. jako spokój psychiczny, a to podnosi nasze samopoczucie. Najlepszą wizytówką gimnastyki tai-chi jest ilość słuchaczy wybierających tę formę aktywności fizycznej i wysoka frekwencja na zajęciach. Na parkiecie zaczyna być tłoczno, mimo że gimnastyka odbywa się w dwóch grupach [102].

-Uniwersytet Trzeciego Wieku w istotny sposób wpłynął na moje przyzwyczajenia i codzienny tryb życia. Za młodu nie nabrałam nawyków do uprawiania gimnastyki i turystyki. Dopiero od 1975 r. , w wieku 64 lat, zaczęłam regularnie i systematycznie się gimnastykować. W latach 1976 - 1977 wyjeżdżałam na obozy letnie w Sierakowie organizowane przez Uniwersytet. Brałam także udział w cotygodniowych pieszych wycieczkach. Dzięki nim czułam się odmłodzona. (...)

Obecnie mając niespełna osiemdziesiąt lat, codziennie gimnastykuje się w ciągu 30 minut. Żadne okoliczności nie mogą mnie skłonić do zaniechania tych systematycznych ćwiczeń. Poza tym staram się dużo spacerować na świeżym powietrzu i uczęszczać na wykłady.

(...) Wykłady wzbogaciły moja wiedzę o zapobieganiu i leczeniu chorób podeszłego wieku. Kiedy lekarz mówi, ze jestem, pomimo lat, stosunkowo sprawna fizycznie to wiem., że zawdzięczam to , w znacznej mierze Uniwersytetowi Trzeciego Wieku[103].

---

[100]W. Mazur, *Kalokagatia po Karkonosku*, w: Witryna UTW. Nieregularnik UTW w Jeleniej Górze nr3/2004, Jelenia Góra, s. 20

[101]W. Mazur, *Kalokagatia po Karkonosku*, op.cit,. s.20.

[102]A. Moskal , *Mój tydzień na uniwersytecie,* w:Witryna UTW. Nieregularnik UTW w Jeleniej Górze nr3/2004, Jelenia Góra 2004, s.24

[103]M. Lewicka, *Uniwersytet Trzeciego Wieku w opiniach słuchaczy,* w Uniwersytet Trzeciego Wieku w Warszawie, op. cit., s.126.

Ad 3

Organizatorzy zajęć, prowadzący te zajęcia, a także osoby będące przedstawicielami różnych instytucji współpracujących z słuchaczami UTW niejednokrotnie podkreślają, że słuchacze UTW są szczególnego rodzaju studentami. Są zainteresowani zarówno rozwojem własnych zainteresowań i zdobywaniem wiedzy jak i działaniem na rzecz środowiska lokalnego, co przedstawiłam w poprzednich częściach badania. Poniższe cytaty są przykładami takich opinii.

- Idea aktywnej starości w Uniwersytecie Trzeciego Wieku ogarnia liczne rzesze seniorów. Ludzie starsi, którzy nadal są duchem młodzi, ciekawi nauki, świata i innych ludzi nawiązują głębsze więzi z młodym pokoleniem- pokoleniem swoich wnuków, dla których mają czas i z którymi są w stanie podejmować interesujące ich tematy. Często wyrównują deficyt braku czasu i uwagi poświęcanej dzieciom przez rodziców. Angażują się również w pracę pomocową na rzecz innych osób znajdujących się w potrzebie. Mają poczucie sprawczości , przydatności, potrzeby niesienia pomocy i bycia kimś ważnym dla innych osób. W istotnej części uzupełniają usługi opiekuńcze osobom starszym, niepełnosprawnym, obłożnie chorym poprzez świadczenie pomocy w czynnościach domowych, załatwianie spraw w urzędach, czytanie książek, czasopism, udzielanie porad. Przyczyniają się tym samym do uzupełnienia oferty usług opiekuńczych, które MOPR świadczy na rzecz osób potrzebujących.

Aktywność, wrażliwość na potrzeby innych pozwala na rozwój wewnętrzny naszych seniorów, wyzwala w nich najlepsze pokłady miłości bliźniego, uwrażliwia na krzywdę ludzką, pozwala odzyskać nadzieję godnego dożycia osobom zapomnianym przez innych.[104]

Coraz częściej podkreśla się celowość działania na rzecz środowiska lokalnego. Takie działanie staje sie nawet elementem planów rozwoju uniwersytetów. Na rozwój tzw. aktywności lokalnej słuchaczy, a także na działania mające na celu realizacje zasad społeczeństwa obywatelskiego UTW mogą otrzymać jak wspomniałam wcześniej, dofinansowanie np. z Polsko-Amerykańskiej Fundacji Wolności.

Organizujący działalność UTW często podkreślają znaczenie różnego rodzaju współpracy ze środowiskiem lokalnym. Oto kilka przykładów:

- (...) istotne jest, aby doświadczenie i wiedza osób starszych, słuchaczy UTW, będące ogromnym kapitałem, zostały spożytkowane nie tylko dla siebie, ale wykorzystane na rzecz środowiska lokalnego, aby aktywność społeczna tych osób była skierowana na zewnątrz do innych środowisk , grup społecznych czy pojedynczych osób potrzebujących takiego wsparcia i pomocy[105].

-(...)Jeszcze raz zacytuję słowa Pani prof. Haliny Szwarc ,która (...) stwierdziła, że:,, Uniwersytety Trzeciego Wieku są:

[104]Z. Sawicka, dyrektor Miejskiego Ośrodka Pomocy Rodzinie w Białymstoku *Integracja osób i rodzin ze środowiskiem,* w: Dziesięć Lat UTW w Białymstoku, op. cit., s. 55.

[105]Cz. Kryszkiewicz, *Działalność UTW w Białymstoku na rzecz społeczności lokalnej* w: Dziesięć lat UTW w Białymstoku, op. cit. s..64.

1. *Instytucjami, które z pełnym sukcesem przejęły w całym kraju edukację osób trzeciego wieku a częściowo, pośrednio, także młodszych.*
2. *Stanowią ruch oddolny , społeczny, który znajduje wsparcie w gronie życzliwych i społecznie zaangażowanych pracowników wyższych uczelni, miejscowych władz oraz instytucji i placówek kulturalno-oświatowych.*
3. *Są instytucjami modelowymi, godnymi naśladowania, wykraczającymi w przyszłość i prezentującymi nowe oblicze starości, a także promującymi postawy prozdrowotne w całym społeczeństwie,,.*

Trzeba przyznać, że przytoczone tu myśli są trafne i nadal aktualne, i mogą stanowić drogowskaz w rozwijaniu dalszej działalności uniwersytetów trzeciego wieku w Polsce[106].

Wiele UTW prowadzi własną działalność wydawniczą, publikowane są teksty wspomnień i refleksje słuchaczy na temat zmian jakie zaistniały w ich życiu pod wpływem przynależności do UTW. Adresatami przekazu są nie tylko słuchacze uniwersytetów, ale także czytelnicy z innych grup funkcjonujących w w środowisku lokalnym.

-Uruchomienie w bieżącym roku akademickim wydawnictwa własnego czasopisma stworzyło członkom KUTW sposobność przekazania informacji o podejmowanej przez nich działalności a także, niekiedy osobistych refleksji o zmianach w życiu, jakie spowodowała przynależność do naszego Uniwersytetu czy wrażeń z różnego rodzaju zajęć albo imprez. Ponieważ za pośrednictwem słuchaczy pismo dociera do nieco szerszego kręgu seniorów (koleżanki, sąsiedzi, znajomi) jest propagatorem aktywnego trybu życia, wartościowego wypełnienia czasu na emeryturze. Jest też czasopismo dobrym sposobem zaprezentowania działalności KUTW lokalnym władzom, co w innej formie trudno byłoby uczynić. Czasopismo daje ponadto możliwość dokonania autoprezentacji w formie artykułu. Dla wielu z nich jest to nie tylko ciekawe nowe zadanie czy wyzwanie , ale i szansa zaistnienia w pełniejszy sposób i pole do odmienienia osobistej satysfakcji a nawet sukcesu [107].

Działania organizowane w UTW mają na celu również integrację międzypokoleniową . Słuchacze uniwersytetów spotykają się z uczniami szkół i przedszkoli po to by przedstawić różne formy własnej twórczości.

- Służymy zatem młodym, a niekiedy bardzo młodym solistom życzliwym, choć nie bezkrytycznym uchem, nagradzamy szczodrymi brawami ich spore umiejętności techniczne i próby interpretacyjne, gratulujemy udanych występów, z wyrozumiałością odnosimy się do potknięć, dziękujemy upominkami czy kwiatami, jak na prawdziwym koncercie. Powiedzmy sobie szczerze , przyjmowanie z wdziękiem kwiatów i gratulacji na scenie też trzeba się nauczyć , też trzeba to przećwiczyć .(...)

Innym rodzajem działania na rzecz bardzo młodej części społeczności naszego miasta jest coroczne organizowanie przez KUTW konkursu plastycznego pod wspólnym hasłem,, Starszy człowiek wśród nas[108].

Ad 4

[106]Ibidem, s. 67.

[107]J. Peikert, *Dla siebie i innych seniorów*, w: Witryna UTW. Nieregularnik UTW w Jeleniej Górze, nr 3/2004., s.11 -12.

[108]J. Pejkert, *Słuchacze Karkonoskiego Uniwersyetu Trzeciego Wieku w społeczeństwie Jeleniej Góry,* w: Witryna UTW. Nieregularnik UTW w Jeleniej Górze, nr 3/2004, s.10.

Refleksje osób , które prowadzą różne formy zajęć w UTW mogą być również cennym materiałem empirycznym, dzięki któremu można przedstawić rolę UTW w życiu jego słuchaczy. Sami prowadzący zajęcia są często osobami starszymi lub będącymi na przedpolu starości, zatem osobami mającymi podobne doświadczenia jak ich słuchacze. Refleksje te wydają się szczególnie wartościowe dla celów badawczych, ponieważ powstały na podstawie regularnej obserwacji zachowań grupy słuchaczy: są swego rodzaju uogólnieniami na temat obserwowanych zjawisk w warunkach naturalnych m.in.: podczas prowadzonych zajęć, w czasie imprez kulturalnych i spotkań towarzyskich. Na podstawie poniższych wypowiedzi mogę stwierdzić, że słuchacze UTW przejawiają znaczny entuzjazm i dociekliwość w zdobywaniu wiedzy, sprawiają wrażenie jakby zajęcia, w których uczestniczą w UTW przypominały im lata młodzieńcze, zajęcia w szkole i spotkania w grupie rówieśniczej, zachowują się jak „młode osoby". Potwierdza to również moja obserwacja słuchaczy.

-Garniemy się do siebie nie tylko szukając pomocy, czy zrozumienia, lecz niekiedy tylko po to, by móc powiedzieć drugiej osobie o tym, co widzimy i przekonać się , że ona widzi podobnie. Jeśli tego nie ma, ubywa naszej radości.(...) Idea Uniwersytetu Trzeciego Wieku powstała właśnie ze zrozumienia koniecznej bliskości drugiej osoby, niezbędnej właśnie wtedy, gdy koło nas robi się coraz bardziej pusto, gdy nawet w lustrze twarz odbija się mniej wyraziście niż dotychczas. Tymczasem jednocześnie czujemy, że poza dopiekającą coraz bardziej gorszą kondycją fizyczną, nie zmieniliśmy się zupełnie. Po głowie chodzą przecież te same myśli co niegdyś, a i pojawiające się pragnienia są niemal takie same jak dawniej. Co robić z ową dwoistością ludzkiej natury, tak dokuczającą na stare lata? (...) Jeśliśmy sami , trzeba szukać drugiego podobnego nam człowieka (...) -Uniwersytet Trzeciego Wieku jest zbiorowiskiem przyjaciół, którzy nie zapomnieli uśmiechu ,(albo też przez bliskość innych przypomnieli sobie o jego walorach) i chociaż mają za sobą życie godne i dobrze spełnione, nie rezygnują z radości wspólnego odkrywania oraz przeżywania nowych dobrych doświadczeń.(...)

Prócz założonych funkcji naukowych oraz zadania kształcenia specjalistów pojawiła się jego funkcja szczególna: zbliżanie ludzi do siebie. Dzisiaj egzystują one obok siebie w bezpośrednim sąsiedztwie. Potrzebują się nawzajem, jak słuchacze jednego i drugiego [109].

-(...) W osobach Słuchaczy tegoż Uniwersytetu odnajduję potwierdzenie, napawające optymizmem wobec człowieka, że wiedza i rodząca się z jej zdobywania mądrość zawsze są w cenie. Życiowy dorobek, przeżycia i doświadczenia, od pięknych po trudne, otwierają jeszcze bardziej naprawdę, dobro, wyższe wartości i ideały. Ludzie starsi potrafią wciąż twórczo przeżywać swe życie, zachować właściwą sobie aktywność, zwłaszcza w wymiarze duchowym. To oni uwidaczniają najbardziej prawdę o dojrzewaniu w mądrości[110].

(...) Odkrywałem , zachowaną w osobach Słuchaczy, niezwykłą świeżość ducha i entuzjazm, jakie zwykle cechują środowiska złączone wspólnymi ideałami i celami. Postrzegałem w nich to, czego sam doświadczam,

[109]W.A. Serczyk, *Potrzeba bliskości, w:*Dziesięć lat UTW w Białymstoku, op. cit. s.10.

[110] Ks.H. Ciereszko, *Dojrzewanie w mądrości*, w: Dziesięć lat UTW w Białymstoku..., op. cit, s.13.

gdy mam możność spotykania się z moimi kolegami i koleżankami ze szkolnej ławy na zjazdach absolwentów mojej szkoły. Wtedy czuję jakby powracał czy zatrzymywał czas [111].

-Zdecydowanie, powaga, odpowiedzialność w dążeniu do ciągłego poszerzania wiedzy , jak również beztroska , radość i fantazja w chwilach zabawy. Jakże miło wykładać takim studentom, z jakim przekonaniem można się uczyć od Nich (...)- Liczniejsza co roku rzesza słuchaczy umacnia własne wartości, rozwija talenty i umiejętności, a jednocześnie uczy nas wszystkich bezinteresownej pomocy i wsparcia, przyjaźni, pokory i dumy oraz miłości bliźniego i Ojczyzny. (...)Jako lekarz- geriatra , a jednocześnie wykładowca reprezentujący Akademię Medyczną w Radzie Programowej Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Białymstoku, mogę z całym przekonaniem stwierdzić, że Moi Słuchacze należą do Elity Seniorów starzejących się pomyślnie. Co to oznacza? Wszyscy doskonale wiedzą to z wykładów[112].

-Miałem przyjemność dwukrotnie wykładać przed tym audytorium i życzył bym sobie takiego zainteresowania i zaangażowania w odbiorze, ze strony ... wnuków słuchaczy KUTW. Miałem też zaszczyt uczestniczenia w kilku spotkaniach integracyjnych studentów KUTW, przeważnie połączonych z prezentacją lub ekspozycją różnych ,,kulturowych produktów,, tej grupy. Dobry poziom lub co najmniej głębokie zaangażowanie , to najkrótsza recenzja tej działalności.[113]

-Twórczość późnej dorosłości to aktywność własna, którą cechuje ciekawość świata, otwartość na informacje, innowacyjność podejmowania ryzyka, często również poczucie humoru, pozwalające na zdystansowanie się do przeżywanych problemów. Dlatego jednym z założeń programu naszego UTW jest kreatywne życie. Nasze talenty mogą się rozwijać w każdej dziedzinie naszego życia: w sztuce kulinarnej, pamiętnikarskiej, rękodzielniczej, ogrodniczej, urządzania własnego mieszkania, hodowli kwiatów, bogatej korespondencji z przyjaciółmi, w udziale w sekcjach zainteresowań, pracy samorządowej, itp. Zajęcia, o których tu mowa, pozwalają nam na oderwanie się od czasem przykrych doznań samotności, umożliwiają odnalezienie radości życia w twórczej pracy dla siebie i innych. Człowiek starszy powinien być kreatorem własnego życia, żyć twórczo, ciągle lansować siebie jako jedyną i niepowtarzalną osobowość. Kreatywnie żyć to wychodzić poza codzienność , dzielić się sobą z innymi, utrzymywać szerokie kontakty społeczne: rodzinne, sąsiedzkie, koleżeńskie, towarzyskie.[114]

-Ta uczelnia grupuje ludzi , którzy mobilizują się wewnętrznie, żeby przyjść i słuchać wykładów na różne tematy. Ta uczelnia stwarza im możliwość oderwania się od ich szarzyzny życiowej, kłopotów dnia codziennego, daje im możliwość spotkania, nawiązania kontaktów, stworzenia wzajemnej koleżeńskiej i przyjacielskiej atmosfery, odmładza ich wewnętrznie i duchowo, przedłuża ich witalność i dyspozycyjność psychiczną. Nie pozwala na pesymizm, defetyzm i rezygnację. [115]

---

[111]Ibidem, s.14.

[112] *B. Bień, Zafascynowani aktywnością seniorów, w:Dziesięć lat UTW w Białymstoku, op. cit., ,s. 50.*

[113]T. Winnicki, *Kolegium Krakowskie-Uczelnia Regionalna*, w: Witryna UTWNieregularnik UTW w Jeleniej Górze, nr1/2003.

[114]W. Wnuk, *Twórczość osób starszych,,* w:Witryna UTW. Nieregularnik UTW w Jeleniej Górze nr 3/2004, s. 7.

[115]T. Grabowski, *Pracownicy naukowi o Uniwersytecie Trzeciego Wieku,* w: Zbiór wybranych wspomnień i refleksji oraz inne materiały dwudziestolecia działalności UTW Szczecin, Szczecin 1998, s. 10.

-Pierwsze wrażenie budujące, ale i tremujące (...)Dawno już nie mówiłem do tak ogromnego audytorium(...). Po kilku zdaniach nastąpiło uspokojenie , zorientowałem się , że trafiam do słuchaczy, że potrafiłem ich zainteresować. Najciekawsza była jednak dyskusja. Pytania dociekliwe, uwagi sensowne, wiele się z nich nauczyłem. Wszystko zaś przebiegało w atmosferze entuzjazmu. Jedna pani śpiewała mi nawet nieznaną piosenkę o Piłsudskim, inna recytował wiersz. Nie żałowałem czasu, radowałem się z tego spotkania.[116]

11.Wnioski i postulaty wynikające z przeprowadzonych badań.

11.1 Wnioski teoretyczne.

W mojej pracy starałam się przedstawić te zadania realizowane przez UTW, które są ważne z punktu widzenia uczestnictwa ludzi starszych w życiu społecznym. Na wstępie rozprawy wysunęłam tezę, mówiącą m. in. o tym, że ludzie starsi są marginalizowani w niektórych sferach życia społecznego, a przyczyną tej marginalizacji są zarówno cechy indywidualne tych osób jak i cechy współczesnej kultury, której cenione wartości raczej nie stawiają na piedestale doświadczenia i mądrości starszych wiekiem

Myślę, że opisana w pracy aktywność seniorów w UTW pozwala mi stwierdzić, że instytucje te mogą przeciwdziałać marginalizacji ludzi starszych, tworząc bezpieczne miejsca dla pielęgnacji rozmaitych potrzeb coraz większej części tej populacji. Dzieje sie tak od kilkudziesięciu lat, a od kilkunastu obserwuje się niespotykany dotąd w historii rozwój instytucjonalnych możliwości samorealizacji seniorów.

Na podstawie moich badań i przedstawionej analizy literatury sformułowałam następujące wnioski teoretyczne dotyczące:

1) UTW;
2) słuchaczy UTW;
3) ich aktywizacji i
4) wpływu UTW na życie słuchaczy

Ad 1

[116]J. Faryś, *Uniwersytet Szczeciński* w: Zbiór wybranych wspomnień i refleksji oraz inne materiały dwudziestoletniej działalności UTW Szczecin, op. cit., s.9.

- W ciągu minionych trzech dekad w Europie i na świecie obserwuje się znaczącą zmianę w możliwościach kształcenia osób starszych. Do przyczyn tego zjawiska należą m. in.: zmiany demograficzne, kulturowe, wzrost średniej długości życia i znacznie lepszy stan zdrowia obecnie żyjących osób starszych niż wcześniejszych pokoleń. Jako istotny czynnik mający wpływ na rozwój kształcenia seniorów należy wskazać także wyższy poziom ich formalnego wykształcenia.
- Zainteresowanie uczestnictwem w różnych formach edukacji i innego rodzaju aktywności proponowanej przez UTW stale wzrasta i przejawia się zarówno rosnącą liczbą tych placówek jak i niespotykaną dotąd w historii liczbą kształcących się ludzi starszych.
- W rozwoju ruchu UTW w Polsce obserwuje sie podobne tendencje jak w innych krajach świata. Podobnie wzrasta liczba tych placówek, jak i ich słuchaczy. W wielu polskich instytucjach tego typu prowadzi się tzw. francuski model kształcenia ludzi starszych. Takie UTW są zazwyczaj częścią struktury wyższych uczelni, a zajęcia prowadzone są tam przez kadrę naukową. Wydaje się, że wybór takiego modelu kształcenia związany jest z istniejącym przekonaniem, dotyczącym konieczności zapewnienia wysokiego poziomu kształcenia w UTW. Myślę, że istotne jest również to, że pierwsze powstające polskie UTW prowadzą ten właśnie model kształcenia i od ponad 30 lat tworzą dla większości tych placówek swojego rodzaju wzorzec.
- Niektóre polskie UTW wprowadzają w swojej działalności wybrane elementy tzw. brytyjskiego modelu UTW, który oparty jest na samopomocy słuchaczy. Ten model coraz powszechniej wprowadzany jest w UTW większości państw świata. Poprzez to, że angażuje on do prowadzenia zajęć słuchaczy, nie wymaga znacznych nakładów finansowych z ich strony, a także dofinansowania instytucji rządowych i samorządowych.
- UTW mogą być uznane za ważne (istotne) instytucje kształcenia ustawicznego. Już pierwsze z tych placówek za główny cel swojej działalności przyjęły włączenie osób starszych do systemu kształcenia ustawicznego. Zasadność kształcenia tego rodzaju jest z kolei jednym z ważnych elementów rozwoju systemu edukacji w Europie. Rozmaite dokumenty stworzone przy współudziale Komisji Europejskiej oraz dokumenty będące rezultatem międzynarodowych uzgodnień zawierają treści gwarantujące Europejczykom możliwość kształcenia niezależnie od wieku.
- Podobnie jak inne instytucje, w których realizuje się kształcenie ustawiczne UTW mają rozmaite formy organizacyjne. Najczęściej są stowarzyszeniami lub częścią struktury

wyższych uczelni. Mogą także należeć do struktur organizacyjnych domów kultury i bibliotek.

- Środki finansowe przeznaczone na działalność UTW pochodzą najczęściej ze składek słuchaczy, a także , podobnie jak w przypadku innych organizacji pozarządowych, ze środków budżetów samorządowych, darowizn i środków pomocowych. Ważne znaczenie w finansowaniu niektórych programów rozwoju aktywizacji seniorów w UTW mają obecnie środki przekazywane przez Polsko – Amerykańską Fundacje Wolności.

– Celem działania UTW jest szeroko pojęta aktywizacja intelektualna, ruchowa i społeczna słuchaczy. Polskie UTW starają się aktywizować swoich słuchaczy prowadząc w tym celu współpracę z rozmaitymi instytucjami działającymi w środowisku lokalnym. Najczęściej do tych instytucji należą placówki oświatowe, kulturalne i jednostki organizacyjne pomocy społecznej. Taka współpraca wielu instytucji działających w środowisku lokalnym może być potwierdzeniem rozwoju społeczeństwa obywatelskiego.
– Cechą charakterystyczną polskich uniwersytetów jest również udzielanie sobie wzajemnego wsparcia: UTW z kilkunastoletnią lub kilkudziesięcioletnią tradycją wspierają nowo powstające placówki, zwłaszcza w sferze organizacji i tworzenia programów nauczania.

- Większość polskich UTW współpracuje z instytucjami kształcącymi seniorów w innych krajach, sprzyja to rozwojowi międzynarodowych kontaktów ludzi starszych, zachęca ich do nauki języków obcych i komunikacji przez internet.

- Geneza poszczególnych UTW w Polsce związana jest najczęściej z osobą będącą kierownikiem UTW. Okoliczności powstania uniwersytetów wiążą sie również z uwarunkowaniami społeczno- politycznymi istniejącymi w czasie powstawania poszczególnych placówek.

Ad 2

- Do polskich UTW, podobnie jak do większości tych placówek w Europie i na świecie uczęszczają w znacznej większości kobiety, stanowią one 87% ogółu słuchaczy . Jeśli wielibyśmy pod uwagę inne, najczęściej występujące cechy społeczno – demograficzne słuchaczy, to w przypadku stanu cywilnego jest to wdowieństwo, a samodzielności zamieszkiwania: mieszkanie w pojedynkę. Najczęściej do polskich UTW uczęszczają także osoby między 60 a 79 rokiem życia, choć co piąta osoba należy do kategorii wiekowej - do 59

lat. Zdecydowana większość słuchaczy UTW to emeryci. Te najczęściej reprezentowane cechy słuchaczy wydają się odzwierciedlać najczęściej występujące cechy społeczno – demograficzne populacji ludzi starszych w Polsce. Fakt, że 1/5 uczestników UTW to osoby będące na przedpolu starości można wiązać z kolei z przepisami wprowadzonymi przez polskiego ustawodawcę: stosunkowo wczesna sposobność zakończenia aktywności zawodowej wiąże się często z występującą potrzebą poszukiwania aktywności kompensującej dotychczasowe pozamaterialne korzyści wynikające z pracy zawodowej.

- Słuchacze polskich UTW to osoby, które posiadają wysoki poziom formalnego wykształcenia. Ponad połowa z nich posiada wykształcenie średnie, a ponad 45% wyższe. Poziom wykształcenia reprezentowany przez populację polskich seniorów jest znacznie niższy, co sugeruje, że do UTW trafiają najlepiej wykształceni starsi i starzejący sie ludzie.

- Na podstawie cech charakteryzujących słuchaczy UTW, a także analizy sytuacji demograficznej można stwierdzić, że kształcenie w tych uniwersytetach będzie coraz bardziej popularne. Przede wszystkim dlatego, że roczniki wyżu demograficznego lat 50. niedługo przekroczą próg starości, a osoby starsze są coraz lepiej wykształcone co, jak twierdzą uczeni, wiąże się z pragnieniem realizacji określonych potrzeb wyższego rzędu takich jak m. in. potrzeba kształcenia się i samorozwoju. Do podobnych wniosków skłania analiza struktury zawodowej słuchaczy. Znaczna ich większość , ponad 50%, wykonywała zawody urzędnicze, a co piąty słuchacz był nauczycielem. UTW może być dla takich osób miejscem, w którym mogą kontynuować dotychczasowy tryb życia, związany w wykonywaną kiedyś praca zawodową.

- Słuchacze UTW są osobami, które chciałyby jak najdłużej pozostać samodzielnymi, niezależnymi, i aktywnymi. Jak potwierdza wiele badań taka postawa pozwala ludziom starszym uczestniczyć w życiu społecznym i czerpać z tego dużo radości poprzez realizację rozmaitych potrzeb związanych z własnym rozwojem, ale także bezpieczeństwem i przynależnością do grupy. Ponad połowa słuchaczy poza uczestnictwem w UTW jest członkami innych organizacji społecznych, najczęściej organizacji emerytów i rencistów.

- Słuchacze UTW należą do osób, które są niezależne i samodzielne, jeśli wziąć pod uwagę ich materialną sferę życia oraz samodzielność w załatwianiu spraw urzędowych. Ta niezależność materialna może wynikać z faktu, że zdecydowana większość badanych to emeryci, którzy otrzymują świadczenia znacznie wyższe niż renciści .Badani słuchacze, będący emerytami, rzadko korzystają z pomocy innych osób i instytucji, znacznie częściej to

oni udzielają wsparcia swoim bliskim: zarówno finansowego, rzeczowego jak i w postaci porad i konsultacji.

-W badaniu ankietowym najczęściej wskazywanym przez słuchaczy motywem uczestnictwa w UTW jest potrzeba poszerzenia wiedzy i utrzymania sprawności intelektualnej. Często wskazywanym motywem jest także chęć utrzymania kontaktów z osobami z tej samej grupy wiekowej. Zastanawiające z kolei jest to, że poczucie osamotnienia jako motyw uczestnictwa w zajęciach wymienia jedynie 15% respondentów. Najczęściej są to osoby owdowiałe. Jakościowa analiza treści wspomnień słuchaczy skłania jednak do wniosku, że poczucie osamotnienia wiążące się z sytuacją straty kochanych osób lub cennych wartości może być dominującym motywem dla którego słuchacze uczestniczą w UTW.

Ad 3

- UTW aktywizują słuchaczy zarówno intelektualnie, ruchowo jak i społecznie. W programach kształcenia w UTW uwzględnia się specyfikę nauczania osób starszych, dlatego na zajęciach przekazywane są treści dotyczące sfer wiedzy społeczno – ekonomicznej, humanistycznej oraz wiedzy na temat charakterystycznych problemów ludzi starszych, zwłaszcza problemów zdrowotnych. Programy te zawierają także wiele elementów profilaktyki gerontologicznej wdrażanej podczas takich zajęć jak: wykłady, seminaria i gimnastyka.

- UTW prowadzą różne formy aktywizacji intelektualnej swoich słuchaczy. Wszystkie z nich proponują wykłady, znaczna większość także zespoły zainteresowań, seminaria i lektoraty. Najczęściej wskazywaną przez słuchaczy, ulubioną formą zajęć, są wykłady i wycieczki. Dla 1/5 części badanych ulubioną formą zajęć są też zespoły zainteresowań i lektoraty języków obcych. Te formy aktywizacji preferowane są znacznie częściej przez kobiety niż przez mężczyzn, którzy z kolei znacznie częściej niż wybierają dyskusje.

- UTW ma wpływ na rozwój zainteresowań znacznej większości słuchaczy (78%). Rodzaj rozwijanych zainteresowań jest w pewnym stopniu zależny od płci, wykształcenia i zawodu badanych. Słuchacze najczęściej rozwijają zainteresowania związane z uprawianiem turystyki i z naukami humanistycznymi. Znacznie mniejsza część badanych wskazała, że w UTW rozwija zainteresowania wiedzą o świecie współczesnym. Do tych respondentów, podobnie jak w przypadku wyboru nauk humanistycznych, najczęściej należały osoby z wyższym poziomem wykształcenia. W niewielu UTW proponowane są zajęcia rozwijające

zainteresowania naukami ścisłymi. Wynika to prawdopodobnie z faktu niewielkiego udziału mężczyzn wśród ogółu słuchaczy UTW.

- Prowadzona przez UTW aktywizacja ruchowa odbywa się najczęściej poprzez organizowanie zajęć z gimnastyki oraz pływania. Przeważająca większość słuchaczy chętnie uczestniczy w tego rodzaju zajęciach, słuchacze uprawiają aktywność ruchową również poza UTW. Respondenci, są zgodni co do tego, że ruch zdecydowanie poprawia ich samopoczucie.

- Ludzie starsi w Polsce należą do tej grupy osób, która bardzo rzadko korzysta z komputera i internetu, również znajomość zachodnich języków obcych jest rzadką ich umiejętnością. UTW mogą w tej sferze poprawić funkcjonowanie osób starszych. Coraz częściej polskie UTW dostrzegają konieczność realizowania zajęć, które pozwalają ludziom starszym uczestniczyć w życiu społeczeństwa informacyjnego. Uniwersytety, które zamierzają prowadzić programy związane z nauką obsługi komputera mogą otrzymać środki finansowe na ten cel, pochodzące m. in. z funduszu wspomnianej Polsko – Amerykańskiej Fundacji Wolności. Jak ważne znaczenie dla słuchaczy może mieć nauka wspomnianych umiejętności, może świadczyć to, że większość z nich przyznaje, że umiejętność obsługi komputera, internetu, telefonu komórkowego oraz znajomość języków obcych może ułatwić im życie.

- Aktywizacja społeczna słuchaczy UTW jest obecnie jednym z ważniejszych zadań jakie realizują omawiane placówki. Słuchacze należą do zespołów pomocy koleżeńskiej, ponad 20% badanych należy do samorządu UTW, a co dziesiąty jest wolontariuszem, znaczna ich część bierze aktywny udział w życiu społeczności lokalnej.

- Coraz większe znaczenie we współczesnym świecie zaczyna mieć poradnictwo. W przypadku osób starszych jego niezbędność wyznaczona jest m. in. przez wartości współczesnej kultury. W wielu UTW dostrzegana jest konieczność prowadzenia poradnictwa. W kilku z nich organizowane są specjalne sekcje, czy tzw. punkty porad, w innych słuchacze otrzymują porady podczas zajęć. W odpowiedzi na jedno z pytań ankiety, słuchacze stwierdzili, że w UTW najczęściej mogą otrzymać poradę psychologiczną, a nieco rzadziej medyczną i prawną.

- UTW rozpowszechniają zasady profilaktyki gerontologicznej nie tylko wśród swoich słuchaczy. Poprzez organizowane konferencje, poradnictwo, wydawanie czasopism , prowadzone w niektórych UTW badania i współpracę z mediami, -wiedza na temat problemów ludzi starszych dociera do różnych grup społecznych.

Ad 4

- Trudno jednoznacznie ocenić relacje rodzinne słuchaczy UTW. Z wniosków wysnutych na podstawie niektórych badań wynika, że relacje te nie są pozytywne , inne badania potwierdzają z kolei, że słuchacze są zadowoleni z kontaktów rodzinnych. W moim badaniu respondenci wskazywali, że najczęściej mieszkają sami, znacznie rzadziej ze współmałżonkiem i sporadycznie z dziećmi. Słuchacze zauważyli, że dzięki uczestnictwu w UTW poprawiły się ich stosunki rodzinne. Najczęściej wskazywane zmiany w tych relacjach to czerpanie większej radości z kontaktów rodzinnych i poczucie lepszego zrozumienia ze strony rodziny. Stosunkowo często badani wskazywali także, że wnuki bardziej liczą się z ich zdaniem.
- Z opinii badanych wynika także, że UTW ma wpływ na pozytywną zmianę ich relacji z najbliższym otoczeniem, a także zmianę ich zachowań. UTW przeciwdziała izolacji i osamotnieniu swoich słuchaczy, przeważająca większość z nich stwierdziła, że częściej wychodzi z domu, ma szersze grono znajomych i więcej przyjaciół. Zauważone zmiany odczuć i zachowań najczęściej dotyczyły większego zadowolenia z życia, większego zadowolenia z samego siebie i odczuwania większej energii do działania. Większość słuchaczy zauważyła także, że rzadziej odczuwa smutek i mniej martwi się o swoje zdrowie.
- Czas uczestnictwa w zajęciach ma wpływ na dostrzegane zmiany. Spośród badanych, którzy najczęściej zauważali pozytywne zmiany w relacjach z innymi oraz dostrzegli zmiany swoich odczuć i zachowań najczęściej byli respondenci, którzy uczestniczą w zajęciach UTW w okresie od 5 do 10 lat. Osoby uczestniczące w zajęciach najkrócej -do roku dostrzegają te zmiany stosunkowo rzadko. Poza tym najczęściej na istnienie tych rozmaitych zmian wskazywały osoby owdowiałe.
- Istnienie stereotypów na temat starości i ludzi starszych, jest jedną z przyczyn postrzegania seniorów jako mniej sprawnych i wartościowych. UTW starają się zmieniać ten obraz. Zdecydowana większość słuchaczy zauważa, że uniwersytety mają pozytywny wpływ na postrzeganie ludzi starszych..

11.2. Wnioski praktyczne

Przeprowadzone badania skłoniły mnie także do zastanowienia się nad tym, co w działalności UTW, miałoby wpływ na określenie postulatów kierowanych do organizujących

tą działalność, środowiska uczonych, a także lokalnych władz i gremiów reprezentujących politykę społeczną. Oto próba wysnucia kilka praktycznych wniosków dotyczących:

1) organizowania działalności UTW;
2) środowiska naukowego;
3) lokalnych władz i
4) systemu polityki społecznej.

Ad 1

- Wydaje się, że UTW powinny zwiększyć ilość zajęć z zakresu obsługi wybranych programów komputerowych, zwłaszcza tych które umożliwiają wykorzystanie internetu. Metody nauczania elementów informatyki w UTW powinny uwzględniać cechy psychiczne i intelektualne ludzi starszych.
- W UTW powinno się także zachęcać ludzi starszych do tworzenia forów internetowych, na których mieliby oni możliwość wypowiedzenia się na interesujące ich tematy, podobnie jak dzieje sie to w innych krajach Europy i świata.
- UTW pełnią ważną rolę w upowszechnianiu profilaktyki gerontologicznej, wydaje się, że powinny prowadzić także zajęcia mające na celu przygotowanie do życia na emeryturze, zarówno dla osób przygotowujących się do zakończenia aktywności zawodowej jak i członków ich najbliższej rodziny,
- Powinno się nadal rozpowszechniać, wśród różnych grup społecznych, wiedzę na temat UTW . Bardzo ważne i skuteczne jest wsparcie mediów: telewizji, radia i prasy. Powinno się także dążyć do integracji międzypokoleniowej ludzi starszych z osobami z młodszych kategorii wiekowych, zwłaszcza poprzez współpracę ze szkołami i przedszkolami.

Ad 2

- Uczeni powinni zwrócić uwagę na to, że UTW są miejscem, w których można prowadzić rozmaite badania osób starszych, powinni także zachęcać słuchaczy do tego, by sami prowadzili niektóre badania. Wydaje się, że cenne byłyby badania porównawcze dotyczące słuchaczy jako prezentujących aktywne postawy wobec starości z osobami, które prezentują postawy bierne intelektualnie , społecznie czy fizycznie.

- Ważne wydaje się prowadzenie badań słuchaczy UTW metodami jakościowymi. Celem tych badań powinno być określenie rzeczywistych potrzeb, które skłaniają ludzi starszych do uczestnictwa w zajęciach uniwersytetu.
- Ważne wydaje się także prowadzenie badań mających na celu określenie relacji rodzinnych słuchaczy UTW, a także wpływu tych relacji na podjęcie decyzji o wzięciu udziału w zajęciach UTW. Warto byłoby zbadać także sytuację mężczyzn w UTW, takie badania mogłyby dotyczyć określenia specyfiki ich potrzeb, w tym różnic między ich potrzebami a potrzebami kobiet.
- Istotne wydaje sie także prowadzenie badań longituidalnych wśród słuchaczy UTW. Badania te miałyby na celu obserwację zmian zachodzących w życiu ludzi starszych i ich rodzin. Poza tym, w UTW powinno się prowadzić badania słuchaczy metodą biograficzną, dzięki takim badaniom byłoby możliwe określenie przyczyn uczestnictwa w UTW, wynikających z całożyciowego doświadczenia osób starszych.
- Ważne byłoby także prowadzenie badań dotyczących określenie roli Polsko – Amerykańskiej Fundacji Wolności w rozpowszechnianiu wśród słuchaczy UTW i otoczenia tych instytucji idei społeczeństwa obywatelskiego oraz określenie wpływu fundacji na różne sfery funkcjonowania UTW.

– Zapewne ciekawe byłoby prowadzenie badań porównawczych: polskich i zagranicznych UTW, mogłyby one dotyczyć zarówno określenia skutków funkcjonowania uniwersytetów jak i stylu życia ich słuchaczy.

Ad 3

– Członkowie władz lokalnych powinni postrzegać UTW jak miejsce, w którym gromadzą się wyborcy, wspierać finansowo ich działalność i brać aktywny udział w życiu społeczności słuchaczy. Pomagać w integracji UTW z organizacjami różnego sektora i wspierać inicjatywy wspólnych rozwiązań problemów osób starszych oraz sprzyjać urzeczywistnianiu idei międzypokoleniowej solidarności. Powinny także zachęcać ludzi starszych do tworzenia lokalnych centrów wolontariatu.

Ad 4

- Gremia tworzące rozwiązana prawne dotyczące ludzi starszych w Polsce, zwłaszcza w obrębie polityki społecznej, powinny uznać UTW za miejsce, w którym osoby starsze wykorzystując własne możliwości starają się zapobiegać negatywnym skutkom

przedwczesnego starzenia się, poprzez co mogą dłużej żyć niezależnie i samodzielnie. W związku z czym oddala sie w czasie konieczność zaopiekowania się i pielęgnacji tych ludźmi. Ma to duże znaczenie w planowaniu polityki ochrony zdrowia i pomocy społecznej, a także określeniu zadań polityki rodzinnej.

- Twórcy polityki społecznej powinni także spojrzeć na słuchaczy UTW jak na grupę o znaczącym potencjale doświadczenia i wiedzy, chęci niesienia pomocy innym, co może mieć znaczenie przy organizowaniu wolontariatu i sieci wsparcia dla różnych grup osób.

BIBLIOGRAFIA

Pozycje zwarte

Aleksander T., Szarota Z., *Diagnoza potrzeb edukacyjnych gerontologicznych kadr sytemu pomocy społecznej* , w:, Edukacja dorosłych. Teoria i praktyka w okresie przemian, red. J. Saran, Lublin 2000

Aulytner J., *Polityka społeczna czyli ujarzmienie chaosu socjalnego,* Warszawa 2002

B.Szatur Jaworska, *Ludzie starzy i starość w polityce społecznej,* Warszawa 2000

Babbie E., *Badania społeczne w praktyce,* Warszawa 2003

Babiński G., *Wybrane zagadnienia z metodologii socjologicznych badań empirycznych* . Kraków 1980

Baltes P.B., Baltes M.M., *Successful aging: perspectives from the behavioral sciences*, Cambridge University Press New York 1990

Banach Cz., *Pozaszkolna (nieszkolna) edukacja dorosłych – wobec transformacji systemowej w Polsce,* w: Teraźniejszość i przyszłość edukacji dorosłych, red. T. Aleksander, Biblioteka Edukacji Dorosłych tom III ,Toruń 1997

Bień B., *Zafascynowani aktywnością seniorów,* w: Dziesięć lat działalności Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Białymstoku, red. Rząca I, Kryszkiewicz Cz., Białystok 2004

Bień B., *Stan zdrowia i sprawność ludzi starszych* w: Polska starość, red. B. Synak, UG, Gdańsk 2002

Blalock R.M., *Statystyka dla socjologów*, Warszawa 1977

Błędowski P., *Lokalna polityka społeczna wobec ludzi starszych*, SGH Warszawa 2002

Borowski S, *O naukowej syntezie demograficznego rozwoju Polski*., Studia Demograficzne 1976,

Bromley D.B., *Psychologia starzenia się* PWN, Warszawa 1989

Bugajska B., *Uniwersytet Trzeciego Wieku jako możliwość samorealizacji*, w : Doświadczanie wartości samego siebie w procesach edukacyjnych, red. Tchorzewski A.M.. - Bydgoszcz, 1997.

Bywalec Cz., *Społeczne aspekty transformacji gospodarczej w Europie Środkowo – wschodnie*j., Kraków 1998

Cavan R.S., Burgess E.W., Havighurst R.J.,Goldhamer H.,*Personal adjustment in old age,* Science Research Associates, Chicago, 1949

Chmielewska O. Łuczak D. *Obraz człowieka starego w mediach przekazywany dzieciom w wieku przedszkolnym,* w: Ludzie starsi w trzecim tysiącleciu. Szanse. Nadzieje. Zagrożenia., red. Wnuk W., Wrocław 2002

Chodaczek T*., Emeryci i renciści,* w: Seniorzy w społeczeństwie polskim , GUS Warszawa 1999

Chopra D., *Życie bez starości*, Książka i Wiedza , Warszawa 2000

Choroszucho A., *Jesienią życia też można być aktywnym*, Dziesięć lat działalności Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Białymstoku, Białystok 2004

Chudycki Z., *Trudne początki*,w: Zbiór wybranych wspomnień i refleksji oraz inne materiały dwudziestoletniej działalności UTW Szczecin, red. U. Rosłaniec, Szczecin 1998

Cicero M. T, *Pisma filozoficzne* T. IV, przeł. Z. Cierniakowa, Warszawa 1963

Cichocka M., *Psychologiczne determinanty pomocy psychologicznej dla człowieka starego,* w: Elementy psychologii klinicznej T. 4. red. B. Waligóra , Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań, 1995

Ciereszko H., *Dojrzewanie w mądrości* w: Dziesięć lat działalności Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Białymstoku, red. Rząca I, Kryszkiewicz Cz., Białystok 2004

Czajka S. *Zagadnienia podmiotowości w polityce społecznej,* w: Polityka społeczna – doświadczenia i perspektywy. red. Księżopolski M., Szylko – Skoczny M.., Warszawa 1991

Czapiński J., Tymowska K., Auleytner J., Gęsicki J., Ziółkowski M.*: Doświadczenia społeczne z reformami systemowymi* w: Diagnoza Społeczna 2000, Warszawa 2001,

Czekanowski P., *Rodzina w życiu osób starszych i osoby starsze w rodzinie* w: Polska starość, red. B. Synak, UG. Gdańsk 2002

Czerniawska O. : *Drogi i bezdroża andragogiki i gerontologii*, Łódź 2000

Czerniawska O., *Edukacja dorosłych w aspekcie czasu i przestrzeni*, w: Teraźniejszość i przyszłość edukacji dorosłych, red. T. Aleksander, Biblioteka Edukacji Dorosłych T. III ,Toruń 1997

Czerniawska O., *Edukacja dorosłych we Włoszech*, Łódź 1996

Czerniawska O., *Poradnictwo dla osób starszych*, w: Poradnictwo w okresie transformacji kulturowej, red. A. Kargulowa, Wrocław 1995,

Czerniawska O., *Style życia w starości*, Łódź 1998

Czerniawska, O., *Edukacja osób „trzeciego wieku"* w:Wprowadzenie do andragogiki, red. T. Wujek , Warszawa 1996

Dahrendorf R., *Rozważania nad rewolucją w Europie*., Warszawa 1991

Daszyńska M., *Sytuacja bytowa gospodarstw domowych z osobą starszą,* w: Seniorzy w społeczeństwie polskim, GUS, Warszawa 1999

Dąbrowska G, Skrzek A., *Kultura fizyczna ludzi starych*, w: Ludzie starzy w trzecim tysiącleciu. Szanse . Nadzieje . Potrzeby, red. W. Wnuk, Wrocław 2002

Dennison G.,. *Educational Kinesiology : Honoring the Learner's innate gifts* ,w: Handbook. International Kinesiology, Conference. Kinesiology – Movement Learning Spekers Health, Zurich University Swutzerland 1997,

Drodowska Z., *Pomoc koleżeńska w działalności UTW* , w: Zbiór wybranych wspomnień i refleksji oraz inne materiały z dwudziestoletniej działalności UTW, opublikowane materiały pokonferencyjne z okazji 20 – lecia UTW w Szczecinie, Szczecin 1998

Dubas E., *Edukacja dorosłych w sytuacji samotności i osamotnienia*, Łódź 2000

Dubicka B., *Przesłanki powrotu do czynnego życia zawodowego na emeryturze*, w: Proces starzenia się ludności. Potrzeby i wyzwania , red, J.T. Kowaleski, P. Szukalski, Łódź 2002

Duczmal – Pacowska H., *Świadomość twórcza jako czynnik wzmacniający siły umysłu w tzw. trzecim wieku*, w: Księga jubileuszowa wydana z okazji XV- lecia Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Warszawie, Warszawa 2000

Dyczewski L .*Więź pokoleniowa w rodzinie*., Warszawa 1976

Dyczewski L., *Ludzie starzy i starość w kulturze i społeczeństwie*, RW KUL, Lublin 1994

Dzięgielewska M red., *Przestrzeń życiowa i społeczna ludzi starszych*, Łódź, 2000,

Dzięgielewska M., red., *Przygotowanie do starości*, Łódź, 1997

Dziubka K., *Społeczeństwo obywatelskie: wybrane aspekty ewolucji pojęcia* w: Studia z teorii polityki , T.2, red. A.W Jabłoński i L. Sobkowiak, Wrocław 1998.

Emery C.F., Blumenthal J. A. , *Perceived change among participants in an exercise program for older adults* w: The Gerontologist, 1990

Encyklopedia oświaty i kultury dorosłych,, Ossolineum, Wrocław 1986

Faryś J.,*Uniwersytet Szczeciński*, w: Zbiór wybranych wspomnień i refleksji oraz inne materiały dwudziestoletniej działalności UTW Szczecin, red. U. Rosłaniec, Szczecin 1998

Filipiak M. ,*Socjologia kultury. Zarys zagadnień*.,Wydawnictwo UMCS, Lublin 2000

Filipowicz S. *O demokracji. Leksykon Demokracji.*, PWN, Warszawa 1992

M. Dzięgielewska, red., *Przestrzeń życiowa i społeczna ludzi starszych* , Łódź, 2000.

Frąckiewicz. L., *Czynniki warunkujące stan zdrowia ludności,* w: Demograficzno – społeczne uwarunkowania ochrony zdrowia i opieki społecznej, red. L. Frąckiewicz, Katowice 1989, AE Katowice 1989.

Frąckiewicz L., *Karta praw człowieka starego* ,IWZZ, Warszawa 1985,

Frąckiewicz L., *Społeczno – demograficzne problemy starzenia się polskiego społeczeństwa* w: Seniorzy w społeczeństwach Europy, red. W. Pędich , Białystok 2001

Frąckiewicz L.,*Społeczne i ekonomiczne konsekwencje procesu starzenia się ludności* w: Polska a Europa. Procesu demograficzne u progu XXI wieku, red. L. Frąckiewicz , Katowice 2002

Frąckiewicz L., *Polityka społeczna*. Zarys wykładu. Katowice1988.

Frątczak E., Sobieszak A., *Sytuacja demograficzno – społeczna osób starszych,* w: Seniorzy w społeczeństwie polskim, GUS, Warszawa1999

G. Orzechowska, *Miejsce i rola człowieka starszego w środowisku zamieszkania*, w: Ludzie starzy w warunkach transformacji ustrojowej, red. B. Synak, Gdańsk 2000

Gawlik T., *Cele uczenia się przez całe życie w Unii Europejskiej a cele edukacji ustawicznej w Polsce w świetle dokumentów,* w: Edukacja Ustawiczna 2005. Raport o stanie edukacji ustawicznej w Polsce w r. 2005. ME, Warszawa 2005

Głąbicka K., *Polityka społeczna państwa polskiego u progu członkostwa w Unii Europejskiej*, ITE ,Radom 2004

Grabowski T., *Pracownicy naukowi o Uniwersytecie Trzeciego Wieku w:* Zbiór wybranych wspomnień i refleksji oraz inne materiały dwudziestolecia działalności UTW Szczecin, red. U. Rosłaniec, Szczecin 1998

Graniewska D. *Problemy życiowe i zatrudnienie osób starszych w świetle raportu Międzynarodowego Biura Pracy* w: Polska bieda, red. S. Golinowska, IPiSS Warszawa 1996

Gruszczyński L., *Kwestionariusze w socjologii,* Katowice 2001

Halicka M., W. Pędich., *Satysfakcja życiowa ludzi starszych*, w: Polska starość red. B. Synak , Gdańsk 2002

Halicka M., Halicki J. *Praca zawodowa i jej znaczenia w życiu człowieka starszego* w: Polska starość red, B. Synak , Gdańsk 2002,

Halicki J.*, Edukacja seniorów w aspekcie teorii kompetencyjnej. Studium historyczno – porównawcze,* Białystok 2000

Halicki J., *Informator Sekcji UTW przy PTG* 2000/2001, Warszawa 2000

Halicki J., *Uniwersytety Trzeciego Wieku*, w: Raport o rozwoju społecznym Polska 1999, Ku godnej aktywnej starości, red. S. Golinowska CASEA, WARSZAWA,1999

Handbook of social gerontology. Societal aspects of ageing. red. C. Tibbitis University of Chicago 1960.

Holzer J.,*Demografia,* PWN, Warszawa 2003

Holzer J.Z .,*Demografia* PWE Warszawa 1994

Hrapkiewicz H., *Sytuacje trudne w starszym wieku i próba ich rozwiązania* w: Ludzie starsi w trzecim tysiącleciu . Szanse- nadzieje-potrzeby. red. Wnuk W., Wrocław 2002

Jałowiecki S., *Przejście na emeryturę jako proces zmian aktywizacji społecznej,* Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk 1973

Jan Paweł II *List do osób w podeszłym wieku*, Watykan 1999, opublikowane: Tarnów 1999

Jodłowska J., *Uniwersytet Trzeciego Wieku w opiniach słuchaczy.,* w: Uniwersytet Trzeciego Wieku w Warszawie. Jubileusz z okazji XX- lecia UTW w Warszawie, red. H. Szwarc Warszawa 1995

Juraś – Krawczyk B., red., *Przygotowanie do życia na emeryturze*, Kielce 1998

Kamiński A., *Wychowanie do starości jako czynnik adaptacji ludzi starszych do nowoczesnego społeczeństwa* w: Studia i szkice pedagogiczne, Warszawa 1978

Kargul J., *Źródła i tendencje rozwojowe edukacji dorosłych*, w: Teraźniejszość i przyszłość edukacji dorosłych, red. T.Aleksander, Biblioteka Edukacji Dorosłych T. III ,Toruń 1997

Knox A.B., *Strenghtening adult and continuing education*, San Francisco 1993

Kocowski T., *Potrzeby człowieka koncepcja systemowa*, Ossolineum, Wrocław 1982

Komeński J. A. *Pampedia,* Ossolineum, Wrocław 1956

Komeński J. A. *Wielka dydaktyka* , Ossolineum, Wrocław , 1956

Konieczna Woźniak R., *Uniwersytety Trzeciego Wieku w Polsce. Profilaktyczne aspekty edukacji seniorów*, Poznań 2001

Krzymiński S., *Geriatria i psychogeriatria. Zaganienia ogólne*. w: Zaburzenia psychiczne wieku podeszłego, red. S. Krzymiński, PZWL, Warszawa

Kuciarska – Ciesielska M. *Stan zdrowia somatycznego i psychicznego osób starszych oraz jego uwarunkowania,* w: Seniorzy w społeczeństwie polskim, *GUS, Warszawa1999*

Laslett P., *A fresh map of life,* London 1989

Leksykon polityki społecznej, red. B.Rysz – Kowalczyk Warszawa 2001

Lewicka M., Uniwersytet Trzeciego Wieku w opiniach słuchaczy, w: Uniwersytet Trzeciego Wieku w Warszawie . Jubileusz z okazji XX – lecia UTW w Warszawie red. Szwarc H. ,Warszawa 1995 r

Lisowski A., *Diagnozowanie potrzeb i realizacja lokalnej polityki społecznej*, w: Polityka społeczna globalna i lokalna, red. A. Kurzynowski, Warszawa 1999

Lubczyńska Kowalska W., *Problemy zdrowotne ludzi w podeszłym wieku,* w: Ludzie starsi w trzecim tysiącleciu. Szanse - nadzieje-potrzeby, red. W. Wnuk, Wrocław 2002

Lutyńska K., *Pilotaż pogłębiony. Koncepcja realizacja i analiza materiałów pilotażowych*., w: Analizy i próby technik badawczych w socjologii, red. Z. Gostkowski Z, Lutyński J., T.5. Wrocław 1975

Łopatecka D., Chociej D., *Ruch to zdrowie*, w: Dziesięć lat działalności Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Białymstoku, red. Rząca I, Kryszkiewicz Cz., Białystok 2004

Łój G., *Poczucie bezpieczeństwa a osobowościowe wyznaczniki adaptacji do starości,* WSP, Częstochowa 2001

Łysy P., Tobiasz- Adamczyk B., *Stan funkcjonalny osób starszych wiekiem poddanych 12 – letniej obserwacji*, w: Zrozumieć starość red. A. Panek, Z. Szarota , Kraków 2000

Maslow A. H., *W stronę psychologii myślenia*, Warszawa 1986

Maslow A.H., *Motywacja i osobowość*, Warszawa 1990

Maslow A.H., *Teoria hierarchii potrzeb . w:* Problemy osobowości i motywacji w psychologii amerykańskiej., red. Reykowski J., Warszawa 1986

Mead M., *Kultura i tożsamość. Studium dyskursu międzypokoleniowego,* Warszawa 2000

Melosik Z., *Kultura instant – paradoksy pop – tożsamości* w: Pedagogika u progu trzeciego tysiąclecia. Materiały pokonferencyjne, red. Nalaskowski A. ,Rubachy K., Toruń 2001

Merton R.K. *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, Warszawa 1982

Mieszkowska C., *Uniwersytet Trzeciego Wieku w opiniach słuchaczy* w: Uniwersytet Trzeciego Wieku w Warszawie z okazji XX- lecia UTW w Warszawie, red. H.Szwarc Warszawa 1995

Miles S., *Social theory in the real world*, Londyn 2001

Minois G., *Historia starości*. *Od antyku do renesansu*, Warszawa 1995

Młyniec E. *Teoria stereotypu* w: Studia z teorii polityki red.. Jabłoński A. W , Sobkowiak L., Wydawnictwo Uniwersyetu Wrocławskiego, Wrocław 1998

Mólowa H., *Na pocieszenie*, w: Ars Senescendi Zeszyty UTW w Poznaniu

Nowak S., *Metodologia badań społecznych*, PWN, Warszawa 1985

Obuchowski K., *Przez galaktykę potrzeb. Psychologia dążeń ludzkich*, Poznań 1995,

Orzechowska G., *Aktualne problemy gerontologii społecznej*, WSP Olsztyn 1999

Orzechowska G., *Miejsce i rola człowieka starszego w środowisku zamieszkania* w: Ludzie starzy w warunkach transformacji ustrojowej, red. B. Synak, Gdańsk 2000

Ossowski S. *O strukturze społecznej,* PWN, Warszawa 1982

Oyster C.K., Grupy, Poznań 2000

Palmore E.B., *Ageizm : negative i positive*, Sprinter Publishing Company, New York, 90

Panek T., Czapinski J, Kotowsk*a I. E., Warunki życia gospodarstw domowych. Strategie radzenia sobie z trudnościami f*inansowymi w: Diagnoza Społeczna 200, red. J. Czapiński, T. Panek, Warszawa 2006

Pawło*wski W., Pracownicy naukowi o Uniwersytecie Trzecie*go Wieku, w: Zbiór wybranych wspomnień i refleksji oraz inne materiały dwudziestoletniej działalności UTW Szczecin, , red. U. Rosłaniec, Szczecin 1998

Pędich W. *Fazy życia a zdrowie i jego zagrożenia*, w: Człowiek środowisko i zdrowie . Pod red. J. Kopczyńskiego i A. Sicińskiego, Wrocław, Warszawa, Kraków 1990

Pędich W., *Rozważania na X- lecie UTW w Białymstoku,* w: Dziesięć lat działalności Uniwersytetu trzeciego wieku w Białymstoku, red. Rząca I. Kryszkiewicz Cz., Białystok 2004

Pędich W., *Specyfika badań środowiskowych populacji ludzi starych: niehomogeniczność wieku i środowiska*, w: Reformy społeczne i zagrożenia ich realizacji, red. Frąckiewicz L. , Kocura W., Katowice 1998

Pietrasiński Z*., Rozwój człowieka dorosłego*, Warszawa 1990

Pietruszkowa L., *Pedagogika trzeciego wieku*, w: Od prawa szkolnego do etyki pedagogicznej red. Maszke A.W., Rzeszów, 2001.

Piotrowski J., *Miejsce człowieka starego w rodzinie i społeczeństwie,* PWN*,* Warszawa 1973

Pliszcz S., *Aktywność ruchowa kobiet*, w: Aktywność ruchowa osób starszych red. A. Jopkiewicz , Kielce, 1996

Przyszczypkowski K. *Dorosły wobec edukacji* w: Zmiana społeczna a kompetencje edukacyjne dorosłych, Koszalin 1995

Przyszczypkowski K., *Dorosłość jako kategoria pedagogiczna*, w: Podstawy edukacji dorosłych red. Jankowski D. , Przyszczypkowski K., Skrzypczak J, Poznań 1996,

Pukniel W., *Definicja i i klasyfikacja infrastruktury społecznej,* w: Studia nad infrastrukturą społeczną ‘sensu stricto, IG PAN, Warszawa 1974,

R.Dahrendorf , *Rozważania nad rewolucją w Europie*.” Warszawa 1991.

Raport UNDP o rozwoju społecznym – Polska 1999. „Ku godnej , aktywnej starości” , Warszawa 1999

Rembowski J., *Psychologiczne problemy starzenia się człowieka* PWN, Warszawa; Poznań, 1984

Rocznik Demograficzny GUS, Warszawa 2001

Rocznik Statystyczny GUS, Warszawa 2004

Rocznik Statystyczny GUS , Warszawa 2004

Rosset E.. *Trwanie życia ludzkiego*. Ossolineum, Wrocław Warszawa 1979

Roszkowski W., *Historia Polski*, PWN Warszawa 1998

Rysz Kowalczyk, B., *Pokolenie w późnej dojrzałości. Deformacje cyklu życia a zagrożenia społeczne we współczesnej Polsce*, IPS UW, Warszawa 1995

Sawicka Z., *Integracja osób i rodzin ze środowiskiem. Działalność UTW w Białymstoku na rzecz społeczności lokalnej*, w: Dziesięć lat UTW w Białymstoku Dziesięć lat działalności Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Białymstoku, red. Rząca I, Kryszkiewicz Cz., Białystok 2004

Saxon S.V., Etten M.J. *Physical change and aging: A guide for the helping professions* Tiresias Press New York: 1994,

Schmidt L., *Uniwersytety trzeciego wieku w Polsce . Jedność w różnorodności. Próba diagnozy.*, w: Ludzie starsi w trzecim tysiącleciu. Szanse- nadzieje-potrzeby. red. W. Wnuk, Wrocław 2002

Semków J., *Społeczne i kulturowe wymiary przeżywania okresu późnej dorosłości*, w: Ludzie starzy w trzecim tysiącleciu. Szanse- nadzieje-potrzeby, red. Wnuk W.,Wrocław 2002

Seniorzy w rodzinie, instytucji i społeczeństwie, red. A. Fabiś, Sosnowiec 2005

Serczyk A.W., *Potrzeba bliskości*, w: Dziesięć lat UTW w Białymstoku Dziesięć lat działalności Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Białymstoku, red. Rząca I, Kryszkiewicz Cz., Białystok 2004

Sęk H., *Psychologiczna prewencja jako obszar badań i zastosowań* w:Zagadnienia psychologii prewencyjnej red. H. Sęk Poznań, 1991a

Sęk H., *Wybrane psychodynamiczne teorie funkcjonowania jednostki i grupy oraz mechanizmy zaburzeń*, w: Społeczna psychologia kliniczna, red. H. Sęk Warszawa 1991b

Sidoruk T.*, Na pływalni, w:* Dziesięć lat działalności Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Białymstoku, red. Rząca I, Kryszkiewicz Cz., Białystok 2004

Slany K., Małek A, I. Szczepaniak – Wiechy, red., *Systemy wartości a procesy demograficzne*, T. XV, Część V: Konsekwencje procesu starzenia się społeczeństwa: los i kondycja bio-psycho-społeczna ludzi starszych , Kraków 2003

Słownik Języka polskiego PWN Warszawa 1981

Słownik Współczesnego Języka Polskiego PWN, Warszawa 1998*Społeczny odbiór zmian zachodzących w Polsce od roku 1989*. Komunikat z badań CBOS Warszawa 1996, , nr 56/ 56/96 s.1

Starsze kobiety w kulturze i społeczeństwie, red. E. Zierkiewicz, A. Łysak, Wrocława 2005)

Statistica Office of the European Communities, *Population and social conditions*

Stolarczyk K., *Społeczno – ekonomiczne czynniki warunkujące migracje osób w starszym wieku w Polsce* , Monografie i opracowania nr 188, SGPiS, Warszawa 1985,

Stolarczyk K., *Społeczno – ekonomiczne czynniki warunkujące migracje osób w starszym wieku w Polsce,* w: Monografie i opracowania nr 188, SGPiS, Warszawa 1985,

Straś –Romanowska M. , *Późna dorosłość. Wiek. starzenia się,* w: Psychologia rozwoju człowieka red. B. Harwas – Napierała i J. Trempała, PWN, Warszawa 2002

Strzelecki Z. *Cykl życia rodziny a migracje*, w: Monografie i Opracowania 296, SGPiS, Warszawa 1989

Strzelecki Z., *Cykl życia rodziny a migracje* , Monografie i Opracowania 296, SGPiS, Warszawa 1989

Stuard – Hamilton I., *Psychologia starzenia się*, przekład A. Błachino ,Poznań 2006

Surówka J., *Pracownicy naukowi o Uniwersytecie Trzeciego Wieku* w: Zbiór wybranych wspomnień i refleksji oraz inne materiały dwudziestoletniej działalności UTW Szczecin red. U. Rosłaniec, Szczecin 1998

Susułowska M., *Psychologia starzenia się i starości*, PWN, Warszawa 1989

Synak B, red., *Polska starość,* UG, Gdańsk 2002

Synak B. *Pozycja społeczna ludzi starych w warunkach zmian ustrojowych i cywilizacyjno – kulturowych*, w: Ludzie starzy w warunkach transformacji ustrojowej: red. B. Synak, UG, Gdańsk 2000

Synak B., *Starość w obliczu współczesnych przemian społeczno – kulturowych* w: Człowiek w obliczu starości, red. W. Pałubicki, UG, , Gdańsk 1991

Synak B., *Teoretyczne i pojęciowe problemy zależności w starszym wieku*, w: Społeczne aspekty starzenia się i starości, red. J. Staręga Piasek , B. Synak, CMKP Warszawa, 1990,

Szacki J., *Historia myśli socjologicznej*, PWN Warszawa 2002

Szarota Z., *Gerontologia społeczna i oświatowa*, WNAP, Kraków 2004.

Szarota Z., Panek A. Red., *Zrozumieć starość*, Kraków, 2000

Szatur – Jaworska B., Błędowski P. Dzięgielewska M., *Podstawy gerontologii społecznej*, Warszawa 2006

Szatur Jaworska B. *Ludzie starzy i starość w polityce społecznej*, Warszawa 2002

Szewczuk K., *Psychologia człowieka dorosłego,* wyd. 2, WP, Warszawa 1962

Sztumska B., Sztumski J. ,*Człowiek w świecie wartości* , Katowice 2002

Sztumski J., *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Katowice 1999

Szwarc H. *Refleksje na XX- lecie Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Warszawie,* w: Uniwersytet Trzeciego Wieku red. H. Szwarc., Warszawa 1995

Szwarc H., *Dwadzieścia pięć lat Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Warszawie.* Księga Jubileuszowa wydana z okazji 25- lecia Uniwesreyetu Trzeciego Wieku, red. H. Szwarc, Warszawa 2000

Śliwierski B. *Krytyczna teoria wychowania wobec osób starszych w toksycznym społeczeństwie,* w: Przygotowanie do starości, red. M. Dzięgielewska, Wydawnictwo UŁ Łódź 1997

Trafiałek E., *Człowiek starszy w Polsce w latach 1994 –1997. W świetle analiz statystycznych i sondaży społecznych*, Katowice 1998

Trafiałek E., *Polska starość w dobie przemian*, Katowice 2003

Trafiałek E., *Życie na emeryturze w warunkach polskich przemian systemowych. Studium teoretyczno – diagnostyczne*, Kielce 1998

Trempała J., *Zmiany w funkcjonowaniu poznawczym ludzi starzejących się* w: Przegląd psychologiczny 1989 T.. XXXII,

Turowski, *Socjologia. Małe struktury społeczne*, TNKUL, Lublin 1993

Tyryfan B.*, Wiejska starość w Europie,* Warszawa, 1993

Tyszka Z., *Stan i przeobrażenia współczesnych rodzin polskich*, UAM, Poznań 1991

Tyszkowa M., *Rozwój psychologiczny człowieka w ciągu życia*, Warszawa ,1988.

Waloński N., Parizkowa J, *Sprawność fizyczna a rozwój człowieka*, Warszawa PWN 1983

Wciórka B, *Społeczne poparcie dla demokracji i przemian ustrojowych w Polsce. Komunikat z badań CBOS Warszawa* 2001, nr 169/01

Wenzel M. , *Akceptacja demokracji i zasięg postaw antydemokratycznych w Polsce Komunikat z badań CBOS* , Warszawa 2002, nr 63/2

Wichłacz M., *UTW receptą na dobrą i pogodną jesień życia* ,w: Ars Senenscendi, Zeszyt UTW w Poznaniu, Poznań 2004

Wiśniewska – Roszkowska K., *Nowe życie po sześćdziesiątce* ,Instytut Wydawniczy CRZZ Warszawa 1989

Witkowski L., *Rozwój i tożsamość w cyklu życia. Studium koncepcji E. Eriksona* UMCS, Toruń 2000

Włodek Chronowska J., *Terapia pedagogiczna* , Kraków 1991

Wnuk W., *Poradnictwo dla osób starszych wyzwaniem dla andragogiki*, w: Ludzie starsi w trzecim tysiącleciu. Szanse- nadzieje- potrzeby., red. W. Wnuk, Wrocław 2002

Wnuk W., *Portret kobiety starszej na przykładzie słuchaczek Uniwersytetu Trzeciego Wieku* w: Starsze kobiety w kulturze i społeczeństwie, red. E. Zierkiewicz, A. Łysak, Wrocław

Worach Kordas H., *Wiek a pełnienie ról społecznych*, PWN, Warszawa, Łódź 1983

Woźniak Z., *Najstarsi z poznańskich seniorów. Jesień życia w perspektywie gerontologicznej*, Poznań 1997

Wrocińska-Sławska L., Schmidt L., Rudnicka M., *Czynniki i bariery rozwoju UTW w Poznaniu w latach 1979 – 2004*, w: Ars Senescendi. Zeszyty UTW w Poznaniu red. A. Kostrzewski, Poznań 2004

Wujek T., *Przyszłość pozaszkolnej edukacji dorosłych*., w:Teraźniejszość i przyszłość edukacji dorosłych, red. T. Aleksander Biblioteka Edukacji Dorosłych T. III ,Toruń 1997

Wysocińska- Miszczuk J. *Problemy medyczne i społeczne ludzi starych*, w: Sanologia . Nauka o zdrowiu społeczeństwa, red.: L. Jabłoński, Warszawa 1998

Z historii Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Warszawie w: Uniwersytet Trzeciego Wieku red. H. Szwarc

Zabrocka Cz*., Sekcja brydżowo- szachowa :* Dziesięć lat działalności Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Białymstoku, red. Rząca I, Kryszkiewicz Cz., Białystok 2004

Zaorska Z., *Aktywność kulturalna ludzi starszych,* Lublin 1987

Zaorska Z., *Dodać lat do życia,* Lublin 1999

Zaorska Z., *Samorządność i samorządy w Uniwersytetach Trzeciego Wieku* ,w: Ludzie starsi w trzecim tysiącleciu. Szanse – nadzieje – potrzeby., red. Wnuk W, Wrocław 2002

Zawadzki K., *Poradnictwo w teoretycznych rozważaniach Olgi Czerniawskiej* w: Pedagogiczne drogowskazy, red. B. Juraś – Krawczyk , B. Siwierski, Kraków 2000.

Zych A., Bartel R., *Sytuacja życiowa ludzi w podeszłym wieku w Polsce i Republice Federalnej Niemiec* , Kielce 1990

Zych A., *Człowiek wobec starości*. *Szkice z gerontologii społecznej*, Śląsk, Katowice 1999,

Żyłakiewicz F., *W Naszym Klubie*, w: Dziesięć lat działalności Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Białymstoku, Białystok 2004

Artykuły

Aleksander T. : *Uniwersytety Trzeciego Wieku w Polsce* . Rocznik Pedagogiczny. - 2001, T. 24

Aronson B.S., *Personality stereotypem of ageing*, Journal of Gerontology 1966, nr 21

Ziębińska B, *Rola i zadania osób starszych w środowisku lokalnym*., Polityka Społeczna, nr 7/2004

Bazuń D., Trzop B., *Prefiguratywny model kultury w edukacji dorosłych*, Edukacja Dorosłych, nr 1/2002

C.F. Emery, J.A. Blumenthal , *Perceived change among participants in an exercise program for older adults,* The Gerontologist 1990, nr 30,

Cesarski M. ,*Infrastruktura społeczna w Polsce po 1989 r. Zasób i jego zmiany* Polityka Społeczna, nr7/2004

Cymerska B., *Z uśmiechem przeżywam mijający czas*, Witryna UTW Nieregularnik UTW w Jeleniej Górze ,nr 1/2003

Czerniawska O. : *Z działalności uniwersytetów trzeciego wieku* : *XIX Kongres Międzynarodowego Stowarzyszenia Uniwersytetów Trzeciego Wieku (AIUTA*) Edukacja Dorosłych. , nr 1/1999

Czerniawska O., *Czego uczą doświadczenia Uniwersytetów Trzeciego Wieku,* Oświata Dorosłych, nr 8/1989

Czerniawska O., *Edukacyjne przesłania kongresów AIUTA* , Edukacja Dorosłych, nr 2/2001

Czerniawska O*., Kłopoty z nazewnictwem dyscypliny, od gerontologii edukacyjnej do gerantagogiki*, Edukacja Dorosłych, nr 3/2001

Czerniawska O., *Międzynarodowe Stowarzyszenie Uniwersytetów Trzeciego Wieku (AIUTA) jako przykład stowarzyszenia działającego na rzecz ludzi starszych.* Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, nr 1/1999

Czerniawska O., *Permanentna edukacja jako zadanie starości w XXI wieku,* Edukacja Dorosłych, nr 2/2003

Dobrowolska D., *Przebieg życia – fazy – wydarzenia*, Kultura i Społeczeństwo, nr 2/1992

Frąckiewicz L., *Demograficzne i społeczne uwarunkowania zmniejszającej się dzietności* , Polityka Społeczna, nr 9/2004

Frąckowiak A. *Toruński Uniwersytet Trzeciego Wieku placówką wspomagającą autoedukację ludzi starszych* . Toruńskie Studia Dydaktyczne, nr 17/2001

Halicka M., *Satysfakcja życiowa ludzi starszych w świetle badań jakościowych*, Gerontologia Polska, nr 10(3)/2002

Halicki J.,*Wyłączenie się jako czynnik ryzyka niepomyślnego starzenia się*, Edukacja Dorosłych, nr 3/2004

Halicki J., *Zastosowanie teorii kompetencyjnej do edukacji seniorów,* Edukacja Dorosłych, nr 2/1997

Jankowska J.,*Vivat Academia, vivat Professores*" ,Witryna UTW Nieregularnik *UTW* w Jeleniej Górze, nr 1*/2003*

Jopkiewicz A., *Zmiany sprawności fizycznej w procesie starzenia się mężczyzn*, Wychowanie Fizyczne, nr 3/1989

Kargulowa A., *Poradnictwo dla dorosłych z perspektywy teorii dystansu międzypokoleniowego ,* Edukacja Dorosłych, nr1/2001

Kobylarek A., *Edukacja wobec barier rozwoju społeczeństwa transformacyjnego,* Edukacja dorosłych , nr 4/2002

Korzeniewski Z. *Bliżej drugiego człowieka.* Witryna UTW. Nieregularnik UTW w Jeleniej Górze, nr 3/2004

Krzysztofek K., *Internet: Edukacja – Kultura – Ekskluzja społeczna*, Kultura Współczesna, nr 3(37)/2003

Kwiecińska A. : *Stargardzki Uniwersytet Trzeciego Wieku - w Miejskiej Bibliotece Publicznej w Stargardzie Szczecińskim,* Bibliotekarz Zachodniopomorski, nr 4/2000

Laskowska Irena : *Zarys historii i działania Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Poznaniu* . Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, nr. 1/1999

Łój G.: Stymulatory *rozwoju ucznia Uniwersytetu Trzeciego Wieku w świetle teorii samorealizacji A. Maslowa* w: Nauczyciel i Szkoła, nr 1-2/2003

M. Cesarski, *Infrastruktura społeczna w Polsce po 1989 r. Zasób i jego zmiany* w: Polityka Społeczna, nr7/2004

Maj A., *Mój uniwersytet* ,Witryna UTW.Nieregularnik UTW w Jeleniej Górze, nr1/2003

Musielak U., *Chciałam pocałować słuchawkę*, Witryna UTW. Nieregularnik UTW w Jeleniej Górze, nr 1/2003

Marczuk M.: *Lubelski Uniwersytet Trzeciego Wieku* : *(cele, organizacja, koncepcja programowa, osobliwości),* Edukacja Dorosłych, nr 1/2007

Matalkiewicz A., *Edukacja seniorów w Wielkiej Brytanii - Uniwersytet Trzeciego Wieku,* Edukacja Dorosłych, nr 2/2003

Miller U. *Uczestnictwo osób starszych w instytucjach Domu Pomocy Społecznej i Uniwersytetu III Wieku a prezentowane postawy wobec starości : (analiza wyników badań*) Edukacja Dorosłych, nr 4/2001

Moskal A. *Mój tydzień na uniwersytecie* Witryna UTW Nieregularnik UTW w Jeleniej Górze, nr 2/2004

Nieciuński W., *Cztery – a nie dwie – wizje ładu społecznego w Polsce*, Polityka Społeczna 2006, nr 3

Nieciuński W., *Inna wizja Polski*, Polityka Społeczna, nr 9/2002

Niezgoda A.. *Dziadek dziadzieje, babcia mądrzeje : do uniwersytetów trzeciego wieku trafiają głównie panie*/,Polityka, nr 27/2002

Orzechowska G., *Przygotowanie do starości*, Edukacja Dorosłych 2003, nr 3/2003

Orzechowska G.., *Uniwersytet III Wieku miejscem kontynuacji i wyzwalania działań na rzecz środowiska społecznego* . Edukacja Dorosłych, nr 2/2003

P. Szukalski., *Dziadkowie, wnuki, pradziadkowie* , Problemy rodziny, nr 3/237/2001

Peikert J., *Dla siebie i innych seniorów.* Witryna UTW. Nieregularnik UTW w Jeleniej Górze , nr 3/2004

Piekut – Brodzka D., *Ludzie starsi za wschodnią granicą: Lwów, Brześć, Grodno* Polityka Społeczna, nr 11-12/2003

Podrażka – Malka A. *Badania i pomiar stanu zdrowia współczesnej populacji* w: Studia Demograficzne PAN Komitet Nauk Demograficznych, nr 1/137/ 2000

Roszkowska H, Goryński P., *Hospitalizacja starszych mieszkańców miast i wsi w Polsce w latach 1979 – 1996*, w: Gerontologia Polska, nr2/2001

Roszkowska H.,*Wybrane elementy sytuacji zdrowotnej osób starszych w Polsce na tle krajów kandydujących do Unii Europejskiej i krajów członkowskich ,* w: Gerontologia Polska, nr II(2)/2003

Senkowska I., *Uniwersytet Trzeciego Wieku szansą na lepszą starość - spojrzenie młodego człowieka* . Edukacja Dorosłych., nr 2/2002

Sulmicka M., *Przeciwdziałanie skutkom starzenia się społeczeństw w krajach wysoko rozwiniętych,* Polityka społeczna, nr 4/2003

Szarota Z., *Edukacja dorosłych w Polsce wyzwania i możliwości,* Edukacja Dorosłych, nr 4/ 2003

Szatur –Jaworska B., *Starzenie się ludności Polski – wyzwania dla polityki społecznej,* Gerontologia Polska, nr10(4)/2002

Szatur Jaworska, B. *Światowe Zgromadzenie w sprawie Starzenia się - bilans dwóch dekad*, Gerontologia Polska, nr 10(2)/2002

Szukalski P., *Stulatkowie – szkic demograficzny,* w: Gerontologia Polska 10(2)/2002

Szukalski P., *Trwanie życia osób starych w Europie na przełomie XX i XXI wieku,*: Gerontologia Polska, nr II 2/2003

Szukalski P., *Uprzedzenia i dyskryminacja ze względu na wiek (Ageizm) – przyczyny przejawy, konsekwencje,* Polityka społeczna, nr 2/2004

Trafiałek E. *Uniwersytety trzeciego wieku wobec ekskluzji społecznej ludzi starych - stan i perspektywy w ujęciu porównawczym* . Edukacja Dorosłych, nr 3/2003

Wesołowska A. E. , *Kształcenie ustawiczne w polityce edukacyjnej państwa*,, Edukacja Dorosłych, nr 3/2004

Wesołowska A.E., *Uniwersytet Trzeciego Wieku w Toruniu,* Edukacja Dorosłych, nr 1/1994

Wieczorek B. *, Przymus wiecznej młodości*, W drodze, nr 11(375)/2004

Winnicki T., *Kolegium Krakowskie-Uczelnia Regionalna* . Witryna UTW. Nieregularnik UTW w Jeleniej Górze, nr 1/2003

Wnuk W. ,*Twórczość osób starszych.* Witryna UTW. Nieregularnik UTW w Jeleniej Górze, nr 2/2004

Zawadzka A., *Uwarunkowania wychowania do czasu wolnego w rodzinie i w środowisku lokalnym ludzi III wieku*, Edukacja Dorosłych, nr 2(7)/1995

Ziębińska B., *Rola i zadania osób starszych w środowisku lokalnym*, Polityka Społeczna, nr 7 /2004

Ziółkowski M., *Tendencje zmian ładu społecznego w Polsce,* Polityka Społeczna, nr 9/2001

Znamienkiewicz H., *Ku integracji*. Witryna UTW Nieregularnik UTW w Jeleniej Górze, nr 2/2004

Zybert M., *Spotkania studentów Uniwersytetu Mikołaja Kopernika ze studentami Toruńskiego Uniwersytetu Trzeciego Wieku,* Edukacja Dorosłych, nr1/2001

Publikacje internetowe

A University of the Third Age in Granada, Spai*n:* www.worldu3a.org/worldu3as/u3a-spain.htm *Advancing health and well-being into old age: the case for active ageing* . Second World Assembly on Ageing Madrid, Spain, 8-12 April 2002: www.un.org/ageing/prkit/activeageing.htm

Batorski D., *Ku społeczeństwu informacyjnemu,* w: Diagnoza Społeczna 2003, red. J. Czapiński J., **Panek W**.,Warszawa 2004:_www.diagnoza.com/files/raport2003

Batorski D., *Korzystanie z nowych technologii: uwarunkowania, sposoby i konsekwencje,* w: Diagnoza Społeczna 2005, red. Czapiński J., Panek W., Warszawa 2006: : www.diagnoza.com/files/diagnoza2005/raport_diagnoza2005

Bień B., *Stan zdrowia oraz opieka zdrowotna nad ludźmi sytarymi w Polsce – zadania dla polityki społecznej wobec starości i ludzi starych:* www.wrzos.org.pl

Building a society for all ages. Second World Assembly on ageing. Ageing and development: :www.un.org/ageing/prkit/..htm

CBOS. Komunikat 2429/2000, Wciórka B., *Polacy wobec ludzi starych i własnej starości*: www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2000/K_172_00_pdf

Brophy*, History of the U3A* :www.fairfordu3a.org.uk/theu3a.htm)Departament of Public

Information United Nations 2001., *Building a society for all ages. Second World Assembly on ageing. Ageing and development*.: www.un.org/ageing/prkit/.htm

Drugie Światowe Zgromadzenie na temat Starzenia się Społeczeństw Ośrodek Informacji ONZ w Warszawie : http:www.unic.un.org.pl.ageing/wstep.php)

e - Learning for Seniors An EU Founded Minerva project: www.u3a.org.uk/else.htm

GUS, Warszawa 2004, *Prognoza ludności Polski na lata 2003 – 2030:* http://www.sta.gov.pl/dane_spol-gosp/ludnosc/prognoza_ludnosci/index.htm
Halicka M. Halicki J., *Warunki życia i potrzeby ludzi starych w Polsce stan aktualny, kierunki zmian oraz zadania polityki społecznej,:* www.wrzos .org.pl./download/Ekspertyzy/E.H.Halicka.

History of the U3A ,www.fairfordu3a.org.uk/theu3a.htm

http://epp.eurostat.cec.eu.int/cache/IT/OFFPUP/KS-CD-04-001-2-EN.Pdf.

Information Technology Section Department of Public Information Š United Nations 2001: http://www.un/org/ageing/prkit/activeageing.htm

*Italia-Universita della Terza Et*a: www.worldu3a.org/worldu3as/uta-italia.htm

Louis F. *U3A in Other South America countries*, www.worldu3a.org/worldu3as/u3a-worldwide.htm

Merz Nordstrom *The Learning in Retiremant Movement in North America* www.worldu3a.org/worldu3as/ein.htm

Ministerstwo Gospodarki, *Konferencja Uniwersytety III Wieku:* www.mgip..gov.pl/Wiadomosci/wspolpraca+z+zagranica/Starzenie+sie+spoleczenstw+problem+miendzynarowdowy+problem+polski+htm

Ministerstwo Infrastruktury, Ministerstwo Nauki i Informatyzacji., *Narodowa Strategia Rozwoju Dostępu Szerokopasmowego do Internetu na lata 2004 – 2006, Ministerstwo Nauki i Informatyzacji:* : http://www.mi.gov.pl/prezentacje/jednostki/1/dokumenty/narodowa_strategia_-_internet.doc.

Ministerstwo Edukacji narodowej., *Strategia Rozwoju Kształcenia Ustawicznego do roku 2010*. Dokument przyjęty przez RM w dn. 8 lipca 2003: www.men.waw.pl/ksztzaw/strategia/strat_ust.php

Ośrodek Informacji ONZ w Warszawie., *Drugie Światowe Zgromadzenie na temat Starzenia się Społeczeństw* : http:www.unic.un.org.pl.ageing/wstep.php

Scharlach B., *Curriculum Module on the Aging Process* University of California :http://garnet.berkeley.edu/ ageing/ModuleProcess.html 2005

South Africa Life -long Learning for Senior Citizens, www.worldu3a.org/worldu3as/u3a-worldwide

Swindell R., Thopmson J., *An international Perspective of the University of the Third Age*, :www.worldu3a.org/worldu3as/u3aworldwide.htm

Synak B, *Położenie społeczne ludzi starych*, Ekspertyza na zlecenie Wspólnoty Roboczej Związków Organizacji Socjalnych WRZOS , w ramach Programu ACCES : www.wrzos.org.pl/download/Ekspertyzy

The International Network for Universities of the Third , F.Louis, *U3As in Continental Europe* : www.worldu3a.org/worldu3as/u3a-worldwide. htm

The International Network for Universities of the Third Age, *Italia-Universita della Terza Eta:* www.worldu3a.org/worldu3as/uta-italia.htm

The International Network for Universities of the Third Age: www.worldu3a.org/worldu3as/u3a-worldwide

The International Network for Universities of the Third Age, Louis F, *U3A in Other South America countries:* www.worldu3a.org/worldu3as/u3a-worldwide.htm

The International Network for Universities of the Third Age., *UTW w Argentynie* : www.worldu3a.org/worldu3as/u3a-worldwidehtm

The International Network for Universities of the Third Age: *Calpe in Spain and an English U3A*, www.worldu3a.org/worldu3as/u3a-calpe

The International Network for Universities of the Third Age, Swindell R., J. Thopmson *An international Perspective of the University of the Third Age:* www.worldu3a.org/worldu3as/u3aworldwide.htm

The International Network for Universities of the Third, Thompson J. *The Amazing Univesrsity of the Third Age in China today:* www.worldu3a.org/worldu3as/u3a-china.htm

The International Network for Universities of the Third U3A, *Fuengirola-Costa del Sol,* www.worldu3a.org/worldu3a/u3a-fuengirola

The International Network for Universities of the Third *U3A South Africa Life -long Learning for Senior Citizens* , www.u3a.org.

The International Network for Universities of the Third, Nordstrom T, *The Learning in Retiremant Movement in North America*, Age Merz N, www.worldu3a.org/worldu3as/ein.htm

The International Network for Universities of the Third., Verschureren J, *Data on the U.S.U3As* www.worldu3a.org/worldu3as/u3a-worlduwide.htm

The International Network for Universities of the Third., Thompson J., *The Amazing Univesrsity of the Third Age in China today* www.worldu3a.org/worldu3as/u3a-china.htm :.2004

The International Network for Universities of the Third. *U3As in Continental Europe*, F. Louis, www.worldu3a.org/worldu3as/u3a-worldwide. htm

Unitet Nations Sekretariat Population Division, Departament of Economic and Social Affairs http://www.un.org./esa/socdev/ageing/agewpop.htm

Uniwersyety Trzeciego Wieku. Konferencja na temat kształcenia ustawicznego osób starszych : www.men.waw.pl/ksztzaw/strategia/utw_konferencja.

Wciórka B., *Polacy wobec ludzi starych i własnej starości, Komunikat CBOS nr 2429/2000* : http://www.cbos.pl/spiskom.pol/2000/k_172_00_PDFwww. ngo. pl/files/badania.ngo.pl www. stat.gov.pl. spis ludności 2002

www.acay.com.au/~sydu3a/.

www.analizadanych.pl

www.badania.ngo.pl/files/badania.ngo.pl/badania2004/komunikat_klon_2004_grudzień

www.cewop.org.pl

www.mgip..gov.pl/Wiadomosci/wspolpraca+z+zagranica/Starzenie+sie+spoleczenstw+htm

www.pafw.pl.

www.spss.pl,

www.stat.gov.pl

www.stat.gov.pl/dane_spol-gosp/nsp/spis_lud/lud.htm-16k

www.u3a.org.uk

www.un.org/esa/socdev/ageing/waa/a-conf197-9b htm.

www.utw.pl

www.utw.pl/grant_edycja1.php

www.utw.pl/grant_przewodnik.php

www.utw.pl/program_utw.php

www.worldu3a.org/worldu3as/u3a-worldwide

Akty prawne

Ustawa o zatrudnieniu i przeciwdziałaniu bezrobociu z dn. 14 grudnia 1994: Dz. U. 2003 Nr 58, poz. 514, z późn. zm.

Ustawa o świadczeniach przedemerytalnych z dn. 30 kwietnia 2004 : Dz. U. Nr 120, poz. 1252

Ustawa o pomocy społecznej z dn. 12 marca 2004: Dz.U. Nr 64 poz. 593 z późn. zm.

Ustawa o systemie oświaty z dn. 7 IX 1991:Dz.U. z 2004 r., nr 256 poz.2572 z późn zm.

Ustawa o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy z dn. 20.04.2004r.: Dz.U. Nr 99,poz.100 z późn. zm.

Rozporządzenie .Ministra Edukacji Narodowej oraz Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dn. 12 X 1993 w sprawie zasad i warunków podnoszenia kwalifikacji zawodowych i wykształcenia ogólnego dorosłych Dz.U.Nr 103 poz.472 Dz.U. z 1996 r. Nr 24 poz.110

Ustawa o fundacjach z dn. 6 IV 1984: Dz.U. z 1991 r. Nr 46, poz.203 z późn. .zm .

Ustawa prawo o stowarzyszeniach; z dn.7 IV 1989: Dz.U. z 2001 r. Nr 78 poz. 855 z późn.zm.,

Ustawa o organizacjach działalności pożytku publicznego i o wolontariacie z dn. 7.IV. 2003, Dz. U. Z dn.29. V 2003, Nr 96 z Nr 96 poz. 873

Ustawa prawo o szkolnictwie wyższym z dn. 27 07.2005 :Dz. U. Nr 164, poz. 1365

Ustawa o samorządzie gminnym z dn. 8.03.1990: Dz. U. z 2001r. Nr14, poz. 1592 z późn. zm.,

Ustawa o samorządzie powiatowym z dn. 5.o6.1998: Dz.U. z 2001 r. Nr 142, poz. 1592 z późn. zm.

Rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej z dn. 19 października 2005 w sprawie domów pomocy społecznej, Dz. U. Nr 217/2005, poz. 1837, & 5.1p.1,2,3,

Rozporządzenie Ministra Gospodarki i Pracy z dn. 8.12.2004 r w sprawie klasyfikacji zawodów i specjalizacji dla potrzeb rynku pracy oraz zakresu jej stosowania Dz. U. z. 2004 Nr 265. poz. 2644

Inne

Dziadaosz- Korcz J. *ZUTW w pracach magisterkich studentów Uniwersyeteu Zielonogórskiego*, materiał uzyskany w trakcie badań teronowych z UTW w Zielonej Górze

Działaność polskich uniwersytetów trzeciego wieku w roku akadaemickim 2002/2003, Kielce 2003

Działność polskich uniwersyeteów trzeciego wieku w roku akademickim 1999/2000, Warszawa 2000

Rola i zadania osób starszych w środowisku lokalnym , Materiały z konferencji 25 – lecia Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Łodzi., , Łódź 15-16 czerwiec 2003

Uniwersyetey Trzeciego Wieku w Polsce- stan i potrzeby" Konferencja 18-19 października 2004 zorganizowana przez Polsko –Amerykańską Fundacje Wolności - przy współudziale UJ.)

Woźniak Z. *Edukacja i poradnictwo dla seniorów jako narzędzia przeciwdziałania i wychodzenia z bezradności* w: Przeciw bezradności społecznej Materiały II Konwencji Ruchu Przeciw Bezradności Społecznej Kraków 25 stycznia 2003 Drukarnia Wydawnictw Naukowych

Ziębinski S: Obraz człowieka starszego, niepublikowana praca magisterska, UŚ Katowice 2005.

WYKAZ TABEL

1) Tabela 1 - Przegląd mierników starości demograficznej s. 21
2) Tabela 2 - Prognoza ludności Polski 2005 - 2030 r. s.22
3) Tabela 3 - Trwanie życia dla wieku 0 i 60 lat w latach 1950-2004 s.24
4) Tabela 4 - Liczba kobiet na 100 mężczyzn ogółem oraz według podziału na wieś i miasto z uwzględnieniem kategorii wiekowych powyżej 50 lat s. 26
5) Tabela 5 - Małżeństwa rozwiązane przez śmierć męża lub żony w latach 2003-2001 s. 27
6) Tabela 6 - Ludność w wieku 15 lat i więcej wg poziomu wykształcenia i grup wieku – porównanie dla lat 1988 – 2002 (%) s. 30
7) Tabela 7 - Liczba emerytów i rencistów w latach 1995 – 2003* s.31
8) Tabela 8 - Liczba wypłaconych świadczeń przedemerytalnych i zasiłków przedemerytalnych w latach 1995 – 2003 s. 32
9) Tabela 9 - Odsetek gospodarstw rencistów i emerytów zagrożonych ubóstwem zestawienie dla lat 2003 i 2004. s. 37
10) Tabela 10 - Osoby niepełnosprawne według kategorii wiekowych.(%) s. 41
11) Tabela 11 - Ludzie starzy w Polsce według samooceny stanu zdrowia w wybranych badaniach ogólnopolskich. s. 43
12) Tabela 12 - Zgony na 1000 ludności wg płci i grupy wieku (w promilach) s. 45
13) Tabela 13 - Biologiczne teorie starzenia się - przegląd stanowisk s. 62
14) Tabela 14 - Ocena reform po 1989 roku dokonana przez dorosłych Polaków s. 100
15) Tabela 15 - Wyposażenie gospodarstw emerytów i rencistów w niektóre przedmioty trwałego użytkowania w 2003 r s. 110
16) Tabela 16 - Treść i formy zajęć proponowane przez wybrane UTW w roku 2003/2004 s. 266
17) Tabela 17 - Wykaz rodzajów zajęć ruchowych w UTW s. 279
18) Tabela 18 - Tematyka konferencji naukowych organizowanych przez UTW s. 286
19) Tabela 19 - Zmiany zaistniałe w relacjach rodzinnych słuchaczy pod wpływem ich przynależności do UTW s. 292

20) Tabela 20 - Czas przynależności do UTW a obserwowane przez słuchaczy zmiany w ich relacji z otoczeniem na skutek przynależności do UTW s. 297
21) Tabela 21 - Czas przynależności do UTW a zmiany odczuć i zachowań słuchaczy s. 300

WYKAZ WYKRESÓW

1) Wykres 1- Posiadanie telefonu komórkowego w zależności od wieku s.109
2) Wykres 2 - Informacje, jakie zachęciły do wzięcia udziału w zajęciach Uniwersytetu Trzeciego Wieku /w %/ s. 213
3) Wykres 3 - Charakterystyka słuchaczy ze względu na ich płeć s. 227
4) Wykres 4 - Charakterystyka słuchaczy ze względu na wiek s. 228
5) Wykres 5 - Charakterystyka słuchaczy ze względu na poziom ich wykształcenia s. 230
6) Wykres 6 - Charakterystyka słuchaczy ze względu na wykonywany w przeszłości zawód s. 232
7) Wykres 7 - Charakterystyka słuchaczy ze względu na samodzielność zamieszkania i stan cywilny s. 234
8) Wykres 8 - Respondenci według stanu cywilnego s. 235
9) Wykres 9 - Charakterystyka respondentów ze względu na czas przynależności do UTW s. 237
10) Wykres 10 - Respondenci według źródła dochodu s. 239
11) Wykres 11 - Samodzielność w załatwianiu spraw w urzędach s. 240
12) Wykres 12 - Rodzaj świadczonej pomocy najbliższym s. 242
13) Wykres 13 - Problemy dotyczące /w %// słuchaczy s. 244
14) Wykres 14 - Zalety przypisywane podeszłemu wiekowi uważane za istniejące s. 247
15) Wykres 15 - Motywy skłaniające do uczestnictwa w zajęciach Uniwersytetu Trzeciego Wieku s. 250
16) Wykres 16 - Nowe role odnalezione dzięki uczestnictwu w zajęciach UTW s. 259
17) Wykres 17 - Przynależność do organizacji s. 261
18) Wykres 18 - Opinie dotyczące umiejętności mogących pomagać w życiu badanym osobom s. 270
19) Wykres 19 - Formy zajęć najchętniej uczęszczanych s. 271
20) Wykres 20 - Wpływ UTW na rozwój zainteresowań słuchaczy s. 272
21) Wykres 21 - Zajęcia UTW, które rozbudziły nowe zainteresowania słuchaczy s.273

22) Wykres 22 - Wykorzystanie aktywności ruchowej proponowanej przez Uniwersytet Trzeciego Wieku s. 281
23) Wykres 23 - Opinie na temat wpływu aktywności ruchowej na samopoczucie s. 282
24) Wykres 24 - Wykorzystanie poradnictwa w UTW s. 285
25) Wykres 25 - Opinie dotyczące wpływu przynależności do UTW s. 290
26) Wykres 26 - Wpływ przynależności do UTW na relacje z najbliższym otoczeniem s. 294
27) Wykres 27 - Wpływ na odczucia, zadowolenie słuchaczy UTW s. 298
28) Wykres 28 - Wpływ przynależności do Uniwersytetu Trzeciego Wieku na postrzeganie osób starszych przez otoczenie słuchaczy s. 302

Załącznik A

Kwestionariusz wywiadu adresowany do zarządzających UTW

Pytania do kierujących Uniwersytetem Trzeciego Wieku

Ponizsze pytania dotyczą Uniwersytetu którego jest Pan/Pani kierownikiem, prezesem lub opiekunem naukowym

2. Czy istnieje jakakolwiek forma współpracy między Uniwersytetem Trzeciego Wieku a innymi organizacjami (samorząd, stowarzyszenia, współpraca z zagranicą itp.) ? Jeśli tak, to proszę o napisanie czego takowa współpraca dotyczy i z jakimi organizacjami jest nawiązywana?

.

3. Jakie są źródła finansowania działalności UTW , czy środki którymi dysponuje UTW są wystarczające na realizację swoich zadań?

4. Czy UTW i jego słuchacze biorą udział w badaniach naukowych, czy UTW prowadzi własne badania ?

Jeśli to możliwe prosiłabym o napisanie czego te badania dotyczą.

5. Czy istnieje dolna granica wieku umożliwiająca uczestniczenie w zajęciach UTW? Jakie warunki należy spełnić, by stać się słuchaczem UTW?

6. Jaki rodzaj profilaktyki gerontologicznej wdraża UTW? Mam tutaj na myśli również tematykę wykładów dotyczących problemów osób starszych i wszelkich form zapobiegania problemom wieku starszego. Czy wśród słuchaczy istnieje zainteresowanie tą tematyką ?

7. Czy, a jeśli tak, to jaki rodzaj aktywizacji społecznej prowadzi UTW?

8. Czy UTW organizuje zajęcia umożliwiające poznanie zasad obsługi komputera: podstawowych programów, internetu, wysyłania e- mail itp.? Czy istnieje zainteresowanie tą tematyką wśród słuchaczy?

9. Jakie są największe problemy z którymi boryka się UTW?

10. W jaki sposób powstał UTW ,czy inicjatorami założenia placówki byli również słuchacze?

Proszę o napisanie odpowiedzi na dołączonej kartce.

Załącznik B

Ankieta adresowana do słuchaczy UTW

Drodzy Państwo

Postanowiłam zwrócić się do Państwa z prośbą o wypełnienie ankiety, która powinna być interesująca dla Was, ponieważ dotyczy Waszego codziennego życia i roli jaką odgrywa w nim Uniwersytet Trzeciego Wieku.
Celem tych badań jest uzyskanie odpowiedzi na pytanie: w jakiej mierze Uniwersytety Trzeciego Wieku zmieniają życie swoich słuchaczy i czy umożliwiają im prowadzenie aktywniejszego życia społecznego, intelektualnego i fizycznego?

Uważam, że jeśli będzie się wiedziało i pisało coraz więcej o ludziach starszych, to możliwości zorganizowania im lepszego życia będą większe.

Ankiety, które państwo dostaliście, otrzymają również słuchacze z innych Uniwersytetów Trzeciego Wieku w Polsce. Jeśli będziecie państwo zainteresowani wynikami moich analiz, to po zakończeniu opracowań zobowiązuję się je przedstawić.
By wyniki badania były w jakikolwiek sposób miarodajne, ważne jest by wypowiedzi były szczere i przemyślane, ponieważ są to czasem pytania dotyczące osobistych odczuć i zachowań.

Ankieta jest anonimowa i zostanie wykorzystana jedynie do celów naukowych.

Z góry dziękuję za pomoc w realizacji badań.

Rola Uniwersytetów Trzeciego Wieku w życiu jego słuchaczy

Badanie będzie przedmiotem analizy w rozprawie doktorskiej pisanej przez mgr Beatę Ziębińską pod opieką naukową prof. J. Sztumskiego w Zakładzie Polityki Społecznej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach

1.Które z niżej podanych źródeł informacji zachęciły Pana/Panią do wzięcia udziału w zajęciach Uniwersytetu Trzeciego Wieku?

Należy podkreślić jeden lub więcej wariantów odpowiedzi.

1. Programy radiowe
2. Programy telewizyjne
3 .Prasa
4 .Strony internetowe
5 .Specjalistyczne publikacje
6 .Rozmowy ze znajomymi z Uniwersytetu Trzeciego Wieku
7 .Inne, jakie?.....

2. Jak długo jest Pan/Pani słuchaczem Uniwersytetu Trzeciego Wieku?

Należy podkreślić odpowiedź.

1. Poniżej 1 roku
2. 2-4 lata
3. 5-10 lat
4. 11 i więcej lat

3.Jakie motywy skłaniają Pana/Panią do uczestnictwa w zajęciach Uniwersytetu Trzeciego Wieku.?

Należy podkreślić dowolną liczbę odpowiedzi

1. Poszerzenia wiedzy
2. Utrzymania sprawności intelektualnej
3. Utrzymania kontaktu z osobami z tej samej grupy wiekowej
4. Zagospodarowanie nadmiaru czasu wolnego
5. Pragnienie poczucia się osobą kompetentną bez względu na wiek
6. Poczucie osamotnienia
7. Realizacja młodzieńczych marzeń o studiowaniu
8. Utrzymania sprawności fizycznej
9. Inne, jakie?.....

1. **W jakich formach zajęć proponowanych przez Uniwersytet Trzeciego Wieku najchętniej bierze Pan/Pani udział?**

Należy podkreślić dowolną liczbe odpowiedzi

1. Wykłady
2. Dyskusje
3. Konwersatoria
4. Zajęcia labolatoryjne
5. Prace z książką
6. Zajęcia praktyczne
7. Zajęcia terapeutyczne
8. Lektoraty
9. Pokazy
10. Zajęcia ruchowe
11. Wycieczki
12. Zespoły zainteresowań
13. Seminaria
14. Pogadanki
15. Gry dydaktyczne
16. Inne, jakie?.....

5. Czy dzięki zajęciom proponowanym przez Uniwersytet Trzeciego Wieku rozbudził Pan/Pani w sobie nowe zainteresowania lub rozwija te, które już istniały?

Należy podkreślić odpowiedź

1. Tak
2. Nie
3. Trudno powiedzieć

6---- jeśli tak, to czego dotyczą te zainteresowania?

.....
.....
.....
...

7. Czy uważa Pan/Pani, że wymienione poniżej umiejętności mogą pomagać w życiu starszemu człowiekowi?

Należy podkreślić odpowiedź dla każdej z podanych umiejętności

1. Umiejętność obsługi wybranych programów komputerowych

1.TAK 2.NIE 3 TRUDNO POWIEDZIEĆ

2. Umiejętność korzystania z internetu

1. TAK 2 NIE 3 TRUDNO POWIEDZIEĆ

3. Umiejętność posługiwania się językiem obcym

1 TAK 2 NIE 3 TRUDNO POWIEDZEĆ

4.Umiejętność korzystania z telefonu komórkowego.

1 TAK 2 NIE 3TRUDNO POWIEDZIEĆ

8. Jakie nowe role znalazł Pan/Pani dla siebie dzięki uczestnictwu w zajęciach Uniwersytetu Trzeciego Wieku (chodzi o to, czy spotkania w ramach Uniwersytetu Trzeciego Wieku zachęciły Pana/Panią w jakikolwiek sposób do pełnienia owych ról)

Należy podkreślić wybrane odpowiedzi,

1. Zostałem wolontariuszem
2.. Podjąłem pracę zarobkową
3. Zostałem radnym
4. Jestem działeczem samorządu Uniwersytetu Trzeciego Wieku
5. Zostałem członkiem organizacji (podać nazwę organizacji.....
6. Nie znalazłem dla siebie żadnej nowej roli w organizacjach

9. **Czy uprawia Pan/Pani jakąkolwiek formę aktywności ruchowej?**

Należy podkreślić odpowiedź.

1.Tak
2. Nie
3. Trudno powiedzieć.

10.**-- jeśli tak**, **to czy korzysta Pan/Pani z jakiejkolwiek formy aktywności ruchowej proponowanej przez Uniwersytet Trzeciego Wieku?**

Należy podkreślić odpowiedź

1. Nie
2. Tak

PYTANIE KOLEJNE SKIEROWANE JEST DO OSÓB, KTÓRE UPRAWIAJA JAKĄKOLWIEK FORMĘ AKTYWNOŚCI RUCHOWEJ W UNIWERSYTECIE TRZECIEGO WIEKU LUB POZA NIM.

11. W jakiej mierze aktywność ruchowa poprawia Pana/Pani samopoczucie?

Należy podkreślić odpowiedź

1.ZDECYDOWANIE POPRAWIA 2. RACZEJ POPRAWIA 3. NIE WIEM
4. RACZEJ NIE POPRAWIA 5. ZDECYDOWANIE NIE POPRAWIA .

12. Teraz prosimy, aby ocenił Pan/Pani wpływ przynależności do Uniwersytetu Trzeciego Wieku na pańskie relacje w rodzinie .

Należy zaznaczyć odpowiedzi dla każdego podpunktu odrębnie

_1. Czuję się bardziej potrzebny rodzinie	TAK	NIE	NIE WIEM
2. Czuję, że dzieci lepiej mnie rozumieją	TAK	NIE	NIE WIEM
3. Czuję, że wnuki bardziej liczą się z moim zdaniem	TAK	NIE	NIE WIEM
4. Częściej mogę pomóc wnukom w odrabianiu lekcji	TAK	NIE	NIE WIEM
5. Czuję się bardziej rozumiany przez najbliższą rodzinę	TAK	NIE	NIE WIEM
6. Czerpię więcej radości z kontaktów z rodziną	TAK	NIE	NIE WIEM

7. Inne zmiany (jakie?).....

13. Prosimy, aby Pan/Pani oceniła teraz wpływ przynależności do Uniwersytetu Trzeciego Wieku na pańskie relacje z najbliższym otoczeniem.

Należy podkreślić odpowiedzi, dotyczace Pana/Pani osoby

1. Potrafię lepiej rozwiązywać konflikty w najbliższym otoczeniu
2. Czuję, się bardziej odpowiedzialny za swoje relacje z innymi ludźmi
3. Częściej wychodzę z domu
4. Mam szersze kontakty towarzyskie
5. Mam więcej przyjaciół
6. Bardziej dbam o swój wygląd

7. Inne,
jakie?.....

1. **Czy przynależność do UTW ma jakikolwiek wpływ na pańskie odczucia, zachowania?**

Należy zaznaczyć odpowiedzi dla każdego podpunkyu odrębnie

1. Rzadziej odczuwam smutek	TAK	NIE	NIE WIEM
2. Życie daje mi więcej zadowolenia	TAK	NIE	NIE WIEM
3. Jestem z siebie bardziej zadowolony	TAK	NIE	NIE WIEM
4. Łatwiej podejmuję decyzje	TAK	NIE	NIE WIEM
5. Mam więcej energii do działania	TAK	NIE	NIE WIEM
6. Lepiej sypiam	TAK	NIE	NIE WIEM
7. Jestem mniej drażliwy	TAK	NIE	NIE WIEM
8. Mniej martwię się o swoje zdrowie	TAK	NIE	NIE WIEM

15. Czy otrzymuje Pan/Pani jakąkolwiek pomoc?

Proszę wybrać odpowiedzi dla każdej z poniższych form pomocy, podkreslajac odpowiednie słowo

1.Finansową TAK NIE
2. Rzeczową (żywność, odzież, obuwie, leki, inne) TAK NIE
3. W formie usług (pielęgnacja, pobyt w ośrodkach pomocy społecznej, pomoc w prowadzeniu gospodarstwa domowego, sprzątanie, zakupy) TAK NIE
4. W formie porad lub konsultacji TAK NIE
5. Inną (jaką).....

PYTANIA nr 16 PRZEZNACZONE jest TYLKO DLA OSÓB, KTÓRE zaznaczyły przynajmniej jeden raz Tak w poprzednim pytaniu , POZOSTAŁE OSOBY PRZECHODZA DO PTY. NR 17

16. **Z jakich źródeł otrzymuje Pan/Pani pomoc?**

<u>Należy podkreślić odpowiedź</u>

1. Ośrodki pomocy społecznej
2. Rodzina
3. Znajomi i przyjaciele
4. Organizacje wyznaniowe i parafialne
5. Związki zawodowe, zakłady pracy
6. Inne, jakie?.....

17. Jaki rodzaj pomocy świadczy Pan/Pani najbliższym ?

<u>Należy podkreślić dowolna liczbę odpowiedzi</u>

1.W formie finansowej
2. Pomoc rzeczową
3. Wsparcie w postaci rozmów lub porad
4.W postaci wychowania lub opieki
5.Inny rodzaj, jaki?.....
6. Nie świadczę żadnej pomocy najbliższym

18. Czy w UTW, którego jest Pan/Pani słuchaczem istnieje możliwość korzystania z poradnictwa?

<u>Proszę udzielić odpowiedzi odrębnej, dla każdego typu porad, podkreślając odpowiednie słowo.</u>

1.Psychologicznego TAK NIE
2.Prawnego TAK NIE
3,Medycznego TAK NIE
4.Innego, jakiego?.....

19-- jeśli zaznaczył Pan/Pani przynajmniej jeden raz TAK, to czy korzysta Pan/Pani z tego poradnictwa?

1. Tak, podać rodzaj poradnictwa.....
1. Nie

20. **Czy potrafi Pan/Pani załatwić samodzielnie większość spraw urzędowych?**

<u>Należy podkreślić odpowiedź.</u>

1 TAK 2 NIE 3 TRUDNO POWIEDZIEĆ

21. **Które z poniższych problemów dotyczą Pana/Pani ?**

<u>Należy wybrać dowolną liczbę odpowiedzi i podkreślić je.</u>

1. Zły stan zdrowia
2. Zmniejszenie sprawności fizycznej
3. Zmniejszenie sprawności umysłowej
4. Osamotnienie
5. Brak partnera
6. Niedostatki finansowe
7. Brak aktywności zawodowej
8. Wycofanie się z aktywnego życia społecznego
9. Utrata zainteresowania urokami życia
10. Inne, jakie.....

22. **Które z wymienionych zalet przypisywanych podeszłemu wiekowi, dotyczą Pan/Pani** ?

<u>Należy wybrać dowolną liczbę odpowiedzi i podkreślić je.</u>

1. Dbałość o zdrowie
2. Dużo czasu na spotkania ze znajomymi
3. Większa możliwość na poświęcenie się pracom społecznym
4. Wyzwolenie od niedogodności związanych z pracą zawodową
5. Pełny udział w życiu rodzinnym
6. Niezależność
7. Doświadczenie , znajomość życia
8. Spokój, mało problemów
9. Dużo czasu na odpoczynek
10. Dużo czasu na poświęcenie się ulubionym zajęciom
11. Inne,
jakie?.....

23. Co na temat osób starszych sądzą Pana, Pani znajomi i rodzina?

<u>Należy samodzielnie wpisać odpowiedź</u>

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

24. **Czy uważa Pan/Pani, że Pańska przynależność do Uniwersytetu Trzeciego Wieku wpływa korzystnie na postrzeganie osób starszych przez pańską rodzinę lub znajomych?**

<u>Należy podkreślić odpowiedź</u>

1 TAK 2 NIE 3 TRUDNO POWIEDZIEĆ

25. Jaka jest Pana/Pani opinia dotycząca wypełnionej ankiety? Proszę o wypisanie negatywnych lub pozytywnych sądów na ten temat.

.....
.....
.....

NA ZAKOŃCZENIE PROSILIBYŚMY PANA/PANIĄ O UDZIELENIE KILKU INFORMACJI O SOBIE. INFORMACJE TE SĄ NIEZBĘDNE DO STATYSTYCZNEGO OPRACOWANIA CAŁEGO MATERIAŁU I TYLKO DO TEGO CELU ZOSTANĄ UŻYTE.

<u>Należy podkreślić właściwe</u>

- **Płeć**

4. Mężczyzna
b) kobieta

2. Wiek

1) do 59 lat
b) od 60 do 79 lat
c) powyżej 80 lat

3. Wykształcenie

1. podstawowe
2. zasadnicze zawodowe
3. średnie zawodowe i ogólnokształcące

c)wyższe
d) inne:

4.Zawód najdłużej wykonywany:......
.....

5. Źródła dochodu:

1. świadczenia emerytalne
2. świadczenia rentowe
3. zasiłek z pomocy społecznej
4. zasiłek dla bezrobotnych
5. wynagrodzenie za pracę
6. zasiłek przedemerytalny
7. świadczenie przedemerytalne
8. inne

7. Samodzielność zamieszkiwania:

5. mieszkam samodzielnie
6. mieszkam z innymi członkami rodziny (z kim?).....
7. inne, jakie?.....

8. Stan cywilny:

1. panna - kawaler
2. wdowa- wdowiec
3. rozwiedziony
4. zamężna/żonaty
5. inne, jakie?.....

9. Przynależność do organizacji: (należy podać nazwę organizacji i czas przynależności do organizacji)

a) politycznych
b) wyznaniowych
c) kulturalno - naukowych
e) rencistów i emerytów
f) osób chorych i niepełnosprawnych
g) kombatantów
h) klubów seniora
i) kobiecych
j)sportowych
k) ekologicznych
l) oświatowych
ł) innych, jakich.....

Załącznik C

Wykaz tabel

METRYCZKA

TABELA 1

WYKSZTAŁCENIE/WIEK

	Podstawowe i zasadnicze. zawodowe		Średnie		Wyższe		Ogółem	
Do 59 lat	N(7)	43,8 %	N(63)	20,5 %	N(52)	19,1 %	N(124)	20,8 %
60-79 lat	N(8)	50%	N(237)	77,2 %	N(205)	75,4 %	N(450)	75,4 %
80 lat i więcej	N(1)	6,3 %	N(7)	2,3 %	N(15)	5,5 %	N(23)	3,9%
Ogółem	N(16)	100 %	N(307)	100 %	N(272)	100 %	N(597)	100 %

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety nr 2 .

TABELA 2

WYKSZTAŁCENIE/PŁEĆ

	Podstawowe i zasadnicze zawodowe		Średnie		Wyższe		Ogółem	
Mężczyzna	N(2)	2,5 %	N(37)	45,7 %	N(42)	51,9 %	N(81)	100 %
Kobieta	N(14)	2,7 %	N(270)	52,3 %	N(230	44,6 %	N(516)	100 %
Ogółem	N(16)	2,7 %	N(307)	51,4 %	N(272)	45,6 %	N(597)	100 %

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety nr 2

TABELA 3

SAMODZIELNOŚĆ ZAMIESZKANIA/WIEK

	Samodzielnie		Z mężem/ żoną		Z dziećmi		Inaczej		Ogółem	
Do 59 lat	N(42)	13 %	N(36)	24,7%	N(36)	36 %	N(9)	34,6%	N(123)	20,6%
60 – 79 lat	N(264)	81,5%	N(109)	74,7%	N(60)	60 %	N(17)	65,4%	N(450)	75,5%
80 lat i więcej	N(18)	5,6 %	N(1)	0,7 %	N(4)	4,0 %	N(0)	0%	N(23)	3,9 %
Ogółem	N(324)	100 %	N(146)	100%	N(100)	100 %	N(26)	100 %	N(596)	100 %

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety nr 2 . (Możliwość wielokrotnego wyboru odpowiedzi)

TABELA 4

SAMODZIELNOŚĆ ZAMIESZKANIA/ PŁEĆ

	Samodzielnie		Z mężem/żoną		Z dziećmi		Inaczej		Ogółem	
Mężczyzna	N(33)	10,2%	N(29)	19,9%	N(13)	13 %	N(6)	23,1%	N(81)	13,6%
Kobieta	N(291)	89,8%	N(117)	80,1%	N(87)	87 %	N(20)	76,9%	N(515)	86,4%
Ogółem	N(324)	100 %	N(146)	100 %	N(100)	100 %	N(26)	100 %	N(596)	100 %

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety nr 2 . (Możliwość wielokrotnego wyboru odpowiedzi)

TABELA 5

WIEK/ŹRÓDŁO DOCHODU

	Do 59 lat		60-79 lat		80 lat i więcej		Ogółem	
Emerytura	N(91)	73,4 %	N(410)	90,9 %	N(23)	100 %	N(524)	87,6 %
Renta	N(21)	16,9 %	N(39)	8,6 %	N(0)	0%	N(60)	10%

Inne (świadczenia przedemerytalne, zasiłki dla bezrobotnych i inne)	N(12)	9,7 %	N(2)	0,4 %	N(0)	0%	N(14)	2,3%
Ogółem	N(124)	100 %	N(451)	100 %	N(24)	100 %	N(598)	100 %

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety nr 2 . (Możliwość wielokrotnego wyboru odpowiedzi)
TABELA 6

STAN CYWILNY/PŁEĆ

	Panna/kawaler		Wdowa/wdowiec		Rozwiedziony		Zamężna/żonaty		Ogółem	
Mężczyzna	N(2)	3,7 %	N(26)	10 %	N(8)	11,9%	N(45)	21,1%	N(81)	13,6%
Kobieta	N(52)	96,3%	N(235)	90 %	N(59)	88,1%	N(168)	78,9%	N(514)	86,4%
Ogółem	N(54)	100 %	N(261)	100 %	N(67)	100 %	N(213)	100 %	N(595)	100 %

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety nr 2 .

TABELA 7

ZAWÓD/PŁEĆ

	Nauczyciel		Pracownik ochrony zdrowia		Inżynier		Inny specjalista		Pracownik biurowy		Robotnik wykwalifikowany i pracownik przy pracach prostych		Inny		Ogółem	
Mężczyzna	N(10)	12,2%	N(0)	0%	N(17)	20,7%	N(11)	13,4%	N(25)	30,5%	N(2)	2,4%	N(17)	20,7%	N(82)	100%
Kobieta	N(109)	21,2%	N(46)	8,9%	N(19)	3,7%	N(30)	5,8%	N(279)	54,2%	N(7)	1,4%	N(25)	4,9%	N(515)	100%
Ogółem	N(119)	19,9%	N(46)	7,7%	N(36)	6,0%	N(41)	6,9%	N(304)	50,9%	N(9)	1,5%	N(42)	7,0%	N(597)	100%

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety nr 2

TABELA 8

Które z podanych źródeł informacji zachęciły Panią/Pana do wzięcia udziału w zajęciach UTW? N(596) (według grup społeczno – demograficznych)

	Programy radiowe N(57)	Programy telewizyjne N(80)	Prasa N(145)	Strony internetowe N(11)	Specjalistyczne publikacje N(24)	Rozmowy ze znajomymi N(431)	Inne N(71)
Ogółem	9,6%	13,4 %	24,3 %	1,8%	4,0%	72,3%	11,9 %
Płeć Mężczyźni 86 Kobiety 514	7,3% 9,9%	9,8% 14,0 %	23,2 % 24,5 %	0,0% 2,1%	8,5% 3,3%	74,4% 72,0%	
Wiek do 59 lat 122 60-79 lat 451 80 lat i więcej 23	6,6% 9,8% 21,7 %	16,4 % 13,1 % 4,3%	33,6 % 22,2 % 17,4 %	2,5% 1,8% 0,0%	3,3% 4,0% 8,7%	72,1% 72,7% 65,2%	
Wykszt. Podstawowe i zas. Zawodowe 16 Średnie 305 Wyższe 272	18,8 % 7,9% 11,0 %	37,5 % 15,7 % 9,6%	6,3% 24,3 % 25,4 %	0,0% 2,0% 1,8%	6,3% 5,2% 2,2%	81,3% 72,5% 72,1%	
Źródło dochodu Renta 59 Emerytura 523 Inne 14	13,6 % 9,4% 9,4%	11,9 % 13,8 %	22,0 % 24,1 %	0,0% 1,9%	8,5% 3,6%	72,9% 72,1%	
Stan cywilny Panna/kawaler 54 Wdowa/wdowiec 259 Rozwiedziony 67 Zamężna/żonaty 213	16,7 % 8,1% 10,4 % 8,9%	16,7 % 13,5 % 7,5% 13,6 %	20,4 % 24,3 % 29,9 % 23,9 %	1,9% 1,9% 0,0% 2,3%	1,9% 5,0% 1,5% 4,2%	70,4% 72,2% 77,6% 70,9%	
Samodzielność zamieszkania Samodzielnie 332 Z mężem/żoną 146 Z dziećmi 100 Inaczej 26	10,6 % 9,6% 6,0% 7,7%	13,7 % 15,1 % 10,,0 % 7,7%	24,5 % 24,7 % 25,0 % 19,2 %	1,9% 2,1% 2,0% 0,,0%	4,0% 5,5% 2,0% 3,8%	71,4% 73,3% 70,0% 84,6%	
Zawód Nauczyciel 119 Prac. ochr. Zdrowia 49 Inżynier 36	8,4% 6,5% 0,0% 7,3% 11,6 % 0,0% 14,3	15,1 % 4,3% 0,0% 12,2 % 15,6 % 22,2	24,4 % 30,4 % 16,7 % 19,5 % 26,5	1,7% 0,0% 0,0% 2,4% 2,6% 0,0% 0,0%	5,9% 2,2% 0,0% 0,0% 3,6% 0,0% 1,9%	70,6% 78,3% 80,3% 70,7% 71,5% 88,9% 66,7%	

Inny specjalista 41	%	% 14,3 %	% 11,1 %				
Pracownik biurowy 302			16,7 %				
Robotnik wykwal. i prac. Przy. pracach prostych 9							
Inny 42							

Źródło: opracowanie własne na podstawie narzędzia : ankieta nr 2 (Możliwość wielokrotnego wyboru odpowiedzi)

TABELA 9

Jak długo należy Pani/Pan do UTW? N (597) (według grup społeczno – demograficznych)

	Do 1 roku	1-4 lata	5-10 lat	11 lat i więcej
Ogółem	19,3% N(115)	43,2% N(258)	29,6% N(177)	7,9% N(47)
Płeć				
Mężczyzna 82	15,9% 13	45,1% 37	32,9% 27	6,1% 5
Kobieta 515	19,8% 102	42,9% 221	29,1% 150	8,2% 42
Wiek				
Do 59 lat 124	37,1% 46	46,0% 57	16,9% 21	0,0% 0
60-79 lat 450	14,7% 66	43,8% 197	32,4% 146	9,1% 41
80 lat i więcej 23	13,0% 3	17,4% 4	43,5% 10	26,1% 6
Wykształcenie				
Podstawowe i zas .	18,8% 3	50,0% 8	31,3% 5	0,0% 0
Zawodowe 16	17,6% 54	46,1% 141	28,8% 88	7,5% 23
Średnie 306	21,3% 58	39,3% 107	30,5% 83	8,8% 24
Wyższe 272				
Inne 2				
Stan cywilny				
Panna/kawaler 54	14,8% 8	35,2% 19	35,2% 19	14,8% 8
Wdowa/wdowiec 260	16,9% 44	40,4% 105	33,5% 87	9,2% 24
Rozwiedziony 67	23,9% 16	46,3% 31	23,9% 16	6,0% 4
Zamężna/żonaty 213	21,6% 46	47,9% 102	25,4% 54	5,2% 11
Samodzielność zamieszkania Samodzielnie 323	16,4% 53	41,8% 135	32,2% 104	9,6% 31
	20,5% 30	45,9% 67	26,0% 38	7,5% 11
	27,0% 27	46,0% 46	23,0% 23	4,0% 4
Z mężem/żon				

ą 146 Z dziećmi 100 Inaczej 26				
Źródło dochodu Renta 60 Emerytura 523 Inne 14	20,0% 12 18,9% 99	45,0% 27 42,4% 222	28,3% 17 30,4% 159	6,7% 4 8,2% 43
Zawód Nauczyciel 119 Pracownik ochr. zdrowia 46 Inżynier 36 Inny specjalista 41 Pracownik biurowy 303 Robotnik wykwalifikowany lub pracownik przy pracach prostych 9 Inny 9	25,2% 30 34,8% 16 16,7% 6 17,1% 7 16,8% 51 22,0% 2	37,8% 45 23,9% 11 33,3% 12 51,2% 21 45,5% 138 55,6% 5	31,1% 37 34,8% 16 44,4% 16 26,8% 11 28,4% 86 22,2% 2	5,9% 7 6,5% 3 5,6% 2 4,9% 2 9,2% 28 0,0% 0

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety nr 2

TABELA 10

Pytanie 3 Jakie motywy skłoniły Panią/Panem do uczestnictwa w zajęciach UTW? N (598) (według czasu przynależności do UTW)

MOTYW	Ogółem	Do 1 roku	2-4 lata	5-10 lat	11 lat i więcej
Poszerzenia wiedzy	79,2% N (473)	79,1% N(91)	82,2% N (212)	75,1% N (133)	78,7% N (37)
Utrzymania sprawności umysłowej	81,1% N(484)	75,7% 87	82,2% 212	83,1% 147	80,9% 38
Utrzymania kontaktu z osobami z tej samej grupy wiekowej	55,9% N (334)	37,4% 43	55,0% 142	68,9% 122	57,4% 27
Zagospodarowanie nadmiaru czasu wolnego	24,3% N(145)	33,0% 38	21,3% 55	23,7% 42	21,3% 10
Pragnienie poczucia się osoba kompetentna bez	38,0%N (227)	32,2% 37	39,5% 102	40,1% 71	36,2% 17

względu na wiek					
Poczucie osamotnienia	15,7% N(94)	15,7% 18	13,2% 34	18,1% 32	21,3% 10
Realizacja młodzieńczych marzeń o studiowaniu	13,4% N(80)	13,0% 15	12,8% 33	13,6% 24	17,0% 8
Utrzymania sprawności fizycznej	44,6% N(266)	40,0% 46	46,5% 120	46,3% 82	38,3% 18
Inne	5,7% N (34)				

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety nr 2 . (Możliwość wielokrotnego wyboru odpowiedzi)

TABELA 11

Pytanie 3 Jakie motywy skłoniły Panią/Pana do uczestnictwa w zajęciach UTW?N (598) (według grup społeczno – demograficznych)

	Poszerzenia wiedzy	Utrzymania sprawności intelektualnej	Utrzymania kontaktu z osobami z tej samej grupy wiekowej	Zagospodarowanie nadmiaru czasu wolnego	Pragnienie poczucia się osoba kompetentna bez względu na wiek	Poczucie osamotnienia	Realizacja młodzieńczych marzeń o studiowaniu	Utrzymanie sprawności fizycznej
Ogółem	79,3 % N(474)	81,1 % N (485)	55,9 % N(334)	24,2 % N(145)	38,1% N(228)	15,7 % N(94)	13,4 % N(80)	44,5 % N(226)
Płeć Mężczyzna 82 Kobieta 516	76,8 % 79,7 %	87,8 % 80,8 %	54,9 % 56,0 %	18,3 % 25,2 %	41,5% 37,6%	12,6 % 16,3 %	9,8% 14,0 %	36,6 % 45,7 %
Wiek Do 59 lat 124 60-79 lat 451 80 lat i więcej 23	75,0 % 80,9 % 69,6 %	75,8 % 82,0 % 91,3 %	43,5 % 59,25 56,5 %	30,6 % 22,6 % 21,7 %	37,1% 37,7% 52,2%	13,7 % 16,0 % 21,7 %	12,9 % 14,0 % 4,3%	48,4 % 43,9 % 34,8 %
Wykształcenie Podstawowe i zasadn. Zawodowe 16 Średnie 307 Wyższe 272 Inne 2	75,0 % 79,2 % 79,8 %	43,8 % 78,2 % 86,4 %	56,3 % 58,0 % 54,0 %	50,0 % 22,1 % 25,7 %	31,3% 40,7% 35,7%	37,5 % 19,9 % 9,9%	18,8 % 22,5 % 2,9%	43,8 % 48,2 % 39,7 %
Stan cywilny Panna/kawaler 54 Wdowa/wdowiec 261 Rozwiedziony	83,3 % 78,5 % 76,1 % 80,3 %	75,9 % 82,4 % 83,6 % 80,3 %	55,6 % 58,6 % 49,3 % 54,9 %	29,6 % 26,1 % 29,9 % 18,8 %	22,2% 42,5% 41,8% 34,7%	20,4 % 24,5 % 11,9 % 5,2%	7,4% 15,7 % 16,4 % 11,3 %	37,0 % 43,7 % 46,3 % 46,5 %

67 Zamężna/ żonaty 213								
Samodzie lność zamieszk ania Samodzie lnie 324 Z mężem/ż oną 146 Z dziećmi 100 Inaczej 26	76,9 % 82,2 % 83,0 %	82,2 % 78,8 % 84,0 %	57,7 % 55,5 % 51,0 %	28,7 % 19,2 % 19,0 %	38,6% 37,7% 35,0%	21,6 % 5,5% 12,0 %	13,9 % 11,0 % 16,0 %	42,6 % 51,4 % 40,0 %
Źródło dochodu Renta 60 Emerytur a 524 Inne 14	66,7 % 80,7 %	71,7 % 82,3 %	58,3 % 55,9 %	23,3 % 24,0 %	41,7% 37,6%	26,7 % 14,5 %	18,3 % 12,4 %	43,3 % 44,3 %
Zawód Nauczyci el 119 Pracowni k ochrony zdrowia 46 Inżyniero wie 36 Inni specjaliśc i 41 Pracowni cy biur. 304 Robotn. wyk. i prac. przy prac. prostych 9 Inne 42	82,4 % 80,4 % 77,8 % 80,5 % 79,9 % 66,7 %	84,9 % 78,3 % 86,1 % 90,2 % 78,3 % 55,6 %	58,0 % 43,5 % 47,2 % 53,7 % 57,9 % 55,6 %	35,3 % 17,4 % 13,9 % 24,3 % 23,0 % 55,6 %	42,9% 32,6% 38,6% 29,3% 37,5% 22,2%	9,2% 17,4 % 5,6% 9,8% 19,1 % 55,6 %	3,4% 19,6 % 0,0% 9,8% 17,4 % 22,2 %	44,5 % 52,2 % 41,7 % 43,9 % 42,8 % 55,6 %

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety nr 2 . (Możliwość wielokrotnego wyboru odpowiedzi)

TABELA 12

Pytanie 4 W jakich formach zajęć proponowanych przez UTW najchętniej Pani/Pan uczestniczy? N(596) (według grup społeczno – demograficznych)

	Wykłady	Dyskusja	Konwersatoria	Prace z książką	Zajęcia praktyczne	Zajęcia terapeutyczne	lektoraty	Pokazy	Zajęcia ruchowe	Wycieczki	Zespoły zainteresowań	Seminaria	Pogadanki	Gry dydaktyczne	Inne
Ogółem	94,1 N(561)	29,5 N(176)	6,7 N(40)	5,0 N(30)	11,6 N(69)	15,4 N(92)	26,2 N(156)	15,4 N(92)	43,1 N(257)	69,3 N (413)	32,7 N(195)	15,4 N(92)	11,6 N(69)	1,5 N(9)	5,5 % N(33)
Pleć Mężczyzna 82 Kobieta 514	91,5 94,6	40,2 27,8	12,2 5,8	2,4 5,4	9,8 11,9	7,3 16,7	24,4 26,5	17,1 15,7	22,0 46,5	63,4 70,2	23,2 34,2	12,2 16,0	12,2 11,5		
Wiek Do 59 lat 124 Od 60-79 449 Pow 80 lat 23	59,2 94,0 91,3	28,2 29,0 47,8	4,0 6,9 17,4	6,5 4,7 4,3	16,1 10,0 17,4	20,2 14,3 13,0	30,6 25,2 21,7	17,7 14,5 21,7	50,8 41,4 34,8	67,7 69,5 73,9	35,5 32,3 26,1	7,3 17,4 21,7	10,5 11,8 13,0		
Wykształcenie - podstaw i zas. zaw. 16 - średnie 305 - wyższe 272	87,5 94,1 94,5	43,8 31,1 27,2	12,5 6,6 6,3	6,3 6,2 3,3	12,5 12,8 10,3	6,3 14,4 17,3	0 26,2 27,2	0 15,4 16,4	43,8 49,0 43,0	68,8 66,6 72,1	37,5 34,4 30,5	12,5 11,8 11,0	12,2 11,1 11,0		
Stan cywilny - panna/kawaler 54 - wdowa/wdowiec 261 - rozwiedziony/a 61 - żonaty/zamężna 212	94,1 93,5 93,9 95,3	22,2 32,2 22,7 29,7	5,6 8,8 4,5 5,2	3,7 7,3 0 4,2	11,1 10,7 12,1 12,7	18,5 13,4 16,7 16,5	25,9 25,7 34,8 24,5	18,5 13,4 18,2 16,5	33,3 39,8 40,9 50,0	75,9 68,2 71,2 67,9	22,2 32,2 34,8 35,4	20,4 17,6 18,2 10,8	11,1 13,8 7,6 10,4		
Samotność Zamieszkiwanie --samodzielnie 323 - z mężem/żoną 145 - z dziećmi 100 Inaczej 26	93,5 95,2 95,0	29,1 31,7 31,0	7,7 4,1 7,0	6,2 5,5 2,0	12,4 11,7 11,0	14,2 15,9 19,0	24,5 22,1 31,0	13,9 17,2 15,0	39,3 51,7 42,0	68,4 68,3 70,0	29,7 39,3 33,0	18,3 11,0 14,0	11,1 10,3 15,0		
Źródło dochodów - świadczenia rentowe 60 Świadczenia emeryt. 522 Inne 14	95,2 85,0	28,7 30,0	6,7 5,0	4,8 6,7	11,7 10,0	15,1 18,3	26,6 21,7	15,3 13,3	43,1 43,3	69,2 71,7	32,6 33,3	16,7 8,3	10,3 21,7		
Zawód -nauczyciele 119 - prac. ochr. Zdrowia 46 - inżynierowie 36 - inni specjaliści 41 - pracownicy biurowi 302 - robotnicy wykw. i prac. przy pracach prostych 9 Inni 42	97,5 97,8 94,4 90,2 94,0 88,9	31,1 30,4 30,6 19,5 29,1 44,4	7,6 10,9 5,6 2,4 5,6 11,1	6,7 4,3 2,8 4,9 4,6 0	14,3 13,0 8,3 2,4 11,6 11,1	18,5 15,2 11,1 24,4 14,9 0	27,7 30,4 33,3 22,0 26,2 0	18,5 13,0 16,7 14,6 14,9 55,6	48,7 47,8 36,1 51,2 40,1 66,7	76,5 67,4 66,7 65,9 68,9 33,6	33,6 28,3 41,7 19,5 32,8 22,2	15,1 21,7 27,8 17,1 12,3 0	10,1 13,0 5,6 12,2 11,6 11,1		

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety nr 2 . (Możliwość wielokrotnego wyboru odpowiedzi)

TABELA 13

Pytanie 6 Jakie zainteresowania rozbudza w Pani/Panu UTW N(446) (według grup społeczno – demograficznych)

	Nauka języków obcych	Psychologia	Medycyna	Zainteresowania artystyczne	Wiedza o świecie współczesnym	Nauki humanistyczne	Uprawianie turystyki	Wiedza o zamieszkiwanym regionie	Uczestnictwo w kulturze	Zajęcia ruchowe	Informatyka	Nauki o ziemi	Nauki ścisłe	Inne
Ogółem	22,9% N(102)	13,9% N(62)	12,8% N(57)	20,4% N(91)	29,4% N(131)	34,3% N(153)	46,2% N(206)	2,0% N(9)	3,6% N(16)	29,8% N(133)	3,8% N(17)	4,5% N(20)	0,4% N(2)	1,6% N(7)
Płeć														
Mężczyzna 65	21,5%	9,2%	10,8%	13,8%	35,4%	26,2%	47,7%	4,6%	1,5%	26,2%	3,1%			
Kobieta 381	23,1%	14,7%	13,1%	21,5%	28,3%	35,7%	45,9%	1,6%	3,9%	30,4%	3,9%			
Wiek														
Do 59 lat 91	25,3%	8,8%	4,4%	27,5%	33,0%	27,5%	47,3%	0,0%	3,3%	40,7%	12,1%			
60-79 lat 339	22,4%	15,3%	15,3%	18,0%	28,0%	36,0%	46,0%	2,4%	3,8%	26,5%	1,8%			
80 lat i więcej 16	18,8%	12,5%	6,3%	31,3%	37,5%	37,0%	43,8%	6,3%	0,0%	37,5%	0,0%			
Wykształcenie														
Podstwowe i zas. zawodowe 13	0,0%	7,7%	30,8%	23,1%	23,1%	23,1%	46,2%	0,0%	7,7%	38,5%	0,0%			
Średnie 228	20,6%	14,5%	12,3%	21,9%	26,8%	32,9%	43,9%	2,6%	2,2%	30,7%	3,5%			
Wyższe 202	26,7%	13,9%	12,4%	17,8%	33,2%	36,6%	48,5%	1,5%	5,0%	28,2%	4,0%			
Inne 2														
Stan cywilny														
Panna/kawaler 33	18,2%	18,2%	12,1%	30,3%	24,2%	36,4%	42,4%	0,0%	3,0%	21,2%	3,0%			
Wdowa/wdowiec 193	22,3%	15,0%	11,9%	18,1%	32,6%	30,6%	49,4%	2,1%	1,6%	25,9%	3,1%			
Rozwiedziony 45	37,8%	11,1%	11,1%	17,8%	31,1%	35,6%	51,1%	0,0%	2,2%	35,6%	2,2%			
Zamężna/żonaty 173	20,8%	14,5%	14,5%	22,0%	26,6%	37,6%	41,1%	2,9%	6,4%	34,1%	5,2%			
Samodzielność zamieszkania														
Samodzielnie 223	20,6%	16,3%	13,3%	20,2%	30,5%	34,8%	46,8%	2,1%	0,9%	23,2%	3,0%			
Z mężem /żoną 117	21,4%	12,0%	14,3%	20,5%	29,1%	37,6%	46,2%	2,6%	7,7%	39,3%	5,1%			
Z dziećmi 74	27,0%	10,8%	6,8%	24,3%	25,7%	31,1%	43,2%	0,0%	7,4%	31,1%	2,7%			
Inaczej 21														
Źródło dochodu														
Renta 42	21,4%	7,1%	7,1%	28,6%	14,3%	16,7%	61,9%	0,0%	0,0%	38,1%	9,5%			
Emerytura 394	22,8%	15,0%	13,7%	19,8%	30,7%	36,3%	44,2%	2,3%	4,1%	27,9%	3,3%			
Inne 10														
Zawód														
Nauczyciel 90	27,8%	17,8%	11,1%	16,7%	38,9%	34,4%	55,6%	3,3%	4,4%	30,0%	5,6%			
Pracownik ochrony zdrowia 36	27,8%	5,6%	8,3%	22,2%	25,0%	38,9%	44,4%	2,8%	0,0%	30,6%	5,6%			
Inżynier 22	18,4%	9,1%	27,3%	13,6%	22,7%	36,4%	27,3%	0,0%	18,2%	13,6%	4,5%			
Inny specjalista 32	28,`1%	18,8%	18,8%	15,6%	34,4%	34,4%	40,6%	0,0%	3,1%	28,1%	0,0%			
Prac biurowy	20,8%	14,5%	11,8%	20,4%	29,4%	35,3%	46,2%	1,4%	2,7%	30,35	3,6%			
	0,0%	12,5%	50,0%	25,0%	0,0%	12,5%	50,0%	0,0%	12,5%	50,0%	0,0%			

221 Robotnik wykwalifikowany i pracownik przy pracach prostych 8 Inny 36															

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety nr 2 . (Możliwość wielokrotnego wyboru odpowiedzi)

TABELA 14

Pytanie 21 Jakie są negatywne strony bycia starym człowiekiem? N (583) (według grup społeczno – demograficznych)

	Zły stan zdrowia	Zmniejszenie sprawności fizycznej	Zmniejszenie sprawności umysłowej	Osamotnienie	Brak partnera	Niedostatki finansowe	Brak aktywności zawodowej	Wycofanie się z aktywnego życia społecznego	Utrata zainteresowania urokami życia	Inne
Ogółem	75,0% N(437)	80,1% N(467)	59,3% N(346)	69,1% N(403)	40,1% N(234)	63,1% N(368)	43,1% N(241)	36,7% N(214)	32,8% N(191)	4,5% N(26)
Płeć										
Mężczyzna 80	75,2%	70,0%	48,8%	41,3%	32,5%	42,5%	28,8%	30,0%	18,8%	
Kobieta 503	75,3%	81,7%	61,0%	73,6%	41,4%	66,7%	43,3%	37,8%	35,0%	
Wiek										
Do 59 lat 123	76,4%	82,0%	54,5%	69,9%	38,2%	72,4%	44,7%	44,7%	37,4%	
60 79 lat 437	75,1%	79,4%	61,1%	70,0%	40,5%	61,6%	41,2%	34,6%	31,8%	
80 lat i więcej 23	65,2%	78,3%	52,2%	47,8%	43,5%	43,5%	26,1%	34,8%	26,1%	
Wykształcenie										
Podstawowe i zas. zawodowe 15	93,3%	66,7%	46,7%	60,0%	33,3%	60,0%	46,7%	33,3%	40,0%	
Średnie 51	75,4%	77,8%	56,6%	72,1%	38,7%	63,0%	38,0%	35,0%	36,4%	
Wyższe 46	73,1%	83,6%	63,1%	66,4%	42,2%	63,4%	44,8%	38,4%	28,4%	
Inne 2										
Stan cywilny										
Panna/kawaler 53	71,7%	83,0%	58,5%	64,2%	34,0%	67,9%	39,6%	26,4%	22,6%	
Wdowa/wdowi 249	73,1%	78,7%	60,6%	79,1%	48,6%	60,2%	36,1%	34,5%	34,5%	
Rozwiedziony 67	77,6%	85,1%	58,2%	80,6%	52,2%	76,1%	50,7%	46,3%	46,3%	
Zamężna/żonaty211	77,3%	79,1%	57,8%	55,5%	28,4%	61,1%	45,0%	38,9%	28,9%	
Samodzielność zamieszkania	72,6%	80,3%	58,6%	75,2%	45,9%	61,8%	38,9%	33,1%	29,9%	
Samodzielnie 314	76,4%	75,7%	54,2%	56,3%	25,0%	61,1%	44,4%	36,8%	29,9%	
Z mężem/żona 144	82,5%	83,5%	68,0%	68,0%	41,2%	68,0%	42,3%	45,4%	43,3%	
Z dziećmi 97										
Inaczej 26										
Źródło dochodu										
Renta 56	87,5%	69,6%	57,1%	76,8%	39,3%	67,9%	32,1%	46,4%	46,4%	
Emerytura 513	73,1%	81,1%	59,6%	68,2%	40,4%	62,6%	42,3%	35,2%	31,6%	
Inne 14										
Zawód										
Nauczyciel 116	69,8%	82,8%	60,3%	69,8%	44,8%	65,5%	48,3%	45,7%	27,6%	
Pracownik ochrony	84,4%	80,0%	51,1%	71,1%	44,4%	62,2%	40,0%	31,1%	26,7%	
	83,3%	80,6%	72,2%	61,1%	41,7%	58,3%	58,3%	36,1%	38,9%	

zdrowia 45	65,9% 77,4%	87,8% 79,4%	58,5% 59,8%	61,0% 72,3%	31,7% 40,2%	48,8% 36,8%	48,8% 36,8%	36,6% 33,4%	26,8% 36,1%	
Inżynier 36	88,9%	55,6%	33,3%	55,6%	22,2%	33,3%	33,3%	22,2%	22,2%	
Inny specjalista 41										
Pracownik biur. 296										
Robotnik wykwal. i pracownik przy pracach prostych 9										
Inne 39										

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety nr 2 . (Możliwość wielokrotnego wyboru odpowiedzi)

TABELA 15

Jakie są pozytywne strony bycia starym człowiekiem N(586) (według grup społeczno – demograficznych)

	Dbałość o zdrowie	Dużo czasu na spotkania ze znajomymi	Większa możliwość na poświęcenia się pracom społecznym	Wyzwolenie od niedogodności związanych z pracą zawodową	Pełny udział w życiu rodzinnym	Niezależność	Doświadczenie, znajomość życia	Spokój, mało problemów	Dużo czasu na odpoczynek	Dużo czasu na poświęcenie się ulubionym zajęciom	Inne
Ogółem	65,2% N(380)	47,8% N(277)	22,5% N(132)	32,9% N(192)	33,1% N(191)	55,1% N(322)	50,5% N(295)	21,2% N(124)	38,1% N(221)	60,4% N(353)	2,9% N(17)
Płeć											
Mężczyzna 80	75,0% 63,6%	38,8% 49,2%	27,5% 21,7%	30,0% 33,4%	30,0% 33,6%	47,5% 56,3%	55,0% 51,4%	28,8% 20,0%	35,0% 38,5%	51,3% 62,9%	
Kobieta 506											
Wiek											
Do 59 lat 122	53,3% 67,7%	54,1% 46,4%	26,2% 21,1%	25,0% 28,8%	18,8% 32,5%	62,5% 57,9%	50,0% 49,7%	18,8% 19,2%	43,8% 37,1%	75,0% 55,6%	
60-79 lat 446	83,3%	38,9%	33,3%	38,1%	34,75	51,9%	51,3%	23,4%	38,9%	64,5%	
80 lat i więcej 18											
Wykształcenie											
Podstawowe i zas. zawodowe 16	56,3% 68,9%	50,0% 48,3%	12,5% 22,2%	25,0% 28,8%	18,8% 32,5%	62,5% 57,9%	50,0% 49,7%	18,8% 19,2%	43,8% 37,1%	75,0% 55,6%	
Średnie 30	61,5%	46,8%	23,4%	38,1%	34,7%	51,9%	51,3%	23,4%	38,4%	64,5%	
Wyższe 265											
Inne 2											
Stan cywilny											
Panna/kawaler 51	62,7% 69,4%	47,1% 46,7%	17,6% 20,8%	39,2% 26,7%	19,6% 28,6%	51,0% 60,8%	41,2% 47,8%	19,6% 20,8%	37,3% 38,8%	56,9% 59,2%	
Wdowa/wdowiec 255	59,7% 62,4%	55,2% 46,2%	19,4% 27,1%	43,3% 35,7%	25,4% 43,3%	61,2% 47,6%	58,2% 53,8%	23,9% 21,4%	40,3% 36,2%	59,7% 65,3%	
Rozwiedziony 67											
Zamężna/żonaty 115											
Samodzielność zamieszkania											
Samodzielnie 316	67,1% 60,8%	48,1% 48,3%	18,7% 30,1%	31,6% 35,0%	26,3% 42,7%	62,0% 50,3%	46,2% 51,0%	21,2% 21,0%	38,6% 37,1%	60,1% 66,4%	
Z mężem/żoną 143	61,6%	44,4%	25,3%	34,3%	36,4%	47,5%	60,6%	20,2%	38,4%	54,5%	
Z dziećmi 99											
Inaczej 28											
Źródło dochodu											
Renta 59	71,2% 64,9%	44,1% 47,4%	23,7% 21,6%	25,4% 33,5%	28,8% 33,1%	52,5% 55,6%	57,6% 48,9%	18,6% 21,6%	42,4% 38,0%	57,6% 60,0%	

Emerytura 513 Inne 14											
Zawód											
Nauczyciel 113	65,5% 47,8%	49,6% 56,5%	25,7% 21,7%	29,2% 23,9%	38,1% 39,1%	51,3% 56,5%	47,8% 58,7%	20,4% 28,3%	38,1% 23,9%	59,3% 58,7%	
Pracownik ochrony zdrowia 46	63,9% 62,5% 67,0%	36,1% 55,0% 47,3%	33,3% 32,5% 19,0%	44,4% 50,0% 34,7%	41,7% 35,0% 30,7%	52,8% 47,5% 59,3%	50,0% 67,5% 49,7%	33,3% 20,0% 20,3%	47,2% 32,5% 41,0%	72,2% 82,5% 59,0%	
Inżynier 36	66,7%	55,6%	22,2%	22,2%	11,1%	66,7%	44,4%	22,2%	44,4%	77,8%	
Inny specjalista 40 Pracownik biurowy 300 Robotnik wykwalifikowany i pracownik przy pracach prostych 9 inne 41											

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety nr 2 . (Możliwość wielokrotnego wyboru odpowiedzi)

TABELA 16

Czy UTW rozbudza Pani/Pana zainteresowania? N 588(według grup społeczno – demograficznych)

	Tak	Nie	Trudno powiedzieć
Ogółem	78,4% N(461)	4,6% N(27)	17% N(100)
Płeć			
Mężczyźni 81	80,2% 78,1%	6,2% 4,3%	13,6% 17,0%
Kobiety 507			
Wiek			
Do 59 lat 123	77,2% 79,0%	2,4% 5,2%	20,3% 15,8%
60-79 lat 443	72,7%	4,5%	22,7%
80 lat i więcej 22			
Wykształcenie			
Podstwowe i zas. Zawodowe 15	86,7% 78,1%	0,0% 5,0%	13,3% 16,9%
Średnie 301	78,1%	4,5%	17,5%
Wyższe 269			
Inne 2			
Stan cywilny			
Panna/kawaler 53	64,2% 78,8%	5,7% 5,1%	30,2% 16,1%
Wdowa/wdowiec 255	72,3% 83,5%	6,2%	21,5%
Rozwiedziony 65			
Zamężna/żonaty 212			
Samodzielność zamieszkania	76,3%	5,1%	18,7%
Samodzielnie 316	83,4% 77,8%	4,1% 4,0%	12,4% 18,2%
Z mężem/żoną 145			
Z dziećmi 99			
Inaczej 26			
Źródło dochodu	79,3%	4,8%	16,7%
Renta	78,5%	1,7%	19,0%

58 Emerytura 516 Inne 14			
Zawód Nauczyciel 117 Pracownik ochrony zdrowia 45 Inżynierowie 36 Inni specjaliści 34 Pracownicy biurowi 224 Robotnicy wykwalifikowani i zatrudnieni przy pracach prostych 8 Inne 38	79,5% 84,4% 69,4% 82,9% 74,9% 100%	1,7% 6,7% 8,3% 4,9% 5,7% 0,0%	18,8% 8,9% 22,2% 12,2% 19,4% 0,0%

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety nr 2

TABELA 17

Czy umiejętność obsługi internetu może pomóc w życiu starszemu człowiekowi? N(450) (według grup społeczno – demograficznych)

	Tak	Nie	Trudno powiedzieć
Ogółem	70,9% N(319)	11,1% N(50)	18,0% N(81)
Płeć Mężczyzna 56 Kobieta 394	67,9% 71,3%	16,1% 10,4%	16,1% 18,3%
Wiek Do 59 lat 107 60-79 lat 330 80 lat i więcej 13	78,5% 69,4% 46,2%	8,4% 11,5% 23,1%	13,1% 19,1% 30,8%
Wykształcenie Podstawowe i zas. Zawodowe 8 Średnie 218 Wyższe 221 Inne 18	37,5% 67,9% 74,7%	50,0% 11,5% 9,5%	12,5% 20,6% 15,8%
Stan cywilny Panna/kawaler 26 Wdowa/wdowiec 119 Rozwiedziony 36 Żonaty/zamężna 138	63,4% 66,1% 66,7% 79,3%	4,9% 14,4% 13,0% 8,0%	31,7% 19,4% 20,4% 12,6%
Samodzielność zamieszkania Samodzielnie 233 Z mężem/żoną 114 Z dziećmi 84 Inaczej 18	64,4% 76,3% 78,6%	12,9% 7,9% 9,5%	12,5% 20,6% 15,8%
Źródła			

dochodu Renta 43 Emerytura 385 Inne 18	67,4% 70,6%	9,3% 11,6%	23,3% 17,7%
Zawód Nauczyciel 97 Pracownik ochrony zdrowia 35 Inżynier 29 Inny specjalista 33 Pracownik biurowy 221 Robotnik wykwalifikow any i pracownik przy pracach prostych 4 Inny 30	75,3% 54,3% 86,2% 75,8% 68,8% 50,0%	10,3% 20,0% 6,9% 12,1% 10,4% 25,0%	14,4% 25,7% 6,9% 12,1% 20,8% 25,0%

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety nr 2

TABELA 18

Czy umiejętność obsługi komputera może pomóc w życiu starszemu człowiekowi?
N(479) (według grup społeczno – demograficznych)

	Tak	Nie	Trudno powiedzieć
Ogółem	73,9% N(354)	9,0% N(43)	17,1% N(82)
Płeć Mężczyźni 63 Kobiety 416	71,4% 74,3%	12,7% 8,4%	15,9% 17,3%
Wiek Do 59 lat 116 69-79 lat 346 80 lat i więcej 17	80,2% 72,5% 58,8%	6,0% 9,5% 17,6%	13,8% 17,9% 23,5%
Wykształcenie Podstawowe i zas. Zawodowe 10 Średnie 231 Wyższe 235 Inne 2	40,0% 72,7% 76,2%	40,0% 9,5% 17,6%	20,0% 17,7% 16,6%
Stan cywilny Panna/kawaler 45 Wdowa/wdowi ec 195 Rozwiedziony 55 Zamężna/żonat	64,4% 70,8% 70,9% 80,7%	4,4% 11,3% 9,1% 7,2%	31,1% 17,9% 20,0% 12,2%

y 181			
Samodzielność zamieszkania Samodzielnie 250 Z mężem/żoną 121 Z dziećmi 86 Inaczej 20	67,6% 79,3% 82,6%	11,6% 5,8% 5,8%	20,8% 14,9% 11,6%
Źródła dochodu Renta 46 Emerytura 419 Inne 14	71,7% 77,3%	8,7% 9,3%	16,9% 19,6%
Zawód Nauczyciel 103 Pracownik ochrony zdrowia 38 Inżynier 30 Inny specjalista 35 Pracownik biurowy 235 Robotnik wykwalifikowany i pracownik przy pracach prostych 7 Inny 31	75,5% 71,1% 86,7% 74,3% 71,9% 50,0%	5,8% 15,8% 6,7% 14,3% 8,9% 16,7%	18,4% 13,2% 6,7% 11,4% 19,1% 33,3%

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety nr 2

TABELA 19

Czy umiejętność obsługi telefonu komórkowego może pomóc w życiu starszemu człowiekowi? N(484) (według grup społeczno – demograficznych)

	Tak	Nie	Trudno powiedzieć
Ogółem	83,5% N(404)	8,1% N(39)	8,5% N(41)
Płeć Mężczyzna 60 Kobieta 424	78,3% 84,2%	13,3 7,35	8,3% 8,5%
Wiek Do 59 lat 108 60-79 lat 361 80 lat i więcej 15	86,1% 82,8% 80,0%	7,4% 8,0% 13,3%	6,5% 9,1% 6,7%
Wykształcenie Podstawowe i zas. Zawodowe 10 Średnie 239 Wyższe	60,0% 79,9% 87,9%	20,0% 9,6% 6,0%	20,0% 10,5% 6,0%

233 Inne 20			
Stan cywilny Panna/kawaler 203 Wdowa/wdowiec 55 Rozwiedziony 179 Żonaty/zamężna 179	84,4% 78,8% 85,5% 88,3%	8,9% 9,9% 7,3%	6,7% 11,3% 7,3%
Samodzielność zamieszkania Samodzielnie 255 Z mężem/żoną 120 Z dziećmi 87 Inaczej 20	80,8% 90,0% 85,1%	8,9% 9,9% 7,3%	6,7% 11,3% 7,3%
Źródła dochodu Renta 46 Emerytura 425 Inne 13	65,2% 85,4%	8,0% 10,9%	6,6% 23,9%
Zawód Nauczyciel 96 Pracownik ochrony zdrowia 41 Inżynier 32 Inny specjalista 35 Pracownik biurowy 243 Robotnik wykwalifikowany i pracownik przy pracach prostych 5 Inny 31	87,5% 82,9% 96,9% 82,9% 80,7% 80,0%	5,2% 9,8% 0,0% 5,7% 9,9%	7,3% 7,3% 3,1% 11,4% 9,5% 20,0%

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety nr 2

TABELA 20

Czy znajomość języka obcego pomaga w życiu starszemu człowiekowi? (według grup społeczno – demograficznych)

N(498)

	Tak	Nie	Trudno powiedzieć
Ogółem	82,9% N(413)	8,2% N(41)	8,8% N(44)
Płeć Mężczyzna 63 Kobieta 435	81,0% 82,9%	12,7% 7,6%	6,3% 9,2%
Wiek			

Do 59 lat 109 60-79 lat 379 80 lat i więcej 16	85,3% 82,6% 75,0%	5,5% 8,6% 18,8%	9,2% 8,8% 6,3%
Wykształcenie Podstawowe i zas. Zawodowe 11 Średnie 247 Wyższe 238 Inne 1	63,6% 81,4% 85,3%	18,2% 9,7% 6,3%	18,2% 8,9% 8,4%
Stan cywilny Panna/kawaler 45 Wdowa/wdowiec 210 Rozwiedziony 56 Zamężna/żonaty 184	84,4% 81,9% 80,4% 85,3%	6,7% 9,5% 8,9% 6,0%	8,9% 8,6% 10,7% 8,7%
Samodzielność zamieszkania Samodzielnie 265 Z żoną/mężem 124 Z dziećmi 84 Inaczej 23	81,1% 85,5% 84,5%	9,4% 4,8% 7,1%	9,4% 9,7% 8,3%
Źródła dochodu Renta 440 Emerytura 44 Inne 14	77,3% 83,2%	6,8% 8,6%	15,9% 8,2%
Zawód Nauczyciel 102 Pracownik ochrony zdrowia 43 Inżynier 31 Inny specjalista 37 Pracownik biurowy 246 Robotnik wykwalifikowany i pracownik przy pracach prostych 5 Inny 33	81,4% 79,1% 93,5% 89,2% 82,1% 80,0%	8,8% 9,3% 0,0% 2,7% 8,9% 0,0%	9,8% 11,6% 6,5% 8,1% 8,9% 20,0%

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety nr 2

TABELA 21

Jakie nowe role realizuje Pan/Pani dzięki uczestnictwu w UTW? N(493) (według grup społeczno – demograficznych)

	Został em/ wolon tariusz em	Podjął em pracę zarobk ową	Został em radny m	Został em działa czem samor ządu utw	Został em człon kiem innej organi zacji	Nie podjął em innej roli
Ogółem	9,1% N(45)	2,0% N(10)	0,4% N(2)	20,7% N(102)	7,9% N(39)	64,9% N(320)
Płeć						
Mężczyzna 66	6,1%	4,5%	0,0%	18,2%	16,7%	57,6%
Kobieta 427	9,6%	1,6%	0,5%	21,1%	6,6%	66,0%
Wiek						
Do 59 lat 106	11,3%	0,9%	0,9%	24,5%	9,4%	59,4%
60-79 lat 370	8,9%	2,4%	0,3%	18,6%	7,6%	67,0%
80 lat i więcej 18	0,0%	0,0%	0,0%	41,2%	5,9%	52,9%
Wykształcenie						
Podstawowe i zas.	20,0%	0,0%	0,0%	10,0%	0,0%	70,0%
Zawodowe 10	8,9%	2,0%	0,0%	21,0%	8,5%	65,7%
Średnie 248	8,2%	2,2%	0,9%	20,7%	7,3%	64,7%
Wyższe 232						
Inne 2						
Stan cywilny						
Panna/kawaler 46	10,9%	4,3%	0,0%	17,4%	2,2%	71,7%
Wdowa/wdowiec 214	10,3%	2,3%	0,0%	22,0%	8,4%	62,6%
Rozwiedziony 57	3,5%	0,0%	0,0%	19,3%	8,8%	70,2%
Żamężna/żonaty 175	8,6%	1,7%	1,1%	20,6%	8,6%	64,6%
Samodzielność zamieszkania	8,9%	3,0%	0,0%	21,0%	6,6%	
Samodzielnie 271	8,3%	1,7%	1,7%	17,5%	9,2%	65,3%
Z mężem/żoną 120	9,9%	0,0%	0,0%	21,0%	11,1%	66,7%
Z dziećmi 81						65,4%
Inaczej 21						
Źródło dochodu	15,9%	0,0%	0,0%	11,4%	6,8%	68,2%
Renta 44	8,3%	2,3%	0,5%	21,6%	7,6%	65,3%
Emerytura 435						
Inne 14						
Zawód						
Nauczyciel 99	9,1%	2,0%	1,0%	24,2%	8,1%	63,6%
Pracownik ochrony zdrowia 34	14,7%	0,0%	0,0%	14,7%	2,9%	70,6%
Inżynier 34	5,9%	5,9%	0,0%	20,6%	14,7%	
Inny specjalista 37	5,4%	2,7%	0,0%	16,2%	8,1%	58,8%
Pracownik biurowy	9,2%	2,0%	0,0%	20,0%	8,4%	67,6%
	0,0%	0,0%	0,4%	16,7%	0,0%	65,2%
						83,3%

250 Robotnik wykwalifikowany i pracownik przy pracach prostych 6 Inny 32						

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety nr 2 . (Możliwość wielokrotnego wyboru odpowiedzi)

TABELA 22

Czy uprawia Pani/Pan jakąkolwiek formę aktywności ruchowej? N(587) (według grup społeczno – demograficznych)

	Tak	Nie	Trudno powiedzieć
Ogółem	86,7% N(509)	8,7% N(51)	4,6% N(27)
Płeć Mężczyzna 81 Kobieta 506	 90,1% 86,2%	 6,2% 9,1%	 3,7% 3,4%
Wiek Do 59 lat 124 60-79 lat 441 80 lat i więcej 22	 85,5% 86,8% 90,9%	 9,7% 8,6% 4,5%	 4,8% 4,5% 4,5%
Wykształcenie Podstawowe i zas. Zawodowe 16 Średnie 297 Wyższe 271 Inne 2	 75,0% 85,2% 88,9%	 25,0% 9,4% 7,0%	 0,0% 5,4% 4,1%
Stan cywilny Panna/kawaler 53 Wdowa/wdowiec 254 Rozwiedziony 165 Zamężna/żonaty 212	 79,2% 86,2% 86,2% 89,2%	 17,0% 9,4% 10,8% 5,2%	 3,8% 4,3% 3,1% 5,7%
Samodzielność zamieszkania Samodzielnie 316 Z mężem/żoną 145 Z dziećmi 98	 86,7% 88,3% 83,7%	 10,4% 6,2% 8,2%	 2,8% 5,5% 8,2%
Źródło dochodu Renta 58 Emerytura 515 Inne 14	 81,0% 87,4%	 13,8% 8,2%	 5,2% 4,5%
Zawód Nauczyciel 118 Pracownik ochrony	 89,0% 80,4% 88,9% 95,1%	 5,1% 15,2% 8,3% 2,4%	 5,0% 4,3% 2,8% 2,4%

zdrowia 46	84,4%	10,2%	5,4%
Inżynier 36	77,8%	22,2%	0,0%
Inny specjalista 41			
Pracownik biurowy 294			
Robotnik wykwalifikowany i pracownik przy pracach prostych 9			
Inne 42			

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety nr 2

TABELA 23

Czy korzysta Pani/Pan z aktywności ruchowej proponowanej przez UTW? N(561) (według grup społeczno – demograficznych)

	Tak	Nie
Ogółem	70,6% N (396)	29,4% N(165)
Płeć		
Mężczyzna 78	66,7% 71,2%	33,3% 28,8%
Kobieta 483		
Wiek		
Do 59 lat 118	73,7% 70,7%	26,3% 29,5%
60-79 lat 420	56,5%	43,5%
80 lat i więcej 23		
Wykształcenie		
Podstawowe i zas. zawodowe 14	64,3% 71,1% 70,0%	35,7% 28,9% 30,0%
Średnie 289		
Wyższe 260		
Inne 2		
Stan cywilny		
Panna/kawaler 51	54,9% 68,0%	45,1% 32,0%
Wdowa/wdowiec 241	73,3% 76,2%	26,7%
Rozwiedziony 60		
Zamężna/żonaty 206		
Samodzielność zamieszkania	66,7%	33,3%
Samodzielnie 300	78,9% 67,4%	21,1% 32,6%
Z mężem / żon ą 92		
Inaczej 25		
Źródło dochodu		
Renta 58	70,7% 70,2%	29,3% 29,8%
Emerytura 490		

Inne 13		
Zawód Nauczyciel 111 Pracownik ochrony zdrowia 43 Inżynier 35 Inny specjalista 40 Pracownik biurowy 238 Robotnik wykwalifikowany i pracownik przy pracach prostych 9 Inny 39	72,1% 69,8% 62,9% 67,5% 70,7% 77,8%	27,9% 30,2% 37,1% 32,5% 29,3% 22,2%

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety nr 2

TABELA 24

Jak aktywność ruchowa wpływa na pani /Pana samopoczucie? N(538) (według grup społeczno – demograficznych)

	Zdecydowanie poprawia	Raczej poprawia	Nie wiem	Raczej nie poprawia	Zdecydowanie nie poprawia
Ogółem	71,9% N(387)	23,8% N(128)	3,2% N(17)	0,7% N(4)	0,4% N(2)
Płeć Mężczyzna 79 Kobieta 459	68,4% 72,5%	25,3% 23,5%	6,3% 2,6%	0,0% 0,9%	0,0% 0,4%
Wiek Do 59 lat 112 60-79 lat 404 80 lat i więcej 22	75% 70,8% 77,3%	20,0% 25,2% 13,6%	3,6% 2,7% 9,1%	0,0% 0,0% 0,0^%	0,7% 0,2% 0,0%
Wykształcenie Podstawowe i zas. Zawodowe 14 Średnie 270 Wyższe 251 Inne 2	71,4% 74,1% 69,3%	21,4% 21,5% 26,5%	0,0% 3,0% 3,6%	7,1% 0,7% 0,4%	0,0% 0,7% 0,0%
Stan cywilny Panna/kawaler 48 Wdowa/wdowiec 230 Rozwiedziony 61 Zamężna/żonaty 196	68,8% 72,6% 68,9% 73,0%	20,8% 22,2% 26,2% 25,5%	0,0% 1,7% 0,0% 0,0&	0,0% 0,9% 0,0% 0,0%	0,0% 0,0% 0,0% 0,4%
Samodzielność zamieszkania Samodzielnie 288	72,2% 74,1% 68,5%	21,9% 23,7% 28,1%	4,2% 2,2% 2,2%	1,4% 0,0% 0,0%	0,3% 0,0% 1,1%

Z mężem/żoną 89 Z dziećmi 89 Inaczej 24					
Źródła dochodu Renta 54 Emerytura 472 Inne 12	64,8% 72,2%	25,9% 23,9%	7,4% 2,8%	0,8% 0,0%	0,2% 1,9%
Zawód Nauczyciel 110 Pracownik ochrony zdrowia 39 Inżynier 33 Inny specjalista 40 Pracownik biurowy 266 Robotnik wykwalifikowany i pracownik przy pracach prostych 9 Inny 40	70,9% 82,1% 66,7% 70,0% 70,3% 70,0%	26,4% 12,8% 27,3% 28,5% 24,5% 20,9%	2,7% 2,6% 6,1% 7,5% 3,0% 3,1%	0,0% 2,6% 6,1% 7,5% 3,0% XXXX	0,0% 0,0% 0,0% 0,0% 0,8% XXXX

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety nr 2 .

TABELA 25

Jaki rodzaj pomocy świadczy Pani/Pan najbliższym? N(562) (według grup społeczno – demograficznych)

	Pomoc finansową	Pomoc rzeczową	Wsparcie w postaci rozmów i porad	Wsparcie w postaci wychowania lub/i opieki	Nie świadczę zadanej pomocy najbliższym
Ogółem	41,4% N(232)	34,2% N(193)	57,9% N(326)	33,2% N(187)	8,7% N(49)
Płeć Mężczyzna 79 Kobieta 483	46,8% 40,4%	32,9% 34,6%	54,4% 58,6%	26,5% 34,4%	11,4% 8,3%
Wiek Do 59 lat 119 60-79 lat 421 80 lat i więcej 22	35,3% 42,8% 45,5%	37,8% 33,7% 27,3%	62,6% 57,2% 50,0%	37,0% 33,0% 18,0%	7,6% 7,6% 36,4%
Wykształcenie Podstawowe i zas. Zawodowe 13 Średnie 283 Wyższe 263 Inne	38,5% 36,7% 46,0%	38,5% 32,2% 36,5%	53,8% 54,8% 61,6%	46,2% 34,3% 31,9%	7,7% 18,1% 9,5%

2					
Stan cywilny					
Panna/Kawaler 50	30,0% 41,6% 29,2%	30,0% 29,0% 32,3%	48,0% 57,1% 61,5%	20,0% 31,1% 323%	20,0% 8,8% 10,8%
Wdowa/wdowiec 238	47,3%	40,6%	60,4%	39,1%	5,3%
Rozwiedziony 65					
Zamężna/żonaty 207					
Samodzielność zamieszkania	38,3% 51,1%	30,3% 42,6%	56,0% 58,2%	27,7% 41,8%	11,7% 5,7%
Samodzielnie 300	36,8%	36,8%	66,3%	35,8%	5,3%
Z mężem/żoną 141					
Z dziećmi 95					
Inaczej 25					
Źródło dochodu	24,5%	35,7%	63,3%	32,7%	10,2%
Renta 49	43,1%	22,4%	56,9%	33,3%	8,8%
Emerytura 499					
Inne 14					
Zawód					
Nauczyciel 116	47,4% 35,6%	41,4% 26,7%	60,3% 57,8%	38,8% 24,4%	7,8% 11,1%
Pracownik ochrony zdrowia 45	28,6% 55,3% 41,2%	22,9% 42,1% 33,6%	71,4% 63,2% 56,0%	34,3% 26,3% 34,3%	8,6% 7,9% 8,3%
Inżynier 35	44,4%	44,4%	66,7%	44,4%	0,0%
Inny specjalista 38					
Pracownik biurowy 277					
Robotnik wykwalifikowany i prac. przy pracach prostych 9					
Inny 41					

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety nr 2 . (Możliwość wielokrotnego wyboru odpowiedzi)

TABELA 26
Czy potrafi Pani/Pan załatwić samodzielnie większość spraw urzędowych?N(588) (według grup społeczno – demograficznych)

	Tak	Nie	Trudno powiedzieć
Ogółem	93,7% N(551)	1,5% N(9)	4,8% N(28)
Płeć			
Mężczyzna 79	93,7% 93,7%	1,3% 1,6%	5,1% 4,7%
Kobieta 509			
Wiek			
Do 59 lat 122	91,0% 94,6%	2,5% 1,4%	6,6% 4,1%
69-79 lat 444	90,9%	0,0%	9,1%

80 lat i więcej 22			
Wykształcenie Podstawowe i zas. zawodowe 15 Średnie 301 Wyższe 269 Inne 2	93,3% 95,0% 92,2%	0,0% 1,7% 1,5%	6,7% 3,3% 6,3%
Stan cywilny Panna/kawaler 52 Wdowa/wdowiec 256 Rozwiedziony 67 Zamężna/żonaty 210	88,3% 95,3% 95,5% 92,4%	1,9% 1,6% 1,5% 1,4%	9,6% 3,1% 3,0% 6,2%
Samodzielność zamieszkania Samodzielnie 318 Z mężem/żoną 144 Z dziećmi 98 Inne 26	95,9% 92,4% 90,8%	1,3% 1,4% 2,0%	2,8% 6,3% 7,1%
Źródło dochodu Renta 59 Emerytura 515 Inne 14	91,5% 93,8%	3,4% 1,4%	5,1% 4,9%
Zawód Nauczyciel 119 Pracownik ochrony zdrowia 39 Inżynier 32 Inny specjalista 37 Pracownik biurowy 287 Robotnik wykwalifikowany i pracownik przy pracach prostych 7 Inne 40	90,8% 88,6% 91,4% 92,5% 95,7% 87,3%	0,8% 4,5% 5,7% 0,0% 1,3% 0,2%	8,4% 6,8% 2,9% 7,5% 3,0% 12,5%

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety nr 2 .

TABELA 27

Co na osób starszych sadzą pani/pana znajomi i rodzina?

	Wskazania pozytywne	Wskazania negatywne	Opinie są podzielone
Ogółem	47,4%	24,3%	13,0%
Płeć			
Mężczyzna	40,0%	26,7%	17,3%
Kobieta	48,5%	23,9%	12,4%
Wiek			
Do 59 lat	49,6%	24,8%	15,4%

60 –79 lat	47,8%	24,5%	12,8%
80 lat i więcej	27,3%	18,2%	4,5%
Wykształcenie			
Podstawowe i	30,8%	15,4%	0,0%
zas. zawodowe	49,1%	23,9%	11,4%
Średnie	45,6%	25,5%	15,6%
Wyższe			
Stan cywilny			
Panna/kawaler	54,0%	22,0%	18,0%
Wdowa/wdowiec	47,2%	24,2%	10,5%
	42,2%	31,1%	10,9%
Rozwiedziony	47,8%	22,7%	15,8%
Zamężna /żonaty			
Samodzielność zamieszkania	46,6%	25,4%	11,7%
Samodzielnie	47,4%	19,7%	19,0%
Z mężem/żoną	51,0%	24,5%	9,2%
Z dziećmi			
Źródło dochodu	42,9%	25,0%	16,1%
Renta	48,1%	23,8%	12,4%
Emerytura			
Zawód			
Nauczyciel	51,8%	23,7%	16,7%
Pracownik ochrony zdrowia	37,0%	21,7%	13,0%
	39,4%	24,2%	18,2%
	40,0%	35,0%	17,5%
Inżynier	46,9%	24,0%	11,2%
Inny specjalista	33,3%	16,7%	0,0%
Pracownik biurowy			
Robotnik wykwalifikowany i pracownik przy pracach prostych			

Możliwość wyboru wielokrotnego odpowiedzi

TABELA 28

Czy przynależność do UTW wpływa korzystanie na postrzeganie Pani/Pana osoby? (według grup społeczno – demograficznych)

N(587)

	Tak	Nie	Nie wiem
Ogółem	73,4%	2,7%	23,9%
	N(433)	N(16)	N(141)
Płeć			
Mężczyzna	75,3%	3,7%	21,0%
81	73,1%	2,6%	24,4%
Kobieta			
509			
Wiek			
Do 59 lat	68,0%	4,1%	27,9%
122	75,0%	2,2%	22,8%
60-79 lat	70,0%	5,0%	25,0%
448			
80 lat i więcej			
20			
Wykształcenie			
Podstawowe i	62,5%	6,3%	31,3%
zas. .zawodowe	75,1%	3,0%	21,9%
16	71,9%	2,2%	25,9%
Średnie			

301 Wyższe 270			
Stan cywilny Panna/kawaler 54 Wdowa/wdowiec 256 Rozwiedziony 67 Zamężna/żonaty 210	68,5% 79,7% 62,7% 70,5%	0,0% 2,7% 1,5% 3,8%	31,5% 17,6% 35,8% 25,7%
Samodzielność zamieszkania Samodzielnie 319 Z mężem/żoną 143 Z dziećmi 100 Inaczej 26	75,5% 72,0% 69,0%	1,9% 2,8% 5,0%	22,6% 25,2% 26,0%
Źródło dochodu Renta 60 Emerytura 517 Inne 13	78,3% 73,3%	1,7% 2,7%	20,0% 24,0%
Zawód Nauczyciel 117 Pracownik ochrony zdrowia 46 Inżynier 36 Inny specjalista 41 Pracownik biurowy 298 Robotnik wykwalifikowany i pracownik przy pracach prostych 9 Inny 42	75,2% 78,3% 66,7% 65,9% 73,2% 55,6%	2,6% 2,2% 2,8% 4,9% 2,3% 11,1%	22,2% 19,6% 30,6% 29,3% 24,5% 33,3%

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety nr 2

TABELA 29

Czas przynależności do UTW a zmiany w rodzinie N(293) (według grup społeczno – demograficznych)

Zmiana	Wskazanie	Ogółem N (293)	Pon. 2 lat N(57)	2-4 lata N(134)	5-10 lat N(85)	11 lat i więcej N(17)
Czuję się bardziej potrzebny rodzinie	TAK NIE NIE WIEM	49,8% 22,9% 27,3%	40,4% 26,3% 33,3%	50,0% 22,4% 27,6%	55,3% 22,4% 22,4%	52,9% 17,6% 29,4%
Czuję, że dzieci	TAK NIE NIE	64,5% 15,4% 20,1%	51,6% 17,7% 30,6%	66,2% 15,8% 18,0%	71,1% 12,0% 16,9%	66,7% 20,0% 13,3%

lepiej mnie rozumieją	WIEM					
Czuję, że wnuki bardziej liczą się z moim zdaniem	TAK NIE NIE WIEM	57,1% 20,0% 22,9%	50,0% 22,0% 28,0%	73,3% 11,1% 15,6%	75,0% 18,8% 6,3%	57,1% 20,0% 22,9%
Częściej mogę pomóc wnukom w odrabianiu lekcji	TAK NIE NIE WIEM	26,6% 52,1% 21,4%	21,4% 54,8% 23,8%	23,9% 52,3% 23,9%	35,8% 49,1% 15,1%	22,2% 55,6% 22,1%
Czuję, się bardziej rozumiany przez najbliższą rodzinę	TAK NIE NIE WIEM	60,0% 15,4% 24,6%	38,5% 26,9% 34,6%	61,5% 13,9% 24,6%	68,5% 10,9% 20,7%	68,4% 15,8% 15,8%
Czerpie więcej radości z kontaktów z rodziną	TAK NIE NIE WIEM	76,6% 13,4% 10,0%	72,6% 17,7% 9,7%	74,8% 12,6% 12,6%	81,1% 11,6% 7,4%	81,1% 14,3% 4,8%

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety nr 2 .

TABELA 30

Pytanie 13 Jaki wpływ ma przynależność do UTW na Pani/Pana relacje z najbliższym otoczeniem? N(583) (według grup społeczno – demograficznych)

	Potrafię lepiej rozwiązywać konflikty	Czuję się bardziej odpowiedzialny za	Częściej wychodzę z domu	Mam szersze kontakty towarzyskie	Mam więcej przyjaciół	Bardziej dbam o swój wygląd	Inne

	w najbliższym otoczeniu	swoje relacje z innymi ludźmi					
Ogółem	22,6% N(132)	30,0% N(175)	77,7% N(453)	69,1% N(403)	49,6% N(289)	57,3% N(334)	4,5% N(26)
Płeć							
Mężczyzna 78	28,2%	34,6%	69,2%	64,1%	48,7%	50,0%	
Kobieta 505	21,8%	29,3%	79,0%	69,9%	49,7%	58,4%	
Wiek							
Do 59 lat 123	25,2%	33,3%	71,5%	63,4%	42,3%	52,8%	
60-79 lat 493	21,4%	29,2%	79,5%	71,8%	51,5%	57,9%	
80 lat i więcej 21	33,3%	28,6%	71,4%	47,6%	52,4%	71,4%	
Wykształcenie							
Podstawowe i zas. zawodowe 16	37,5%	31,3%	93,8%	62,5%	50,0%	87,5%	
Średnie 300	24,0%	31,0%	78,3%	67,7%	51,3%	57,7%	
Wyższe 264	20,1%	28,0%	76,1%	71,2%	47,3%	54,9%	
Inne 26							
Stan cywilny							
Panna/kawaler 54	18,5%	18,5%	72,2%	57,4%	35,2%	48,1%	
Wdowa/wdowiec 253	23,3%	30,4%	78,3%	73,1%	53,0%	63,2%	
Rozwiedziony 68	30,8%	35,4%	76,9%	56,9%	49,2%	50,8%	
Zamężna/żonaty 208	20,2%	31,3%	79,3%	71,2%	48,6%	54,3%	
Samodzielność zamieszkania	22,2%	28,5%	75,3%	68,7%	47,5%	56,3%	
Samodzielnie 316	20,4%	31,7%	80,3%	72,5%	52,8%	53,5%	
Z mężem/żoną 142	23,7%	33,0%	85,6%	68,0%	50,5%	69,1%	
Z dziećmi 97							
Inaczej 26							
Źródło dochodu	28,8%	44,1%	71,2%	64,4%	64,4%	57,6%	
Renta 59	21,6%	28,4%	78,8%	69,8%	49,8%	57,6%	
Emerytura 510							
Inne 14							
Zawód							
Nauczyciel 117	27,4%	35,0%	75,2%	68,4%	55,6%	61,5%	
Pracownik ochrony zdrowia 44	18,2%	20,5%	86,4%	61,4%	52,3%	52,3%	
Inżynier 33	18,2%	24,2%	75,8%	72,7%	48,5%	42,4%	
Inny specjalista 41	29,3%	31,7%	75,6%	80,5%	39,0%	53,7%	
Pracownik biurowy 297	21,9%	29,0%	78,1%	69,7%	49,2%	58,9%	
Robotnik wykwalifikowany i pracownik	44,4%	55,6%	100%	66,7%	44,4%	88,9%	

przy pracach prostych 9 Inny 41							

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety nr 2 . (Możliwość wielokrotnego wyboru odpowiedzi)

TABELA 31

Czas przynależności do utw a zmiany w relacji z otoczeniem? N(583)

	Ogółem	Do 2 roku N(114)	2-4 lata N(251)	5-10 lat N(171)	11 lat i więcej N(46)
Potrafię lepiej rozwiązywać konflikty w najbliższym otoczeniu	22,7% N(132)	18,4%	19,5%	29,2%	26,1%
Czuję się bardziej odpowiedzialny za swoje relacje z innymi ludźmi	30,1% N(175)	24,6%	29,9%	32,7%	34,8%
Częściej wychodzę z domu	77,7% N(453)	76,3%	78,1%	78,4%	76,1%
Mam szersze kontakty towarzyskie	69,1% N(403)	59,6%	68,1%	77,8%	65,2%
Mam więcej przyjaciół	49,7% N(289)	35,1%	51,8%	55,6%	52,2%
Bardziej dbam o swój wygląd	57,4% N(334)	51,8%	57,0%	62,0%	56,1%
Inne	4,5% N(26)				

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety nr 2 . (Możliwość wielokrotnego wyboru odpowiedzi)

TABELA 32

Wpływ przynależności do UTW na odczucia i zachowania (według grup społeczno – demograficznych)

	Rzadziej odczuwam smutek			N	Życie daje mi więcej zadowolenia			N	Jestem z siebie bardziej zadowolony			N	Łatwiej podejmuję decyzje			N	Mam więcej energii do działania			N	Lepiej sypiam			N	Jestem mniej drażliwy			N	Mniej martwię się o swoje zdrowie		
	Tak	Nie	Nie wiem		Tak	Nie	Nie wiem		Tak	Nie	Nie wiem		Tak	Nie	Nie wiem		Tak	Nie	Nie wiem		Tak	Nie	Nie wiem		Tak	Nie	Nie wiem		Tak	Nie
Ogółem	69,1% N(240)	20,7% N(70)	10,9% N(37)		95,2% N(471)	1,0% N(5)	3,8% N(19)		90,3% N(388)	3,0% N(13)	6,7% N(29)		56,3% N(175)	13,8% N(43)	29,9% N(93)		88,6% N(405)	4,8% N(22)	6,6% N(30)		33,7% N(91)	34,7% N(92)	32,2% N(87)		54,3% N(157)	19,4% N(56)	26,3% N(76)		68,0% N(227)	15,0% N(517,1% N(570)
Płeć Mężczyzna Kobieta	53,7% 71,1%	29,3 18,8	17,1% 9,7%		95,4% 95,1%	0,0% 1,2%	4,6% 3,7%		90,0% 90,3%	3,3% 3,0%	6,7% 6,7%		50,0% 57,2%	11,9% 14,1%	38,1% 28,6%		86,0% 89,0%	5,3% 4,7%	8,8% 6,2%		23,5% 35,2%	26,5 35,2	50,0 29,7		43,8% 55,6%	15,6% 19,8%	40,6% 24,5%	442 90	61,4% 69,0%	15,9% 14,8%

| | | |

Zawód Nauczyciel Pracownik ochrony zdrowia Inżynier Inny specjalista Pracownik biurowy Robotnik wykwalifikowany i pracownik przy pracach prostych Inny	64,9% 69,6% 61,9% 73,9% 70,7% 40,0%	17,6 13,0 33,3 21,7 19,6 40,0	16,2% 17,4% 4,8% 4% 9,8% 20,0%		94,0% 97,6% 96,6% 100% 94,5% 83,3%	1,0% 2,4% 0,0% 0,0% 0,8% 16,7	5,0 %\ 0,0 % 3,4 % 0,0 % 4,7 % 0,0 %		90,9% 93,9% 92,6% 83,9% 89,8% 85,7%	3,8 % 6,1 % 7,4 % 6,5 % 1,3 % 14,3	6,3 % 0,0 % 0,0 % 9,7 % 8,9 % 0,0 %		55,4% 47,8% 43,5% 56,5% 56,6% 75,0%	9,2% 21,7 % 13,0 % 8,7 % 15,1 % 25,0 %	35,4% 30,4% 43,5% 34,8% 28,3% 0,0 %		87,1% 90,6% 84,6% 87,9% 87,7% 100%	4,0 % 3,1 % 3,8 % 6,1 % 0,0 %	8,9 % 6,3 % 11,5 6,1 % 6,1 % 0,0 %		20,7 % 38,6 % 6,3 % 42,9 % 39,1 % 50,0 %	36,2 % 23,8 % 31,3 % 28,6 % 24,6 % 25,0 %	43,1% 38,1% 62,5% 28,6% 24,6% 25,0%		36,8% 65,2% 38,9% 68,2% 58,7% 50,0%	21,1 % 8,7 % 17,8 % 13,6 % 20,0 %\ 25,0	42,1% 26,1% 33,3% 18,2% 21,3% 25,0%		59,1 % 79,2 % 36,8 % 68,0 % 72,6 % 60,0 %	19,7% 8,% 21,1 % 16,0 % 13,1 % 20,0 %	

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety nr 2 . (Możliwość wielokrotnego wyboru odpowiedzi)

TABELA 33

Z jakich źródeł otrzymuje Pani/Pan pomoc? N(98) (według grup społeczno – demograficznych)

	Ośrodki pomocy społecznej	Rodzina	Znajomi i przyjaciele	Organizacje wyznaniowe	Związki zawodowe	Inne
Ogółem	12,2% N(12)	39,8% N(39)	36,7% N(36)	2,0% N(2)	16,3% N(10)	19,4% N(19)
Płeć Mężczyzna 16 Kobieta 82	18,8% 11,0%	12,5% 45,1%	37,5% 36,6%	6,3% 1,2%	18,8% 15,9%	
Wiek Do 59 lat 24 60-79 lat 73 80 lat i więcej 1	20,8% 8,2% 100%	33,3% 42,5% 0,0%	41,7% 35,6% 0,0%	4,2% 1,4% 0,0%	10,7% 16,4% 0,0%	
Wykształcenie Podstawowe i zas. zawodowe 2 Średnnie 46 Wyższe 49 Inne 1	100% 17,4% 4,1%	0,0% 45,7% 34,7%	0,0% 28,3% 44,9%	0,0% 4,3% 0,0%	0,0% 10,9% 22,4%	
Stan cywilny Panna/kawaler 10 Wdowa/wdowiec 43 Rozwiedziony17 Zamężna/żonaty 28	0,0% 11,6% 29,4% 7,1%	40,0% 46,5% 35,3% 32,1%	60,0% 30,2% 35,3% 32,1%	0,0% 0,0% 5,9% 3,0%	20,0% 18,0% 11,8% 14,3%	
Samodzielność zamieszkania Samodzielnie 56 Z mężem/żoną 16 Z dziećmi 17 Inaczej 9	10,7% 6,3% 11,8%	50,0% 31,3% 23,5%	35,7% 50,0% 29,4%	0,0% 6,3% 1,2%	12,5% 12,5% 35,3%	
Źródło dochodu Renta 17 Emerytura 79 Inne 9	23,5% 8,9%	47,1% 36,7%	35,3% 36,7%	5,9% 1,3%	11,8% 17,7%	
Zawód						

Nauczyciel 29	3,4%	37,9%	37,9%	0,0%	31,0%	
Pracownik ochrony zdrowia 4	0,0%	75,0%	50,0%	0,0%	0,0%	
	12,5%	12,5%	50,0%	0,0%	25,0%	
	0,0%	50,0%	75,0%	25,0	0,0%	
Inżynier 8	15,9%	45,5%	29,5%	2,%	25,0%	
Inny specjalista 4	100%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	
Pracownik biurowy 44						
Robotnik wykwalifikowany i pracownik przy pracach prostych 2						
Inny 7						

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety nr 2 . (Możliwość wielokrotnego wyboru odpowiedzi)

TABELA 34

Udział słuchaczy UTW w organizacjach innych niż UTW. N(317) (według grup społeczno – demograficznych)

	Polityczne	Wyznaniowe	Kulturalno-naukowe	Rencistów i Emerytów	Osób chorych i niepełnosprawnych	Kombatantów	Klubów seniora	Sportowych	Innych
Ogółem	5,7% N(18)	7,3% (23)	11,7% N(37)	53,9% N(171)	7,9% N(25)	15,5% N(49)	15,5% N(49)	4,4% N(	8,2% N(26)
Płeć									
Mężczyzna 60	13,3% 3,9%	8,3% 7,0%	16,7% 10,5%	41,7% 56,8%	6,7% 8,2%	23,3% 13,6%	10,0% 16,7%	6,7% 3,9%	
Kobieta 257									
Wiek									
Do 59 lat 56	3,6% 5,7%	10,7% 6,5%	19,6% 10,2%	64,3% 52,4%	8,9% 7,7%	1,8% 16,3%	10,7% 17,1%	5,4% 4,5%	
60-79 lat 246	13,3%	6,7%	6,7%	40,0%	6,7%	53,3%	6,7%	0,0%	
80 lat i więcej 15									
Wykształcenie									
Podstwowe i zas.zawodowe 8	0,0% 1,9%	12,5% 6,9%	12,5% 11,3%	62,5% 59,1%	25,0% 15,7%	25,0% 15,7%	12,5% 13,8%	0,0% 4,4%	
Średnie 159	10,1%	7,4%	24,3%	47,3%	14,9%	14,9%	17,6%	4,7%	
Wyższe 148									
Inne 1									
Stan cywilny									
Panna/kawaler 27	3,7% 3,6%	14,8% 7,3%	14,8% 8,8%	44,4% 53,3%	11,1% 9,5%	11,1% 24,8%	11,1% 13,9%	3,7% 2,9%	
Wdowa/wdowiec 137	13,5% 6,0%	10,8% 4,3%	18,9% 12,1%	48,6% 58,6%	5,4% 6,0%	8,1% 7,8%	16,2% 18,1%	8,1% 5,2%	
Rozwiedziony 37									
Zamężna/żonaty 116									
Samodzielność zamieszkania									
Samodzielnie 163	7,4% 4,5%	5,5% 5,6%	14,7% 19,1%	54,0% 55,1%	9,2% 4,5%	19,0% 6,7%	12,9% 21,3%	3,7% 6,7%	
Z mężem/żoną 89	4,0%	12,0%	20,0%	56,0%	6,0%	20,0%	16,0%	4,0%	
Z dziećmi 50									
Inaczej 15									
Źródło dochodu									
Renta 38	0,0% 6,6%	5,3% 7,7%	5,3% 19,0%	65,8% 52,7%	10,5% 7,7%	18,4% 15,4%	13,2% 16,1%	2,6% 4,8%	
Emerytura 273									
Inne 6									
Zawód									
Nauczyciel 60	10,0%	6,7%	36,7%	55,0%	5,0%	8,3%	26,7%	6,7%	

Pracownik ochrony zdrowia 31	0,0% 8,7%	12,9% 0,0%	19,4% 26,1%	54,8% 34,8%	19,4% 4,3%	6,5% 17,4%	16,1% 17,4%	0,0% 13,0%	
Inżynier 23	8,7% 11,5%	7,7% 6,0%	11,5% 11,4%	53,8% 55,0%	0,0% 8,7%	26,9% 16,8%	7,7% 13,4%	0,0% 4,7%	
Inny specjalista 26	4,0%	20,0%	20,0%	60,0%	20,0%	0,0%	0,0%	0,0%	
Pracownik biurowy 49									
Robotnik wykw. I pracownik przy pracach prostych 5									
Inny 22									

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety nr 2 . (Możliwość wielokrotnego wyboru odpowiedzi)

TABELA 35

Wpływ UTW na relacje w rodzinie (według grup społeczno – demograficznych)

	Czuję się bardziej potrzebny rodzinie			N	Czuję, że dzieci lepiej mnie ro			N	Czuje, że wnuki bardziej lic			N	Częściej mogę pomóc wnuk			N	Czuję się bardziej rozumiany			N	Czerpię więcej radości z kont			N
	Tak	Nie	Nie wiem		Tak	Nie	Nie wiem		Tak	Nie	Nie wiem		Tak	Nie	Nie wiem		Tak	Nie	Nie wiem		Tak	Nie	Nie wiem	
Ogółem	49,7% N(146)	23,1% N(68)	27,2% N(80)	294	64,6% N(190)	15,3 N(45)	20,1% N(59)	294	57,2% N(158)	19,9% N(55)	22,8% N(63)	276	26,4% N(51)	52,3% N(101)	21,2% N(41)	193	59,8% N(171)	15,4% N(44)	24,8% N(71)	286	76,7% N(247)	13,4% N(43)	9,9% N(32)	322
Płeć																								
Mężczyzna	58,3%	22,2%	9,4%	36	70,7%	9,8%	19,5%	41	63,6%	15,9%	20,5%	44	18,2%	68,2%	13,6%	22	69,4%	13,9%	16,7%	36	73,7%	13,2%	13,2%	38
Kobieta	48,3%	23,3%	28,3%	258	63,6%	16,2%	20,2%	253	56,0%	20,7%	23,3%	232	27,5%	50,3%	22,2%	171	58,4%	15,6%	26,0%	250	77,1%	13,4%	9,5%	284
Wiek																								
Do 59 lat	45,3%	23,4%	31,3%	64	69,4%	11,3%	19,4%	62	34,7%	30,6%	34,7%	49	29,3%	48,8%	22,0%	41	60,3%	15,9%	23,8%	63	83,3%			
60-79 lat	50,7%	23,5%	25,8%	221	63,2%	16,6%	20,2%	223	61,2%	18,2%	20,6%	214	26,5%	53,1%	20,4%	147	60,0%	15,3%	24,7%	215	75,2%	11,1%	5,6%	72
80 i więcej	55,5%	11,1%	33,3%	9	66,7%	11,1%	22,2%	9	76,9%	7,7%	15,4%	13	0,0%	60,0%	40,0%	5	50,0%	12,5%	37,5%	8	62,5%	12,5%	25,05	242
Wykształcenie																								8
Pod. i zas. zawodowe				6				6				7				3				6				9
Średnie	33,3%	33,3%	33,3%	152	66,7%	33,3%	0,0%	154	71,4%	28,6%	0,0%	135	0,0%	100%	0,0%	98	50,0%	33,3%	16,7%	151	77,8%	22,2%	0,0%	169
Wyższe	53,3%	21,1%	25,4%	134	70,8%	9,7%	19,5%	132	60,7%	16,3%	23,0%	133	27,6%	49,0%	23,5%	92	62,3%	12,6%	25,2%	127	82,2%	10,7%	7,1%	143
Inne	45,3%	25,4%	29,1%	1	56,8%	21,2%	22,0%	1	52,6%	23,3%	24,1%		26,1%	54,3%	19,6%		56,7%	18,1%	25,2%	2	69,9%	16,1%	14,0%	1
Stan cywilny																								22
Panna/kawaler	35,3%	29,4%	35,3%	17	45,5%	27,3%	27,3%	11	46,2%	30,8%	23,1%	13	20,0%	50,0%	30,0%	10	63,2%	21,1%	15,8%	19	77,3%	13,6%	9,1%	132
Wdowa/wdowiec	56,6%	17,7%	25,7%	113	70,2%	10,7%	19,0%	121	73,6%	11,2%	15,2%	125	32,5%	50,6%	16,9%	77	63,2%	10,3%	26,5%	117	82,6%	10,6%	6,8%	36
Rozwiedziony	32,4%	32,4%	35,3%	34	63,2%	18,4%	18,4%	38	33,3%	30,3%	36,4%	33	18,2%	50,0%	31,8%	22	58,1%	22,6%	19,4%	31	63,9%	25,0%	11,1%	131
Zamężna/żonaty	50,0%	24,2%	25,8%	128	61,25	17,4%	21,5%	121	46,6%	25,2%	28,2%	103	24,1%	54,2%	21,7%	83	56,8%	16,9%	26,3%	118	74,0%	13,0%	13,0%	
	53,7%																							156
Samodzielność zamieszkania	47,8%																			139	80,8%			95
Samodzielnie	45,1%		25,7%	136				141				137	29,5%			88			22,3%	87	69,5%			57
Znużeni/żoną		20,6%	28,3%	92	66,7%	14,2%	19,1%	88	65,7%	16,8%	17,5%	79	26,2%	50,0%	20,5%	65	63,3%	14,4%	29,9%	47	78,9%	12,2%	7,1%	14
Zdziećmi		23,9%	29,4%	51	59,1%	18,2%	22,7%	52	46,8%	22,8%	30,4%	45	19,4%	55,4%	18,5%	31	56,3%	13,8%	27,7%	13		15,8%	14,7%	
Inaczej		25,5%		14	71,2%	13,5%	15,4%	11	51,1%	20,0%	28,9%	14		48,4%	32,3%	9	59,6%	12,8%				8,8%	12,3%	
Źródło dochodu												25												28
Renta			16,7%	30				30				245				16			15,8%	19				258
Emerytura	60,0%	23,3%	28,9%	253	73,3%	10,0%	16,7%	257	60,0%	24,0%	16,0%	6	31,3%	56,3%	12,5%	172	68,4%	15,8%	15,5%	258	78,6%	17,9%	3,6%	9
Inne	47,9%	23,3%		11	63,8%	16,3%	19,8%	7	58,0%	19,6%	22,4%		26,2%	51,7%	22,1%	5	59,3%	15,5%		9	76,5%	13,0%	10,5%	
Zawód																								
Nauczyciel				59				61																
Pracownik ochrony zdrowia	55,9%	18,6%	25,4%	24				27				60				46				57	75,8%	12,1%	12,1%	66
Inżynier	41,7%	16,7%	41,7%	17	60,7%	18,0%	21,3%	17	56,7%	25,0%	18,3%	27	45,7%	41,3%	13,0%	17	59,3%	14,0%	26,3%	25	77,8%	7,4%	14,8%	27
Inny specjalista	47,1%	41,2%	9,5%	21	59,3%	7,4%	33,3%	17	55,6%	18,5%	25,9%	17	23,5%	41,2%	35,3%	9	52,0%	12,0%	36,0%	16	66,7%	22,2%	11,1%	18
Pracownik biurowy	57,1%	9,5%	26,8%	153	64,7%	23,5%	11,8%	152	52,9%	23,5%	23,5%	19	0,0%	88,9%	11,1%	13	56,3%	25,0%	18,8%	20	68,2%	22,7%	9,1%	22
Robotnik wykwalifikowany i	45,1%	26,8%	40,0%	5	47,1%	23,5%	29,4%	3	63,2%	15,8%	21,1%	137	30,8%	46,2%	23,1%	101	65,0%	10,0%	25,0%	151	78,4%	12,6%	9,0%	167
Inny	20,0%	40,0%	6,7%	15	67,1%	13,8%	19,1%	17	54,7%	18,2%	50,0%	4	20,8%	54,8%	24,8%	3	59,6%	15,9%	24,5%	4	71,4%	28,6%	0,0%	7
					33,3%	66,7%	0,0%		50,0%	50,0%	0,0%	12	0,0%	100%	0,0%	4	25,0%	50,0%	25,0%	13				15